

KARINTHY FRIGYES
HÁTRÁLVA A VILÁG KÖRÜL

Válogatott cikkek

Összegyűjtötte Szalay Károly

TARTALOM

LEVÉL A SZEDŐHÖZ

I. rész

KRISZTUS VAGY BARRABÁS? 1914-1919

TÖRTÉNELEM ÉS GONDOLAT
HÁBORÚS KERESKEDELEM
BŰN ÉS BŰNHŐDÉS
HAZÁM ÉS „HAZÁM”
ÉRTJÜK EGYMÁST
SZEMLELETEK
SZÍNHÁZ
DIDERGŐ GYEREK AZ UTCÁN
A NYUGODT ÉS MEGFONTOLT EMBER
KEZEK ÉS LÁBAK
JÁR A SZÁJAM
AKIM AKIMICS
SZELLEMI HADSEREKSZÁLLÍTÓK
A ZSARNOK ÉS A KÖLTŐ
HETEDIK NAGYHATALOM
AZ ÚJ FORRADALOM
BÉKEUSZÍTÓK, HÁBORÚS APOSTOLOK
A JÓ KIS BÉKE MEG A CSÚNYA HÁBORÚ
SZAVAK
PESTI NYELVEN
EGYÜGYŰ MONOLÓG
UBORKASZEZON
OLVASÓKÖNYV
ÁLOM
JELENÉSEK
ESZMÉK ALKONYA
NÉPEK ÖRÖME
KIÁLTVÁNY
LEVÉL
CENZÚRA
MARS ÉS VIDÉKE
AGYRÉMEK
JELSZAVAK
ESEMÉNYEK LOGIKÁJA
CSATADAL
JÖVENDŐ
GULLIVER UTAZÁSAIBÓL
A RÉMÜLET
BRUTUS ÁLDOZATA
KIRÁLYFI
KUPLÉ
RIP (I)
RIP (II)

II. rész

FORDÍTOTT VILÁG 1920-1932

FORDÍTOTT VILÁG
KÉRŐDZŐ VILÁG
AKROBA-AT! DIPLOMA-AT! - Ó!
FEJLŐDÉS
PÉKMESTER

JOSEPHINE BAKER
SZILVESZTER
KALEIDOSZKÓP
A VASORRÚ BÁBA
IRODALOMPOLITIKA
GÁZÁLARC ÉS EZER FONT STERLING
A VÍZBE UGRÓ MŰVÉSZBECSÜLET
FEJ VAGY ÍRÁS
ANDRÁS, MIKLÓS, HELÉN
DÜSSELDORF
KIRÁLYOK
GYORSASÁG, NEM BOSZORKÁNYSÁG
SZÖRNYSZÜLÖTT ÉS ÜBEBMENSCH
EZEN ÜZLET FELOSZLIK
„MELÓ” ÉS „MŰVÉSZET”
„MENJ ÉS ADD EL MAGAD”
KIALVÓ ŐRTÜZEK
SZAKÉRTELEM
DOLGOK KÖZÖTT
JÁTÉK, AJÁNDÉK
BACILUSOK ÉS BOGARAK
GYILKOLÁS, AKASZTÁS, BARLANGLAKÓ
KISFIÚ
EGY ÚRHOZ, AKI MA ÖNGYILKOS LESZ
VEREKEDÉS
HADIFOGLYOK
REJTELMEK
ZÖNGÉK ÉS ZÖREJEK
A GÉP HAZUDIK
HÁTRÁLVA A VILÁG KÖRÜL
FREITOD
FELGYÚJTOTT FALU, ÖSSZESZURKÁLT
GYEREK
AMERIKAI ZEPPELIN
VILLAMOSGILLOTIN ÉS EGYEBEK
TANÁR ÚR NEM KÉSZÜLTÉL
MAHABHARATA, VILÁGHULLÁM
PÉNZBÍRSÁG
A ZONGORA VÉDELMEBEN
SZILVESZTERI KIENGESZTELÉS
KÖLTŐETETÉS
HORMONOK
KÉTSZÁZEZER ALÁÍRÁS
„ESEMÉNYEK LOGIKÁJA”
TÖRTÉNELEM
DISZNÓ ÁLLAPOT
CÉLKITŰZÉSEK
„MAGÁNAK KÖNNYŰ, MAGA CSAK LEÜL...”
ÖRDÖGI SZÍNJÁTÉK
NÉMET ISKOLA
TESTI FÁJDALOM
MUKI
KERTI ISKOLA
TESTI INZULTUS
HAMISKÁRTYÁSOK
ERKÖLCS, ÍZLÉS, SZEMÉREM
EGYOLDALÚ BESZÉLGETÉS

III. rész

GYÁSZHÍR AZ EMBEREKNEK

1933-1938

ZSINÓRPADLÁS

TECHNOKRÁCIA? THEOKRÁCIA?

RADÍROZNI VAGY NEM RADÍROZNI

MUMUSOK

ARANYSZÁJÚ SZENT CÉGVEZETŐ

ZAJTALAN BOMBAVETŐ

GYÁSZHÍR AZ EMBEREKNEK

FŐNYEREMÉNY

LELKI FÉNYŰZÉS: GONDOLAT

ÖNZETLEN ROSSZASÁG

GÉPISTEN, JÖJJÖN EL A TE ORSZÁGOD

ESZPERANTÓ ÉS EUGENETIKA

SRÉGEN ÁLLÓ ÍRÓASZTAL

ÁLLATOK, EMBEREK, GONDOK

EGY POGÁNY LÉLEK MEGTÉRÉSE

BŐRHARISNYA ÉS GÉPMADÁR

MAGÁNÜGYEK ÉS KÖZÜGYEK

ROBINSON SZIGETE

SZÁMOK ÉS TÉNYEK

„MINDENÜTT ABLAKOKAT LÁTTAM...”

„A HIVATALNAK PACKÁZÁSAI”

VACSORA, EGY FEKETÉVEL

DREYFUS MEGHALT

ŐSZIBARACKKONZERV

EGY ÁLLAM ÉS EGY HUMORISTA

BESZÉLNI ÉS UGATNI

TE ÉRTED? ÉN NEM

OLIMPIÁSZ

SZELLEMI ÉLET

TITOKZATOS REPÜLŐGÉP

CIVILIZÁCIÓ

SZÍNES ÉS FEKETE

NAGY SZÁMOK ÖRVÉNYÉBEN

SZELLEMI MAGÁNTULAJDON

TROGLODITÁK

„SAJÁTOS DISZPOZÍCIÓ”

MIKROFÓNIA

BESZÉLGETÉS A HANGGAL

HULLÁMOK ÖRVÉNYÉBEN

LEVÉL A SZEDŐHÖZ

Kedves barátom. Ne csodálkozzék ezen a váratlan és nem tagadom - szokatlan fordulaton, hogy a lusta és szeszélyes író megzavarja önt, derék, pontos munkást, munkája teljesítése közben, és levelekkel zaklatja. Higggye el, érett megfontolás után írom e sorokat, vigyázva formára és tartalomra egy rezignált megismerés hajnalán, mely egészen új világításban mutatta meg nekem az irodalom egész jelentőségét. Látja, kérem, kedves, ismeretlen barátom, ma reggel olvastam a lapokat, háborúról, meteorológiáról, bajokról, és igen elkeseredtem és eltűnődtem. Az írás mégiscsak általában ilyen levélforma valami, az ember, akinek eszébe jut valami, közli egy másik emberrel vagy több más emberekkel, hogy mi jutott az eszébe. Évek óta csinálom már magam is ezt a levelezést, néhány elképzelt emberhez intézve, hűségesen beszámolva mindenről, ami közben eszembe jutott. Sokféle formában írtam levelet, hol első személyben, hol képzelt alakokat szólaltatva meg, de hálátlan és reménytelen dolog ez, látja, az „olvasó”, akihez az irodalom évszázadokon át írja szerelmes leveleit, ez a gögös, rejtélyes hölgy - nem felel. Pedig hányszor szóltam hozzá, sürgetően, figyelmeztetve, lágyan és szigorúan. Látja, kérem, kedves szedő barátom, magának elpanaszolom: már a múlt évben, mikor ezek a háborús dolgok kezdődtek, ugye, maga emlékszik, maga az egyetlen ember, aki emlékszik rá, és akire hivatkozhatom, már akkor megírtam, mi a véleményem nekem ezekről a dolgokról, hogy milyen hibásnak tartom az ilyen oktan öldöklést, hogy milyen egyszerű volna abbahagyni, és hogy remélem, ezek után belátják, milyen meggondolatlanok voltak. Maga emlékszik a levelemre, maga szedte ki - na, és mit gondol, feleltek? Fenét. Nemcsak hogy nem feleltek az én okos beszédemre, hanem, mint ma olvasom, megint előről kezdik a verekedést, mintha egy sort se kaptak volna tőlem.

Látja, kedves barátom, nem érdemes. Az olvasó nem felel az én bölcs, békéltető, elintéző és elsimító levelemre, az olvasó talán el se olvassa - mit tudom én? - az olvasó nem hallgat rám, tovább csinál bajokat, háborúba keveredik egymással, összevesz a feleségével, beugrik a Dunába, meggyilkolja a felebarátját, handabandázik, rendetlenséget csinál. Hát mi ez, nem kapta meg a leveletem, amiben figyelmeztettem, hogy ne tegyen ilyeneket, mert baj lesz belőle?

Vagy megkapta, és nem olvasta el? Talán nem is tud olvasni az olvasó.

Kedves szedő úr, látja, rajtunk nem múlik. Én szépen megírtam, és maga szépen kiszedte. De hátha az olvasó nem olvasta el! Eltűnődtem ezen, és eszembe jutott, milyen bolond dolgokat csináltam én eddig. Írtam, írtam a leveleket egy ismeretlen valakihez, aki talán nincsen is, vagy nem akar tudni rólam. Aztán eszembe jutott, hogy egyetlen ember van, aki egészen bizonyosan elolvassa, el kell hogy olvassa, amit én írok: és ez ön, szedő úr, az egyetlen ember, akiben biztos lehetek. A régi írók így szóltak: „nyájas olvasó.” Milyen képzelgés! Hátha nincs nyájas olvasó? Ellenben szedő, az biztosan van, az fáradtságos, keserves munkával bizonyítja be nekem, hogy első betűtől az utolsóig figyelmesen elolvasta az írásomat, nem hagyott ki egy szót se, elfogadta úgy, ahogy van, és kiszedte. Én bizony sohase írom ezentúl, hogy „gondold meg, nyájas olvasó” vagy „hidd el, olvasó” vagy „mit szólsz ehhez, olvasó”, hanem őszinte és becsületes leszek, és szavaimat a szedőhöz intézem, akkor nem történhetik meg velem megint ilyen blamázs, hogy leírom a háborút, és mégis kitör.

Hát bizony, kedves szedő úr, így vagyunk. Magunk között vagyunk, beszélhetünk egészen őszintén. Így még kényelmesebb is nekem, szabadabb és fesztelenebb lehetek, megírhatom a véleményemet mindenkiről, elpletykálgatunk, ugye, háborúról, időről meg a többi íróról, szégyenkekről, akik még mindig írogatják a szerelmes leveleket ismeretlen olvasóhoz, hol lelke-

sen, hol fenyegetően, hol gúnyosan, hol allegorikusan, sorok közé rejtve mondanivalóikat - sorok közé! Micsoda képzelődés, maga legjobban tudja, szedő úr, hogy a sorok között spácium van, egy kis vasléc, ami az ólomdarabkákat széttartja egymástól, és nem mondani-való. Istenem, bár ott tartanánk már, hogy a sorokat elolvassák, nemhogy a sorok között is találjanak valamit.

Na, mindegy. Hogy van, szedő úr? Hát mit szól ezekhez a csúnya balkán dolgokhoz? Ugye, utálatos? Már igazán nem tudom, mi lesz belőle. És mit szól ehhez az időhöz, nyár közepén télikabát. Vigyázzon kedves egészségére, az esték igen hűvösek. És kérem, szedje leveletem figyelmesen, hogy lássam, elolvasta. Isten vele, nyájas szedő.

1914

I. rész
KRISZTUS VAGY BARRABÁS?

1914-1919

TÖRTÉNELEM ÉS GONDOLAT

Fegyverben hallgatnak a múzsák - és ha az emberi eszme útját múzsák irányítanák, nagyon szomorú volna az a tanulság, amit a művészetnek le kellene vonni ebből a tételből. Hála istennek, itt az ideje, hogy bizonyosságát kapjuk annak, amit már a béke alkonyán sokan éreztünk, hogy az irodalom többet jelent művészetnél és többet jelent a múzsáknál: jelenti az emberi gondolkodás, emberi akarat összességét - jelenti magát az embert, derült ég alatt és viharban egyként, s viharban még inkább: hiszen a legnagyobb gondolkodók egyike ismerte fel, hogy a gondolkodás oka és forrása éppen nem az öröm és nyugalom - hanem sokkal inkább, sőt talán egyedül a szenvedés és a halál.

Az első rémület percében kiesett kezünkől a könyv - mi értelme volna a holt betűnek, mondtuk - minek olvasni? Szemünk a határ felé fordult, és szívünk együtt dobogott a dobogó léptekkel. Most, hogy elhelyezkedtek a csapatok, s Európa begombolta s kisimította ruháját, amit csak az imént lázas sietséggel kapott magára - itt az ideje, hogy magunkhoz térjünk, felvegyük az elejtett könyvet, s megértsük belőle, jobban, mint valaha, hogy ez a kék és piros ruha nem alkalmi öltözéke a világnak, hanem nappali, köznapi viselet - s a lány szövetek, mik eddig borították, a béke fehér és lila színeiben, pongyola volt csak és hálókabát.

Olvasni kell most, igenis, inkább, mint valaha. Nagy meglepetés éri, aki most igazi könyvet vesz kezébe, felebarátaim: nemcsak hogy nem veszítettek értékükből a gondolatok, de fokozott jelentőséget kaptak. Ami eddig szó volt csak és művészet, egy csinált, irreális világ, az élet fölöslege: most egyszerre megelevenedik. Ámulva vesszük észre: hiszen *rólunk* szól minden szó, és legvéresebb lényegünkről és érdekünkről - csak mi nem tudtuk eddig, mi bennünk a lényeg, s hogy mik vagyunk. A béke színes rakétái, ama „l’art pour l’art” színpepecselés, mely az irodalmat csak művészetnek s művészkedésnek hirdette, persze elhalványodik e napokban - de a valóság ijesztő erejével s tömörségével világlanak fel egyszerre a sötétből a múlt nagy gondolatai: művek, amik az ember problémájával foglalkoztak, nem szép formák és művészi lehetőségek kedvéért - de mindenről megfélemező, görcsös erőlködéssel, hogy az életet megértsék, s e művek közül, szomorú tanulságul, de megnyugtató elégtételként a minden korok legigazibb, legbecsületesebb világszemléletében: a pesszimizmusban fogantak világitanak soha nem érzett igazság fényében. Schopenhauer filozófiáját, Voltaire Candide-ját, Swift Gulliverjét olvassátok most - meg kell döbbsen, mintha hályog esne le a szemről. Itt voltak köztünk, ismertük őket, tudtuk, hogy az emberi fajta reménytelen nyomorúságáról, ostoba és hiábavaló szenvedésekről szóltak - de úgy tekintettük, mintha maguk, elmúlt, túléltek koráról szólnának - Jeremiás siralmai a babiloni vizeknél. Kandalló mellett, színház után, jó volt gondolni rá, hogy mennyi vérnek és könnynek kellett folyni, mennyi ostobaságot kellett legyőzni az okosságnak, míg ez a hasáb fa idekerülhetett tűzhelyemre, hogy melegítsen. Olvasmány volt a történelem - s a nagy gondolkodók munkái legföljebb művelődéstörténeti fontosságú, egykorú széljegyzetek a történelemkönyv margójára. Olvasmány volt a történelem - érdekes könyv, sok kötetben és sok fejezetben, néhol kicsit művészietlen, szinte ponyvás, mint a rémregények - és mi az utolsó fejezetet nyugodtan tesszük le, odaképzelve az utolsó sor alá „vége a regénynek” - most pedig következik a valóság, a szép emberi élet, tele akarat s minden akarat szabad érvényesülésével. Micsoda ébredés vagy inkább milyen borzasztó álom - szemünket dörzsöljük, és riadtan nézünk körül: egy üres oldal volt csak, amit a könyv utolsó lapjának hittünk, s most jön a következő fejezet, ugyanabban a hangnemben, ugyanattól a szerzőtől, vér és vér - azzal a különbséggel, hogy ezúttal nem mi olvassuk, hanem minket olvasnak, mi vagyunk a szereplők, süket és vak, tehetetlen regényfigurák, a nagy rémregényekben, akiket ezer tűzön és poklon ráncigál keresztül a szerző, egy ismeretlen befejezés

felé, ami már nem rólunk szól majd, nem velünk foglalkozik. Bezzeg más jelentenek most a széljegyzetek, amiket nagy gondolkodók jegyeztek fel, s amik eddig csak szórakoztattak - hiszen a saját bőrünkről szól: álljunk csak meg egy percre. Ezerszeresen drága most minden szavad, Candide - hát el tudtuk felejteni?

A pesszimizmus, zárt és eltett, meddő rendszer eddig; most egyszerre praktikus életbölcseletté vált. Mintha álomból riadnánk, hol súlytalan, anyagtalan testtel lebegtünk az Akarat végtelen spáciumában. Ijedten, szorongva tapogatjuk meg a testünket - lábak és kezek, sajgó derék, fájdalmas, piros nedvvel telt tömlő, mely viszolyog, kínban vonaglik, ha hozzá nyúlunk, rángatják, felmetélik. Álmunkban nyaktól fölfelé láttuk csak magunkat, rajongó, anyagtalan fejnek, telve szépséggel és akarattal - de hiszen hamis, hóbotos álom volt csak, hiszen éppen csak hogy nyaktól lefelé kezdődök és vagyok igazán: zakatoló, ijedt szív, éhes gyomor, kapkodó ujjak. Nem változott e testen semmi, mióta utoljára láttam - e nyomorult, szenvedésre és állati küzdelemre alkotott test ugyanaz, mint az Eufrát és Ganges közt volt, mikor husángot ragadott, hogy szorongó kis életét elvitassa a medvétől és oroszlántól - e testre szabta a római katona vaspáncélját, mikor gyilkolni és rabolni ment - e testet pörkölte máglyán a gonoszság, mikor tehetetlen és védtelen volt - e testet törte kerékbe az inkvizitor - ezek a kezek öltek embert, mert úgy voltak alkotva, hogy öljenek - és ezt a szívet szúrták, lötték keresztül, mert úgy volt alkotva, hogy keresztül lehessen szúrni és löni.

Rólam volt szó a széljegyzetekben - rólam gondolkodtak a gondolkodók -, rólam szólnak a könyvek - nézzük hát, mi van a könyvekben?

Megverve a vággyal és a hittel, hogy jó a szép és szép a jó: az ember alkatánál fogva, arra születik csak, hogy keresztülhurcoltassék mindenben, ami csúnya és rossz. Valami kegyetlen isten odakeverte sárból kavart testünkbe a szépség, öröm és összhang fogalmának egy csipet aranyát - s a sárban és pizsokban ez a csöpp arany arra jó csak, hogy viszkessen, fájjon és sajogjon. Szívünk nagyon jól tudja, szemünk nagyon jól látja, mi volna szép - s iszonyodva nézi, hogy kezünk, amit azért nyújtottunk ki, hogy virágot szakítson: begömbült ujjal, éles körömmel nem oda nyúl, ahová mi akarjuk, hanem embertársunk szívét szakítja ki, azután a magunkét. Erdők, mezők, kék égbolt szépsége ringatja lelkünket, bolyonghatnánk a gazdag, napfényben, holdfényben fürdő golyón - de mi lyukakat ásunk, és onnan leskelődünk egymásra, a Másikra, aki szintén lyukat ásott magának, és leskelődik és várja, én támadom-e meg őt vagy ő engem. Végre tele lesz apró lyukakkal a föld, s mindenütt emberfejek leskelődnek - elfutok, hogy ne lássam, de mindig újabb vermek és csapdák, visszatérek, körülszaladgálok, egyre szűkebbek lesznek a körök, középen egy mély árok - nyomnak, szorongatnak - nem bírom tovább, behunyom a szemem - akkor arccal löknek be a gödörbe, hogy ki se nyithassam többé.

Az öröm, a boldogság, a nyugalom lehetősége megvan valahol, tudom: az öröm pozitív, erre tanít a vágy és a hit. Az ember szenvedésre, halálra született: a szenvedés negatív, erre tanít a történelem. De megismerni a szenvedést, ezt a negatívumot, s megnyugodni benne: erre tanít a gondolat - s a gondolat pozitív, mint az öröm - az ember egyetlen öröme a gondolat.

1914

HÁBORÚS KERESKEDELEM

Egy kereskedő barátom meséli a következő unalmas történetet, melyet mégis érdemes elolvasni a tanulságos poén kedvéért.

Kérlek szépen, vettem egy vagon szappant, kilóját kilencven fillérért. Még mielőtt a szállítmány megérkezett, tüzetesebben megvizsgáltam a mintát, és keveselltem a zsírtartalmát, de különben is elment a kedvem az egész üzlettől, szerettem volna hamarosan túladni a szappanon.

Találkoztam Singerrel, mondom neki, nézd, kérlek, ezt a szappant (és megmutattam neki a levágott darab mintát) olcsón eladnám, van egy vagonnal, kérlek szépen, nem volna-e kedved hozzá.

Nekem, mondja Singer, éppen nincsen, de add ide ezt a szappant, majd megpróbálom, hátha el tudnám helyezni.

Odaadtam neki a szappant, én meg másnap bementem a börzére, beszéltem egypár emberrel, néztem a kurzusokat, mit lehetne csinálni. Hazamentem, levetettem a felöltömet, olyan szép idő volt, csavarogtam egy kicsit a Duna-parton, néztem a nőket, és olyan furcsa hangulatom volt: eszembe jutott, mikor én huszonkét éves voltam, istenem, itt szemben laktam, és fehér firniszt közvetítettem - jaj, istenem, akkor minden más volt, milyen üde, milyen ruganyos voltam én akkor, egyszer egy délelőtt tíz vagonra csináltam sluszt, és másnap eladtam az egészet. Egészen meg voltam hatva ezektől az emlékektől, és felvillanyozva fűtyürésztem - olyan fiatalnak, erősnek éreztem magam megint, és elhatároztam, hogy még ma felmegyek Bleyerhez, és megcsinálom vele az üzletet a marhabelsőrészszel, amitől úgy fáztam még tegnap, mert sok baj van vele és veszély.

Fel is mentem, megbeszéltük az ügyet, jó kedvem volt, tele erővel, tervekkel, bíztam a jövőben, mely napsugárral ragyogott felém. De négy felé beborult, megint rossz kedvem lett, úgy elszorult a szívem, magam se tudtam megmagyarázni magamnak, mi bajom, csak olyan bús voltam... Íme, mondtam magamnak, jól mondja a költő, a világ csak hangulat... Lám, milyen friss voltál délelőtt, most meg mintha felhő lebegne a lelkeden is, valld be, hogy már nem bízol a marhabelsőrészbe, balsejtelmeid vannak, nyugtalan vagy...

Balsejtelmeimet igazolta a valóság. Négykor bementem a központba, ahol megtudtam, hogy néhány napon belül maximálni fogják a marhabelsőrészszet. Egész valómban megrázott a hír, de aztán magamhoz tértem, és elhatároztam, hogy férfiasan viselem a csapást, és utánanézek, hogy valami módon regresszáljam magamat.

Öt felé Schalek félrehívott, és bizalmasan figyelmeztetett, hogy a szappanban nagy emelkedés várható. Na, hát ismeri magát az ember? Az én csapongó, pillangó lelkemben egyszerre megint megmozdult valami, és mohó vágy fogott el, hogy ismét visszatérjek a szappanhoz, a marhabelsőrészszel való hűtlen kacérkodás után. Istene, minek tagadjam, az emberi szív ingatag, rabja a pillanat szeszélyeinek!...

De ez csak olyan ábrándozás volt egyelőre. Hanem fél hétkor a Hangliban találkoztam Nemecekkel, aki futólag megjegyezte, hogy volna nekem üzlete. Mi az? - kérdeztem. Szappan, aszongya. Nekem megdobbant a szívem. Félreültem vele.

- Nézze - aszongya -, van nekem egy vagon szappanom, de nekem el kellene utaznom. Átadnám magának, egy korona húszért, mert sietnem kell, maga már holnap túladata rajta korona negyvenért, esetleg ötvenért. Na?

Mondok, szeretném látni azt a szappant. Azt lehet, mondja ő, itt van a minta. Megnézem a mintát, egy kicsit elcsodálkoztam. Kérdelem, hol van az a vagon? Aszongya, még nem küldték el, de a sluszt azért meg lehet csinálni.

Micsináljak? A kurzus kedvező volt: megvettem korona húszért a saját szappanomat (a görbe pengéjű késem vágásáról ismertem meg a mintát, amit reggel Singernek átadtam), a szappanomat, amit reggel kilencven fillérért kínáltam. Mindegy, mégis nyerek rajta húsz fillért különként.

1914

BŰN ÉS BŰNHÓDÉS

Ezek zavaros és dadogó laikus ötletek csak - de a szakembert, aki szereti hivatását, mindig értékelték a naiv és friss szemmel jelentkező laikus hozzászólások: a tájékozott tudós fantáziáját elnyomja a sok ignorabimus és non possumus, felismerése a korlátoknak - a tudatlan alkimista, aranyat keresve, gyakran fedez fel puskaport (mindnyájunk nagy örömére).

Arról volt, ugye, szó, hogy a háború óta meglepően szigorú ítéletekben dühöng a büntető igazságszolgáltatás. Lényegében nem módosult, és szellemében nem változott meg, csak abban a kegyetlen alaposságban, amellyel önmagát alkalmazza. A háromévi, négyévi és tízévi börtönnel úgy dobálóznak a bírák, mintha az ember tulajdonképpen börtönlakó állat volna, mint a vakondok, aki a föld alatt él, amivel szemben az emberi szabadság csak feltételes valami, ideiglenes felmentés a börtönbüntetés alól, amit bármely percben vissza lehet vonni, mihelyt a törvény kivételes engedelmeiből szabadról születt és kivételesen szabadságban élő polgár valami illetlenséget követett el.

Nem akarok, nem is tudnék a büntetés sokféle céljáról beszélni - a „példaadás”, „javítás”, „elszigetelés” elméletekben ma már senki se hisz komolyan, úgy, ahogy azokat a modern jogtudomány fogalmazza. Csak egy jelenségre szeretném a hozzáértő figyelmét felhívni - arra az aránytalanságra, ami ma bűn és bűnhődés között fennáll, hol a bűn, hol pedig a büntetés szempontjából. Ma a megtorlásnak egyetlen eszköze van: a szabadságvesztés, aminek következtében a sokféle erénynek is egyetlen jutalma lehet csak: a szabadság. A büntetés minőségileg mindig ugyanaz, mennyiségileg méri csak fel a bűnt - holott a bűn minőségileg is százféle. Méterrel mérjük az időt és a teret órával. Ha mérgemben vagy rosszakaratból kivérem a fogát felebarátomnak, ugyanazt a büntetést kapom, mintha a zsebóráját loptam volna el.

Akárhogy csűrjük-csavarjuk a dolgot, a büntetés célja mégiscsak az, ugye, hogy a bűnözésre való hajlamot elnyomja az emberekben. A lélektan nagyszerű fellendülésének századában kell, hogy az arravaló eszközök differenciálódjanak, és felhasználják a lélektan eredményeit. Eszem ágában sincs ezzel valami Lombroso-féle büntetőjogra gondolni, mely a bűnöst tébolydába csukja - sőt inkább annak a felismerése volna kíváncsi, hogy a bűnözésre való hajlam, bár káros és destruktív, de tagadhatatlanul velünk született, normális tartozéka az emberi léleknek, csökevény, mint a vakbél, amit ki kell vágni.

Fogjuk a dolgot rövidebbre. A kizárólagosan szabadságvesztésre alapozott megtorló igazságszolgáltatás, most, mikor a harctereken egészen másképpen osztják az igazságot, legalábbis módosításra szorul. A katona, aki az ellenség bűnét rögtön halálbüntetéssel sújtja, s hosszú éveken át megszokta ezt a radikális megtorlást, nagyon is elszokott már attól, hogy kocsmai verekedés miatt három hónapra lecsukják. Valami újabb és természetesebb és emberibb féket

kell alkalmazni, olyan természetesen és emberit, mint amilyen a háború. Legalább ennyi tanulsága legyen a nagy kísérletnek.

Van szerencsém tehát, szíves továbbítást kérve, a következő törvényjavaslatot előterjeszteni.

A büntető igazságszolgáltatást reformálni kell, mégpedig a „szemet-szemért”, „fogat-fogért” princípium alapján.

Aki bűnt követ el, bűnhődjék azzal a szenvedéssel, amit bűnével másoknak okozott: ez az egyetlen mód arra, hogy a bűnössel megértessük a bűn jelentőségét. Hiába csukod be évekre a gyújtogató piromániakust, soha nem fogja megérteni, mit követett el - vidd őt az égő házhoz, és égesd meg a kezét, és ő meg fogja ismerni a tüzet, és óvakodni fog tőle.

Vissza kell hozni a botbüntetést - a régiek jobban ismerték az emberi természetet. Aki megverte embertársát, azt meg kell verni. Ha becsukod őt, átkozódni fog börtönében, vad keserűség gyűlik fel benne, oktalan, baromi gög; íme, elzárták őt, mert erősebb volt a másiknál, erősebb volt bírójánál - becsukták, mert félnek tőle. Verjétek meg, és alázatos lesz - ha valaki a fejével nem érti meg, hogy másokkal nem teheti, amit magának nem kíván, értessétek meg azzal a testrészével, amelyik a túlsó oldalon van. Kellő tanítással szemben nagyon értelmes testrész ez, mindenki emlékszik rá gyermekkorából. Azt a gyógyulási folyamatot, amit gondolok, az orvostudomány beidegzésnek nevezi - kell hogy az emberek ne csak agyukkal, hanem egész testükkel, kezükkel és lábukkal beidegezzék az igazságot és emberséget. A bűnös nem beteg és nem forradalmár - a bűnös egyszerűen gyermek, fejletlen lény, éretlen állat, aki nem ismerte még fel, hogy énje nem a világ közepe, és hogy a többi ember, akik közt él, nem álomkép és káprázat, amivel tetszés szerint játszhatik. A fiatal Weininger mondja valahol, hogy bűn és tökéletlenség egy és ugyanaz; a bűnösöket alsórendű lényeknek tekinti. Hiába csukod be azt, aki embertársát megverte - ha elfutja agyát a vér, s gyengébbet lát maga előtt, megint csak felemelkedik az ökle - de koppints a körmére úgy, hogy felordít: a lelke örök emlékül elteszi ezt az ütést, s átadja az idegeknek; s ha máskor ismét kinyújtja kezét, hogy üssön, a kéz félúton megáll majd, mert az emléke *élni kezd* benne, ugyanannak a fájdalomnak érzésében, amit okozni akart. Mert a bűn csak tudatlanság.

Meg kell verni, aki mást megvert - s aki elvett valamit mástól jogtalanul, attól el kell venni, amije van, hadd érezze, mit követett el. Aki pedig kegyetlenségből és rosszaságból, kényszerűség nélkül embert ölt, azt meg kell ölni, mert az igazságtól oly távol áll a gyilkos, hogy élete úgyis kevés volna ahhoz, hogy eljusson odáig. Meg kell őt ölni szegényt, mert az ember igazság és igazságra való törekvés nélkül másoknak és önmagának haszontalan, fájdalmas nyomorék, elvetélt élet, koraszülött, rossz álom, lidércnyomás, jajgató és ásító lyuk az élet testén.

Egyetlen célja lehet a büntetésnek: meggyőzni az embereket, hogy a bűn haszontalan és céltalan dolog, agyrém, örültség, ostobaság, kísértet: nem létező dolog, képtelenség - hogy a rosszaság rossz és a jóság jó. A hosszú börtönévek arra valók csak, hogy tanács és gyámolítás nélkül elferdüljön és megromoljon a bűnös világszemlélete, mint a tudatlan remetéé, s elszokjon az élettől, mely a rosszaságot úgy bünteti, mint a betegséget, s úgy is irtja ki magából. Rá kell szoktatni az embereket, meg kell értetni velük, hogy a bűnt ne csak erkölcsi, hanem filozófiai alapon kerüljék, mint valamit, ami logikátlan és értelmetlen. A biblia így szól: a te szavad legyen úgy: úgy - nem: nem; valami ezen felül esik, a gonosztól vagy. Ti pedig toldjátok meg: a gonosztól, akinek a neve ostobaság.

1915

HAZÁM ÉS „HAZÁM”

A dolog tudniillik így áll.

Van nekem egy könyvem otthon, az ötvenes évek derekán jelent meg. Címe: *Díszemlény* - halványkék pakolópapírra nyomva van kétszáz vers, körülbelül ugyanannyi költőtől: annak a kornak lírája, egész lírai ideológia - nevezzük egy kis túlzással korszellemnek, szóval az akkori irodalom, egy kornak és egy fajtának a lelkiismerete, egy nemzedék hitvallása.

Ha jellemzés okáért citálni akarnék ebből a könyvből, tulajdonképpen fel kellene olvasnom az egészet: minden sora egy és ugyanazt az érzést, ugyanazt a szándékot fejezi ki, körülbelül ugyanabban a formában. Inkább elmondom, mondjuk, az egyiknek a tartalmát.

Lírai vers, a hazaszeretetről szól, mint a többi. Édes „hazám”, így szól a költő, én szeretlek téged, olthatatlanul és halálosan. Én tudom, hogy te nem szeretsz engem, édes hazám, és talán nem is hiszed el nekem, hogy én téged hogy szeretlek. De majd elhiszed egyszer, ha haldokolva érted a csatatéren, vértajtékos ajkam utolsó, hörgő sóhaja ott vész majd a porba lábaid előtt, és te nyakamra teszed lábadat, s én, mielőtt meghalok, még egyszer megcsókolhatom.

A másik vers szintén arról szól, hogy a költő már igazán nem tudja, mit tegyen, majd megőrül a „hazám”-ért, semmihez nem tud fogni, mert reggeltől estig a „hazám”-ra gondol, amit a bolondulásig szeret, és nem tudja megértetni vele, hogy mennyire szereti - meghalni nem lehet érte pillanatnyilag, tehát semmivel se bizonyíthatja halálos szerelmét - úgy látszik, kénytelen lesz az ivásnak adni magát, hogy kínzó honszerelmét elzsibbassza.

A harmadik verset még nem olvastam, de felteszem, hogy arról szól, hogy a költő nem tud aludni, mindig a hazára gondol, arra a bársonybarna hajára, és szívesen meghal, csak előbb egyszer a „hazám”-nak a mögé a forró kis fehér fülcimpája mögé puszilhasson.

Az ember elszörnyed, ugye, és mentőkért kiabál - aztán elneveti magát, bólint, és Freudra gondol, hát persze, nagyon egyszerű az eset: a szerelmi költészet nem volt divatban, nem élhette ki magát - a költő vette a legközelebbi fogalmat, amivel foglalkozhatott, és belevetítette a babája bájai iránt érzett olthatatlan rokonszenvét. Elnyomott és a tudat alá szorított libidó projiciálása a hazaszeretethez.

Ilyen egyszerű volna a dolog, ha a *Díszemlény* világnézete, mint irodalmi tünet, önmagában zárt, eredeti egység volna, irodalmi értelemben semmi másból, hanem a korszellemből fakadó megnyilvánulás. Csakhogy tudjuk, hogy ez nem így van: a *Díszemlény* költői egytől egyig hatása alatt állottak egy igazi költőnek, aki ezt a hangot és ezt az érzelmi ideológiát megteremtette, egyszerűen lemajmolják, erkölcsi szemléletet csinálnak belőle, és végső konzekvenciájáig kifejtik azt az érzésprogramot, amit ez a költő teremtett.

Az irodalomtörténet petőfieskedőknek nevezi őket - ami bennük morális imperativus, azért Petőfi felelős. Ők csak folytatták és végiggondolták, amit Petőfi elkezdett gondolni a „hazá”-ról - és a nyugodt szemlélő minden indulat nélkül így szól: íme, idevezet a *hazának* az a fogalmazása, ahogy egy fiatal, rajongó, költő zseni, egyébként szabadgondolkodó és világpolgár, megcsinálta nekünk, magyaroknak.

De ahhoz már nem lehet eléggé nyugodt és eléggé szemlélő az ember, hogy ezt a *Díszemlény*-féle hazafiságot - elképedve látom - itt valaki fel akarja főzni megint a régi fazekak fenekéről, abból az alkalomból, hogy katonai akcióban állunk egy másik nemzettel szemben - fel akarja főzni, konzervkockákat akar csinálni belőle, és felkínálja, en gros, a hadseregnek. Mi, tisztességes és becsületes munkásai céhünknek, az irodalomnak, tisztelettel figyelmeztetjük az osztrák-magyar hadsereget, óvakodjék ezektől a hazafiságban utazó irodalmi posztócsalóktól -

elnyűtt, elhordott, hasznavehetetlen és a mostani háborúnak meg nem felelő szövetet akarnak rásózni a nyakára. Arról nem is beszélek, hogy abba a szemérmetlen kotyvalékba, amit ezek az urak szellemi táplálékul gyártanak a szövetséges államok katonájának: negyvennyolcas honvédek feldarabolt csizmatalpát, kandírozott talpra magyart és kuruc népdal-törmelékét aprítanak belé, hogy zamatosabb legyen - higgyük el nekik, hogy ezt nem gonoszságból, csak butaságból teszik, s hogy a „haza” szót nem politikai értelemben használják, hanem egy változatlan és politikai áramlatoktól független eszmét értenek alatta, melynek mindegy, ki ellen s ki mellett harcolok. De az ezerkilencszáztizennégyes világháború katonája nem gimnazista, akinek elég, ha egy ilyen szóról „hazám” annyit tud, hogy vocativusban van - nem hisztériás holdvilágnyaló, akinek elég, ha erre a kérdésre „mi az én hazám?” egy szép, szomorú arcú nőt festenek le, pajzsra támaszkodva, akinek olyan szép kék a szeme, hogy az ember három hétig juhászkutya lenne a kedvéért.

A világháború katonájának nem is kell szó; mert ő megérett már arra, hogy megértse a fogalmat, amit ez a szó jelent. A szó csak kép és szimbólum - komplex valami, elvont fogalom; a világháború katonájának nincs szüksége a komplexumra, hiszen a komplexumot alkotó elemeket külön-külön is apercipiálni tudja. Neki senki se mondja, hogy a haza egy törrel átszúrt szív vagy egy oltár, amit a szívben emeltem - mert ő tudja, hogy a haza barna föld és kék víz - a haza sok ház és sok legelő és sok ember - és köztük ő, ő maga - ő maga is egy kis darab haza. Őt ne kényszerítsék, hogy verset szavaljon a hazáról - saját magáról nem szavalhat az ember szerelmes verset, ugye? - a haza sohase hencegett és soha nem dicsekedett.

Megmondatott a régieknek: „Bárhová visz szerencsétek, ezt a hazát szeressétek.” Én pedig azt mondom nektek: szeressétek a világot, a kék eget és a messzeséget - magatok és hazátok szeretetét pedig bízátok az ösztönre: az jobban tudja, hogyan kell szeretni önmagunkat. Ezer hazafias vers meg nem magyarázta nekem soha, mi a haza - de egyszer külföldön voltam, Berlinben, járkáltam az utcákon, épületek szédítő tengerében. Járkáltam, és valami különös érzésem volt - mintha ez mind csak álom és játék lenne - mintha ezek a házak itt nem volnának igaziak, hanem csak tréfából, ideiglenesen építették volna fel őket a kedvemért, hogy megtréfáljanak - aztán megint nem lesz itt semmi, mint ahogy nem is volt, játékházak, játékterek - játékváros az egész, tudja Isten, miből épült. Ez az érzés nem múlt el fél év múlva sem, hogy ott éltem - nem tudtam őszintén elhinni, hogy mindez megvolt azelőtt is, és hogy mindez igazán *van*. Mindig póznak tűnt, hogy idegen nyelven beszélnek - és minden idegen ember affektált és keresett volt a szememben - és amit ettem, az ő kocsmaikban, mintha főzőcske játék lett volna, nem igazi ételek - és játékpénzzel kellett fizetni érte. Hazatérve, az első magyar városban szünt csak meg ez az érzésem - mint a Liliputból hazatérő Gulliver, úgy ültem be a nyomorult vasúti étterembe, hogy különös kalandom után mohón nyúljak megint az igazi tányér után, amin igazi ételt nyújtott egy felnőtt és igazi ember. Bizony mondom nektek: ez a haza.

Megmondatott a régieknek: művészetet a te fajtád és nemzedet érzéseiből csinálj - és az ifjú hazafiak az események hatása alatt, mostanában tele szájjal kiáltják megint: minden igazi művészet nemzeti. Én pedig, aki nem azért jöttem, hogy a törvényt eltöröljem, hanem hogy azt betöltssem, azt mondom nektek: igaz, a művészethez való erőt abból a földből kaptad, amelyik kidobott magából - de a művészet nem az erő, hanem a mű, amit az erő létrehoz. A *nemzeti elem* eszköz lehet csak a mű mindig abszolút valami, és aki igazibb, jobb erővel indul, legföljebb több esélye lehet, hogy megközelíti ezt az abszolútumot, mert nem azért adta neked a fekete föld a te szemed, hogy visszaforgatva lesüsd a földre, hanem hogy a kék és tiszta eget nézd vele, aminek nincsen határa, mint az országoknak. Örülj az erőnek, amiket útravalóul adott fajtád - de ne felejtse el, hogy mire adta: a nemzeti földből felszívott nedveket nem muszáj okvetlenül piros-fehér-zöld pántlika alakjában kihúzni a szájadon, két perc múlva,

mint a csepürágó teszi. Más útja van az erőnek - és egyet soha nem szabadna művésznek elfelejtenie: hogy szemedet, szívedet és orrod szülődtől örökölted, de van valami, amit nem örököltél senkitől - ezt a valakit, ezt a mindent, amit így mondasz: én. A világ, művésznél, akkor kezdődött, mikor ő született, ez a szó - nincs apja, nincs anyja, nincsen fajtája és nemzetisége. A többit bízd a természetre, majd elvégzi helyetted - keresd emberben az embert, művészetben pedig a művészetet - s annak megállapítását, hogy magyarul, magyarán kerested, bízd te csak rám s az utókorra - te akár ne is tudj róla. Ha szónok vagy, s állasz a dobogón: adjon neked lelket és erőt a gondolat, amit közölni akarsz - s hogy kezed lendülete hogyan segített közben, s hangod ereje és szemed tüze milyen volt, míg beszéltél, mennyire benne volt a fajtád, a fajta összegyűjtött energiája - arról te ne tudj. Mert ha tudsz róla s akarsz tudni róla: bizony mondom neked, elvész a gondolat, s marad a puszta gesztus, üres hang, hazug frázis. Éppen ezért, úgy tűnik nekem az olyan művész, aki dicsekszik vele, hogy ő alkotás közben sohase felejt el magyar mivoltát - mint az együgyű és ostoba ember, aki tenyerére ülve akarja megmérni magát, súlyos-e - vagy mint a hazug és szemérmetlen, aki azt mondja: most alszom, nem hallom, mit beszélsz. Ti nem akarjátok elfelejteni, hogy magyarok vagytok - és mégis azt hazudjatok, hogy az Abszolút Szépet és Abszolút Igazat keressétek, az Eszmét, amiért meg lehet halni? Én meg szeretném elfelejteni tökéletlen szememet, amivel látom, tökéletlen füleimet, amivel hallom a szépet - és szeretném elfelejteni a szájamat és a szavakat, e tökéletleneket, amikkel dadogva és erőlködve leírni próbálom azt, aminek nincsen fajtája, nincsen nemzetisége, amit úgy hívnak, hogy ember.

Világháború katonája: ezekre ne hallgass. Olcsó maszlaggal kötik be a sebedet, és haldokló szemedre obulusnak hamis pénzt tesznek, amit visszadobnak odaát, mikor felmutatod: ezért haltam meg. Haldokló katonája a világháborúnak ott a lövészárk fenekén - a távolból kiáltom feléd: ne törd, hogy komoly és emberi sebedre cukros vizet öntsön a kancsal, fisztula hangú frázis. Ne törd, hogy borbélycégért akasszon a fejed fölé, csókolózó galambokat és képecskét, mikor te búcsúzol. Ne törd, hogy szemedet szenteskedve kifordítsa s elhaló hangon azt rebegtesse veled „hazám”, s a porba asszonyi kezet rajzoljon, mely áldólag terjeszt fejed fölé egy mirtuszágat - haldokló katona, te tudod, ugye, hogy a haza nem egy hisztérikus női vámpír a rémregényekből, akiért meg kell halni, hogy az ember megéljen belőle - hanem föld, ház, ég, víz, kerítés, kis csibe, öreg paraszt, városi utca - és hogy te vagy a haza, haldokló katona, te vagy az, senki más, a te életed - amit nem honfibúból, nem talpra magyarból kockáztattál, hanem hogy halálos veszélyben volt, csak azért - világháború katonája, édes hazám, szegény, szegény hazám.

1915

ÉRTJÜK EGYMÁST

Descartes a *Discours sur la méthode* című értekezésében csinált egy furcsa és érdekes kísérletet. Megértvén, hogy az emberi elme célja az igazság keresése: ezt a munkáját pedig csak úgy végezheti el, ha teljesen szabadon és minden külső hatástól és belénevelt szokásoktól megtisztítja: a világprobléma megoldásához úgy fogott hozzá, hogy leült, és szépen hagyta az eszét működni, ahogy az eszének jólesik, mindenféle tekintet, módszer, felfogás, világnézet, előfeltétel kikapcsolásával; el sem határozva, hogy gondolkodni fog. Az elmének különös állapota ez: nem szabad meghatározni, hogy mi, mert feltétlenül rossz a meghatározás. Kicsit hasonlít az álomhoz, az autohipnózishoz, mert az elme működése nem függ akaratunktól. Descartes így fogott hozzá, annyi biztos: szabadjára eresztette a naiv Gondolatot, s

kíváncsian várta, mi lesz belőle? Az eleresztett Gondolat az első pillanatban csodálkozva, torpanva állt meg, mint az oroszán, akinek ketrecét kinyitották. Körülnézett - sehol biztonság, sehol egy pont, amibe megkapaszkodhatnék. A kezek, melyek vezették, eltűntek. Tapogatózva, bizonytalan léptekkel indult meg. Álomszerű körvonalak imbolyognak körülötte, elmúlt gondolatok árnyékai. Utánuk kap: a semmibe nyúl. Fények villannak - régi igazságok emléke, amikben hitt. Odafordul - eltűnnek, Rémület fogja el - szorongva kapkod a hideg ürességben, és úgy érzi, azonnal elájul. Ekkor reszkető keze valódi tárgyat érint - odanéz, és megkönnyeb-bülve sóhajt fel: önmagát fogta meg, az egyetlen valóságot.

És megszületik az első, abszolút gondolat: cogito, ergo sum. És megindulva e piciny archimé-deszi pontról - megszületik az első abszolút tudomány, az analitika: a világszemléletnek az a módja, ahogy az ember meg tudná szerkeszteni, ha harmincéves értelemmel jöhetne a világra.

Harmincéves csecsemő, szegény fejem, kit százféle háborús elmélettel pácoltak és savanyítottak - mi lenne, ha egyszer megpróbálnád ezt a descartes-i módszert, a háborúról mint jelen-ségről töprengve? Furcsa számárságok jönnének ki, annyi biztos: rövid csodálkozó mondatok. Ilyenfélék.

Lássuk csak, miről is van szó? Azt mondták: érdekellentétek merülnek fel a nemzetek között. A nemzetek ragaszkodtak a maguk igazához és érdekeihez. Következett az ultima ratio: döntsön az erőszak.

Jó. Az igaz, hogy ha ketten nem értik meg egymást, és érdekeik ellenkeznek, akkor nem élhet-nek egymás mellett békében - még a házastársakat is elválasztják, ha nem értik meg egymást. No de hát, hogy is van csak azzal a megértéssel, kit értek én, és kit nem értek? Kivel vannak közös érdekeim?

Múltkor olvastam Romain Rolland-tól, egy francia írótól, egy cikket, amit a háború alatt írt. Én azt nagyon jól megértettem, sőt egyetértettem vele, és teljesen igazat adtam neki, mert ugyanazokat mondta, amiket én is gondoltam mindig: hogy sokkal jobb volna, ha nem volna háború, és hogy minek veszekednek az emberek, mikor a veszekedés egyiknek se használ, mindkettőnek csak árt. Romain Rolland különben egy francia államférfival is vitatkozik, nem ad igazat a francia államférfinak: az egészből az derül ki, hogy Romain Rolland és a *francia államférfi* nem értik és nem szeretik egymást - érdekeik teljesen különböznek, a francia államférfinak jó, hogy háború van, Romain Rolland-nak pedig rossz. A francia államférfi szerint szükség van a háborúra, Romain Rolland szerint nincs rá szükség.

Na már most szerintem sincs szükség a háborúra, ezzel szemben néhány vezető politikusunk szerint szükség van rá. Mi tehát nem értjük meg egymást. Ellenben Romain Rolland-nal meg-értjük egymást, mert ugyanazt gondoljuk mind a ketten, hogy tudniillik nincsen rá szükség: és ebben megegyezünk. Ezzel szemben a mi politikusaink is azt mondják, hogy szükség van a háborúra, és az ellenséges politikusok is azt mondják - tehát ők is megegyeznek ebben, és e pontban meg is értik egymást.

De hiszen akkor...

Hol itt a zavar? Íme, a megfelelő foglalkozásbeliek, különböző nemzetek fiai, egészen jól megértik egymást. A német suszter nagyszerűen tud beszélgetni a francia suszterrel, mivel-hogy sokkal több képzet- és érdekközössége van vele, mint például ugyanannak a francia suszternek egy francia őrnaggyal. Mondjuk, hogy egy francia őrnagynak a csapatában szolgál egy francia suszter - ha már most ez a francia őrnagy szeretné magát kibeszélgetni egyszer mindenféle dologról, ami őt érdekli, katonai ügyekről, stratégiáról, közös emlékekről - hát bizonyos, hogy inkább beszélget azzal a német őrnaggyal, aki fogságban van náluk, mint a

francia suszterrel. És a francia suszter is szívesebben diskurál a német suszterrel, mint a francia őrnaggyal: mindenképpen közelebb állnak egymáshoz.

Sőt tovább megyek: minél magasabb a társadalmi vagy szellemi osztály, az osztályhoz tartozók annál jobban értik és becsülik egymást. A francia paraszt-közkatona még körmével és öklével megy neki a lövészárokból előugró német parasztnak - már a káplár, őrmester legfeljebb fegyverét használja. Tisztek egymással alig is verekszenek -, ha egy ellenséges tisztet elfog a mi tisztünk, udvariasan bánik vele, különválasztja s tiszteli benne a maga foglalkozását, társadalmi osztályát. A diplomaták, akik háborúért és békéért felelősek, szóbeli és írásbeli érintkezésükben a legnagyobb személyes tisztelet és becsülés választékos kifejezéseit használják. Végtelen sajnálattal közlik egymással, hogy kénytelenek hadat üzenni, ezzel szemben biztosítják nagyméltóságodat legmélyebb nagyrabecsülésük kifejezéséről. Még soha sem hallottam, hogy két nemzet nagykövete, nem egyezvén meg egyik a másikkal, összepofozkodtak volna egymással. Egészen bizonyos, hogy a mi nagykövetünk sohasem fog velem olyan udvariasan beszélgetni, mint egy ellenséges nagykövettel.

Ezek után tehát: ha a különféle társadalmi osztályok egyedei külön-külön egészen jól megértik egymást vagy legalábbis jobban, mint ugyanazon nemzet két különböző társadalmi osztályának egyedei - felvetődik a naiv kérdés: vajon igaz-e, hogy itt *nemzetek* harcolnak egymással?

A nemzetek vezetőikre bízzák, hogy állapotodjanak meg egymással: háború legyen-e vagy béke. Ezek a vezetők egy társadalmi osztályból valók, egymást jobban megértik, mint mi őket - hogy van az, hogy mégse tudnak megegyezni?

Talán az Atyaúristenre kellene bízni a dolgot, akiben az angolok is hisznek meg a németek is, akit mindkét fél legmagasabb urának ismer el, és mindkét fél hozzá emeli ájtatos szívének könyörgő szavát, hogy verje meg a másikat.

1915

SZEMLÉLETEK

Én nagyon jól tudom, hogy van az, én teljesen megértelek benneteket. Nem vagyok különbség, se több, se kevesebb, éppen ezért félek tőletek. Egyszer egész délután kártyáztam: utána kimentem az utcára. Percek múlva vettem csak észre, hogy öntudatlanul folytatam a játékot: egy vörös kalapú nőismerősömnek nem köszöntem, mert az én kalapom zöld volt, vöröset pedig csak vörössel üthetek, villant át rajtam, ha az én kalapom nem adu. Nem szálltam fel a hetes villamosra, mert utána kilences jött, sláger. Máskor sakkoztam néhány órát: mikor végre felkeltem az asztal mellől, idegesen tettem félre egy szemben levő széket, amelyik lóugrásnyira állt a szekrénytől, nehogy a szekrény leüsse - mohón és vadul, ugrásra készen pillantottam legjobb barátomra, egy finom lírikusra, aki mögött más valaki ült: nekimegyek, gondoltam, leütöm, és sakkot adok az ajtónak. Fáradtan jöttem le egyszer a Duna-partra, néhány heves biliárdparti után: az ihlet teremtmény extázisában rögtön észrevettem, ami eddig elkerülte figyelmem, hogy a Bazilikával, ha vékonyan el tudom találni a budai várat, keresztduplával megcsinálom a karambolt, úgy, hogy éppen telibe találja a parlamentet - hogy azt a kövér képviselőt, ha gyengén fogom, alul, *síberre* hozzáütöm a mögötte álló kereskedőhöz, onnan elpattan, és találja a Petőfi-szobrot - hogy a Göncöl szekerének három elülső csillagát tisztára is meg lehet csinálni, ha egy kicsit *meghúzom*, és így tovább.

Hosszú utazás után ágyadban, ha behunyod a szemed, zakatolva futni kezdenek előtted hegyek és völgyek. Úszkáltál délután a Balatonban: párnád és derékaljad hullámszik alattad. Első repülésed után arra riadtam fel álomból, hogy görcsösen kapaszkodok az ágy két szélébe: az ágy nagyon erősen *bedőlt*, oldalt fordult, recsegték a szárnyak, a lélegzetem kihagyott, mint a motordugattyú.

Idegek játéka, mondd, de nem veszed észre, hogy egész életünk valami módon e furcsa kábulatban telik el: hiszen mindnyájan *foglalkozunk* valamivel, valami állandó dologgal, azonkívül, hogy élünk. A sebész, mikor jó étvággyal szeleteli a pecsenyét, nem veszi észre, hogy öntudatlanul figyeli a szövetek rétegeit, mint délelőtt, mikor élő húst metélt. A szuster először a lábat látja meg belőled, a kalapos a fejet, a manikűr a körmöket, a hóhér a nyakat. Egyszer értesítettek, hogy jó barátom, akit szerettem, összeesett az utcán, mentők vitték kórházba. Tele részvéttel és aggodalommal futottam ki az Üllői útra: már a kapuban voltam, mikor észrevettem, hogy útközben egészen öntudatlanul, de precíz és tagozott formában, négy vagy öt formás mondatot csináltam már, amivel a barátomról (művész volt) szóló nekrológot elkezdtem majd - a nekrológot, amit természetesen én írok majd róla valamelyik szemlébe.

Mit várhatok hát embertársaimtól, akik mind a maguk részéről, a maguk más és más foglalatosságának kábulatában élnek? A szegény embernek úgy rémlik, csupa nyomor és küszködés minden, amit maga körül lát: nem járnak az emberek, csak ácsorognak boltok előtt, szemükből rémület és nyomasztó vágy lobog. A politikus, a miniszter, amikor kijön a parlamentből, ellenzéket lát maga előtt és kormánypártot: a szembejövők „csatlakoznak álláspontjához”, vagy „nem veszik tudomásul” aszerint, amilyen társadalmi osztályhoz tartoznak, külső után ítélve. A katona, aki a frontról érkezett, reflexmozdulattal fedezéket keres, mikor ismeretlen arcot lát - és a Stockholmból érkező szocialista ugyanabból az arcból forró békevágyat olvas ki. A szerelmes ámulva veszi észre, milyen epedően és megértve néznek egymás szemébe az emberek, a hegyek hogy fürdenek a levegő mámorában - hogy nyújtják ki duzzadóan és lihegve karjaikat a fák. Az öngyilkos hallani véli szinte, hogy nyögnek rettentő terhűktől a házak, hogy vonszolják tagjaikat az emberek - a haldokló levegő után kapkodó görcsöt lát a fölébe hajló vonásai közt.

Napfényben fürdő mező, a kék hegyek alatt, te tudod, mit mormogtak, akik megálltak előtted. A tábornok terepnek nézett, a paraszt kaszálónak, a festő tájképnek. Én, látod, néhány jelzőt mondtam rólad, azt mondtam, „fürdő”, holott nem is fürdesz.

Mit várhatok hát tőlük, akiről azt hittem, segítenek egymáson, magukon, rajtam? A katona azt mondta, alkalmas vagyok, az állam azt mondta polgár vagyok, a kereskedő azt mondta, fogyasztó vagyok, a nő azt mondta, férj vagyok, a gyermek azt mondta, apa vagyok, a kormány azt mondta, elégedett vagyok, az ellenzék azt mondta, elégedetlen vagyok. Az egyik azt állítja, választó vagyok, a másik azt, nem vagyok választó. Mikor állapodnak meg ezek, mikor egyeznek ki, mikor döntenek sorsom fölött? Ó, ti agyrémeitekkel játszó hatalmak, hiába kapálódzom és ordítok: ember vagyok, élő ember, mit csináltok velem? Nem vagyok sakkfigura, se biliárdgolyó, se adufelső - álljatok meg már az istenért! Az vagyok csak, ami ti, nem több, de még kevésbé kevesebb.

1915

SZÍNHÁZ

Vivere non necesse, navigare necesse est... Ebben a fogalmazásban persze igaztalanul és lázítóan hat ránk az angol admirális kurta világbölcsélete, úgy rémlik azonban, nem annyira az élet kevésre, mint a hajókázás túlbecsülése miatt. Hogy az életnél vannak fontosabb dolgok, mindjárt észrevenné az ember, ha a fenti mondást aktuálisan így fogalmazná: élni nem muszáj, de színházba járni igen. Ha az élethez való jogát olyan felháborodott energiával követelte volna az emberiség, mint amilyenel a színházak megnyitását követeltük és kikényszerítettük - ha özvegyek és árvák jajgatása, lovak nyerítése, haldoklók hörgése, üres, kipusztult falvak füstölgő, elhagyott háza hatna olyan mélyen kedélyünkre, mint az üres és bezárt színház - már régen béke volna, és élne az élet, ahogy jólesik neki. De az élet, csodálatosképpen nem önmagát akarja és igenli, hanem a tükörképét - az a tükör, a művészet, úgy látszik, túl akarja élni az életet. A nagyszerű Szent Ágoston - éppen most olvasom vallomásait - egy helyen csodálkozva vallja be, hogy ifjú korában, amikor még bűnös, rosszindulatú, önző és kegyetlen volt, más bánatával nem törődött: a karthágói színház egy-egy érzelmes szellemi történetét hallgatva, könnyekre fakadt a darab hőseinek képzelt balsorsán. De ki nem látott még szőrösszívű uzsorást hangosan bögni a „Szegény ifjú történeté”-n? Egy szépasszony páholyába éppen akkor nyitottam be, közölni vele, hogy operálni kell a kisfiát, akit lázasan, betegen hagyott magára, hogy a színházba jöhessen - mikor éppen fuldoklott Gautier Margit egy jelenete fölött, ahol Margit azt panaszolja, hogy az ég nem áldotta őt meg gyermekekkel. Nagyon rossz pszichológus az a szegény katona, aki a sturm után elkeseredve káromkodik: a keservességét annak a Lloyd George-nak, annak a Wilsonnak ide gyűjjön, ezt nézze meg, aztán beszéljen a háborúról. Mert Wilson és Lloyd George elmenne és megnézné a haldoklókkal borított csatatér, és hazamenne és tovább beszélne a háborúról. Én inkább azt mondom: írjatok színdarabot, legyen benne egy katona, akit kedvese nem kaphat meg, mert háborúba ment, hervadjon el benne a boldogtalan kedves - adjátok a szerepet jó színésznek kezébe, és hívjátok meg a premierre Wilsont és Lloyd George-ot.

Valami csodálatos ösztön dolgozik az emberi nemben, homályos, öntudatlan törekvés, hogy önmagát képben és köben és szavakban lerögzítse, rekonstruálja, fölöslegessé tegye az eredetét. Ki ne emlékeznék a felhőrdülésre, mely a reimsi dóm bombázását követte? Kép és szobor többet ér nekünk, mint az ember, akit ábrázol - és drágább nekünk a színész, mint a hős, akinek álarcát arcára vette.

Hogy az emberiség élni akar, arra nincs annyi bizonyítékunk, mint arra, hogy nyomokat akar hagyni magáról, halála után. A fáraók egész életüket arra szentelték, hogy sírkövet állítsanak maguknak - és mi folytatjuk ezt a munkát. Csodálatos dolog ez. A hazaszeretet utódokról beszél, úgy rémlik, a halottnak egyetlen utódja van csak: az emlék. Pusztulunk és veszünk, és nem törődünk vele - de homályos, görcsös ösztönnel gyűjtjük magunkról az adatokat, képben, köben, színdarabban, versben - gyűjtjük, mint a tenger nyomorult férge, a korall, a drága és ritka fővenyt, amiből valamikor hatalmas szikla lesz, mikor a fajta régen kipusztult már. Kinek? Minek? Talán egy istent várunk, aki eljön majd a földre, ha az élet fájó nyüzsgése elmúlt? Százezer év múlva, ha egy Mars-beli kikötő majd a föld partjain, s megindul, hogy élet keresen, halálos csend és némaság fogadja őt. Élő embert nem talál sehol, azok megölték és elpusztították egymást - de égbe meredő paloták és oszlopok meredeznek feléje -, és szobrokat talál majd, nagyszerű műveket, óriási körképeket - és telt könyvtárakat talál, és mindez az emberről beszél majd, az ember életéről, szerelméről, indulatairól, szándékairól, eszméiről, nagyszerű vágyairól, isteni akarásáról, és tele lesz a föld az ember hangos szavával, az erdőben örökmozgó fonográf énekel majd emberi hangon, a felhőkre örökmozgó gép mozgóképet

vetít, Shakespeare-drámát az emberről, és tele lesz a föld az ember képével - és az ember nem lesz sehol.

Nem igaz, hogy a háború, a nagy realitás kinyitja szemünket, s kifűjja belőle az irreális világ kísérteteit. Hol látjátok ti a nagy realitást - a halálban talán, mely a legnagyobb? Megfoghatatlan? Sőt inkább: minden eltávolodott önmagától és a valóságtól, és minden köddé és képzeletté olvadt. A paraszt, ki békén ölelte otthon feleségét, évek óta nem látja immár, és kemény, csikorgó értelmét rá kell kényszerítenie, hogy elképzelje őt - elképzelje és idealizálja. Amit soha nem tett: levelet ír neki, és írás közben szembetalálja magát azzal, amit nem lehet megfogni, megmarkolni, mint asszonya testét: a szavakkal, amik csak képek és szimbólumok. A népek eltávolodtak egymástól, nem érintkeznek, és nem látják egymást: most kénytelenek gondolni egymásra, és kénytelenek megérteni egymást.

Nyílnak hát ki a színházak: jöjjön az új romantika. Jogát követeli az ember, hogy megfeledd önmagáról, megfeleddék arról a kettőről, amiről Schopenhauer azt mondja: „Úgy látszik, nem érdemlünk jobbat: élet és halál.”

1915

DIDERGŐ GYEREK AZ UTCÁN

Felséges Úr!

Felséges Isten! vagy Végzet vagy Természet vagy Örök Rendelés! Első Atom! vagy hogy nevezzelek, ó Szükségyszerűség!

Felséges Törvény! Mit mondjak neked? Isten, isten! Hogy hívnak mostanában? Lloyd George? Woodrow Wilson? Imádkozni akarok hozzád, hallod-e, mondd meg a neved, felség! Hallod-e, szólok hozzád - nem jajveszékelve, kétségbeesve verdesve öklöm a konok és hideg éghez: nézd, szelíden beszélek, csendesen és egyszerűen - mint a vándor, ki szembejön, kérek egy pillanatra, állj meg, ha ráérsz.

Emlékszel még reám, régen nem szóltam hozzád, ó Bölcs Rendelés, Világ Folyása, Életnek Célja, Szántszándék!

Felséges úr: ki a világot teremtetted, mégpedig bűnösnek teremtetted, mert különben hol marad a bűnhődés - ki létrehozta a Földet hogy legyen mit vízözönbe fojtani - ki a koldus egy dénárját elvette, hogy annak add, akinek ezer van, ó, bölcs kamatláb - ki báránykát és őzikét nevelsz a mezőcskében, enni adsz neki, és felruházod őt, hogy élne és sokasodna - és közben az erdőn farkaskát és tigriskét is nevelsz, hogy az is éljen és sokasodjon, mégpedig úgy, hogy felfalja a báránykát és az őzecskét - ó, felséges úr - ki a hetedik napon embert is teremtetted, hogy lássa a napot, örüljön és ujjongjon, értse meg életét, aztán dögöljön meg kínok közt - te, ki a szenvedést büntetted s az örömet megjutalmazod - te felséges, tébolyult grimasz, aki most a világot kormányzod - egy szóra, az istenért!

Állj meg - egy szóra csak! Nem akarlak meggyőzni és nem akarlak megatni. Nyugodtan nézem már játékaidat, és méltányolni is tudom. Te, ki a szenvedést nem, csak az unalmat ismered, úgy veszem észre, a halál kedvéért csinálsz mindent, mivel szórakoztat téged a rémület és kétségbeesés. Játssz velünk, mint jóllakott vadász a kutyájával - a rongyos létet, ezt a koncot, odadobod elénk, s amikor beleharapunk, elrántod: aztán harsogva nevelsz, hogy acsarkodunk, felhúzott ínnyel, levegő után kapkodva. Te mulatsz ezen, és én értelek - ha nem születtem volna embernek, hanem isten lennék, mint te, valószínűleg engem is mulattatna,

ötéves koromban, mikor még nem tudtam, hogy nekem is meg kell halnom, emlékszem, élvezettel tépdستم ki a legyek lábát: a Halálfélelem mutatta be aztán elválhatatlan, haszontalan koldus barátomat, a Részvétet.

Én meg tudlak téged érteni, felséges úr, a szenvedés és gyötrelem, a haldoklónak kétségbeesett kapaszkodása és hörgése nagyon mulatságos látvány lehet. És ha most mégis megállítalak téged, e gyermek előtt, ki itt az utcán didereg, mert az iskolában nem fűtenek, és otthon nincs szén - nem azért teszem ezt, hogy részvétet keltsek a szívedben. Ó, kérlek szépen, csak azt kérdem tőled: mit akarsz ettől? Felséges kedvedhez méltatlan játék ez, igazán - hadd ezt, keress méltóbb ingert magadnak, menj a kórházakba, nézd meg a katonákat, tombolj, vigadj!

De mit akarsz attól elvenni, akinek semmije sincs? Ez még nem örült és nem szenvedett. Nem ért téged, és nem haragszik rád - ez nem rontott el semmit, ez nem fél senkitől - ez nem veszélyeztette az európai egyensúlyt túlságos fegyverkezéssel, ez nem akarja kiéheztetni Németországot, ez nem akarja elzárni a Dardanellákat. Ez nem sértette meg a semlegeseket, ez a japánokkal jóba van, ez a hágai egyezményt nem hágta át - ez nem szegte meg a szövetségi esküt, a kereskedelmi szerződést nem bontotta fel - ez nem mozgósított tárgyalás közben, ez nem utasított vissza békejegyzéket. Nézd, ez egy kisfiú, akinek azt mondták, hogy most nincs iskola, és ő tűnődve áll az utcán, és didereg. Mit akarsz elvenni tőle, mit vehetnél el tőle? A kis lovát, ami a sarokban áll törött lábakkal és kopott szemekkel? A kis eget, amit az ablakon keresztül látott, vagy azt az éles, boldog kis sikoltást, egyszer, mikor jókedve volt - vagy azt a két szót, amit megtanult, vagy azt a kis kutyát, akivel egyszer játszott, s aznap éjjel álmából felnevetve hívta - vagy a kis kabátját vagy kezének rebbenését, ahogy meg akarta simítani a bársonyt a kabát szegélyén? Vagy az életét? Hiszen nem is ragaszkodik hozzá, nem jajveszékkel és nem őrjöng - és ha eléje állnál és vérben forgó szemekkel kiáltanál rá: add ide az életed - ő csodálkozó és komoly szemekkel rád nézne, és - szótlanul és engedelmesen, mert megtanulta, hogy szépen, illedelmesen szót kell fogadni - odaadná neked az életét, úgy, ahogy a labdáját odaadta, mikor egy rossz fiú elkérte tőle, és elfutott vele - ő meg utánanézett a fiúnak, és az üres kezét nézegette tűnődve. Vagy ha azt mondanád neki - idegen bácsi - „most jöjj velem!” - ő szótlanul kezébe tenné a kezét, és megindulna veled - és azon tűnődne, vajon merre mentek most.

Felséges Háború - majd így nevezlek - mit akarsz tőle? Ő fázik, és nem érti ezt az egészet - szeretne már valami mást játszani - ő menne is már innen, ebből a furcsa világból, amelynek ajtaján nem dörömbölt, nem erőszakoskodott. Ő csöndesen és nyugodtan aludt, egy-két éve még, odaát, a semmiben - ekkor nagy hangon kiáltottak rá, hívták, idézték - és ő, aki nem kérte az életet, nem vágyott rá, engedelmesen megjelent. Már rengett és zakatolt a világ akkor is - vér folyt, és haldokló hörgött - de nekifeszülve, csikorgó fogakkal jártuk a táncot mindannyian, mert a felséges háború így szólt, elváltoztatva hangját: meg kell lennie a jövő érdekében!

Hát most itt az utód, főtisztelendő Háború: itt áll előtted az utcán, és tágra meresztett szemmel kérdi: mi tetszik, kérem? Itt vagyok. Ha jól értettem, rólam volt szó, engem hívtatok. Apám elesett, mert azt mondták neki, hogy ezzel jobb dolgom lesz majd e világon - anyám meghalt, mikor én születtem, feláldozták őt ezek az új orvosok, akik nehéz szülésnél, kezükben a késsel, a messzi jövőbe néznek, s ihletett szájjal kiáltják - hadd pusztuljon el ez a nemzedék, csak a következő legyen boldog és nagy és elégedett!

- Ó, ti bölcs orvosai e világnak, ó, ti rajongó bábák, milyen nagyszerűek és önzetlenek vagytok, ha nem a ti bőrötökről van szó. Hát most itt áll a következő nemzedék - itt áll az utcák sarkán, Berlinben, Párizsban, Londonban, mindenütt. Csodálkozva néz szét - hol van hát a Kánaán? Vagy nagyon is sietve jöttünk, várhattunk volna még? Hja, persze, talán nem

rólunk volt még szó - majd az unokáink! De honnan vegyük az unokákat? Meglesz az is, ha parancsoljátok, de kérünk valami rendeletet vagy törvényt, hogy három- és négyéves korunkban apák és anyák lehessünk: tovább nem nagyon bírjuk ki ebben a paradicsomban, amit Euróra szerencsésen kiverekedett magának. Nagyon fázunk, Háború bácsi, kérem szépen.

Felséges Háború - nem szégyenled magad?

1915

A NYUGODT ÉS MEGFONTOLT EMBER

Az arca belső összhangnak és bölcsességnek komoly derűjében hangolja össze a vonásokat: szelíd és nyugodt szemei, ha beszél veled, mindig a szemedbe néznek: nem tolakodóan vagy fürkészve, hanem jóságosan és megértően. Akinek rossz a lelkiismerete, nem tud így szembenézni - az ő lelkiismerete tiszta.

Egyszerű ősz szakállt visel, mint Szókratész. Egyszerűen öltözködik, de egyszerűsége nem keresett: természetesen fejezi ki lényének nyugodt harmóniáját. Türelmesen és figyelve hallgatja végig, ha beszélsz, s mielőtt felelne, gondolkodik. Ahogy gondolkodik, ahogy aztán lassan és nyugodtan beszélni kezd, látnivaló, hogy semmiféle elfogultság, előítélet, ösztönszerű szimpátia vagy antipátia nem vezeti veled szemben, és nem befolyásolja - *azon* gondolkodik, amit mondtál neki, s igyekszik megérteni, mit jelent az - önmagáról, minden zavaró és érzelmi vonatkozásról megfeledkezve, magát a szóban forgó kérdést vizsgálja és mérlegeli az elképzelhető szempontok minden elképzelhető egybevetésével, valamennyi képességét arra összpontosítva, hogy ítélete tárgyilagos és igazságos legyen, mintegy mértani középarányos a lehetséges szélső ítéletek között.

Mint a mértani középarányos, valamely dologról való véleménye a dologra vonatkozó minden elképzelhető véleményhez közelebb áll, mint, e vélemények egymáshoz. Az *audiatur et altera pars* elvét mintha neki találták volna ki - soha nem mond véleményt az ellenkező felfogás meghallgatása előtt. Ha aztán válaszol, az ellenkező felfogások képviselőinek mindegyike azt hiszi, hogy tulajdonképpen neki adott igazat. Szenvedélyes kitörés, indulatok vad összecsapása, erőszakos elintézése valamely vitának, elképzelhetetlen az ő jelenlétében - mindkét féllel meg tudja értetni, hogy neki nincs teljesen igaza, és hogy abban, amit a másik mond, nagyon sok megfontolásra érdemes igazság lappang.

Fölüláll minden párton, mert minden pártprogramban azt látja és vizsgálja csak, ami benne lényeg és abszolút eszme és gondolat. Ideális elnök, vezető férfi, reprezentáns. Lecsendesíti a heveskedőt, biztatja és bátorítja a félénket. Ha mint ilyent, egyhangú lelkesedéssel felkérlik, fogadja el a vezető állást, a tömegek képviseletét, gondolkodási időt kér, megfontolja a dolgot, és többnyire elfogadja.

Ő az, aki kirántja a kátyúba került szekeret, és ő az, aki megfékezi, ha rohanni kezd a lejtőn. Fölfelé óvatosan és megfontoltan bár, de határozottan követeli a tömegek jogát - ám ő az, aki csendre és mérsékletre inti a forrongó és zajongó tömeget, és figyelmezteti, hogy gondoljon a következményekre. A gazdaggal megérteti hogy gondolnia kell a nyomorra is, és jótekonynak kell lennie - a szegénynek megmagyarázza, hogy a gazdagot nem szabad gyűlölnie, mert gazdagságra szükség van.

A beszédben kedvenc fordulatai ezek: „*meggondolás tárgyává tesszük*” - „*ma még korai volna*” - „*ha azonban ezzel szemben tekintetbe vesszük*” - „*nem szabad megfélekezni azonban*” - „*be kell várni míg a dolgok természetes alakulása*” - „*nem szabad elhamarkodni*” - és más ilyenek. Mert ő mindig a jövőre gondol, és a jövő érdekében kitartásra és nélkülözésre inti a már-már kétségbeesőt.

Ha valahol szerencsétlenség történt, ő az, aki hangosan mindenkit arra int, hogy nyugodtan viselkedjék, nehogy kitörjön a pánik. A vérében heverő szerencsétlent nyugodtan és komoly részvéttel nézi, kitörés nélkül, szomorúan, de belenyugodva a változhatatlanba. A fájdalmában őrző anyát szelíden visszatartja, szavába vág, ha bosszúért üvölt - megérteti vele, hogy senkit nem szabad okolnia, csak a végzetet. Úgy véli, hogy bizonyos körülmények között csak egy kisebb szerencsétlenséggel lehet egy nagyobbat megakadályozni: ennek a kisebb szerencsétlenségnek lefolyását aztán komolyan, megadással, meglepően jó idegekkel nézi végig, képes még elősegíteni is, még akkor is, ha ez a kisebb szerencsétlenség véletlenül nem is olyan kicsi - ilyenkor meggyőződéssel hirdeti, hogy a másik szerencsétlenség nagyobb lett volna.

Ebben rendületlenül hisz. Ebben a hitben inti csendre, nyugalomra az őrző kiáltozókat, ha ég a ház, és az egyik szobában benn rekedtek néhányan. Szelíd, okos szóval magyarázza ilyenkor, hogy nyugodtan és megfontoltan be kell várni, míg az a szoba, a bentlevőkkel együtt, teljesen leég, mert csak így lehet megmenteni a ház többi részét, és azokat, akik benne vannak.

Mert ő a tiszta szem, a nyugodt megfontolás, az előrelátó tudat. Ő az, aki lecsendesíti a vizeket és elsímítja a kitöréseket - ő az, aki megakadályozza a világ összeomlását.

Neki köszönhetjük, hogy a világ nem omlik össze.

Nem omlik össze, hanem marad olyan komisz és elviselhetetlen, mint amilyen.

Mert ő a Nyugalom és a Megfontolás és a Minden Szempont Mérlegelése.

Ő a legundokabb puhány minden puhányok között.

1916

KEZEK ÉS LÁBAK

Olvasom:

Egy francia orvos fertőtlenítőszert talált ki, mely fölöslegessé teszi a végtagok eltávolítását olyan esetekben is, ahol eddig nem lehetett másképpen megmenteni a sebesültet. A fertőzött seb megtisztul, gyógyulásnak indul, az orvos teljes épségben adja vissza betegét a társadalomnak...

Olvasom, és két perc múlva csodálkozva vallom be magamnak, hogy nem örülök, sőt, valami zavart nyugtalanság van bennem, kellemetlen íz, levert érzés, mintha... igen, tudom már, mintha új robbanószer felfedezéséről lenne szó, ami nagyobb területen rombol és öl.

Épségben adja vissza a társadalomnak...

De mi ez, hát én komisz és erkölcstelen vagyok, nem örülök annak, hogy embertársaimat megmenti a diadalmas tudomány? Lássuk csak, hiszen jó embernek ismertem magam. Nem is arról van szó, úgy látszik, hogy megmentik őt, az rendben volna. Csak a „társadalomnak való visszaadás” körül van egy kis baj.

Emlékszem, a román háború kitörése előtt volt egy ehhez hasonló nyugtalan érzésem. Hír jelent meg valamelyik román lapban, hogy előkelő hölgyek védnöksége alatt megalakult a román vöröskereszt, serényen munkához lát, kórházakat épít. Még szó se volt hadüzenetről, ultimátumról, a követek barátságosan diskuráltak, „fogadja nagyméltóságod legmélyebb...” írták egymásnak, „biztosíthatom nagyméltóságodat kormányunk legbarátságosabb...” ezt írták, de a jótékonyság, a csontos könyökű vén kisasszony már készülődött, fehérneműt varrt, tépést gombolyított, operálóasztalt sikált, vetette az ágyakat katonáknak, akik még egészségesen és sértetlenül járkáltak akkor, de a jótékonyság előrelátó szeme már látta rajtuk a tátongó és véres lyukakat. A háború aludt még, szuszogva és mélyen, de a jótékonyság ott sürgölődött már körülötte, keményen kopogó papucsban késeket zörgetett, csörömpölt a tányérokka - most már fölébredhet, mondta hangos önérzettel, készen várom őt, a szoba ki van takarítva. Mint a régi viccben a két utazóügynök, úgy ülnek egymással szemben Jótékonyság és Szerencsétlenség, és a Jótékonyság így szólt: Fogadjunk tíz forintba, hogy én tudom, mit akar maga. Halált akar és jajgatást, rettentő sebeket akar, levágott lábakat, felhasított beleket. És a Szerencsétlenség átadta a tíz forintot, „eltalálni ugyan nem találta el, de egy jó ideát adott”.

Vannak igazságok, amiket csak egy hazugsággal lehet megközelíteni. És vannak gonoszságok, amiket az erkölcs és önzetlenség tesz lehetővé: a naiv erkölcs és önzetlenség, mely rajongva és lelkesen megy előre, utat tör, fáklyát visz, s nem veszi észre, hogy a gonoszság számára taposott ösvényt, gyújtott világosságot, hogy benne garázdálkodjék.

Ó, bölcs, nagyszerű tudomány, ki az igazságot és életet keresed, és a szemed a messze csillagokba lát, ó messze látó tudomány, nézz magad körül, tekints a lábad elé, vigyázz! Ó, rajongó francia orvos, kinek kezében boldog izgalomtól remeg a csodatevő szer, amit felfedeztél - állj meg egy percre, mielőtt a kórházba rohansz, hogy elkiáltsd: „kegyelem a szegény lábnak és kéznek! Boldogtalan sebesült, állj fel és járj és élj!” Mert a kéz és láb feltámad, és megindul: de a fej s benne a gonosz indulat kiragadja a kezedből, és viszi őt vissza a pokol dühébe, hogy most már fejestől bukjon a kaszabörtönbe, amit magának ásott. És visszakapod őt, most már holtan - és a rajongó, vak tudomány dolgozni kezd újra, és talán kitalál egy új szert, amivel feltámasztja őt halottaiból. Feltámasztja a kezét és a lábat és a fejet és a fejben a gonoszszágot és ostobaságot, és az egész bolond gép zakatolni és száguldani kezd újra, és visszarohan a halálba.

Rajongó tudomány, az a baj, hogy te csak kezét és lábat és fejet látsz, és nem látod az egész embert. Meg tudod mondani, mire valók a testrészek, de nem tudod megmondani, mire való az egész ember.

Ne a kezét és ne a lábat mentsd meg: mentsd meg az embert, ó, tudomány! Jöjjön már a Te országod, embernek fia, aki talán mégiscsak visszatérsz mihozzánk végre, serényen és egyszerűen, nem kérkedve azzal, hogy Názáretből jössz, akármilyen néven akármilyen formában: talán valami szerény és szorgalmas tudós ruhájába öltözve, aki a tömeglélektan fontosságára hívja fel a figyelmünket. Jöjj el, és fedezz fel valami szert, ami fertőtleníti a beteg és pusztuló lelket: értesd meg velünk, hogy vannak kóresetek, ahol ki kell szűni az egyik szemet, hogy a másik szem látni tanuljon - és le kell vágni a lábat és kezét, hogy egészben maradjon az, amit magunkban embernek nevezünk.

1916

JÁR A SZÁJAM

Nem tudom elfelejteni, hiába, időről időre újra eszembe jut, mint valami kízó, pici kis viszketés, jelentéktelen és ostoba - hiába mindig ugyanazon a helyen, agyam felszínén valahol, megújulva jelentkezik az emléke. Ugyan, mondom magamnak, ostobaság. Gyorsan másra próbálok gondolni. Egyszerre csak érzem, hogy a fejembe tódul a vér. Felugrom, és az asztalra csapok. Nem különös ez? Nagy fájdalmakat, komisz sérelmeket el tudtam felejteni, ezt meg... De, úgy látszik, a velünk történt események emléke nem jelentőségük arányában marad meg bennünk hosszabban vagy rövidebben - valami titkos, mélyebb törvény határozza meg, mi az, amit el kell raktározni értelmünknek, és mit kell eldobálni. Anyám arcára nem emlékszem, de emlékszem kezeire. Emlékszem, minden ok nélkül, három éves koromból, egy téli délutánra, amelyen semmi se történt - és csak hallomásból tudok róla, hogy hat éves koromban egy kútba estem, és halálveszedelemben forogtam.

Ez is ilyen. Legjobb, ha megírom, akkor talán elintéződik bennem a dolog, és el tudom felejteni. Megírom, mintha fontos vagy legalább érdekes eset volna, holott nem az: hacsak annyiban nem, hogy három év óta majdnem naponta eszembe jut.

Három évvel ezelőtt gyalogos közkatona voltam, és egy délben a várból jöttem lefelé. A propellerállomásnál megálltam, és fáradtan, tűnődve néztem a vizet. Ekkor két tiszt jött velem szembe, egy főhadnagy és egy - kabátujjon három aranysírf, gyengébbek kedvéért - egy tábori lelkész, ami kapitányi rangnak felel meg. Egyszerre tisztelegtem mind a kettőnek, azt hittem, összetartoznak. De nem, a főhadnagy gyorsabb léptekkel továbbsietett. A lelkész, a pap - Krisztus szolgálja - azonban megfordult.

- Nem tud tisztelegni? - rivallt rám.

Meg voltam dermedve. Az olvasó higgye el nekem, becsületszavamra mondom, szenvedélyes energiával és elszoruló torokkal esküszöm és esküdtem azóta százszor, egyedül állva a kék ég alatt, esküdtem a felhőknek és a süket térnek és a távoli csillagoknak, becsületszavamra esküszöm, hogy én tisztelegtem. Szükségem van rá, szenvedélyesen ragaszkodom hozzá, hogy ezt elhiggye nekem, elhiggyék nekem, még a Mars csillag lakói is, elhiggyék a késő századok, akik ítélnék majd fölöttem, és tanúskodjon mellettem az ég és föld és pokol, a végső ítélet napján, mikor számon kérik tőlem, hogy tisztelegtem-e, mert a pap, a lelkész, a kapitány nem hitte el nekem. Ránéztem, őszintén és melegen a szemébe néztem, barátaim.

- Tisztelegtem! - mondtam szelíden és szívemből.

- Nem!! - mondta a tábori lelkész.

- Talán nem tetszett észrevenni... - kezdtem el magyarázni. Azt akartam mondani neki, hogy talán nem vette észre, mert egyidőben tisztelegtem neki és a főhadnagynak.

Ekkor a tábori lelkész odalépett hozzám.

- Még jár a szája?! - ordított. És farkasszemet nézett velem, és várt, hogy megszólalok-e még egyszer.

Én azonban nem szólaltam meg többé, csak a szemébe néztem - és ő farkasszemet nézett velem, vitézül és bátran, holott nála semmi fegyver nem volt, az én oldalamon pedig bajonett fityegett. Farkasszemet nézett velem, és nem félt tőlem - holott nekem igazán semmibe se került volna, hogy még egyszer megszólaljak, legfeljebb fölakasztanak, mögöttem az én igazságom állt, és az, hogy tisztelegtem - míg ő mögötte csak az állam és hadsereg és a fennálló rend. Így álltunk szemben egymással, és fejünk fölött komor kaszárnyák és ágyúk meredeztek... Nézett egy darabig, aztán látva, hogy legyőzve és megpofozva állok, gyáva vagyok és bitang, mert nem akartam felakasztatni magam, megfordult, és otthagytott a faképnél.

Elment, és nem mehettem utána, és nem kérhettem meg alázatosan, hogy legalább a nevét mondja meg, legalább azt tehessem el magamnak emlékül. A nevét a tisztelendő úrnak, a papnak, a hívőnek, aki hisz a föltámadásban és isten irgalmában, de nekem nem akarta elhinni, hogy tiszteltem. A nevét Krisztus alázatos szolgájának, aki a mögötte álló hatalomra hivatkozva, megsértett engem, akit nem ismert, akiről semmit se tudott, akiről nem tudhatta, nem vagyok-e okosabb, igazabb, jobb ember önála - csak azt tudta rólam, hogy védtelen vagyok, és nem sérthetem vissza, mert százszor annyit kockáztatok, mint ő.

Megsértett engem a tábori lelkész, aki abból él, hogy kétezer évvel ezelőtt az Isten fia néhány évre leszállott a földre - megsértett engem, holott neki hivatásánál fogva, hinnie kell a csodában, hinnie kell benne, hogy Krisztus, ha akar, emberré válhatik és leszállhat a földre - tehát nem tudhatta azt se biztosan, vajon az a közkatona, aki előtte áll, nem Krisztus-e véletlenül, mert ha történetesen megjelenik közöttünk, valószínűbb, hogy közkatona külsejében és nem kapitányéban. Megsértett, mint ahogy a keresztre feszítettet sértették meg a lándzsával, szurkálták a zsoldosok, mivel szögek voltak az ő lábán és kezén, és nem tudott és nem akart védekezni, csak azt akarta, hogy higgyenek az ő szavában.

Én a tisztelendő tábori lelkész kapitány úrnak már régen megbocsátottam. De azért szeretném tudni, ki volt ő, szeretnék vele még egyszer találkozni. Szeretném megkérni, hogy ő adja fel nekem a halotti szentséget, és utolsó órámban neki gyónhassak és esküdhessek meg, a „húsvéti sír mélységére”, ahogy Adler Frigyes mondta, hogy nekem akkor igazam volt, s így jogom volt hozzá, hogy a szájam járjon. És megmagyarázni neki, hogy az embereknek nincs egyebük, minthogy a szájuk járhasson, járhasson még akkor is, mikor a lábukat már levágták és a kezüket összekötözték. Megmagyarázni neki, hogy a száját feltétlenül járni kell hagyni, mivel a szájban van az Ige és Igazság, ha semmi egyéb nincs is benne. Megmagyarázni, hogy a szájban visszafojtott Ige és Igazság megromlik, ha a száj nem járhat, s ami szelíd és szép és barátságos himnusznak készült, abból dühöngő átok és káromlás válhatik idővel.

Nem ismeri, tisztelendő úr, a halász és a szellem történetét, az *Ezeregy Éjszakából*? Száz évig feküdt a szellem, palackba börtönözve, a tenger fenekén, és száz év múlva így szólt: aki kiszabadít börtönömből, két országot adok annak és százmillió drakmát. És elmúlt még száz év és a szellem így szólt: aki kiszabadít, annak adok három országot és ezermillió drakmát. De senki sem jött, és további száz év múlva így szólt a szellem: aki kiszabadít, annak abban a minutumban lecsapom a fejét.

Tisztelendő kapitány úr és tisztelendő Wilson úr és szentséges atyám, római pápa. Jó lesz már sietni azzal a békével. Most még talán himnuszt és országot és sok milliót ígér nektek a palackba zárt Szellem, ha kiszabadítjátok - de holnap, holnap már késő lehet.

1916

AKIM AKIMICS

Mikor a vonat ajtaját bezárták mögötte, Romanov Miklós leült a fehér bársonyszékbe, és életében először, gondolkodni próbált.

Lássuk csak, hogy történt. Reggel még szemlét tartott, mereven álltak és mozogtak a téglalakú csapatok, kardok villantak a napfényben, és mint valami óriási, kék katonasapka feszült a mező fölött az ég komor, változatlan harangja. Aztán vonatba ült, kígyózva futottak Pétervár felé a tág kocsik. Az egyik állomáson kiszállt reggelizni. A vonat előtt ott állt Akim Akimics, vagy száz példányban, letérdelt, és homlokával érintette a földet. Jó reggelt, Akim Akimics,

mondta ő, és Akim Akimics rajongva felelt, jó reggelt, atyuska. Aztán valami küldöttséget fogadott. Aztán leveleket írt alá. És öt óra felé megjelent kocsijában ez a Guckov és még néhányan... Ennek most három órája, és az imént közölték vele, hogy őt Romanov Miklósnak hívják, és egyelőre további intézkedésig be fogják zárni az ajtót.

Lássuk csak, hogy történt. A dolog, úgy látszik, nem a szemlén kezdődött, hanem már valamivel előbb. Talán már otthon, Pétervárott vagy még előbb, mikor ő még kicsike volt. Vagy talán már az ő apja és nagyapja rontotta el a dolgot, csináltak valamit, amit nem fontoltak meg eléggé, nem is értették jól, csak csinálták - és most neki, Miklósnak, egy óra alatt meg kell érteni és el kell intézni valamit, amit azok pár száz éven keresztül nem értettek és nem intéztek el. Meg kell értenie, mégpedig azonnal nem mintha változtatni tudna ezzel valamit, hanem azért, mert különben, úgy érzi, valami összezavarodik és valami megáll odabent, a homloka mögött - és ez még ennél is rosszabb volna, ennél, hogy itt ül, és már nem atyuska, hanem egy vásott kisfiú megint, akire rácsukták az ajtót.

Lássuk csak, hogy történt. Pár száz éven keresztül Akim Akimics és az ő nagyapja és apja meg ő, mindannyian, akik már a bölcsőben atyuskák voltak, olyan természetes és elválaszthatatlan viszonyban voltak egymással, mint egy embernek a kezei meg a lábai a fejével. A fej parancsolt a lábnak és a kéznek, és láb és kéz nem kérdezte meg a fejet, hova küldesz engem, és miért tegyem ezt és ezt, jó lesz-e ez nekem. Amit atyuska mondott és a kormány, azt Akim Akimics nem azért tette, mert belátta, hogy így kell tennie - hanem mert atyuska mondta és a kormány - Akim Akimics szemében ez a dolog olyan természetes rendje volt, mint az, hogy a földön járni kell, a vízben meg úszni, mivel ez másképpen nem lehet. Hogy atyuskának és a kormánynak engedelmeskednie kell, ez Akim Akimics számára olyan természeti törvény volt, mint az, hogy az eleresztett kőnek le kell esnie a földre. Hogy atyuska és a kormány okosabb és bölcsőbb nála, Akim Akimicsnél, és jobban tudja, hogyan kell országot vezetni és csinálni, hogy mi az ország és állam és hogy mit jelentenek az emberek és emberi életek - hogy mindezt atyuska és a kormány tudta legjobban, ez Akim Akimics számára olyan bizonyosság volt, mint az, hogy a búzamag jobban tudja nálunk, mikor kell kicsíráznia és kibújnia a földből - mint az, hogy a halál jobban tudja, mikor kell eljönnie értünk, minálunk jobban. És ha atyuska azt mondta, hogy most meg kell halni, ez olyan volt, mintha a halál maga mondaná, akivel pedig vitázni nem lehet, mert ő a bölcsesség.

Lássuk csak, hogy történt. Egy időben nagyon sokan voltak már Akim Akimicsék, éhesek is voltak, tétlenül is tűnődve ödöngtek a pusztaságban, és félni lehetett, hogy gondolkodni kezdenek. Az pedig baj volt, mert hamarosan rájöhetek volna, hogy atyuska és a kormány nem az élet és nem a halál, hanem csak bitorolja ezt a címet - és hogy atyuska talán mégse tudja legjobban, hogyan kell boldog és elégedett országot csinálni, mert hiszen ők nem boldogok és nem elégedettek. Ekkor azt tanácsolták neki, adjon valami foglalkozást Akim Akimicsnek, hogy ne érjen rá gondolkodni - indítson háborút, hogy füstben és vérben újra és jobban érezze Akim Akimics, micsoda hatalom és bizonyosság atyuska és a kormány. Ő már akkor érezte, hogy ezt megint nem fontolták meg eléggé és nem gondolták jól át - de viszont, első pillanatra, világosnak és ésszerűnek látszott a megoldás. A háború valóban erősíti atyuska hatalmát - katonaruhában. Akim Akimics élete még inkább és tökéletesebben atyuska kezére kerül, s Akim Akimics, a katona még inkább végzetének érzi atyuskát. Háborúban fegyelem van és parancs, és cenzúra van, háborúban még erőteljesebben lehet hirdetni, hogy atyuska és a kormány mindent a legjobban tud, és mindent a legbölcsebben intéz.

Háborút izent hát, és lőn fegyelem és parancs és cenzúra. De valamiről megfeledkezett atyuska. Megfeledkezett arról, hogy a háborúhoz, egyelőre, hadviselő felek is kellenek, és hogy a hadviselő országoknak is van kormánya és királya. Ha háborút lehetne folytatni, csak

úgy, ellenfelek nélkül, valami ismeretlen hatalom ellen, akkor e számítás gyönyörűen bevált volna. De hogy más országokat meg lehessen támadni, ahhoz el kellett hitetni Akim Akimiccsel, hogy azok az országok gonoszak, és gyűlöletre méltók. Ez pedig úgy lehetett csak, hogy azt kellett mondani - és itt kezdődött a baj, hogy azoknak az országoknak atyuskája és kormánya nem bölcs és nem derék, hanem gonosz és zsarnok, aki népét erőszakkal használja fel gonosz céljaira.

Itt kezdődött a baj. Akim Akimics, aki eddig annyit tudott csak, hogy atyuska és a kormány a világ végső rendje - aki atyuskát és a kormányt elvont fogalomnak hitte, egyszerre csak azt hallotta mindenfelől, atyuska szájából és hivatalos nyilatkozatokból, hogy vannak gonosz és zsarnok és ostoba atyuskák és kormányok. A cenzúra és fegyelem, mely egyfelől még fokozottabban tette lehetetlenné, hogy atyuskát és kormányát bírálni próbálja Akim Akimics - másfelől felszabadított és szükségből ösztönzött minden bírálatot, ami az ellenséges kormányokat elítélhette. Amiről eddig szó se lehetett, nyíltan és szabadon bírálni, elítélni, felbecsülni, valamit, amit kormánynak és államnak neveznek - az most felszabadult, lehetővé vált, ha ellenséges országról volt szó.

Akim Akimics azt hallotta atyuska szájából, hogy vannak gonosz és zsarnok atyuskák és kormányok - és Akim Akimicsnek lehetetlen volt rá nem jönni, hogy vannak - ez azt jelenti: *lehetnek*. Márpedig erre még nem gondolt Akim Akimics. Amikor a háború érdekében megengedték neki, hogy más kormányok és államok szerkezetét szabadon boncolja, bírálja, elítélje - megfélelkeztek róla, hogy ha valamely kormányt és államformát boncolunk, bírálunk és elítélünk, akkor egy kicsit A Kormányt és Az Államformát ismertük meg. Attól a bevallott, sőt hirdetett gondolattól, hogy *vannak* gonosz és ostoba és zsarnok kormányok, egy lépés ez a gondolat: ha vannak, hát lehetnek - még egy lépés: ha lehetnek, akkor talán...

Lássuk csak, úgy látszik, így történt. Nem szabadott volna más kormányokat szidni és rágalmazni Akim Akimics előtt - mert Akim Akimics hite megrendült az Örök Atyuska intézményének elvont jelképében: a rágalom visszaszállt a rágalmazóra. Lássuk csak, tűnődik Romanov Miklós, így történt. Megengedték neki, hogy más kormányokat bíráljon - és ő megismerte A Kormányt - márpedig A Kormány én is vagyok. Megismerte, és már nem félt tőle és elkergette. De mit tehettem? Háborút viselni nem lehet másképpen - akkor hát ott kezdődött a hiba, mikor háborút indítottam, kétélű fegyver az - egyfelől elnyomja, másfelől összesűríti az igazságot: az összesűritett igazság, íme, felrobbant, és szétvetette palotámat.

A hazugság fegyvere az erőszak. Jaj annak a hazugságnak, ha kétségbeesett helyzetében az igazság fegyverét kéri kölcsön - az ő kezében hátrafelé sül el ez a fegyver, amelynek neve: Megismerés.

1916

SZELLEMI HADSEREGSZÁLLÍTÓK

Egy német könyv került a kezembe, a címe: *Selbsterziehung zum Tod fürs Vaterland*, magyarul: *Önnevelés a hazáért való halálra*. Még nem olvastam el, csak a címét, nincs róla különösebb véleményem, csak éppen szerényen és csendesesen azt mondom: nono. A német békejegyzék emberi és őszinte vallomása után, mely végre is elismerte, hogy a háború nem az elképzelhető legjobb jótéteménye az emberiségnek, úgy érezzük, felszabadult néhányunkban, akik három év alatt nem tudtunk megfélelkezni arról, hogy egy nemzetközi birodalomnak, a gondolat birodalmának polgárai is volnánk egy kicsit - felszabadult valami csendes, de

intenzív undor némely író társunk iránt, akik egészen hivatlanul és kéretlenül ajánlották fel lelki cók mókjukat a hadseregnek, és nagy buzgalmukban Heródesebbek akartak lenni a Heródesnél. Bátran lehet beszélni róluk, mert hiszen a hadvezetőségnek, mely a maga dolgát maga végezte el, semmi szüksége nem volt a szellemi hadseregszállítókra. Most már lehet és kell is mosolyogni a derék riporterre, aki egyik cikkében még a háború elején, a csatatéren megőrült katonákról írván - pontosan emlékszem rá - így lelkesedik egy helyen: „...ezután egy másik katonát mutattak be nekem, aki a harctéren megőrült, azonkívül beszélő képességét is elvesztette, és így csak jelekkel tudja az orvosok tudtára adni, hogy mennyire szeretne visszatérni a harctérre...” Mert ilyeneket olvastunk és egyebeket, egy német haditudósító valamelyik könyvében például azt írta, hogy a katonák miután négy napig lelkesen és lángoló hazaszeretettel dideregtek a jeges esőben, egészen elszomorodtak, mikor negyednapra kisütött a nap, és ők már nem szenvedhettek tovább a hazáért.

Meg vagyunk győződve róla, hogy a hadvezetőség, ha észrevette őket, éppen úgy undorodott a szegény stréberektől, mint a jó ízlésű tanár, mikor az iskolai dolgozatok közt, amit az osztálynak feladott, a szorgalmas jó tanulóé kerül a kezébe, aki nem elégszik meg azzal, hogy tárgyát alaposan kimerítse, hanem a sorok közt néhány hízelgő jelzőt kockáztat meg, ilyenfelét, „mint ahogy nagyra becsült tanár urunk olyan gyönyörűen elmagyarázta nekünk a múlt órán...”

Kicsiny osztályunknak, azok közösségének, akik abból és ezért élnek, vagy kellene, hogy éljenek, hogy a világról való gondolataikat és érzéseiket elmondják, a „jó tanulói”, kik a nagy vizsgán feleltek helyettünk, és kéretlenül köszöntötték fel nevünkben a tanár urat - ezek a túl-buzgó író urak hallgassanak most már el, és ne „tolmácsolják” tovább „az osztály érzelmeit”. Mi többiek, akik hallgattunk és tanultunk, majd csak elmondjuk érzelmeinket, ha a rettenetes vizsga lezajlott, s az élet számon kéri tőlünk, amiért elhivatott bennünket: az érett férfilelek elmével átgondolt és szívvel megérezett igazságát.

1916

A ZSARNOK ÉS A KÖLTŐ

A zsarnok: Nem így képzeltelek, barátom. Azt hittem szőke fürtök verik homlokodat, és fejedet vadrózsa-koszorú díszíti. Palástot vártam, és a kezébe valami hangszert. És hogy versben mondasz jó napot.

A költő: Nem szoktam muzsikálni. Nyáron kopaszra nyíratom a fejem, mert így egészségesebb. A rímeléستől mostanában elszoktam; egy nagyobb, tudományos művön dolgozom, sokat vagyok a laboratóriumban is - a fénytörésnek új törvényeit keresem éppen. Innen van, hogy szemüveget hordok. De hagyjuk ezt. Hivattál, itt vagyok, mit kívánsz? Kérlek, röviden szólj, mert sok a dolgom.

A zsarnok: Most már nem is tudom, mit mondjak, s elmondjam-e egyáltalán, miért hivattalak. Lásd, én borokkal és gyümölcsökkel vártalak, és a mellékszobában szép nők hevernek illatos szőnyegen - mert verseidből úgy láttam, ezeket éppúgy szereted, mint én. Igaz, hogy te mindezekén kívül még a szabadságot is szereted - amit én is szeretek, de míg én a szabadságot csak a magam személyére értem és élvezem és keresem, addig te ennek a szónak, ha jól értettem, valami elvont, eszmei, általános értelmet adsz. Éppen ezért akartam találkozni veled, négy szemközt. Bevallom, meg akartalak vesztegetni, el akartalak kábítani, lerészegíteni borral és szerelemmel, hogy ittas fővel ódát írj hozzám, amelyben úgy dicsőítesz, mint a nép jótevőjét. De most zavarban vagyok, mert erre nem számítottam. Hiszen te tudós vagy, aki már

ott tartasz, hogy az igazságot keresed - hiszen te az igazság törvényeit keresed, szóval fel akarod világosítani a népet - hiszen te forradalmár vagy, a legrosszabb fajtából. Ódaírás helyett, azt hiszem, legjobb volna, ha egyszerűen leütném a fejed.

A költő: Amint parancsolod, de mondom, gyorsan, mert nem érek rá. Ami azonban rólam szóló szavaidat illeti, tévedsz. Én valóban az igazságot keresem, de nem vagyok forradalmár. Nem felvilágosítani akarok, csak világosságot. Tudni akarom, mi az igazság, mi az értelme, célja - mi az, amiért élni érdemes. De tévedsz, ha azt hiszed - mert ettől remegtek, oktanul, ti néhányan kevesen -, hogy a megtalált igazság feltétlenül marasztaló, lesújtó ítélet lesz számotokra. Én magam, ki a világosság és megértés felé küszködve vergődöm, máris úgy kezdem hinni, hogy nem. A forradalom a népek boldogságát hirdeti és akarja, ti a magatokét - mindannyian, egyetértve, a boldogságot keresitek: úgy látszik hát, az élet célja a boldogság. De a föld, e szűk és korlátolt hitelező, úgy látszik, csak meghatározott mennyiségű boldogságot adhat nekünk - arról van hát szó, hogyan osszuk el ezt a boldogságot -, úgyszólván mindenkinek jusson belőle kevés, vagy úgyszólván néhánynak sok jusson belőle, másoknak semmi. Eddig minden moralista habozás nélkül az első megoldásra szavazott, mint az egyetlen elképzelhetőre - de én nem látom be, milyen abszolút igazság lehet az, ami a felfogás helyességét nyilvánvalóvá tenné. A rajongók nem veszik észre, hogy a boldogság egyenletes elosztása azon a tételen alapszik, hogy az egyén a társadalomért él csak: márpedig ez a gondolat számomra, aki csak az „én”-t, magamat, az egyént tartom valamire, a legnagyobb zsarnokságot jelenti. Mert én úgy érzem és akarom inkább, hogy a társadalom éljen az egyénért - az emberi társadalom, az én szememben, arra való csak, hogy minden szenvedéseken és poklon és halálon keresztül végre mégis kitermeljen magából néhány olyan egyént, akiknek nem kell már szenvedniük. Szerintem az egész emberiség, egyénenként, a mai halandó és szenvedő formájában, az élet óriási kísérleti laboratóriuma csak, mely egyénenként újra meg újra azért pusztít el mindnyájunkat, hogy a millió és millió kísérlet után végre, olyan nemzedéket, néhány olyan egyént alkosson, akiknek nem kell már nyomorultul elveszni, hogy szebb és tökéletesebb jöhessen utánuk - mert már nem lehet szebb és tökéletesebb.

A zsarnok: Költöm, hiszen akkor rendben vagyunk - hiszen akkor egy a véleményünk. Most már beszélhetek, hiszen te az én pártomon vagy! Hiszen te is megvted a boldogságra méltatlan bárgyú tömeget, s rajongva hirdeted, hogy csak az egyén legyen boldog - mégpedig határtalanul és tökéletesen: s ha ez úgy lehet csak, hogy a tömeg elpusztul, ám pusztuljon - mert nem az a cél, hogy mindenki éljen, de az, hogy aki él, tökéletes legyen az élet örömeiben. No, látod, ezt akarom, ezt hiszem én is. Jer, koccints velem, részegülj meg az örömtől, ittasulj meg az élet határtalan mámorától, attól a mámortól, ami annál nagyobb, minél kevesebb szívben osztod el - annál több, minél kisebb edénybe öntöd. Jer, koccints velem, maradj nálam, énekeld az én dicsőségemet, a magad dicsőségére! Aranyba öltöztetlek, és virággal halmozlak el - énekeld a szépséget és boldogságot, hiszen költő vagy! Mikor idehívtalak, csak el akartalak kábítani, be akartalak csapni - de most már látom, hogy egyenrangú vagy velem. A testvérem vagy!

A költő: De miért akarod, hogy ódámban a nép jótevőjének hirdesselek?

A zsarnok a fejét vakarja. Tudod, kérlek, ez nem megy másképp. Ostobaság, mert hiszen nem az vagyok, - de nem megy másképp. Az régen volt, mikor a zsarnok nyíltan bevallotta, hogy az. Ma már ez nem megy. Abban a percben, mihelyt bevallom, hogy zsarnok vagyok, s csak a magam boldogságáért áldozom fel a népet - zsarnokságom, hogy így fejezzem ki magam, tárgyitalanná válnék. Csak úgy lehetek zsarnok, ha azt hiszik rólam, hogy a nép jótevője vagyok.

A költő: De hiszen akkor hazudnom kell.

A zsarnok: Hazudnod kell - de az igazság kedvéért. Hiszen magad vallottad be, hogy a zsarnokság a legmagasabb igazságot fejezi ki.

A költő: De én nem tudok hazudni.

A zsarnok nagy szemeket mereszt. Nem tudsz hazudni?

A költő: Hát persze, hogy nem. Hiszen azon kezdtem, hogy az élet céljának és értelmének az igazságot tekintem.

A zsarnok: Hát nem a szépséget? Nem a boldogságot? Hiszen az imént azt mondtad...

A költő: Dehogynem. Csakhogy a hazugság nem szép. És ha nem szép, nem lehet jó.

A zsarnok: A hazugság! Ó, hiszen te ismered az igazságot, nem elég ez neked?

A költő: Ismerni az igazságot - és ki nem mondani? Elfelejtetted, hogy költő vagyok. A ki nem mondott, ki nem fejezett igazság némává tenne, mert nem tudok hazudni - és a némaság boldogtalanná.

A zsarnok rémülten. De ha ezt az igazságot kimondod, elveszted a boldogságot, amit a legnagyobb igazságnak hirdettél!

A költő: Várni fogok, míg eljön a kor, mikor a zsarnok nem lesz hazug és gonosz, és a forradalmár nem lesz ostoba.

A zsarnok aggódva. És addig? Addig?!

A költő vállat von, az ajtó felé néz. Mehetek már?

1916

HETEDIK NAGYHATALOM

Na, kedves komám, *Journal du Peuple*, odaát, hetedhét Óperencián, még a német fronton is túl - hát hogy smakkol? Hallom bajok vannak nálad is, a rotációs enni kér, aszongya, szép, szép az a sok eszme meg gondolat, de mire nyomjam? Levegőre?

Ne vedd zokon bizalmas megszólítását egy nyomorult boche-nak - de hiszen valamikor mi, úgy rémlik, összetartoztunk. Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy ország - hogy is hívták? Úgy hívták, hogy Sajtó. Szent Gutenberg alapította, első uralkodója Szent Gondolat volt, második uralkodója (rövid ideig) Igazság, azután IV. Kíváncsiság következett a trónon. Ebben az időben Sajtó szerény államocska volt még, természetes határai a Tisztesség-hegylánc, az Önzetlenség-folyó és a Szabadgondolat-fennsík védték meg külső ellenségeitől. IV. Kíváncsiság után azonban X. vagy nagy hasú Tőke vette át az uralmat, akinek uralkodása alatt ez az ország óriási fejlődésnek indult -, minden jel arra vallott, hogy véglegesen: ebben az időben neveztek el bennünket hetedik nagyhatalomnak.

Emlékszel még ezekre a szép napokra, kedves komám, *Journal du Peuple*? Ha emlékszel is, nagyon homályosan emlékszel. Feljajdulásodban, amit a papírhíánnyal kapcsolatban a mai lapokban olvasok, szó sincs már nagyhatalmi ambíciókról, fegyvercsörgetésről, a sajtónak, mint szellemi arisztokráciának jogairól. Szánalmas nyöszörgés hörög mellbeteg szavaidban. „Párizs újságok nélkül, ez annyit jelentene, mint Franciaország hátgerinc nélkül, és százezer munkás kenyér nélkül.” Nem arra hivatkozol, hogy sajtó nélkül nem lehet el a világ, mert a sajtó az emberiség élethez való jogát, a nyilvánosságnak, az abszolút és örök többségnek bírói

székét jelenti, ahonnan ellenőrizhetjük és elítélhetjük a zsarnokot, a beteg vagy gonosz törekvéseket, amik az emberiség pusztítására szövetkeztek. Nem hivatkozol arra az erőre, amivel az elfojtott Igazság feszíti szét láncait. Nem, te csak méltányosságért siránkozol csak, és meg akarod hatni a hatalmasságot - csak nem hagy éhen veszni százezer embert, aki abból él, hogy újságot csinál? Mintha a művirág- vagy játéklegyező-készítők egyesülete tisztelegne a szék-előadó előtt, hogy ne szüntesse meg a nagyságos úr az üzemet, mert akkor nekik nincs miből élni, pedig többnyire családos emberek. Szerényen és bölcs önismerettel nevezed magad Franciaország hátgerincének (dehogyanis agyvelő, dehogyan), tetszésünkre bízva, hogy a hátgerinc melyik részére gondoljunk, a felsőre vagy az alsóra.

Ó, francia sajtó, minden sajtók söpredéke - jut-e még eszedbe a régi világ? Talán mégis jobb lett volna, *akkor*, tudod már, mikor a többi nagyhatalom összekapott: elgondolkodni egy pillanatig, magadba szállani, körülnézni, megmérni erőid? Egy kis méltóság a kellő pillanatban, egy kis hatalmi önérzet talán mégis többet ért volna, mint az a gyáva mohóság, amivel leraktad fegyvereid, és kiszolgáltatad nekik, remegve életedért?

A hetedik nagyhatalom léte vagy nemléte a háború első napjaiban dőlt el. Ha akkor megbízik magában, őrzi erejét és méltóságát, igazán azzá lehetett volna, aminek nevezte magát. Ehhez egy kis összetartás kellett volna, egy kis higgadság, annak felismerése, hogy nem százezer ember áll mögöttünk, akiknek kenyér kell - hanem sok millió, akiknek élet és igazság kell, akik hallgatnak ránk, és hisznek bennünk, és jönnek velünk, ha kölcsönkapott részeg riadók, rosszhiszemű frázisok helyett azt adjuk nekik, ami éppolyan fegyverünk s erősségünk nekünk, mint a gépfegyver és az ágyú - azt adjuk nekik, amit tőlük kaptunk, hogy sűrítsük össze és kovácsoljunk belőle hatalmat és erőt, és adjuk vissza nekik fegyverül: a tömeg akaratát és hitét.

De ehhez nem szabadott volna „boche”-t ugratni, kedves *Journal du Peuple*, még mielőtt a tömeg ugatott, abban a reményben, hogy az a nagyhatalom, amelyiknek éppen szüksége volt ugatásodra, majd hálás lesz neked ezért, és biztosítja életedet. Jaj a legyőzötteknek - aki alamizsnát kér, nem biztos, hogy megkapja - de szegénységét biztosan elárulta. A hetedik nagyhatalom elesett és megveretett a háború első napjaiban, mert uralkodóját, a Tökét akarta megmenteni: egyébre nem gondolt. És kitörte „hátgerincét”: nagyon könnyen törte ki, mint akinek hátgerincsorvadása van.

1917

AZ ÚJ FORRADALOM

Tekintetes orosz forradalom.

következőkben van szerencsém néhány szerény törvényjavaslatot tenni le az újonnan megalakult forradalmi дума asztalára, melyek bizonyos tanácskozási formák szabályozását célozzák. Javaslataim megtételére az a szerény megfigyelésem indított, melyet a tisztelt дума szíves figyelmébe ajánlok, s mely szerint az emberiség eddig sok mindenfélét megpróbált, abszolutizmust, köztársaságot, háborút és forradalmat is. Tette pedig mindezt nyilvánvalóan nemcsak úgy mulatságból, mert ha mulatni akar az ember, arra sokkal jobb dolgok vannak, például zene meg színház meg szüret meg szerelem - hanem nyilván azért nem érezte jól magát, mert fájt valamije, valahol viszkedett neki, nem érezte magát jól a földön - ha jól érezte volna magát, nyilván mulatságosabb dolgokkal foglalkozott volna, tücsköket fogdosott volna, sárkányt eresztett volna, énekelt volna a mezőn, vagy azon spekulált volna, hogyan lehetne a

Marsbéliekkel érintkezésbe lépni, pikniket rendezni a Saturnuson. De nem, az emberiség alkotmányával, háborúval, közjoggal meg egyéb ilyen savanyú dologgal foglalkozott, mindig, amit csak úgy lehet megérteni, mint ahogy a beteg embert megértem, ha az élet örömei helyett egyre csak az ő hideg és meleg borogatásaival, tapasztalataival, keserű orvosságaival, tinktúráival törődik. Valami szervi betegsége van az emberi fajtnak, és évezredek óta azt borogatja és ápolgatja - ápolgatja és borogatja, de úgy látszik, eredmény nélkül. Jönnek ki és be az orvosok - az egyik meleg vizet ajánl, a másik hideg félfürdőt. Mikor már nagyon üvölt a beteg, komoly arccal a népszerű divatfi fölényével megjelenik Doktor Háború, a hírneves sebész. Csak a műtét segít, szól kurtán, ingujját feltűri, kést ragad, s vaktában metélni kezd. Levág kezét-lábat, felmetszi a gyomrot - fejét csóválja, aztán valamivel udvariasabban megjegyzi, hogy a baj nem ott van, ahol gondolta, de azért nem kell megijedni, azonnal ideküldi barátját a hírneves belgyógyászt, doktor Forradalmat.

Doktor Forradalom pedig, mint ahogy emlékezni méltóztatik, az elmúlt néhány száz éven belül már többször megjelent a beteg ágya mellett - s hogy gyökeres gyógyulást nem, legfeljebb, pillanatnyi enyhülést ért csak el, szomorúan mutatja, hogy íme, megint sürgősen küldeni kellett érte.

Küldöttek érte, és meg is jelent: jó volna azonban figyelmeztetni őt, hogy most valahogy másképpen próbálja, mert lám, a múltkori recept nem használt: a beteg visszaesett, és még rosszabbul van. Hogy a most következő forradalomnak másfélének kell lenni, mint amilyenek a régiak voltak, az nyilvánvaló - hiszen éppen azt kell megcsinálnia, ami azoknak nem sikerült: hogy fölöslegessé tegye a forradalmat, mint ahogy az igazi orvos mégiscsak az, aki fölöslegessé teszi önmagát, kigyógyítván a beteget.

Másképpen kell hát csinálni, ó, forradalom - éppen fordítva, mint eddig. Javaslataimat ezek után a következőkben foglalom össze:

1. A duma első ülésén hangosan felolvasandó valamelyik klasszikus, mondjuk a francia forradalom története. Mindazok a törvények, amiket akkor hoztak, eltörlendő, és azoknak ellenkezője állítandó fel.
2. Az eddigi forradalmakra jellemző, hogy nagy szónoki produkciókra adtak alkalmat, a parlamentekben kivirágzott a rétori tehetség, jelszavak születtek, örökéletű mondások. Csak az nem született meg, amiről szó volt: az emberi szabadság. Sőt ellenkezően - a sok képletes beszéd félreértések és félremagyarázások melegágya lett, a jelszavak lejártak, és minden rosszra fordult. Javaslom tehát, hogy
3. Hivatalától megfosztandó és a parlamentből azonnal eltávolítandó az a képviselő vagy államférfi, aki tényleges és valódi dolgokról, állapotokról szólván, szóval olyan tárgyról, ami a nemzet érdekeivel függ össze: képletes kifejezéseket használ, pl. „mindnyájunk keblében ég a vágy”. Az államférfi csak konkrét főnevekben és konkrét főnevekre vonatkozó jelzőkben fejezheti ki magát, lehetősen főmondatokba foglalva mondanivalóját, s ha csak teheti, számokkal bizonyítva minden állítását. A képletes beszéd kizáróan költőknek engedtetik meg, versek díszítésére, ahol nem származhatik bonyodalom abból, hogy a közönséges ember a képletes kifejezést készpénznek veszi.
4. Halálbüntetéssel sújtandó az a képviselő vagy államférfi, aki tényleges és valódi állapotokról és dolgokról szólván, szóval olyan tárgyról, melynek pozitív következményei lehetnek: a többes szám első személyű alanyi névmást használni merésze, anélkül hogy a többes számú névmásban inkluzíve foglaltatott elsőszemélyű alanyi névmás ténylegesen vonatkoznék ama cselekvésre, melyet az állításban foglalt ige jelent. Például, ha egy államférfi azt mondja: „mi szívesen véreznünk”, anélkül hogy amikor ezt mondja, tényleg véreznék, vagy „mi inkább

minden szenvedést elviselünk”, anélkül hogy tényleg minden szenvedést ott, azon a helyen, el nem viselné.

5. A duma változtassa meg nevét, és mondja ki, hogy a jövőben nem dumálni, hanem cselekedni akar.

1917

BÉKEUSZÍTÓK, HÁBORÚS APOSTOLOK

Bonnar Law feláll, és nyugalomra inti az alsóházat, örömmel közölheti és közli is az egész művelt világgal, hogy nincs semmi ok aggodalomra, a már-már elfajult orosz forradalom visszatért medrébe, a szélső munkáspárt békeizgatásai nem érték el céljukat, közülük a háborúpárti *mérsékeltek* felfogása győzött, és kerül kifejezésre a kormányzatban.

A mérsékeltek! Ti késő unokák, kik e napok nyelvét tanuljátok régi papírokon - ti ókor kísértetei, kik visszatértek közénk, hogy lássátok, mi lett unokátokból, Szent Gibbon-majom, ősapám, és ti, távoli csillagok, ahonnan figyelnek ránk - hadd ordítsak felétek, térben és időben, a szélrózsa minden irányában, hogy ezt megértsétek és elhiggyétek: *a mérsékeltek!* Európa népei, tisztelt Ház, vagy hogy nevezzelek, kérlek alássan - most már mondd meg egészen őszintén, én bolondultam meg, vagy te? A háborúpárti mérsékeltek felfogása győzött Oroszországban, a rend és nyugalom helyreállt; a gyermekes, szilaj szélsőség rajongott, akik halálmegvető dühvel békét, békét követelnek - nyugalomra intik az érett, megfontolt öregek, a mérsékeltek, a Rend és Fegyelem jó atyja, a háborút viselő kormány. És megnyugvással, formás levélben közli, hogy hála istennek, sikerült helyreállítani a rendet, a felbomlott egyensúlyt, melyet már-már összeomlással fenyegettek ezek a vademberek, ezek az anarchisták, ezek a vérszopó békeusztók.

Kinek magyarázzam, hogy mondjam el, milyen nyelven vagy milyen hangszeren fuvolázzam, zongorázzam el, hogy mit kell ma mérsékelt alatt érteni: Európában? Kedves asztal, amin írok, mélyen tisztelt tinta, főtisztelendő papír úr, mérsékelt alatt értendő az olyan ember, aki óhajtja, hogy a világot ne rázzák fel, ne zavarják össze, hogy az ágyúk szép nyugodtan és rendesen kilőjék magukból a golyót, hogy az emberek annak rendje és módja szerint végezzék dolgukat, verjék be egymás fejét, szúrják keresztül egymás beleit, szakítsák be egymás koponyáját, gyűjtsák fel egymás házát, kaparják ki egymás szemét, fojtsák meg egymást, és ne hallgassanak lelketlen és lelkiismeretlen uszítókra, akik mindenféle gonosz és embertelen szörnyűségeket hirdetnek, tudniillik békét kívánnak. Kerenszkij, az orosz igazságügyminiszter kétségbeesve jajdul fel kiáltványában, mit csináltok, szerencsétlenek? Mit teszten sátáni vadállatok, elsüllyesztitek a hadihajókat, ahelyett hogy torpedót lőnétek ki belőle az ellenség matrózai felé?

Ha pedig azt kérdezitek, hogy mit kell érteni ma Európában lázító és uszító alatt, azt is megmondom. Azt a vadállatot kell érteni, azt a romboló, destruktív elemét a bölcs államrendnek, aki megrázza a társadalom fundamentumát, és fel akarja lázítani a népet, aki egyszóval, azt akarja, hogy az emberek menjenek haza a házukba, üljenek le, ebédeljenek meg, ebéd után menjenek ki a földekre, szántsanak és arassanak. Mert igen, mondjuk ki nyíltan és bátran, férfiasan az igazságot; *ezt*, igenis *ezt* akarták ezek a vérengző forradalmárok, erre köszörülték ármányos késeiket, erre esküdtek össze föld alatti kazamatákban. Szegény, békés orosz kereskedő, az államhatalom hús árnyékában, képzelj, és borzadj össze: a mi szép, egyforma nyugalmas világunk ellen esküdtek össze, a maximált árak ellen, a formás hadi jelentések

ellen, a hősi halál nemes romantikája ellen - ezek a gyalázatosak már azt a kis hősi halált is irigylük a szegény embertől, mikor egyebe sincsen, ezek a tehetségtelen irigy fráterek, akik az egészét valószínűleg azért csinálták, mert irigylük D'Annunziót és Rostand-t, amiért olyan gyönyörű lelkesítő verseket írtak a háborúról, és most szeretnék őket lejáratni, hogy a szerkesztő úr rájuk fanyalodjon, tőlük kérjen verset. De abból nem esznek! A kormány tudni fogja kötelességét népével szemben, és meg fogja védeni tudni szeretett polgárait, helyreállítja a rendet, leveri a lázadást.

Rend... állam... lázadás... uszító... mérsékelt... radikális... apostol... forradalom... szocializmus... nemzeti szocializmus... progresszív demokrácia... Tetszik ismerni azt, mikor az ember álmában franciául beszél? Egyszerre csak elkezd az ember franciául beszélni, egy franciával, aki egyszer csak ott van - az ember beszél, egyre folyékonyabban és hangosabban, és magában meglepett örömmel azt mondja, nini, hisz ez nagyszerű, én milyen tökéletesen és folyékonyan beszélek franciául, ezt nem is tudtam, és még hozzá milyen szépen, mint egy szónok, mert például azt mondom neki franciául, „valóban, uram, én lelkem mélyéből imádom a mákos rétest...” mire pont ennél a szónál felébred az ember, és még hallja a saját szavát, és meglepetve veszi észre, hogy „én lelkem mélyéből szeretem a mákos rétest”, azt ő úgy mondta, hogy „vigye el az ördög a sárga meszelőt”!

Európa - ébredj!

1917

A JÓ KIS BÉKE MEG A CSÚNYA HÁBORÚ

Jó kis államocskáknak elmeséli:

Pósa-Wilson bácsi

- A legközelebb várható jegyzék -

Kedves kis európai államocskák, erre csörög az ágyú, arra meg a gázbomba - irtum, burgom: na, mit gondoltok, ki van itt?

Na mondd meg, Francika, Anglika, Germike - ki van itt?

Ki volna más, mint a jó öreg Wilson-Bilson bácsi, az ő ezer méter hosszú, hófehér jegyzékével, ami az álláról lóg nekije. Az állam pedig én vagyok.

Hát, gyerekek, micsoda dolog az, hogy ti nem feleltetek az embernek, mikor olyan szép árkuslevelet írtam a múltkor is.

Ejnye-ejnye, hát nem hallgattok az emberre? Pedig milyen világosan beszéltem. No de azért én nem haragszom.

Tudjátok, kedves kis szöszke meg barna államocskáim, tegnap megint kedvem szottyant, hogy eldiskuráljak veletek. Úgy volt, hogy pipáztattam éppen az ámbituson, hát egyszer csak hallom ám, hogy nagy csetepaté van az udvaron.

Egy kis fehér nagykövet - azt hiszem, német fajta - uccu, nekimegy az én tarka kis államtitkáromnak, hogy így meg úgy, csináljon valamit, hogy a hajókákat engedjék ide meg oda, én bizony nem is tudom, hová, talán az Óperenciára.

Hát amint így elnézem őket, eszembe jutott, hogy nini, mondok, ezek hogy veszekednek. No, mondok, ez már mégse szép dolog.

Mit lehetne itten csinálni?

Hiszen ti okos államocskák vagytok, biztosan ki tudtok sütni valamit, hogy ennek a dolognak véget vessünk.

Mert higgyétek el, hogy nagyon csúnya dolog az a veszekedés, isten bizony, azt súgja nekem a kisujjam, hogy veletek okosan lehetne beszélni, hiszen már nagy, felnőtt államocskák vagytok.

No, nézzétek csak: hát mi hasznotok volt az egészből? Csak összetéptétek egymás ruháját, meg bepiskítottátok a kezeteiket. Hát mire jó az?

A Francika azon panaszkodik, hogy a Germike mindig henceg, azért nem lehet vele kibékülni. Ugyan, ugyan! Hát hadd hencegjen - az henceg legjobban, aki utoljára henceg. Nem igaz?

A Germike meg egyre azt hajtogatja, hogy a Francika meg az Anglika el akarják venni tőle a katonákat, az egész dobozzal.

Ugyan, Germike, nem szégyelled magad? Hát hadd játsszon egy kicsit a Francika is, ne félj, nem töri össze - aztán, ha ezen nem tudtok megegyezni, adjátok ide nekem az egészet, én majd elteszem a ládafiába, aztán egyiknek se lesz.

A Belgikével is annyi bajotok van, hogy az már sok is. A Francika egyre azon veri a mellét, hogy ő nem akart belekötni a Germikébe, hanem azért, mert aszongya, igen bizony, a Germike megverte a Belgikét, aki egy gyöngye fiú. Ugyan, ugyan, ha Belgikének baja van, majd szól ő maga is. Ezen igazán kár veszekedni. Majd legközelebb jobban fog vigyázni, és ha jól viseli magát, én fogadni mernék, hogy a Germike se bántja többé. Jó fiú az, ha nem ingerlik. Ismerem én őt.

Mondok, a Monroe bácsival beszélgettem tegnap, mit lehetne veletek csinálni. Aszongya a Monroe bácsi, neki volna egy ideája, mindenki menjen be a maga szobájába, szóljon mindenki a maga mamácskájának, ha valami baja van. Nem ismeritek a Monroe bácsit? Nagyon kedves bácsi az, ő írta azt a képeskönyvet, ahol az államocskákról van szó, hogy mikor hogy kell öltözködni, meg mit kell mondani, ha az ember kap valamit.

Csináltam egy versikét nektek. Uccu, hallgassátok meg.

*Én kis állam előállok,
Neked, másik állam, gratulálok,
Azt kívánom én neked:
Legyen hosszú életed.
Éljen a hágai egyezmény!*

Na Germike, Francika, Anglika - uccu, csókoljátok meg egymást! Éke-béke, az is szép, haború-háború - jaj be rút!

Na, de most elég volt, majd legközelebb többet. Most sietni kell ám nagyon a Wilson bácsinak: sok dolga van, a hivatalba kell menni, hű, sok ám a munka, a sok ágyút-bágyút, srápnelt-brápnelt farigcsálni, bepakolni, hajóra tenni - azt se tudom, hol áll a fejem!

Fogadja, nagyméltóságod, nagyrabecsülésem kifejezését, mellyel maradtam Woodrov Wilson, egyetemi tanár, Fehér Ház tulajdonos és amerikai köztársasági elnök.

1917

SZAVAK

...S ekkor, az átvirrasztott éjszaka után, mikor derengeni kezdett ablakom, hatalmas, meztelen férfi jelent meg ágyam szélén. Izmok duzzadtak karján, ökle nehéz kalapácsot szorongatott. A naptárra néztem, és nehéz kiáltás szakadt ki belőlem.

- Május elseje! Te vagy az?!

Nyugodtan, önérzetesen biccentett.

- Doktor Május Elseje vagyok, valóban, a Nemzetközi Szociáldemokrata Párt Svéd és Német-alföldi Frakciójának Ügyvivő Elnöke. Eljöttem, hogy...

- Tudom! - kiáltottam rekedten - hogy megvidd üzenetemet, hogy kiálts helyettem, hogy a torkom légy és az öklöm, hogy ordítsd a nevemben, végre, végre...

- Valóban - biccentett helyeslően -, innen egyenesen az Internacionális Szociálpolitikai Egyesület Demokratikus Újjászervezést Megállapító Konferencia Előkészítő Alosztályának az ülésére megyek, hogy ott...

- Hogy ott elmondd, milyen állapotban találtál, mit dadogtam, mit lihegtem...

- Nagyon helyes - biccentett harmadszor -, azért jöttem, hogy megvigyem az ülésnek az ön politikai meggyőződésének üzenetét. Kérem, foglalja össze rövidesen felfogását a háború és béke kérdésében, hogy megbeszélés tárgyává tehessük.

Tekintetes Elnök úr... Tisztelt Közgyűlés... A semleges országok szociáldemokrata... izé, hol is van csak a telefonkönyv... egyesületi titkársága... Stockholm... A felfogásom... a felfogásom... a meggyőződésem...

Kétségtelen, hogy... kétségtelen, hogy a hadviselő felek... hogy a hadviselő felek közti meg-egyezés kívánatos... kívánatos Európa demokratizálódása szempontjából is... De tekintetbe kell venni, hogy egy erős és demokratikus Közép-Európa lehet csak létfeltétele egy olyan egyensúlynak, mely egyfelől biztosítaná a nyugati imperialisztikus törekvések... másfelől egy erős, nemzetközi szervezet keretein belül felvehesse a harcot az amerikai kapitalizmus ellen, míg másrészt gondolni kell rá, hogy ez csak úgy és akkor, ahogy és amikor... tehát nyilvánvaló, hogy nem szabad ma még tekinteten kívül hagyni... mert hiszen az ideális demokrácia megvalósítása... éppen azért inkább várjuk be ezeket az eseményeket... minek következtében nem gyors, de tartós... mert csak így érhetjük el tulajdonképpeni célunkat, ha most ragaszkodunk bizonyos nacionális törekvések...

Tisztelt Közgyűlés! Nagyméltóságú Konferencia! Nagyra becsült Alosztály! Tisztelt Frakció! Nekem nincs felfogásom. Én nem tudom a felfogásomat szavakba foglalni. De miért - az Isten szerelmére, alázatosan és szomorúan és kétségbeesetten kérlek benneteket - miért, milyen alapon hiszitek olyan szilárdan és halálosan komolyan, hogy nektek van? Miért beszéltek Nemzetközi Egyesülésről, Hegemóniáról, Nemzetiségi Elvről - mindig csak nagy intézményekről, elméletekről, nagy keretokről, emberek céltudatos szervezkedéséről, állásfoglalásáról - miért nem beszéltek egyszerűen és szerényen arról, amit egy kicsit, valahogyan mégiscsak ismerünk ez ismeretlen világ ismeretlen összetevői között: az emberről? Miért hiszitek, hogy ki tudjátok számítani a nagy Egész mozgási görbáját, s így hozzá is tudtok járulni - holott nem ismeritek még a részecskék természetét se? Mely utoljára foglalkozott az emberrel magával: a tizennyolcadik század szellemóriásai, az enciklopédisták, akikről elismeritek, hogy a törvény megismerésében és megérlelésében legmesszebb jutottak eddig: boldogok voltak, ha fel

tudták fedezni az ember legkisebb mozdulatának, egy mosolyának, egy hangjának, egy vágyának okát és értelmét - miért akarjátok ti az Emberiség és Társadalom akaratát eltalálni, útját megjelölni, helyét kimutatni? Miért nem elégedtek meg vele, miért nem vagytok büszkék rá, hogy egyszerűen szószólói lehettek az ő fájdalmának és panaszának?

Közgyűlés! Konferencia! Alosztály! Íme, ezt üzenem, íme, ezt üzenjük, mi némák és süketek és vakok, a mélységből, íme, ezt üzenjük Neki, akivel közölni akarjátok: nekünk nincs felfogásunk, nekünk nincsenek szemeink. Nekünk csak érzéseink vannak, és formátlan hangok törnek elő szorongatott torkunkból. Mi nem tudjuk, mi lesz harminc év múlva, mi nem számítunk rá, hogy így és így végleg rendbe lehet hozni a világot - mi nem tudjuk, hogy a nemzeti demokrácia vagy az internacionális szocializmus fejlődése mutat-e az örök világbéke irányába - de ne állítsátok, hogy ti biztosan tudjátok. Mi csak azt tudjuk, azt érezzük, hogy így rosszul van, hogy ennél rosszabbul nem lehet, hogy ezen sürgősen segíteni kell, hogy előbb partra kell úszni, csak aztán vehetünk fel száraz ruhát, hogy ég a ház, előbb el kell oltani, csak aztán kereshetjük, ki gyújtotta fel.

Minekünk nincsenek szavaink és nincsenek elméleteink. Mi csak arról vagyunk meggyőződve, hogy élni hívtak minket e földre, és nem meghalni. Íme, a háború se szavakban beszélt hozzátok: dörejekben, bömbölő robbanásokban, sivításban, füttyülésben, kattogásban beszélt, és ti mégis megértettétek őt - ne keressetek hát szavakat, amik „felfogást” fejeznek ki - adjatok hangot a fájdalomnak, és legyen bár a kiáltás értelem nélkül való, de legyen félreismerhetetlen, mint a sebesült párdúcé, ki párját hívja a vadonba, mint a sebesült katonáé, ki szavak nélkül kiált segítségért - mint a szélviharé és recsegő fatörzseké, amik vésszen recsegnek és kiáltoznak a szélviharban.

Hangokat - hangokat akarunk hallani - nem szavakat! Gyalázatos hazugok, akik hamisan játszottak velünk, megrontották a szavak becsületét és hitelét - a fülünk elvásott és megcsömörödött a megrontott szavak hüvelyétől, melyeknek magvát, az igazságot kilopta valaki - törjön ki torkunkból ránk tukmált szavak helyett az ösnyelv dadogása, örömben rikoltozó, fájdalomban jajongó - hogy új szavak szülessenek, amikben hinni lehet megint.

1917

PESTI NYELVEN

Hogy vagy, kedves tata, kedves kortársam Pesten, ezerkilencszáztizenhétben, remélem, rosszul. Én köszönöm, százezer koronával még lehetne segíteni rajtam. Ha eleget liláztad már a mamuskákat itt a korzón, jere be egy fágyra a hangliba, dumálni, mint ahogy okos gyerekekhez illik.

Hogy ez itt mi a kezemben? Ez fiam, Madách szerkesztő úrtól „Az ember tragédiája” népszínmű, harminc felvonásban, nem tudom, hogy került hozzám, unalmamban bevettem az egésztest, és most azon vagyok, nem lehetne-e mozit csinálni belőle, persze rendes dolgot, link alapon. Nem emlékszel már rá, miről szól? Hát kérlek alássan, egy Ádám nevű pitiáner a főgyerek benne, akivel végig mindenféle pech történik. Ez először a Paradicsom lokálban van szerződve - csak röviden mondom el -, jön az angyal, hogy mindent lehet, de a tudás fája meg a bölcsesség fája fiatalra van állítva. Ádám nem bánná, de a mamuska murgázni kezd, hogy ő pont arra pali. Lucifer, aki szintén bukik rá, hogy minél nagyobb zrí legyen a dologból, bedumál nekik, hogy csak egyenek belőle.

Mármost csak hagyják magukat falhoz állítani, a tatát mamuskával együtt kiteszik a lokálból, mire kezdődik az egész világtörténelem.

Mégpedig szóba kerül, hogy az egyiptomi fáraók idején a népnek piramisokat kell építeni, amitől örült murisak lesznek, de nem mernek hangosan murgálni, mert a zsarnokság minden lázadást fiatalra állít. Ellenben Pitiáner úr főzve van attól, hogy ezeket fel kellene szabadítani, választójogot kellene adni, hogy ne csak a tutista éljen jól. Meg is adja nekik, de pechje van, pár száz év múlva kiderül, hogy a nép nem egy okos gyerek, nem egy link fiú, mire Démoszthenész tata elhatározza, hogy vízbe hagyja az egész politikát, elköltözik vidékre.

Nahát, aztán rájön, hogy ez se volt egy link ötlet, fiam, mivelhogy nem érzi jól magát a mamuskák közt mint római tutista, most megint valami eszmére, valami hitre, valami élettartalomra volna palkó, valamire, amiért az ember akár az életét is fiatalra állítaná, csak legyen valami, amibe hinni tudjon. Erre a szerkesztő úr bedől Pál apostolnak, elmegy Palesztinába, a lövészárkokba, ahol a vitézséggel szemben tanúsított ellenséges magatartásért plecsnit is kap, de itt is pechje van, az emberek nem buknak a dumára, Ádámról le akarják kapcsolni a mamuskát, Évát.

Most megint attól lesz főzve, hogy nem érdemes az emberiségért se élni, se meghalni, hogy minden közügy fiatal, hogy joggal éppen olyan pitiáner az ember, mint jog nélkül, hogy a tömeget mindig, minden korban huszonnyolcra vették, ha murgázott, elküldték túróért, ha bajba volt, vízbe hagyták.

Szóval, én már nem tudom, miket dumál még, elég az hozzá, hogy most mindenféle tudományokban kezd utazni, talán ott, csinál valami haupttreffert. Közben nyugodtan folyik Doktor Háború, mindenki front dienstes, nem lehet a szenvedések előtt meglógni, Grey lefűjja a békét, ellenben kenyér meg zsír fiatal.

Hát egyszerre csak hallja, hogy valahol éppen a Marseillaise megy, táblás házzal, az emberek kezdenek megint murizni, doktor Lajos király nagy gőzbe van, Danton főszerkesztő úr fiatalra állítja az egész régi rendet, papuska és mamuska örülten murizik, hogy neki joga van az élethez, a kenyérhez - szóval, doktor Egyenlőség. Az okos gyerekekből egyszerre csupa szacsmáler lesz, beverik az ablakokat, mindenki élni kezd, az élet, az öröm és boldogság minden nagyszerű lehetősége, az egyéni szabadság örök eszméje kint van a vízből, doktor Szabadgondolatból link fiú lesz egyszerre, és tiszapista a legnagyobb gólemben van.

Tovább még nem olvastam, de mint okos gyerek, már most tutira veszem, hogy Doktor Embernek most is pechje lesz, akár megcsinálja a forradalmat, akár nem - a forradalom éppúgy vízbe hagyja, mint doktor Abszolutizmus, akárhogy főzve van tőle, mivelhogy ő egy peches pitiáner, akiből sose lesz tutista, bis hundert Jahr.

Ennek következtében tehát mi ketten, kedves tata, örüljünk neki, hogy mi ketten okos gyerekek és link fiúk vagyunk, és hogy ha Madách főszerkesztő úr erről a korról is megírta volna a maga nem tudom hányadik felvonását, doktor Világháborúról és doktor Békéről és doktor Világátalakulásról és doktor Forradalomról - ebben a felvonásban te, kedves tata, kedves kortársam Pesten, ezerkilencszáztizenhétben, bizonyosan nem te képviselnéd Ádámot és nem én képviselném Lucifert és Évát se képviselné az a mamuska ott, a korzón, a harmadik széken, az új hadicipőkben - hanem egészen más valaki, aki nem okos gyerek és nem link fiú és nem link mamuska.

1917

EGYÜGYŰ MONOLÓG

*az államról,
a rendről,
a kártyáról és
a háborúról*

Például:

Bizony, beszéli Pál, a tönkrement ember gyermekesen derült és könnyű kedvével, bizony, barátom, hitted volna, ma végrehajtók jártak nálam, de nem volt mit foglalni, hehe, a Guzmics szaladhat a pénze után - miből fizessem?

Hát te nem tudtad, hogy én százötvenezerrel tartoztam a Guzmicsnak váltóra, na ja, két héttel ezelőtt még meg tudtam volna fizetni - de pechje van a Guzmicsnak, beszédültem a kaszinóba, és két nap alatt leadtam mindent makaón, amim még volt.

Ebben a történetben az a hallatlanul jellemző és érdekes, hogy ön nem érti, mi van ebben jellemző és érdekes és egyelőre azt se sejti még, mi a csodának mondtam el önnek ezt a mindennapi esetet, nemhogy elcsodálkoznék és megdermedne, mint a szélütött, meredne maga elé: mint ahogy Rousseau állt meg ama bizonyos fa alatt, mikor a Contrat social alapötlete először kólintotta fejbe, hogy aztán tudatossá tisztulva egy naiv és grandiózus teóriában, királyok és nemzedékek fejét üsse le könnyedén, vidám és pogány forradalomban. Pedig esküszöm önnek, hogy ama példa, amiből a forradalom kiskatéja született, nem volt különösebb vagy megdöbbentőbb, mint ez itt, amit fentebb vázolni szerencsém lehetett - csodálatos és megdöbbentő az a naiv és tiszta szem volt csak, mely először csodálkozott és döbbent meg e példán.

Mert gondolkozzunk az eseten, csak három percig, de olyan naivan és együgyűen, mintha életünkben először gondolkodnánk - és elemezzük egy percig, minden segédeszköz nélkül, amit tudomány és szociológia nyújt, bontsuk fel csak úgy kapásból, tíz körmünkkel, mint ahogy a gyermek bontja fel a kócbelű mackót. Pál pénzzel tartozott Guzmicsnak, váltóra, ami azt jelenti, hogy törvényesen tartozott, hogy Guzmicsot a törvény védte, a törvény, aminek megalkotására és védelmére az államszervezet létrejött: Guzmicsot tehát az állam védte Pállal szemben, védte mindazzal a biztosítékkal, amivel az állam az önnön jogosultságát és szükségességét igazolja, védte jogi elméletekkel és társadalmi morállal - és védte mindazzal, amivel az állam az ő törvényének végrehajtó erejét biztosítja, védte végrehajtó hatalommal, fegyveres rendőri erővel, fegyveres hadsereggel, ágyúparkokkal, gépfegyverekkel, kézigránáttal és hadiflottával. Így védte az Állam és a Rend Guzmicsot és az ő pénzét, de nem tehetett semmit, mert ahol nincs, ott ne keress, Pálnak nem volt miből fizetni, és ha az adósok börtöne még állana, legfeljebb becsukták volna Pált, de akkor se tudott volna fizetni, és ha felakasztják Pált és ágyúkkal agyonlövik és kézigránáttal felrobbantják és U naszádokkal elsüllyeszti, akkor se tudott volna fizetni. És az Állam és Rend legfeljebb azt mondta volna Guzmicsnak, Pált megbüntettük, amiért nem fizetett, de a pénzedet nem kaptuk meg tőle. Eddig rendben van a dolog, hiszen lehetetlent senki se vár az államtól, csak annyit, hogy a lehető elkövesse, amit az emberek csordája érdekében el lehet követni.

De menjünk tovább. Miért nem tudott fizetni Pál, hiszen Guzmics nem lett volna bolond kölcsönözni neki, ha nem tudja, hogy módjában lesz megfizetni. Pálnak volt is pénze, de valaki elnyerte tőle kártyán, mondjuk Guzmics. Guzmicsnak nem volt váltója, amivel igazolhatta volna, hogy Pál tartozik neki, Guzmicsnak egy káró kilencese volt csak, és ezt a káró kilencest nem vitte, nem is vihette az Államhoz bizonyítani, hogy Pál tartozik neki - ő csak

Pálnak mutatta meg ezt a kilencest, négy fal között, szemtől szembe, és Pál meglátva ezt a kilencest, szó nélkül kifizette Guzmicsnak az összeget, amiben négyszemközt megállapodtak, kifizette Guzmicsnak, akinek követelését nem védte se Állam, és Rend, se hadsereg, annyira nem védte, hogy még inkább megbüntette volna Guzmicsot, ha hazardjátékon nyert pénzét követelni merésze - és Pál mégis inkább Guzmicsot fizette ki, és az ő jogát respektálta és inkább vállalta, hogy az Állam és a Rend megnyúzza és felakassza és pellengérre állítsa és kiközösítse, semhogy valaki elmondhassa róla, hogy megszegett egy minden végrehajtó hatalom és közjogi morál fedezete nélkül létrejött légből kapott megállapodást, mely szerint a káró, a kilences birtokosa, elveheti az ő pénzét.

Hogy ez a törvényen és renden és államon kívüli megállapodás erősebben köti az embereket, és nagyobb rendet tart köztük, mint ama másik, amit ágyúk védenek: ezt a vakmerő állítást legalábbis vitathatóvá tenné valami statisztika, mely kimutatná, hogy aránylag mennyivel több kártyaadósságot fizetnek ki az emberek, mint törvényeset. És hogy itt nem egyszerűen holmi titkos, közmegegyezésen alapuló megvetéstől és kiközösítéstől való félelemtől van szó, hanem szó van igenis az emberi társadalomban a rendhez és az abszolút törvényhez való egy minden állami szervezetenél erősebb és igazabb ösztönről és hajlamról: azt a sikkasztó tudja legjobban, aki lop és csal, hogy a kártyaadósságot kifizethesse. Ki ne emlékeznék Molnár Ferenc Liliomjának egyik nagyszerű jelenetére, ahol két útonálló, míg az áldozatot várja, kártyázik abban a pénzben, amit majd el fognak rabolni tőle - s az egyik elveszti előre a pénzt, ami miatt néhány perc múlva gyilkolni hajlandó.

De ha meggondoljuk, hogy ennek a törvényen és renden kívüli rendnek, ami az emberi társadalomban önmagától és minden erőszak nélkül fennáll, a kártya csak egyik példája, és hogy ilyen nagyon sok van, legalább annyi, mint állami és nemzetközi törvény - csodálkozva bukkan elő egy naiv kérdés: az állam és rend, úgy, ahogy ma ismerjük, valóban az egyetlen elképzelhető formája az emberek együttélésének? Én még gyerek voltam, mikor nálunk exlex volt egy évig, törvényen kívüli állapot - nem emlékszem rá, hogy akkor valami különös történet volna. Az emberek jártak-keltek, kereskedtek, fizettek és dolgoztak, nem ütötték le egymást az utcán, nem harpták át egymás torkát.

De hát akkor?... Hiszen az állam abban a feltevésben alakult és szerzett tőlünk hatalmat és bizalmat, hogy nélküle az emberek megennék és felfalnák egymást. Ebben a feltevésben és meggyőződésben adtuk az államnak hatalmat, hogy próbáljon rendet csinálni, mert úgy hittük, hogy mi magunk képtelenek vagyunk erre. És az állam, vállalva e megbízatást, büszkén mutat ránk: íme, látjátok, nem eszitek és faljátok fel egymást, mióta én vagyok: igaz, hogy ezt az eredményt úgy tudtam csak elérni, hogy ágyukat és fegyvereket csináltam. A többit bízzátok rám.

És mi rá is bízunk, és várjuk kíváncsian, mikor lesz már rend. És a rend egyre nagyobb lesz, egyre erősebb a rend biztosító, a fegyveres erő... egyre nagyobb háborúk lesznek, és egyre több ember öli és eszi és falja föl egymást, de mindegy, fő, hogy rend legyen, és hogy ne öljük és együk és faljuk... na, hogy is van csak ez a dolog? Itt valami zavar van ok és okozat között.

No de a három perc, amit ennek a témának szenteltünk, letelt, egyelőre ne elemezzük tovább. Majd... majd legközelebb tűnődhetünk azon, vajon állam és rend nélkül igazán többen ölnék-e meg egymást, mint így. És hogy ahhoz a lehetőhöz, amit (mint fentebb láttuk) az emberi csorda, érdekében el lehet követni, nem elég-e az az erő, ami ezt a csordát minden állam és rend és törvény nélkül is összetartaná valahogy.

1917

UBORKASZEZON

Ezt Kóbor Tamás mondta nekünk a háború kitörésekor. Most pedig, mondta egyszerűen, tegyék le a tollat, írók és újságírók: kezdődik a nagy uborkaszegzon. Az utcán bősziült tömeg üvöltött, és ágyúk dűbörögtek és szívek szakadtak - soha nem látott sokaság, soha nem hallott események, rekedt, lelkendező kiáltás, rendkívüli szám, káosz. Hitetlenül és értetlenül néztem a kedves és okos arcra, nyugodt kezére, amivel kissé félretartotta szivarját, és nem értettem, mit gondol - tréfál vagy komolyan beszél?

Ma már értem, íme, itt ülök, hogy sokak nevében beszéljek, hirdessek valamit, holnap vasárnap, és a krónikás végignézi hat napon, hogy a hetedikén megnyugodjon. Emlékszem, valamikor milyen egyszerű feladat volt ez, mennyi minden történt egy héten, amiről szombaton elmélkedni lehet. Letartóztattak egy csalót, de milyen csalót! Az ember a nyelvével csettintett hozzá, és a nyála összefolyt. Megölte magát egy politikus - párbajban leszúrtak egy másikat. Új szert fedeztek fel, ó, istenem, valami betegség ellen - új könyvet írtak a szerelemről, valaki azt vitatta, hogy férfi és nő közt nem lehet őszinte barátság. Mennyi fordulat, árnyék, finom különbségek, mennyi szempont, amit végig lehetett vizsgálni. Fejszámoló lovat mutattak be a cirkuszban - micsoda szédítő téma, Maeterlinck tollára való: korrespondencia ember és állat között, végtelen lehetőség, amit találgatni, sejteni, előidézni lehet, ha van szíved és képzeleted hozzá. Ház égett le, ablakból ugráltak asszonyok - vajon milyenek voltak, mikor még éltek? Mit gondoltak utolsó percükben, milyen lehet a halál? Próbáljuk eltalálni. Jön az ősz, nyílnak az iskolák - hogyan kellene segíteni a bajokon, mit lehetne tenni, hogy több virág nőjön a sétátereken? Ki az igazi nőismerő: aki egy asszonyt szeretett csak, vagy aki mind végigszerette?

Hol vagytok szép, régi témák, színes, nyájas karácsonyfák, amikre szóképeket és gondolatláncokat és szellemsziporkákat aggattunk? Nézzük, miről írjak ma, miről tűnődjek, miről próbáljak képet adni, miből vonjak le tanulságot, minek jelentőségére hívjam fel az olvasó figyelmét?

Oroszország... Kornilov Kerenszki ellen... polgárháború, mégpedig olyan, amilyen még nem volt a világon... amihez képest a francia forradalom gimnazistasztrájk volt... mi van még? Rigát elfoglalták... Japán fegyverkezik... a pápa békéért sikolt... Kína hadat üzen... népvándorlás van, küszöbön a népvándorlás, amitől ezeréves országok omlanak össze. Rángatózik a föld, barátim, s megindul az élet körforgása. Kelettől Nyugatra, az örök keringés, amiről Kopernikusz megfélekedezett... Odaát reszket a világ, és tűzfelhők gomolyognak, egy új északi fény: a világtörténelem legnagyobb ütközete! A világtörténelem legnagyobb ütközete és a világtörténelem legnagyobb forradalma és a világtörténelem legnagyobb hadvezére és a legtöbb hősi halál, mióta fennáll a világ, és a legnagyobb ágyú és a legszonyúbb detonáció és a legnagyobb diplomáciai per, mióta áll a világ, és a legeslegóriásabb tömegmozgalom és a legnagyobb esemény, mióta események vannak a világon - egyszóval minden, ami eddig volt szenzációkban, eseményben, rémületben, halálban, életben, felfokozva, együtt, a legmagasabb hatványon, a legnagyobb mértékben, csupa rekord, csupa tromf, adu és megint adu - esemény, eseményebb, legeseményebb!

És mindezek után alázattal kérdelem, olvasó, a te alázatos szolgád: miről írjak, ami érdekeljen? Mert hogy téged mindezek nem érdekelnek, azt magamról tudom, mert nem érdekel engem se, hiába, nem érdekel: mint ahogy nem érdekli a Niagara lakóját a világ legrettenetesebb robaja, hanem az érdekli, hogy ugyanakkor a bútor roppant egyet a sötét éjszakában, vagy a kisgyerek felsírt bölcsején - mint ahogy a csillagos ég nem érdekel, hanem érdekel a gyertya lángja, amit ugyanakkor kezedben tartasz, mint ahogy nem érdekel, hogy a föld százmillió mérföldes őrzöngő sebességgel száguld a nap körül, és a nappal együtt ezermillió mérföldes sebességgel

vágtat az ismeretlen Alcione csillagzat felé, az úr ismeretlen és sötét mélyébe, és te vele száguldasz ezermillió mérföldes sebességgel - hanem az érdekel, hogy ugyanakkor az egyik lábad teszed a másik elé félméteres sebességgel, mivel el akarsz jutni valahová.

Mivelhogy úgy száguldunk mostanában valamerre, bizony mondom, engem most például a világháborúnak nem a legnagyobb, hanem a legkisebb csatája érdekelne igen nagyon, és szeretném, ha valaki kikeresné valami lexikonból, hogy az milyen volt, és hol vívták? És például nagyon szeretném tudni, hogy ki volt a legkisebb hadvezér a világon, és mikor halt meg a legkedvesebb ember, és melyik volt a legkisebb robaj, amit lőpor elkövetett, és hogy a hangyák milyen házakat építenek, és hogy ki volt a leggyávább ember a világon? Mindezekről érdekes dolgokat tudnék gondolni és hirdetni: de hol vannak ezek a dolgok, ki ad hírt róluk, ki törődik velük? A szegény újságolvasó pedig, e rettenetes uborkaszazon idején, kiéhezve és eltikkadtan veszi kezébe reggel a lapot, és mohón lapozza végig: van-e végre valami szenzáció? Végiglapozza, és fáradtan legyint a kezével: a világtörténelem legnagyobb csatája, aszongya, kétmillió ember... nyolcszázezer tonna... a legnagyobb forradalom, mióta a világ áll... ötven-ezer ember elesett... húszezer ember bent égett a felrobbantott hajóban... a kozákok kilencezer embert lándzsával leszúrtak... jól van, na és?

Ki emlékszik rá, micsoda éhes mohósággal vetették rá magukat az emberek a derék Kiss Béla bádoghordóira? No, végre, szakadt ki belőlük, az öntudat mélyéről, végre gyilkosság! Végre megölték valakit! Végre lehet megint szörnyülködni, rémüldözni, iszonyodni egy kicsit! Hogy falták a méteres tudósításokat, hogy álltak borzongva a kiadóhivatalok előtt, ahol fényképeken lehetett látni a cinkotai bádogos dolgozósobáját! Emlékszem egy plakátra, óriási betűkkel: „kibontották a hetedik hordót, és hullát találtak benne”, amint kieresztették az ablakon, és eltakarták vele a hadi jelentést, mely aznap éppen így végződött: „állásaink előtt hullák ezrei hevernek.”

És aki eltűnődik ezen, kérdezze meg az emberi vágyak és érdeklődések legnagyobb ismerőjének, az írás és koncepció legnagyobb művészenek, Tolsztoj Leónak szellemét: miért írta meg *Karenina Annának*, a férjétől elvált szeszélyes, szerelmes asszonynak történetét ugyanakkora vagy még nagyobb lelkesedéssel, ugyanakkora vagy még nagyobb ambícióval és áhítattal és fáradozással, ugyanakkora vagy még nagyobb terjedelemben, mint a *Háború és Békét*, egy nemzet, egy földrész, az egész világ történetét?

1917

OLVASÓKÖNYV

Az én olvasókönyvem első oldalán a szorgalmas méhecskéről volt egy kedves kis elbeszélés - utána Lafontaine verse következett, a hangyáról, aki árut halmoz fel, és drágít - akarom mondani, takarékoskodik. A tizedik oldalon a jóságos nagybácsiról volt szó. Ezután egy vers következett, ami, emlékszem, különösképpen megragadta a figyelmemet. Biztosan emlékeznek rá önök is: a címe „Balázs vitéz” volt. A költemény előadta, hogy egy Kubát nevű török bukkan fel az ütközetben, és hencegve hadonászik handzsárjával. Egy Balázs nevű magyar vitéz azonban szó nélkül kirántja pallosát, és úgy fejbe vágja, hogy Kubát elvtárs - szintén szó nélkül - rögtön összeesik. A vers utolsó két sora így hangzott:

*S amint lábához omlanak a rettentő tagok,
Kedvtelve így szól a vitéz: Én meg Balázs vagyok.*

A versben főként a „kedvtelve” kifejezés tetszett nekem nagyon már akkor is: láthatóan fejezi ki a nemes lovag arcát, alakját, a lélekemelő cselekedet pillanatában.

A következő elbeszélés a kis koldusfiúról szólt, aki karácsony éjszakáján megfagy, de Krisztus magához veszi lelkét, és felszáll vele a mennybe. Majd a hegyi beszéd következett, hogy aszongya, szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, szeresd ellenségedet, jót tégy azzal, aki megátkozik, aki kővel dob, dobd vissza kenyérrel. Ez is nagyon szép volt. Utána jött egy tüzes elevenséggel megírt történelmi beszély, mely Kinizsi Pált, a nemzeti hőst dicsőítette, abban a percben, mikor fogaiban egy, két kezében egy-egy és füleire rakva szintén megfelelő számú török holttesttel némi palotás táncot jár a dicsőséges emlékeztető Kenyérmezőn. Ez az olvasmány a huszonkilencedik oldalon ért véget; úgy, hogy ha az ember lapozott, a harmincadik oldal „Óra-óra falióra, hallod-e, hogy int a jóra” kezdetű versike sorain keresztül tisztán ki lehetett venni Kinizsi Pál, tisztelt barátom, jól sikerült portréját. Az „Óra-óra” után jött még egy kedves kis karcolat Dugovics Tituszról, végre pedig záróvers, finom kis esti imádság, amelyben a tanuló lelkét a szeretet és jószág istenének ajánlja, kérve őt, tartsa meg szüleit és testvéreit, nemkülönben minden embertársát egészségben és békességben, boldogságban, ámen.

Az én olvasókönyvem ilyen volt, úgy látszik, nem ártott meg - de némi aggodalom fog el, ha arra gondolok, milyen lesz a kisfiamé, aki idestova iskolába kerül, milyen lesz, ha a pedagógia lépést akar tartani az eseményekkel. Balázs vitéz, Kinizsi Pál és Dugovics Titusz hazafias alakja egy kicsit elhalványul a felrobbanó akna tüzeiben - a hősi csaták és győzelmek krónikáját, ha effajta olvasókönyvet akar írni, kell, hogy „embarras de richesse” fogja el; hol kezdje, mivel ábrázolja a zsenge gyermeklélek előtt a harci dicsőség magasztos gondolatát? Írjon a mazúri tavakról, ahová negyvenezer embert fojtott be egy nap alatt a hadvezéri lángész? A gázbombáról írjon, melytől legyek módjára hullott el az ádáz ellenség - vagy a repülőgépről, ahonnan tüzeső zuhogott alá? Micsoda vézna szabólegényke Kinizsi barátunk ahhoz a sápadt, nyugodt kis hadnagyhoz képest, aki finom ujjának egy nyomásával egész falvakat levegőbe röpít - mi az a négy vagy öt török ahhoz a száz meg száz fejhez és lábhoz és karhoz képest, ami ott a levegőbe kalimpál?

Beszélni szeretnék azzal az úrral, aki kisfiam számára már írja valahol az olvasókönyvet. Beszélni és vitatkozni vele, meghallgatni a szempontjait, megtudni, végiggondolta-e, amit csinálni alkar. Ha oktatni és tanítani akar, nem szabad hazudnia - az életét feláldozó modern hős figurája pedig hazugság, ha nem abba a háttérbe állítja, amiben mi láttuk; ha nem rajzol melléje kővér hadseregszállítót, árdrágító kofát, hazug politikust, uszító spekulánst. Persze, ez a háttér nem gyereknek való látvány, nem szívnemesítő példa - de mit tegyünk? A hazugság, a hamis romantika, a rosszhiszemű eszményítés talán többet ér ennél? Egy ötvenpercentes indítványom volna: ne írjunk egyikről se, se a hősről, se a spekulánsról. Ne zúduljatok fel e szóra, ó, pedagógusok és moralisták: hát az egyéni bátorság és önfeláldozás erénye hol marad akkor? Mivel idomítsuk a fogékony lelket, ha nem a küzdelemben dicsőséges és győzelmes férfi példájával? Ó, ti rajongók, hát *csak* olyan küzdelmet tudtok elképzelni, amelyben ember embertársát akarja megölni - csak olyan győzelmet, amely egy másik gyalázatát jelenti? A repülő ember dicsősége vajon igazán ott kezdődik-e, mikor bombákat dobál a városokra: nem előbb-e, valamivel, akkor, mikor a ravasz és alattomos ellenséget, a híg levegőt, legyőzte, és nyakába ült?

Az egész élettelen világ, melyet természetnek nevezünk, kemény föld, sikamló víz, sziszegő lángnyelv: hallgatagon és makacsul és fenyegetően néz farkasszemet évezredek óta ősi ellenségével, az emberrel. Beszéljete hát az én gyermekemnek a hősről, aki szembeszáll vele, életét kockáztatva, bátran és önfeláldozóan. Beszéljete neki a tudósról, a gondolkodóról, a

költőről, a pilótáról - beszéljete a forradalmárról, aki embertársaiban nem az embert, hanem a gonosz természet sárkányát kaszabolja, és ő meg fogja tudni, mi a bátorság, erő, férfiasság, vitézség. Ha pedig a háborúról is akartok beszélni: rajzolja le neki az én főhadnagy barátomat, aki négy vitézségi éremmel a mellén idegsokkal jött meg a harctérről: egy ütközetben, véletlenül, saját katonáját lőtte le, amint az egy bokorból előugrott - azóta egyre rázza a fejét, szüntelenül, megállás nélkül, rázza már hat hónapja éjjel és nappal, és rázni fogja halála percéig, mintha azt mondaná folyton, nem, nem, nem ezt akartam, nem ezt akartam...

1917

ÁLOM

Nem, ne tréfáljatok, ez már nem valóság, nem igaz, ami körülöttünk történik - ez nem az ok és okozat országa többé, a kanti törvény, hogy van valami, egyetlen, abszolút valóság, aminél nem ébredhet nagyobb valóságra az öntudat. Nem, ne tréfáljatok, ez nem az a világ, körülöttem, amelyre anyám méhéből születtem, amit ismertem, aminek tükre volt bennem, lélek és értelem, amibe megfogóztam; amire ráléptem, ahol meg tudtam mondani: ez itten víz, az meg ott levegő, ez igazság, az pedig hazugság. Hagyjátok abba, agyrémek, bohó álomfigurák, táncoló kísértetek - tudom, nem léteztek igazán, agyam játszik csak velem, ijesztget és tréfál - egy ideig, ő, nagyon mélyen aludhattam - azt hittem, ébren vagyok, restellem és szégyellem, de most már rendben van minden, hálaistennek. Egy percig, két percig hadd nézzelek még, bolondos álomkarnevál, naiv panoptikum, gyermekes rémregény: aztán megcsípem a karom, kinyitom a szemem, mély lélegzetet veszek, vagy ordítok egy nagyot, vidámat - és vesszen el, hulljon vissza a zürzavaros mélybe minden röhögő rémkép, vicsorgó torz, fülsértő recsegés, minden, ami összefogott, hogy megőriztse, elpusztítsa, belém fojtsa bennem azt, aminek nincs más célja e világon, hanem hogy megértse a világot. Múljon el, elég volt - elég volt ebből a viccből, ebből a bosszantó álomból, melyben az előzmény nem előzi meg a következést, a fény nem terjed egyenes irányban, a hangot nem veri vissza a fal, a tűz nem melegít, és a kő nem süllyed el a vízben. Elég volt a rendeletekből, amikben komolyan és hivatalosan magyarázzák nekem, hogy legnagyobb érdekem és leghelyesebb életprogramom az, ha nem eszem és nem iszom és nem lélegzem - hogy a haláltól csak úgy menekülhetek, ha bedugom a fejem a föld alá, és öt perccel tovább tartom ott, mint ameddig kibirom. Elég volt a receptekből, amelyek szerint nagyszerű tokajit lehet csinálni a mosogatóléből, ha türelmesen kavaram, és közben nem gondolok a vízipapra - elég az elméletből, hogy tartós békét csak úgy érhetünk el, ha egy pillanatig se gondolunk rá, hogy azt akarunk elérni. Elég a békés katonákból és harcias diplomatákból - elég a politizáló tábornokokból és elég a politikusból, akinek stratégiai szempontjai vannak. Elég volt a rémült köztársasági elnökből, aki könyörögve fordul a polgáraihoz, hogy mentsék meg a Rendet, ott kint a lövészárokból - elég a hóhérből, aki térdre hullva rimánkodik, hogy ne bántsam, mialatt a kötelet a nyakamba teszi.

Barátaim, gondolkodók, ti hárman vagy ti négyen, itt és túl a tengeren és még messzebb, a lövészárkon is túl, akikkel együtt álmodjuk ezt a hóbortos álmot: kezekkel hadonászva és szemmel hunyorgatva integetek felétek (mert szólni nem szabad): hagyjátok abba a gondolkodást! Ami itt történik, arról hiába gondolkodtok, abból hiába vontok le tanulságot, törvényt - amit ebből tanulni lehet, annak semmi hasznát nem veszitek, odaát a Valóság világában. Ne gondoljatok és ne szóljatok immár, várjatok türelemmel. Hagyjátok abba a méltatlan szélmalomharcot, e karakteri küzdelmet, önmagatokkal, a többiekért - ezekért, akik nincsenek, akiknek nem hiszem el többé, hogy valóságos emberek: mert ami hazugság, az nincs. Ne

vérezzetek, és ne áldozzatok fel magatokat, vértanúsággal, nem érdemes, komikus tréfa volna az is, mint az álmodó ébredése, aki azt álmodta, hogy meghalt. Hagyjátok abba eszeveszett harcotokat a hazugság hidrájával; nem látjátok, hogy míg izzadva és lihegve vágjátok le egyik fejét, kettő nő ki újra a másik oldalon? Nem látjátok, hogy Hisztériával vitatkoztok, akinek zokogása kéjt és kacagása gyötrelmet jelent? Úgy tesz, mintha figyelne rátok, komolyan bólogat, s mikor azt hiszitek, meggyőztétek őt tévedéséről, a szív és értelem szavával: egyszerre vigyorogva kérdez valamit, ami nem tartozik a tárgyhoz, amiből kiderül, hogy ragaszkodik a tévedéshez, csak azért, mert ez tévedés. Mit akartok ezzel a tömeggel, melynek minden tagja külön-külön igent kiált, együttvéve pedig nemet?

És ti mind, akik szívetekből békét akartok és életet: ne szóljatok többé az ő érdekében. Igen, az Eszme már itt van közöttünk, őt nem kell már hívni hangos kiáltással - itt van már közöttünk, imbolygó ködtesttel, láthatatlanul: most inkább hallgatni kell, hogy el ne riasszatok. Vigyázatok, ó, álmodók, az Eszme itt jár valahol, mellette áll talán vagy mellettem - csendben legyetek, ne mozduljatok, mert a hangos szótól elillan. Hagyjátok a szónokokat, akik e bolond álom bolond szótárából kölcsönzött nagyhangú szavakkal akarják őt előidézni, elkeseredve vitáznak egymással, és nem veszik észre, hogy ami itt fehér, az odaát fekete - ami itt hang, az odaát csend, ami itt szónoki remekmű, az odaát agyalágy dadogás. Ti várjátok, és számoljátok szívetek verését, és higgyetek benne: majd ha egy pillanatra, fáradtan és lihegve elhallgat a sok szónoklat és sürgöny és szempont és beszéd, beszéd, beszéd, akkor egyszerre megjelenik az ő világos, nevető arca fejünk fölött, és mi felébredünk.

1917

JELENÉSEK

A színházi rovaton és a híreken és a harctéri jelentéseken túl egy apró betűkkel szedett közgazdasági cikk. Arról van benne szó szelíden és röviden, hogy bizony kérem krumpli az volna éppen, de az a baj, hogy a gazdák nem adják el, mert maximálva van, hanem inkább meg hagyják rohadni, a rohadt krumpliért a szeszgyár többet fizet, mint amennyit a jó krumpliért kapnának. Ugyanez az oka a nagy zsírdrágaságnak is - a romlott zsír, tekintettel a szappanspekulációra, többet ér mint a friss, és így sokan elrontják és megbűdösítik inkább - olyan féle gazdasági jelenség ez, kérem alássan, mint mikor egyszerre csak eltűnt az aprópénz a forgalomból, egyszerűen azért, mert a rézkrajcárban levő réz, a rézspekuláció következtében, többet ért, mint egy krajcár.

Olvasom - és egyszerre elsötétül a világ előttem. A fülemben valami különös döngicsélés - aztán távoli dübörgést hallok. A következő pillanatban ott ülök Paphus szigetén, mint János apostol, tágra meresztett szemmel, ég felé lobogó hajakkal, és előttem az Írás-Apokalipsis, a Jelenések könyve. A mazuri tó, a gorlicei áttörés, a marne-i ütközet, a soissons-i pergőtűz - bizony mondom nektek, mindez nem ihlette volna meg a váteszt, hogy meglássa és megírja a poklot, a világ összeomlását, a pusztulásba rohanó emberiséget: de ha elmondjátok neki ezt az „érdekes közgazdasági jelenséget”, barátaim, feláll vala az ő fekhelyéről, és kifordult szemgolyókkal, elfehéredett szájjal dadogni kezdi rettenetes látomásait.

...és láték ottan bíborba öltözött Gonosz Állatot, hét szarván hétpecsétes könyvvel, és láték Parázna Asszonyt, kezében az ő Undokságának Edényével...

...és hét Angyalt, tárogatóval, kik kiáltoznak: jaj, jaj, jaj, a bűnös és elveszett Városnak...

...és a patakok vizes-bűzös kénné váltak vala, hogy mindenek, akik isznak belőle, elpusztulának - és a folyóban vér folyt, és a levegőben döghalál...

Nem tehetek róla, nem tudok értelmesen beszélni róla, levezetni a következéseket, végiggondolni a tünemény jelentőségét, kifejtteni, honnan származik, és hová vezet. A torkom elszorul, zavaros rémület fog el - nem, nem, ezt nem akarom megérteni, megmagyarázni - ez már sok. Szeretnék felállni, és hangosan sírni a Gyülekezet előtt, és kezemet tördelve könyörögni: embertársaim, a Krisztus irgalmára, tudjátok-e, mit tesztek? Ne szóljatok nekem spekulációról, valutáról, értékekről. Mi éhezünk, és enni akarunk - naiv reménnyel és sóvár szemmel nézzük a földet, mikor dugja ki zöld csíráit, amiből élet lesz - bizakodva nézzük, hogy gyül garmadába a barna burgonya, és kinyújtott kézzel nyújtjuk oda a pénzt, verejtékes munkánk jelképét: a gyümölcs megérett, ízes és jó illatú, hadd együnk belőle, megdolgoztunk érte.

Tudjátok-e, mit jelent, hogy megrohasztják a krumplit és a barackot és megrontják a zsírt, mert romlottan többet ad érte a Tőke, amely nem ételt, pénzt eszik? Tudjátok-e, mit jelent, hogy emiatt éhezünk? Tudjátok-e, mit jelent, hogy ez *lehetséges*, hogy ezt nem lehet megakadályozni, hogy nem is akarják?

Nem egyszerű érték hullámozás, gazdasági epizód ez. Korszellem ez, ennek a gyalázatos századnak lelke és vallása - ennek a századnak, melynél embertelenebb nem volt még soha, ennek a századnak, mely önmagában és másokban a föld piszkát és sarát többre becsülte, mint az embert - mely az emberi élet értékével és jelentőségével annyit nem törődött, mint a mocskos tengeri féreg, mely petéit kiszórja és széthányja a vízbe, az ő utódaival. E korban a rohadt krumpli és a bűdös zsír többet ér a jó krumplinál és a jó zsírnál - mert e korban a halott és megrohadt ember is többet ér az élőnél - a krumplit és zsírt nem adják oda az éhezőnek, mert többet kapnak érte a kalmártól, aki szeszt és pépet és pénzt csinál belőle, akinek rohadtan és bűdösen is jó, sőt, csakis úgy jó - az élő embert pedig akkor veszik csak emberszámba, akkor adnak rá valamit, ha előbb bebizonyította, hogy meg tud halni, és hivatkozni lehet rá, hogy meghalt. És így lehetséges, hogy eladják az ételt, amiből élnem kellene, szesznek és trágyának - eladják, mindenestül, a gyomromat és a beleimet és a szívemet, eladják az agyamat, eladják a Gondolatot, mely megválthatná a világot - eladják a születendő gyermeket, az „utódot”, akiért harcolunk - eladják rohadtan és romlottan, mert üdén és frissen és élvezhetően senkinek se kell.

Egyszer azt mondtam, a kor jelképes nagy emléksobrát óriási nagy békának képzelem, ezzel a felirattal: „Ez volt az a béka, amit Európa megevett a huszadik század elején.” Ma gyengének érzem ezt a tréfás szimbólumot. Hiénát ábrázoljatok helyette, képfaragók, a legocsmányabb állatot, mely a friss, párolgó hússal nem tud mit kezdeni, nem szereti: elássa a földbe, és megvárja, míg tönkremegy, megromlik, orrfacsaró bűzt áraszt. Ez az állat fejezi ki legjobban korunkat, és hirdeti a jövőnek, hogy ha egyebet nem, spekulálni tudtunk - in specula speculorum.

1918

ESZMÉK ALKONYA

- Bűnösnek érzem magam, de csak annyiban, amennyiben minden katona vagy tiszt bűnös, aki öl, vagy ölésre parancsot ad.

Ez volt a védekezése Adler Frigyesnek, akinek halálos büntetését ma engedte el a királyi kegyelem. A rajongó és korlátolt pacifista röptiben kapja el az effajta nyilatkozatot, s rikácsolva csap le rá: halljátok, hogy beszél a mártír? Nem szabad embert ölni akár háború, akár béke - embertársainkat megölni semmiféle okból vagy ürüggyel nem szabad: ez a természet törvénye!

A gondolkodót egy kötőszó állítja meg a fenti szavak közt. Adler „*csak* annyiban” érzi magát bűnösnek, hogy embert ölt. Ebből az következik, hogy az ölésnél nagyobb bünt is el lehet gondolni - s ha ígéri, akkor a háború a legfőbb rossz minden rosszak között, feltétlenül a nagyobb bűnnek jegyében történik.

Mi az a nagyobb bűn?!

Régóta nyugtalanul nézem és hallgatom a békepárti világszemlélet programját és érvelését, sajtóban, irodalomban, élőszóban, költészetben. Nyugtalanul, mert az igazságot keresem, és nem a magam igazát - nyugtalanul, mert érzem, hogy nekik van igazuk, és félek, hogy rosszul bizonyítják igazukat a hazugsággal szemben, s rossz védekezésükkel elvesztik a pert, melyben őket illetné a győzelem. A béke rajongóinak érvelése naiv indulattal, makacsul és gyermekeesen tér vissza mindig egyetlen szempontra: hogy gyalázat a gyilkosság, akármilyen formában történik, hogy nem szabad megölni az embereket, tehát nem szabad háborúnak lenni. Ez a gondolatlan felháborodás tökéletesen fejezi ki korunknak „szellemét,” melynél földhöz ragadtabb, tartalmatlanabb korszellem soha nem volt még, mely csak azt tudja megérteni és érezni, amit a kezeivel megtapint, és orrával megszagol. Hogy a háború nem jó dolog, azt akkor vette csak észre ez a korszellem, mikor a hullák bűze orrába csapott, és a földön ragadós vér és velő kanyargott lába elé - akkor aztán ordítani és jajgatni kezdett, hogy ezt nem lehet kibírni - és ha a háborúban embereket ölnek, akkor ne legyen háború. Ez a kor, amelynek haditudósítói lelkes frázisokkal siettek a harctérre, hogy ott szintén elérékenyedjenek egy szétloccsant fejű katona láttán, s „színesen” megírva e képet, arra a következtetésre jussanak, hogy mégiscsak borzasztó dolog élő embereket megölni, s szemeik szép lámpását kioltani...

Nagyon érdekelne, mit szólnának ezek a békepártiak, akik egyes-egyedül a „legyen vége az embermészárlásnak”! jelígével harcolnak az ellen, ami - ezt szeretném megértetni - több, mint embermészárlás; mit szólnának ahhoz, ha az örök háború pártja egyszer azt mondaná: jó, ha csak az emberöléssel van bajotok, hát mi megcsináljuk a háborút emberölés nélkül is. Majd találunk ki olyan páncélruhákat, amiket semmiféle robbantószer nem tehet tönkre - és kitalálunk olyan fegyvereket, amik nem ölik meg az embereket, hanem, mondjuk, egy napra elaltatják és tökéletesen tehetetlenné teszik az ellenséget. Háborút, amiben *csak* foglyok lesznek, halottak nem. Hiszen a haditudomány egyre inkább ez ideál felé közeledik úgyis - meg lesztek elégedve végre, ha eléri, abbahagyjátok majd háborúellenes óbégatásokat?

Nem tudom, mit felelne erre a korszerű pacifista. A magam részéről, bármily paradoxonnak lássék, irtózáttal és mélységes aggodalommal látom a haditudománynak azt a tendenciáját, hogy „emberséges” akar lenni, hogy fokozatosan ki akarja küszöbölni az emberölést, az egyetlen jelenséget, ami az ostoba és korlátolt csöcseléknak mégis a szemébe szökik, és észrevételi vele, hogy nem szabad háborúnak lenni. Ha ez nem lesz többé, mi marad, ami kézzelfoghatóan bizonyítja azoknak, akiknek csak kézzelfoghatóan lehet bizonyítani, hogy háborút nem szabad csinálni? Nem lesz, mibe kapaszkodják a pacifizmus, nem lesz jelszó, amire hivatkoznak - s ellenzéke nem lévén többé, intézménnyé válik a háború, az örök háború - mert eskü-

szöm, hogy az emberiség minden tudományával és technikájával ma az örök háború, nem az örök béke felé tart.

Új jelszó kell, elvtársaim - a „le az embermészárlással”! - kevés, bármilyen szépen hangzik. Más, jobb századokban, mikor nemcsak az emberrel, hanem az ő eszméivel is foglalkoztak, nem kellett volna magyarázni, hogy van, ami nagyobb bűn az ölesnél, van, ami rosszabb a halálnál: s ennek a neve *szolgaság*! A háború pedig szolgaságot jelent. Ha az ember természettől fogva örökké élne és nem ötven vagy hatvan évig, mint ameddig él, akkor igen, akkor a legnagyobb érték, amit elvehetnek tőle, az élete volna, s a legnagyobb bűn a gyilkolás - de így, mikor mindnyájan előbb vagy utóbb meghalunk, nagyobb bünt követ el az, aki az életet tartalmát veszi el, mint az, aki az életet - az élet tartalma pedig a szabadság.

Az emberi szabadság megrontója a háború, barátaim. A háború ellentéte nem a béke, hanem az eszmék forradalma.

1918

NÉPEK ÖRÖME

- Gyerünk, gyerekek, gyerünk mulatni, a napi munka meggyötört, kikaptuk érte a napszámot, nagyságos gazdánk, a Tőke eleresztett estére, gyerünk örülni, szórakozni. Bolond napszám, ostoba garasok, te ördögös portéka, furcsa növény, ami magától elfogy, ha kicsike - ha meg sok, magától több lesz belőle - no, mit kapok érted, te rongy, amit nem vehetnek el tőlem? Kinek adjam?

Így szól a munkás, és a Tőke, aki számított erre a hangulatra, közben sietve átöltözködik - leveti szemüvegét, tintás ujját letörli, bezárja az irodát. Estére elkészült a mozi, az orfeum, a park, a panoptikum - a ravasz Tőke befesti az arcát, bohócruhát ölt, bolondsipkát tesz a fejére, és kiáll a kapu elé. Itt vagyok, édesem, jöjj, add csak ide - kapsz érte örömet és mulatságot, amit nem vesz el senki tőled - én feláldozom érted magamat, látod, elfogadom rongyos pénzedet, ami magában, jól tudod, nem boldogít. Hogy nekem minek, mit csinállok vele? Tudja isten, úgy gyűjtöm, gyűjtögetem. Ez a szenvedélyem, magam se tudom, minek, ilyen kis bolond vagyok. Rossz szokás, nem tudok leszokni róla, bárhogy irigyellek téged, aki nem vagy rabja.

No de nem arról van szó - azt mondtad, mulatni akarsz. Mit parancsolsz, kérlek? Az ajtó nyitva, a zene szól, bármely percben be lehet lépni. Mozit akarsz? Van, amennyi kell, olyan, hogy a fejed elkábul. Most készült el éppen, kétezzer ember számára van benne hely, a nyáron harminc filmet csináltunk, beütött a konjunktúra, csupa ezerméteres sláger, óriási attrakció, egymillióba került darabja. Melyiket parancsolsz, a „Mámoros éjszakák” vagy a „Bűnös szerelmem” vagy a „Női párdúc” címűt? Csupa mámor és gyönyörűség és holdfény és eszeveszett csók az egész - a sötétben démoni szemek csillognak, fehér keblek pihegnek - nesze, neked csináltam, neked adom mind, nem sajnálom tőled, nekem nem kell. Én már ilyen bolond vagyok.

Vagy jobb szereted a panoptikumot? Most nyílt meg, költséget nem kímélve, száz lóerős villanygépekkel, büfével, különtermekkel. Mozgó viaszfigurák, külön borzalomkamra, élethű gyilkosságok, hajmeresztő helyzetek. Már Búzás József viaszfigurája is megvan - azonkívül itt látható Kis Béla, a magyar kékszakáll, az ő eredeti cinkhordóival. Megvan az a jelenet, amint

a gyilkost elfogják a detektívek, látható továbbá az apa rémtette és a gyermekgyilkos anya. Képzelheted, mibe került ez nekem, most, a háborúba! De nem kíméltük a pénzt.

Avagy inkább a parkot szereted? Megnyílt a park is, olyan újdonságokkal, amik nálunk láthatók először - hát igen, sikerült beszerezni, dacára a gazdasági krízisnek, éhségnek, pénzügyi válságnak - tudja isten hogyan, sikerült úgy megcsinálni, ahogy a békében, gazdasági krízis, éhség és pénzügyi válság nélkül, tudja isten, sohase sikerült volna. Most itt van az amerikai körvasút, amibe, ha beülsz, fejjel lefelé lógsz öt percig, aztán egy nagy kerék úgy megforgat, hogy a beled felszalad a tüdődbe és vizont. Ugye mulatságos? Itt van az Amazoni Körhinta és Csodabarlang, csekély húsz fillérért, ha bemész, egyszerre elsötétedik a szoba, a padló felszalad a tetőre, miközben a sötétben egy láthatatlan kéz kétszer pofon vág téged, de mire magadhoz térsz, két torzító tükör körül forogsz, mint a motolla, és a végén egy ajtó kiröpít. Hát nem nagyszerű? Vagy inkább a hadijátékot nézed meg? Igazi vizén úsznak igazi hadihajók, ágyúlövés, rakéta. Katonák zuhannak a vízbe, lövészárk is látható, mindez zenével és frissítőkkal.

De leginkább, azt hiszem, a cirkusz érdekel. Olyan a műsor, amilyen még soha nem volt.

Ezer koronát fizetek esténként csak az első számért: a két Brothers fivér, aki csak a kezén jár, és a lábával eszik.

Továbbá látható a szakállas nő és a Loreley-hajú férfi.

Továbbá látható a szárazföldön sétáló hal és a víz alatt élő gépirókisasszony.

Továbbá látható a nubiai párduc, amint éppen egy gyáva nyulat szül.

Továbbá látható a világ legnagyobb törpéje és a világ legkisebb óriása. (Két rendes ember.)

Továbbá látható egy zongoraművész, kinek nincsenek kezei: a lábaival zongorázik.

Továbbá látható egy festőművész, aki a hajával fest, és az orrával rajzol.

Továbbá látható egy hegedűművész, aki a fején két hordóval, szájában egy asztallal, elhegedüli a „Mesterdalnokok” nyitányát.

Továbbá egy szobrász, aki a fülén engedi ki a füstöt.

Nem kíméljük a pénzt: első a művészet. A legközelebbi előadásra újabb attrakciók készülnek: bevezetünk egy író, aki kezén-lábán megkötözve, darabot ír. És lesz egy költő, aki a harctéren esett el.

1918

KIÁLTVÁNY

Katonák! Polgárok! Munkások! Íme, a Tanács, aki én vagyok, embertársatok, ki megfürödtem veletek vérben és gennyben, azt parancsolom most nektek: felejtsétek el. Felejtsétek el, bízzatok meg valakit közületek, hogy helyettetek tartsa számon, hordozza elméjében, ami történt - ti pedig felejtsétek el, térjete haza, és csókoljátok meg a Boldogság köntösének szegélyét, csókoljátok meg gyengéd és drága kezét, amit búsan, elhagyatva tárt ki felétek, mikor hetykén, dacosan futottatok a viharba, mert szenvedni akartatok.

A szenvedést hirdették nektek, azt mondták, a szenvedés nemesít. Tisztító vihar, azt mondták nektek, amittől jobbak lesztek, megismeritek az igazságot. Én pedig, aki embertelenül szen-

vedtem: azt mondom nektek - a szenvedés gyalázat és gonoszság, és méltatlan dolog a szenvedés. Csak a boldogság emel fel, a boldogság, a megismerés és kinyilatkoztatás - a szenvedés az állat, és a boldogság az ember.

Állattá lettünk, embertársaink, magányos fenevaddá, mikor elhagyott minket a boldogság, és mi összeverődöttünk, magányos fenevadak, hogy együtt szenvedjünk. Felejtsük el, és hirdessük és akarjuk az örömet: mert az öröm a világosság és a megismerés - az öröm az élő jövő, a szenvedés a halott és néma múlt, a visszahozhatatlan és közönyös üresség, álló, mozdulatlan és tehetetlen tárgy, ásító semmi, koporsóbélés, tompa anyag.

Ti most tömegekben jártok, és még összeverődöttök az utcasarkokon, lobogót lengettek a szélben, és részeg szavakat kiáltotok - de ez még nem az öröm: ez csak mámor még, sejtelve az örömet. A boldogság nem fut össze csoportokba, és nem keres fegyvertársakat - a boldogság nem száz ember és ezer ember - egyetlen ember a boldogság, befelé néző, csöndesen mosolygó - ti vagytok a boldogság, külön-külön, ha majd ha szétváltok egymástól, s magatokra maradtok, s megkérdeitek magatokat: most hol van, akit szeressek, aki szeret, akivel nem azért akarok találkozni, mert érdekem, mert veszélyben vagyok, mert védelmet keresek, s mert ő védelmet keres - hanem azért, mert neki öröm és mámor és boldogság az én örömöm és mámorom és boldogságom.

Nem az a boldogság, hogy most együtt vagytok és egyet akartok, és rajongó szóval járjátok be az utcákat - nem a köztársaság a boldogság, hanem az, amit a köztársaság talán lehetővé tesz végre: hogy magunkra maradjunk végre, külön-külön, s eszünkbe jusson életünk, az egyetlen, ami adatott nekünk, s amit önmagunk használatára osztott ki nekünk a legfőbb Központ és Hivatal. Nem az a boldogság, mikor az eget verő „Éljen” eldördül millió ajakról - hanem az, mikor elhallgat a zaj, s mindenki meghallja tulajdon szívének dobogását. Hallottátok a szót: egy mindenkiért! - és ti engedelmeskedtetek. Most követeljétek végre: „mindenki egyért”, azért az egyért, amit úgy nevezünk külön-külön: én.

Tudjátok jól, miről beszélek. Nyújtsunk kezét egymásnak, kik most együtt vagyunk és egyek vagyunk, búcsúzzunk el egymástól, higgyük és reméljük, hogy nem látjuk többé egymást - mert nem lesz rá szükségünk többé. Széledjetelek szét békében, s keressétek fel az elhagyott házat - ott vár reátok, akit elhagytatok, a szép, a jó és kedves és lágy és remegő - nem zsákmányt vár, és pénzt és dicsőséget, győzelmes lobogót se vár: téged vár csak boldogtalan szenvedő, egyedül téged, meztelenül, ahogy megszületettél az örömről, hogy visszafogadjon szerelmes ölébe - vár rád, aki egyedül téged akar csak, senki mást, az egyetlen, akinek öröme a te örömed, s akit nem szabadott volna elhagyni soha.

1918

LEVÉL

Kedves tanár úr vagy szerkesztő úr, vagy nem tudom, hogy nevezzem, aki 2016. november 16-án a Múzeum hírlapi halljában böngészte ezeket a lapokat, hogy nagy történelmi regényéhez, mely a forradalomban játszik, egykorú adalékot szerezzen - hát, hogy vannak maguk odaát, a másik században? Ma különös kedvet érzek, hogy magával eldiskurálja, hogy magának, aki nekem nem válaszolhat, levelet írjak az idők mélységéből. Én is kaptam ilyen leveleket a múltból, ó, igen, csiklandós borzongással lapozgattam én is az 1792-es *Moniteur* és *Ami du Peuple* sárga rongyait. Danton és Marat és Desmoulins Camille irkáltak nekem a múlt

börtönéből, és gondoltam rá, és tudom jól, hogy valamikor én is patinás múlt, sárga történelem leszek korommal együtt, a nagy falak közt, melyeknek egy ablaka van csak, hátrafelé nyíló.

Ó, és borzongva gondoltam rá, mi lett volna, ha a régi emberek egyszer közvetlenül szólítottak volna a nevemen, vagy pontos megjelöléssel üzentek volna nekem, arccal fordultak volna felém, és rám néztek volna - talán felelni tudtam volna nekik, hangosan kiáltva a mély kútba, elmúlt idők sötétségébe.

Most hát így szólítalak meg téged, száz év múlva élő embertársam, én, a régen porladó és régen halott. Mily bölcs és milyen hatalmas vagy hozzám képest, milyen szegény és nyomorult és tanácstalan és vak vagyok én a te szemedben. Nincs az a császár és fejedelem és elnök, aki boldog ne volna, ha egy percnyi beszélgetésre méltatná őt, s megkérhetné tőled: nézd meg valamelyik tankönyvben, meddig élt ő - és közöld vele.

Kérlek szépen, válaszolj nekem. Próbáld meg, kiálts nagyot, talán meghallom. Vagy írd ide a *Pesti Napló* elsárgult margójára néhány szót, de jól nyomd meg a ceruzádat, hogy mármost el tudjam olvasni - avagy nem taláztatok ti fel valami olyan vegytintát, ami száz évvel előbb nyomot hagy már a papíron, mielőtt írtak volna rá? Gondold meg, minő jelentősége volna, ha néhány dolgot közölnél velem, amit te könnyen megtudhatsz. Hogy ide menjek és oda ne menjek, hogy itt ez lesz és ott az lesz, hogy ezt kerüljem, azt pedig cselekedjem. Mert mit tudok én, vakon és tehetetlenül tévelygő, e forradalomban? Gondold csak meg, milyen hasznos lett volna Robespierre-nek, ha én, szegény kis újságíró, Thermidor hatodikán figyelmeztetem őt, hogy jó lesz óvatosabban bánni a Közjóléti Bizottsággal, mert Henriot holnap megérkezik Párizsba.

Gondold meg, Capet Lajos milyen hálás lett volna neked, ha rákiáltasz, hogy Varennes-ben ne váltson lovakat, mert Drouet, a postamester, habzó lovakon nyargal már a falu felé.

Talán te is tudsz efféléket - bizonyosan tudsz. Kérlek, felelj. Látod, tanulhatsz te is tőlem - készülő regényedhez adhatnék én is néhány korhű adalékot, hiszen te bizonyosan más, intimebb dolgokra vagy kíváncsi, mint amit hamis és nagyképű történelmi munkák nyújthatnak neked, aki, remélem, tehetséges ember vagy, és éppen úgy utálsz a hamis, célzatos, romantikus beállítású korrajzokat, mint ahogy én utálok.

Kérlek, író társ, válaszolj. Könyörgök neked, írd meg sebtiben - mi lesz? Hová megyünk? Meddig élünk? Mifelé törekedjünk? Mitől tartózkodjunk?

Ó, kérlek, felelj! Beszelnék én is neked, elmondanám ezt a délelőtti - de fáradt vagyok, látod, és érzem, hogy egyetlen nagy és igaz dolog volna csak: ha megszoríthatnám a kezed, és nem kellene nyomorultul elpusztulnom, mint mindennek, ami kedves és drága volt, s amiben hinni tudtam.

1918

CENZÚRA

Felszabaduló gondolat, repülj... Senki nem figyeli szavad, nincsenek magasabb érdekek, mint amit gondoltál és közölni akarsz. A cenzor nem néz mereven szemedbe, mikor kinyitod a szádat, nem fagy ajkadra a szó jeges tekintetétől - beszélj!

Halljátok hát, kimondom nyíltan, ahogy megfogant bennem a megismerés... Kimondom, hogy mi a véleményem azokról, akik...

Azazhogy, inkább valami mást. Ezt, amit most mondani akartam, ezt nem lehet mégse és most se - sőt, ejnye csak, úgy veszem észre, most még kevésbé lehet talán. Hogy is mondja csak a cenzor? Az idők nem alkalmasak. Aztán különben is - nagyon könnyen félre lehetne érteni, ami ugye... Igazán nem azért mondom, mintha attól tartanék, hogy... De semmiképpen nem lehet céloom, hogy... az a bizonyos úr, aki most eszembe jutott, magára vegye ezt a kijelentésemet, és úgy magyarázza, mintha én ezt azért mondtam volna, hogy izé, a miniszter, aki már régen, egészen alaptalanul gyanúsít engem valamivel, amiről pedig szó sincsen... hiszen ismernek az urak, jól tudják, mennyire szívemen viseltem mindig az illető intézmény érdekeit... és ha most mégsem úgy hát, mintha... ennek igazán nem az az oka, hogy gyáva volnék... de hát oktan áldozni fel valamit, amit kellő időben méltóan és eredménnyel áldozhatok fel... Egyszóval, ezt hagyjuk egyelőre.

De viszont boldogan és ujjongva kiáltom világgá, azt a régi meggyőződésemet, amit négy esztendőn át torkomba fojtott a cenzúra, hogy minden tisztességes ember, akinek...

Hm, várjunk csak. Ezzel fölöslegesen megharagítanám a hogy hívják pártnak azokat az elemeit, akikről igazán nem állíthatom, hogy tisztességtelen emberek csak azért mert... És nekik módjukban van visszavágni éppen az én elméletemmel, amely szerint... s én ugyan mit válaszolhatnék erre, hiszen...

Hagyd abba, boldogtalan, hová leszel igazságoddal, míg remegő szívvel félted magadban az igazságot, azt, hogy élsz, s még élni akarsz mindenek ellenére, ami történt? S hogy kívül és belül remegsz mindentől, ami fenyeget: félsz, hogy félreértenek és elbúsítanak - s te félsz a bánattól, mert a halált juttatja eszedbe, félsz az emléktől, mert attól is a halálra gondolsz, félsz, hogy félnek majd tőled, s félelmükben megtámadnak téged, mint ahogyan megtámadták és legyilkolták egymást ők, akik nincsenek már, vacogó fogakkal, félrefordított arccal, hogy a másik ne lássa a hideg borzadályt. Miatta törted el vörös ceruzád, amivel vérbefojtottad a kimondott szót: a cenzúra odabent lakik. Halálfélelem az ő neve, s nincs menekvés előle, csak az ő karjaiba futsz, ha menekülsz.

Arra születünk, hogy szeressük és megértsük egymást, s mindent elpanaszoljunk egymásnak, ami a szívünkön fekszik. De mostohaanyánk, a gonosz természet egy rettenetes örökséget hagyott ránk: annak lehetőségét, hogy megölhetjük egymást. Csak a lehetőséget, mert vágyunk nincs erre, s örömünk nem telik benne - de ez a lehetőség megmérgezi minden gondolatunk, s gyilkossá tesz, amikor védekezünk ellene. Találjatok ki valamit, ti, akik delejes fényt és repülő embert találtatok ki - találjatok ki valamit, hogy ember ne halhasson meg ember kezétől, hanem csak a végzet akaratából - mártsatok be a csodakútba, melyben Achilles fürdött, s akkor majd kiállok, és megmondom nektek az igazat. Az igazságot, amit vértanúknak kellett meggyalázni inkább, mint megpecsételni - az igazságot, mely nem halálmegvető bátorságból, hanem az élet szerelméből fakad.

Mártsatok be ebbe a csodakútba, találjatok ki ruhát nekem, amit golyó át nem üt, kard át nem szúr, gonosz és gyanakvó tekintet meg nem sebez - tegyétek, hogy ne kelljen félnem tőletek, s ne kelljen fegyverkeznem ellenetek - s akkor én, az egyetlen ember, akit nem lehet megölni, egyik embertől a másikhoz futok majd, s mindkettőnek megsúgom a nagy titkot: ne félj tőle, pajtás, ne védekezz, ő nem akar bántani téged - s azért fenyeget csak, mert attól tart, hogy bántani akarod.

Ezt javaslom nektek, ti forradalmi csapatok: fegyver és sisak helyett egy cédulát akasszatok csak a ruhátokra, mikor küzdeni mentek az új, felszabadult gondolatért: bemehettek vele fegyvertelenül az ellenséges tábor közepére, mint Imre király - ha ezt írjátok rá: Ne féljetek tőlem!

1918

MARS ÉS VIDÉKE

Naiv és lelkes barátom, a Mars-béli újságíró, aki minden száz évben meg-meglátogat, hogy informáljam őt a föld dolgairól, amikről aztán a *Mars és Vidékének* beszámol, két nap óta megint vendégem, és nem győzők váratlan és gyermekes kérdéseire válaszolgatni.

Először az érdekelte, hogy hát mostan hogyan állanak a dolgok, aszongya, összképet szeretne kapni. Látja, hogy az emberek nagyon vitatkoznak valamin mostanában, szeretné tudni, mi a nézeteltérések összefoglaló kérdése.

Elmondtam neki, hogy most két fő kérdésben folyik a vita. Az egyik felfogás szerint ki kell tartani a győzelmes befejezésig, a másik szerint gyors és tartós békét kell kötni. Megmagyaráztam neki, hogy mindkét felfogás mellett nagyon érdekes és sok tekintetben meggyőző érveket vetettek már fel. Néhányat az érvek közül példaképpen el is mondtam neki.

Bólintott, és azt mondta, érti. Mármost az érdekelte, kik rugaszkodnak az egyik, és kik a másik felfogáshoz.

Részint emlékezetből, részint a lapok áttekintése után feljegyzésekből, hevenyészve néhány intézményt és néhány nevet vetettem oda, legjobb tudomásom szerint. Elmondtam, hogy a „gyors és tartós béke” hívei ezek és ezek, az orosz forradalmi párt, aztán a német szocialisták egy része, na igen, aztán a magyar szocialisták közül is, azt hiszem, Kunfi meg Garami - figyelmeztettem, hogy én nem értek a kérdéshez, csak úgy és azt mondom el, ahogy és amit a lapokból tudok. Szóval ezek, meg egy csomó angol és néhány francia szocialista.

Kérdésére, hogy ezek a gyors és tartós béke ügyében egyetértenek-e, megjegyeztem, hogy valószínű, mert nézeteik mellett való tüntetés szempontjából össze is gyűltek Stockholmban konferenciára.

Szóval tömörülnek az ellenkező felfogás ellen, kérdezte érdeklődve. Hát persze, mondtam én csodálkozva, akkor nyilván tömörültek, ugye, ha egybegyűltek - és ha tömörültek, hát nyilván valami ellen tömörültek, nem igaz?

Aha, mondta ő, szóval akkor nyilván a másik felfogás ellen tömörültek, mely szerint kitartás a győzelmes befejezésig. Kis gondolkodás után - mert mondom, nem nagyon értek a dologhoz, csak amennyit a lapokból kivesz az ember -, szóval kis gondolkodás után türelmetlenül bólintottam, hogy hát nyilván az ellen tömörültek, ha egyszer tömörültek. De már akkor gondolkodtam, hogy pofon vágom, ha még egyszer kimondja, hogy tömörültek.

Most már arra volt kíváncsi, kik azok, akik a győzelmes befejezés hívei. Utánanéztem a lapokban, és hevenyében a győzelmes befejezés néhány jelentékenyebb szószólóját diktáltam be neki (mindig jegyzeteket csinál, unalmas fráter), hogy aszongya, Ribot, a francia kormány képviselője, aztán általában az angol kormány, nagy részben az orosz kormány - nem különben a német kormány és a mienk is, mely nagyon helyesen szintén hangoztatja, hogy a háborút győzelmesen kell befejezni.

Ezeket mind feljegyezte, míg én unatkozva nézegettem ki az ablakon, és szerettem volna már egyebekről beszélni, irodalomról, művészetről, nőkről, akikhez értek. De ő, mihelyt befejezte a jegyzeteket, újabb rébuszokkal jött. Na és, kérdezte, és gyors béke híveinek tüntető egyesülése kecsegtet-e valami eredménnyel? Már hogyne kecsegtetne, mondtam, egy ásitást nyomva el, ha egyszer ilyen lelkesen tömörültek, ahogy te már huszadszor mondd. Nagy erő az, együttvéve, ennyi elvtárs.

Erre a legtermészetesebb hangon azt kérdezte, hogy hát hogyan áll a dolog a győzelmes befejezés híveivel? Tekintve, hogy a stockholmi tömörülés ilyenformán veszélyezteti az ő felfogásuk érvényesülését - tömörüllek-e ezek is, a stockholmiak ellen? Ugye, ez csak természetes feltevés.

Hát persze, mondtam, most már mulatva a fiú makacsságán, képzelheted, hogy ezek is tömörülnek. Parlamentjeikben pártot szerveznek, propagandát csinálnak, agitálnak, összetartoznak, dolgoznak.

Jegyzeteibe pillantott, és azt kérdezte, hogy persze támogatják is egymást, ugye, hihetőleg. Milyen formában jár például a francia kormány a német kormány kezére, hogy a győzelmes befejezés melletti politikáját elősegítse.

Ekkora butaságra már méregbe jöttem.

- Te marha - ordítottam -, itt egy órája kérdezősködsz, és kiderül, hogy azt se tudod, miről van szó. Hogy támogatná a francia kormány a német kormányt, hiszen ezek ellenséges kormányok, amik háborúban állnak egymással.

Tágra meresztett szemmel nézett rám.

- De hiszen azt mondtad, hogy szemben a stockholmi internacionális tömörüléssel, ezek meg-egyeznek abban, hogy győzelmesen kell befejezni.

Jót nevettem.

- Hát persze, te szerencsétlen. De mindkettő úgy érti, hogy a másikat kell győzelmesen befejezni. Nem érted, hogy a német kormány és a francia kormány két ellenséges ország kormányai?

- De hiszen a stockholmi konferencia szocialistái is ellenséges országokból valók.

- Hát persze. Azokat csak a közös felfogás hozta össze.

Gondolkodott, aztán vállat vont.

- Nem értem mégse. Ha az ellenséges országok szocialistái összejöhetnek és tömörülhetnek a gyors béke melletti felfogás érvényesítésére Stockholmban - miért ne jöhetnének össze az ellenséges kormányok is valahol, hogy tömören és területileg tüntessenek a háború folytatása mellett?

Láttam, hogy reménytelenül nehéz feje van, abbahagytam a beszélgetést.

K. v. B. é. n.

AGYRÉMEK

Kitűnő barátom, a politikus, finom és elnéző mosollyal hallgatta végig kitörésemet. Aztán szelíden, néhány szóval tért napirendre fölöttem. Ezek a tájékozatlan, világpolitikában, értékelméletekben műveletlen vagy félművelt fantasztá költői agyrémei, mondta, naiv, gyermekes szemléletek, kísértetlátás a sötét szobában. A háború nem azért van, mert az emberek ilyenek vagy olyanok - a béke nem attól függ, hogy ezt vagy azt belássák az emberek, megjavuljanak vagy fellázadjanak. Mindez éretlen, zagyva, lírai hangulat - a valóság, azok számára, akik tájékozottak, néhány egyszerű tételre vezethető vissza. Kérésemre, hogy beszéljen ezekről, röviden és szárazon egy kis vázlatot adott Európa mai helyzetéről, Amerikához és Ázsiához

való viszonyáról, citálva néhány nagy államférfi nyilatkozatát, akik, legnagyobb meglepetésemre, sohasem azt jelentették, amit az illető államférfi tényleg mondott, hanem valami egészen mást, amit igazán csak a tájékozott politikus tudhat. Ámulva értettem meg, hogy Lloyd George-nak az a kijelentése, hogy Anglia mindig szívén viselte a Balkán kis államainak békés fejlődését, azt jelenti, hogy Olaszország ne számítson afrikai gyarmatokra. Meglepetéssel tudtam meg, hogy Robert Cecil beszéde, melyben könnyekig meghatva utalt a Belgiumba visszatért rokkantak leírhatatlan nyomorára, egyszerűen annak a bejelentése volt, hogy Franciaország hajlandó lenne a háború után kereskedelmi szövetségbe lépni a monarchiával, hogy ezzel megfenyegesse Wilsont, aki az emberiség eszményeiről tartott pohárköszöntőjében két hónappal ezelőtt célzást tett egy Japánnal kötendő zsírszerződésre, ami Kanadát úgy megbénítaná katonailag, hogy a Panama-csatornát kénytelen lenne átadni az amerikai hajók használatára. Bűnbánó szívvel értesültem róla, hogy Balfour nem azért akarja, hogy még két évig tartson a háború, mintha holmi vérszomjas, perverz öregember volna, aminek én gondoltam, hanem egyszerűen azért, mert Anglia nagyon jól tudja, hogy reális kereskedelmi blokkot csak akkor csinálhat Közép-Európával, egy későbbi német-angol szövetségben, ha Oroszország eléggé kimerült már gazdaságilag ahhoz, hogy érvényesülni engedje Olaszország ázsiai érdekeltségeit, amit csak egy nagy, önálló vámterülettel körülzárt szláv politikai állam tesz lehetővé. Megnyugvással vettem tudomásul, hogy nekünk, például, éppenséggel nem lett volna érdekünk az a két hónappal ezelőtt tervbe vett és állítólag már nyélbe ütött, az utolsó pillanatban megghiúsult békekötés, mint ahogy én meg a zeneszerző barátom, aki a múlt héten esett el a harctéren, gondoltuk - mi mindketten nagyon tévedtünk, mert ha két hónappal ezelőtt megcsináljuk a békét, akkor Németország nem kapja meg Kelet-Oroszország elfoglalt részeit, kénytelen tőlünk szerezni be a gabonát, ezzel felferi az iparcikkek árát, lenyomja a gyáripárt, megerősíti a kereskedőosztályt, megghiúsítja a vámuniót, és Szerbiából egy fia disznó nem kerül többé az országba.

Kitűnő és tisztelt barátom, engedje meg, hogy ezúton is köszönetet mondjak fejtegetéseiért - sőt csakis ezúton, mert múltkori vitánkban egyszerűen elnémultam. Ha valaki bizonyos kérdésben való műveletlenségemre és tájékoztatlanságomra utal, azzal én már nem disputálhatok tovább, mert annak teljesen igaza van. Így hát most válaszolok csak magamban és papíron, kihasználva a helyzetet, hogy nem szólhat közbe és nem torkolhat le és nem befolyásolhat műveltségével. Én csak egy szegény, naiv költő vagyok, aki a valóság ismerete híján hóbortos agyrémekkel társalkodom - én ezeket az agyrémeket kifejtem vagy megmagyarázni nem tudom, így hát minden kommentár nélkül, anélkül hogy állításomat kimerítően kifejezhethném, csak úgy kapásból, előzetes megfontolás nélkül állítom önnek, hogy mindaz, amit ön elmondott nekem, mindaz, amit Lloyd George gondol és tud, mindaz, amiben Robert Cecil lángész, mindaz, amit Wilson elhatározott és Ribot keresztül akar vinni, mindaz, aminek tekintetbevételével Kerenszki nem akar békét kötni, és Sonnino várni akar, mindaz, aminek érdekében Scheidemann nem tárgyal a francia szocialistákkal és Tisza István ellenzi Károlyi politikáját - mindaz együttvéve jóhiszeműen és lelkesen kiszámítva, összeegyeztetve, áttekintve, megfontolva és alkalmazva: mindez a leghóbortosabb agyrém, a legbetegebb képzelődés, a legködösebb kabalisztika ahhoz az egyszerű valósághoz képest, amit én mondtam önnek, hogy az embereket nem szabad megölni. Ködösebb és zagyvább agyrém, mint a középkori alkímia és szillogisztika és okabalisztika volt, amivel vastag, nehéz köteteket töltöttek meg zseniális emberek, nagy gondolkodók, alkímiában és kabalisztikában műveltebbek és tájékozottabbak, mint amilyen műveltek és tájékozottak és zseniálisak a politikában ön és Lloyd George és Balfour és Robert Cecil és Wilson és Tisza István. Amit ön nekem előadott nemzetekről és érdekekről és szövetségekről - azon valamikor éppen úgy mosolyogni fognak, mint ahogy ön mosolyogna, ha Szilezius művét olvasná az aranycsinálásról, a magisztériumról, a csillagok együttállásáról, a Merkúr és Venus titkos viszonyáról - valamikor, amikor tudomány és való-

ság lesz az, amit a naiv költő csak énekelni mer ma: hogy emberek vannak csak, hogy a nemzetekről és államokról, e holt, fiktív keretekről nem lehet úgy beszélni, mintha élő lények volnának, erkölcsi tulajdonságokkal, érdekekkel, szándékokkal: holott élő tulajdonságai, érdekei és szándékai csak egyes embereknek lehetnek, élő embereknek, külön-külön - valamikor, amikor ez a szó, hogy Németország és Angolország, nem jelent majd valami megfoghatatlan egységet, olyant, mint az élő élet - hanem tudni fogják, hogy állam és ország alatt egyszerűen csak egy keretet, azok összességét kell érteni, azokét, akik külön-külön mind fontosabbak, mint az egész együttvéve. Valamikor, amikor az ország ügyeit végző hivatalnokoknak, akiket ma államférfiaknak nevezünk, nem kell lángeszű zseniknek lenniök, csak tisztességes, becsületes hivatalnokoknak, akik tisztességesen végrehajtják a törvényeket.

Valamikor, a teremtés hatodik napján, amitől még sokkal messzebb vagyunk, mint ahogy hittük - mikor országok és nemzetek és államok és érdekek megteremtése után a világ megteremti majd az első embert, hogy végre megpihenjen.

K. v. B. é. n.

JELSZAVAK

Jól értsük meg, nem arról van szó, békepárti vagyok-e vagy háborúpárti: és ha az ő hitüket hinném és vallásukat vallanám, nem tehetek róla, akkor is fogfájást kapnék és émelygést, mintha enyves papírgombócot nyeltem volna, mikor megszólalnak. Az új kancellár táviratot küld, melyben a „háború győzelmes befejezéséig való kitartás”-ról beszél. Jól értsük meg: nem attól, amit mond, hiszen lehet, hogy igaza van. Lehet, hogy csakugyan ki kell tartani, lehet, hogy én tévedek, mikor azt hiszem, hogy nem kell kitartani: de az Isten szerelméért, találjanak ki egy szót legalább, amivel meggyőzhetik a kételkedőket, gondolkodóba ejthetik a habozókat. Új pallért hívtak, mert a másik munkájával nem voltak megelégedve, nem tudta befejezni a házat - nem bánom, elhiszem neki, hogy ő se tudja befejezni: de az Istenért, legalább annyit tegyen, hogy bontsa le a régit, a hibásat, kezdje előlről, ha reménytelenül és kilátástalanul is, de próbálja meg legalább, új szemmel, új erővel, új hittel és - szerelmes Isten - új szavakkal, a maga új szavaival, ha hazugság is, ne ugyanaz a hazugság legyen, ne ugyanúgy kongjon elzsibbadt, elvásott szívünkben.

Mert így csak nézem a sürgönyt és Leonardo da Vinci egy mélységes értelmű mondása jut eszembe. A mester, aki repülőgépet szerkesztett évekig, egy napon megállt a szerkezet előtt, eltűnődött, és így szólt tanítványához: *Ez a gép nem lehet jó, mert nem szép.* Tegyük fel, hogy nem vagyok se háborúpárti, se békepárti, nem is értek semmit e kérdéshez, járatlan vagyok külpolitikában, és nem ismerem a helyzetet: a kancellár sürgönye előtt ugyanígy állnék meg akkor is, tűnődve, és azt mondanám: ez a program nem lehet helyes, mert rosszul van megírva, bosszantó útszéli banalitásokból, új szavakba, új megvilágításokra képtelen, lehetetlen sablonokra húzva, tehetségtelenül.

Értsük meg: az új szavakra és jelszavakra nem azért van szükség, mert a régiek nem fedik jól a fogalmat. A szó szemem és fülöm keresztül jut el az értelembe - és ha a szem és fül ezerszer és ezerszer veszi fel újra meg újra a szót, elájul, és beteggé lesz tőle, megutálja, nem adja tovább, nem viszi be az agyba. Az új szóra azért van szükség, hogy újra gondolkodóba ejtsen, újra rákényszerítse értelmünket, hogy foglalkozzék vele, és keresse, mit jelent a szó. Mikor először mondd ki: „Győzelem! Kitartani!” az ember esetleg megáll, lelkébe néz, a vérén átszalad valami - de ha elismételted ezerszer egymás után, egyre csak ismétled, és közben nem

csinálsz semmit - a végén már csak annyit hallasz, *tani* és *tani*, és a győzelem szó úgy dobol fáradt dobhártyádon, mintha azt hadarnák, mákos rétes. A szónok figurája bosszantó, komikus automatává lesz, olyanná, mint az a gyalázatosan rossz szobor, lent a Duna-parton, amelyiken szegény, nagy Petőfink harminc év óta napjában kilencvenezerszer kénytelen elmondani, feltartott ujjakkal, hogy esküszünk, esküszünk, esküszünk, esküszünk, esküszünk.

Jó, elhiszem, az abszolút igazságot nem lehet megtalálni, emberek vagyunk mi is, akiket kormányoznak, és ők is, akik kormányoznak minket. De lehet új utakon keresni, lehet új érvekkel támogatni s új irányból indulni feléje. S vajon kinek kötelessége volna az erőfeszítés, ha nem azoké, akiket éppen erre jelöltünk ki, akikre rábíztuk ezt a munkát, akikre sorsunkat bíztuk, s akiknek cserébe ezért, hatalmat és erőt adtunk? De milyen mérlegen mérjük meg, képesek-e erre? Hol a mérték, a zálog, a biztosíték, hogy meg tudják csinálni, amire vállalkoztak? Volt itt egy politikai iskola nálunk, mely az „angol példá”-ra hivatkozva, fölényes mosollyal legyintett, olcsó demagógiát emlegetett, ha valaki véletlenül olyan mondatokban beszélt, melyekbe az igazság megismerésén támadt termékeny öröm és tűz néhány szép, találó jelzöt dobált, néhány hangsúlyt kiemelt, néhány új kifejezést teremtett. Ez iskola felfogása szerint okos és bölcs dolog csak az lehet, amit egyhangú és rekedt orgánummal, lehetőleg hosszú és rossz mondatokban fejeznek ki. Minden tisztelet és becsülés megilletné ezt az iskolát, ha be tudta volna bizonyítani, eredményekkel, hogy módszere helyes volt. De amit csináltak, csupa negatívum volt, a hosszú mondatokból nem lett semmi - a forradalmat, az új világot pedig mégiscsak ők, a rendetlenek, kócosak, ordítózők csinálták, Danton és Desmoulins, akik római szónokoktól tanultak beszélni, rettenetes, kétségbeesett vágyában az ismeretlen igazságnak beszéltek addig, míg érvekből futotta, aztán pedig ordítottak, mint az álmodó, aki akárhogyan, de ébredni akar.

Nincs annyi tehetségük, hogy egy új szót találjanak ki, egy új mondatot, egy új fogalmazást - és elég lenne a tehetségük ahhoz, hogy országokat kormányozzanak jobban, mint elődeik? Krisztus a hegyi beszéd elején tiltakozott az ellen, hogy új törvényeket hoz: „nem azért jöttem, hogy a törvényeket eltöröljem” - mondá - ő csak néhány szerény módosítást ajánlott, néhány újabb értelmezést: e néhány újabb értelmezés, precízebb, jobb fogalmazás pedig nem lőn más, mint a keresztyénség, kétezer év szellemi tápláléka, a világ megváltása. Mert e szerény módosítás, például így hangzott: „megmondatott nektek - szeressétek felebarátotok - én pedig kérek titeket: szeressétek ellenségeitek is.” Ők azonban, a mi Krisztusaink, nem ilyen szerények: ők új törvényeket ígérnek. „Megmondatott nektek: győzelem és kitartás! - én azonban, a Krisztus, az Új, a Megváltó, ezzel szemben éppen ellenkezőleg azt mondom nektek: győzelem és kitartás!”

K. v. B. é. n.

ESEMÉNYEK LOGIKÁJA

Valamikor, a háború után - ma már talán nem illetlenség és hazaárulás számítani arra az esetlegességre, hogy én, aki nem vagyok se intézmény, se pótkerék, se bankjegy, se tenyészmen, se nagykövet, csak egy úgynevezett egyén vagyok, hogy én életben leszek még a háború után - valamikor, mondom, meg fogom csinálni a háborús ideológia enciklopédikus nagy szótárát és a háborús fogalmak revízióját. Szorgalmasan gyűjtöm ezeket a fogalmakat: ma, újságolvasás közben feljegyeztem noteszembe ezt a két szót: események logikája.

„Események logikája”, ezt a kifejezést nem fizikusok vagy kémikusok vagy geológusok szótárában találod, akik tudományos módszerrel dolgoznak - ő, nem, vezető és felelős politikusok és államférfiak használják nagy élvezettel. Legutóbb Sonnino mester szakállát rezegtette: én a beszédet nem hallottam, csak olvastam az újságban, de a szakáll rezgését, túl a Karszt sziklás hegyein, látom azért, mint a kirakatok üvege mögött ama kedves automata úriembereknél látható, akik cylinderrel a fejükön, kezükben cédulával, hangtalan torokkal, de mozgó állkapoccsal hirdetik, hogy a Gáspár-féle bajuszkötő az élet minden nehézségeit tűrhetővé teszi. Az „események logikájára” hivatkoznak mostanában mindazok, akik ki akarják számítani, hogy csak úgy lehet béke, ha az és az, így és úgy, ettől és attól, ezért és azért, amúgy és emígy bekövetkezik - akik ravaszul hunyorgatva magyarázzák, hogy a pápa nem szólhatott volna fel a béke mellett, ha előzőleg nem informálódott volna az eseményekről, melyek kilátásossá teszik a felszólalást - mint ahogy a Gáspár-féle diplomata, ott a kirakatban, nem mozgathatja az állkapcsát, ha előzőleg fel nem húzták szerkezetét az események.

Ha én húsz esztendővel ezelőtt középiskolai fizika vagy természetrajz-tanár lettem volna Rómában és Sonnino hozzám járt volna hatodikba, egyszerűen kihívtam volna őt óra után, és elmagyaráztam volna neki, hogy mit kell érteni az „események logikája” alatt.

Tudja-e ön, kedves Sonnino, hogy mi az „események logikája”?

Az események logikája az, hogy ha az ember kiül a negyedik emeleten az ablakba, és valaki hátulról meglöki, akkor az ember, aszerint hogy melyik nehezebb, a fejére vagy a fenekére esik. Az események logikája az, hogy a kő elsüllyed a vízben, a fa pedig úszik rajta.

Az események logikája az, hogy a béka következetesen bekapja a legyet, a gólya pedig következetesen bekapja a békát. Az események logikáját úgy hívjuk, hogy: természet - gondolkodott már ön a természet logikáján? Tudja-e ön, hogy a természet logikája szerint önnek már régen nem szabadna élni, mert a természet logikája az, hogy mihelyt egy élő egyén elvégezte dolgát a fajjal szemben, sürgősen el kell pusztulnia? A természetnek semmi szüksége nincs a mi életünkre, a természet a minél gyorsabb elintézésék barátja. Láta ön már azt a lázas, éjjelnappal folyó keserves munkát, amivel a ronda hernyó dolgozik és töri magát, hogy minél előbb gubó legyen belőle, és a gubóból lepke - pompás, színes lepke, napsugárban csapongó? Íme, szól a költő, a lázas munka sikerrel járt: szárnyakat kapott a ronda hernyó, hogy boldog mámorban élhessen ezután. De az események logikája fütyül a költőre - a pompás lepkének eszébe sincs, hogy életét boldog mámorban töltse ezután: levelet keres, ahová gyorsan leszállhasson, és keserves kínok között lerakhassa petéit, melyekből újra ronda kis hernyók másznak elő, míg ő két-három óra alatt szárnyastul, színestül siet elpusztulni. Hogy a természet tőlünk pontosan ugyanezt akarja, az nyilvánvaló: az élet mohó vágya és ösztöne, ami bennünk természetes és logikus, a tudós szemében, aki látja a tendenciát, nyomorult, keserves kényszer, amivel a természet lökdös bennünket kifelé az életből, hogy gyorsan elvégezzük kis dolgunkat, aztán tűnjünk el a világból.

De vágyon és ösztönön, „események logikáján” túl van bennünk valami, vagy kellene lenni, amit Kant egyenrangúnak tartott a csillagos éggel, az egész mindenséggel körülöttünk és fölöttünk. Ez a valami az akarat és belátás - erről a valamiről a természet nem tud, ez a valami túl van az ő logikáján, ez a logika nem függ az eseményektől. És önt, kedves államférfi úr, felelős politikus, Fekete Szakáll, nem azzal bíztuk meg, hogy az eseményeket ellenőrizze és figyelje, mert ezt elvégzi ön helyett a tudós és kutató - öntől azt várjuk, hogy belássa az események logikáját, és próbálja őket megváltoztatni, ha tudja. Mi a belátó akaratot várjuk öntől, a saját logikáját, szemben az események logikájával, melyről bölcsen tudjuk, hova vezet - a pusztulásba vezet, a romlásba vezet, új népvándorlás felé, Európa összeomlása felé vezet. Ahhoz, hogy az események logikáját bevárjuk, nincs nekünk önre szükségünk - az bekövet-

keznék ön nélkül is, magától: mi éppen azért adtunk hatalmat az ön kezébe, kürtöt a szája elé, dobogót a lába alá, hogy a mi akaratunkat képviselje, a mi belátásunkat - mert mi ismerjük az események logikáját, és félünk tőle és elejét akarjuk venni. A mi számunkra a mi akaratunk és az ön akarata az esemény, mely hivatva van, hogy minden természetes eseményt megfordítson, úgy alakítson, ahogy *nekiünk kell* - nem ahogy Esemény ömértósága vezeti, bután, értelem és gondolat és akarat nélkül, a fekete semmibe. Jól tudjuk, ismétlem, hogy az események logikája szerint a kő elsüllyed a vízben, és a fa úszik rajta - de ön azért ember és akarat, hogy egy személyben kő és fa is lehessen, hogy belátása szerint elhatározhassa, ússzék-e, vagy merüljön alá - hogy *választhasson* jó és rossz között, és akarthassa a jobbat. Az akarat független az eseményektől, az akarat attól is független, hogy érvényt tudok-e neki szerezni, vagy nem, az akarat nem szabad és nem korlátolt - az akarat éppen olyan pozitív erő, eredmény és eredő, mint azok, amelyek az eseményekből alakulnak.

De mikor jön el az idő, mikor a történelem folyását nem úgy nézzük majd és nem úgy mérjük, mint a leeső kőnek útját a levegőben? Mikor belátjuk, hogy a történelem mi vagyunk, én, te, ő, mindnyájan, akiknek választásunk van két lehetőség között? Mikor egy ember szavát, a pápáét, akárkiét nem abból a szempontból mérlegeljük, hogy vajon kapott-e információkat arra, hogy a békéről szóló gondolatát kifejezze - hanem egyes-egyedül abból, vajon akarom-e, amit ő akar, vagy nem?

Egyelőre legyünk legalább azzal tisztában, hogy az államférfinak semmi köze az események logikájához - mert mi az ő logikájára vagyunk kíváncsiak, ha van neki. Az államférfi nem jós és nem vátesz - mi nem azt várjuk tőle, hogy megjövendölje, hanem azt, hogy előidézzé a jövőndőt.

K. v. B. é. n.

CSATADAL

Húzd -, de mégse! hagyj békét a húrnak,
Lesz még egyszer ünnep a világon -
Majd ha elfáradt a vész haragja
S a viszály elvérzik a csatákon...

Vörösmarty

Egy nagyon rokonszenves, tehetséges fiatal költő halálának hírért hozta e héten orosz fogságból a posta, a költőnek egyik, sokat vitatott nevezetessége, hogy talán az utolsó volt a Körnerek fajtájából: úgynevezett „lelkesítő” verseket írt, csatadalokat, mámoros harci indulót a hazájáért küzdő hős buzdítására és dicsőítésére.

Aki, megértvén a művészet valódi jelentőségét, tud élvezni műveket, anélkül hogy a művész életét ismerné, kinek számára tehát a művész eszköz csak a mű szolgálatában: annak mellékes lehet a különben meghatározható és nemes harmónia, hogy ez a költő maga is hős volt, végigszenvedte a csatákat, és fogságban pusztult el, távol a föld porától. Nem is erről van szó, hanem arról, hogy a csatadal, mint költői műfaj, úgy látszik, maga is elesett a világháborúban, melyre annyira vágyakozott: elesett vagy talán fogságba került vagy éhen halt, nem tudta kivárni a végét. A csatadal, mint neve is mutatja, rövid lélegzetű tettek és indulatok ihletéből született: nem bír ki egy egész háborút - abból a korból származik, mikor a hadjáratok sorsát valóban néhány lendületes ütközet intézte el. Rekvizitumai, amik nélkül éppúgy nem lehet el, mint ahogy a színház nem lehet el díszletek és kulisszák és színes lámpák nélkül: a villogó kard, a

lobogó zászló, a bátorság mámorától száguldó roham, a vad, győzelmes kiáltozás - nos, mindezekkel egy kis baj van. A háború elején tapasztalatlan, öreg tábormokok rendeztek meg néhány effajta hejehuját, „csak nem bújunk el az ellenség elől” kiáltással mellőzték a derék lövészárkot és egyéb óvintézkedést - de azóta némiképp megváltozott a helyzet. A 48-as őrnagy úr legalábbis csodálkoznék, ha frontra érve, először is azon kezdenék, hogy a kardját például hagyja a szekereken, vagy dugja el jól a cókémókjai közé, mert odakint tekintettel arra, hogy a gránátot nem lehet vele lekaszabolni, ellenben az se kívánatos, hogy a „nap sugara hanyatt essék rajta” és fényjeleket írjon az ellenség felé - szóval odakint nem járnak az urak ilyennel. Ami a zászlót illeti, felvirágozva és szalagozva határozottan szép látvány, pláne, ha felirat van rajta, nem éppen Miasszonyunkról, de valamelyik boulevard-lap nevééről, amelynek kiadóhivatala önzetlenül és bérmentve engedte át a menetszázadnak, ama szerény kérelemmel, hogy legalább a pályaudvarig vigyék el lehetőleg a körúton, ahol sokan látják a feliratot. De már például a csatakiáltás erősen módosult, és a lehetőség szerint bizonyos kommandók helyreállítására szolgál.

Nem mintha maga a csatadal anyaga és témája, a lelkierő emberfölköti mértéket sugárzó férfi, a hős típusa kiveszett volna e rideg és száraz, kegyetlen üzemben, amit háborúnak neveznek. Ma is találkoztam vele, a kávéházban, egy zsidó ügyvéd éppen szabadságon van, egyébként tűzértiszt, és nyolc kitüntetése van. A civil életben szenvedélyes kártyás az illető, és a barátai, akik ott voltak, beszélnek, hogy mikor rettenetes, elviselhetetlen tűzben két napig tartotta állását, sok ezredet mentve meg a pusztulástól: az üteg figyelőhelyéről, ahonnan dirigálta a koncertet, a kártyaszobák tónusában és humorával adott le minden vezényszót. „Na, Weisz apám, még egyet abból a harminc és felesből - nem talált? Annyi baj legyen. Fogja kettővel rövidebbre, nekik legyen mondva. Úgy ni, na látja, ez talált. Kellett ez nekik, most már csak két ágyújuk van. Tök az ágyú. Na még kettőt a tatának - idelőnek, annyi baj legyen, mit vásárolnak rajta? Nem csinállok magamnak fejfájást. Majd még meggondolják, ahogy én őket ismerem.”

Nem tudom, Kinizsi Pál, a kenyérmezei hős, milyen beosztást kapott volna hadseregünkben - annyi bizonyos, hogy fenti ügyvéd ismerősömnek nagyobb hasznát vette a hadvezetőség, mint Tinódy Lantos Sebestyén összegyűjtött műveinek. A hadvezetőség eleinte szívesen látta a csatadal szerzőjét, ma már el volt nélküle: rájöttek, hogy a katona, aki kötelességből, hogy úgy mondjam, hivatali becsületből végzi a dolgát, éppen olyan jól vagy még jobban használható, mint a lelkesedés tüzetől hajtott hadiönkéntes. Sokaktól hallottam, hogy a gépfegyver kátolása, mikor először hallja meg az ember, száraz, egyhangú zajával inkább valami kijózanító, majdnem megnyugtató hatással van az ismeretlen félelemtől dobogó idegekre - olyan ez a hang, mintha egy óriási gyártelep munkáját hallanád, mikor reggel üzembe kezd, hogy nyugodt, egyforma tempóban feldolgozza az anyagot. Ennek az óriási üzemnek komoly, egyszerű, nemes munkása a világháború katonája - illúziói nincsenek, nincs is szüksége rá: jól tudja, mit jelent ez az üzem, mely önmagáért, önmagát éli fel - melyet támogatni kell, hogy elmúljon és vége szakadjon „ha a viszály elvérzik a csatákon”. A világháború katonájának nem kellenek olcsó szimbólumok - jól tudja ő, hogy odaát, a drótakekályokon túl is, katonák vannak, odaát is van költő és van csatadal, amit odaát is éppen úgy csinál a naiv, lelkes költő, tele csatazajjal és tűzzel és hittel az ő ügyük igazában - holott mind a kettőnek nem lehet igaza: igaza csak a valóságnak van, mely itt áll előtte, szóltanul és színtelenül, de keményen és megmásíthatatlan erejében. Amit rábíznak, elvégzi becsülettel a munkát, végrehajtja, amit azok akarnak, akiket szolgál, mert nincs oka hinni, hogy rosszat akarnak - de nem hiteti el magával gyermekes, éretlen pózban, hogy eredetileg ő akarta ezt. A világháború katonájának nincsen szüksége rá, hogy a szükségből erényt csináljon.

K. v. B. é. n.

JÖVENDŐ

A határokon háború, a városokban nyugtalan, zavart topogás, a sötétbe zárt gyerek zavart, éretlen fecsegése, mindenütt, a szellemi birodalom terén: beszélgetésekben, írásokban. Elszörnyedve néz körül a gondolkodó, világában, melyet hatalmasnak és mindenekfölött lebegőnek, minden más birodalmat túlélőnek és minden egyéb világot lebírónak hitt: társai, a gondolkodók, akikben bízott, áruló módra szökdösnek ki ebből az országból, igen, a Gondolat Birodalmának kiválasztott polgárai elárulták királyukat, az elvont Igazságot, és most franciának, angolnak, szerbnek, japánnak nevezik magukat (holott a gondolatnak nem lehet nemzeti-sége), fegyverükből, a szavakból, idegen érdeket szolgáló eszközt, *frázist* gyártanak, és en gros szállítják a hadsereg használatára. Abból az agyonrémült, agyonrémített dadogásból, ami az egyetlen abszolút értéknek, a Gondolatnak álruhájában szaladgál mostanában vezércikk, háborús értekezések ólombetűi közt; főleg egy jellemző motívum riszálja bántó zakatolással az egyszerűen és emberi módra gondolkodó ember fülét: az a sűrűn hallható frázis, hogy a háborúra szüksége van az emberiségnek, mert az készít elő utódainknak egy szebb jövőt.

Ehhez a frázishoz, ha komolyan vesszük, és gondolatnak akarjuk tekinteni: a gyakorlati és tapasztalati szemlélet szempontjából is sok szó fér. Hogy a háború nem viszi előre a társadalom és emberiség ügyét, arra, mellesleg mondva, éppen Magyarország a legjellemzőbb példa, hiszen megállapodtunk már abban, hogy bizonyos kultúrákban való elmaradottságunk okát hosszú és kimerítő harcainkban kell keresni, melyekben a fejlődő Európát kellett fedeznünk, romboló és visszamozdító barbár népvándorlások ellen.

Különben pedig az „emberiség jövője”, ez a fogalom tisztán csak spekulatív eszközökkel közelíthető meg: az empíria legfeljebb azt az egy útbaigazítást adhatja, hogy azok a harcok, amik eddig fajtánk fejlődését előmozdították, soha nem kultúráknak, hanem a kultúrának és a nyers erőknek egymással való küzdelme volt: az embernek nem ember, hanem a természet ellen való csatája. A létért való harcban csak létünket biztosíthatjuk és nem jövőnket - a létért való harc különben is kényszer és nem elhatározás - nem lehet ideál se, mint ahogy sokan hiszik.

A jövő pedig ott kezdődik, ahol a jelenért, a létért való küzdelem diadalmasan befejeződött, mikor minden ember jogot váltott majd az életre egyszerűen azzal, hogy megszületett, és nem kell önmagát életének minden percében újra megszülnie: testi harccal vitatva el életét a megsemmisüléstől. Az, amit történelemnek nevez a pedagógia, s melynek részeit - jellemző módon - a háborúk és békék váltakozásával különbözteti meg: az Élet történetében futó, jelentéktelen epizódok, valószínűen beteges pillanata az életnek, és goromba tévedés volna éppen ebből a rendellenes pillanatból tekintve határozni meg az egészet, a történelem törvényeiből következtetni az élet törvényeire.

Jövő, ez a szó egy metafizikai pont, amit kicsiny időmérésünk nem érhet utol. Beszélni, gondolkodni róla talán nem is szabad már, tökéletlen értelmünkkel, szavak és formális gondolatok helyett az ösztön kaotikus erőlködésével próbáljunk megfogni belőle valamit, amit az intuíció csak érez, de kifejezni nem tud. A jövő embere - embernek annyiban nevezném csak, amennyiben a másik irányból Darwin ősmajmát is embernek mondanám - a mi értelmünknek éppen olyan felfoghatatlan, mint mi voltunk amaz ősmajomnak. Hogy értelmét, gondolatait, erkölcsét, világszemléletét elképzelhessük, ahhoz Nietzsche fantáziája éppen olyan gyenge, mint az ősmajomé ahhoz, hogy Zarathustrát felfogja és megértse. Legföljebb külső megjelenésére kombinálhatunk, és kombinálhatunk cselekedeteire, a matematika segítségével, ami a meglevőből a következőre következtetni megtanít.

A lehető és a lehetetlent vizsgálva, abból a szempontból, hogy a tiszta emberi intelligencia mennyire viheti a természetben: nem szabad elfelejteni, hogy egy végtelen áll rendelkezésünkre időben, ami körülbelül azt jelenti, hogy nincsen is lehetetlen; mint ahogy nem lehetetlen megtalálni egyetlen elkevert porszemet a föld egész tömegében, csak időnk legyen a kereséshez. Bizonyos, hogy a ma emberfölöttinek látszó problémák megfejtése elvi akadályokba nem ütközik, csak időben: az elképzelhető kombinációkat kell csak végigvizsgálni, hogy a megfejtést megtalálja a tudomány: a puskaopt egy véletlennek „köszönjük”, de a salvarsant már tudományos módszerrel kereste Ehrlich tanár, hatszázhatvan kombinálva a lehetőségeket.

Vonatkozik ez minden elképzelhető problémára, illetőleg annak megfejtésére. A jövő életét elképzelni akaró következtetésnek itt nincs is más dolga, mint hogy felvegye a problémákat, s azokat megoldottaknak tekintse, a „non possumus” és „ignorabimus”-ok helyébe azoknak ellenkezőjét képzelje el. Ma azt mondjuk: a szerves élet törvénye ismeretlen, létrejötté titok - a jövő embere már ismeri ezt a titkot, közvetlenül tud életet teremteni - az önmaga testét úgy és annyiszor teremti meg, ahányszor jónak látja saját használatára, nem a vak természet szélsője szerint, mely hitvány testet ad gyakran a nagyszerű szellemnek, hogy mind a kettő elpusztuljon, és erőt és hatalmat a gonoszságnak és butaságnak, hogy nyomorúsággal, bűnnel, szenvedéssel termékenyítse meg a fajtát.

A gondolkodók eddig úgy tekintették a halált, mint valami törvényt, holott a halál tisztán csak tapasztalati tény, nincs semmi ami szükségszerűségét bizonyítaná, olyan értelemben, mint az axiómákét. A változásban kifejeződő fejlődés elve se törvényszerű, hiszen ahhoz, hogy tökéletessé legyen egy fajta, nem volna szükség a nemzedékek pusztulására, erre a lassú és pizsmogó munkára, ha ezt a törvényt tudományos kísérleti úton meg tudnánk oldani. A jövő embere éppen úgy fölöslegessé teszi majd az egyén halálát, mint a szegényes természet egyetlen módszerét, ami a fajta életét biztosítja; mint ahogy fölöslegessé tettük a lábakat, gőzszekeket alkotva és repülőgépet, mint ahogy fölöslegessé lett már most is számtalan intézkedése a természetnek, amik nélkül nem tudta valamikor fenntartani az életet.

A természet tendenciája nyilvánvaló, csak meg kell hogy értsük őt; önmagánál tökéletesebb szervet akar alkotni magának az emberben, aki az életet nála tökéletesebben tudja megoldani, s vállalni meri érte a felelősséget. A mai ember még igen távol van attól, amit a természet elgondolt magának: nemcsak hogy mestere nem tud lenni, de sok esetben még tanítványnak is gyenge. Ám a nagy szobrász rendületlenül bízik és dolgozik tovább a művén: minden nemzedék egy újabb kísérlet, hátha ez lesz az? Minden nemzedéket, minden embert dédelgetve és gyengéden hív életre a természet, mert minden születésnél azt gondolja magában: hátha ez lesz az, akinek már nem kell meghalni ahhoz, hogy tökéletesebb következzenek utána? A halál a természet elszontyolódása, kiábrándulása, íme, még nem ez az, a kísérlet nem sikerült. A szobrász összecsapja a félig kész művet, visszakeveri a masszába, kezdi előlről. Egyszer majd sikerül!

Ebben az évben, azt hiszem, nagyon haragszik ránk a nagy szobrász. Merőben félreértve szándékát, nem abban utánozzuk, amire tanítani akar, a halál rossz szokását majmoljuk le róla, holott a halál nála is csak egy tévedés felismerése, amit szégyell és nem szeret. Anyaga, amiből faragni akar, összecsapkodik, önmagát emészti, a szokottnál hamarabb kezdi megérteni, hogy ez a nemzedék már megint nem az igazi, és maga is kezd már hozzájárulni, hogy minél hamarabb pusztuljon, ha már pusztulni akar. Járványok, földrengés kísérik a háború útját...

K. v. B. é. n.

GULLIVER UTAZÁSAIBÓL

Tizedik fejezet.

...Brobduingnagból a fejedelem jóindulatú ajánlólevelével Abrakadabrába hajóztam, hogy kimondhatatlanul szeretett Angliánk ismereteit mint egyszerű, de becsületes polgára a világ legdicsőbb nemzetének, szerény tapasztalataimmal gyarapítsam.

Ebben az országban a feliciák, vagyis magukat szerencséseknek nevező bennszülöttek laknak, akiknek sajátságos szokásait és erkölceit, úgy tudom, még nem jegyezte fel az utazó e sorok szerény írója előtt.

Dicső nemzetem olvasói bizonyára szánakozó csodálkozással hallják tőlem e szomorú és barbár ország sajátságos államformáit és törvényeit; de meg kell gondolni azoknak, kik a kultúra és a civilizáció legtökéletesebb államéletének áldásait élvezik otthon, drága Angliánkban, hogy egy ilyen nyomorult, kis nemzettől, mely távol Európától tesped a gyermeki fejletlenség posványában, igazán nem lehet egyebet várni.

Talán el se hiszik nekem hazám nagy tudású férfiai, hogy ennek a szegény kis nemzetnek még történelme sincsen - mert hiszen csak nem lehet történelemnek nevezni az egyhangú jólétnek és buta meglegedésnek azt a hagyományát, mely ezer esztendő alatt egyetlen háborút tud csak felmutatni. A feliciák hagyományai szerint a nemzetnek ezt a balsorsát, hogy még tisztességes háborújuk sem volt, egy szerencsétlen törvénykönyvnek kell tulajdonítani, amit ötszáz év előtt, a nagy háborúban alkotott Sapius, az akkori uralkodó, s mely azóta is érvényben maradt.

E sajátságos törvénykönyv, melyet hitetlenkedő mosollyal és szánalommal olvashat csak épeszű angol alattvaló, a leghetetlenebb és minden emberi értelmet és erkölcsöt tótágast állító gyermekes magán- és közjogi rendelkezéseket tartalmazza, melyek közül kuriózumképpen csak egyet ragadok ki.

E törvény a kimondott és leírott szóra vonatkozó rendeletekkel foglalkozik, tehát olyanféle koncepció, mint nálunk a sajtó- és szólásszabadságról szóló törvény. Példátlan szigora és hülyesége teszi említésre méltóvá.

E törvény szerint ugyanis halálbüntetéssel sújtandó rangra és állásra való minden tekintet nélkül az olyan államférfi, aki valóságos dolgokról és állapotokról beszélve vagy írva, képekben fejezi ki magát, vagy hasonlatokkal magyaráz meg valamely közérdekű kérdést vagy követendő eljárást. A törvény indokolása kifejti, hogy Felícia egyetlen háborúját és a vele járó nagy vérontást egy akkori államférfiúnak az a hasonlata okozta, amely szerint a háború olyan, mint egy tisztító zivatar, és hogy mindnyájunk lelkében ég a vágy. A törvény szerint azóta államférfiúnak halálbüntetés terhe alatt tilos átvitt értelmű szavakat használni: csak számokban és konkrét főnevekből alkotott tömondatokban szabad kifejeznie magát.

De még ennél is furcsább és nevetségesebb a törvénynek egy kiegészítő szakasza, mely szerint kötél általi halállal büntetendő minden olyan leírott vagy kimondott mondat szerzője, amelyben a többes szám első személyének névmása átvitt értelemben használtatik, és nem jelenti szigorúan és szó szerint azt, hogy az állítmányban jelzett cselekvés a „mi” szócskában inkluzíve foglalt „én”-re is szó szerint vonatkozik. Például, ha valaki, akár magánember, akár államférfi így fejezi ki magát: „mi szívesen vérezünk” anélkül, hogy míg ezt kimondja, tényleg véreznék; vagy, „mi utolsó csepp vérünkig hajlandók vagyunk” anélkül, hogy a saját csepp vérét felmutatná; vagy „mi inkább minden szenvedést és kimondhatatlan nyomorúságot elviselünk” anélkül, hogy az illetőnek a karja vagy a szeme vagy a lába vagy a fél tüdeje

hiányoznék, vagy „mi nem félünk az ördögtől se” anélkül, hogy az illető azonnal be nem bizonyítaná, hogy ő tényleg nem fél.

E szerencsétlen ország felszabadulása egyelőre kilátástalan, mert az örületes és embertelen törvény ellen nem lehet forradalmat csinálni - legalább eddig nem akadt ember, aki ki merte volna mondani, hogy „mi inkább meghalunk, semhogy ezt tűrjük” és vállalta volna a törvény következményeit.

K. v. B. é. n.

A RÉMÜLET

Kezdetben volt a köd és a káosz a térben, és az Úr aludt e ködben. Egyszer pedig felébredt, és nyújtózkodva ásított, és hangosan kiáltott „Aoi-á!” már mint ahogy az ébredő, még álmos lélek kiált, mikor ásítva, de jókedvűen magához tér.

A köd pedig idegesen összerándult és megijedt ettől a hangtól, és az Úr mulattatva e gyermekes ijedtség felett, tréfásan elkiáltotta magát: „mú-ú” mint ahogy a csacsi gyereket ijesztgeti az ember.

A köd pedig megrémült, és reszketni kezdett egész testében, mint a tó, melybe kavicsot dobtak. A ködben gyűrűk és gombócok keletkeztek e reszketéstől, csomókba folyt össze, némelyütt golyók lettek, melyek reszketve a rémülettől, forogtak és keringtek egymás körül.

A forgástól kitüzesedett egy nagy, reszkető golyó, tovább rengett és reszketett, pufogott és bugyborékol, és egy nagy bugyborékolásnál kiköpte magából a földet.

A föld pedig, ijedt, dobogó, tüzes szív, keringeni kezdett a nagy golyó, a nap körül, keringeni kezdett, s belsejében a forró folyadék, a föld vére, tovább reszketett és rengett az eredendő, nagy rémülettől.

Nem is maradt sima és szép teke, mint a nyugalmas, önérzetes biliárdgolyók, s a diplomáták kerek és kopasz koponyája - a belső reszketés tüzeket és izzó folyadékot pufogatott ki a reszketéstől megrepedt kérgen, rengett és zakatolt a föld, hegyek és völgyek gyűrődtek, gyüremlettek, és a lecsapódott víz remegve, hullámokba verődve szaladgált a völgyek mélyedése közt.

S az egyik folyó, még melegen és bugyborékolva a rengéstől és reszketéstől, egy napon kilökte magából az embert, a reszkető rémület fiát.

Dobogva és remegve indult meg útjára az ember, sokasodott és szaporodott a földön, mely lassanként megnyugodott és elpihent és megkeményedett, arcán viselve fiatal éveinek, rémült, kicsapongó életének ráncait és redőit: a hegláncokat.

Az eredendő rémület azonban ott reszketett tovább a föld fiában, az emberben - házakat és városokat épített, hogy elrejtse bennük vonagló, ijedt, reszkető szívét a külső világ és ember-társa elől.

De még mindig oly nagy volt a rémület az emberben, hogy nem bízott meg a falban, mellyel körülvette magát - attól remegett, hogy reszkető rémületében a másik ember lerontja majd ezt a falat, és megöli őt, hogy ne keljen tovább félnie tőle.

Rettenetes fegyvereket talált ki tehát, borzalmas szereket és anyagokat, melyek ha felrobbannak, oly szörnyű rengést és robbanást idéznek elő, mely túlrengi, túlreszketi a másik ember remegését, s az nem tudja elpusztítani őt rémületében.

S kitört a háború, s ijesztő pukkanással robbant fel a lőpor, a föld teste hosszan regett és remegett utána. Emberek táncoltak a felvert léghullámokon, aztán visszaestek a földre.

Ezek közt volt az én Demeter barátom, három év előtt a kávéházban ültünk együtt - és most itt ülünk megint, itt ül mellettem a rugós pamlagon. Őrmesteri rangja van és vitézségi érme, de már nem katona, kiszuperálták, idegsokk miatt. Egy gránát felvetette, és azóta ritmikusan, egyenletesen és szabályosan reng és remeg az egész teste. Itt ül mellettem, beszél hozzám, s én a papír fölé hajlok. Az arcát nem látom, de érzem őt - a ritmikus reszketést átadja teste a pamlagnak, s a pamlag reszketeti és rengeti az én egész testemet; a májam és vesém reszketni kezd - és reszketni kezd a szívem, s a szívemtől az agyam is reszketni kezd, s megrezzen kezemben a toll - megrezzen, és futni kezd a papíron.

És tollam, e ritka szeizmográf, most távoli, távoli földrengést jelez az időben - a föld keletkezésén, az ember születésén, a háborún, a gránát robbanásán, barátom reszketésén keresztül megérzi a rémület reszketését, melyet az Úr tréfás hangja riasztott fel a nyugodt és békés káoszából.

K. v. B. é. n.

BRUTUS ÁLDOZATA

Schwarcz Endre, alsóista, a kereskedelmiből, a történelemórán beszekundázott, öt perccel később, szegény, föltétlenül jelest kapott volna tornából, úgy ugrott ki a második emeleti ablakból, hogy a fiúk állítása szerint - az ablak deszkáját sem érintette.

Brutus, a kérlelhetetlen moralista, keresztbe font karokkal állt e holttest előtt. A történelem-tanár azt kérdezte szegény Banditól, hogy ki is volt az első római császár, mire ő Julius Caesart nevezte meg - s én, aki „temetni jöttem Bandit, és nem dicsérni”, csak a tárgyilagosság kedvéért emlitem meg, bármennyire késő is e vigasztalás, hogy a nagy Caesarnak is ezért kellett meghalnia: Caesar is úgy tudta, ama nevezetes capitoliumi ülésen, hogy ő az. S ha Brutus késik egy órát, s nem szúrja le nevelőapját, mielőtt a koronát fejére teszik - akkor Bandinak igaza van, s most valamelyik cukrászdában ünnepli a jó kalkulus örömét.

De Bandi a világháború gyermeke volt, s mikor a végzetes kérdés elhangzott, valami nagy és történelmi jelentőségű nevet keresett hevenyében. „Történelmi időkét élünk”, hallotta Bandi három év óta, és ő tudta, mit jelent ez: rettenetes háborúkat, népek csatáját, országok összeomlását. A galliai hadjárat jutott eszébe talán, ahol Caesar ezer férfi karját vágatta le - aztán Pompejus, a nagy afrikai demarche. Mindezeket Caesar csinálta, és ha a történelem feljegyezte nevét, ezekért jegyezte fel. Ő csinálta az első nagy háborúkat, tehát nyilván ő volt az első császár, gondolta Bandi - honnan jutott volna eszébe a szelíd Augustus, aki békében élt, színészeket és írókat látott vendégül, cirkuszokat építtetett és csatornát fűratott.

Különben pedig, ismétlem, Bandi a világháború gyermeke volt. Ő szentől szembe látta a történelmet, az utcán és a téren és otthon, az ebédnél és a vacsoránál - olyan történelmet, amihez képest az egész ókor laufméta és füles labda. Ő nem *tanult* a történelemből, hanem *készült* rá - arra készült, amit számára a történelem jelent, amiben részt kell vennie, amit személyesen le kell vonnia, mint konzekvenciát, a történelemből - arra készült, hogy majd

katona lesz, harcolni fog, az erők kíméletlen összecsapására készült, a menetelésekre és rohamokra, amikben az marad felül, aki testileg ügyesebb és erősebb és szívósabb - Bandi jeles tornász volt, és azt hitte, ennyi egyelőre elég. Ő a történelmet közélről látta, olyan közélről, ahonnan nem látni át korszakokat, csak napokat látni és órákat - ő császárokat nem látott, csak a bátyját, aki szakaszvezető volt és nem császár - és Bandi tudta, hogy őbelőle is szakaszvezető lesz: tudta, és erre készült. Miért kellett Bandinak történelmet tanulnia, ha már tornából jelese volt? Bandi tanulta a történelmet, eltűnődött, és nem értette, mi célja ennek a stúdiumnak. Véges-végig, hosszú századokon át, háború és hadjárat és népvándorlás és hadüzenet és ostromok és öldöklések. Egyik császár jön, másik császár megy, az egyik átveszi, a másik folytatja - a háború, öldöklés pedig tart egyre, egyébről sincs szó, az egész történelem csupa háború és békekötés - ami békekötés és háború között van, azt a történelem átugorja, mint fölösleget és érdektelent. De hát miért kell azt megtanulni, amire, íme, a jelen jobban megtanít? Mi célja annak, hogy mindenki, külön-külön megtanulja, mennyi ostobaságot és gonoszságot követtek el az emberek egymással? Van-e, volt-e haszna annak valaha, hogy az emberek belátták a múlt szörnyű tévedéseit?

Mert pozitív értelmé akkor volna csak a történelemtudásnak, ha azt célozná és eredményezné, hogy megtanuljuk belőle: mit nem kell tenni, mi volt rossz és pusztító - hogy levonjuk a történelem tanulságát, és javuljunk meg e példán. De megjavult-e a világ azzal, hogy megismerte szörnyű történetét? Megismerése és belátása a tévelygések szörnyű történetének szükségtelenné tette-e számunkra, hogy tornából elkészüljünk?

Vagy a tornát vagy a történelmet törölni kellene a tanrendből, uraim. Az egyik fölösleges.

K. v. B. é. n.

KIRÁLYFI

Édes kicsi fiam,
ma valami egészen szépet mesél neked apuka, kárpótlásul, amiért olyan korán kelt fel, és reggel nem csókolt meg. Budán volt, ahol igen nagy karácsony volt ma délelőtt, igen cifra és tarka, sok bácsi és néni, pirosba, kékbe, zöldbe, sárgába - gyönyörű szép sok lovak is voltak, édes kis fiam, meg ekkora nagy kocsik meg ekkora sok virágok - hogy kutyikák voltak-e? Biztosan azok is voltak, csak nem látta apuka a nagy ragyogástól - zsiráfok? Azt nem tudja apuka, nem emlékszik, zsiráfok meg elefántok, azok az állatkertben vannak, fiacskám, most ne beszélj, mert most apuka mesél. Nem a sok bácsiról meg néniről beszél most neked apuka, hanem tudod-e, mit látott apuka? És attól fogva, hogy látta, nem tudott többé másra gondolni, a szíve egyszerre tele lett, és egyre azt várta, hogy vége legyen az egésznek, és hazajöhessen, hogy az ő kis fiacskájának elmesélje. Kis királyfit látott apuka: bizony, nagy-nagy vörös meg arany kocsiba négyéves kisfiút, a fején ilyen magas kócsagos kalappal, aranyos mentében, kicsi kis lábán aranysarkantyús csizmácskával. A kis királyfi egyenesen ült a nagy vörös kocsiba, így, látod-e, bizony így, az édes, jó mamája mellett - és összecsücsörített, büszke kis szájjal bólogatott jobbra-balra az emberek felé, akik azt kiabálták: „éljen!” „éljen!”, édes kicsi fiú, kis Ottó, mert úgy hívják őt, Ottó.

Közben pedig mentek a bokrétás lovak és sok-sok cifra bácsi, és ágyúk dörögtek, bumm, bumm, és harangok zúgtak, gíngalang, és az emberek hangosan kiabáltak.

És ahogy a kicsi királyfi nagy komolyan bólogatott jobbra és balra, ahogy az édesmamájától látta, és biztosan arra gondolt, hogy ő egy nagyon jó kis Ottó és nagyon ügyes és kedves, és őt

mindenki dicsérni fogja, hogy nem kiabált, és nem akart szaladgálni, hanem okosan és illedelmesen ült, és köszönt ennek a sok népnek - akkor apuka nem tudom mit adott volna érte, ha fölkaphatta volna, hogy összevissza csókolja a komoly és okos kis arcát, amiért olyan szép és kedves, úgy tesz, mintha ő nagyon jól tudná, hogy miről van szó... összecsókolni és nagyon megdicsérni, és elmondani neki, hogy nekem is van ám ilyen kis fiacskám...

Igen bizony, édes kisfiam... hja, azt kérded... mit mondsz? hogy miért nem hozza el apuka? mármint a kis királyfit?

Hát tudod, az egy kicsit... hogy mondjam csak... az egy kicsit bajos... na, igen, szó sincs róla, abban nem kételkedem, hogy ami őt illeti, ő szívesen eljönne hozzád látogatóba... Biztosan eljönne, és komolyan bólintana, és azt mondaná: „Jó napot!” És te odamennél, és azt mondanád „Jó napot, kisfiú! Nekem van lovam meg mackóm, gyere be, Ottóka játszik Gabikával!”, és kézen fognád, és nagyon büszke volnál rá, hogy milyen jó és nagylelkű vagy, az idegen kisfiút engeded játszani a mackóval, esetleg a trombitával is, de fújni már nemigen engednéd: és ha apuka rád szólna, hogy mindent meg kell engedni ennek a kisfiúnak, elkezdenél pityeregni, és apuka nem tudná neked megmagyarázni, hogy miről van szó - és a kis királyfi se értené, amit apuka beszél, te is egy kisfiú vagy, és azok jobban tudják, mit akarnak; egymástól. Mivelhogy ti egy különös, más világban éltek, és ha én magyaráznám neked, hogy a kis Ottó nem jöhet el hozzánk látogatóba, és kifejteném az okokat, te csodálkozva és nagy szemekkel néznél rám, és azt kérdenéd: „miért?” - és én egyszerre elakadnék, és csodálkozva jönnék rá, hogy ahogy te nem értesz engem, én se értelek tégedet, és nem tudok neked felelni - és ha a kis Ottónak megmagyarázná az ő apukája, hogy ő nem jöhet el hozzánk, ő ugyanazzal a szemmel és ugyanolyan hangon kérdené: „miért?” mint ahogy te kérdezed.

És megint csak az jönne ki, itt valami van, valami él közöttünk, egy nagy-nagy ország, a négy-évesek birodalma, egy nagy köztársaság, egészen egyforma, kék szemű, fürtös hajú emberkékből, akiknek más nyelvük, más erkölcsaik vannak - és egészen másforma világnézetük... Ebben az országban nincs háború és nincs politika és nincsenek szavak, amik mást jelentenek, mint amit az ember gondol - ebben az országban tegeznek és szeretnek egymást, ebben az országban, ha valaki éhes, azt mondja, éhes vagyok - ha valaki haragszik, azt mondja, haragszom... ebben az országban nincsenek vezetéknevek, csak keresztnévnek vannak, minek következtében ebben az országban nem ismerik a bemutatkozást, hanem ha ketten találkoznak, örülnek egymásnak, megölelik és megcsókolják egymást, mivelhogy ebben az országban fölösleges meghatározni, hogy ez meg ez kicsoda, hiszen teljesen elég az, aminek látszik: édes, okos, őszinte, szőke vagy barna kisfiúnak, aki nem tervez senkivel semmit, örül, hogy ő boldog, mert ő játszik, és mert süt a nap, és a másik is örül, hogy együtt játszhatnak.

Kicsi fiúk, mondjátok el nekem, hogy csináljátok ezt? Hol van törvénykönyvetek, mely e bölcs, legbölcsebb törvényeket tartalmazza - hol van parlamentetek, ahol, úgy tetszik nekem, csupa olyan határozatot hoznak, ami mindenki számára jót és szépet jelent, életet, örömet, mindent, amire élő ember vágyik, és amit nem tud elérni, mert maga előtt keresi, valahol a jövőben - holott vissza kellene fordulnia, mert mögötte virul, a ti egyetlen igaz, egyetlenül szép, egyetlenül emberi lényhez méltó országokban, ahová mi belépni nem fogunk soha többé.

Édes kicsi királyfi!

Édes kicsi fiam!

K. v. B. é. n.

KUPLÉ

*Ej de kutya jó kedvem van
Taramtaram-tam-tam...*

Nini, milyen hamar sötétedik... négy óra, és mindjárt este lesz. Menjünk haza, magamhoz kell vennem azt a könyvet... Aztán... aztán... aztán majd vacsorázni mék... aztán benézek valahová.

Ej de kutya jó kedvem van...

Milyen borzasztó ez az üres dúdolás, hol szedtem fel? Lám csak, valami verkli keverte belé a fejembe imént, hogy ott eljöttem, a sötét kapu előtt, amibe benéztem, és egy kutya vonított... Szóval, miről is van szó... vacsora után...

Ej de kutya jó kedvem van...

Mikor láttam én már ezt a kaput - ehhez, tudom, valami fűződik - egy régi hangulat, persze... Három vagy négy évvel ezelőtt jártam erre, amikor azt a nagy könyvet akartam csinálni. Hogy is lett volna csak? „A felelős ember.” Valamiről szó volt benne - úgy ám - az emberiség - a jövő - hogy is volt csak! Felelős ember... az ember felelős a természetért... az ostoba természetért... mely nem tud értelmet önteni a dolgokba, és mindent összezavar... Ostoba természet... állatokat teremt, hogy a füvekből éljenek... és ragadozókat, hogy az állatokat megegyék... és rohasztó gombákat, hogy mindent felfaljanak, füevőt, húsevőt... Ostoba természet... nem lehet rábízni az életünket. De hát akkor kire bízunk rá... no, igen. Hiszen éppen erről lett volna szó. Nem rossz, becsületesemre, nem rossz. Hogy is mondja Polonius? „Bóbás királyné” az nem rossz. Hát hová is megyünk vacsora után?

Ej de kutya jó kedvem van...

Az úgy volt, már tudom - valami tanulmányutat akartam akkor csinálni - Berlin - Hamburg, Párizs - London - miről is volt szó? Hja, igen, a tömegek lélektanát megismerni... a fajták fejlődésképesége - az egyén lehetőségei a társadalomban... a társadalom titkos ösztönei a... micsodában is?... Taramtaram-tam-tam. Hol énekelték ezt a kuplét? Talán oda lehetne bemenni. Vagy egy moziba.

Ej de kutya jó kedvem van...

Persze, hiszen nekem akkor valami találmányom is volt, vagy mi a csoda. A nagy masina, amivel mindenféle hangon lehet muzsikálni... aha. Szenzációs, mondta a mérnökbarátom... átalakító hatással lesz a jövő művészetére... Aztán a szem... a szám... a hátulról átvilágított szem, amivel ki lehet vetíteni a térbe a lélek kísérteteit... a lelket... a múltat... a jövőt... A rettenetes, napnál erősebb fényforrás, amitől minden világosabb lesz... Hol is volt szó róla a napokban? Hja, igen... annak a főhadnagynak a találmánya... az új rendszerű reflektor, amivel az egész belőtt területet látni lehet... Taramtaram-tam-tam... Hát hová is lehetne menni? A Tivoliban új műsor van. Vagy egyszerűen beülni, egy kis zenét hallgatni, inni valamit.

Ej de kutya jó kedvem van...

Nini... emlékszel még rá? A nagy eposzra, amit írni akartál... a századról... nem, nem arról - az évszázadot gondoltam. A nagy invokáció. - Hütten Ulriknak ajánlva... Ó, század!... minden felpezsdül... minden újra kezdődik!... mindent újra megértünk!... micsoda lendület!... Egy pár strófa már készen is volt belőle - egy-két sora - milyen furcsa - itt motoszkál még bennem... kinek a halott agyából maradt meg? Arról volt szó, hogy miket láttam századomban... A strófa utolsó sora így hangzott: „S láttam Paulhant a vészes fellegek közt...” Éppen a nagy repülőversenyről jöttem akkor, mikor ezt írtam, emlékszem... oda voltam... suhogó szárnyak

csapkodtak köröttem... Paulhan... Paulhan... Hol is lehet? - Ah, persze, hiszen azt lelőtték... Taramtaram-tamtam. - Legjobb lenne itt a körúton, valahol, mindjárt beülni, haza se menni. Minek menjek haza?

Ej de kutya jó kedvem van...

Aztán a filozófia új iránya... Realizmus... neoimpresszionizmus... radikalizmus... revizionizmus... voluntarizmus... utilitarizmus... mi is volt még akkoriban?... Höhöhő...

Juj de kutya jó kedvem van...

K. v. B. é. n.

RIP (I)

- Nem akar elmenni... Azt mondja, azonnal beszélnie kell a szerkesztő úrral.

- Hát engedje be.

Torzonborz szakállú, sápadt, különös alak rohant be, gyűrött ruhában, hajában és szakállában szalmaszálakkal.

- Szerkesztő úr, én vagyok az...

- Bocsánatot kérek, de igazán.

- Nem ismer rám?

Idegesen kapott a szakállához.

- Hm... Persze, egy kicsit el vagyok hanyagolva... nem értem rá magammal foglalkozni... No de mindegy, nem ez a fontos... Az a fontos, hogy megvan, rendben van, minden rendben van, végre, végre!

A szeme ragyogott.

- Szerkesztő úr -, én vagyok az a bizonyos Winkler, aki múltkor itt jártam önnél, hogy dolgozni akarok, hogy színpadi író akarok lenni, kabarészerző, kupléköltő, mert rajongok a színpadért, és mert érzem a tehetséget... Ön a múltkor azt mondta nekem, hogy jól van, jól, nagyon szép, de azt nem lehet csak úgy elhatározni. Hanem tessék dolgozni, mutatni valamit, kitalálni valamit, megmutatni... És megállapodtunk, hogy én hazamegyek, és legközelebb hozok önnek egy csomó kész dolgot, esetleg néhány színpadi vázlatot, kész tervet, témát, amikből aztán megítélheti a tehetségemet.

- Ahá... homályosan emlékszem. Hát maga az?

- Én. És ez a csomó piszkos kézirat: az ígéretem. Addig nem nyugodtam, míg mindennel el nem készültem. De mindjárt meg fogja látni, hogy az időm nem veszett kárba.

- Legyen szerencsém.

- Hát térjünk a tárgyra. Itt van az első és legfontosabb: egy három felvonásos, kiállításos színmű teljes befejezett vázlata, kész szcenáriummal, esetleg a Nemzeti Színház részére. Címe: „Diadal.”

- Diadal? Nagyon érdekes. Miről szól?

- Miről szólna? A központi hatalmak diadalmas győzelmének ragyogó allegóriája, előjátékkal, tizenkét képpel és apoteózissal. Központja Zita királynő, az árvák és özvegyek patrónusa. Óriási trükk: maga öfelsége Károly király is megjelenik egy élőképben, kivont karddal, koronával a fején, amint áldólag terjeszti ki egyik kezét Erdély, másik kezét Lengyelország, harmadik kezét Horvátország felé... Na, mit szól hozzá?

- Hm - mondom. - Hm. Várjon csak, azt szeretném kérdezni...

- Hogy mi van? Csekélység. Van itt egy kabaréjelenet. Címe: „A császár!”

- A császár? Hm. Hm. Ha nem csalódom...

- Nem csalódik. A jelenet Párizsban játszódik, egy csapszékben. Két ütött-kopott francia katona üldögél szomorúan. Az egyik a „Két gránátos”-t kezdi énekelni, amelyben Napóleon bukásáról van szó. Hirtelen zaj támad az utcán. A csaplárosné rémülten jön be. „A németek!” kiáltja. „A németek bevonulnak Párizsba!” A szín kivilágosodik. Két ragyogó német dzsidás kapitány lép be, nemzetiszínű zászlókkal... A francia katonák ijedten húzódnak vissza... Az egyik kapitány elénekli az „A császár!” című balladát, mely a „Két gránátos” zenéjére készült, s mely azt tárgyalja, hogy vonult be Második Vilmos, serege élén, mint egy saskeselyű, Párizsba... Vörös fény, a háttérben megjelenik összefont karokkal, emelt fővel Vilmos császár mellszobra... Nos?!!

- Hm. Érdekes. Hm. Mondja csak, izé...

- Hogy van-e még valami? Azt elhiszem, hogy van. Tessék: Egy szeriöz kuplé - címe: Hindenburg. Mit mondjak róla? Csak a refrént említem fel szerényen: „Az ágyú dörög - S áll bátran s erősen Hindenburg.” He? Ez már döfi, mi? Képzelve azt a bődületes lelkesedést, ami erre a refrénre elfogja a közönséget... Együtt fogják énekelni a színésszel, az tuti...

- No, igen, de úgy látom...

- Mit lát? Azt hiszi, ez minden? Van itt egyéb is... Egy óriási, látványos opera teljes szövege, amelyben diadalmasan visszatérő katonák...

- Pardon, egy percre, kedves izé, Winkler...

- Tudom, tudom. Hogy van-e még valami? - Hát van. Zucker bleibt am Grund. Van itt egy teljes revü, olyan trükkel, amire még nem gondolt színpadi szerző eddig, és aminek kettős jelentősége van... Na, mit gondol? Úgy se találja ki... Nos hát, megmondom: a revü hőse egy dúsgazdag milliomos, miután mindent végigpróbált, hogy örököshöz jusson, végre arra az elhatározásra jut, hogy egész vagyonával hadikölcsönt jegyez. Mit szól ehhez az ötlethez? Képzelve, hogy kapkodnak majd a színházak ezért a darabért... Persze, mindegyik szeretné, hogy a kormány kezét örökre biztosítsa magának... Azonkívül...

- Attention, kedves Winkler úr... Csak egy kérdést... Mondja, mikor is volt maga velem utoljára?

Winkler zavartan vakarta meg a fejét.

- Hm... Egészen bizonyosan nem tudom... De ha utánaszámolok... Tessék csak várni... Miután innen lementem a szerkesztőségből, egyenesen felrohantam a Gellérthegyre, bevettem magam a barlangba, és elhatároztam, hogy addig elő nem bújok, míg el nem készülök munkámmal. Nem is jöttem ki. Volt nálam egy évre szóló kenyérjegy, azt ettem, és erdei sáskát rágtam hozzá.

- Aludni nem aludt?

- Míg el nem készültem, addig nem. Munka után, bevallom, elnyomott egy kicsit az álom. Most egy fél órája ébredtem fel, összeszedtem a kéziratokat, és időt nem vesztve, villamosra ültem, és egyenesen ide rohantam. Itt vagyok, és várom további utasításait. Vallja be, szerkesztő úr, várakozáson felül megfeleltem azoknak a várakozásoknak, amiket hozzám és színpadi karrieremhez fűzött...

- Meg, meg, kedves Winkler... Most pedig szedje össze a kéziratát, vegyen magához továbbá egy évre szóló kenyérjegyet.

- Nos?

- ...menjen vissza a barlangba, és aludjon tovább. Majd telefonálok, ha legközelebb szükségem lesz magára.

1919

RIP (II)

- A szerkesztő elvtársat keresi.

- Kicsoda?

- Bizony a nevét nem tudom... de volt itt vagy öt héttel ezelőtt, az a szakállas...

- Szakállas?

- Aki a kéziratokat hozta... aztán a szerkesztő elvtárs azt mondta neki, hogy menjen vissza, és aludjon tovább...

Ahá, tudom már. Rip mester, akit egy évvel ezelőtt, én boldogtalan, azzal küldtem el, hogy gyűjtsön témákat, ötleteket, és jelentkezzék, ha van valami... aki aztán elbújt egy évre a gellérthegy barlangba, és öt héttel ezelőtt megjelent nálam kuplékkal, színdarabokkal, jele- netekkel, amik részben Vilmos császár apoteózisát zengték, részben a németek bevonulását Párizsba, részben a hadikölcsön sikerét, részben Hindenburg győzelmét... és akit egy időre visszaküldtem megint a barlangba. Úgy látszik, előbújt megint. Essünk túl rajta, bejöhet.

- Alázatos szolgálja, szerkesztő úr.

- Csak elvtárs. Parancsoljon, kedves Winkler elvtárs. Mi jót hozott?

- Hát kérem alássan, rájöttem, hogy múltkori látogatásommal egy kicsit felsültem. Nagyon komolyan vettem egy év előtt adott tanácsait, túl sokáig gyűjtöttem az anyagot, közben elévült sok témának az érvényessége. Mikor öt héttel ezelőtt elmentem innen, elolvastam egynéhány újságot, és tájékoztam magam, hogy mit vár most a világ egy magamfajta szegény, de szorgalmas írói lángésztől. Hát bizony, kedves szerkesztő úr, köztünk szólva, disznó egy világ volt ez a háborús világ, azzal a sok csirkefogó hadvezérrel meg hadiszállítóval, akik egymásra uszították a szegény népeket. Nem is értem, hogy akadhattak lelkiismeretlen írók, akiknek volt képük dicsőíteni ezt a gyalázatos világot... Nekem éppen elég volt belőle. Elolvastam a lapokat, elhatároztam, hogy alkalmazkodni fogok azokhoz az új eszmékhez, amik hosszú visszavonultságom alatt diadalmasan meghódították a világot. Visszamentem a barlangba, vittem magammal öt hétre való kenyérjegyet, azt majszolgattam, és közben elkészültem néhány dráma és vígjáték vázlatával, melyek mind a szegény emberek dolgával foglalkoznak, és amelyeket most lesz szerencsém bemutatni.

- Tudniillik, kedves Rip elvtárs...

- Csak tessék várni. Itt van mindjárt az első. Ezt kérem, ha megírom részletesen és előadják, minden tisztességes ember azt fogja mondani: így kell beszélni, az már más. Ebben kérem, nem holmi nagyképű hadvezérről, gyilkos és vérszomjas királyról van szó, amilyenekről ezek a régi írók írtak... Ebben csupa szegény, de becsületes ember van... A főhőse, kérem alássan, egy derék munkásember, aki a két keze veritékével dolgozik, de annak aztán meg is van a látszatja... Eleinte a gyárban dolgozik csak, de szorgalmával és tisztességes munkájával felküzdí magát, egy kis műhelyt vezet, a műhely szépen fejlődik... egyre nagyobbodik... végre gyár lesz belőle, ami az egész országot ellátja a szükséges alkatrészekkel, kérem alássan, és ennek a gyárnak az igazgatója és tulajdonosa ő, a becsületes és szorgalmas munkás, nem holmi komisz uzsorás hadimilliomos, mint a régi világban...

- Azazhogy, kedves Rip elvtárs, csakhogy...

- Azt hiszi, ez túlságosan merész, ezt nem veszi be a közönség, amelyik még hozzá van szokva a régi világhoz. Hát egy kis merészségért nem megyünk a szomszédba. Van egy másik témám, az még sokkal merészebb, azt talán még meg se értik... Abban, kezit csókolom, egy koldusról van szó, egy szegény, nyomorult koldusról, akár tetszik, akár nem... Ez a koldus az utcasarkon koldul, de egyszer aztán talál egy sorsjegyet... Nem is törődik vele, csak úgy véletlenül elteszi, meg is feledkezik róla... Na már most olyan meglepetés történik a második felvonásban, amiről nem is álmodik a közönség... Hiába töri a fejét, szerkesztő úr, úgyse találja ki, inkább megmondom... A sorsjeggyel megnyeri a főnyereményt, a szegény koldus, a főnyeremény négyszázezer koronát, szerencsés esetben, a hatszázezer koronás jutalomdíjjal! Na, mit szól hozzá?

- Nagyon szép, azonban...

- Megnyeri bizony, mint a pinty, menten vásárol is rajta egy kastélyt, kacsalábon forgót, elveszi a babáját, úgy él, mint a kiskirály...

- Jó, jó, evvel azt akarom mondani...

- Hogy túl modern a téma? Ugyan kérem, szerkesztő úr, maga még mindig nem tud bele-törődni az új világba. Hát akkor mit szólna a harmadik témámhoz, amibe egy közönséges munkáslányról van szó, aki nem is sejtí, mennyi fény, pompa és öröm van a világon. Hát a munkáslány egyszer énekelgetve megy haza az utcán. Egy automobil ballag éppen arra, abban ül egy dúsgazdag gyáros... Meghallja a lány hangját, és felfedezi, hogy egy nagyszerű énekes-nő lenne belőle... Kiszáll az autóból, felveszi a szegény, de becsületes munkáslányt, kiképez-teti a hangját, berendez neki, saját magának egy tizenkét szobás, gyönyörű lakást az Andrássy úton vagy a villanegyedben... híres énekesnőt csinál belőle, akihez csak úgy dűl a pénz, mint a siker... meg a...

- Nézze, kedves Rip elvtárs, azt ajánlom magának...

- Hogy ne beszéljek olyan sokat, hanem fogjak hozzá és írjam meg ezeket a nagyszerű és modern témáimat?

- Nem egészen. Hanem hogy menjen vissza még egy kicsit a barlangba, és aludjon még egy kicsit tovább. De útközben vegyen meg a sarkon néhány kis füzetet a szociális termelésről... aztán majd legközelebb legyen újra szerencsém.

1919

II. rész
FORDÍTOTT VILÁG

1920-1932

FORDÍTOTT VILÁG

Ezúttal nem is vicc.

Egy német csillagász könyvet bocsát közre, amelyben igen kedvesen és egyszerűen közli, hogy számításokat, megfigyeléseket és megfontolásokat végzett, melyeknek alapján van szerencséje bejelenteni, hogy ami a kozmoszt, a világegyetemet, napokat és holdakat, valamint kedvenc földünknek mindeme dolgok között való helyzetét illeti, egy kis tévedésben voltunk eddig, Arisztoteléstől, Ptolemeuson át, Laplace-ig, akinek felfogása ma is uralkodik: a dolog nem egészen úgy áll, ahogy azt az iskolában tanuljuk manapság.

A könyvet magát nem olvastam, csak a róla szóló ismertetést. Azért írok róla, sietve - tartok tőle, hogy semmi mondanivalóm nem volna többé, ha elolvasnám, egy bosszankodó kézlegyintésen kívül, amivel dadaista műveket szoktunk félretenni. Így, maga az elmélet ötlete, hallatlanul felizgatott - nem azért, mert valószínű. Az igazság, annak számára, aki szereti, *mindenben* megnyilvánul, ami létezik és létrejön: csak nem mindig ott, ahol keresni szokták. Aki hazudik vagy téved, annak persze nem a szavában, gondolatában - de azért ne szaladj el mindjárt, ha rajtakapod.

Egy nagy tévedés, más irányban, néha tanulságosabb, mint sok kis igazság - ismeretlen forrásokhoz vezet, a *lélek forrásaihoz*, ahonnan - és ez a fontos - *nem véletlenül* bugyogott elő.

Ha valaki azt mondja, hogy kétszer kettő négy, az nem sokkal járult hozzá a matematika fejlődéséhez. De aki azt mondja, hogy kétszer kettő öt, az esetleg új megismerés világát tárja fel a lélektanban.

Most pedig fogózzanak meg, mert elmondom, mit állít a német csillagász.

Azt mondja, hogy ami a földgolyót illeti, az csakugyan egy gömb, hiszen számtalanszor körüljártuk, minden irányban. Jól ismerjük nagyságát, felületét, elosztását, pontos térképeink vannak róla.

Ez mind helyes is.

A tévedés abban rejlik, mintha világunk ennek a gömbnek a *külső felületén volna*.

Amit mi földnek nevezünk, az egy *belül üres golyó*, olyan, mint egy nagy buborék. A mi világunk pedig. Európa és Amerika és Afrika és a tengerek, és mi magunk ennek az üres buboréknek a *belső gömbfelületén vagyunk*. Hogy *kívül* mi van, arról sejtelmünk sincs, valami nagy tűzréteg lehet nyilván, mert ha a földkéregben *kifelé* ásunk (eddig azt hittük, *befelé*), rendszeren lávához és tűzhöz közeledünk.

No és, kapsz a fejedhez, akkor mi van a kék éggel a fejünk fölött és a csillagokkal és nappal és a tejúttal és az egész végtelenséggel - ez mind káprázat volt?

Dehogysis.

Mindezek a dolgok valóságok. Csak nem kívül vannak, hanem belül, és nem iszonytatóan nagyok, hanem aránylag elég kicsikék.

Az üres földbuborék közepe táján, a központ körül, forog egy kék színű, a földgolyóhoz képest eléggé apró gázgömböcske - akkora lehet az egész, mint, mondjuk, az egyik földrész. Erre a gömböcskére, amit mi mennyboltnak hiszünk, vannak kirakva a csillagok - apró tűzpontok s villódzó szikrák - ó, nem „végtelen”, „a miénknél százmilliószor nagyobb” világok - gyertyácskák csak, mint ahogy gyerekkorunkban tudtuk és hittük, csak lebeszéltek róla

bennünket. Bolygótestvéreink, Mars, Neptun, Venus és a többi, a központi földmag és a burok közt keringenek. A nap pedig, nagyfeszültségű villamos kályha, ott ragad valahol a kék földmag egyik oldalán, hol egyik felére, hol a másikra kerül, aszerint, hogy éccaka van vagy nappal.

Egyszóval, mi akik fejjel *befelé* lógunk ebben a világban, magunk *alatt* látjuk azt a valamit, amit eddig végtelenségnek hittünk, s ami valóságban, mindenestől együtt, sokkal kisebb dolog, mint a föld, ez a sokat emlegetett „porszem” a világmindenség csillagos égén. A fény természetének rosszul fogalmazott, rosszul értett magyarázata volt az oka eddigi tévedéseinknek.

Ezek szerint a „végtelen csillagos ég”, Isten birodalma, nem is más, mint egy kis panoptikum, planetárium, amit szórakozásul mutogatnak nekünk, a mindenségtől elzárt barlanglakóknak, amik vagyunk.

Amerika tehát nem *alattunk*, hanem *fölöttünk* van, túl a csillagos égen, túl a napon és bolygókön, túl a kék földmagon. Eddig, a *homorú* és nem domború gömbfelületen, kerülő úton értünk el oda - de ha például megoldják a rakétahajó problémáját, semmi sem lesz egyszerűbb, minthogy az *egyenes utat* válasszuk, az átmérő irányában. Egy Amerikai utazás akkor úgy fog történni, hogy egyenesen megindulunk az ég felé, érintjük a holdat és bolygókat, elmegyünk a nap mellett, és néhány perc múlva kikötünk a túlsó oldalon New Yorkban, ami így sokkal közelebb fekszik, mintha az Atlanti-óceánt szeljük keresztül.

Így állunk tehát ezzel a kérdéssel.

Mondanom sem kell, hogy az új Laplace rendszerében - amint az természetes is - minden csillagászati meteorológiai számítást, bolygók útját, hold- és napfogyatkozást, éppen úgy, sőt, egyszerűbben ki lehet számítani előre, igazolni utólag, mint ahogy az eddigi, tévesnek és nem tévesnek tartott rendszerekben kiszámították, mint ahogy kiszámították, pontosan Egyiptom csillagásza, akiknek rendszerében a föld egy nagy tányér volt a világelefánt fülcimpáján vagy isten kalapja, vagy amit akartok.

Hiszen éppen ez a bökkenő.

Illetve nem is ez.

A bökkenő, sőt megdöbbenő nem ez a csacsiság, amin el lehet mulatni egy fél óráig, ha kedvünk van hozzá, vagy elintézni egy mosollyal - a megdöbbenő az, hogy ez a hóbotos elmélet mennyire elárulja forrását - korunk világának és emberének hánykolódó, vajúdó lelkét, lelkének mélyét, a nyugtalanságokat és szenvedéseket, amik ott puffadoznak valahol az öntudatlanban.

A világmindenségnek, a rajtunk kívül eső valóságnak, bizonyára hamis, a mostanában ismertnél megbízhatatlanabb és haszontalanabb képét adta ez a német csillagász, ezzel a tükörvilágképpel, ezzel a megfordított-gukker-világképpel, amiben egyszerre minden kicsi lesz, ami eddig nagy volt.

De milyen hű képét adta, önkéntelenül, *belső világunk*, lelki világunk, az emberi lélek mai állapotának - ennek a magára hagyott léleknek, mely mindenáron meg akarja fordítani a gukkert, mert elvesztette hitét abban az óriási és nagyszerű és felemelő és magasztos dologban, amit a *nagyító* gukker mutatott - elvesztette hitét, mert ez a sok nagyszerű és magasztos dolog csak nem akart segíteni rajta!

Fordítsuk csak le a lélek nyelvére ezt a furcsa, új mértant - vegyük *jelképnek*, vegyük *allegorikusnak* tételeit -, egyszeribe értelmet kap, ami értelmetlen eredetieskedésnek hatott.

Ó, igen, halálosan unni kezdi már a szenvedések, értelmetlenségek, igazságtalanságok ellen lázadó emberi lélek, emberi vágy a reménytelen ellentmondást, ami reményei, vágyai s ama rettenetes méretek közt tátong, amivel a folytonos „végtelenség”-et és „határtalanság”-ot papoló pietizmus akarja leszerelni ezeket a vágyakat.

Ó, igen, unjuk már az egyhangú, reménytelen tanítást, hogy kukacok vagyunk és porszemek vagyunk valami *végtelen* bölcsesség árnyékában. Ez a „végtelen” bölcsesség olyan végtelenül homályos és szétfolyó, hogy életünkre való hatásában a semmivel lett egyenlő, érzésünkben - elvesztettük a reményt, hogy valaha hasonlónak lehessünk hozzá.

A félig értett, félig felfogott, hitünk számára használhatatlan óriási világ helyett adjatok nekünk inkább egy egészen kicsike világot, amiben otthon vagyunk, ahol urak vagyunk, ahol kiismerjük magunkat. Legyen ez a világ akkora csak, hogy éppen elférünk benne - legyen akkora, mint egy barlang, egy lyuk, mi nem akarjuk tudni többé, odakint mi van - mi megvárjuk, míg Isten rendbe jön önmagával, aztán szólítson minket megint, ha célja van velünk: „Ádám, hol vagy?”

Nem akarjuk többet hallani a triviális viccet: „uram, mi ez a tenger végtelen tükréhez képest?”

Nem is végtelen.

Azon a helyen, ahol Dante a poklot sejtette, a föld legmélyebb belsejében, ott legyen ezentúl a mi mennyországunk.

Mi pedig eldugjuk fejünket, mint a strucc, a föld alá, Isten elől, akivel haragban vagyunk.

Nem kell az ő „végtelensége”, amiben nekünk a kukac szerepét szánta. Majd keresünk magunknak olyan istent, aki felismeri bennünk az önmagához hasonlót.

1928

KÉRŐDZŐ VILÁG

Eljön-e végre a tudós vagy akár metafizikus, aki komolyan veszi a hasonlatot, hogy minden megújul, újrakezdődik, elér valahová, megint visszafordul - komolyan veszi, s elkezd *valóságosan* gondolkozni az *Időről*, hogy mi az, mit jelent - olyan valóságosan s eredményesen, amilyen valóságosan s eredményesen a Tér törvényét keresték Pithagóraszttól Newtonig, Newtontól Rutherfordig?

Mert amit Bergson és Einstein beszél az Idő fogalmáról - az mind nagyon szép és zseniális - mégis, pusztán költészet marad addig, míg olyan világos és megvilágító tételek nem származnak belőle, mint azok, melyeknek alapján új kísérletek és új felfedezések és találmányok váltak lehetségessé.

Két test egyidőben nem lehet egy helyen. Ez tétel volt, erre lehetett építeni. De csak a térre vonatkozott. Az *Időről* még annyit se mertek kimondani eddig, hogy például ugyanazon a helyen, egyszerre csak egy esemény lehetséges.

Az ismerettan tudósa makacsul ezt hangoztatja: az Időt nem lehet közvetlenül tapasztalni, mint ahogy teret és anyagot tapasztalunk közvetlenül érzékeinkkel. Ezért nem lehet róla valóságos fogalmunk.

Pusztán kifogás. Teret és anyagot se tapasztalunk közvetlenül. Vagy csak nagyon kevésbé. Érzékeink nagyon gyenge műszerek. A mikroszkóp egy világát a valóságnak tárta fel, amit nélküle soha nem vettek volna tudomásul érzékeink. Csakhogy a mikroszkóp azzal vált lehetőséggé, hogy *hittünk* az anyag valóságában, mivel az anyagról pontos és világos fogalmunk volt, amit még a görögöktől örököltünk. Nélkülük nincs mikroszkóp és nincs elektronbombázás. (Miért nem Ázsiában találták fel a mikroszkópot, miért Európában? Mert Buddha és Confucius és Lao-Tse rosszul és homályosan írták körül az anyag fogalmát, a görögök ellenben jól és világosan.)

Olyan meghatározását várjuk az Idő fogalmának, amiből egyszerű tételek jönnek, mint a fizikai tér tételei. Akkor kiderülhet, vajon nem tapasztalhatjuk az Időt, ha közvetve is, valóságosan? S ha valóságosan tapasztalhatjuk - miért ne kísérletezhetnénk vele?

Időmikroszkópunk már majdnem van - a gyorsított mozgóképet egész bátran nevezhetjük így.

Hátra volna még az Időgép. H. G. Wells hóbotos álma, amivel előre és hátra utazhatunk az időben.

Mert maga az Idő nem áll, valamiféle mozgása van, csak nem lehet tudni, milyen. Azt, hogy ez a mozgás egyenletes sebességű, a természetes ütemek, csillagok és napok visszatérő ábrái hitették el velünk - a lélektan finomabb ismerete már kételyeket kelt: hiszen a mozgás üteme felfogóképességünk függvénye, és nem megfordítva. Mi órával mérjük az Időt, az óra viszont a mi önkényes időfogalmainkkal méri önmagát: hogy két perc valóban, abszolút értelemben is egyenlő hosszú idő, azt soha nem fogjuk meg tudni.

Érdekesebb ennél, hogy az Idő mozgásának *irányát* kivétel nélkül mindenki adotttnak és változtathatatatlannak képzei: múltból a jelenen át a jövő felé.

A költők ugyan beszélnek ilyesmit, hogy kizökkent az Idő, hogy visszafordult, hogy megállt, mint Józsué előtt a Nap - de ki veszi komolyan a költőket? Bergson szerint az Idő megfordíthatatlan. A természetfilozófus egyszerűen képekre hivatkozik, amik egymás után peregnek le szemeink előtt, s ez egymásutánban határozott rendszer van: a rügyből mindig virág lesz, a virágból mindig gyümölcs. Ezt elnevezi *fejlődésnek*, s ezzel bizonyítottnak veszi, hogy az Idő mindig előre felé megy, mint a mozgókép kockái. Megfordított mozgóképen ugyan láttunk már olyat, hogy a gyümölcsből virág lesz, a virágból rügy, de ezt legfeljebb viccnek nézik ugyanazok a bölcsek, akik pedig a valóságos életet is holmi egymásra következő képsorozat színházának fogják fel.

Holott az igazság az, hogy nemcsak a mozgóképen, de a valóságban is néha előre, néha pedig hátrafelé megy az Idő. Nemcsak a mozgóképen, de a valóságban is virág lesz és rügy lesz és mag lesz megint a gyümölcsből.

A jelenből pedig olykor múlt.

Mostanában sokszor érzem úgy, mint ha H. G. Wells időgépén járnék. A híres „*déjà vu*” érzés, az a „mintha ugyanez már lett volna egyszer”, sokszor önti el hangulatom - vajon érzéki csalódásról van szó minden esetben?

Ma reggel például.

Bombamerénylet Milánóban, olvasom. Pokolgép a lámpaoszlopban, tizennyolc halott, az anarchistákat még nem sikerült elfogni. Megnézem a naptárt, évet és hónapot és órát - hiába, az egész olyan, mint egy álom.

Anarchisták, bombamerénylet, pokolgép, diktatúra, diplomácia, hadüzenet - milyen furcsa az egész! A kilencvenes évek világa, stílusban - mintha semmi sem történt volna azóta.

Ha nem olvasnám a másik oldalon, hogy a *Bremen* útban van Amerika felé, s ezt rádióon közlik, nem tudnám, hogy ébren vagyok.

Ezen a vonalon tehát mégis előrement az Idő. De egyebütt?

Úgy látszik, mégis többféle iránya van az Időnek. Az utópisták, mikor megírják a „jövő század regényét”, erre nincsenek tekintettel. Náluk *minden* fejlődésben van, előre felé szalad - talán azért olyan művészietlenek, mesterkélték ezek az utópiák.

A világ valódi művészei minden korban, a tudomány kérlelhetetlen dogmáin túl, ha nem is merték bevallani, mindig érezték az Időnek ezt a furcsa ingadozását - talán azért tartották a nagy művészt „halhatatlannak”, „időtől függetlennek” a költők. A művészet *stílusát* a korszellemből szokták levezetni - hogy van az mégis, hogy a stílusok hullámozása fűtyül a századok számtani rendjére - hogy a trecento művészete, érzésvilága visszaálmodta magát valami primitív őskorba - hogy a tizenötödik század nem ott folytatta, ahol a tizennegyedik abbahagyta, hanem váratlanul s minden magyarázható ok nélkül, egyszerre azért, mert másképpen nem lehetett, egyszerre csak úgy kezdett látni és gondolkodni és érezni, mintha Hellász csak tegnap lett volna, s azóta semmi se történt volna, se népvándorlás, se kereszténység, se eredendő bűn, se megváltás.

Azért, mert a kor szellemét a *művész* érzi és látja, nem a történelemtudós és nem az utópista. A korszellem pedig nem ismer századokat s nem ismeri az Idő és Fejlődés állítólagos törvényét múltból, jelenen át, a jövőbe. Hiába konstruálja meg a lelkes futurista és aktivista, hogy Holnap szükségképpen ezt és ezt fogjuk látni és érezni és akarni - egyszerre csak közbejön valami, az ember nem tudja, mi az, és minden logika és fejlődés és számítás ellenére a holnapból valami furcsa, felemás tegnap lesz, a gondosan előre elkészített és légmentesen konzervált futurista és aktivista képek és szobrok és utópiák és társadalmi elméletek és politikai koncepciók és haditervek és új vallások egyszerre csak komikus torzókká válnak, és az emberek megint a *Gartenlaub*et olvassák és a *Fliegende Blätter*t, és a festők és írók itt folytatják, ahol Daumier és Dickens abbahagyták, és az anarchisták megint dinamitos pokolgépet csinálnak, és minden úgy van, mintha *ma* nem lett volna, és az Isten se érti az egészet.

Mert ma például nincs ma, de holnap sincs, ellenben olyan az egész, mintha tegnapelőtt volna.

Azért tegnapelőtt és nem tegnap, mert, emlékszem, tegnap még divatban volt például olyan történelmi színműveket írni, amikben Julius Caesar, Krisztus és Napóleon úgy voltak beállítva, mintha mai emberek volnának. Most másféle színdarabok aktuálisok. Olyanok, melyekben én és te és ő egykorú, történelmi jelmezekben játszanánk el egykorú történelmi ízű tragédiánkat és komédiánkat.

Kérődzik a világ.

1928

AKROBA-AT! DIPLOMA-AT! - Ó!

Egész Pestet elbájolta és megbűvölte ez a drága kis angol bohóc, aki most egy hónapig fellépett az orfeumban. A könnyünk csurgott, úgy kellett nevetni. És ahova megyek, mindenütt, ahol szóba kerül vagy eszünkbe jut, mindenki próbálja utánozni, felemelt karokkal, gyönyörben kifordított szemekkel, az ájult elragadtatás hangján, ahogy ez a felejthetetlen kis Rivels csinálja:

- *Akroba-at!!... Ó!!!*

Tudniillik ez a kis trükkje és művészete és filozófiája. Ő egy kis bohóc, ugrál a színpadon, a hagyományos maskarában, mint a többi. De ha a partnere közben azt mondja neki például: „te, most hagyd abba a cigánykereket, trombitáljunk”, akkor abban a pillanatban abbahagyja a cigánykereket, széttárja a karját, szeme az ég felé fordul, és olyan eszméletlen, földöntúli boldogsággal, mint akinek legmélyebb, legtitkosabb vágya és ambíciója és életcélja és rendeltetése teljesül, mint egy könnyes hálaímeit istenhez, aki megengedte, hogy üdvözljön, úgy rebegi, elgyöngülve, fejét ingatva a kéjmámortól:

- *Trompeten!... Ó!...*

És elkezd rettenetesen trombitálni. És trombitál, és akkor egy emelkedő hangsor közepén a partnere azt mondja neki: „te, inkább ugráljunk egymás fejére, mint az akrobaták”, és Rivels eldobja a trombitát, a szeme kifordul, széttárja a karját (lásd, mint fent):

- *Akroba-at...!!! ...Ó!!!*

És bármit mondanak neki közben, hogy hegedüljünk, valami szomorút és meghatót, most kukorékoljunk, most csináljunk egy hidat, most legyünk komoly apák, most legyünk szöcskék, most legyünk elefántok, Rivels rögtön abbahagyja az előbbi, és rögtön hajlandó szívének egész rajongásával és lángoló hitével szöcske lenni és elefánt lenni és komoly apa lenni és hídépítő mérnök és hídromboló forradalmár lenni: annyira odavan hivatásának nagyszerűségétől, bármi legyen a hivatás, hogy az elragadtatás folytonos kitörése állandóan megzavarja a hivatás gyakorlásában - mint akrobata például már a partnere fején állva, egyszerre csak széttárja karját: „Akroba-at...!!!... Ó!!!...” rebegi, és a fején álló másik partner lepottyan a fejről.

Alapos a gyanúm, hogy ezúttal nem a torzságon, groteszkségen, nem rendkívülin nevetünk, hanem olyasvalamin, ami annyira rendes és általános emberi vonás, hogy nevetésünk az önfelismerés kielégülésénél is több - nem azon nevetünk, hogy ilyenek *voltunk*, mondjuk gyermekkorunkban, hanem azon, hogy ilyenek *vagyunk* most is - sőt nem azon, hogy ilyenek is vagyunk, hanem azon, hogy *csak* ilyenek vagyunk.

Mert azt ugyebár nem kell külön magyarázni, hogy Rivels produkciója a léleknek azt az állapotát ábrázolja, amit nagyképűen *gyermekkornak* szoktunk nevezni. A gyermek számára - állítólag csak a gyermek számára - minden játék, minden szerep, amibe beleképze magát, a szerep tartamára végtelenné tágult, egyetlen lehetőségnek tűnik - az önmagához való tökéletes hűtlenség száz változatban.

De miért olyan komikus ez? Azért, mert ostoba?

És ha igen, azért, mert a *gyermek* ostoba? Vagy talán...

Briand az órateremben Stresemann és a többi külügyminiszter jelenlétében ünnepélyesen felolvassa a Kellog-féle békepaktumot, mely szerint... amint azt már tudni méltóztatik. Most

pedig írjuk alá, uraim, jó? - mondja Briand, és a külügyminiszterek sorra az asztalhoz járulnak, és ünnepélyesen aláírják... Remegő kézzel veszik kezükbe a tollat, és mielőtt aláírnak, Briand-dal együtt, egy pillanatra kifordul a szemük és széttárul a karjuk a meghatottságtól.

- Békeapostol!!!... Ó!!!

És akadnak ezrével és százezrével politikusok, újságírók, katonák, volt katonák, sőt közönséges emberek is Európa-szerte, akik együtt mondják és írják velük:

- Béke!!... Megértés!!... Ó!!

És egész komolyan nekifognak, hogy ők most békét fognak csinálni.

Egy óra múlva Briand külön az angol külügyminiszterrel aláírja a Németország és Amerika elleni háborús szerződést. És lelkesen egymás szemébe néznek.

- Hazafiság! Nemzetvédelem!!... Ó!!

És Angliában és Franciaországban külön és Németországban és Amerikában külön, egyébként ugyanazok a politikusok és újságírók és katonák és volt katonák, sőt, közönséges emberek is, lelkesen kiáltanak:

- Nemzetvédelem!!... Vitézség! Bátorság!!... Ó!!...

Ki itt a bohóc? Ki itt a közönség? Európa? Briand?

Az a kérdés, melyik nevet a másikon. De ezt se lehet biztosan tudni.

Francia könyv került a kezembe, Richet írta, a címe: *L'homme stupide*, az ostoba ember. Filozófiai munka, igen komolyan tárgyalja és bizonyítja felfedezését, mely szerint az embert minden élő állati és növény fajtától határtalan butasága különbözteti meg. Az okosság és butaság egzakt fogalmából indulva ki, mely szerint okosság az, ha egy élőlény egyéni és faji élete érdekében a körülményeket helyesen ítélve meg, helyesen cselekszik, butaság pedig ennek az ellenkezője - kimutatja, hogy soha és sehol semmiféle állat és növény annyi ostobaságot nem mivel a körülmények és dolgok ostoba megítélése következtében, mint az ember.

Annyi bizonyos, hogy egy kutyával vagy akárcsak egy patkánnyal nem lehetne például megcsinálni azt a viccet, hogy egyik pillanatban kenyeret, másik pillanatban égő gyufát tartunk az orra alá, anélkül hogy a különbséget, személyünkkel szemben való miheztartás szempontjából ne ítélje meg helyesen. Egy marhanyájjal vagy akár egy raj darázssal, nem lehetne elhitetni, hogy bizonyos elvi megfontolások eredményeként leghelyesebb a felgyújtott istállóba menekülni a legelő veszedelme előtt. Az is feltűnő, hogy az emberek nagyon sokat gondolnak az állatokra, mikor fogalmakat alkotnak, az állatnak pedig eszébe se jut az ember, hacsak rossz sorsa össze nem hozza vele. Például a bátorság és gyávaság eszményét csak az oroszlanra és nyúlra gondolva értjük meg - s mivel a bátorságot egész helytelenül *mindig* helyesnek és szépnek tartjuk, igyekszünk akkor is az oroszlant utánozni, mikor éppen inkább nyúlnak lenni volna szép és helyes. Egy oroszlanak nem jutna eszébe, hogy ő olyan bátor, mint Mussolini. Az oroszlan egyszerűen azért bátor, mert körülményei és adottsága folytán számára az a legcélravezetőbb - ugyanazért ugyanolyan helyes és találó megfontolással bátor, mint amilyen-nel a nyúl gyáva. Az a gyanúm, hogy amennyiben az oroszlanak mégis van valami ideálja, akit tisztel, az nem Mussolini, hanem egy nyúl, aki olyan bátor mer lenni, hogy még előle is elszalad.

Kivéve azonban azokat az eseteket, mikor az állat még nagyon fiatal.

Aki az oroszlánkölyökkel vagy cicával, nyuszival vagy fecskefiókával játszott valaha, olyan vonást fedezhetett fel benne, ami a fejlődés folyamán, úgy látszik, eltűnik; a fantáziát.

A cica karmol és harap, mint egy oroszlán - az oroszlánkölyök kapkod a gombolyag után, mint a cica.

Megfelelnek magukról.

Az előbb azt mondtam: az állatok nem utánozzák se egymást, se az embert. Egyetlen állat kivételével - a majom. Talán nem is a külső, a *belső* hasonlóság terelte rá a figyelmet, mint lehetséges rokonra.

Az ember a majom - és minden állat gyermeke.

Talán túlzás mégis, amit az a francia könyv beszél.

Az emberről egyszerűen nem lehet még megállapítani, hogy okos-e vagy ostoba. Egy egész fajta, amelyik még nem érett meg! Egy egész fajta, gyermekkorban. Nem lehet tudni, mi lesz belőle. Nincsenek tulajdonságai. Hetezer éve képzelődik, játszik. Partnere, a természet, oda-ság: te majom! És ő, elragadtatva:

- Majom!!... Ó!!

És így tovább:

- Oroszlán!!... Ó!!

- Hős!!... Ó!!

- Bölcs!!... Ó!!

- Keresztény!!... Ó!!

- Pogány!!... Ó!!

- Béke!!... Ó!!

- Háború!!... Ó!!

Drága Rivels! Drága testvére Szókratésznek, Napóleonnak, Mussolininek, Kellognak - csak a költő ért meg téged igazán, az egyetlen, aki józanná öregedett ebben a részeg, ebben az Európának nevezett részeg cirkuszban.

1928

FEJLŐDÉS

- Ugyan kérem - mondta progresszív barátom -, már hogy gondol ilyet! Nézzen körül! Hogy gondolja, kérem, hogy egy ember a huszadik században...

Aztán tovább beszélt valamit, csak fél füllel tudtam figyelni, rettentő meleg volt, hiába berregett íróasztalomon a ventilátor. De úgyis mindegy, nem kell nekem arra figyelni. Neki minden harmadik szava az, hogy huszadik század és hogy ma már az nem úgy van. Ma már egy ember nem tehet ilyet, és egy asszony nem gondolkodhat úgy, és egy gyerek nem nevelkedhetik amúgy, és a kutya is csak tévedésből ugat olyanformán, mint kétszáz évvel ezelőtt, mert

még nem tudja, hogy ez a XX. század, és hogy az ő ugatása minden időszerűség híján, tulajdonképpen tárgytalan. Mert kérem, ma, amikor azok a rém nagy házak és a repülőgép és rádió és rakétahajó és freudizmus és a nők haja. És ahogy beszél és berreg a ventilátor, látom a képet, ahogy az ő képzeletében alakul - a világ egy nagy gőzgép, egyre sebesebben pörög, és a kerekei és csavarjai és szelepei, napok és holdak és csillagok, egyre síkosabbak és kerekkebbek, és minden egyre fejlettebb és tökéletesebb, és minden, ami kicsi volt, nagyon megnő, a városok egyre nagyobbak, az őserdők egyre kisebbek, mindenki egyre okosabb és szebb és nagyszerűbb, és végre akkora lesz a világ, hogy nem fér el a világon. Mert ezek a csökevényes dolgok, amik ma még vannak, ezek csak olyan átmeneti dolgok, a fejlődés betegségei, hogy azt mondja, szenvedések meg bajok, az nem jelent semmit. Egy művésznek, teszi hozzá szemrehányóan, aki vátesz s a jövőbe lát, nem kellene ezt magyarázni - hát nem mitőlünk, költőktől és látnokoktól és gondolkodóktól tudja mindezt ő maga is? Vagy talán meg akarom tagadni magam?

Ezen egy kicsit megütközöm. Nem, semmiképpen nem akarom megtagadni magam. Hogy is van csak? Persze, mint látnok és gondolkodó - no, igen, magam is remélek valami jövőndőt, ami más, mint „e gyalázatos jellem”. De mint művészt...

Nézze kérem, hogy is magyarázzam csak meg magának. Én várom és hiszem azt a jövőt, de én azt nem úgy képzem, hogy abból *hiányozni* fog az, ami most van. Az a valami gazdagabb dolog lesz, nyilvánvalóan, mint ez - de ugye, a gazdagság, a *Több*, az éppen abból áll, értse meg, hogy magában foglalja a kevesebbet: ezzel különb a kevesebbnél, nem azzal, hogy nagyobb.

Nézze, ne arról beszéljen, hogy minden, ami most van, megnő és megváltozik és tökéletesebb lesz. Ez engem, bevallom, nem vigasztal, inkább nyugtalanít. Köszönöm szépen. Ha az, ami most van, szenvedés és gyötrelme - a maga fejlődési rendszerében az, ami lesz, egy sokkal nagyobb és fejlettebb szenvedés és gyötrelme lesz. Én itt most lihegek és kínlódom a melegtől - és maga azzal traktál engem, hogy ez a meleg még tökéletesebb és nagyobb lesz? Köszönöm szépen, hisz ez egyenesen a pokol hitvallása meg azoké az istentől elrugaszkodott tudósoké, akik kiszámítgatják nekem, hogy százezer év múlva a nap visszazippantja a földet, és akkor megint felolvad és fehérre izzik, ami nagy nehezen megkeményedett és lehült.

Isten ments.

Nekem, ahogy itt ülök, egyetlen vigasztalásom, hogy valahol a Spitzbergák táján mégiscsak hűvösebb van, mint itt, és milyen jó lenne odamenni egy kicsit. Viszont ha ott volnék, és kezdenék dideregni, megint csak nem az vigasztalna, hogy másrészt, istentől elrugaszkodott tudósok szerint, a föld százezer év múlva kihűl, és jéggé dermed, hanem az, hogy hál'istennek, Budapesten jó meleg van, és ha ezt meguntam legfeljebb leruccanok egy kicsit oda.

Nem *nagyon* meleget és *nagyon* hideget képzelünk mi szívvel és lélekkel születő élőlények, mikor vagy negyvenezer évvel ezelőtt elhatároztuk, hogy meglátogatjuk ezt a világot. A testünk hőmérsékletét illetően harminchét fokban állapodtunk meg akkoriban - ez azt jelenti, hogy egyszer s mindenkorra lekötöttük testünket és lelkünket *annak* az egyetlen külvilágnak, mely valahol e hőmérséklet körül ingadozik, sok ezer lehetséges hőfok változatában.

S ami meleg és hideg adatik vágyunknak és képzeletünknek, az - kicsinyben rejlik a nagy - végtelen gazdagságát a Jóreménységnek e néhány foka körül tombolja ki.

Tudja, mi tetszik nekem ezen a világon?

Nem az, hogy milyen nagy és nagyra hivatott.

Az tetszik, hogy olyan gazdag és változatos, s hogy egyre gazdagodik.

Tudja, mi tetszik nekem a Jövőn? Nem az, hogy legyőzte és eltemette a Múltat és Jelent.

Az tetszik, hogy megtartotta, és még hozzátett valamit.

Tudja, mi tetszik nekem az emberen? Nem az, hogy egysejtű véglényből ilyen bonyolult és hatalmas, eleven gépezetté fejlődött. Az tetszik, hogy végeredményben ilyen egysejtű véglényekből, sejtekből van összerakva ma is. Őssejt, a nagy Ádám, minden élet forrása, nem halt meg: ott találd a mikroszkóp alatt, ha a békés, langyos posványnak egy cseppjét ráteszed tárgyüvegére.

Tudja, mi tetszik nekem a felhőkarcolókon? Hogy harminchetedik emeletén ülve elábrándozhatom azon az óbudai kis kunyhón, ahol tegnap megálltam, s eltűnődtem és megállapítottam, hogy éppen olyan primitív, mint amilyenek az őslakók kalibái lehettek. Róma és Aquincum előtt, az őslakóké és az ősembereké - primitív, mint egy cölöpépítmény, pedig most építették, a XX. században.

Tudja, mi tetszik nekem New Yorkban? Hogy békében meghagyta és megtúrta Velencét és Firenzét - meghagyta, és csodálkozva zarándokol el hozzá.

Tudja, mi tetszik nekem a repülőgépen és rakétahajón? Hogy ablakaiból, ha lenézek, ott látom az országúton azt a kétkerekű taligát, amivel négyezer évvel ezelőtt taligázott errefelé valami hellén paraszt.

És szeretem a szörnyű szövőgépet, mert ahogy elbandukoltam a budai utcán, egy zsalugáteres, földszintes ház ablakában fejkendős öregasszony ült, s hunyorgó szemmel tartotta a világosság felé a varrótű fokát, hogy beletaláljon a vékonyra pödört cérnaszállal - beletaláljon ugyanannak a varrótűnek a nyílásába, amit hatezer éves sírokban talált meg a geneológus.

És szeretem a rádiót és gramofont, mikor Mozartot játszik és Rameau dalait. Gramofon és dzsessz - az egy kicsit sok *ugyanabból* a jóból - kicsit kevés ugyanannak a jónak.

És szeretem a kurta szoknyás és kurta hajú nőket, mert eszembe juttatják Pompadourt s a kecses kis Manont - és szeretek mindenkit, aki eszembe juttatja a többi.

És tetszik nekem, hogy a világ *minden* együttvéve: szenvedés és kény és öröm és kín, felhőkarcoló és varrótű és múlt és jövő - tetszik nekem, vigasztal, felüdít mély bánatomban, lehűt, kijózanít, felemel a boldogság füledt mocsarából az örök Vigasz, az örök Remény - hogy minden együtt van, hogy az Idő benne van a Térben, nem szalad el belőle, nem hagyja el, viszi magával - tetszik nekem az a másik, megfordított *Ember Tragédiája*, amit valamikor talán megírok még: (copyright!) - nem negyvenezer év története, egyetlen óráé csak - tizenhét színben egyetlen óra a *Földgolyó különféle helyén* - s ugyanabban az órában mindenütt, király és királynő, forradalmár és forradalmárnő, léha kéjenc és hitvány kokott, rajongó férfi és hívő asszony, kiábrándult tudós és unatkozó Borbála, Übermensch és eszkimó leány szerepében csak az az Ádám és Éva, akit az Időben látunk - mint egy óriás képeskönyv, aminek ábrái *egymás mellett* mutatják ugyanazt a változatosságot, amiről azt hittük, álméletünk csalóka időmértékével, hogy *egymás után* pergett le szemünk előtt.

1928

PÉKMESTER

Miért vitték tulajdonképpen tébolydába Fischer Zsigmond pékmestert?

A riportanyagból, ami itt fekszik előttem, világosan össze lehet állítani az esetet, nem kell semmit hozzátenni, és nem kell elvenni belőle semmit.

De le kell írni és meg kell írni, úgy, ahogy történt.

Ezt, hogy meg kell írni, kénytelen az ember *külön* hangsúlyozni ezúttal. Kénytelen pedig azért, mert a fennálló, majdhogy azt nem mondtam, törvényes orvostudomány szerint az eseten semmi különösebb megírni vagy kiemelni való nincsen: a fennálló, törvényes orvostudomány szerint Fischer Zsigmondot azért vitték tébolydába, mert megőrült - ez klinikai ügy, a stílus, ahogy foglalkozni kell vele, a klinikai kórképek szaknyelve, úgynevezett *anamnézis*. Amikor tehát nem klinikai szaknyelven, hanem egyszerű emberi szaknyelven írom le az esetet, vagyis *ügy, ahogy történt* - tisztában vagyok vele, hogy vétséget, legalábbis kihágást követek el a fennálló, törvényes orvostudomány ellen.

A tudomány fennálló törvényeit (jól tudja mindenki, aki ismer) lelkesen és hívő hittel tisztелеm. Ha most mégis kivételt teszek, teszem azért, mert éppen az elmebajjal szemben a tudománynak csak a rendelkezései és ítéletei világosak, indokolásai nem egészen azok. Hogy valaki elmebeteg (a paralízist kivéve), azt objektíve, az agyállomány és idegállomány elváltozásából „ma még” (ahogy mondani szokták) nem lehet megállapítani - nem lehet, még utólag, kórbonctanilag sem. A tudomány kénytelen megelégedni bizonyos cselekedetekkel, amik valóban rendellenesek. Ezekből diagnosztizál. Vagyis tulajdonképpen a tudomány sem tesz egyebet, minthogy *leírja*, milyen különös és rendellenes cselekedetek történtek.

Nos hát, én is csak azt teszem.

Az történt, hogy Fischer Zsigmond pékmester egy idő óta rendkívül nyugtalan volt. Nyugtalanul „*viselkedett*”, ahogy környezete mondja - fel és alá járt, ingerült, szórakozott volt. Ez a nyugtalanság ugyan, szerény nézetem szerint, csak akkor feltűnő, ha felteszem, hogy a pékmester csak úgy, minden ok nélkül volt nyugtalan. A környezete szerint ok nélkül volt az, mert hiszen a bolt jól ment, a pékmesternek vagyona volt, család egészséges, a pékmester gyomra rendben van. Mihelyt azonban felteszem, hogy a pékmester valami *egyéb* ok miatt volt nyugtalan, mint pénz, család és gyomor: akkor a szórakozottság és ingerültség egyáltalán nem természetellenes. Tegyük fel, hogy a pékmester tűnődött, töprengett valamin. Ha az ember tűnődik és töpreng valamin, akkor nagyon természetes, hogy szórakozott - az volna természetellenes, ha nem volna szórakozott.

Nos tehát, hogy a pékmester *csakugyan* töprengett és tűnődött valamin, az csakhamar kiderült. Családja ugyanis, nyugtalankodván miatta (érdekes! szóval a család is nyugtalan volt, mégsem vitték a családot tébolydába!), pihenni küldte a pékmestert Purkersdorfbba. Purkersdorfból visszatérve, a pékmester látszólag nyugodtabb is volt, már nem szaladgált fel és alá.

Vagyis már nem töprengett és nem tűnődött.

Sokkal nagyobb baj volt.

A pékmester *cselekedni* kezdett.

Egy reggel körlevelet nyomatott ki a környező lakossághoz, amelyben bejelenti, hogy olcsóbban, lényegesen olcsóbban akarja adni a kiflit és zsemlét - rá akar fizetni a kiflire és zsemlére, csaknem ingyen akarja adni. Meg is indokolta, hogy miért: azért, mert segíteni akar az emberek nyomorúságán.

S hogy a „téboly logikája” még teljesebb legyen: a pékmester fogta magát, és személyesen megindult, kosárral a kezében kihordani és szétosztani a kiflit.

Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy az eset megérett a tébolydára.

Mert lássuk csak.

Ha a pékmester például Napóleonnak képzelte volna magát, és kiáltványt intézett volna a fasisztákhoz - tisztára a kiáltvány fogalmazásán múlik, hogy becsukják-e (esetleg tébolydába, esetleg börtönbe), vagy vezérnek nevezik ki. Ebben az esetben még erősen ingadozott volna a diagnózis. Már valamivel veszélyesebb lett volna a helyzet a tébolyda irányában, ha a pékmester például hentesmesternek képzelte volna magát - a hentesmesterség elég határozott, hozzáértést követelő valami ahhoz, hogy a hentesmesterek megállapítsák ebből a rögeszméből a pékmester örültségét.

Az adott esetben azonban, ismétlem, egész biztos volt a tébolyda.

A pékmester ugyanis pékmesternek képzelte magát.

Pékmesternek képzelte magát, a szónak egész eredeti és valódi értelmében, mely szerint pékmester az az ember, aki a kiflire és kenyérre éhező emberek számára kiflit és kenyeret süt, hogy ne éhezzenek.

Hát ez volt az, amin a pékmester tűnődött és töprengett, egész addig, míg haza nem ért Purkersdorfból. Ha tovább töpreng és tűnődik, és *nem teszi meg azt, amire tűnődés és töprengés közben rájött*, talán soha nem derül ki róla, hogy tébolyodott.

Mert a tébolyt, addig, míg agyállományi elváltozást kimutatni nem lehet, kénytelenek vagyunk egyelőre így definiálni: örült az, aki *megteszi*, amit gondol, akkor is, ha azt nem *szokás* megtenni abban a korban és azon a helyen, ahol az illető él - örült az, aki úgy cselekszik, ahogy jónak látja, akkor is, ha azzal önmagának vagy másnak azon a helyen és abban a korban bajt okoz.

A pékmester is érezhette, hogy vele valami baj van, valami nagy baj történt vele, amikor megindult abban az irányban, amit a belátása és értelme és érzése kijelölt.

Azt olvasom, hogy mikor a mentők eljöttek érte, nem hökkent meg, nem csapott lármát, nem ellenkezett. Mosolyogva bölintott, majdnem felszabaduló sóhajjal. A kezét nyújtotta, és csakhamar kiderült, hogy nagyon jól tudja, hová viszik, várt rá, számított rá.

- Nagyon örülök, hogy elvisznek a Lipótmezőre - mondta -, az egy csendes hely, jól kialhatom magam, úgymint olyan álmos vagyok.

Aludni akart a pékmester, mint aki rájött, hogy valamit elhibázott, ugyanakkor, mikor egy másik hibát, egy élet hibáját, jóvá akarta tenni.

Nem meghalni, csak aludni.

Pénteki napon vitték be.

Nem használok fel az olcsó, ízléstelen hasonlatot, bármennyire kínálkozik. Ama Mesterrel, aki egyebek közt pékmester is volt, mikor öt kenyérrel ötezer embert lakatott jól, holott abban az időben és azon a helyen az volt a megállapodás, hogy öt kenyér csak öt embernek elég.

Csak annyit, hogy vannak jelek, amik azt mutatják, hogy isteni lelkének legmélyén is rendjén valónak érezte a szörnyű félreértést, a képtelen és gonosz ítéletet, „mely meg volt írva eleve”. Mert ez a képtelenség és ostobaság és félreértés rendet teremtett és békét az ő lelkében, ahová valami halvány, derengő kis gyanú fészkelte be magát, önmagával szemben, egy nappal előbb,

mikor a hús ligetben így szólt a lelkében támadt kísértethez, „mégis, ne úgy legyen, ahogy én akarom, hanem ahogy ő akarja”.

Ezt a gyanút, hogy a jó cselekedet *mindig* és *mindenütt* jó cselekedet-e valóban - egy módon lehet csak eloszlatni: aludni egyet rá. Aludni, esetleg három napig, esetleg háromszáz évig, esetleg háromezer évig.

A Megváltás történetében, úgy érzem, túlhangsúlyozza korunk a keresztet, a feltámadás rovására.

1928

JOSEPHINE BAKER

„És láték egy asszonyt ülni veres fenevaden, mely teljes vala káromlásnak jeleivel...”

„Öltözött vala pedig bíborba és skarlátba... kezeiben arany pohár vala, tele utálatosságokkal és az ő parázñaságának tisztátalanságával...”

Így a próféta.

Bécsben félreverik a harangot, a főpap remegő hangon szólítja meg a sátánt, hogy távozzék a leányzó testéből.

Pesten a Parlamentet nézi templomnak, önmagát Bouillon Gottfriednek egy gyenge stílű képviselő, és keresztes hadjáratot hirdet. A miniszter (később kiderül, milyen okosan) figyelmezteti, hogy ne csináljon reklámot annak, ami ellen harcol.

Spengler fáradtan legyint. Mit karattyoltok itt bűnről, erényről? Nem A Nőről és A Sátánról van szó - ez mind pusztá metafizika! A kézzelfogható valóság, ennek a nőnek fekete bőre, világosan mutatja, milyen célból küldetett, előőrsnek, hogy engem igazoljon. Európa haldoklik, kultúránk kiélte magát - hadd jöjjön az új népvándorlás, jöjjenek a négerek és... mongolok - a behelyettesítő módszerrel megoldott kétismeretlenű egyenletet, amint az kétkötetes művemben meg vagyok írva, íme, nyilvánvalóan helyesen állítottam fel: az egyik Ismeretlen, e néger Salome, már meg is jelent.

Egy szimultanista költő mindössze arra utalt könnyedén, minden további nélkül, vajon nem tűnt-e fel nekem, hogy a balkáni földrengések akkor kezdődtek s azóta fokozódnak, egyre hevesebben, mikor s mióta ez a Joséphine megindult Párizsból, és jön, egyre közelebb. Kelet felé? Ő nem akar rémképeket festeni, de majd jegyezzem meg, mi lesz itt május elsején, ha tényleg fellép a Royal Orfeumban.

„És az ő homlokára egy név vala írva: Titok, a nagy Babilon, a paráznáknak anyja...”

Valami rokoni közöm mégiscsak van vagy volt mindeme látnokokhoz. Ugyanazt tegyem, mint a rokonság - látatlanul mondjak ítéletet Heródiás felett, aki fültanúk szerint, több ízben határozottan kijelentette, hogy nem óhajtja a fejemet, mindössze egy négypengős belépőjegyet szeretne eladni nekem, mint a többieknek?

Nem. Jánosi mivoltomban a lényeket mindig többre tartottam a formáknál - s amíg eleven szemem és fülem bírja, a látványt nem fogom látomással pótolni. Én bizony kimászom a ciszternából, lemászom az oszlopról, és megnézem ezt a Salomet, ezt a Thaist, ezt a Kísértő Némbert, ezt a Nagy Paráznát.

- Madame vient toute de suite.

A szomszéd utcában, oldalt, a tükör mellett, mehökkentően sovány, barna karok nyúlnak fel. A következő pillanatban, mélyen kivágott estélyi atlaszruhában egy igen magas, sovány, furcsán lefésült, fekete leány siet ki az ajtón.

Először profilból látom meg.

Óriási meglepetés számomra. Salome feltűnően hasonlít egy Jolán nevű lipótvárosi hölgyhöz, akit még a békéből ismertem, és mondhatom, nem volt nagyon szimpatikus nekem, egyetemre járt, minden ok nélkül, feminista volt, galileista volt, freudista volt, amellet azonban neokatolikus is volt, lovagolt, táncolt, szónokolt, folyton véleménye volt, egészben véve minden nőiesség ellentéte volt, mégis nagyon lenézte a férfiakat, akik szerint csak a nőt látták benne, pedig dehogy.

„Full face” viszont mulatságosan kedves pofa Baker. Csupa ellentét. Okos, könnytelen és mosolytalan, folyton ugráló bogárszeme alatt minden pillanatban jóízű nevetésre csattan a két piros banán, a pompás fogsor: de a mosolyt minden átmenet nélkül hagyja abba, mintha dróton járna a nevetőizom: akkor egyszerre túlkomoly lesz. Ideges, finom majomkezzei az ujjak végén egészen feketék.

Komolykodó kérdéseket is teszek, hogy elnyomjam nevetési ingeremet, mert muszáj nevetnem, hogy minden idegenszerűsége mellett milyen ismerős.

- Azt hallom, Joséphine, vallásos lélek vagy, templomba járó. Gyermekkorodban is az voltál?

- Ó, igen, mindig.

- Mondd meg őszintén - milyennek képzelted Istent? - Fehérnek vagy feketének?

Gyanakodva néz rám.

- Istennek nincs bőre. Isten láthatatlan. Isten a tisztaság.

- Rosszul értettél, Joséphine. Azt kérdeztem, *gyermekkorodban* milyennek képzelted, amikor még érezni és hinni nem tudtál, csak képzelni.

De csak hajtogatja, makacsul, szinte ellenségesen, gyanakodva:

- Isten láthatatlan. Isten a tisztaság.

Nem ugrik be. Ő metafizikai alapon áll, ne tessék őt zavarba hozni. Gyorsan abbahagyom, még kiderül, hogy én vagyok a kísértő sátán.

A két impresszáriót, egy kis olaszt meg egy kis franciát, nyugtalanítja angol nyelven folyó beszélgetésünk. Beleszólnak, háborgatnak, aztán elhallgattatva Joséphine-t, kézzel-lábbal kezdik nekem magyarázni: Milyen intelligens, kérem, az ember nem hinné!

És hevesen gesztikulálva, példákat mesélnek, egymásra licitálva, Joséphine értelmességéről. Kérem, milyen okosat mondott Dekobrának, aki filmet írt neki.

Mintha valami kiskutyáról vagy idomított majomról lenne szó. Tessék elhinni, több esze van ennek, mint némely embernek.

Kínosan feszengek, Joséphine-re nézek, lopva, gépiesen mosolyog. Tévedtem volna? Lehetetlen.

- Mondja, chère Baker, súgom neki oda egy óvatlan pillanatban, nem feszélyezi önt, ha a jelenlétében úgy beszélnek önről, mint egy tárgyról?

Rám néz gyorsan.

- Ön is vágott egy grimaszt, amit más nem látott.

- Mikor?

- Mikor Z. úr, aki bemutatta, az ön jelenlétében biztosított engem, hogy ön egy rendkívül jelentékeny és nagy tehetségű író.

Bravó, Baker! Most már látatlanban elhiszem, hogy - pompásan táncolsz!

Vadság!

Vad egzotikum - ősi erő, bestiális szépség!

Ősember, állati tűz - ősi, vad ösztönök! A meztelen nőtény.

És a többi és a többi.

Ugyan kérem.

Múltkor egy fényképen tűnődtem, valami ausztráliai utazó hozta, vad nők és férfiak guggolnak a tűz körül, az egyik furulyázik, a másik tűnődik.

Mindegyik hasonlított valamelyik pesti ismerősömhöz, jó lelkű, szelíd, kedves népekhez - egyik se hasonlított azokhoz a Lombroso-típusú bűnöző fejekhez, amik naturalista színdarabokban és regényekben, filmplakátokon, mint „Szőrös majom” és „A bestia” és a többi képviselik, vérben forgó szemekkel az „ősemberre való atavisztikus emlékeztetést”.

Ez a „vad” szó - ezzel kezdettől fogva visszaélnék.

Az ókorban nem is ismerték, pedig, időben, közelebb voltak az őseemberhez. A középkor teremtette meg a vadember fogalmát - Cortez Ferdinándék és a többi condottiere. Vad indiánok, emberevők, akiket tűzzel-vassal kellett (hát kellett?) pusztítani.

Rémes pofák jelentek meg a naiv otthon ülők képzeletében: csillogó fogak, fölborzolt haj. És volt is a dologban valami - a kép ugyanis abban a pillanatban ábrázolta istennek e szegény, legelésző állatkáit, amikor a „szelíd” európai váratlanul rátámadt, puskával lövöldözött rá.

Abban a pillanatban vadultak meg, mikor bennünket megismertek. Egy bárány arca a halálos rettegés pillanatában borzalmasabb látvány, mint a tigrisé, mikor jóllakottan sütkérezik.

Egyszer már jusson eszünkbe, hogy a „vad” szó (németül „wild” és „scheu”) a „félénk” szóval is rokon.

Drága Joséphine, kedves nőnemű embertársam, ezt csak úgy titokban intem feléd - hát mit tegyünk, ugye? Muszáj vadnak lenni, muszáj rettenetes néger táncot csattogni, muszáj vérivő őseembernek lenni, mert így kívánja tőlünk Spengler és a csöcselék és a nagyszájú próféták - ha nem tudjuk kimutatni előkelő őszünket, a neandervölgyi bestiát, nem hiszik el nekünk, hogy

jogunk van a boldogsághoz, amit egymásnak adni tudunk, egymáshoz hasonló emberek. Ha nem megy másképp! A csöcselék borzongani akar, vadságtól, fenyegető szólamoktól, föld-rengéstől - mozgasd hát öreg Föld, lomha írhadat, hadd mulassanak a gyerekek.

Téged, Joséphine, még külön azért is sajnálak, hogy nőnemű vagy, ebben a megvadult, meg-négeredett Európában - te kedves, jó kis hű kis cselédkéje és kedveskéje Van Zanten boldog éveinek! Ugyan mit akarnak szemérmes meztelenségedtől ezek a furcsa, részeg tekintetű, vad tekintetű fehér emberek?

Te már megtanultad, egy önérzetében elnyomott nép okosságával és intelligenciájával rájööttél.

Szemérmetlen meztelenséget akarnak - húzzad fel hát azt a pár libegő rongyot, ami többet sejtet, mint amennyit eltakar! Fekete angyal, játszd el mumust és krampuszt, hadd borzongjon kéjesen a magát angyalnak képzelő fehér ördög!

Én a Rossz Nőt, a Bestiát, a Női Sátánt, akit régi és új próféták festettek a falra, nem találtam meg benned sem. Távozz békével - nem te vagy a nagy Babilon.

1928

SZILVESZTER

Alkalom.

Az ember alkalmakat keres, hogy kiélje, kicselekedje és kiszenvedje a belészorult mindenféle indulatot - ennyi az egész. Évforduló, újév, szilveszter, születésnap, vasárnap, emlékűnnep, halotti tor: *csupa titulus bibendi és titulus vivendi*. Ezek a csomópontok az egyformán szaladó időben, mindnyájan igen jól tudjuk, nem jelentenek valóságos határokat, illetve nem különböznek a többi naptól és pillanattól. Az idő nem áll meg attól, ha megállítjuk az órát - a mennybolt óriási látványos cifferblattján azért csak tovább szalad a Nap és Hold. Nagymutató és Kismutató, senki még őket megállani nem látta. De hát menjünk bele, hogy újév van, hogy ez egy kiemelkedő, magasabb pont, ahonnan messzebb lehet látni múltba és jövőbe - hiszen mindig erről van szó: emlékezni és jósolni. Menjünk bele, használjuk fel az alkalmat - emlékezzünk százmilliomodszor a változhatatlan tegnapi, és jósoljunk meg százmilliomodszor azt a holnapot, amit nincs erőnk és kedvünk megcsinálni - lévén jósolni sokkal kényelmesebb és egyszerűbb, mint cselekedni. Rendes ember, finom ember, úriember nem avatkozik bele a Gondviselés dolgába - ő tanult tudományt és mindenféle okosságot, és ha ő látja, hogy a torony teteje ingadozik, akkor ő, a nehézkedési erő törvényét ismervén, szépen megjósolja, hogy a torony le fog szakadni, esetleg annak a másik, nem eléggé rendes és okos embernek a fejére, aki abban a pillanatban éppen arra sétál.

Van szerencsém tehát az ezerkilencszázhuszonnyolcas esztendőre megjósolni, hogy minden nagyon szép és kíváncsú lesz: a bárány nem fogja megenni a farkast, ha illedelmesen viselkedik.

De a költőt hagyjuk békén, szegényt, e szent ünnepen.

A költőnek nincs ünnepe, mivelhogy neki nincsen hétköznapija. Mivelhogy neki egyetlen ünnepe van csak, de ez születésétől halála pillanatáig tart - úgy hívják ezt az ünnepet: *jelen pillanata*. Egyetlen alkalom az ő számára - ezenkívül nincs alkalom több a világon. De micsoda alkalom, Úristen! Ha csak egy pillanatig érezték volna, soha nem volna kedvetek, szükségetek többé, vasárnapot, évfordulót ünnepelni! Pillanat, *most*, örök évforduló, évezred-

forduló, ami soha többé vissza nem tér - minő csodás alkalom, szívdobogtató kaland a nagy úton, ismeretlen tájak felé! Itt állani a múlt partján, a hegy peremén, szakadék szélén - állni a parton, egy lépés még - aztán az ismeretlen óceán, levegő, tenger. Ezt érezhette Kolumbusz Kristóf, állván az Atlanti-tenger partján, szemét a láthatár felé meresztve, melyről nem tudhatta még, idegen világ fölé borul-e, vagy közvetlenül a csillagos egekbe bomlik? Mögötte elhagyott vidékek. Jól emlékezik. „Járt a gyermekvágy forrásvidékén - a csalódás hideg patakján keresztülágazott, sötét alagútján a kétségbeesésnek sajgó, zakatoló vonatok vitték”. De mindez mögötte van, meg nem változtatható. A mozgógép megállt, s egyik lábunkkal a levegőben, szóra nyílt szájjal, felemelt kézzel állva meredtek a figurák. Egy kéz, ami felé nyúlt, egy szó, amit elkapott, a ház tetejéről zuhanó kő, ami elől félreugrott. Mindez megállt, megmerevedett a levegőben.

De ami előtte áll - azt még el nem határozta senki és semmi. Abba még *beleszólhat*, ott még dolga van, ott nem parancsol se bölcs belátás, se okos tudomány - ott még senki se járt, síneket senki se rakott le, vonalakat senki se húzott, házat senki se épített, ott nincs enyém és tied, ott nincsenek akták és bizonyítványok, bélyegek és pecsétek, ott sorsa nincs bent lajstromokban, mert az az ország még senkié, azt még el nem foglalta senki, azt még nem osztották fel egymás között a hatalmasok. Mert ennek az országnak útaira táblákat és kerítéseket nem raktak, útait senki nem ismeri - ott az utak talán - felhőbe szaladnak, talán a föld alatt mennek - ott talán fehér, ami itt fekete, ott talán fent van, ami itt lent, ott talán nem a földre esik az eleresztett kő. Senki se merje mondani, hogy ott is a földre esik, mert ebben az országban még nem látott követ senki, és nem látott fehéret és feketét, mert ez az ország az ismeretlen jövő.

Ebben az országban még vannak esélyei. Ami ott van, ahhoz hozzányúlhat, megváltoztathatja, helyéről eltolhatja. Intésére ott visszafordulhat, ami elindult, s megindulhat, ami helyben áll. Mert ott lefejtí csuklójáról és szeméről letépi a köteleket hallgatag útitársunk, a százszor megláncolt, százszor megcsúfolt képzelet.

Valaki hazugnak és képmutatónak nevezett, mert bizonyos észrevételemet bizonyos dologról nem mondtam el, amikor történt - máskorra halasztottam, időszerűtlennek éreztem elmondani, és a helyzet sem volt alkalmas. Eltűnődtem ezen a dolgon - valóban hazug volnék? Igaz, hogy nem elégedtem meg a pusztá hallgatással: néhány ártatlan, de mégiscsak valótlan állítással próbáltam elűzni a dolgot, időt nyerni.

De a lelkem mélyén megvolt a szándék, hogy mihelyt hely és idő alkalmas lesz, mihelyt *számíthatok rá, hogy az elmondott észrevételt úgy és annak érti, aki hallja, ahogy és aminek gondoltam*: haladéktalanul elmondom.

Nem hiszem, hogy messzebb lehet menni az őszinteségben. Az őszinteségnek feltételei vannak, nemcsak annak a személyében, aki vall, hanem annak a személyében is, akinek vallunk. Az igazi igazság szempontjából nemesebb, szebb dolog ártatlanul hazudni, mint abban a biztos tudatban lenni őszintének, hogy abból, amit mondtam, éppen a valóság fordítottját fogja felfogni a tótágast álló hibás lelkiállapotban leledző gyóntató.

Férfihiba: összetéveszteni az őszinteséget az igazsággal.

Női bűn: összetéveszteni az őszinteséget az exhibicionizmussal.

A férfinak, aki hazugnak nevezett, vervén a mellét, hogy ő bizony kimondja áperthe, amit gondol, az elbizakodottságán mosolyogtam - ugyan honnan veszi a bátorságot feltenni, hogy igazat gondolt?

A nőnek, aki képmutatással vádolt, egyszerűen azt feleltem: - Asszonyom, meztelenül kiszaladni az utcára, nem okvetlenül nemes őszinteség, leszakítása konvenciók hazug láncainak - lehet az egészen konvencionális szemérmatlenség is. Ami a képmutatást illeti, engedje meg, ahhoz mégiscsak különlegesebb alkalmat várok a mostaninál, hogy egyebemet is mutassam, mint a képemet.

Találkoztam a röntgenszemű emberrel, a vesékbe nézővel, aki előtt nincs titok. A mélybe látóval, aki a felület mögé fúrja pillantását, és szemedbe mondja, amit magad se tudtál, vagy letagadtál magadnak, mások elől mindenestre rejtegettél. Hogy a lapockacsontod elferdült, hogy a medencecsontod nem valami sikkes, hogy szélesen és utálatosan vigyorog két állkapcsod, és szemüreged hátsó nyílásán át meglátni a mögötte kujtorgó kísértetet.

Eleinte nagyon imponált, hideg borsódzott végig hátamon, ahogy a Láthatatlan látható lett kék fényben villódzó lemezén mélységes szemének - fokozta a hatást az elsötétített szoba, titokzatosan villogó műszerek.

Ez régen volt. Ma már nem vagyok oda annyira, ha a csontvázamat látom - megszoktam, hogy a nagy kaszás nem kívülről fenyeget, hanem ott lakik, kényelmesen bennem, türelmesen várakozva estig, amikor majd szépen magamtól levetkőzőm - lehúrom egybeszabott bőrbekecsemet, üstököm szőrmekalapját, bőrbekecsem zsíros bélését, izmaim ingét, idegeim finom óraláncát, hogy aztán ő is lefekhessék. A röntgenszemű ember se babonáz meg többé - rájöttem némi fogyatékoságára, ami nem kisebb, talán nagyobb, mint az enyém. Lehet, hogy az én szemem tökéletlen, amiért nem látok a mélybe - de neki -, csodálkozva jöttem rá idővel - szembaja van, ami talán nagyobb hiba a tökéletlenségnél. Hiába néztem rá legkedvesebb mosolyommal, ő csak csontok vigyorgását látta - belelátott a vesémbe, de nem vette észre a télikabátomat. A láthatatlan láthatóvá lett számára, de eltűnt a látható - megtanult olvasni sötétben, de a napvilág elveszett látóköréből.

A Lét titkai...

Egyelőre az élet van, a létnek ez a kis része éppen elég látni- és felfognivaló, egy életre: nyilván oly célból, hogy lássam és felfogjam. Ha *számomra* is van még, előtte és utána, valamiféle lét - ott ráérek, megfelelő eszközök birtokában, felfogni és megérteni, ami előtte és utána és körülötte van.

A kormánypálca pedig mindig annál legyen, aki ha üt is vele, legalább oda üt, ahova néz.

1928

KALEIDOSZKÓP

A kifejezés és közlés, a formanyelvek sok mindenféle *izmusa* soha nem nyugtalanított túlságosan - gondolkodás, beszéd s írás közt valahogy közvetlenebb kapcsolatot éreztem magamban, mióta az eszemet tudom, semhogy a formakérdés nagy problémává dagadhatott volna számomra, amikor beszéltem vagy írtam. Bevallom, mindig is egy kicsit komikusan hatott rám (első írásaim, a karikatúrák is erre vallanak) az a halálosan komoly, kétségbeesett erőfeszítés, amibe a legtöbb író beleőrül, hogy érzése vagy hangulata vagy gondolata vagy megfigyelése számára kiválogassa az eddig ismert és az ezután még elképzelhető írásmódok és modorok legjobbnak vélt lehetőségeit. Én bizony valahogy naivan úgy gondoltam, hogyha

betartom a mindenkor éppen érvényben levő grammatikai szabályokat, a közlésnek (vagyis annak a célnak, hogy a másik ember lelkében és érelmében ugyanazt a folyamatot felidézzem és megindítsam, ami engem közlésre ingerelt) ezeket a gyakorlati konvencióit, ez éppen elég, ezzel minden formakötelezettségemnek eleget tettem - a többi, hogy *mit* idéztem fel, mekkora hullámot vertem a másik lélekben, úgyis attól függ, hogy *bennem* mekkora volt az indulat vagy gondolat hulláma - ezen nem segít semmi ügyse, semmiféle díszes skatulya: hiába veszem kölcsön Lehel kürtjét és Paganini hegedűjét, ha nincs mit muzsikálni rajta - ha pedig van, két ajkam összecücsösített füttyölője is nagyon megfelelő hangszer. Lehet, hogy a stílus maga az ember, de embernek mégiscsak előbb születünk, mint stilisztának. Vállat vonok, ha ilyet hallok pl.: ez meg ez az író a görög bölcsek klasszikus nyelvét beszéli - a másik kecses és könnyű, mint a népdal - a harmadik Shakespeare erejével szól - a negyedik az „apostolok pátoszáig tért vissza”, „biblikus hangot ütött meg”. Nem hiszem, hogy van külön biblikus hang és nem biblikus hang. Én azt hiszem, hogy Jézus Krisztus a maga korának természetes hangján beszélt, azon a hangon, abban a stílusban, ahogy abban az időben általában beszélni szoktak - csak hát volt mit mondania. Nem gondolnám, hogy például a szabadalmi iroda örömmel fogadná, ha egy merőben új és csodálatos és korszakalkotó találmány leírását, mondjuk expresszionista stílusban kapná meg, vagy az „apostolok pátoszával” megfogalmazva. Minél homályosabb a dolog, amiről beszélek - annál világosabban kell beszélnem róla, hiszen beszédem célja éppen az, hogy e homályt eloszlassam - sötétséggel nem lehet világítani.

Mégis, és mindennek ellenére, ahogy ma végigfutottam az újságot, egy nemrégiben divatba jött írásmodor jogosultságát éreztem meg: a *szimultanizmusét*, azt az ábrázolási módot, mely mozgóképszerűen rakja egymás mellé a térben adott jelenségek tömegét, válogatás és összefüggés nélkül. Megértettem, hogy nem kiagyalt „izmus”-ról van szó - aki egy ilyen újság elolvasása után gondolkodni próbál, egyszerűen elképed és összezavarodik. A nép gyermekét félig-meddig még az állati életre berendezett idegrendszerével a feldolgozni való impressziók olyan tömege vágja fejbe óránként és percenként megújuló rohamban, hogy mindeme dolgok összefüggésének megítéléséről le kell tennie - elég, ha arra képes, hogy a pusztá tény tudomásul vegye.

Reggel hat órakor Byrd kapitány elindul New Yorkból. Tíz perc múlva jelenti rádión, hogy az Óceán fölött repül, az idő kedvező. További negyedóra múlva jelenti, hogy most az egyik tartályból ki fogják szivattyúzni a benzint. Fél óra múlva ezt a jelentést a világ valamennyi újságja közli - Tokióban és Melbourne-ban éppen úgy beszélnek róla, hogy most fél óráig várni kell, mert Byrd benzint szivattyúz a negyedik tartályból, mint Washingtonban vagy Budapesten. A rádió tovább berreg: Byrddel, aki hétezer méter magasan csücsül egy felhő tetején, közlik, hogy pilótakollégája közben Honoluluba érkezett. Öt perc múlva az illető pilótakollégájával közlik Honoluluban, hogy Byrd, aki New-Foundland fölött ebédel éppen, szívélyesen gratulál neki a kellemes úthoz, amiért ő viszont hálás köszönetét továbbítja az ír partok felé, ahová Byrd közben megérkezett.

A földgolyó teljes lakossága, másfél milliárd ember, összevissza kiabál kedélyesen - egy óriási füllé változott a világ, mindenki hallja - egy-két év és mindenki látni is fogja egymást. Varázslat történt: az óriási bolygó összezsugorodott, akkorává, mint valami kedélyes kocsma, ahol az élő emberek összegyűltek egy kis tereferére. Mindenki hallja a másikat, mindenki elmondja baját, örömét, mindenki kíváncsi a másokra.

Öszezsugorodott a föld - ó, ezek a költői lelkek! csóválná fejét a Haladás lelkes apostola. Talán azt akarja mondani, hogy az Ember nőtt meg óriássá?

Az ember?

Fordíts azon az újságlapon - Byrd kapitány útja csak az első két oldalt foglalkoztatja. A következő oldalon:

A gorillaember eddig tizenhét gyilkosságot ismert be - csak úgy passzióból fojtogatta meg a nőket. Grosavescuné felmentésének hatása alatt a második hitvesgyilkosság. Öngyilkosság a szállodában. Öngyilkosság az igazgatói irodában, öngyilkosság a börtönben, öngyilkosság a táncteremben, öngyilkosság a csillagásztoronyban, öngyilkosság az Eiffel-torony tetején.

Hogyan? Ezek mind a Haladásnak és Reménynek és Kibontakozásnak e nagyszerű napján lettek öngyilkosok - nemcsak önmagukat, ezredékekre való sorát a nemzedékeknek pusztítva el önmagukban - fiakat és unokákat, akiknek számára most készül mennyországgá átalakulni a világ? Ezek öngyilkosok tudtak lenni, mielőtt értesülhettek róla, hogy Byrd hány órákor érkezik meg Párizsba - ezek nem voltak rá kíváncsiak, hogy megérkezik-e egyáltalán? Ezeket nem érdekelte a rádiójelentés, amit nekik is percenként ordított fülükbe a rikkanccsgyerek, hogy ha estére nem, hajnalra biztosan megérkezik - ezek nem várták be a hajnalt, az Ember-fölötti Ember megváltó hajnalát? Nem gondoljátok, ti öngyilkosok, hogy Byrd kapitány méltán érzi majd sértve magát, ha nem siettek elébe - hogy undorodni tudtok, és lenézitek azt a világot, hogy ott tudjátok hagyni azt az életet, melynek szerencséje lehet ujjongva ünnepelni őt?

Hallgattok, ti öngyilkosok?

Hallgattok, ti öngyilkosok - mit is mondhatnátok? Ugyan minek érdekelt volna engem, megérkezik-e Byrd kapitány? Talán nekem hozott jó hírt, örömhírt - azt a szalmaszálat elhozta-e magával, amire szükségem volt, hogy élhessek tovább az önzésnek és kegyetlenségnek és gyilkolásnak és remegésnek és gyűlöletnek és meg nem értésnek ebben a poklában, amitől örülök, hogy megkímélhettem meg nem született gyermekemet. Érdeklém én Byrd kapitányt? Őt a repülés érdekli. Én őt nem érdeklém - ő se érdekel engem.

Ezt feleli az öngyilkos - azért hát hallgass, haladás lelkes apostola, aki folyton az Emberről papolsz, a diadalmas Emberről, a győzelmes Emberről, holott Ember nincsen, csak emberek vannak, akik közül egy-kettő fent repül, magasan, a többi meg legszívesebben lelökné onnan, hogy a helyébe üljön. Hadd el a filozófiát, az összefüggéseket, úgyse érted az egészet - a kedélyes kocsmává összezsugorodott földgolyón folyik tovább a harc. Jönnek a repülőgépek, s egyre jönnek, nyugat felől, hozzák a harcos katonákat, az anyag fölötti győzelem boldog hőseit - mikor jön egy kelet felől, a boldogtalan lelkek orvosával?

Addig kár összefüggést keresni e tarka képek panorámájában. Ha Madách ma élne, az *Ember Tragédiáját* nem *időben írná* meg, hanem *térben* - egy óriási, szimultanista drámában, amelynek színei a földgolyó életének egyetlen napját ábrázolnák - és kiderülne, hogy ezen az egy napon, ezerkilencszázhuszonhét július elsején Ádám és Éva, a föld különböző pontjain, különböző alakban éppen úgy eljátsszák sorsukat a gorilla-embertől az eszkimóig, mint ahogy eljátszották az egymásra következő századok egymásra rakódó rétegei közt - hogy az Idő éppen úgy nem segít, mint ahogy nem segít a Tér - hiába minden, az emberen csak az Isten segíthetne, ha akarna.

1928

A VASORRÚ BÁBA

Széljegyzetek Tiszazughoz

Nos, mondhatná ezek után a múlt századvég kérlelhetetlen naturalistája - nos, író urak, regénycsinálók, szemléltői és ábrázolói és tükrei ama rejtelmes Igazságnak, amit csak rajtatok át ismerhet meg a közönséges ember - nos, kinek volt igaza? Hol vagytok, romantikusok és misztikusok és idealisták, kik ama sziklából faragott titán - Zola Emil - halála után újból megszálltatók és elfoglaltatók a Szemlélet őrtornyait - mit szóltok ehhez, rajongó lelkek?

S mit szólna a másik, a Shakespeare-lelkű suhanc, Petőfi Sándor, ha most állana meg, nyári napnak alkonyulatánál, a kanyargó Tiszazugban? Még mindig olyan szépnek tartaná, olyan egyetlennek és magasztosnak, rousseau-i rögeszméjében, a magyar rónák végtelenjét? S a reggeli lapok átolvasása után vajon milyen érzéssel tekintene át a folyó túlsó partjára, ahol „pór menyecske jött, korsó kezében, s korsaját, míg telemerítette, rámnézett át, aztán ment sietve”? Vajon nem revideálná kissé az enyelgő kérdést, hogy mi van a kötődben, menyecske?

Mert a menyecske kötőjében, mint kiderült, nem mindig boboboborízú alma van, a menyecske kötőjében halott csecsemő van - s ha alma volna benne, akkor se ajánlanám, hogy kóstolja meg, milyen jóízű. A vegyvizsgálat ugyanis kiderítette, hogy a legtöbb esetben nem annyira borízú, mint inkább arzénízű lehetett az az alma, az alma is meg a halott csecsemő is, akivel azért sietett úgy a bokorugró menyecske, mert el kellett földelni, az áldott, megénekelt és megimádott magyar földbe, amit az ellenszakértői vélemény kénytelen volt legutóbb meggyanúsítani, hogy arzént tartalmaz - lévén mégiscsak könnyebb elhinni és megérteni, hogy a föld van megmérgezve, mint a valóságot, hogy Tiszakürtön és Nagyrévben húsz év óta férfi meg nem halt természetes halállal, gyermek fel nem nőtt anya jóvoltából.

Hát bizony, ez nem valami üdítő anyag volna a népszínműíró számára - szegény Tóth Kálmán és a többiek, jó, hogy meghaltak - ugyan mihez kezdenének ezzel a Bárti Tercsivel, aki a népdal két strófája között olyan könnyedén mérgezi meg, dugdossa föld alá férjét, apósát, gyermekét, mintha tulipánhagymát ültetne, virágos kis kertcskéjében?

Bizony, ez nem a népszínművek világa, s még csak nem is az új magyar irodalom élesebb lencséjére beállított impresszionista életképekből való. Nagyobb mélységekről van szó, s Móricz Zsigmond *Szegény emberek* című kis novelláján kívül nem tudok magyar művet, mely e mélységeket megvilágítaná. Kénytelenek volnánk tágabb kereteket keresni, ha valahogy meg akarjuk érteni - tágabb kereteket, melyek közt az elválasztó vonalak nem függőlegesek többé, nem fajokat és néptípusokat különböztetnek meg: az egész emberi népet osztják fel vízszintes rétegekre. S ráeszmélünk, hogy úr és szolga, polgár és paraszt, ember és ember közt nagyobb és mélyebb a különbség, mint fajok és nemzetek közt.

Vissza hát Zolához, kiált elkeseredve a neonaturalista - ennek a pokolnak Dantéja mégiscsak ő volt. Amit *Föld* című regényében feltárt és megmutatott, a Fouan család története, nem a francia paraszt vagy a német paraszt vagy a norvég paraszt portréja - az embert, magát az embert, az ősembert emelte ki számunkra, hatalmas tenyerén, a mélységből, ahol talpalatnyi földért, nyomorult falatért, néhány szem búzáért megölni és megenni testvért, apát, férjet annyi csak, mint mikor lárvák és kukacok eszik és gyilkolják egymást a nedves, csírázó föld alatt.

De így volna hát valóban?

Nincs egy vigasztaló, feloldó érzés, összhangba hozni ezt a sok fekete színt - nincs valami muzsikánál finomabb lelkiállapot, átkölni, megkülönböztetni, egyénivé és emberivé művésíteni ezt az állati gonosztságot és durvaságot?

Állattan, összehasonlító természetrajz, természettudomány, tömeglélektan törvénye - nincs más mód, mint anarchikus szemléletekkel érteni meg - nincs más út, mint a darwinizmuson keresztül, lényegéhez férni a sivár tragédiának?

Tévedtem volna, mégis? Tévedtem volna, kezdettől fogva makacsul hirdetvén, hogy az emberre nem alkalmazhatók, maradék nélkül, mind ama törvények, amiket a többi élőlény változatlan s belülről nem, csak kívülről változható életformáiból következtetett a felületes tudomány - csak úgy, mint ahogy az élők egész világára nem lehet alkalmazni a mechanika törvényeit? Tévedtem volna, a lélek és test, a képzelet és valóság egyenrangú kölcsönhatásának sejtelmében - jót és rosszat önmagától megkülönböztető lélek, valóságot alkotó és teremtő képzelet ködfátyolkép, délibáb és lidérc volna csak mégis, a valóság vaskos, végzetes játékában? Egymást világtalanul, vakon vezető erők, véletlen eredője volna hát mégis a világ teremtője és fenntartója - s ez erők közt semmi szerepe nincs, se teremtő, se alakító, belátás, képzelet és szeretet szentháromságának?

Hiú ábránd volna csak, semmi más, amit vallottam, forradalmak előtt és után, hogy kényszerítő hatalmi és társadalmi és gazdasági és természetbeli törvények nélkül is, az emberi társadalom éppen azért, mert emberi, a maga belső erejéből fent tud tartani valamiféle rendet és törvényt, a szeretet megkülönböztető jegyében, amivel született?

Így fest hát, így festene az emberi társadalom, ha valami ügyetlen kéz elhanyagolja vagy megaláztatja a törvénytől való félelem láncait? Ha nem félünk a gyilkolástól, rögtön gyilkolni kezdjük egymást - nincs anyaszív és részvét és szerelem és szeretet többé?

Íme - ez hát az ember?

Hát nem.

Mert elhanyagolt közigazgatás, tehetségtelen szolgabíró, erélytelen ügyész, harangozóból csinált halottkém és lelkiismeretlen orvos, fájdalom, sok van lábadozó hazánk területén, de Tiszazug és Nagyrév, hálistennek, csak egy.

Valami egyéb is kellett hozzá, hogy ez a szinte groteszkül borzalmas rémdráma, ez a magyar guignol, valóságra váljon.

Nem felszabadult ösztönök, nem állat az emberben, nem öntudatlan, küszöb alatti, mindenki-ben lappangó szadizmus.

Mint ahogy az építéshez egy építő képzelet - e romboláshoz egy romboló képzelet ördögi akarata kellett.

Emberi lélek kellett hozzá, egy emberé, ezt a poklot előbb meg kellett teremteni valakinek, hogy aztán megtöltsék elkárhozott lelkekkel, meg kellett teremteni alkotójának a maga képére, hogy lakóit is a maga képére formálja át.

Földi néven Fazekas Gyulánénak hívták ezt a csodálatos lelket.

Hogy mi lakott benne, arra csak következtetni lehet - ő maga szó nélkül és vallomás, valószínűleg megbánás nélkül elpusztította önmagát, mikor művének folytatásában megakasztották - nem a büntetéstől félt, úgy érzem. Egyszerűen céltalannak látta az életet, melynek nem ad tartalmat többé a lehetőség, hogy mások életét kioltsa.

Mert e lélek célja és programja és filozófiája és meggyőződése és vallása az volt, hogy az emberek nagy része főleg akadály azok számára, akik megértik ezt a filozófiát - a boldogság és béke útja tehát ezeknek holttestén át vezethet csak. Talán csak a lángész és az örült lát és gondolkodik s váltja valóra gondolatát olyan logikusan, mint ez a Napóleon-lelkű falusi bábaasszony, aki fél órák alatt győzött meg akárkit, akit akart, hogy a gyermek nem öröm és megváltás, hanem nyűg és bilincs, a férj nem apa és hitves, hanem akadály minden szépnek és jónak, egyik se élet és reménység: nem is élőlények, daganatok ezek, daganatok, amiket gondolkodás nélkül le kell metszeni, ki kell irtani, ha a műtétnek ránk nézve veszélyes következményei ellen biztosítva vagyunk.

És csak a lángészben és az örültben van ekkora erő, hogy tömegeket váltson vagy rontson meg, aszerint hogy Isten vagy az ördög lakozik benne, mint ebben a bábaasszonyban volt.

Regényt lehetne írni róla, ha tettein kívül maradt volna valami feljegyzés vagy adat, lelki kép, amiből rekonstruálni tudnánk: ki volt ez az érdekes szörnyeteg? Nem naturalista regényt - romantikus eposzt inkább, hasonló a legendákhoz.

Mert ami Tiszakürtön és Nagyrévből történt, az nem népszínmű valóban, de még kevésbé „kollektív riport”, ahogy ma nevezik. Igenis, köze van a néphez, de nem abban az értelemben, ahogy a népszínmű vagy műdal képzelet el.

A népmese motívumai muzsikálnak mögötte, sötét, rejtelmes, borzongató dallamot.

Tündérmese, nem Árgírusról és Szép Ilonkáról, amit jó gyerekeknek mesélnek - rémítő mese, amiről Jancsi és Juliska álmodik, ha elrontotta a gyomrocskáját.

Sárkányok szerepelnek benne, rossz szellemek, törpék és manók.

És a Vasorrú Bába, Fazekas Gyuláné, aki most seprőn lovagol valahol a Tiszán, huhogva és keseregve, hogy nem lehet többé a világon, s hogy akik most születnek és szeretnek Tiszakürtön és Nagyréven, azokat nincs többé, aki arzénzöld békává változtassa és eltemesse - azok már élnek és élni fognak, amíg maguktól meg nem halnak - mese, mese, mesketté, itt a vége, fuss el véle!

1929

IRODALOMPOLITIKA

Ami bárcsak ne lenne, de ha már van, miért nincs?

Ha azt mondom, hogy „bárcsak ne lenne” ezzel a minden betűkedvelő ember számára kínos és fülsértő szó ellen tiltakozom csak - nem tehetek róla, képtelen vagyok olyan szavakkal csinálni értelmes mondatot, amiknek nincs értelmük. Irodalom az irodalom és politika az politika, tehát mit keres a csizma az asztalon? - Nekem azért, kedves barátom, addig ne beszélj se a *Nyugatról*, se a Babits-Móricz-Ignotus afférról, se a Baumgarten-díjról, se a Kisfaludy Társaságról, míg meg nem állapodtunk benne, hogy a jövőben milyen fogalmak jelölésére fogjuk használni fenti szavakat.

Legközelebbi beszéd- és értelemgyakorlat órája tehát ide figyeljete, kedves felnőttek, írástok le tízszer kilencéves kisfiam megállapításait.

Az irodalom, az egy olyan dolog, ami az írók és költők oly irányú műveiből áll, mely szerint ezek igyekeznek szép és igaz és örökérvényű mindenfélét szépen megírni az emberekről és a világról és saját magukról, hogy ezeket mindenki megtudja.

A politika az egy olyan dolog, hogy rendben kell tartani az embereket, az országokat meg államokat meg katonaságot meg mindenkit, ezért társadalmi törvényeket kell csinálni arravaló embereknek, akiket e célból bizonyos rendelkezési hatalommal és eszközökkel ruháznak fel.

Ennek a két dolognak tehát semmi köze egymáshoz.

Hát persze, tanító úr a harmadik elemiből, mutat fel erre az egyik intelligensebb felnőtt ember, tudjuk mi azt nagyon jól - ne is úgy tessék azt érteni, mi a „politika” szót az „irodalom” szó mellett átvitt értelemben használjuk, azt gondoljuk vele, hogy valamiképpen az országok és társadalmak kérdéseit a különféle felfogások harcából kialakult versengés dönti el, egymást bírálván e felfogások képviselői - úgy és oly módon kell alkalmat adni az irodalom különféle felfogásainak is, hogy megvívják a harcot, felfogásuk érvényesítésére.

Jó, jó, nagyon helyes - de miért kellett ehhez kölcsönkérni, akármiyen átvitt értelemben, egy ilyen gyakorlati szót? Hiszen a szellemi arisztokrácia jóvoltából van már egy kitűnő kifejezés, amivel ezt a véleménynyilvánítást jelöljük.

Úgy hívják, hogy műbírálát, kritika.

Ez a műfaj való arra, hogy az írók és költők által alkotott úgynevezett művekben lefektetett életfelfogás és művészetfelfogás mellett vagy ellen állást foglaljon.

Természetesen, az irodalomban is van jobb- és baloldal (tehát a kritikában is kell, hogy legyen), de ez a jobb- és baloldal nem abból áll, mint a politikában, hogy kommunista-e az író vagy reakciós, lévén ezek politikai fogalmak, hanem abból például, hogy emberszerető-e az író vagy embergyűlölő, hogy hisz-e a lélekben, vagy nem hisz, hogy az érzelmekre fekteti-e a súlyt vagy az értelemre, hogy a részletekben látja-e az élet valóságát vagy az egészben, hogy a rímekben látja-e a vers lényegét vagy a gondolatokban - és így tovább, lévén ezek azok a lehetőségek, amikkel az irodalomnak dolga van.

Ezek után pedig, ha a tanító bácsi egy kicsit körülnéz az újságokban és folyóiratokban, a következőket állapítja meg.

Ha igaz volna, hogy a „politika” szót csak a „kritika” szó helyett használjuk, akkor Magyarország meghalt minden irodalompolitika.

Kritikai irodalmunk mintha fel volna függesztve. Ha megjelenik egy könyv, akárkié, vagy agyonhallgatják vagy újságírói impresszionizmussal intézik el, meg sem kísérelve, hogy a mű értelmét, értékét és jelentőségét az értékmérés egzakt eszközeivel, összehasonlítással és megkülönböztetéssel, keressék, beleillesztve a művet az irodalmi kultúra hatezer éves folytonosságába, mert nagyon jól tudjuk, hogy e beillesztés nélkül értelmetlen és felelőtlen handabandázás minden esztétika. Az író, műve megjelenése után, riadtan néz körül a süket csöndben, akár veszik a könyvét, akár nem - legföljebb önmagáról olvas néhány udvarias vagy udvariatlan szót, a „sikeréről” vagy „sikertelenségéről” elmélkedik néhány kettős könyvvezető, a „tehetségét”, szerencsés esetben „zsenuálisát” ismeri el néhány botcsinálta pszichológus, úgy adományozván e jelzőket, mint valami kitüntetést - de hogy a mű, a mű, a gondolat és érzés, a valóság és igazság és szépség, amit meglátott vagy fölfedezett, valóság és igazság és szépség-e

valóban, szemben a hazugsággal és ostobasággal, amiknek tűrhetetlen nyomása „teremteni kényszerítette”, mint istent az „isteni eszmék közti űr” (Lucifer szerint) - amire tehát égetően kíváncsi lehetne ő is - meg olvasója is, arról úgy hallgat föld és ég, mintha ezek a kérdések nem is léteznének.

Kritika tehát nincs.

Viszont...

Viszont mi ez? Mi ez akkor?

Az utóbbi időben egyre-másra olvas az ember terjedelmes cikkeket írókról, merőben függetlenül az írók műveitől, és ezekben a cikkekben és vitákban egyre gyakrabban szerepel a „jobboldal” és „baloldal” kérdése.

És jobboldal és baloldal mint vád és elismerés, korántsem vonatkozik arra, ahogy a naiv olvasó gondolná, hogy mit tudom én, az illető író a romantika vagy a naturalizmus szemüvegén át néz embert, Istent, világot, asszonyt, szerelmet, álmot, vágyat, örömet, szenvedést.

Mire vonatkozik hát?

Ne áltassuk magunkat.

Ez nem az író valódi értelemben vett „irodalompolitikai” elhelyezkedésének - ez az író politikai-irodalmi állásfoglalásának firtatása.

Nem vitatkozom azokkal, akik hangoztatnák, hogy az írónak politikai téren is állást kell foglalnia. Ez más kérdés, nem tartozik ide - egyébként, néhányszor már meg is feleltem rá.

Most arról van szó, hogy a magyar író helyzete tűrhetlenné vált ebben a zűrzavarban, közönségével való természetes közvetítője, a műbíráló, elhagyta a hadszínteret - író és közönség között valami ismeretlen, láthatatlan, hozzá nem értő, irodalmat és művészetet általában lenéző és megvető elem bukkant fel szemtelen, pökhendi önérzettel - lehetetlen megállapítani, honnan veszi merészségét, hogy ítéletet mondjon, de mond!

Mond bizony, és kérdéseket tesz fel és vallat és igazoltat, korántsem szépség és igazság, hanem ahogy ő nevezi, (kompromittálván ezeket a szavakat) „jellem” és „erkölcs” és „meggyőződés” nevében, mint valami különítmény.

És vallatás és igazoltatás után osztályoz és listát készít, egyénenkint.

Ma az a helyzet, hogy a magyar író, miután keserves tapasztalatból körülbelül tudja, melyik listán szerepel, már nem is kíváncsi többé, mit fog szólni a sajtó, ha könyve jelent meg, vagy darabját adják. Nem kíváncsi rá, úgyis tudja előre. Egészen mindegy, remekművet írt-e, vagy a piacnak félcelt össze valamit. Ettől függetlenül bizonyos lapok és folyóiratok irgalmatlanul le fogják vágni, olyan rüpök modorban, amire nem volt példa a magyar sajtóban napjainkig, egyszerűen azért, mert „ki van adva”, hogy az illetőről nem szabad jól írni - más, közömbös lapok odaásítanak valamit, s ha véletlenül néhány lelkes, igazi szót inspirál holmi naiv, művészetért lelkesedő fiatal kritikusnak a tetszés, az „irodalompolitikai” közvélemény gúnyosan legyint - no, persze, politikai vagy gazdasági vagy függelmi érdekközösségben áll a szerzővel!

A közönség pedig áll és bámul, nem érti a dolgot. Ami tetszik neki, azt szidják, ami hidegen hagyja, azt dicsérik. Lassankint elmegy a kedve az egésztől, rájön, hogy ő úgy se ért irodalomhoz - vállat von, és bemegy a moziba.

Ne áltassuk magunkat.

Irodalmi életünkben a művészetközponti szemlélet helyét az életharc, az érvényesülés versengése foglalta el. Ez a legnagyobb rendben volna, csak az a baj, hogy míg minden egyéb téren az értékek kiválogatódásának egészséges harcát valamiféle végrehajtó hatalom biztosítja, addig a szellemi arisztokráciának semmiféle szerve és fóruma nincsen, hiszen nyilvánvaló, hogy ezeknek a cikkeknek és hírlapi veszekedéseknek annyi gyakorlati eredménye sincs, mint a kávéházi beszélgetéseknek, amelyeknek jegyében és tónusában készültek.

Ha politika, legyen politika - de a politika mai formája a parlamentarizmus.

Az irodalom nemcsak művészet. Társadalomformáló jelentősége óriási - lassúbb és csendesebb, de jóval tartósabb és mélyebb, mint a politikáé. Vallom és hiszem, hogy a szellemi arisztokráciának nemcsak joga és kötelessége, de hivatása is, hogy az emberi társadalom nagy kérdéseire feleljen, átalakulását és forradalmát előkészítse.

Vagy akár végre is hajtsa.

Világparlamentet az íróknak - egy új Hágát és Genfét: ott majd kiderül, miről van szó.

Nem jobboldalról és baloldaltól. Vagy ha igen - csak a jobboldali és baloldali latorról, akik az Igazság keresztjét megcsúfolták.

Ott majd kiderül, derüljön ki, hogy mi jobban tudjuk a politikusnál, kenyéren és vizen túl mi fáj, mi kell az embereknek - hogy közülünk a valódiak miért nem vallottak színt ez illetéktelen kontár igazgatók előtt - nem gyávaságból vagy szerénységből, nem azért, mert nem értünk - hanem büszkeségből, mert nagyon is jól értünk hozzá, jobban, mint a kérdező, aki még azt se tudja, hogy politikáról, akár irodalompolitika, akár politika-politika, érdemlegesen csak az beszélhet, akinek hatalom van a kezében.

1930

GÁZÁLARC ÉS EZER FONT STERLING

Egy kis fantasztikum

Ne tessék haragudni, hogy már megint magánügyemmel untatom önöket, mint az emberiség sorsa meg efféle - nagyon jól tudom, hogy kezd már görbe szemmel nézni rám ezek miatt a személyeskedések miatt néhány író- és újságíró társam, akik a rendelkezésükre álló papírfelületet mostanában, érezvén az idők komoly súlyát, általános érdekű közügyek vitatására használják fel, hogy aszongya például, nincs igaza annak a csirkefogó izének, aki azt állítja rólam, hogy én ezt vagy azt az írókat jobbnak tartom, mint azt meg ezt, holott nyilvánvaló, hogy ő csak azért meg ezért mondja erről meg arról a könyvről, hogy ilyen meg olyan, mert ő velem így meg úgy van, ezóta meg azóta, mióta köztünk ez meg az a dolog történt.

Szép, szép dolog a közügy, és tisztellek, becsülök mindenkit, aki személyét ki tudja vonni a vitából - de hát mit tegyek, ha egyszer rákényszerítik az embert, hogy önmagával foglalkozzék a nyilvánosság előtt. Hogy menjek tovább, hogy lapozzak tovább, mikor itt az újságban, ahol témáimat keresem, egy oldalon két személyes támadást olvasok egyszerre - nem is támadást, hanem halálos fenyegetést.

Az egyik szerint Henderson angol külügyminiszter beszédében kimutatja, hogy Anglia jelenleg ezer font sterlinget költ percenként a jövő háborújának előkészítésére. A másikban Buday Sándor kiváló szakértő érdekes előadását referálja az újságíró, a gázálc fejlődéséről, napjainkig és azontúl, melyből megtudjuk, hogy a ciángázokat is beleszámítva, van már olyan álc, ami az eddig kitalált százkilencvennyolcféle gázt mind kivédi, tehát most javában dolgoznak az egész világ hadiműhelyeiben, hogy egy olyan százkilencvenkilencedik-félét találjanak ki, amire az eddigi gázálcok nem érvényesek - illetve egy olyan gázálcot, ami erre is érvényes lesz majd, hogy aztán lehessen kezdeni előről az egészet. Ami tehát legközelebbi kedvenc világháborúmat illeti, ezek után könnyen meg lehet mondani, ki fogja megnyerni - az fogja megnyerni, aki a hadüzenet napján az eggyel többedik gyilkológáznál tart, mint ahányadik gázálcánál a másik fél, vagyis tételbe foglalva ezek után a Napóleon által „gloire”-nak (dicsőség) nevezett kedvező hadieredmény feltételét, kapjuk a következő egyenletet:

$$G = \frac{Gy_1 - A^1_2}{Gy_2 - A^1_1} + \sqrt{gd - SL}$$

ahol G, mint említettük, gloire, dicsőség, Gy, az egyik fél, Gy₂ a másik fél által gyártott gyilkológázok sorszáma, A¹₁ az egyik, A¹₂ a másik fél által gyártott védőálcok sorszáma, g az egyik, d a másik fél országaiban legyilkolandó személyek száma - végre L egy olyan komponens, amire még vissza fogunk térni.

Mindez, mint látjuk, rendben van, nem is sértődnék meg rajta, mindenesetre szép az illető leendő világháborútól, hogy világosan értésemre adja, mihez tartsam magam. Ezzel szemben kicsit erősnek tartom Anglia viselkedését, ezer font sterlinget talán mégse kellene percenként kidobálni ilyesmire, mikor izé... mikor itt vannak az emberek, akik, hogy is mondjam, sokkal kevesebből ki tudnának jönni percenként, sőt óránként, sőt hatvan-hetven évenként, tehát...

Tehát ezúton felszólítom Angliát, nézze kedves Anglia, halló, volna szíves egy percre, mondjuk, két percre idefigyelni, de igazán, és addig tegye le azt a sterlinges zacskót, mondja már, hogy két percig nem adja ki az ezret, az kétezer font, és ha szerény ajánlatomat, a jövő háborúját illetően, elfogadhatónak találja, vagyis a két perc nem veszett kárba - én megelégszem az egyik ezressel, a másikat megspórolta.

Pacsit rá. Tessék idefigyelni.

Először is.

Az egész felszerelés bonyolult és drága.

Ahogy a leírásból olvasom, ezekhez a modern gázálcokhoz, éppen azért, mert sokféle gáz kizárására vannak berendezve, egész kis laboratóriumot kell magával hordozni az embernek. Kémiai szerek patikáját, ami egy a derékra szerelt tartályt tesz szükségessé, ahonnan csövön át megy az ellengáz a lélegzőszervek segítségére.

Ez a felszerelés nagyon kényelmetlen.

Praktikusabban kell elhelyezni a dolgokat. Nem lehet tartályokat és terheket cipelni annak, aki menekül. Ezen a ponton az állatok sokkal leleményesebbek nálunk, jobban osztják be a támadás és védelem eszközeit - a vipera nem hordja mérgét kofferben és zacskóban, a villamosrájának nincs szüksége dinamógépre, ami pedig a gázfejlesztő állatokot illeti, mint a modern harcászati őseit, se a görény, se a poloska nem cipel stratégiai műveletei közben olyan külön-

leges szerkezetet, mint amilyenek a mi megfelelő védelmi apparátusunk, ők mindent szépen el tudnak helyezni a tulajdon testükben.

Az emberi testben is vannak megfelelő üregek és hézagok, ahol elférne a fent említett tartály. Itt van mindjárt a koponya belső ürege, mint a fejlődés nagy művében teljesen kihasználatlan, üres térfogat.

De ezek csak mechanikai megoldások, végeredményben inkább a védelem céljait szolgálják.

A támadás jövője nem ebbe az irányba mutat. Az emberi test és lélek egyre finomabb, egyre tökéletesebb ismerete feltárja előttünk a természet titkos módszereit, s kezünkbe adja a műszereket.

Ma még élettannak, lélektannak, az idegrendszer fiziológiájának nevezik az ismereteknek és kutatási lehetőségeknek azt a komplexumát, amit a modern vegytan felőlel - valamikor, ha majd nemcsak ismerni, de irányítani is tudjuk majd az életjelenségeket, a biokémia helyét a biotechnika foglalja el: a kérdés nem az lesz, milyen az emberi lélek, hanem az, hogy mit lehet vele csinálni.

A rádió felfedezése óta különös rejtelmek derengenek fel amúgy is az összehasonlító tudományban - kiderül, mennyire igaza volt annak a tudósnak, aki szerint nem az a csodálatos, hogy a rádióhullámokat felfedezték, hanem az, hogy csak most fedezték fel. Az élet furcsa, egyéneiben együtt működő mozgásait csak most kezdi érthetővé tenni a feltevés, hogy az élőlények közt dróttalan összeköttetés áll fenn. Az embernél szuggesztióknak és tömeghatásnak hívtuk eddig ennek az összeköttetésnek halvány kis jeleit.

Mi lesz, ha egyszer tudatossá válik?

Hogy az értelmet, érzelmet és indulatokat éppen úgy lehet kívülről irányítani, egységesen és nagy tömegben, mint ahogy eddig csak belülről és egyénileg irányították ezeket a lelkifolyamatokat különféle vegyi bomlások.

Jelek már vannak.

Tessék kérem, a sokféle gáz közt itt látom a könnyfakasztó gázt. Jó, jó, tudom, ez durva példa, a könnyeket ez a gáz fizikai úton gerjeszti, a könnyzacskók izgatásával.

De nem látok semmi elvi lehetetlenséget abban, hogy olyan szerkezetet találjanak ki, ami közvetve, a kedély fészkeiben, az idegvezetékekben csinál olyanféle izgalmat, amit mi eddig szomorúságnak neveztünk, és azt hittük, hogy csak egyénien, házilag, úgyszólván kisüstön állítható elő.

Óriási perspektíva!

Már látom a különféle kedélyállapot mérgező gázokat - aztán majd jön a többi, hiszen végeredményben az a valami, amit értelemnek és gondolatnak neveztünk eddig, se egyéb, mint különféle belső ideghatások eredője! Miért ne lehetne ezeket külső, technikai eszközökkel kényszeríteni rá az ellenségre?

Tehát pályázatot hirdetek a következő gázokra:

Kíváncsítok gáz, amit, ha az ellenség beszív, kutya jó kedve támad, eldobja a fegyvert, és táncolni kezd.

Kíváncsiak vagyunk, amitől az ellenség egyszerre csak úgy érzi, hogy ő nagyon szeret minket, mi is szeretjük őt, csak eddig nem vettük észre. Erre fogja magát az ellenség, kinyújtott kézzel és egy búbajos mosollyal megindul a mi lövészárkaink felé, mire mi nyugodtan összeszedjük őket, mint májusban a cserebogarat.

Kíváncsiak vagyunk, amitől az ellenségnek az a rögeszméje támad, hogy embert ölni illetlenség és rossz modor, és semmiféle érdek vagy belátás vagy magasabb cél nem indokolhat ilyen dolgot. Mire az ellenség nem öl meg bennünket, és nyugodtan meg hagyja ölni magát.

Végre kíváncsiak vagyunk úgynevezett Schopenhauer-, illetve nirvána-gáz, amitől az ellenség egyszerre arra a meggyőződésre jut, hogy meghalva lenni sokkal jobb, mint élni, mire mindenki megfordítja a fegyvert, és agyonlövi magát - nekünk csak a hullákat kell eltakarítani.

De mondok egy sokkal egyszerűbbet, ami alig kerül valamibe.

A háború célja, illetve módszere, hogy bizonyos számú embert megöljünk, bizonyos érdekből.

Miért kell erre pénzt költeni?

Hiszen az emberek halandók - ideje pedig van egy népnek vagy országnak.

Egyszerűen meg kell várni, amíg azok az emberek, akiket meg kellene ölni, maguktól meghalnak.

Nem mindegy?

Kérem az ezer font sterlinget.

1930

A VÍZBE UGRÓ MŰVÉSZBECSÜLET

vagy az érem másik oldala

Ha csak reklám kell, Hella fiam, leendő filmszínész, aki a Margit-hídról fejest ugrottál, állítólag fogadásból, hogy kifizessed a penziósámládat, lényegében reklámcsinálási célzattal, valójában pedig, úgy látszik, egyszerű szerelmi öngyilkosság gyanánt - ha csak reklám kell, parancsolj, gyermekem, amennyire szerény képességemtől telik, állok rendelkezésedre. Reklámot azt adhatok, nem kerül semmibe, még én keresek rajta.

Bár nem egészen értem, miféle reklámról van szó. Ha jól olvasom nyilatkozataidból, filmszínésznő szeretnél lenni, tehetséget érzel magadban, azonkívül tizenkilenc éves vagy és csinos, és nem akarnak észrevenni. Eddig rendben van, a filmművészet nagy dolog, nemes dolog, a jövő zenéje, és a legméltánylandóbb művészi becsvágy, ha valaki ezen a pályán szeretne érvényesülni. Biztosan olvastad, ugye, múlt heti cikkemet, a Gesamtkunstról, minden művészetek egyesítéséről, aminek megvalósulási lehetőségét a film jövőjében látom. Persze hogy olvastad, lefordították neked németre biztosan, és akkor keseredtél úgy el, hogy te nem lehetsz ama felszentelt művészek közt, akik ezt a jövőt kiépítik - vagy akkor lelkesedtél úgy fel, hogy elhatároztad, ha törik, ha szakad, te kiveredsz magadnak a pályát, melyen életedet feláldozhatod a művészet oltárán.

Mit mondasz, Hella, hogy dehogyis olvastad, ördögöt? Mindegy, én a magam részéről mohón és figyelmesen elolvastam minden sort, amit te nyilatkoztál ebben az ügyben, és levontam a tanulságokat.

Az első, kérlek szépen, ez a reklámkérdés, amit ti fiatalok, úgy látom, merőben másképp fogtok fel, mint ahogy mi fogtuk fel valamikor. Azt mi is tudtuk, hogy dicsőségnek, elismerésnek, eszméink diadalának meg effélének neveztük néha, de azért tisztában voltunk vele, hogy egyszerűen a sikerről van szó, sőt még azt is sejtettük, hogy amit általában erkölcsi sikernek szoktak minősíteni, érdemeink méltánylása és megbecsülése alapján egy későbbi természetbeni sikernek biztató ígéretét jelenti. Azonban volt egy lényeges különbség. Mi a „reklám” szót - s talán ez volt a naivitásunk - eredeti, a kereskedelemről kölcsönvett értelmében használtuk - mi tehát úgy képzeltük a dolgot, hogy reklámozni szoktak csinálni, olyasvalaminek, ami már megvan akkor, amikor a reklámozni akarom neki. Ennek megfelelően, a reklámozás szükségletének gondolata akkor jelentkezett bennünk, mikor mint írók vagy festők vagy színészek produkáltunk valamit a szakmában - a produkció elismertetése céljából szerettünk volna aztán reklámozni.

De hát ez logika volt, s élet és logika nem nagyon szeretik igazolni egymást.

Ez az újfajta élet, amit szerencsénk van személyesen ismerni, a te felfogásod helyességét igazolja, Hella fiam.

Az ember előbb csinál reklámozni, aztán kezd tünődni rajta, hogy mire használja fel a reklámozni által felkeltett érdeklődést.

Előbb ismerjük csak meg a céget, majd aztán meglátjuk, mit szállítson a cég. Ha a cég iránt megvan a bizalom, egészen mindegy, cipőfőnyomozt ajánlok fel a nyájas vevőnek, vagy villamos életelixirt: az áru „menni” fog, egyszerűen azért, mert divatban van. Nagyon alacsony, elavult foka a kereskedelmi gondolkodásnak, abból indulni ki, hogy mire van szüksége az embernek, cipőfőnyomozt vagy életelixirre? A világcikkek készítőinek magasabb iskolája, mélyebb emberismeret birtokában, ma már nagyon jól tudja, hogy az embereknek egyszerűen nincsen szüksége semmire, s ha utóbb mégis kiderül, hogy volt, mert hiszen megvették az árut: ezt a szükségletüket nem ők fedezték fel magukban, hanem a zseniális üzletember. Mindig tapsoltam annak a tehetséges hirdetés-íróknak, ami először egy ismeretlen nevet vagy szót dob ki plakáton és röpcédulákon, nem fűz hozzá kommentárt, nem jelzi, mire vonatkozik az a szó vagy név - megvárja, míg mindenki ismeri a szót, s csak azután közli, hogy az illető szó tulajdonképpen egy új mosószer vagy egy „világhírű” énekes neve, aki „megérkezett városunkba” - nem tudok szabadulni a gyanútól, hogy (ez lévén a siker lényegtelenebb része) utólag határozták el, a szó sikeréhez mérve, mosószer csináljanak ilyen címen, vagy világhírű énekest fedezzenek fel.

Mert hiszen mindegy.

Lám, Hella halálugrásának sikerét is mennyiségben és nem minőségben értékelik, s ma a reggeli lapokban örömmel dicsekszik az újságíró, hogy Hella már száz levelet kapott, hívják kabarék, cukrászdák, hívják direktornak, kalapszalonnak, tulajdonosnak, feleségnek (ötvenen kérték meg kezét), úszómesternek, kikiáltónak, regénytémának, úrlovasnak, sőt, az a gyanúm, hogy titokban (csak ezt persze még nem szabad közölni) államtitkárnak és pénzügyminiszternek is meghívták, és most habozik, hogy melyik állást fogadja el.

Csak éppen moziszínésznőnek nem hívja senki, pedig azért ugrott a Dunába, állítólag.

Végül is, ki törődik vele, mivel van sikerem? Fő, hogy sikerem legyen.

Gyerünk tehát a hídra, a híd nyomorúság és ismeretlenség országából hírnév és dicsőség paradicsomába vezet - gyerünk a hídra, csak azt ne reméljük, hogy egyenesen végigjárjuk útját: sok ott az akadály, s a hídfőnél nagy a tolongás. Sokkal egyszerűbb, megállni közepén, s holmi csinos artistaprodukció kíséretében átvetni magunkat munka és kitartás ostoba korlátján - odalent reflektorcsóvját igazítja már felénk a disznóbélű kíváncsiság, melynek mindegy, mit zabál: az ő mentőcsónakja visz majd ki minket piros lobogóval, a túlsó partra: csak az örvény el ne sodorjon addig.

De még erre sincs szükség.

Siker királynő sokkal kisebb igényű napjainkban, ha arról van szó, kinek nyújtsa segítő kezét.

Egyre gyakrabban látjuk magunk közt, mesterségünkben s azon túl is, a sikernek kevésbé vakmerő s mégis diadalmaskodó hőseit, akik egyszerűen úgy lettek azzá, amivé lettek, hogy büszkén és kitartóan nevezték magukat annak, amivé lenniök kellett volna.

Olcsó világot élünk. Az erőművésznek ma már nem kell felemelnie a nagy ólmot, kimozdítani a nagy sziklát. Elég, ha kijön a színpadra, s izmait mutogatván kihirdeti, hogy ő nagyon erős.

Az oroszlánnak nagyobb sikere van, ha körmeit mutogatja csak, s a prófétának, ha önmagát ünnepli, mondván: „én a jövőbe látok!” Senki nem kérdezi tőle: ugyan mit látsz a jövőben? - Bátran dicsekedhetik.

*Emiatt még csak ugrani se kell.
Elég, ha úgy teszek, mintha akarnék.*

1930

FEJ VAGY ÍRÁS

avagy szabad-e egyebet is, mint sírni a Kárpátok alatt?

Az alkalom, amit sietve felhasználok, lapunk más helyén bővebben s szakszerűbben tárgyalatik. Abból áll, hogy Quesnay urat, aki filozofikus író címen volt elkönyvelve a művelt emberek csekély közvéleménye előtt, megtették a Bázelen alapított Világbank elnökévé és vezérigazgatójává - ez a Világbank hivatott egy eljövendő Egységes Európa testének legfontosabb szervét, gazdasági vér- és nyirokcsatornáinak központi hajtószerkezetét, kamráit és billentyűit összefoglalni, hatalmas motorban - igazán olyan lesz, mint a szív egy felsőbbrendű emlős mellkasában!

És ezt a szívet - tetszik érteni? - egy filozófus kezébe tették! Mondd és írd: filozófus!

A csoda, saját külön filozófiám szerint (lásd „Ki kérdezett?” ily című értekezését) örökéletű - akik három napról beszélnek, összetévesztik a csodálkozással - ez utóbbi valóban nem szokott tovább tartani. Sietnem kell hát, hogy el ne múljon a három nap, ameddig még Pesten is, kitűnő újságíróársaim körében, bizonyos respektus lesz tapasztalható filozófus és filozofálás irányában - ejnye, ejnye, mégse lehet olyan bolondság az a Schopenhauer meg az a Kant, ha ilyen fő-fővezérigazgatóság jöhet ki belőle a végén: - Képzeld, barátom! egy Világbank vezérigazgatója!

Gyorsan hát, amíg lehet és hagynak, hadd filozofálok egy sort - a filozófiáról.

Mert akár hiszed, akár nem, drága olvasóm, egyetlen barátom te, ebben a türelmetlen világban, édes sóhivatalom is azonkívül, aki meghallgatod panaszomat - akár hiszed, akár nem, olvasó, aki mindig idefigyeltél, sőt, mindig csak akkor figyeltél ide, mikor valami életbe vágóan, a te és az én életedbe vágóan érdekes tárgyról beszéltem neked, vagyis egyszóval és röviden filozofáltam, igenis filozofáltam, filozofáltam, cikkben és tanulmányban és novellában és humoreszkekben és versben és néha még zenében is és rajzban, ha másképpen nem ment, lelkendezve sokszor a pillanat izgalmában, amikor a filozófia megszületett, hogy sürgősen közöljem veled - akár hiszed, akár nem, az én közvetlen, szűkebb környezetem, az írói és újságírói és kritikai szakközvéleményem tereád hivatkozva merészelt sokszor lebeszélni engem a filozofálásról, azzal a megokolással, hogy te mulatni vagy élvezni vagy szórakozni akarsz, és nem gondolkodni - engem, aki szóban és betűben húsz éve érintkezem veled, s tapasztalásból tudom, hogy gondok s kényszerektől determinált életeden túl egyetlen szórakozásod, élvezeted és mulatságod felismerni önmagadat a szóvá és értelemmé, örömteljes vagy bánatos értelemmé, hússá és vérré sűrűsödő Gondolatban s ama bátorság üde látványában, mikor a gondolat kimondatik - hogy a szellem színpadán ugyanaz érdekel és izgat téged, ami a test arénájában és cirkuszában és futballmérkőzésén: a nemes, telivér Gondolat tornája és mérkőzése és merész erőpróbája, hetyke küzdelme az ostoba, nyers anyaggal - egyszóval és röviden: filozófia.

De vajon mit értenek ők „filozófia” alatt? Miféle beteg kód, penészes kóválygás képzelet viszolyog fel bennük, mikor ezt a szót kimondják?

Talán Kepler szavaira gondolnak:

*Dobd hát e sárgult pergamenteket,
E foliánsokat, mikben penész ül -
A tűzre mind! Ezek feledtetik
Saját lábunkon a járást velünk...*

Ám, Szókratészre! ki mondta nekik, hogy a filozófia, a gondolat forrása betű és könyv - azért, mert (éppen megfordítva) véletlenül sok betű és könyv lett belőle, bizonyos korokban, amelyek inkább feldolgozni, mint termelni szerették a gondolatot? Ezek a nagy hedonisták és „élmény” művészek, akik óriási „életismeretüket” néhány gyenge impresszionista, rossz drámaíró, kolportázsszurnalizmus „művéből” merítették, elfelejtik, hogy minden európai filozófiának fent idézett ősforrása soha egy betűt le nem írt - véletlenül - s bár, szintén véletlenül, részt vett néhány hadjáratban (lásd Symposion), még csak háborús „élményeit” se adta ki igazolásul, hogy ő igenis tudja, mi az élet.

Szegények, nyilván a nyolcadik osztályban használt „Propedeutika” lapjait idézi bennük ez a képzet, Lewes könyvét „Thalészról napjainkig” s legjobb esetben Kantot és Schopenhauert.

S talán, nagy nehezen, ha hosszan bizonyítom, elhiszik, nekem, hogy Aquinói Szent Tamás, Assisi Ferenc és Ágoston filozófusok voltak. De hogy - a maga nemében - Casanova csakúgy filozófus volt, mint Machiavelli vagy akár Savonarola és Giordano Bruno és Hutten Ulrich, ama Rotterdami Erasmus, ki századát dicsőítette - azt már nem volnánk hajlandók elismerni, mert Casanovát egyszer s mindenkorra nőcsábász minőségében vették tudomásul, s hogy nem a nőcsábásztól lett író, de sajátos írói és filozófusi tehetségénél fogva érdekelték a nők, s érdekelte a nőket, ezt a számomra rendkívül világos és nyilvánvaló igazságot erőltetett paradoxonnak minősítenék korunk nagy „nőismerői”, akiknek hiába igazolnám okmányokkal, hogy éppen a nők minden korban és ma is jobban értették, méltányolták, sőt kedvelték a valódi filozófust, mint a bokszbajnokot (aki egyébként, mint ahogy Tunneyről, Shaw

barátjáról mondják, lehet filozófus is, ha egy kis szerencséje van). Mert ők nem ismerik például - hogy mást ne mondjak - bizonyos Marquis de Sade műveit (igaz, hogy nehéz hozzájutni, be lévén tiltva, nagyon helyesen), s csak annyit tudnak róla, hogy elvetemedett örült volt, ami úgy is van - de azt már nem tudják, hogy hajmeresztő és tébolyodott orgiák leírásán túl könyvei tele vannak hosszú, a jó és rossz, rút és szép, helyes és helytelen fogalmáról szóló filozófiai vitákkal, elkeseredett keresésével (és meg nem találásával) valami Abszolút Igazságnak, aminek orgia és istentisztelet, élettémény és felmagasztosult költői inspiráció egyképpen árnyéka, megértésre szolgáló példázata csak: nem forrás, alkalom csak a minden valóságnál valódiabb filozófia számára.

Hiába, no. Nálunk a nemes filozófiát mindig össze fogják tévesztetni a habozó töprengéssel, hamleti bizonytalansággal, s mint ilyent állítják szembe valami zavaros nem tudom miccsal, amit ők Életnek és Valóságnak neveznek.

S aminek nevében álmos gúnymosollyal leintik a legelőbb, legéberebb vágyat és képességet, hogy ne csak lássam, de jól lássam, vagyis megértsem a valóságot.

Esetleg meg is leckéztetik kicsit. Szerencsére, utóbbit inkább csak a gyermekek és tanítványok közül teszi egy-kettő, akikre sose haragudtam, ha azt magyarázták nekem, hogy a gyereket a gólya hozza, mert ez legalább egy érdekes elmélet, s költői tehetségre vall - untatni inkább azok untattak, akik annak tudomásulvételére figyelmeztettek, hogy nem a gólya hozza. Az egyiktől, legutóbb, nagyon kikaptam. Hogy én csak fecsegek és locsogok, csak kérdezni tudok, felelni nem. No, persze, amikor magyarázat volt, elbliccelte az órát, lecke kihallgatásnál aztán engem vádol tudatlansággal, nem emlékezvén rá, hogy feleltem bíz én, még mielőtt kérdeztem volna - csak nem éppen ott és akkor, ahol neki tetszett: nagy kérdésekben egy szóval néha, kicsikben egy kötettel, ahogy jött, fő, hogy akadt, aki megértette.

Az ilyenek jobban is teszik, ha elmaradnak (ugyan miért olvassák, ami nem tetszik nekik?) Bámulják és dicsőítsék tovább, borzongó áhítattal, eszményképüket, a Nagy Tanárt, aki valóban nem „okoskodik”, nem „fecseg” és nem „hallgat” szeszélyesen - a Nagy Kijelentőt, ki morózusan megszólal, amikor kell, s mond valami szörnyű „határozottat”, hogy télen hideg van, nyáron meleg vagy effélét. A csodarabbit, a prófétát, a váteszt, aki „messze lát” térben és időben - hogy mit lát ott, azt már nem közli, vagy ha közli, téved - mindegy az, aber der Kick nach Lemberg!

Ez az ő eszményképük, íróban és költőben.

Fej vagy írás - itt ki kell rukkolni. Vagy írsz és beszélsz - vagy gondolkodol! Egyszerre nem lehet mind a kettőt csinálni. Zokogj a gyülekezetben, a haza sorsán - vagy járd a bolondját: egyebet mit tehetsz a Kárpátok alatt?

1930

ANDRÁS, MIKLÓS, HELÉN

Reménytelen reflexió

Emberhalál lett a dologból, szép, rendes emberhalál, már szinte természetes halálnak számító, nem is erőszakosnak, annyira sablonszerű, egyhangú, örökké visszatérő, minden változatában egységesen leírható. Talán már itt is volna az ideje, hogy az „esetet”, amit eddigi szakirodalom, dráma és regény, úgyis megunt már, nem boldogulván vele egyrészt, másrészt ki-

merítvén, mint témát, egyszerűen átutaljuk a leíró orvostudománynak (lélektanról nem is beszélve), hogy jelölje meg helyét a félig fiziológiás, félig patológikus jelenségek között, s aztán térjünk napirendre, izgalmasabb s érdekesebb, az emberi megértés, belátás és jóakarat számára termékenyebb és biztatóbb feladatok napirendjére.

Mert ezt az „esetet”, úgy látszik, teljesen hiába boncolták és elemezték, a lélekkutató század legizőbb, legjobbhízemű írói, vállalván a feladatot, természettudomány és társadalomtudomány helyett, hogy majd végére járanak a dolognak. Tanulság nem mutatkozik, a baj felismerése nem bizonyult gyógymódnak - úgy látszik, alapszabán vétették el a dolgot, amikor abból indulván ki, hogy András, Miklós és Helén konfliktusa, mely az esetek bizonyos százalékában egyik vagy másik, esetleg két vagy mind a három fél erőszakos halálával végződik, az ember „ősi természet”-ében gyökeredzik, s így filozófiával nem lehet segíteni rajta.

Pedig hát - s ha, író létemre, mégis felfigyelek András, Miklós és Helén történetére, csak azért figyelek fel - nézetem szerint éppen hogy ez az a bizonyos dráma, aminek a valóságban való egyhangú, egyforma, nem csökkenő gyakoriságú megismétlődésén se szépirodalom (dráma és regény), se társadalomtudomány, hanem ha van valami, akkor kizáróan és csakis a filozófia segíthet - filozófia, mely sem az agyonimádott „józan ész” és „intuiciót”, sem az agyonkritizált „tudást” és „spekulációt” egyedül nem isteníti, hanem a kettőből együtt ítél és cselekszik.

Filozófia, amelynek számára az „ősi, emberi természet” című fogalom éppen úgy nem jelent babonás tabut, végzetet és változhatatlant, mint ahogy nem ijed meg a minden gátlást és gátat tagadó, Mindenható Akarat lenéző mosolyától.

Filozófia, amely tudja, hogy a nyavalyatörés, a vakbél, a fekete himlő s az emberevés is az „örök, emberi természet”-ből származik, s ez mégsem jelenti, hogy tehát okvetlenül örökéletű tartozékai az embernek - s filozófia, mely sejti, hogy maguktól s pusztán elhatározásra el nem múlnak a bajok, hanem csak a megértés, a felismerés fejlődése során, ha megértés és fejlődés vágya természetünkkel válik, mint éhség és szomszúság, ez „ősi” indítékok.

Filozófia, mely talán mégis megtalálja a csaknem élettani pontossággal lezajló tragédia szervi összetételében a vakbelet, a kórokozó csökevényt, amit társadalomtudomány és lélekelemző szépirodalom figyelmen kívül hagyott, illetve nem ismerte fel kórokozóknak.

Mert íme, mi kellett volna, hozzá, hogy András ne durrantsa le éppen Miklóst, s utána (rögtön megbánva ostoba tettét) önmagát, amiért Miklós el akarta venni „tőle” (mindjárt kiderül, hogy nem is tőle) Helént, a drága nőt?

Jobb társadalomtörvények talán, férfi és nő kölcsönös szabadságának tisztelete, a másik férfi jogának megbecsülése?

Dehogy.

Ezen a ponton, minden rendben volt. András és Helén, kik férj és feleség voltak, annak rendje és módja szerint, igen intelligensen és társadalmiasan elintézték a dolgot egymás közt, már egy évvel azelőtt, mikor kiderült, hogy Helén Miklóst szereti. A férj fájó szívvel tudomásul vette, hogy erről senki sem tehet, törvényesen elváltak, s most már csak az maradt volna hátra, hogy lassanként begyógyuljon a lelki seb, s ne fertőzze meg őt és a másik kettőt.

Ezt lett volna hivatott elvégezni kedély és költészet.

De vajon megakadályozhatta a tragédiát az a lélekelemzés, mely kedély és költészet gyógyító hatását elismeri ugyan, de borzongó áhítattal torpan vissza magának a betegségnek, a mindent elsöprő emberállati indulatnak, szerelmi féltésnek hétpecsétetes titka előtt?

Holott, tiszteletben tartva e titkot, annak, hogy a tragédia éppen így zajlott le és nem másképpen (s hogy az esetek többségében így szokott lezajlani), nem társadalmi törvények s nem minden jó szándéknál erősebb ösztönök, hanem egyszerűen hibás gondolkodás, a helyes megértés és felismerés hiánya volt az oka: filozófiai szemlélet, de rossz szemlélet.

András lelőtte Miklóst, amiért Miklós el akarta venni tőle Helént.

Ez nem ősi ösztön, hanem modern ostobaság. Logika, de hibás logika, éppen azért, mert nem veszi tekintetbe tér és idő, kor és környezet szerepét a helyzet felismerésében.

Nem azt mondom, hogy logika és ösztön kizárják egymást. Éppen ellenkezően, hiszen minapi cikkemben mutattam ki, hogy csak az ösztön logikus. Most módomban van példázni az igazolást; íme, nem a hibás ösztön okoz hibás logikát, hanem a hibás logika inspirál hibás ösztönöket.

Mert ha ezelőtt tízezer esztendővel vagy Tasmania őserdeiben történt volna a dolog, akkor, ha nem is erkölcsös, legalábbis logikus lett volna, hogy András agyoncsapja Miklóst. A helyzet ugyanis abban az időben az volt még, hogy az egyik kókuszfájára, miközben ő szundikált, föl-mászott a másik, s derékon kapva a szemérmes Helént, át akarta cipelni a tulajdon kókuszfájára. Ha tehát a felriadó András emiatt érzett haragjában Miklóst verte fejbe, s nem önmagát vagy Helént, ez igen érthető - a fejbeverés ez esetben nem pusztán a tulajdon szerelmének, hanem a szerelem tulajdonának, az ő szerelme tárgyának, az ő védtelen Helénjének védelmében történt.

De miféle védelemre szorult a régi Helénnek e kései unokája, aki szólás- és cselekvésszabadságának birtokában megmondta Andrásnak, hogy ő a társadalom által biztosított szerelmi függetlenségét érvényesítve, Miklóshoz akar menni, vagy legalábbis ott akarja hagyni őt, mely esetben egészen mindegy, hogy Miklóshoz megy, vagy Zebedeushoz?

Helén ki-be jár a szobákban, mialatt nagy jelenet folyik a két férfi közt. Talán próbál közbeszólni, de azok rá se hederítenek: folytatják egymással, a veszekedést. Csöngetnek. Helén kimegy, két fiatalember jelentkezik, teniszezni jöttek. Egy pillanatra habozik - nem volna egyszerűbb teniszezni, míg azok elintézik a dolgot, tekintve, hogy vele úgyse akarnak szóba állni? Aztán úgy érzi, mégse illik, elküldi a fiatalembereket.

Vajon mit gondol, e pár perc alatt, míg csak szavak öklözik egymást, s a revolver még nem került elő? Mi a véleménye a két férfiról?

Erkölcstelenek? Úriatlanok? Fenekedő vadállatok, akikből kitört az ősi hím?

Dehogy. Egyszerűen bolondok.

Helén csak nő, Helén ösztönös lény, Helén tehát igen logikusan és ésszerűen látja a dolgot.

András szereti őt, ő nem szereti Andrást, Miklóst szereti. András kétségbe van esve, de mi következik ebből? Logikusan csak annyi, hogy falba veri a saját fejét. Kevésbé logikus, de még mindig érthető volna, ha az ő fejét verné a falba, aki valamikor örök szerelmet ígért neki: a hibás ugyan nem az, aki ígérte, hanem aki elhitte - ám az ilyet nem lehet egykönnyen belátni.

De mi köze lehet Miklósnak az András bánatához, mi elszámolnivalója lehet Andrásnak övele? Miklósba András nem volt szerelmes, András Miklósnak nem ígért holtomiglant forró csókok között - mit kérhet számon tőle, hiszen Miklós őt, Helént, el nem rabolta, és ezt András nagyon jól tudja.

Úgy látszik, nagyon jól tudja.

Úgy látszik, tudja, de nem hiszi el.

Nem hiszi el, mert a nő András szemében valóban tárgya csak a szerelemnek, nem eleven, öhozzá hasonló társ a szerelemben.

Tárgy, tehát lehet tulajdona valakinek. Tulajdon, tehát el lehet rabolni. El lehet rabolni, tehát vissza lehet venni. Mindenesetre, lehet harcolni érte.

Lenézik őt ezek ketten, az az igazság. Nem állnak szóba vele. Nem érdekli őket a véleménye - amit mond, annyi csak nekik, mintha gramofonlemez beszélne, amit férfiak találtak ki, húznak fel, hogy gyönyörködjenek benne.

Nem lehet segíteni rajtuk. Túlbecsülik egymást. Intézzék el egymás közt.

Jól elintézték.

1930

DÜSSELDORF

- Kis jelenet, egy pesti polgárasszony képzeletében -

1930. május 31.

G. E. önnagyságának

Szín: a Düsseldorf Rém anyósának házában, délután, uzsonnaidő. Egyszerű, polgári ízléssel berendezett szoba. Az asztalon kávé, kuglóf. Jelen vannak: Rémné, Anyós, Boldizsár bácsi, Barátnő, később Másik Barátnő, Károlyka, a Rém sógora, Samuka és Misike, a kis Rém gyerekek. Idő: aznap, amelynek délelőttjén a Rém bevallotta az egész dolgot.

ANYA *hosszú szünet után, melyben mindenki komoran hallgat, csak a falióra vidám ketyegését hallani, gyöngéden karjára teszi kezét leányának, aki a dívány sarkában kuporogva keservesen zokog.* Malvin!

RÉMNÉ. Malvin. *Hangosan zokog.*

ANYA *gyöngéden.* Malvin!... Hadd már...

RÉMNÉ. Hagyjon, mama...

ANYA *késégbesetten.* Legalább egy kis kávé igyál, édes lányom... az jót fog tenni...

RÉMNÉ. Nem kell semmi, mama, ne kínozzon még maga is, mama... *Felordít, öklét rázva.* Az a gazember! Az a gazember!

ANYA. Na, na... Malvinka... Majd elmúlik az egész... Ne vedd úgy a szívedre...

BOLDIZSÁR BÁCSI *viccesen.* Gombház, ha leszakad, lesz más!

RÉMNÉ *felüvölt.*

ANYA. Ugyan, Boldizsár bácsi, ne vicceljen itten... nem látja, milyen ideges?

BOLDIZSÁR BÁCSI. Jó, jó, hiszen csak... Ilyenkor legjobb egy kis kedély... *Az újságot nézi, fejét csóválja.*

BARÁTNŐ. Ennek így kell lenni, az ember bög, aztán megnyugszik!... Azt hiszed, csak veled történt ilyesmi?... Én is így voltam, mikor az én Henrikemről kisült a disznóság, azzal a vacak kóristalánnyal... összedőlt a Brozovics ház... Azt hittem, megpukkadok... aztán rájöttem, legjobb visszaadni az ilyet... Az ember fiatal... Ojjé, a férfiak... Szabad egy szelet kuglófot, néni...?

ANYA. Tessék, fiam, azért van itt.

RÉMNÉ *felzokog.* És nekem azt mondta, a kávéházba megy!...

ANYA. Nana... Malvinka... édes lányom...

RÉMNÉ. Mindig a kávéházba!... És én elhittem neki!... Azzal a mézesmázos pofával: „Fiacskám, leszaladok egy fél órára!” És mikor megjött, még megcsókolt, aszongya, unatkoztál, mama?... És közben... közben... ilyen dolgokat... és mindig mást... Tizenhét!... *Üvölt.* Gazember!... Gazember!...

BOLDIZSÁR BÁCSI *zavartan.* Nem kell úgy venni azért... nem muszáj mindent szó szerint venni...

ANYA. Lehet, hogy ő is ideges volt... Nem érezte jól magát, az a sok gond... a férfiak ilyenkor mindjárt szórakozásra gondolnak...

RÉMNÉ *vadul.* A mama még védi?

ANYA. Dehogy, édes lányom... Má hogy védeném? Csak hát okosan kell nézni a dolgot... nekünk asszonyoknak okosoknak kell lenni... nekünk kell okosabbnak lenni... mi lenne, ha elvesztenénk a fejünk?... Ha arra gondolok, hogy az apád... *Sóhajt, legyint.* Talán világra se jöhettél volna, ha én nem vagyok okosabb.

RÉMNÉ *üvölt.* Nem akarom látni!... A szemem elé ne kerüljön!...

ANYA. Jó, jó... majd alszol egyet rája...

RÉMNÉ. Soha!... Soha!... Tizenhét!... És micsoda perszónák... cselédek... mosogatólányok... mindenféle szedett-vedett népség... pfuj... akikbe a cipőmet s törölném... Köp. Ezek kellettek neki!... ezeket kellett neki lekéjgyilkolni... és én közben, otthon, vártam rá... mindig tisztán... mindig jó szagúan... gusztusosan... hogy tessek neki... de én, én nem kellettem! *Zokog.*

BARÁTNŐ. Disznók a férfiak, mind!... Azért, tudod, Malvin, arra gondolj, mi se vagyunk angyalok... Te is kacérkodtál, ő is kikezdett másokkal, punktum! Hülye vagy, ha jajgatsz - dobod a fenébe, elég udvarlód van, olyan is akad, aki elvesz! Elváltok - esküszöm, a Krámer megnyalja a tíz ujját, ha hozzámész!... Vagy a Gyula... sokkal csinosabb fiú, mint az urad... és gazdagabb...

RÉMNÉ *zokog.* Soha... soha... elég volt a férfiaktól... Azt mondta, hogy a kávéházba megy... és most tessék... *Zokog.*

ANYA. Hagyja, Herminke, majd én megnyugtatom, ha egy kicsit magához tér...

BOLDIZSÁR BÁCSI. Úgy még sohase volt, hogy sehogy se lett volna.

Károlyka, Másik Barátnő, jönnek a városból.

KÁROLYKA *diadalmasan ront be, csomó újságot lobogtatva a kezében.* Óriási!... Tele vannak a lapok!... Micsoda sajtó!... A bécsi vezércikket írnak, fényképpel!... Délutánra megjönnek a francia és angol újságok!... Engem is meginterjúvoltak!

ANYA. Nanana... Büszke lehetsz a sógorodra, mondhatom!

KÁROLYKA *szelesen.* Hiába, siker, az siker! *Malvinhoz.* Hát te mit bögsz folyton? Ahelyett, hogy örülnél... Ilyen híres ember felesége... Belekerülsz a történelembe... Egy kiadó telefonált délelőtt, hogy volna-e valaki a családban, aki meg tudná írni a Rém biográfiáját mint szemtanú... Harmincezer márkáról beszél... Megjegyzem, nekem már jelent meg két novellám a *Vossichében*...

BOLDIZSÁR BÁCSI. A gyerekeknek igazán nem kell hallgatni az ilyet... Samuka, Misike... tessék hazamenni...

MÁSIK BARÁTNŐ *főlényesen.* Szervusz, Malvin... Én nem vagyok cinikus, tudod... de Károlykának igaza van... Mit bögsz? Mit csinálsz olyan nagy dolgot?... Az urad nagy csirkefogó... de érdekes ember! Határozottan érdekes ember!... és milyen divatban van!... Nagyon jó képe jelent meg... Nem tehetek róla, bevallom, nekem tetszik... Ha elváltok... nem mondom, hogy váljatok el - de ha mégis... én nem sokat bánám azokat a... majd leszoktatnám én az ilyen kis komiszkodásokról! Egy rendes nő kellene melléje, ne haragudj...

RÉMNÉ *zokog.*

ANYA *harciasan.* Hagyjátok békén Malvint, nem látjátok, milyen állapotban van? Gyere, lányom, dőlj le egy fél órára... jót fog tenni... majd én elaltatlak...

Betámogatja a zokogó Malvint a másik szobába. Szünet.

EGYIK BARÁTNŐ *gúnyosan.* Szóval, neked tetszik?

MÁSIK *vállat von.* Miért ne? Eddig nem sokat törődtem vele, pedig udvarolt nekem is, hisz tudod... de nem hittem volna *Összeborzong.*, hogy ilyen snájdig fiú...

EGYIK. Szegény Malvin!

MÁSIK. Malvin egy hülye. Malvin egy szemérmes Dorothea, a *Hermannból.* Ma egy nőnek sok mindent meg kell érteni.

Közben, a másik szobában.

ANYA *simogatja a díványon pihenő Rémné haját, csendesen beszél hozzá.* Aludj egyet rá, lányom!...

RÉMNÉ *hisztériásan.* Hallottad! Hallottad ezt a ronda Trudét?

ANYA. Ne törődj te azzal, amit a barátnőid összefecsegnek! Ezek is csak akkor barátnők, ha jól megy az embernek... Most persze jönnek, sopánkodni, titokban örülnek a károdnak!... Hogyisne...

RÉMNÉ *zokog.* Gazember!... Gazember!...

ANYA. Jó, jó!... Igazad van, kislányom, ha haragszol rá... De látod, a világ nem változik... Látod, az egyik szidja, a másiknak meg imponál... Az embernek okosnak kell lenni... Hallhattad, mit mondott Károlyka arról a kiadóról... meg hogy harmincezer márka... Az volt a ti bajotok, hogy mindig szegények voltatok... én nem is voltam mellette ennek a házasságnak... de aztán beletörődtem, nekem az volt a fő, hogy te boldog légy...

RÉMÉNÉ. El akarok válni a gazembertől!... El akarok válni!... Gazember!... Tudja, hogy milyen állapotban vagyok - és még csak nem is telefonál!... Ugye, nem telefonált?!...

ANYA. Ne törődj vele!...

RÉMÉNÉ. El fogok válni! Csak azért is!...

1930

KIRÁLYOK

A román koronázás alkalmából

Magyarországnak mostanában nincsen királya, és ez az állapot egy valamire mindenesetre alkalmas, s méghozzá olyasmire, ami gondolataiban élő ember számára mindennél fontosabb: alkalmas arra, hogy nyíltan s elfogulatlanul beszélhessen a fogalomról magáról, szabadon vizsgálván a kérdést, hogy mit is jelent tulajdonképpen ez a szó: király?

Így, első blikkre, fenti megállapítás úgy hat, mint valami republikánus hitvallás, mintha azt akarná mondani: jó, hogy nincsen király, mert ha volna, a királyság intézményéről való független gondolatok az intézmény helyességét tükröznék és bizonyítanák - másszóval, csak a gondolat volna független, a szó nem volna az.

Az értelmezés így logikusnak látszik, s az is - csak hát a valóság, mint egyebekben, itt is valamivel több, mint amennyit logika és belátás áttekinthet.

Képzelet kell hozzá.

Képzelet, mely lát és emlékezik.

S látván és emlékezőn, furcsa ellentmondásra bukkanunk.

A szabadgondolkodó okvetlenül zsarnokságnak érzi, ha nem beszélhet szabadon, akármiről, tehát a királyságról is, csak azért, mert ez az intézmény fennáll, s eleven képviselője nem tűrheti a kérdés felvetését. S nem nyugtatja meg, hogy nagy elődei s úttörői, a humanisták például, rendszerint királyhű alattvalók voltak - valami hamisságot, kompromisszumot szimatol e nyilvánvaló tény mögött. Pedig, ha jobban vizsgálná önmagát, rájönne, hogy nyugtalanságának nem az a fő oka, hogy nem mondhatja el szabadon gondolatait - hanem az, hogy ezek a gondolatok nem tudnak szabadon kialakulni, éppen attól való félelmében, hogy nem mondhatja el őket.

Valahol itt bujkál a dolog lényege, a lélektanban. S ha errefelé kereskedünk, talán megkapjuk a királyválasztás, királytartás ősi vágyának a fejlődéstani közhelyeken túl való, azoktól független magyarázatát is.

Mert hogy az államnak, mint országok és nemzetek közösségét rendben tartó intézménynek nincsen szüksége királyra, azt a ragyogó római civilizáció óta sokszor bizonyította már be a történelem. Ha tehát királyok mégis mindig voltak, s királyt mégis, mindig újra választ és tart magának a kultúra és civilizáció legkülönfélébb színvonalán álló ország, ez sem jelenthet mást, minthogy királyra nem az országnak vagy államnak, mint kollektív intézménynek és egységnek, hanem az egység részecskéinek, az embereknek van szüksége. Az embernek, az

emberi léleknek van szüksége királyra, a királyt nem belátás és értelem, hanem ösztön és akarat választja és akarja, oly elemi erővel, hogy ez az akarat - éppen fordítva, mint ahogy a naiv forradalmár hinné - sokszor szembefordul az állambölcsesség felszabadító programjával.

A forradalmár zsarnokot lát a királyban, s mivel voltak már zsarnokok (hatalmukkal visszaélő királyok), a forradalmár rendületlenül hisz benne, hogy olyan hatalom, amivel vissza is lehet élni, nem illet meg embert. Eszményképe tehát a vértanú, aki életét teszi kockára a zsarnokság elleni harcban.

S valamit, egy nagyon fontos tényt, egyszerűen nem vesz tudomásul.

Ez a tény, a történelem tanúsága szerint, abból áll, hogy mindig akadtak, s többnyire többségben, akik a hatalmat megvédték, még ha zsarnoki hatalom volt is. A vértanút nem maga a zsarnok végezte ki, hanem azok, akik hittek a zsarnokban, makacsul és rendületlenül, szinte azt mondhatnám, elkeseredetten - tulajdon érdekeik ellen is, utolsó csepp vérükig védelmezve valamit, ami nyilvánvalóan nem külső erő, hanem belső szükséglet volt számukra. A zsarnok védelmében legalább annyi ember esett el, jóhiszemű rajongásban és meggyőződéssel, mint amennyi az ellene való küzdelemben halt vértanúhalált.

Hogy ezek mind szolgálattelkek, elnyomott értelmű, gyáva pribékek voltak csak, elbutított, megrontott, korcs emberek?

Talán mégse ilyen könnyű a válasz.

Károlyt nagy lelkesedéssel megválasztják Románia királyává. A nép választja meg.

Hiába, Károly népszerű. Tetszik az embereknek, látni akarják, megkoronázva.

Mit várnak tőle?

Mit várhat egy nép királyától? Nyilván nem várhat mást, mint azt, hogy jó király legyen, helyes és üdvös törvényeiket alkosson, jól kormányozzon, bölcsen ítéljen, megértse népét, helyes irányba vezesse. De mivel mindehhez világos fej, értelem és okosság kell, nyilvánvaló az is, hogy a nép világos fejű, értelmes és okos királyt akar.

Hol látja Románia népe, mindegyre, a biztosítékot, Károlyban?

Amiket eddig csinált, nem azt a benyomást keltik a szemlélőben, mint egy végső bölcsességre és megismerésre készülő élet előzményei. Károly, mondjuk ki őszintén, afféle jókedvű világcsavargó volt, némely kávéházi tükrök beverésétől, hercegi intrikusok felpofozásától se riadt vissza, az igazság keresésének bonyolult útján, s az egyetlen stúdium, amivel foglalkozott, saját bevallása szerint, egy összehasonlító néprajzi kutatás, szigorúan gyakorlati alapon, mely a földkerekség szép asszonyainak áttekintését célozza. Egyébként jó egynéhányszor megnősült „morganatikusan”, ahogy finoman mondják, miután első komoly szerelmének, a szép Zizinek kedvéért hajlandó volt minden földi dicsőségről lemondani, a szerelem mennyei boldogságának reményében.

Hol itt az értelem és okosság?

Ez bizony nem az, s mégis, amaz ösztön és akarat, amiről szoltunk, nem tévedhet.

Nem tévedhet, mint ahogy sohasem tévedett az igazságnak és igazságosságnak szomjú vágyában: csak másképpen látja az odavezető utat, csalhatatlan képzeletével, mint ahogy logikusnak tetszhetik.

Embert lát ez a képzelet, embert, aki valamit keres.

A boldogságot keresi.

A boldogságot, egyelőre, nem az igazságot.

Mi a boldogság?

Egyéni érzés, nem lehet meghatározni. Meghatározni csak azt lehet, ami nem az, ami akadálya és gátlása a boldogságnak.

Félelem, elnyomottság, nyomor - falak és korlátok, amik visszaszorítják lelkünkbe a velünk született vágyakat: minden együttvéve, ami útjába áll akaratumk érvényesülésének.

S ezek a lelkünkbe visszaszorított vágyak azok, amik meghamisítják, denaturálják nemcsak az ösztönt, de az értelmet és szellemet is.

Akarsz szabad értelmet, szabad szellemet, az igazság megtalálására alkalmasat? Szabadítsd fel lelked a lenyűgözött, nem tombolt vágyak terhétől.

Légy boldog.

Előbb boldognak kell lenned, csak azután lehetsz bölcs.

S mert a tökéletes emberi boldogsághoz rendkívüli feltételek kellenek, lévén az emberi lélek alaptulajdonsága a korlátlan hatalomra való vágy - s mivel e rendkívül feltételeket, a társadalom természeténél fogva, sok millió ember közül egyetlenegy számára lehet csak biztosítani - amaz ösztön és akarat, titokban, úgy határozott, hogy ezt az egyet kiválasztja magának.

Felruhazza őt a boldogság minden ékességével. Elárasztja arannyal és bíborral, ragyogó színekbe öltözteti, dédelgeti őt, és hódol neki, mint ahogy a méhek és termeszek dédelgetik királynőjüket.

Nem céltalan bálványimádás ez.

Csakúgy, mint a méhek, valamit vár a nép a Boldog Embertől, s ez a valami, mi volna más, mint éppen az igazság, a mindnyájunk számára érvényes, egyetemes Törvény, aminek megtalálásában, bennünket, félelem és harc áldozatait, egyenként, boldogtalanságunk akadályoz meg?

A boldogság nem célja, hanem feltétele az életnek.

Legyetek hát boldogok, királyok, helyettünk, hogy bölcssek lehessetek, helyettünk - mert a mi bölcsességünk hiányát fizetjük mi meg a ti boldogságotokkal.

1930

GYORSASÁG, NEM BOSZORKÁNYSÁG

Bűvészet és művészet

A bűvész szokta mondani mikor elárulja a trükköt, nagyobb hatás kedvéért: gyorsaság, nem boszorkányság. Ez is trükk persze, a trükknek ez az elárulása, de már a finomabb bűvész trükkje, nem holmi falusi csepűragóé - azé, aki maga is jobbfajta közönség lévén, jól tudja, hogy a jobbfajta közönség földön túli erőiben úgysem hisz, a kézügyességet ellenben szívesen honorálja.

Sokszor látom ezt a rekordos, versenyző és versengő, technikus és „sachlich” korszellemet a tehetséges bűvész képében megszemélyesítve. Korszellemet mondok, bár a „szellem” szó, ami egy kicsit a „kísértet”-re is emlékeztet, mintha ellentmondássá vált volna az új bűvész jelzői közt, hiszen a trükk éppen abban van, hogy nem kell hinni többé titokzatos hatalmakban, mint valamikor, ahhoz, hogy a csodát megtörtént valóságnak ismerjük el. A régi prófétának Istennel való trafikálásra kellett hivatkoznia, hogy a kősziklából fakasztott vizet valódi víznek fogadja a tömeg - ma „gyorsaság, nem boszorkányság” - még Oppel tanár úrnak se jutott eszébe holmi kegyes szent vagy akár a szentlélek nevét emlegetni legalább, mikor megígérte, hogy néhány esztendő múlva elrepül a holdba és a Marsba rakétahajóján: jól tudta, hogy sokkal nagyobb garancia, szavahihetőség szempontjából, ha a durranógáz összetételét emlegeti.

Gyorsaság nem boszorkányság, s a kor gyermeke annál szívesebben tapsol a kor istentelen és ördögtelen, de mesterségében tökéletes Mágusának, mert tapasztalatból tudja, hogy a gyorsaság és ügyesség sokkal bámulatra méltóbb csodákat produkál immár, mint amilyeneket mágia és boszorkányság produkált, évezredekken keresztül.

Sziklából vizet fakasztani, megmutatni, a bűvös tükörben, messzi vidéket - az is valami? Mi hangot fakasztunk a levegőből, s a bűvös tükör a múltat varázsolja elénk, nem kell hozzá próféta, elég egy mozigépész.

Ám azért...

Ám azért talán mégse kellene elbizakodni.

Ma reggel, öltözködés közben, csináltam egy kis összehasonlító statisztikát, ezekről a gyorsasági dolgokról.

A Southern Cross huszonöt óra alatt átrepülte derék, öreg sportpályánkat, az Atlanti-óceánt.

New York-i ismerőssémmel, kedvező esetben, öt perc alatt beszélgethetek, telefonon. Néhány óra alatt frissen készült fényképét is megkapom.

Ha valami világraszóló disznóságot csinálok, tíz perc alatt ötszázmillió ember tud róla.

Ford gyárában percenként száz darab autó készül.

Segrave, szegény, egy óra alatt négyszáz kilométert szaladt. A repülőrekord ötszáz.

A filmszalag, hanggal és képpel, pár nap alatt körülszáguldja a világot.

Ezzel szemben.

Fél kilenckor keltem fel, hogy szerény dolgaim elintézésével hozzájáruljak az emberiség gyors ütemű fejlődésének nagy művéhez, szellemi és testi munkával.

A borotválkozás húsz percig tartott. Julius Caesar is ugyanennyi ideig borotválkozott. Amíg a szőrt leszelttem képemről, kétezer autót csináltak a Ford-gyárban, és kilencvenezer hektoliter fojtógázt termeltek azok a katonai hatalmak Angliában, melyeknek háborús készülődése következtében vált nyugtalanságom olyan fokúvá, hogy gyorsan felkeltem, és megborotválkoztam, hogy idejében ott legyek a pacifista gyűlésen, ahol majd ünnepélyesen tiltakozunk a háborús készülődés ellen, feltéve, hogy addig a többiek is megborotválkoztak már.

Jó, erre azt lehet mondani, hja, a szerves élet, az más, azt nem lehet siettetni, a szakállnövést nem befolyásolhatjuk, de nem is volna célszerű, hiszen a technikai gyorsaság és rövidség célja éppen az élet meghosszabbítása - az nem fejlődés, hogy aszongya, ezer évig élj, de rögtön.

Bár nem látom be, mivel járul hozzá a fojtógáztermelés az élet meghosszabbításához, nem bánom, belemegyek, hogy a szerves élet, az más.

De menjünk tovább.

Az ingemen, amit gyorsan felrántok, egy, kettő, három... jó is volna, csak hogy nem egy és nem kettő és nem három, hanem, a manzsettát is beleszámítva, éppen tizenöt gomb van, amiket mind be kell gombolni, rágombolni, külön gombokkal felszerelni, átfűzni, a gombokat külön összekapcsolni.

Most jön a gallér, hátul bekapcsolni, nyakkendőt beillesztem, elől kétszer rápattantani a gombra, nyakkendőt átfűzni, horgot csinálni, átfűzni, szorongatni, végre a gallér alá gyűrni.

Most jön az izé... jó, ne beszéljünk róla, csak annyit, hogy szintén négy gomb, külön átgombolóval, bekapcsolóval, szorítóval, illesztővel, lyukasztóval.

A harisnyakötőn négy gumigomb.

A cipőn, legjobb esetben, hat pár fűzőnyílás, az tizenkét fűzés, szorítás, meghúzás, utána cipőcsokor, hat mozdulattal.

Nadrág. (Időrendben esetleg cipő előtt.) *Tizenhét*, mondd és írd, tizenhét gomb, a tartóval együtt, a legravaszabb áttételekkel, bekapcsolásokkal, hozzáerősítésekkel.

Legkevesebb gondot és gombot még a kabát adja. De most vedd ehhez a nem kevesebb, mint *tizenegy* zsebnek különféle tárgyakkal való megtöltését, amiket este oly célból raktak ki belőle, hogy reggel megint be lehessen rakni.

Összesen *ötven gombot* gomboltál be és át és oda és vissza, tíz csokrot kötöttél, tizenegy zsebet láttál el.

Gyorsaság nem boszorkányság, de aki fürdéssel és tisztálkodással együtt az egész dolgot megtudja csinálni egy órán belül, az vagy csaló vagy nem úriember.

Julius Caesar, mikor reggel hívták az ülésre, egy lepedőt kapott magára, és ment. (Igaz, hogy véletlenül, mint kiderült, kár volt úgy sietnie.)

Nem fenékgig tejfel ezzel a gyorsasággal.

Ha egy kicsit körülnézek, kiderül, hogy van még néhány ilyen emberi teendő, az öltözködésen kívül, aminek tempója és gyorsasági világrekordja nemcsak hogy rendkívül keveset fejlődött, de inkább mintha visszaesett volna.

Még az úgynevezett közlekedési és érintkezési területeken is.

Az igaz, hogy percek alatt lehet közölni az emberiséggel különféle híreket. De a híreknél talán mégis fontosabb jó tanácsok hatáseggyűthetója keveset változott.

Mózes például ötezer év előtt figyelmeztette az embereket, hogy ölni és elnyomni egymást nem célszerű, nem is vezet jóra. Ezt a megszívlelendő használati utasítást még ma se sikerült kellőképpen értékesíteni.

Talán mégis, még mindig boszorkányságra volna szükség, hogy elhiggyék, megértsék és kövessék? Boszorkányságra vagy új prófétára, akit Isten ruházott fel hatalommal.

Mert így, ha nem is boszorkányság, csak gyorsaság - még mindig nem több az egész szemfényvesztésnél.

Nem művészete, csak bűvészete a társadalomalkotásnak.

1930

SZÖRNYSZÜLÖTT ÉS ÜBEBMENSCH

Peripatetikus napfürdő

Maguk még itt is filozofálnak, csóválja fejét Feketetrikó, amint csöpögve és csorogva, úgy, ahogy kijött a vízből, letelepszik mellénk, s elkapja a végszót - maguk még itt is filozofálnak, ahelyett hogy süttetnék a hasukat, és néznék a felhajást, oda nézzenek, micsoda remek láb-szára van annak a szökének.

De hiszen éppen ilyesmiről van szó, Feketetrikó, kedves barátom, ki a pihenést, emlékezvén távoli névrokonodra, Feketerigóra, gondtalan fütyörészésben látod - ilyesmiről beszélünk mi is - s ha ez filozófia, Jupiterre! akkor filozófia és boldog pihenés egy és ugyanazt jelenti, minthogy egyet jelentett, valóban. Epikurosz asztalánál és Akademosz kertjében, amelyekre, mellesleg, nagyon emlékeztet ez a görög stílusban épült fürdőmedence, lépcsőzetes oszlopaival, körül - pihenést és derűt, nem fejtörést és agytornát, sőt inkább szellőztetését a nyújtózkodó léleknek.

A jó és új dolgok ilyenkor jutnak eszünkbe - nem amikor nekilódítjuk, hanem amikor megállítjuk a harcra és vitára berendezett, csikorgó gépezetet. Ilyenkor szikra pattan belőle, s egy pillanatra világosság gyúl ki: éppen elég, hogy mélyebbre s messzebb lássunk a szokottnál.

Lám, milyen okosat mondott éppen Gorgias, amikor te, kedves Trikotoszom, idejöttél a vízből - milyen okosat, s nevetni fogsz, Trikotosz, éppen hogy arról a szöke nőről. Azt mondta, hogy ezek a lábak ma még nem jók, de néhány év múlva szükségképpen ez lesz a divat, s hogy ez előreveti árnyékát, s ez a nő már arra készül, öntudatlanul.

Erre mondtam én, hogy nagyon helyes, szeretem és egészségesnek tartom ezt a szemléletet, mely a jelenségek megértésében nem mindig csak a múltat veszi mértéknek, hanem a jövőre is gondol.

Ellenben nem szeretem Kretschmer új könyvét, a zseniális emberről szólót, ez már megint csak a lombrózói felfogás, alapjában - a zsenialitás megint egyszer a patológia tükrében, a zseni holmi torzszülött, fejlődési rendellenesség, csaknem nyomorék, az emberi fajta szemszögéből csökkent értékű egyén. Közelebb áll ahhoz a beteghez, akit a napokban vittek be Manninger barátom klinikájára, s akinél az emberi arc helyén valami rémes, mozgó polipnyulvány tekereg, mint, mondjuk, egy középcecsatárhoz a proficsapatban.

Kényelmes dolog visszazökkenni a tizenkilencedik század jól kitaposott szemléletébe: fejlődéstan, történelmi anyagszerűség, csupa kész módszer, kutatás és magyarázat alkalmazására. De ha nem is olyan kényelmes dolog, hál istennek - numquam revertar! - ez a módszer soha nem fogja kivakarni tudni a Szellem történetéből Nietzsche Mene-Tekeljét, amit a történelem s a tudomány úgynevezett „tanulmányozói”, a pizmogók felé kiáltott: ti meghamisíjtjátok a Jelent, mert minden vonatkozásban a Múlt tanulságaiból akarjátok megkonstruálni - s nem veszitek tudomásul, ami benne a Jövőt mutatja. Nálatok minden Végeredmény, egy folyamat befejezése - holott mindez csak Kezdet és Indulás, mert a világ minden pillanatban újra megteremtetik.

Nézitek a virágot, s azt mondjátok - ez a bimbóból „fejlődött” tökéletesebbé.

De ha a virágból megint bimbó lesz? Ez talán visszafejlődés?

A zseni nektek beteg, a fajta szempontjából. Mégis ha majd az übermensch megjelenik a világon, mit gondoltok, kihez lészen hasonlatos inkább - hozzátok vagy e szörnyszülöthöz?

Nem vagytok jobbak a majmoknál, akik nyilván éppen így selejtezték ki maguk közül az első „beteg” majmot: az embert.

Gondolatkísérlet.

Tegyük fel, hogy az emberi fajta Géniusza, normája minden „egészségnek” felhagy mostani kísérletezésével, mely a természettől való harcot közvetve, az ember egyéni értelmén keresztül, a technikai fejlődés (homo faber!) módszerével harcolja diadalmasan, s visszatér az ortodox, úgynevezett darwini elvhez: egyszóval, nem az egyén, hanem a fajta akaratával, az ösztön segítségével, szerves, élettani és állattani eszközökkel iparkodik megoldani a kitűzött feladatot.

Ez a bonyolult, de igen világos mondat azt jelenti, hogy ez esetben például a repülés nagy előnyeihez nem úgy jut hozzá, hogy valaki közülük feltalálja a repülőgépet, hanem csak úgy, mint régen, mikor madár lett a gyíkból: az egész fajta nekifog, hogy a meglevő szervekből, ahogy a „természetes kiválasztás” tanából tudjuk, eleven szárnyakat növeessen a hátára.

Így is lehet, csak persze kicsit lassabban megy a dolog.

A Wright fivérek tíz év alatt megcsináltak az aeroplánt, az egész fajtának negyven, ötvenezer év kellene hozzá, hogy szárnyakat növeessen.

No, most tegyük fel, hogy néhánynak közölünk, s éppen a legfejlettebbeknek, egyszerre csak két kis dudor jelenne meg a két vállán, formátlan belső szerkezettel: a leendő szárnyak első csírája, embriója és hormonfészke, amiből majd, sok nemzedék múlva, szárny lesz.

Természetesen, senki se sejtene, miről van szó - gondolkodni és következtetni csak az egyén tud, a fajta csak cselekszik.

Mi történne tehát?

Nyilvánvaló.

A tudomány mai állása szerint megállapítanák, hogy normális, egészséges szervezetben ilyesmi nem fordulhat elő, ez egy beteges kinövés, újfajta betegség, rosszindulatú daganat, amit sürgősen ki kell irtani, s mindenképpen gondoskodni kell róla, hogy az utód, amennyiben diszpozíció kimutatható, ne örökölhessen.

Ez csak gondolatkísérlet, és semmi valószínűsége nincsen, hogy a valóságban ilyesmi megtörténhessen. De jó volna, ha a modern lélekmagyarázók tekintetbe vennék ezt a lehetőséget, átvitt értelemben.

S ha újra megpróbálnák nehezebb, kevésbé kényelmes, de emberhez méltóbb végén fogni meg a kérdést. Helyet hagyni a feltevésnek, hogy nem minden rendellenes életjelenség beteges életjelenség.

S kissé figyelmesebben, kevesebb gúnnyal és fölénnyel hallgatni meg a „Lepketánc” látni kezdő hősének dadogását, Vakondiában.

A megfordított, visszafelé forgatott mozgókép a jövő irányából közeledik felénk: érdemes volna foglalkozni tanulságaival. Egy megfordított fejlődéstan körvonalai így alakulhatnak csak ki.

Ez a megfordított fejlődéstan a jövőbe látás.

Egyelőre a legnemesebb értelemben vett, legfinomabb humanista természettudomány (bocsánat a paradoxonért), az úgynevezett lélekelemzés is csak a múltból konstruálja meg a lélek bonyolult jelenségeinek magyarázatát: nem csoda, hogy annyi „beteg” jelenséget tapasztal.

Találkozom valakivel, aki „minden ok nélkül” leverő hatással van rám. Az ideg orvos megvizsgál, kihallgat, a múltamban, gyermekkoromban keresi a sérülést, amire, öntudatlanul, emlékeztetett engem ez a valaki.

S ha kiderül majd (lásd: *Olasz Fagyaltos* című novellát), hogy ez a valaki meg fog gyilkolni engem egy elkövetkező világháborúban, anélkül hogy akarná?

Megérzés, telepátia?

Olcsó, ostoba, kompromittált szavak.

A Freud által inaugurált alsó tudat és öntudat fogalmakhoz kellene inkább egy újat konstruálni - a felső tudat, az Überbewusst fogalmát, hogy a lángelmét és a prófétát megértsük...

Alsó tudat - a múlt.

Tudat - a jelen.

Überwusst - a jövő.

1930

EZEN ÜZLET FELOSZLIK

Olcsó kiárusítás a noteszemből

Nyomdászismerősöm beszéli, hogy egész tekintélyes összegeket keres mostanában ilyenfajta plakátokon, üzletek számára, hogy „Ezen üzlet feloszlik”, „Végeladás” és a többi. Az üzlet persze nem oszlik fel azért, de a közönségnek nagyobb a bizalma, olcsóság dolgában, a kereskedőhöz, akinek már nincs veszténivalója, úgyis mindegy, egye fene, egyétek meg, amim megmaradt, minden pénzem odaadom, én már torkig vagyok az egész gazdasági étellel. Valamikor azzal dicsekedett a kereskedő, hogy száz éve alapított, ma úgy próbál vevőt kapni, hogy percek múlva megszűnik. A titokzatos fiatalembert, aki a mellékutcában azt hazudja, hogy lopott holmit árul, csak hogy felingerelje a mindannyiunk lelke mélyén ott szunnyadó orgazdát, már megírtam - itt csak a rokontünetre hívom fel a figyelmet. Ez a „feloszlik” és „megszűnik” és „minden elfogadható áron kiárusítom” járvány nagyon emlékeztet az ostromlott városok kialvó életére, ahol egyszeriben keletje támad a döghúsnak és patkányhúsnak: el tudom képzelni, hogy ilyen időkben akadhat kereskedő, aki megmaradt elsőrendű élelmicikként már csak úgy képes túladni, ha rossz minőségűnek állítja lenni, esetleg bepiszkítja, megsérti az új árut, hogy „kissé hibás darabok olcsón eladatnak” címen keltsen érdeklődést - hiába, divatba jött az olcsóság, fel kell hígítani a hús levét, mert a közönség ma már megfordítva okoskodik: „híg a hús leve, tehát olcsó, vegyük meg.”

A noteszom megtelt, regénytéma, darabtéma, eposztéma. Ezen noteszt feloszlatom, kissé sérült áru, még nem tudom, veszek-e újat, nehéz idők járnak az irodalomra. Itt egy új világkép vázlata, nyolckötetes filozófiai remekmű anyaga, öt-hat paradoxont csinálhat belőle, el-

szórakoztatni, a strandon, a hölgyeket. Minden elfogadható áron eladó. Apróbb jegyzetek, kezdő írók számára. Újságíróknak „színes” cikktéma, külön árendeménnyel.

Tíz különféle használati tárgy, ízléses papírtokban, mindegyik külön megéri a csekély árat, amibe az egész kerül!

Rég volt a kezemben ilyen okos könyvecske, mint ez itt. „Tanácsadó feltalálók számára.” Száz találmány, amit még nem találtak fel, és amire szükség volna, az örökmozgótól kezdve a hajlítható üvegig. A lelkes feltaláló kiválaszthatja magának, ami legjobban megfelel az egyéniségének.

Nemcsak a technika világában volna szükség ilyen útmutatóra. Jó lenne a miniszterek számára is csinálni effajta könyvecskét: ők szegények, szívesen boldogítanák a honhazát, csak hát nem tudják, hogy kell hozzáfogni. Össze kellene írni számukra, mi az, ami jó lenne, ha volna, de nincs.

Nem kellene mindent a „tehetségre”, a „zsenialitásra”, az „isteni sugallatra” bízni. Az ember szórakozott, esetleg megfélemedezik erről a sugallatról, vagy gyenge a füle. Vagy az is lehet, hogy nincs ilyen sugallat - hát legyen, ha nincs, a mindenit neki! Van egy francia közmondás, mely szerint Istent, ha nem volna, fel kellene találni, olyan nagy szükség van rá - de ez talán mégse a villanyszerelők és géplakatosok feladata.

Régi gyanúm, hogy a Dunába ugrók jókora százaléka álöngyilkos, aki összebeszél kereset nélküli barátjával, hogy húzza ki, s a huszonnégy pengő életmentési díjon megosztottnak aztán. Valami hasonló dolog ki is derült a napokban: két örült vitatkozott az utcán, hogy melyik a király, a rendőrségen bevallották, hogy a jó kis tébolydába akartak csak jutni, nem lévén lakásuk.

Jó is volna, szemtelen csavargók! Csak úgy, ingyen koszt, kvártély, mi? A tébolydába akar jutni, protekció nélkül? Talán meg van örülve?

Minden kommentár nélkül. A végrehajtók, mint ahogy alkalmam volt tapasztalni - egy barátom ügyében, természetesen - autón járnak Budapesten és mostanában.

- Az megint más, az az ember minden pénzre „jó” - mondotta az uzsorás B. úrról. - Nagy vagyona van, különféle értékekben: az vigyázott magára, soha nem adott senkinek, és mindent behajtott, ami neki járt.

Rossz ember volt egész életében. Egyike lett tehát a „legjobb” embereknek, hitelügyletekben.

Egy természettudós kiderítette, hogy a rózsa nem bírja a szaxofont.

Mit szólsz ehhez, édes rózsám, aki egész este azon rágod a fülem, hogy menjünk a Papagájba?

Nem is megyek veled oltár elé. Az ilyen modern rózsa, aki nem kívánja a szaxofont, nem méltó rá, hogy az orgonát hallja.

Micsoda hülye szokás ezzel a „lekopogással”, vannak emberek, akik mindent „lekopognak”, persze, a babona szerint, fára lehet csak kopogni - ismerem köztük olyant, amelyik fadarabot hord a zsebében, félvén, hogy a kellő pillanatban nem lesz fatárgy a közelben, mikor valamit „le kell kopogni”.

Van egy esetem, megbízható értesülés, ami talán észre téríti ezeket a mániákus kopogtatókat.

Illetőt megkérdezték, hát hogy állunk egészség dolgában? Mire ő ragyogó arccal „remekül, eddig még soha egy percre nem voltam beteg, kopogjuk le”, és már le is kopogta, és nem vette észre, azon a helyen, ahol kopogott, rozsdás szög állt ki a fából, a szögben felsértette az ujját, vérmérgezést kapott, elhanyagolta, le kellett vágni a karját.

Ez se kopog többet.

Hála istennek. Le kell kopogni.

Részletfizetési üzleteknél divatba jött az utóbbi években beleszámítani az árba, előre, a per-költséget is.

Nagy a bizalom.

Azonkívül nem utolsó dolog az se, az az új foglalkozás, amire ma figyelmeztették a szakácsnét a vásárcsarnokban. Az ember alkuszik, egyszerre csak odalép egy asszonyság: - Mennyibe kerül ez a tök, lelke? - kérdi a kofát. A kofa mond egy magasabb árat annál, amiből te még le akartál alkudni, mire az illető szó nélkül megveszi. Erre persze te is megveszed. Mondanom sem kell, hogy az illető álvásárló, úgynevezett „belealkuvó”, aki percentet élvez a kofától.

Andor barátom beszéli. Mikor először vett úszóleckét, ijedtében annyira kapálózott és rángatózott, hogy a kötélnél fogva az úszómester belefordult a vízbe.

Őt valahogy kimentették, az úszómester megfulladt.

Hivatásának áldozata.

Avigdor Hameéri, kiváló héber költő és jeles műfordító, aki Palesztinában él, s az *Ember tragédiáján* kívül rengeteg modern magyar művet ültetett át héberre, a minap Pestem járt, s régi barátságunk alapján meglátogatott.

Sok szép dolgot mesélt a boldog és elégedett Zsidóországról, ahol egymás közt élve a zsidók, nincs súrlódási felület, nincs sértett önérték, sértett önértékből származó beteges érzékenység, beteges érzékenységből fakadt túltengő hiúság. A zsidók tehát éppen olyanok, mint bármelyik más ország gyermekei, hazájukat sovinizmus nélkül szeretik, más nemzetbeliekkel magukat egyenrangúaknak érzik, nem többnek, de nem is kevesebbnek. Micsoda boldog, idillikus álom!

- Mégis - hitetlenkedtem - vannak különbségek... egy nép, amelynek minden egyede egyéniséggé alakult az idők folyamán - vajon tudnának ezek egy olyan sokrétegű valamire összeolvadni, amilyennek egy önálló országnak lennie kell, hogy életképes maradjon?

- Micsoda beszéd az! - kiáltott tüzesen Avigdor - hiszen nálunk már most vannak földművelő parasztok, a zsidók közt!

- Az azért nem az igazi...

- Nem az igazi? Hát tudod mit - már vannak a zsidó parasztok közt valódi, írni-olvasni nem tudó analfabéták is!

És az arca ragyogott a büszkeségtől.

1930

„MELÓ” ÉS „MŰVÉSZET”

Az alvilág esztétikája

A *Földnélküly János* repríze alkalmából emlékeztem meg tegnap este, hogy milyen jól mulattunk s hogy álmélkodtunk magunk is, kitűnő szerzőtársammal, a darab írása közben, mikor az életre hívott alvilági figurák, betörők és kasszafűrók, beszélni kezdtek a papíron, a maguk nemzetközi nyelvén, a „meló”-ról, vagyis a „munká”-ról, aminek minősülése szempontjából nálunk éppen úgy ősi vita tárgya, vajon mesterségnek vagy művészetnek tekinthető-e? A tehetség, sőt a zseniális, a tudományban és a politikában és az irodalomban, mindig vitás marad, mennyi bennök a mesterség s mennyi a művészet. Akkoriban olvastunk ilyen alvilág-ismertető könyveket is, tanulmányoztuk az argót, s a stúdium olyan érdekesnek bizonyult, hogy bizony megfeszítettünk közben az egész kérdésnek, az úgynevezett „bűn és bűnözés” problémájának erkölcsi méltatásáról - nem emlékszem, hogy ilyenféle filozófiai aggodalmak egyáltalán szóba kerültek volna köztünk, holott igyekeztünk igazat gondolni és írni, amivel csak erősíteni akarom régi gyanúmat, hogy bár az erkölcsös gondolatnak szüksége van az igazságot kereső értelemre, de az igazságot kereső értelem nem függhet erkölcsi elvektől, lévén utóbbi szélesebb, előbbi magában foglaló, de nélküle is lehetséges kategória.

Mindenesetre megfontolandó, hogy a betörő és kasszafűró urak szótárában a meló szó jelenthet munkát, jelenthet mesterséget, sőt, művészetet is, csak egyet nem jelenthet soha, s éppen azt, aminek a társadalom minősíti: bűnt. Ez a szó hiányzik szótárunkból, mint ahogy nagyon valószínű az egész emberi fajta szótárából hiányzik az a szó, amivel történelmi és társadalmi tevékenységünk célját és jellegét jelölné, vagy jelöli is talán egy a miénkénél messzebb látó értékelés és osztályozás. Az isteneknek bizonyára külön nyelvük van, ha egymás közt beszélgetnek, s nem tudhatjuk, hogy ezen a nyelven hogy hangzik az „ember” szó, s milyen jelző áll előtte - csak annyi látszik ismét valószínűnek, hogy ez a jelző nem fedi pontosan a mi „bölc” és „tudós” és „igazságos” és „erkölcsös” szavunk értelmét.

De fölösleges is ez a „bűn és erény” megkülönböztetés a gondolkodó és figyelő számára, akinek örülnie kell, hogy helyette elvégzik az ítéletet erre a célra való emberek: bírák és politikusok. Az ő tudományukba kotnyeleskedő laikus kontárkodás helyett elégedjünk meg a szerényebb, de sokkal mulatságosabb feladattal: elképzelni, milyen lelki berendezkedés lehet az, ami betörővé és nagystílú vagyon elleni bünténynek végrehajtójává képesíti embertársunkat, aki megjelenésében lehet hozzánk hasonló valaki, s ha beszélsz vele, látszólag ugyanolyan fogalmakkal gondolkodik, ítél és vélekedik a világ dolgairól, mint akármelyikünk.

S jellem és érzelem és értelmesség dolgában éppoly változás. Hogy így mondjam, jóság és rosszság dolgában, mert ez a két fogalom megint csak nem fedi a bűn és erény ellentétét - jóságnak és rosszáságnak, úgy látszik, mégsem a magántulajdonról való felfogásunk a mértéke. Ismertem rossz embereket, akik, félvén a törvényt, egész életükben nem követtek el minősíthető bűnt, s jó embereket, akik éveik felét börtönben töltötték, mert nem volt erejük hozzá, hogy vagyon elleni gáztetteik nyomait emberen elkövetett kegyetlenséggel tüntessék el - megrémítették csak az áldozatot, de ha arról volt szó, hogy a „pénzt vagy életet” kérdésre nehezen tudott választani a felszólított, inkább mind a kettőről lemondtak, semhogy utóbbit előbbi kedvéért elvegyék.

Aminthogy az egész komplexum valóságban is, nemcsak jelképesen ezen a „pénzt vagy életet” és ezen a „fel a kezekkel” kérdésen fordul meg. A betörőt és kasszafűrőt és sikkasztót ez a gesztus különbözteti meg lényegében a rablógylóktól, ezért lehetséges, hogy a betörőt,

ha nem is rokonszeny, mindenesetre emberi érdeklődés és kíváncsiság veszi körül a magántulajdon szentségére nevelt polgárság részéről is, zshiványromantika, újságszenzáció és detektívregények izgalmának formájában, míg a rablógyilkost, aki nem állítja alternatíva elé az adott helyzetben gyöngébb embertársát, hanem egyszerűen tárgynak tekinti, amit veszélytelenné kell tenni azzal, hogy megöljük, a rablógyilkost társadalmon kívüli lénynek, idegen állatfajtának érezzük, nincs közössége velünk, nem tud rólunk semmit, szava és érzése nincs hozzánk, csak körme és foga - börtönt sem érdemel, le kell ütni, mint a sakált. A betörő más. Beteg ember, hibás ember, kétségbeesett ember, rossz ember - de ember, mert emberi dolgokban találkozunk velünk, s számára ez a találkozás csakúgy kockázat, világszemlélet és meggyőződés kérdése, mint számunkra, akik ellenkező kockázatot, szemléletet és meggyőződést vallunk és vállalunk. Fel a kezekkel, szól hozzánk barátságosan, mintegy megvédve bennünket kellemetlen következményeitől annak a szilárd hitnek, mely a lelkében él, s mely szerint az a pénz, ami a mi kasszámban van, sokkal jobb helyet és alkalmazást talál az ő zsebében - ennek a hitnek, melynek igazságáról s igazságosságáról bizonyára hajlandó volna meggyőzni bennünket, szószékről, nyilvános vitában, akár parlamentáris formák közt, ha szóba állanánk vele - csak hát nem akarunk szóba állani vele, s így kénytelen ezt a rövidebb és szuggesztívebb, teátrális módszert választani.

Ritkán is válik gyilkossá, hacsak nem önvédelemből. Az álarcos és revolveres betörések gazdag történetében rendkívül ritka az olyan eset, melyben a vonakodót csakugyan lelőné a támadó. S „fel a kezekkel” gesztus azon a józan, statisztikával támogatott és emberismereten alapuló feltevésen nyugszik, hogy száz ember közül kilencvennyolc gyáva és ostoba, s ha a betörő véletlenül a két kivétel valamelyikére akad, ezt okvetlenül a saját s nem a megtámadott pechjének fogja fel, nagyon helyesen. S minthogy, ilyenformán, emberismeret és statisztika kell a „mesterségé”-hez, munkastílusa csakúgy változik és idomul a korszellemhez, mint a közízlést kiszolgáló művészeké.

Ebből a megismerésből fejlődik sajátos önérzete is.

Aki tehát a betörések történetét megírná, az utóbbi évszázadban, éppen úgy kénytelen volna felismerni „irányok” és „stílusok” hullámanzását, mint valami műtörténész.

Kétségtelen, hogy legalábbis divatok vannak ebben a műfajban, felismerhető módon fejezve ki az egyéb területeken tapasztalható közízlést.

S használhatnánk az esztétikából kölcsönvett műszavakat.

Kecskeméthy a népies, mondhatnám nacionalista igényeket elégítette ki, vakmerő betyár-bátorságával és furfangjával. Ez klasszikus iskola, betörő-tankönyvekbe való.

Volt aztán romantika és naturalizmus és neoromantika, impresszionizmus és szürrealizmus, sőt expresszionizmus is a betörések „formanyelv”-ében. Az egyszerű revolver-attaktól egészen az amerikai ízlésű, óriási technikával előkészített, alagutakat készítő, városokat aláaknázó „magasiskolá”-ig (gondoljunk a fantasztikus filmregények hatására) minden irány képviselve volt.

Mostanában, úgy érzem, a dadaizmus korában tartunk.

Olyan gyávára és ostobára puhította az átlagembert háború és terror, hogy minden rekvizítum, stíluscifraság fölöslegessé vált.

Már a revolver is fölösleges.

Egyszerűen bejön hozzánk egy ember, illedelmesen köszön, és felszólít, hogy adjuk oda a pénztárcánkat, mivel szüksége van rá.

És mi szó nélkül odaadjuk, mert megszoktuk, hogy az efféle kérést már nem érdemes megokolni.

Biztos, valamelyik hitelezőnk, villan át rajtunk, ha nem adjuk oda, holnap úgyis elhozza a végrehajtót.

1930

„MENJ ÉS ADD EL MAGAD”

Őszinte beszélgetés egy szép nővel

„Férfitársaim
ki rekedt susogással közel hajolva
Az utcán pénzt ajánlasz a nőknek...

Te talán nem érzed a leheleted...”

- Nem kérem, ne fáradjon, ön nem ismer engem, éppen azért kerestem fel.

Kicsit zavartan kínálom hellyel, közben megcsinálom magamban azt a gyorsfényképet, amit minden érdekes figuráról önkéntelenül felveszünk, ha szándékosan vagy véletlenül, lelki utcánkba kerül. A viselkedésén, mozdulatán, ahogy leül, azt is rögtön megérzem, hogy tisztában van ezzel a belső fényképezéssel, nyugodtan kiszolgáltatja magát a vizsgának, még vár is néhány másodpercig, amíg elkészülök.

„Feltűnően” szép nő. Ez az ostoba „feltűnően” egyszerűen azt jelenti, hogy arcának és alakjának minden vonása finom és szabályos, a színek és tónusok egymásba olvadó árnyalatai azt a bizonyos normát adják ki, amit férfi számára a „nőies” jegyek összessége jelent, s amit mi „szép”-nek nevezünk, megkülönböztetve, mintha a normális csúnya volna, holott nyilvánvaló, hogy a szép nők jobban hasonlítanak egymáshoz, mint a csúnyák. (A magam részéről, bár csúnya nő sokkal több van, a csúnyságot csodálatosabbnak találom, mint a szépséget.) Szóval: szép nő, s ami ezenfelül érdekessé teszi, valami nyugodt és kecses intelligencia, amit egész lényé elárul sejtetve, hogy értelmesen fog beszélni, ha megszólal.

Már kezdi is, látván, hogy a felvételt befejeztem.

- Szoktam olvasni könyveit és cikkeit. Tegnap, társaságban, egy versét szavalta valaki, azt hiszem „Férfitársam” a címe. Szenvedélyes kitörés a férfiak ellen, akik vásárolják a szerelmet, s a nők ellen, akik eladják magukat - őket vádolja a boldogságra való emberi élet megrontásával. A vers felizgatott és nyugtalanított. Van három perc ideje?

- Tessék.

- Azért nem mutatkoztam be, illetve azért mondtam álnevet, mert őszintén el akarom árulni magam. Elárulni... érdekes, hogy ezt a szót használtam. (Freudista ön? Én nem.) A vers azért talált szíven, mert jelenleg éppen azzal a tervvel foglalkozom, hogy eladjam magam. Bármely elfogadható áron, lehetőleg havi átalányban, fix terminusra fizetve, mondjuk, egy évig. Akárkinek. Önnek is, bár írói és filozófiai felfogását ismerve, nem hiszem, hogy nyélbe üthető az

üzlet. Mindenesetre az a megfontolás, ami elhatározásomra vezetett, elég tanulságos ahhoz, hogy meghallgassa. Aztán csak annyit kérek - ha úgy érzi, hogy a versében lángoló harag és megvetés nem vonatkozhatik rám, bár ellenem szól: adjon felmentést.

- Parancsoljon.

- Elvált asszony vagyok. Jó családból való. Úgynevezett, „gyermekszobám” van. Erős érzelmi életet éltem, mióta tudok magamról. Egyéb érzelmi javak közt például a szerelemért is rajongok, mindenféle formájában. A „mindenféle formát” úgy értse, hogy nemcsak a boldogító és kínzó vágyak szépségét érzem és kívánom, hanem... egyszóval, na, egészséges vagyok. A kacérkodás praktikáit mindig untam, nem is értem, mi szükség rá - hiszen épkézláb férfi és nő közt a vonzásnak, a vonzódásnak annyi természetes erőforrása van, hogy inkább fékezni kell, mint fokozni a csábítást, ha azt akarjuk, hogy millió pillanatban törjön ki az öröm tűzhányója. Ezért sokan hidegnek és közönyösnek tartanak, holott egyszerűen arról van szó, hogy szájam és szemöldököm színét és alakját szebbnek és kíváncsabbnak tartom (bocsásson meg a hiúságomért), a rúzs és crayon színénél.

- Igaza is van.

- Köszönöm. A szerelemről való felfogásomat azért bocsátottam előre, hogy a továbbiakat megértse. Szentségnek vallom a szerelmet, a szerelem nélküli csókot - ha nem is undorítónak és elviselhetetlennek, mint a hiszterikák - de legalábbis üresnek, céltalannak és ostobának érzem.

- Tehát akkor?

- Tehát akkor, hallgassa meg ezt. Teljesen kifosztva, krajcár nélkül kerültem Budapestre, bizonyos tehetségek és ambíciók poggyászával. Ezekről nem akarok beszélni. Mondjuk, bizonyos művészethez vagy inkább tudományhoz érzek hajlandóságot. Vegye úgy, hogy például orvos akarok lenni, nemcsak azért, hogy önálló keresetem legyen, ha majd beleszeretek valakibe, hanem azért is, mert őszintén és lelkesen érdekel ez a pálya. Arról van szó, hogy egy-két évig kell tartsam magam, míg elkészülök.

Kissé unatkozva vonok vállat. Mozdulatom nem kerüli el figyelmét.

- Várjon csak. Tudom, hogy a konvencionális logikának ez a sémája holmi szerkesztői üzenetek vagy lelki klinikák stílusára emlékezteti önt. A csábítás és tisztesség harca vagy a nagyváros fertője... mindez igen szépen hangzik a moziplakáton, de a valóság...

- No, igen - bocsásson meg. Ha már ilyen prózai módon beszélünk egy vers témájával kapcsolatban... akkor szabadjon egész üzleti szárazsággal megjegyeznem, hogy a szerelmi piacon kívül, annak számára, aki ilyen őszintén tiltakozik a „szerelemtelen csók” gondolata ellen, mint Kegyed, talán akad más módja is a pusztá megélhetésnek... feltéve, ha az illető kevésbé finnyás és válogatós a munkával, mint a férfiakkal szemben.

Kihúzza magát, a dereka megrándul. Dac villan fel a szemében.

- No, látja. Helyben vagyunk. Hát ezt akartam közölni önnel. Ön téved. Nincs más mód.

- Ugyan! És az irodák... és a hivatalok...? Az a rengeteg gyors- és gépíró... direktírisz... dolgozó nők... nem is beszélve a tanítónői és nevelőnői különféle lehetőségekről, amik egy művelt asszony számára kínálóznak... Ha csak nem a gazdasági válságról akar panaszkodni, hogy „minden állás be van töltve”, nem lehet munkát kapni...

Legyint, a fejét rázza.

- No, ugye - mert ez, éppen kegyedről lévén szó, nem is valószínű... Ilyen csinos arcocskával, mint a kegyedé...

Jóízűen elneveti magát, nevető szemmel néz a szemembe, mint a tanítvány, aki naiv hibán kapta rajta a tanítót, számolás közben.

- Lám, milyen szépen beugrik magától, nem is kell sokat magyaráznom... Szóval ön is úgy gondolja, mint a többiek, hogy „ilyen csinos arcocskával”. Csak éppen arról feledkezik meg, mit jelent az, ha a gazdasági viszonyok s a betöltött állások ellenére mégis felveszik az embert, tekintettel „csinos arcocskájára”.

Zavarba jövök.

- No, istenem... ez még nem jelenti, hogy...

- Azt hiszi? Hát akkor nagyon rosszul ismeri - még mindig nagyon is túlbecsüli „férfitársát”, akiről olyan lesújtóan nyilatkozott.

És most sebesen beszélni kezd, és abban a fokban, ahogy elkomolyodik az arca, tágulni és furcsa fényben világítani kezdenek a szemek.

- Mindent megpróbáltam, értse meg. Mindenkinék megy, csak nekem nem. Gépíró-kisasszony? Hogyne - bár az állás be van töltve, de a számomra „esetleg még volna azért valami”. És akad egy facér gép, és leülök és dolgozni kezdek, arra gondolva, hogy elsején milyen jól jön majd... De elseje soha nem érkezik el, mert a második vagy harmadik nap, diktálás közben, a főnök úrnak valami igazítani valója akad a gépen... lehajol... De kérem... No, ne legyen ostoba... Nem vagyok ostoba, főnök úr - és éppen azért, ha volna szíves onnan diktálni, ahol elkezdte... Maga nagyon önérzetes, fiam... Csak a szerződésünk erejéig, főnök úr... ez nem volt benne... Hagyja azt az ostoba szerződést, csak nem hiszi, hogy nekem a maga munkájára szükségem volt?... Tehát akkor!?!... Tehát akkor ne legyen csacsi... nekem van egy külön kis lakásom... aztán nem vagyok smucig... tudja, majd egyszer elmondom magának a boldogtalan házasságom történetét...

- Mire kegyed?

- Mire, ha engem nem érdekel Kovács úr boldogtalan házasságának története, harmadnap legjobb, ha nem is jelentkezem az irodában... De nagyon téved, ha azt hiszi, hogy másutt másképpen megy... A direktisznek is van főnöke, és nevelőnői minőségemben legfeljebb annyiban kedvezőbb a helyzet, hogy a boldogtalan házasság aktív szereplője, a nagyságos asszony, esetleg hamarabb veszi észre férjürem szándékait, mint jómagam, s megkímél a fáradságtól, hogy nekem kelljen felmondani...

- Talán mégis túloz...

- Nem túlozok. Pontosán összeszámoltam. Kilenc próbálkozásom, mellyel a létminimum megkeresését kíséreltem meg, végződött ugyanazzal az eredménnyel. Mind a kilenc esetben akadt olyan férfi, aki csak többet volt hajlandó felajánlani, mint amennyire szükségem van, annyit semmi esetre... Kaláccsal kínáltak, ha „megértem” őket - ők nem voltak hajlandók „megérteni” egyszerű óhajomat, hogy kenyérre van szükségem. Ékszer és pezsgő bőven szerepelt az ajánlatban - egy tányér leves ritkábban.

Az arca piros, szeme lángol. Nem tudom miért, egy természettudós megállapítása jut eszembe, aki a szemérem pirulását minden erkölcsi októl függetlenül „egy oktalan cselekedet fölötti harag és felháborodás” vértolulásának tartja.

- Nem próbálkozom tizedszer. Azonkívül, hogy élnem kell, még célja is van a puszta életnek - ez a cél tartalmat ad, amit nem vagyok hajlandó feláldozni. Mit tehetek mást? Ma már nincsenek kolostorok, ahol teljes ellátást nyújtanak a tiszta, égi szerelem rajongóinak - s a régiek se nyíltak meg azok előtt, akik a mennyországot a földön keresik... Tud valami egyebet számomra, vagy tátott szájjal várjak egy új ismeretlen Lohengrinre?

Ezután egy egészen rövid párbeszéd következett, kérdésekben és válaszokban.

- Mit vár tőlem? Tanácsot?

- Nem. Mondottam: felmentést.

- Értem. Tegyem a két kezem áldóan feje fölé, mondván „Leányom, menj, és add el magad. A lelkedet tisztának ismertem meg - én a Megértés és Megbocsátás nevében feloldozlak”!

- Ilyesfélét.

Egy perc szünet.

- Asszonyom - kivételes és nagy dolognak vallja ön a szépséget és tisztaságot?

- Igen.

- E kivételes javak birtokában különbnek érzi magát a többiekénél?

Kis habozás után:

- Igen.

Felálltam.

- Akkor, gyermekem - menjen és haljon éhen. Többnek lenni éppen úgy vértanúság, mint kevesebbnek - az emberek között, éppen olyan nyomorék az, akinek szárnyai vannak, mint az, akinek a két karja hiányzik. A Mindent Megértés és Kegyelem isteni helytartója e Földön nem kért kegyelmet a maga számára. A Szentlélek galambja nem sült galamb, ami szájunkba repül - s a kenyér, bor nélkül, nem úrvacsora. Csak táplálék. Ez pedig nem tartozik rám - forduljon a Népszövetséghez.

1930

KIALVÓ ŐRTÜZEK

Csodavárók alkonya

A békegondolat Noé bárkájáról, melynek fedélzetén tizenkét apostol harcol még az egyre népszerűtlenebb felfogás mellett, hogy pacifistának lenni nem a háborúval kicsikart, hanem a háborút megakadályozó béke akarását jelenti - a süllyedő hajóról egyre bányadtabb rakéták röppennek a tornyosuló felhők felé. Nem „S. O. S. jelek” többé, nem kérnek segítséget, csak helyzetjelentést adnak.

És e jelentésekben nincs többé bizalom az Eszme mindent lebíró hatalmában. Szegény, rajongó Tolsztoj volt az utolsó, aki hitt benne, hogy az igazság hangja túl kiáltja az ágyúmorajt. - Álljatok meg! - süvöltött felemelt karokkal a zivatar kellős közepén, a hegyeket elmozdító jó szándék rendíthetetlen optimizmusával. Az utódok és tanítványok még a készülő

szellők elhárítására se éreznek erőt - békegalambból vészmadárrá zordonulva, apostoli töviskoszorú helyett megelégszenek a vátesz kényelmesebb szerepével.

H.G. Wells rezignált vállvonogatással jelenti ki, hogy a maga részéről meglehetősen elfuse-rálnak tartja az életét. Tíz éve harcol minden betűjével a béke mellett, naponta tíz órát dolgozott, abbahagyta a szépirodalmat, amellyel (így!) „biztosította volna a maga számára a jó másodrangú és szórakoztató író tartós becsületét”. Így a propagandista ominózus bélyegét sütötték rá, gyanakodva hallgatják minden szavát, s most már „ha dalt írnék a pacsirtáról, azt is propagandának tekintnék.” Pedig talán többet ért volna a pacsirtáról dudorászni, ezzel biztosan elmulatatta volna néhány percre hallgatóit, míg tíz évi megfeszített munkájával sem sikerült elérnie, hogy egyetlen tölténnyel kevesebbet gyártsanak, s kétséges, vajon egy másod-perccel sikerült-e kitolnia a katasztrófa kitörését. (Egyébként azt is észreveszi Wells, amire többször mutattam rá, hogy a demonstratív pacifista művészet, háborúellenes, elriasztó tendenciájú háborús regények, színdarabok és filmek igen alkalmasak rá, hogy visszafelé süljenek el.)

Romain Rolland a maga, részben kenetesebb, részben tudakosabb modorában a „lelki okok”-ra hivatkozik, amikor éppen a sötét jövő látomásában, lemond róla, hogy okok helyett a kívánt cél feltételeit hirdesse. „Az emberiség őrző halálvágyáról” beszél, aminek ki kell „élnie” magát. (Halálkiélés - csinos kis szó, nem?) Tehát törődjünk bele, hogy borzalmas háború lesz, meg fogja tizedelni az egész emberiséget, századokkal veti vissza a kultúra és civilizáció fejlődését, de aztán majd jóra fordul minden. (Ez a megfordított gukker, amit a kezünkbe ad, kicsit kizökkenti az Időt, de meg lehet szokni - útmutatása szerint ezentúl emlékezni fogunk majd a jól ismert, szomorú jövőre, és utópiákat írunk a távoli, ragyogó múltból.)

Ha már nem célról, hanem okokról van szó: mint annyiszor, most is Chesterton világos, ruganyos és kemény kifejezésben paradox és meghökkentő, értelmében egyszerű és nyilvánvaló értelmezése találja fején a szeget, legutóbbi cikkében. Elolvasása után az az érzésünk a többi nyilatkozatról, hogy a metafizika nagyon szép dolog, de ami annak az okait illeti, hogy ez a generáció miért rohan valóban a háború felé, ezeket az okokat kár az emberiség ősi halálvágyában, hullámkorszakokra beosztott fejlődéstani törvényekben, erővonalak és kölcsönhatások végzetes eredőiben keresni. Az ok egyszerűen az, hogy az a generáció nem egy elképzelt jövő, hanem az ismert megelőző generációkkal való összehasonlításban is meglepően és borzasztóan ostoba, műveletlen és gyengeelméjű. A ráció, az igazság felismerése túlbecsülten „sejtelmes és hatalmas indulatok” ellenére, igenis alkalmas volna rá, hogy visszatartsa Európát esztelen cselekedetektől, de ez a generáció nem alkalmas még arra se, hogy a számára felismert igazság bizonyítékait, a régen megfemtett egyenlet levezetését felfogja, nemhogy önmaga fejtse meg. Rossz tanuló ez a generáció, kár vesződni vele, menjen a pokolba, egye meg, amit főzött. „Be tudnám bizonyítani - mondja Chesterton - napnál világosabban, hogy fiaink ostobábbak, mint apáink voltak: de hiszen állításomat éppen az igazolja, hogy a modern olvasó végig se hallgatná érvelésemet.” Nem azért nem hallgatná végig, mert magától is rájön, hanem azért, mert unja - és nem azért unja, mert unalmas, hanem azért, mert nem érti. Az értelem szava spanyolul beszél e generáció számára - a viccet szereti ez a generáció, de a szellemet utálja. „Elismerem, hogy Lloyd George mulatságosabban beszél, mint Cobden, de az a gyanúm, nem azért, mert mulatságosabb ember, hanem csak azért, mert a közönsége mulatni akar.” Arra azonban senki nem gondol, hogy magától mulatni csak szellemes ember tud - akit mulatni kell, az szegény, üresfejű számár: íme, a divatos mulattatók sikerének titka - sok a számár, nagy a siker. A kor tévedése nem volna baj, mert hisz a tévedőt meg lehet

győzni - de sajnos, csak azt a tévedőt, aki legalább követni tudja érvelésem. A kor gyermeke azonban még arra a primitív értelmi munkára se képes, amit a lélektan odafigyelésnek nevez, „így hát megleégszik a mulatással - mulatni úgyis lehet, ha az érvelés közepén elalszom, és arra ébredek, hogy egy jó viccet mond éppen az előadó.” Így vagyunk a jelszavakkal is. Asquite egész politikai programjából ez a mondat maradt meg: „kivárni, majd meglátjuk” - és ennyi elég volt halhatatlanságához. Apáink csodálták Darwint, és fiaink csodálják Einsteint - a különbség az, hogy Darwin hatása alatt apáink foglalkoztak biológiával, hogy mellette vagy ellene harcoljanak - fiaink ellenben nem foglalkoznak, Einstein hatása alatt, matematikával. Az ő korukban azért beszéltek Darwinról, mert sokan beszéltek darwinizmusról - a mi korunkban azért nem beszélnek Einsteinról. Darwin divatba hozta a biológiát, de Einstein nem hozta divatba a csillagászatot. Manapság egyre ritkábban találok embert, aki be akar bizonyítani nekem valamit, s egyre gyakrabban olyant, aki biztosít róla, hogy ez a dolog be van bizonyítva. S végre, „lehet, hogy apáink szörszálhasogatók voltak: de értelmük mindenesetre alkalmas műszer volt a szörszálhasogatásra. S ha radikálisabb és egyszerűbb dolog beveretni a fejed doronggal, minthogy egy hajszáladat kettéhasítsák: ez a művelet semmiképpen nem a fejed jobb minőségének elismerése”.

Lehet, hogy csakugyan gyengeelméjűségről van szó - hogy azért lesz baj, mert a kor oly ostoba, hogy nem tud különbséget tenni háború és béke között.

Tegnap este Shakespeare-t lapozgattam (Kosztolányi szép új fordításában a *Téli Regét*), s talán először történt, hogy a shakespeare-i „modor”-t, a shakespeare-i stílust, a költészet élvezeti érdekein túl a shakespeare-i dialektikát nem a költő zsenialitásában való gyönyörködés, hanem az egykorú közönséggel való kapcsolat szempontjából próbáltam megérteni, rekonstruálva e dialektikából a közönséget, amelynek szólt.

Micsoda rafinált, bonyolult gondolatszerkezetek, mondatszerkezetek, kép- és szószerkezetek, a tökéletesen találó, tökéletesen elmés és eredeti hasonlatok érdekében - minő akrobatamutatóványai a logikai és esztétikai, értelmi és formai irányban egyképpen fejlett, egyképpen végsőkig kultúrált atléta-élekeknek! Nem is a mutatóvány fontos, valóban, hanem a kivitel - de micsoda szakértelem és hozzáértés kell, hogy ezt a kivitelt a mutatóvány villámgyors lezajlása közben élvezni tudjuk! Normális embernek még olvasva is meg kell állni, megállítani a pergő filmszalagot, lassítani a képet, mint a lovasbravúrnál, hogy a részlet szépségét felfogja - ám Shakespeare színpadot írt, színházi közönségnek: micsoda közönség volt tehát, melynél számítani lehetett rá, hogy mindezt az eredeti vetítésben, a színpadi dikció életutánzó tempójában elemezni és értékelni fogja?

Úgy látszik, ennek a közönségnek csakugyan valamivel gyorsabban váltott az esze, mint a mainak.

Csoda?

De mit tehetünk, ha csak azok hisznek benne, akiken már csak a csoda segít.

1930

SZAKÉRTELEM

Helyreigazító széljegyzetek

Még mindig érkeznek levelek egy minapi cikkemmel kapcsolatban: a világ elbutulásáról volt szó, és arról, hogy ez a generáció, a szónak egzakt értelmében ostobább, tehát alkalmatlanabb egy jobb kor előkészítésére, mint a bennünket inspiráló generáció volt - sűrűn idéztem Chestertonnak egy elmés cikkét, s magam is hozzászóltam a kérdéshez.

A leveleket fiatalemberok írják, lányok és fiúk, s valóban meglepő az az elmebeli hajlékonyság, amivel megfogalmazzák ellenvetésük lényegét. A világháborút okolják, elismerve, hogy látszatra a mai fiatalság valóban „kevésbé művelt” a régienél, de azt vitatják, hogy ez nem készségeken és képességeken, hanem külső feltételek hiányán múlik - „ostobaság”-ról nem lehet beszélni, csak faragatlanságról.

Ne elemezzük a szavakat - ez az én kis vasárnapi oldalam valóban nem ismerettani problémák megvitatására való terület, ami korántsem jelenti azt, mintha az ismerettan problémáinak megoldását ne tartanám éppoly égető feladatnak, mint a gázelhárító-gázok és gázhárító-gázokat elhárító-gázok szintézisét. A szóban forgó cikknek különben sem volt célja bármily problémát elintézni, vagy akárcsak hozzászólni - kérdést vettem fel, inkább magamhoz, bizonyos ingerforrását személyes körülményeim közt nem találván, kénytelen voltam az úgynevezett „korszellemet” tenni felelőssé érette.

Szavakon nem múlik.

Ha egész Európában akad tíz vagy húsz fiatalember, aki joggal érzi sértőnek a kifejezést, szívesen vonom vissza a többivel szemben is, akikre értettem.

A jövővel szemben való közöny, a fenyegető bajokhoz való hozzáértés hiányának feltűnő világjelensége azonban ezzel el nem intéződik - keressünk hát egy másik kifejezést.

Ne legyen szó eredendő képtelenségről - mondjuk, a hozzáértés hiányzik.

Szakértelem.

A szakértelem hanyatlása jellemzi a kort, melynek tudománya pedig olyan büszke differenciálódására, fejlettségében minden művelőjét speciális munkakörre szorító összeműködésére, taylorizmusára és fordizmusára, a falanszterben széklábat faragó munkásra és a világhírű orvosprofesszorra, aki testünk egyik rejtett mirigyének ismeretében különleges tekintély. Csakhogy széklábat faragni, és jól ismerni száz mirigy közül egyet, sem a székhöz, sem az emberhez való értés és tehetség birtokát nem jelenti - márpedig egyetlen széknél és egyetlen embernél kisebb egység nincsen, ami van, az már nem egész dolog, része csak valaminek, más egységbe behelyettesítve, és elképzelhető (lásd: majommirigy és asztalláb) szervetlen valami, értelem nem kell hozzá, csak ismeret. Ezer széklábat és ezer mirigyet produkálhat és csereberélhet valaki, anélkül hogy sejtene, hogyan kell egyetlen széket komponálni, egyetlen embert boldoggá tenni.

Nagyobb baj ennél, hogy a szakértelem tekintélye is hanyatlik, meghazudtolva kereslet és kínálat fordított viszonyának törvényét.

Egy tucat, évvel ezelőtt földrengés volt, szökőár és hegycsuszamlás - nagyon érthető, hogy egy kicsit szétverődött a társaság, senki se számított rá, hogy a megnyugvó tutajon csak úgy egykettőre mindenki visszatérhet házának legalább romjaihoz.

De valami olyasmit képzeltek az optimisták, hogy ez csak idő kérdése.

Nem tanulták meg, hogy a serkenő új élet szívesebben kezdi szűz talajon, semhogy a romok eltakarításával bajlódják - hogy a hódító barbár ritkán építi fel a tulajdonába került Colosseumot, viskókat épít inkább, mert az hamarabb megvan, s meghagyja „nagy idők emlékének” a roncsokat.

Élni kellett, rögtön, mert gyomor és tüdő és szívverés nem tiszteleghet megállással még egy lezáruló korszak gyászának se - nem volt idő megvárni, míg felépül a ház, kineveztük hát háznak a szükségbarakkot.

Az történt, amit a közismert „hol az olló?” játékban csinálnak a résztvevők: adott jelre mindenki elhagyja a „fát”, darabig szaladgálnak, aztán mindenki elfoglal egy helyet, ami éppen üresen áll - akire nem marad, kezdi előlről a kiabálást, bajkeverést, új háborút.

És mindenki oda állt ahhoz a fához, ami legközelebb volt, rémületében, hogy fa nélkül marad. Mindenki elkapta a szalmaszálat, amit az ár feléje sodort, görcsösen belekapaszkodott, nem várhatta meg, míg elsodort, zátonyra futott hajójának vagy csónakjának deszkáját megtalálja.

A mi generációnkból száz ember közül kilencvennél, ha firtatod életét, kiderül, hogy nem azt a mesterséget űzi, amire készült.

Szerencselovagok ezrei lepik el, gőzhajón és repülőgépen és kétszáz kilométeres sebességgel száguldó autókön megbolygatott világunkat, s hirdetik az új vallást: mindenütt s mindenáron, találj fel magad - s ne törődj vele, vajon benned megtalálja-e, akire szüksége van, az, akire szükséged van.

Eleinte neveltünk a politikus csizmadián, szemkovácson, zenélő kávémasinán - humoros figurának néztük, mint Mark Twain öreg szélhámosait, akik jobb híján, színészeknek adják ki magukat, s úgy játsszák el Rómeót és Júliát, hogy Júlia eltakarja ősz szakállát az erkély homályában. Neveltünk, vagy kivételes esetre, a rossz helyre került zseniális kitörésére gondoltunk - elvégre Pasteur sem volt orvos, és Napóleon nem készült császárnak.

Néhány év alatt azonban kiderült, hogy a diploma nélküli orvos és a muníció nélküli világhódító az általános típus - a szakértő pedig ott kullog a nyomában, s legfeljebb tanácsadó lehet, persze csak részletkérdésekben, miután az „egész”-hez (értsd: a szakma üzleti kihasználása) természetesen a sarlatán és kuruzsló ért jobban.

Korunk szobra: Zeileis a piederstálon, a talapzat körül a „szanatórium” diplomás doktorai.

S mindezt, hogy gyermekeink okuljanak belőle, elneveztük követésre méltó „amerikai szellemnek”, „életrevalóságnak”, abból indulva ki, hogy ugye, Edison is szatócsinas volt - és senki nem merte szerényen megjegyezni, hogy ezúttal nem edisoni, világjavító, életet teremtő életrevalóságról van szó - hogy egyetlen ilyen „új ember” életrevalósága sok száz másik ember életre való lehetetlenségét vonja maga után, s végeredményben egy nemzedéket tesz élehetlenné a maga halhatatlanságával.

És ünneplik a nagy Életrevalót, minden vonalon, a Jéghátán is megélőt, akkor is, mikor már régen nem a jég hátán, hanem a te hátadon és az én hátamon él, hogy attól görnyedsz hétrét, a nagy elismerés híján. No, persze, Amerikáról van szó, ugyebár, s kit ne nyűgözne le a sok edisoni karrier, a poloskairtóból lett filmkirály, a volt zsírügynök, mint színházi trösztök elnöke és a többi, akiknél legfeljebb a metamorfózis gyorsasága lehetne aggályos, ha nem szoktunk volna hozzá, hogy immár nemcsak az utólagos elismerés, de az előlegezett bizalom

is őket támogatja - hogy Tőke öfelsége, ha például csakugyan filmtröszt alapítását határozza el, a vállalat vezetésére ab ovo egy facér poloskairtót keres inkább, mint egy aktív művészt.

Az ő szellemük lebeg a vizek felett, mióta e vizek ilyen sekélyek. Fogytán lévén a szakértelem, a kor úgy segített magán, hogy divatba hozta a szellemi parvenüséget mint „kuriózumot”, „érdekességet” és „szenzációt”. Addig minden rendben volt, s a világ legfinnyásabb írója se duzzoghatott (hogy a mesterségből vegyem a példát), míg a kiváló állatszelistító nagy könyvsikert ért el a közvetlenség fanyar báját árasztó önéletrajzával - ilyesminek lenni kell, s a dilettáns dadogása, olyan időkben, mikor túlteng a professzionizmus, jólesik, mint üdítő változatosság. Feltűnni csak ott kezdett nekünk a dolog, mikor múltak az évek, s arra eszméltünk, hogy sikere csak a dilettánsoknak van már, hogy az elismert művészt gyanakodva fogadta a kiadó, ugyanakkor tárt karokkal ölelve keblére a fent említett állatszelistítót, aki önéletrajzának sikerén felbuzdulva, azóta Bismark életrajzát is megírta.

Itt meg is állhatunk: az irodalom élet és az élet irodalom, a kettő kölcsönhatása plasztikusan mutatja, hol tartunk életbölcseletben, kritikában, esztétikában.

Ott, hogy egyszerűen nem is illik már érteni ahhoz, amivel foglalkozunk. Érteni hozzá: smokkság, professzorság, pedantéria. Ellenben nem érteni: zsenialitás, fiatalos erő, „intenzív” frissége az érintetlen őserőnek.

Mivel azonban olyasmivel foglalkozni, amihez nem értünk, még akkor is bajos, ha a szakértő (kritika!) nem ellenőriz bennünket: formanyelvnek és „sikk”-nek és stílusnak a kor kitalált egy remek módszert: másról beszélni, mint amiről szó van.

Szerelmi drámában a munkásság felszabadításáról, vagy mondjuk, kalarábétenyésztésről - természettudományos értekezésben Trisztán és Izolda lelki válságának okairól.

És nagyon lenézzük, idejétmúlt és hamis „romantikának”, „érzelgősségnek” és „nyavalygásnak” tartjuk Pál és Virginia idilljét. Werther keservét és a Nouvelle Heloise-t, a szerelem szenzációjának a szakszerű, hozzáértő, tehát (a tárgy szempontjából) tárgyilagos leírását, mert hiszen a mai Pál és a mai Virginia, természetesen, gerlicebúgás helyett egy nagy gyár vezérképviselői, Werther, mint jó freudista, saját keserve helyett az anyja keservét boncolja, és a Nouvelle Heloise hőse és hősnője, egymással való levelezés helyett, forradalmi agitációt fejtenek ki.

S ha mégis rosszul élünk és boldogtalanok vagyunk, ennek talán az az oka, hogy az élethez is szakértelem kellene.

1930

DOLGOK KÖZÖTT

Tollgyakorlat

Bocsánat... szabad? Egyszer így, minden téma nélkül. Anélkül hogy a műfajt megnevezném. Anélkül, hogy címet adnék, valami vezérgondolatot, ami köré törvény szerint kapcsolódnak a képzetek, tapasztalat és spekuláció, fogalmak körtancából, érzelmek és indulatok hullámerzéséből szavak kristálya, meghatározott, a tárgyra jellemző mértani idom: opus.

Nevezzük így: intermezzo. A zenéből veszem kölcsön ezt a szót, ott mást jelent, de itt jobban használható. A mi mesterségünk (talán mert bonyolultabb és sokrétűbb) nem tűri, pongyolaságnak bélyegzi, s nem szívesen engedi olvasó elé, magának a mesterség gyakorlásának egyszerű ösztönéből származó ama műterméket, amit muzsika és képzőművészet a maga területén, úgyszólván udvarképessé tett publikum öfelsége előtt, műfajnak fogadtatott el, s így megengedhette magának az előkelő fényűzést, hogy őszintén annak nevezze, ami: étude, tanulmány, stúdium, ujjgyakorlat, ceruzavázlat, „tanulmányfej”, „radierung” és a többi - csupa olyan dolog, ami szigorúan véve a művész mesterségbeli magánügye, műhelytitok. De mert e gyakorlatokban, e nekikészülődésekben és próbálkozásokban, amikkel „művét” szokta előkészíteni, néha nagy vonásokban fel is vázolni a művész, gyakran remekebb, sőt élvezetesebb részletek kerültek bele (talán mert műhelyében elfogulatlanabban, bátrabban fantáziált, a pódium lámpaláza nem gátolván röptét), a műértékelés gyakorlatában kialakult az a felfogás, hogy ezek a vázlatok igen becsesek, s megeshetett, rajongó korokban, hogy egy Da Vinci-rajz, egy Munkácsy-vázlat többet ért a kompozíciónál, amihez készült.

De mondom, az irodalomban ez nem szokás, s így az alcímbe csinált szó, „tollgyakorlat”, furcsán és idegenül hangzik. Az úgynevezett szürrealisták próbáltak ugyan polgárjogot szerezni valami efféle elgondolásnak: hogy művészi írásnak számítson az is, mikor az író szabadon bocsátja látomásait és a hozzájuk fűződő reflexiókat, ebből azonban zavaros dolog lett, szürrealizmus helyett zúrrealizmus, a dolog lényegét tévesztették el. Az írásnak ugyanis nem formája, hanem lényege a sűrítés - ez a lényeg éppen úgy vagy még jobban meghatározza az ihlet állapotát, vázlatcsinálás, képzelődés közben, mint a műalkotások idején. (Érdekes, ez a sűrítési princípium úgy érvényesül, kerülő úton, ezekben a hamis felfogású szürrealista írásokban, hogy minél terjedelmesebben és hosszadalmasabban engedi ömölni „szabad asszociációit” az író, a mondatai annál rövidebbek, úgyhogy ez a rövid mondatúság szinte formanyelvévé vált a hosszadalmas szürrealista írásoknak.)

Intermezzo. Étude. Szonáta a gondolatzongorán. Olyan hangolásféle. Egy gyors futam az idegek húrján, emlékek, vágyak, érzések között - s megmozdulnak a szavak billentyűi. Vagy megfordítva: szavak billentyűit ütöd le, hangolod össze, az összhang törvényei szerint, s megindul lelked és értelmed húrjain a játék. Az egyik próza, a másik költészet - pusztán a sorrenden múlik, nem a tartalom. Ha prózát írsz, ott keverednek, hangolódnak, vegyülnek és szaporodnak testetlen fogalmak az agyvelő villanytelepén, s a megfelelő szavak megszólalnak füledben - de rím és ritmus és alliteráció és jól hangzás és szépen hangzás szerint, ha válogatod füledben a szót, csakúgy értelem és gondolat rezonál rá, ha jó a füled, mint ahogy valódi zenész ujjai alatt melódia támad, néhány akkord után, bármily tervtelenül „improvizál” hangszerén.

Megfogja egy szó. Megfogja egy gondolat. Mindegy, melyik előbb. Attól kezdve harmónia támad, s többé nem választhatsz el „tartalmat” és „formát”: bűvölete alatt állasz valaminek, ami egész, egyszerre hat érzékeidre, érzelmeidre s talán értelmedre is. Értelem! Ennek a túlságosan elvont fogalomnak teste, fészke mégiscsak az úgynevezett központi idegrendszer, lényegében nem más, mint érző idegek végződéseinek kötege, egymásba göngyöltett guzsaly, melyben egymást ölelik a szálak - telefonközpont, ahol néha, munka közben, beszélgetnek a telefonos kisasszonyok, s akkor azt mondjuk: gondolat született.

És így mondjuk: ez én voltam. Én gondoltam valamit, ahogy azt mondjuk: nekem fájt, én akartam, én láttam, mint valami érzéklést, aminek személyhez kötöttségében képtelenség kételkedni.

Mint ahogy érzékléseim tudattá és gondolattá és emlékké válnak, ugyanúgy érzékelem tulajdon gondolataimat. Érzékelem őket, mint ahogy szívverésemet, érzékelem tudóm és gyomrom működését - s annál inkább, minél hevesebb ez a működés. Érzékelem és éppen úgy lokalizálom ezt az érzéklést, mint ezeknél a működéseknél - jól tudom, itt fönt, a szemöldököm fölött történik valami: ha nagy erővel történik, néha oda is kapok „hol fészkel az agy”, két kezembe fogom a fejem, a homlokomat simogatom, alátámasztom tenyeremmel, ahogy a szívére teszi tenyerét, aki szerelmet vall.

Vagy a hasára, akinek a gyomra fáj.

Azt mondom - az én gondolataim.

Mégis - ez nem én vagyok.

A gondolataimmal tehát éppoly kevésbé azonosíthatom magam, mint szívem és tudóm működésével. Élvezem őket, ha rendben kapcsolódnak, elviselem, ha fájdalmat okoznak.

De hol vagyok én, aki mindezt élvezi és elviseli?

Valahol, magamon kívül?

Másokban talán?

Néha szinte azt hiszem.

Igen, néha mintha onnan áramlana vissza, felém, tulajdon énem, dolgokból és tárgyakból, élőkből s élettelenekből egyformán.

Miért kínoznának különben idegeim, érzéseim s olykor akaratom is, tulajdon életérdekem veszélyeztetve, hogy átéljem „idegen” dolgok életét?

Miért nyilall belém más élőlény fájdalma, ugyanazon a helyen, ahol neki fáj? Gyermekkoromban már, miért szorult össze a torkom, ha csirke nyakát vágták el előttem - miért érzek bizsergést a szememben, ha valaki sír, anélkül hogy tudnám a könnyek okát - miért kell együtt szeretnem a félbolond szeretővel?

Egy ló oldalán álltam meg ma délelőtt, lehorgasztott fejjel borongott a kocsi előtt, néha fel-emelte csülkét, dobantott, és tűnődve állt tovább. Ácsorogtam és figyeltem, mohón, ostobán, a tekintetét próbáltam elkapni - ugyan miféle lehetetlen és képtelen erőszak, terméketlen és reménytelen önkínzás kényszerített, hogy átélni, megérteni, elképzelni tudjam, minő érzés lehet lónak lenni, állni négy lábon, egy helyben, egy mániákus örült makacsságával és közönyével, gondolat és képzelet nélkül, dobantva néha egyet, azt is céltalanul?

Milyen érzés lehet másnak lenni, mint ami én vagyok? Kicsinek lenni, nagynak lenni, okosnak lenni és ostobának, élőnek és halottnak, fának lenni és kőnek lenni és nőnek lenni és gyereknek és istennek? Ó, hányszor mulasztottam el magam e beteg képzelődésben, hányszor kerültem alul, hányszor maradtam el, elbámészkodva maflán, tátott szájjal a velem versengő lihegésén, megfélekezve a könnyű mozdulatról, amivel elébe vághattam volna! Hányszor felejtettem el visszaütni, aki megütött - nem, nem krisztusi jóságból, szelidségből, esküszöm, nem! - de talán nem is gyávaságból - kandi kíváncsiságból csak, lenyűgözvén képzeletem a furcsa mozdulat, furcsa indulat, furcsa lélek, csupa idegen, idegen dolog, ami kell hozzá, hogy valaki megüssön engem!

Ta tvam aszi - te vagyok én, mondja az egyik rejtélyeskedő keleti bölcsesség.

Erről volna szó?

Nem hiszem. Bevallom, nem is szeretem ezeket a keleti bölcsességeket: az a gyanúm, vissza-
élnék a szavakkal.

Dolgok között, élő és holt tárgyak és erők között, amik világra hoztak s világon tartanak
darabig, amik félredobnak s megsemmisítenek majd egy napon, éppoly kevésbé találtam meg
énemet, mint tulajdon gondolataimban.

Valahol vagyok, az bizonyos. De nem biztos, hogy éppen itt.

Egyetlen valami vagyok. De nem biztos, hogy ez az a valami, akit kezemmel tapogatok végig.

Álmomban mezőn sétáltam, Afrikában. Ugyanakkor az ágyban feküdtem, otthon. Ez két én.
Melyik az igazi? Aki az ágyban feküdt? Jó. De ki biztosít róla, hogy ez az ágyban fekvés és
álmodás nem egy harmadiknak álma, akiről sejtelmem sincsen?

1930

JÁTÉK, AJÁNDÉK

Karácsonyi vásár

Járom a kirakatok tarka világát. Benézek a boltba, válogatok. Komoly képpel kérdezősködöm,
keménykalap a fejemen, felnőtt vagyok, gyerekeknek keresek játékot. Felhúszom a rugós
szerkezetet, a kocsit szalad, berreg a repülőgép. Azt is meg szeretném még nézni, intek a polc
felé... talán... tudja, a gyerek kilencéves... Készségesen lehozza a polcra, de nem megy el,
udvariasan áll, de állhatatosan, pedig szívesen kipróbálnám még egyszer... Köhécsellek,
komoly, aggodalmas arccal nézem a szerkezetet (no, ugye, nehogy olyasvalamit adjon, ami
első próbára tönkremegy - szó sincs róla, kérem, garantált, szolid, német munka!), aztán kö-
zömbös kérdéseket teszek még, sokallom az árat, hm, mondja csak, nincs olyan ízük... olyan
forgatható dolog, amit múlt héten láttam... nem, nem erre gondoltam... várjon csak, mindjárt
megmondom...

Így beszélek, könnyedén és felnőttesen, a desinteressel hideg magasságából, hogy félre-
vezessem, a szavaimra figyeljen, elmenjen egy kicsit a polcok felé, hogy közben gyorsan,
észrevétlenül, még egyszer felhúzzam ezt a boksztoló négyet, amit eszem ágában sincs meg-
venni, először drága, másodszor a fiam kidob vele mint Jézuskát, mivel ő korcsolyacipőt kért
és futball-labdát.

Általában valami furcsa gyanú alakul ki bennem, ahogy így mászkálok a játékok között. Vajon
bizonyos, hogy olyan jól ismerjük a gyermekeinket?

Apáinknak könnyű volt. Ők a tulajdon gyermekkorukra gondoltak, megvették nekünk, amivel
ők szerettek volna játszani valamikor, valahogy helyreállt az egyensúly.

Azóta fordult a világ - de mintha nagyobb fordulat volna.

Mintha... mintha nemcsak arról lenne szó, a „technika” századelején, hogy a gyermek mást
akar játszani, mint amit mi játszottunk.

Minket egy nemzedék választott el apáinktól.

Őket egy világkorszak, mitőlünk.

Nem mást akarnak játszani, mint mi - egyáltalán nem akarnak játszani. Mi történt? Kiábrándultak? Miből?

Lássuk csak.

Repülőgép, Zeppelin, rádió, mozigép.

Ilyenekkel van tele a kirakat.

Különösen sok a rádiókészülék és a mozi. Ezek, ugye, nem is játékok, illetve játékok ugyan, de nem gyerekek számára lekicsinyítve, mint a villamosvasút - a gyerekeknek vásárlandó rádió és mozi ugyanaz, mint amit mi felnőttek használunk... ám a kisfiam nem kért rádiót és mozit, és nem azért nem kért, mert túl komoly neki, mint ahogy a mi számunkra túl komoly ajándék lett volna egy hegedű vagy egy zongora.

Azért nem kért, mert túlságosan játékosnak találta.

Gyerekesnek.

Azt, ami nekünk, e nemzedék felnőtteinek, életünk egyik legnagyobb szenzációja, technika csodája, jövő zenéje, egy lépés az Emberi Fajta megváltása felé - rádió, mozi, testvériség, szabadság!

A kisfiam vállat von.

Hol itt a csoda? És miért olyan nagy dolog az egész?

Aztán magam is tünődni kezdek.

Kétségtelen, gyönyörű ajándékot kaptunk, a lángész jóvoltából, Istentől, mikor az első kipattanó villamosszikrát az első Koherer felfogta - főnyereményt csináltunk, de az összeg nagyságáról fogalmunk sincsen.

Végeredményben igaza van a kisfiamnak - játékszer kaptunk, s izgalmunk azért oly tartós, megunni azért nem tudjuk, mert használati utasítást nem mellékeltek. Ő csak azt látja, hogy próbálgatjuk és csavargatjuk. Hegedülünk és zongorázunk rajta. Azt már sejtjük, hogy társasjáték, egyike a legnagyobb szabásúaknak, ami eddig adatott, a föld alakú kis gyermekszoba lakóinak.

Játék? Igen. De gyermekes játék?

Tovább vitázom fiammal, gondolatban.

Valamikor, pár ezerév előtt, sokkal jelentéktelenebb, naivabb játékszer indított meg egy korszakot, aminek mindössze annyit köszönhetünk, hogy tudunk a földgolyó s az egymás létezéséről, földlakók, e földön. Vasrudacska volt, ami abban különbözött más fémszilánkoktól, hogy egyik végével mindig ugyanabba az irányba mutatott.

Enélkül a huszadik század Szókratésze és Homérosza és Arisztotelésze még ma se tudna Amerikáról, például.

De volt iránytű, és megtudtuk, hogy testvéreink élnek itt a közelben, és útra keltünk és meglátogattuk egymást, és megismerkedtünk és körüljártuk a gyerekasztalát, ajtót, ablakot kitapasztaltunk, s azóta is, ha dolgunk van egymással, útra kerekedünk, vasúttá és autóvá és hajóvá hosszabbított lábon és szárnyakká növesztett karokkal, hogy láthassuk egymást és beszélgethessünk.

Játék? Lehet. De mi lesz belőle, ha komolyan vesszük?

Nemsokára fölösleges lesz felkeresni egymást, földlakók, ahhoz, hogy beszéljünk. Érintkezni, személyesen (mint a szó is mutatja) csak azok számára jelenti a másik élőlény fizikai jelenlétének szükségességét, akiknek apróbb dolguk is van egymással, minthogy lássanak és halljanak - egyszóval és röviden, a szerelemtől eltekintve, minden egyéb érzéki megnyilatkozás, ami számunkra embertársunkból becses: a képe és a hangja és a mozgása megadatik számunkra, anélkül hogy ugyanazon a helyen tartózkodnának.

Ez más szóval s a tiszta geometria szempontjából azt jelenti, hogy a közlekedésnek az oda-jutáson kívül van egy másik megoldása: a megjelenítés.

Ahhoz, hogy a vízcsepp világát megismerjem, két mód kínálkozik: ázalaggá kell válnom, vagy mikroszkópon át kell néznem ezt a világot.

Mi emberek az utóbbit választottuk.

Ahhoz, hogy most már a Mars csillagba eljussunk, szintén két mód van: az egyik (nehezebb) rakétahajtót kell építeni. A másik egy tökéletes vetítőszerkezet, amely minden érzékelhető vonatkozásában idedobja nekem azt a távoli világot.

Valószínű, hogy mint a mikrokozmoszban, a makrókozmoszban is ezt az utóbbi megoldást fogjuk választani.

Ha a vetítés kétoldalú és tökéletes - ha a világ bármely pontján láthatom és hallgatom a világ bármely más pontját - a tér problémája, emberi lény számára, társas lény számára éppen úgy megoldódik, mintha a tökéletes közlekedés útján oldottuk volna meg.

Ha Párizst a szobámban láthatom és hallgatom - ha Párizs szobámból láthat és hallhat engem, nem kell Párizsba mennem, ez nyilvánvaló.

Viszont, ha nem kell sehová eljutnom ahhoz, hogy megismerjem a dolgokat - mi célja akkor az életnek?

Egy helyben álljak, mint a szikla?

Élet ez?

A kisfiam korcsolyát és sítalpat akar.

Mit mondjak neki a jövőről?

Hivatkozzam nemes és bölcs őseinkre a zseniális növényekre - hogy egy helyben állanak ők, nincs lábuk és nincsenek szárnyaik és uszonyaik: megkapaszkodtak az anyaföldben, mert mindent, ami értelmüket s képzeletüket kielégíti, onnan szereznek, s tudnak egymásról s minden más élőlényről, anélkül hogy összeszaladnának?

Meséljek neki Faremidóról?

S hogy az übermenschet, ha akarom, ilyen növényféle - tökélynek is elképzelhetem - földbe gyökerezve áll, nem kell szétfutnia a világban, mert a világ maga siet el hozzá, oda vetül elébe, amikor s amennyire akarja?

Hogy ezt jelenti mozi és rádió - nem felnőttek gyermekes játékszere: új szerve testnek és léleknek a Fajta Fejlődésének nagy színjátékában.

Már megint játék!

Mit érdekli őt ez a felnőttek színjátéka, aminek nem látta az elejét?

Hóbort, képzelődés!

Ő nem akar növény lenni és übermensch lenni és szikla lenni, s Emberiség se akar lenni többé az a gyanúm, sőt még Ember se - ő egy jókedvű, szaladgáló és kurjongató példánya szeretne lenni ennek az ismeretlen és érdektelen célú tömegnek, és nagyon unalmasnak találja a felnőttek hóbortos játékszereit, amit hóbortos feltevések alapján játszanak, egyedül, automatizmusok, felhúzó vasutak, repülőgép, mozi és rádió - ő a pajtásával szeretne játszani és a tulajdon testével, virágokkal és fákkal és hegyekkel és jéggel és hóval... mi pedig csináljunk tovább bombavetőt és gépfegyvert és hadihajót és egyéb zseniális szerkezeteket.

Neki csak vegyek korcsolyát és futball-labdát.

1930

BACILUSOK ÉS BOGARAK

Kruif könyvének a *Bacilusvadászok* világsikerének okát tisztán a természettudományok iránt felújult érdeklődésben keresni éppen olyan hiba volna, mint tisztán annak a valóban lebilincselő, regényes formának tulajdonítani, amivel a háromszáz éves küzdelem hőseinek életét, a tudatlanság és sötétség őserdejében, egy cseppnyi világosságért és megismerésért vívott kalandos gerillaharcát visszaidézi. Ilyesféle harcok, világ kezdete óta, sokféle őserdőben folytak, voltak fantasztikusabbak is, hősiesebbek is, kalandosabbak is. Az se valószínű, hogy a nagy tömegeket ma fokozottabban izgatná a természet megismerésének, az emberiség boldogulásának kérdése, mint a tizennyolcadik században s a „világpolgárság” éveiben.

A siker magyarázata ugyanaz, ami a világfilmek és népszerű operettek sikerét teszi érthetővé: a happy end. Leeuwenhoek, Spallanzani, Pasteur, Semmelweis, Koch és Ehrlich mesés utazása a mikroszkóp alatt viharzó vízcsepp óceánján szerencsésen végződött: a bátor hajósok révbe értek, s az általuk felfedezett világ csakúgy átalakította és kiegészítette az egész világról való fogalmukat, csakúgy korszakot teremtett, mint Amerika és Ausztrália és a sarkok felfedezése. Történt valami, valami végérvényes és biztos dolog történt, nem bizonyult hiábavaló erőfeszítésnek az akarat emberfölötti ostroma a tehetetlen Végzet kapuján: hozzájutottunk valamihez, amit nem lehet visszaszívni és kétségbe vonni többé, kaptunk valamit saját magunk jóvoltából, nem a természet „rendelése” révén. Bátrak voltunk, szembenéztünk a halállal, és mi voltunk az erősebbek. „Természetellenesek” voltunk, megfellebbeztük a „bölc” természet ítéletét, mely láthatatlan kis lényeknek eledelül dobta oda kiválasztott testünket - fellebbeztünk, és megnyertük a pert, nekünk lett igazunk.

De a happy enden kívül van ennek a kalandregénynek még egy vonzó tulajdonsága. Nem drámai és romantikus hőstettek sorozatáról van csak szó - van az egészben valami ellenállhatatlan, ingerlő komikum is. Nem Trója bevételét énekli ez az új Homérosz, hanem valódi Odisszeát, a ravasz és okos férfi küzdelmét hihetetlennek látszó akadályok között. Vagy éppen Don Quijótét, mert ezek az akadályok szélmalomoknak látszanak ma már - mégis, el kell hinnünk, hogy a szélmalom nagyon komoly gátlása volt a legegyszerűbb lépésnek, ezen az úton. Az olvasó nem hisz a szemének, ama viták, ellenkezések és gáncsok olvastán, amiken, mint valami rizskása-hegyen, keresztül kellett rágnia magát. Könnyű ma már azt mondani

(egy modern tudósból idézve), hogy nem az a csoda, hogy feltalálták, hanem az, hogy csak most találták fel, és nem a dróton futó áram előtt, lévén előbbi sokkal egyszerűbb és általánosabb lehetőség. Az igazság az, hogy a sok ember, a kortársak tömege, szeretett embertársaink nemcsak hogy nem támogatnak bennünket, egy embert, az igazság megismerésében a „több szem többet lát” című (egyébként teljesen hazug és ostoba) közmondás alapján, hanem inkább zavarnak és akadályoznak a két szemmel való látásban. Elmondhatjuk, hogy mindarra a végleges igazságra, amiknek eddig néhány ép- és világos eszű ember jóvoltából birtokában van az emberiség, jó pár ezer évvel előbb jutottunk volna a birtokába, ha az emberiséget csak ezek az ép- és világos eszű emberek képviselték volna eddig. Hogy a többinek nem sok hasznát látta ez a néhány, az nyilvánvalóvá lesz, ha átlapozva bármelyik felfedezés történetét, álmélkodva eszmélünk rá, hogy múltak el évszázadok és évezredek, a szóban forgó tárgyra vonatkozó vitákban, veszekedésekben és magyarázkodásokban, míg meg nem született egy akárki - valaki, aki fáradságot vett végre magának, hogy meg is nézze az illető tárgyat, amiről szó volt. Viszont, hogy kárát igenis vallotta a szent „közös munká”-nak, azt meg a boldogtalan felfedező életé bizonyítja: a meglátott valóságot elhítni mindig nehezebb volt, mint meglátni, s hátralevő életük rendszerint nem újabb meglátások dicsőséges kibontakozásában, hanem keserves harcokban telt el, hogy az első lépés eredményét biztosítsák a jövő számára, átengedvén a következő, természetesnek látszó és önként, rögtön adódó lépést az utódnak, aki gyakran csak egy évszázaddal később ért rá megszületni. Közben pedig folyt tovább a légüres spekuláció, dagadtak és enyésztek az „elmélet”-ek, filozofémek, kozmológiák, vallások, „tudomány”-ok, s aki ellenőrizni is szeretne volna mindezt a zagyvaságot, amivel a fejét tele-tömték, azt hol a hit, hol az úgynevezett „józan ész” nevében torkolták le - hol tekintélyekre hivatkoztak, hol meg a „tulajdon szemére”, amivel „láthatja”. És a tizenhetedik század közepéig kellett várni, amíg valakiben végre nem is a műveltség, hanem a műveletlenség naiv bátorsága keltette fel a vágyat, hogy még a tulajdon két szemét se tekintse tekintélynek a valóságot ismerni akaró emberész mindenhatósága előtt, mely azt súgja neki, hogy miután a legapróbb tárgy is valamiből van összeállítva, amik tehát még apróbbak ennél a tárgynál: ha ezeket az egészen aprókat nem látja a „saját szeme”, ez talán mégse azt jelenti, hogy a szent-séges „tulajdon szem” tökéletes műszere a megismerésnek - kell helyette tökéletesebbet szerkeszteni. És megszületett a mikroszkóp, a mikrokozmosz csillagvilágának iránytűje és rakétahajója.

És megszületett még valami, ami talán még fontosabb és döntőbb jelentőségű dolog volt: egy elv, egy princípium, a módszer princípiuma, a természettudományban ma és ezentúl már mindörökké elengedhetetlen kelléke, *condicio sine qua non*-ja az egzakt kutatásnak: az a feltétel, hogy bármely tárgyra vonatkozzék gondolatunk és ítéletünk, ezt az ítéletet ellenőriz-zük magának a tárgynak alapos vizsgálatával, és csak azután vonjuk le a következtetést. A középkorban évtizedes vita folyt a kérdés körül, hogy a döglött hal miért jön fel a víz felszínére - ma már ez a vita lehetetlen, mert azóta megfigyelték, hogy nem is jön fel. Új világ született, valóban, s a kísérleti tudománynak, annak a jó szokásnak, hogy spekuláció és megfigyelés egymás nélkül érvénytelen hóbortnak minősül e téren, egyéb fontos vívmányon kívül vasutat, repülőgépet, rádiót, röntgent, salvarsant, filmet és más csekélyeségeket köszön-hetünk. S a jövőben nyilván még sok mindent, mert ezen a területen sok száz lehetséges út közül néhány okos embernek sikerült a helyes utat eltalálni.

Ezen a területen...

Hát van még más terület is? - kérdi a lelkes természettudós, aki viszont abban téved, hogy ezt az utat minden egyéb utak kulcsának és megoldásának hiszi: csalhatatlan vonalnak, ami a labirintus közepébe, az emberi boldogság szentélyébe vezet.

És nem akarja észrevenni, hogy egyre távolabb vagyunk ettől a szentélytől, távolabb, mint a középkorban vagy az ókorban voltunk - nem akarja észrevenni, pedig a módszer alapján, mely a megismert igazságot mindig köteles összehasonlítani a megismert valósággal, már régen le kellett volna szögezni, egzakt formában, a tényt, hogy valami zavar és ellentmondás mutatkozik, hogy a helyes irányban haladó természettudomány nem közeledik végcélja, az ember felszabadulása felé - nyilvánvaló tehát, hogy más területen, más tudománynak stagnálása, sőt hanyatlása gátolja és veti vissza a kivívott eredmények hatásának érvényesülését. Mértanilag szólva: az egyik összetevő eszményi pont felé irányul, az eredő mégse közeledik oda, egyéb összetevőkben a hiba.

Ezeket kéne megvizsgálni. Mégpedig a megtanult módszer szerint ellenőrizni szándék és eredmény viszonyát.

Az a gyanúm, hajmeresztő állapotok derülnének ki.

Politikában, etikában, filozófiában, esztétikában sötétebb és kétségbeejtőbb a helyzet, mint amilyen természettudományos téren a legsötétebb középkorban volt. Művelt és kitűnő embernek, szellemi vezéreknak annyi sejtelmük sincsen az alapfogalmakról, mint Erasmus Rotterdamusnak a lépfene kórokozójáról volt - az etikát például, mindeme tudományok alapját, állandóan összetévesztik a moralizmussal és teológiával, holott e kutatási területnek semmi egyéb tárgya nincs, mint a legközelebbi teendők, a helyes cselekedetek elhatárolása, kiválogatása a lehetőségek közül. A legvadabb impresszionizmus dühöng egymásról, önmagunkról való ítéleteinkben - véleményeket mondunk emberről, asszonyról, gyerekről, népekről, fajtákról, és cselekszünk és szeretünk és gyűlölünk e vélemények alapján, anélkül hogy meghallgatnánk a vádlottat, akiről ítéletünk szól: az embert, az egyedül illetékeset. Az új lélektan, mely szándékában legalább, helyesen és a lélek megfigyelésével kezdte el munkáját, megbízható műszerek híján (lélekkel mérjük ma is a lelket - orvos lelke a beteg lelkét!) ködös és bizonytalan teóriákba fűlt, nem tud határozott eredményt felmutatni. Vezető politikusok babonák és tömegsugalmakhoz igazodva határoznak népek országok, államok sorsa felett, fálnak menesztik a boldogtalan tömeget vagy egymás fejének. A művész „indusztrializálódik”, polgárosul, a polgár rajong és ábrándozik, a kritikus ott ül a kettő közt, egyiket se érti, és teóriákat csinál a maga igazolására - eredmény rossz és hatástalan művészet, a költő hitelének csökkenése, meg nem születő remekművek.

S közben halljuk az ellenőrizhetetlen, nem igazolt s nem igazolódó szólamokat, önmagunkról, az életünkről, szólamokat és tanácsokat, amiket, ha megfogadnánk, úgy járnánk, mint a középkori méhtenyészto, akit az ősnemzés apostolai arra biztattak, hogy „ászon el egy bikát, földből kiálló szarvval, és tizennégy nap múlva faragja be a szarvát: pompás méhraj fog kirepülni belőle”. (Kruif.)

A teóriákból, impresszionista vélekedésekből, ostoba fejek elzárt fazekában fortyogó „arisztotelészi” spekulációból rögeszme lesz végül, a rögeszmékből bogarak (íme, a lelki „ősnemzés”, ha parancsoljátok!), agyrémek.

És ezek irányítják a közvéleményt.

A bacilusokkal és mikrobákkal szerencsésen leszámolt néhány tehetséges ember: azzal, hogy felismertük és elismertük óriási szerepüket az élet dolgaiban, kivettük kezükből a hatalmat. Most egy bizonyos bogárfajtára kellene központosítani a figyelmet, ami nem kevésbé létezik azért, mert csak átvitt értelemben létezik. A vezető tekintélyek agyvelejében motoszkáló bogarakra gondolok - Krisztus korának huszadik századában ezek kormányozzák a világot.

1931

GYILKOLÁS, AKASZTÁS, BARLANGLAKÓ KISFIÚ

Vasárnapi ájtatosság

No, miről prédikáljak nektek, kedvelt Hívei Kíváncsiság-Egyház hivatott papjának és hivatlan prókátorának, Főtisztelendő Újságíró úrnak? A jó pap nem szokott készülni, szégyennek is tartaná, hiszen ő mindig készen áll, egy állandósult ihlet állapotában - téma pedig van elég a Szentírásban, egyszerűen felmegy a szószerkekre, kinyitja, találmányra könyveknek ő könyvét, s az első mondat, ami szemébe ötlük, gazdag forrását nyitja meg a képzetársulásoknak, lévén ez a mű úgy szerkesztve, mint a lánc: akárhol emeled föl, mindig az Egész mozdul meg, hogy füledbe csörögje bűneidet s hitednek gyengeségét.

Üsd fel hát a magad bibliáját, zizegő újságledődet, mely egyetlen nap világtörténetébe sűríti Mózes riportját a teremtésről, rendőri jelentést Káin rémtettéről, Jób keserves állapotát a gazdasági dekonjunktúrában, Jeremiásnak a sóhivatalhoz intézett nyílttéri felszólamlását, Juditot és Holoferneszt, a napihírek után Salamon Énekét s ama négy egybehangzó Vallomást is, mely hírül adja az ember fiának különös kalandját e világon.

Időben hatezer év eseménye, a földgolyó egyik pontján, körülbelül megfelel tartalomban az egész földgolyón, egy hét alatt történt esemény tartalmának - üsd fel hát bátran a rámába kötött újságlapokat, egy hétről (betűben is kitesz annyit), és olvasd el találmányra a szemed ügyébe került első jelentést.

Ez a hét is jól kezdődik. A gazdag angol özvegy megtisztelt fővárosunkat, négy hetet tölt itt, el van ragadtatva a Dunától, bejár a művészek klubjába, megismerkedik színházi világunkkal, a magyar vendégszeretettel, a kedves, könnyelmű, de jóindulatú és tehetséges pesti bohém-tikával, minden nagyon tetszik neki, kijelenti, hogy egészen magyarnak és pestinek érzi már magát - aztán gondol egyet, elmegy a svájci hegyekbe, s ott szó nélkül agyonlövi a pesti előkelő társaság egyik tagját, boldog családapát, komoly és hasznos férfiút, aki azonkívül még szellemi arisztokrata is, kitűnő író, állítólag.

Azt mondják, szerelmes volt belé, nagyon tetszett neki az író. Azért ölte meg.

Kétségkívül megtisztelő egy férfiúra, ha egy nőnek tetszik.

Még hozzá ennyire. Hogy ölni képes érte egy ilyen szép, gazdag, érdekes angol nő. Ha nem is érette, legalábbis miatta. Ha nem is mást, legalábbis őt saját magát.

Ismerek férfiakat, esetleg írókat, akik lelkük mélyén egy kicsit duzzognak is. Nem értem, mondják magukban, vállukat vonogatva, én is megismerkedtem vele, ezzel az érdekes asszonnyal, ezzel a pompás nősténypéldánnyal, ezzel a wedekindi Luluval, hát nem vette észre, hogy vagyok olyan legény, férfinak is, írónak is, ha nem különb, mint az a derék amatőr - mégse ábrándult ki belőle javamra? Tovább is őt szerette? Furcsa ízlés. Ha egy kicsit fejlettebb és differenciáltabb igényei lettek volna, most izé... most velem kapcsolatban derülhetett volna ki, hogy mire képes egy nő, ha olyan férfi akad az útjába, aki ekkora szerelmet tud kelteni egy nőben... De nem, neki az a másik kellett - buta liba!

A tárgyilagos szemlélő, Közvélemény Kisasszony azonban nem ilyen ostobán hiú, ő elismerően himbálja fejcskékjét, és irigyen sóhajt.

Micsoda szerelem!

Csoda nagy dolog az a szerelem!

S a bírók (az utóbbi évek tapasztalatai alapján meg lehel jósolni) majd megállapítják a beszámíthatatlanságig minősülő felindulást, ami egy ideges özvegy lelkében támad, ha

önzetlen szerelmét visszautasítják. Megússza a dolgot néhány évi szanatóriummal, ha fel nem mentik, mint Grozavescunét. Végre is, a női hisztéria éppen olyan betegség, mint a gyomortágulás vagy reuma (így tanítja a modern pszichológia), s ennek a betegségnek speciális ismérve: hogy rendszerint más hal bele, nem a páciens. Komoly, modern gondolkodású orvost nem fog arra a kételyre csábítani, vajon nem kellene-e mégis, más szempontot is keresni az eset elbírálásánál, mint a szigorúan tudományosat?

Olyant például, mint aminek alapján Kardosné nénémasszonyt kötötte fel kedden Kozarek mester, Kardosné, aki nem volt hisztériás, aki egészséges, beszámítható paraszt volt, nem számíthatott hát holmi betegeknek kijáró kíméletre, enyhébb megítélésre. Nem számíthatott, de nem is számított. Nyugodtan ment az akasztófa alá, miután jóízűen megreggelizett, teljesen tisztában volt a helyzettel, büntetését nem találta bűnénél súlyosabbnak, legfeljebb azon panaszkodott, hogy mások miért nem bűnhődtek ilyen keményen. S ebben a józanságban van valami egyszerű tanulság, használható és alkalmazható mérték, amit finom lélekelemzők, sőt jogbölcselők okoskodásában sokszor hiába keresünk. Kardosné megnyugvásából nyilvánvalóan kiérzik, milyen természetesnek találja, hogy a gyilkos iránti ellenszenvünk egyenes arányban áll az áldozat iránt érzett részvétünkkel. Nem az ölést, az élet kioltását kárhozzátjuk általában, mint ahogy az idealisták hirdetik - Kardosné jól tudta, hogy csirkeölésért (néhány fantasztától eltekintve) még senkit vád alá nem helyeztek - a poloskairtókat pláne elismerjük, a baktériumpusztítókat, pedig egyenesen ünnepelni szoktuk. Azt lehetne mondani, hogy Kardosné gonosz lélek volt ugyan, de ép lélek volt, ha nem állana a gyanú, hogy a gonoszság maga is beteges elfajzás.

Lehet, hogy az.

De akár az, akár nem, elfajzás és betegség nagyon sokféle lehet: az úgynevezett erkölcsi ítélet ellenben csak kétféle érzésben nyilvánul: vagy ellenszenvet érzek vagy rokonszenvet.

S ezért az érzésért nem tartozunk felelősséggel.

Merőben felelőtlenül vallom hát be, hogy bár egy cseppet se imádom levesben a külön, számomra készített arzénrántást, amit „előre megfontolt” kezek kavartak belé - képtelen vagyok túlságosan méltányolni a „nagy, ősi érzelmek” spontán kitöréséből származó „felindulást” (még akkor is, ha ez az érzelem a szerelem önzetlen ösztönéből, sőt még akkor is, ha általam keltett szerelemből fakad, mint enyhítő, sőt vonzó indítékát az erőszaknak. Az „úgy szerettem, majd megettem” elvet inkább a jó étvágyra, mint a szeretetre tartom jellemzőnek, s előbbi, ha magam vagyok a tárgya, korántsem érzem hízeltőnek.

Nem, nem - a krisztusi tanítást egészen rosszul értelmezik ezek a nagy megértők, hasonló esetekben. Nem minden gyilkos ártatlan, aki „nem tudja, mit cselekszik”. A ragadozó állat se azért kelt borzalmat és gyűlöletet, mert tudatosan rossz, hanem azért, mert lényéből hiányzik a szelídség. Aki önző indulatból ölni képes, annak bűnössége negatív előjellel ugyanolyan gyűlöletes számomra, mint a megfontolt gonoszságé - az adott cselekedetet talán nem akarta követni, de elmulasztott valamit, olyan mulasztást követett el, ami, emberi lélek mérlegén, fölér a rossz cselekedettel - elmulasztott egy döntően fontos, az emberből embert csináló másfajta gyilkosságot: elmulasztotta megölni magában az ölésre való állati hajlandóságot.

Mindez persze nem azt jelenti, hogy a megfontoltság még gyilkolásban is emberibb a céltalan, őrjöngő mézárlnál. Bár egész tág értelemben kevésbé ártalmasnak látszik a társadalom számára. Aki „megfontol” valamit, az még nem határozott, annak van ideje, az mérlegel és összehasonlít - majd azt mondtam: azzal még lehet beszélni. A szándék nem cselekedet, s ha

jóindulattal nézem, felismerhetem benne a jóakarat csíráját: bűnt akarok ugyan elkövetni, de nem mindenáron - nem a bűn a fontos, ha célomat, anélkül is elérem, szívesen lemondok róla.

Hogy egész általános példát mondjak: lám, ma egész Európában fegyvereket és gázokat gyártanak derék, békés emberek, kardokat köszörülnek és lövegeket töltenek dinamittal - csupa olyan tárgyat, amiknek egyedüli és kizárólagos célja és feladata az emberölés. Mégis, el kell hinni, nem megy másképpen, hogy e gyártók között egész jóhiszemű pacifisták is akadnak, akik meg vannak győződve róla, hogy éppen ez a készülődés alkalmas a bűn és a gyalázat megfélemlítésére, makacsul ragaszkodván a tényektől százszor megcáfolt „para bellum” elmélet helyességéhez.

Igazuk van?

Nincs igazuk?

Majd meglátjuk.

Egyelőre mintha annak a tízéves iskolás fiúnak ösztöne mutatná a jövőt, akiről itt olvasom, hogy elfogja a rendőr.

Csákánnyal és kapával és Davy-lámpással szökött meg hazulról, hogy valami barlangban rejtőzzék el a fizikatanár és magyartanár és történelemtanár elől. Talán nem is tőlük félt, személyesen - sőt talán nem is attól drukkolt, amit nem tanult meg - talán attól hökkent meg, amit megtanult. Fizikából a löveg röppályáját, történelemből a befejezetlen háborúk sorát, költészetből pedig a prófétasorokat:

*Bújt az üldözött s felé
Kard nyúlt barlangjában...*

1931

EGY ÚRHOZ, AKI MA ÖNGYILKOS LESZ

Objektív levél

Igen, igen, igen, kedves barátom - hozzád beszélek, hozzád, nem látod? - Ne nézz jobbra és balra, csodálkozva, mint aki képtelenségnek tartja, hogy van valaki, aki már tudja - hozzád beszélek, nem a szomszéd úrhoz, a kávéházban vagy klubban, vagy nem tudom, hol ülsz e pillanatban - hozzád, hozzád beszél, a te szemedbe néz, egyenesen neked fordul, köszönés és bemutatkozás nélkül, ez az udvariatlan, mivel számodra személy szerint ismeretlen polgártárs, akiről annyit tudsz, közvetve, hogy könyveket firkál, és vasárnaponként egy oldalt tele szokott írni ebben a lapban. Hozzád beszél, csakis hozzád, senki máshoz, téged szólított meg ilyen hetykén, vállveregető tegezéssel, de mindjárt látni fogod, hogy ezt a közvetlenséget azért engedi meg magának, mert arról a dologról akar éppen beszélni, amiről csak mi ketten tudunk, sőt, te azt hiszed, hogy csak magad tudod. Arról, igen, arról, jól értették, ne sápadj el - arról a revolverről, ami ott van a zsebedben, és amivel egy óra múlva, de legkésőbb estére föbe fogod lőni magad, kedves barátom, mert ez már el van végezve benned, ugyanolyan bizonyossággal, mint amilyenel annak idején elvégezte, petesejt korodban, a benned dolgozó ösztön, hogy világra furakodod magad, és élni fogsz. No, mit szólsz hozzá, hogy én ezt tudom, pedig senkinek se szóltál, s amennyire emlékszel, nem is árultad el magad. Furcsák ezek az írók, mi? Annyit eddig is észrevettél, hogy egy megtörtént öngyilkosság után, sok idejük lévén, el

szoktak szincerizálni, kegyes szavakkal, az emberi gyarlóság s a társadalom bűnei fölött - jó pár ezer éve teszik ezt, anélkül hogy sokat törődött volna morfondírozásukkal a világ - de hogy akadjon köztük valódi gondolatolvasó is, aki előre tudja, hogy te mit szándékozol csinálni, erre nem számítottál, mi? S ha ezt tudta volna, talán jobban tiszteledd az egész haszontalan társaságot.

No de ki kell ábrándítsalak, bármennyire hizelgő számomra ámuló és elismerő tekinteted. Nem a költő és látnak és próféta szólított meg e pillanatban, hanem egyszerűen egy közepes műveltségű, de korának tudományos szemléletét túrhetően ismerő, s azt ezúttal alkalmazó felebarátod. Ne nézd le a tudományt se, Oswald szerint jósolni véletlenül csak a tudomány képes, költő és próféta legfeljebb aggódik és nyugtalankodik. Különösen pedig ez az újfajta, óvatosságában és puritán lelkiismeretességében igen rokonszenves tudomány vagy inkább módszer, mely jóslataiban még az ok és okozat kényelmes, de nem eléggé szilárd feltevésének alkalmazásáról is lemondott, hogy csak a tiszta, minden előítélettől és babonától mentes mennyiségtani formula után igazodjék.

Ez a formula mostanában azt mutatja, hogy ha az ember reggel kinyitja az újságot, csalhatatlan bizonyossággal talál benne legalább egy darab olyanféle összetételű, eredetű és körülményeiben is hasonló öngyilkosságot tegnap estéről, mint amilyen a tiéd lesz ma este, vagy bármelyikünké lehetne, akik hozzád hasonló testi és lelki körülmények közt élünk. Nyilvánvaló tehát, hogy a holnapi újságban is lesz, bár ezt semmiféle értesülés és adat nem bizonyítja - ez a jóslat azonban, nem okok és kényszerek összefüggésének, nem determinált folyamatoknak felismeréséből következik, hanem egy ezeknél labilisabbnak látszó, mégis megbízhatóbb tudományból, amit így hívnak: Valószínűségi Számítás és Nagy Számok Törvénye. (Mellesleg, az egész új természettudomány is ezeken alapszik.) Ez a tudomány teszi lehetővé, hogy minden adat és értesülés, de viszont minden megérzés és látnoki képesség nélkül is csaknem teljes bizonyossággal állíthassam, hogy ebben a pillanatban, mikor ezt írom, valahol egy gyermek születik, valahol embert ölnek, valahol sírnak, valahol nevetnek, valahol nyerne és valahol vesztenek, valahol nászt ülnek, és valahol töltött revolverrel a zsebében ül az az ember, akiről holnap olvasom majd az újságban a minden öngyilkosságnál szörnyűbb fogalom- és képzavar banalitását, hogy „megrendítően csodálatos élettragédiájának” hatása alatt követte el „végzetes tettet”.

Innen tudok a dologról, kedves barátom, akire te nem találtál rá, mert csak egy ember vagyok, s akire én rátaláltam, amint látod, mert te viszont ama kétszázezer közül való vagy, akiknek hozzád szóló levelem kezébe kerülhet. A statisztika ugyanis azt tanítja, hogy kétszázezer ember közül legalább egy okvetlenül öngyilkos lesz ezen a mai napon Budapesten.

Most pedig, hogy így lelepleztem megismerkedésünk és egymásra találásunk körülményeit, beszéljünk okosan.

Á, szó sincs róla, ne aggódj. Nem prédikálok én neked erkölcsi imperatívuszokról, nem az én dolgom, nem én vagyok Lebeszélő Úr a rendőrségről, akinek, ha jól tudom, ez a hivatása. Ha a körülményeket tekintetbe veszem, azt hiszem, teljesen igazad van. Öngyilkosságod a fennálló társadalmi szokások értelmében, hogy úgy mondjam, meg van indokolva - az önmagad fölött hozott halálos ítélet a vád és védelem érveinek teljes feldolgozása után vált jogerőssé, s olybá vehető, mintha maga a társadalom fogalmazta volna meg. Adósságaid vannak, amiket nem tudsz kifizetni, családot van, akit életteddel meg nem menthetsz a nyomorúságtól, még inkább talán haláloddal (esetleg bebiztosítottad őket, ugye), kilátásaid nincsenek többé, hogy kimáshass bajaidból, csodára pedig nem számít egy intelligens és józan polgára a huszadik századnak. Úgy érzed tehát, joggal utasíthatod vissza s nevezheted álszent és hazug, ön maga

önző jóságában tetszelgő szemforgatónak, aki szavakkal akar visszatartani a haláltól, jól tudva, hogy az életedet nem mentheti meg. Egy igen nemes lelkű, sőt rajongó fiatal költő-barátom mondta nekem ma délelőtt, hogy az öngyilkosságot nem tiltani és lenézni, de inkább propagálni kellene a mai középosztály köreiben: a tömeges öngyilkosság volna az egyetlen demonstráció, amivel ez a társadalmi rend felhívhatná a világ figyelmét rettentő helyzetére.

Lehet, hogy neki van igaza.

És én, aki egy cseppet sem vagyok önzőbb vagy önzetlenebb nálad, nem is a te esetedről akarok beszélni, hanem inkább a magamról, felhasználva az alkalmat, hogy neked már úgymint mindegy, van időd, magánügyed már nincs, ami elfoglalna estig, szerencsésen elintézted magaddal egyszer s mindenkorra - végre egy ember, akinek magamról beszélhetek!

Egy ember, akinek eldicsekedhetek: látod, pajtás, te öngyilkos leszel, én pedig nem. Nono, ne csapd képedbe a papírt - nem ugratni akartalak. Gyorsan hozzáteszem, hogy nem az öngyilkosságot indokoló körülmények hiányával dicsekszem - szó sincs róla. Ha tudnád (ezt csak úgy szemérmesen közlöm veled), hogy a nyugodt és életet sugárzó arcok mögött, amikbe irigyen és fájdalmasan néztél az utcán, idejövet, hány porig alázott, a tiédhez hasonló kétségbeesett lélek vergődik, elhinnéd nekem, hogy mással is lehet dicsekedni, mint „kedvező körülményekkel”, amiket „le kell kopogni”.

S még csak nem is valami fennkölt vértanú lélekkel, bölcsességgel, erővel és ellenállóképességgel, mely (a tiédde ellentétben) bírja még a sors csapásait.

Ó, nem.

Sokkal kevesebb, kisebb dolog az, ami bennünket, többieket, visszatart.

Olyan kicsike, jelentéktelen valami, hogy hirtelenében nem is tudnám megnevezni. Olyan jelentéktelen, viszont olyan sokféle. Észre se vesszük. Kicsi dolgok - de hidd el, együttvéve mégsem kisebbek, mint az az ok, ami miatt te elszántad magad.

Mindig más. Nem is tudom, mi. Számomra és ebben a pillanatban (hogy példát mondjak) talán éppen ez a levél. Te öngyilkos leszel, mert most éppen az van soron, én azonban nem érek rá, mert meg kell írnom ezt a levelet, ami e pillanatban jobban érdekel annál a halálnál, amit öngyilkosság nélkül is meg fogok ismerni egy nap. Most ez a levél fűz az élethez, ez tart vissza az öngyilkosságtól, egy óra múlva, remélem, majd valami más.

Valami más, ami (tapasztalatból tudom) hálistennek jobban fog érdekelni, mint a tulajdon nyavalyás életem, ami persze hogy nem ér egy fabatkát se, viszont utolsó percemig módot ad rá, hogy e gazdag, csodálatosan sokrétű, csodálatosan tarka és változékony világ panorámáján, panorámájának lelkemben tükröző és hullámozó hatásán, sőt, e hatásokból adódó, tulajdon életemet sodró, feldobó és elejtő millió lehetőségén elbámészkodjam - elbámészkodjam, s megfeledkezzem magamról.

Mondd csak, bizalmasan szólva - nem veszed észre, hogy nem is a százszázalékos kétségbeesés, hanem inkább valami sértett önérzethez hasonló harag fordítja szíved felé revolvert szorongató kezéd?

Nem haragszol te senkire a világon (lám, eszedbe se jut megölni ellenségeid, akik idáig juttattak, holott most már veszély nélkül tehetnéd), csak saját magadra, akinek erejétől, tehetségétől, életrevalóságától „többet vártál”.

Túlbecsülted magad, és most bosszút állsz.

Nevetséges!

Ki vagy te? Olyan nagy legény vagy te? Még most se adod fel ostoba elbizakodottságod?

Olvasd el nálad külön emberek történetét - valamivel többet szenvedtek. Mégsem hitték azt, elérkezve annak a társadalmi osztálynak, társadalmi rétegnek fenekére, amiben addig éltek, hogy most az élet utolsó lépcsője futott ki lábuk alól. Volt bátorságuk és szerénységük átlépni az alattuk fekvő réteg határát - aminek ilyenformán legtetéjére kerültek, új világ, új arcok, új lehetőségek körtáncába.

Mostohaanyád, a Társadalom, kitett az ajtó elé, s így szólt: „Eredj világgá!”

S most összeroskadsz az ajtó előtt, mintha kiátkoztak volna.

Olyan borzasztó ez a mondás?

Meleg, kényelmes kis szobáért cserébe az egész világot ajánlotta fel. „Eredj világgá!” - Miért nem így értetted: „Tiéd a világ?”

Félreértesz, isten ments, dehogy akarlak lebeszélni. Különben is, megmondtam, rólam van szó, és nem rólad.

A magam részéről, bár oly sokra nem becsülöm az életem, mint te, aki az egészet kiradírozod, mert nem tetszik az orra - annyira rátarti mégiscsak vagyok, hogy nem szerepelnék szívesen statisztikai adatok közt. Be van bizonyítva, hogy valakinek ma öngyilkosnak kell lenni - de az nincs bebizonyítva, hogy ez a valaki éppen én leszek.

Legyen más. Légy csak te. Téged úgyse érdekel az egész.

Most veszem észre, nem is bánom. Haragszom rád, meg vagyok sértve rád, jól teszed, ha megölsz magad. Negyedszer ismétlem, mégiscsak becsülöm magam, annyira, hogy egy kicsit lenézzem az olyan embert, aki képes otthagyni egy világot, amelynek, egyebek közt magam is alkatrésze vagyok.

Lám, én többre becsüllek téged, mint te engem. Én nem megyek el innen, amíg akad valaki, aki eléggé érdekel ahhoz, hogy levelet írjak neki, s kíváncsian várjam a választ.

És nem látom be, miért, te és miért én - ha valakinek muszáj, a statisztika miatt, legyen egy harmadik, aki ezt nem olvasta el.

Nézd csak, mi röpül ott - hoci gyorsan azt a revolvert, lőjük le a madarat!

1931

VEREKEDÉS

Adalék az „ultima ratio” lélektanához

A verekedő fiatalemberről véletlenül már tegnapelőtt hallottam - két héten belül három kávéházi botrányt rendezett, két békés polgárnak ütötte csapra az orrát, aztán egy kereskedőt vert véresre, sőt, mesterségbeli kollégáját is megrakta. Így, futó hallomás után gépiesen afféle vérmes, vidéki pasasnak képzeltem az: illetőt, pimasz krakélernek, „felelőtlen elemnek”, aki bikacseket hord bőrbekecse zsebében, apró disznószemei véresen hunyorognak, nagyokat kurjant vastag szája - ellenszenves fráternek, akit majd csak móresre tanít valaki, ha más nem, a rendőrség.

Tegnap intim irodalmi társaságban voltam, versekért és muzsikáért rajongó fiatalok közt. Az asztal végén magas és karcsú, szőke fiatalember figyelte szerényen és mohón beszélgetésünk, tűnődő kék szemekkel, el-elpirulva az örömtől és helyesléstől, mikor valami jeles művet vagy szép gondolatot dicsértünk. Legfeljebb egyszer szólalt meg, lelkesen védelmébe vett egy író, akit kicsit édeskésnek és szentimentálisnak találtak a többiek. Ekkor valaki, aki éppen elment asztalunk előtt, rászólt.

- Már megint benne vagy az újságban.

A fiatalember elvörösödik.

- Tudom. Elejétől végig hazugság a riport. Nem úgy történt.

- De hát hogy történt valójában? - kérdeztem csodálkozva, negyedóra múlva, mikor magunkra maradtunk ezzel a tűnődő kék szemű, keskeny szájú, szerény és lelkes fiatalemberrel, akiről kiderült, hogy azonos a verekedések aktív hőisével.

- Uram - mondta kis habozás után, miközben láthatóan erőlködni kellett, hogy legyőzze az emlék undorát -, esküszöm önnek, nem tehetek róla.

- Szóval, nem igaz, hogy ön szokta kezdeni? Önt támadták meg, csak védekezett? Most, hogy ismerem, inkább úgy képném a dolgot.

Habozott.

- Hát... nem tudom, mit tetszik érteni kezdés alatt... Ha ön is azt érti, amit a többiek... hogy az első ütés... hát be kell vallanom... ami magát az ütest illeti... az elsőt mindhárom esetben ízé... én követtem el...

Most én vontam vállat.

- Ezt nem értem. A verekedés, mint olyan, mindenesetre az első ütéssel kezdődik... magáért az erőszakért, ami minden lelkes lény számára gyűlöletes és lázító gondolat, az a felelős, aki ezzel a mozdulattal felszabadítja.

Eltűnődve nézett maga elé.

- Akkor hát miért hívják ezt az első indítékot ultima ratióknak, utolsó érvelésnek? - mondta csendesen.

- Tessék meghallgatni. Nem szépítgetem a magam természetét. Tudom, hogy indulatos vagyok, de nincs számomra semmi, ama ellenszenvesebb volna, mint a brutális, állati indulatok. Gyűlölöm az erőszakot, felháborít minden szabadságfosztás, jogtiprás. Viszont van egy gyengém: csaknem neuraszténias módon izgat és érdekel minden szellemi torna - ha magam nem is veszek részt bennük, kissé félénk lévén, mohó figyelemmel szoktam kísérni (vehette észre) az érvek és ellenérvek izgatós csatáját, ahol jog és igazság és szépség fogalmai tisztázódnak, a megbeszélést, ezt a legemberibb, legnemesebb módját a helyes út, a végső cél keresésének. Mikor például az a kövér vagy nem tudom kicsoda... ügyvédféle...

Kezdtém figyelni. Izgatottan folytatta:

- Mikor ez az úr szó nélkül és nyilvánvaló udvariatlansággal beugrott ahhoz az asztalhoz, amiről látta, hogy egy pillanattal előbb számomra tartotta fent a pincér, azonnal jelentkezett bennem a forró vágy, hogy meggyőzzem őt eljárása helytelenségéről. Szerényen odaléptem, remélve, hogy talán nincs tisztában a helyzettel, és megkérdeztem, tudja-e, hogy ez az én helyem - én ugyanis semmiképpen nem ülnék le oda, ahová előzően ő szeretett volna ülni, hiszen ezek apró dolgok, az úri lelkek közti e kicsiny, hallgatóságos megállapodások teszik

elviselhetővé valahogy a szörnyű életet. Udvarias, csaknem könyörgő kérdésekre röhögni kezdett, végignézett, és azt mondta, persze hogy tudja, de bánja is ő, nagyon jól ül itt, és esze ágában sincs elmenni. Elképedve nem tudtam hirtelen válaszolni (pedig, értse meg, a válasz volt fontos számomra), leültem tehát egy másik, közeli asztalhoz. Ott ültem, de nem tudtam se gondolkozni, se cselekedni, a kávé érintetlenül állt előttem, egész testemben remegtem. Fuldokló, kapkodó izgalomban azon kaptam magam, hogy képzeletemben egyoldalú beszélgetést folytatok az ismeretlennel. Szenvedélyes jóakarattal érveket hozok fel, hogy nincs igaza, hogy az ilyen életfelfogás szükségképpen ártalmas mindenki számára, az ő számára is, hogy ebből a felfogásból származik minden baj, nyomor, háború, összeomlás, szenvedés. Képzeletemben eleinte hetykén és röviden felelgetett, jól emlékszem, Nietzsche-re hivatkozott szemben az én schopenhaueri érveimmel... de aztán kezdett megingani, s bizonyos pontokban már-már hajlandó volt elismerni néhány abszolút érvényű igazságot... Mikor itt tartottam, egyszerre csak látom, hogy feláll, tempósan veszi a bundáját, és indul kifelé... Tehát csak néhány percig akart maradni, mégse volt hajlandó... Felugrok, és utána sietek. „Uram, egy percre...” Megfordul. „Mit akar? Hagyjon békén! Semmi közöm magához!” - sipítja élesen, és továbbmegy. Kullogok utána, mint a megvert kutya. A szívem kalapál. Hogy semmi köze hozzám, hozzám, embertársához, akit nem is ismer, tehát nincs oka semmi rosszat feltételezni rólam, csak jót és szépet? „Uram! - hebegek - ne olyan hangosan, ne itt bent a pincérek előtt... tessék kijönni az utcára, ott beszélhetünk!” Közben ki is érünk. Szembefordul. „Csak azt akarom mondani” - kezdem. „Nem érdekli!” - vág a szavamba. Érti kérem? Nem érdekli! Nem érdekli, az, amiről nem is tudja, mi akar lenni, nem érdekli őt az, ami talán döntő fontosságú értesülés, megismerés, felfedezés a számára, nem érdeklek őt, aki talán a megváltást hoztam neki és magamnak, mit tudhatjuk előre, örömhírt, isten országát a földön, vagy valami kedves, boldogító, rokoni szenzációt, amihez soha egyedül nem jut emberi lélek, csak a másik lelken keresztül... Lehetetlen! Lehetetlen! És mégis... kieresztett tokával, hetykén és röhögve hunyorog rám, a szeme elbújik a zsírpárnák közé, és vastag szája és egész alakja érthetően és világosan szuggerálja, értse meg, szuggerálja és akarja és követeli, parancsolóan rájja a szájamba „na, most mondd el nekem, ezt mondd, szóról szóra: Maga piszok csirkefogó - mert ezt akarom hallani, tudd meg, és nem a bölcs karattyolásod, ezt akarom, akarom, semmi mást, az egész világmindenségből csak ezt, és még valamit, amire mindjárt rá fogsz jönni”, és én elgyengülök, és nem tudok ellenállani a sugalmazásnak, és megtörten engedelmeskedem... „csirkefogó” - dadogom félájultan, s már nem is hallom a következő szót, amit ő felel, s utána, mintha megint neki engedelmeskednék, ököllel belevágok az orrába, és közben, erre jól emlékszem, az a groteszk, furcsa remény villan át rajtam, hogyha sikerül kiütni az egyik szemét, akkor talán mégis kinyílik a másik, és meglát engem annak, aki vagyok... Aztán... aztán kiabálás, asszonyok sivalkodnak, tépik a karom, lerepül a kalapom, én is kapok egyet az orrom alá, a két öklöm magától dolgozik, és csak azt látom, hogy ketten cipelik az illetőt, ordít, és orrán-száján dől a vér...

Hallgatom a szaggatott, izgatott vallomást, s a ballada műfajának, ha nem is véletlen, egyébként azonban teljesen szabad képzettársulása formájában Schiller *Bürgschaft*jának három sora jelenik meg előttem, mozgóképpé ábrázolva. A halálraítélt árkon-bokron át rohan hazafelé, hogy a becsületéért kezeskedő hú barát életét, tulajdon élete árán, megmentse, s leckét adjon a zsarnoknak az erény erejéről. Ekkor rablók állják az útját. Körülfogják. Borzalom és rémület dermeszti meg a szívét - mi lesz, ha ezek itt megölik őt, vagy az elkerülhetetlen csetepaté miatt lekésik, nem tud idejében eljutni saját kivégzésére? Kezeit tördelve próbálja meggyőzni a rablókat, hogy nem ér rá, sietni kell, egy idegen, tiszta életről van szó, értsék meg... S most a három sor közvetlenül egymás után:

*Um des Freundeswillen, erbarmet Euch
Und drei mit gewaltigen Streichen
Erlegt er, die Andern entweichen.*

(„Barátom kedvéért könyörüljete!” - kiáltja, s hármat leüt közülük, a többi elmenekül.)

A lüktető balladai süvítés csodásan igazzá, életteljessé és drámaivá teszi ezt a logikai szempontból szinte komikus három sort. Egy ember, aki könyörületért és megértésért rimámkodik, s közben már üti is le, sorjában azokat, akiknek könyörög - ismerve célt és helyzetet, milyen érthető és nemesen emberi ez az ellentmondás lélek és kéz, szándék és cselekedet között. Értesítek meg, nem ér rá, nem ér rá - s ahhoz, hogy megtörténhessen az a jó és helyes dolog, aminek történnie kell, amit helyes érvek és világos fogalmak igazolnak, az adott pillanatban csak az ultima ratio segít: érvek és fogalmak felfogása számára túl lassan működő kobakok egyetlen, utolsó, úgy látszik, e kobakok által is öntudatlanul áhított orvossága - a fejbe verés.

Nem tudom, pontosan megbízható-e ennek a kék szemű, szomorú fiatalembernek a vallomása. De akár így történt, akár nem, a dolog általában lehetséges. S éppen azért, ne ítéljünk általánosságban és elhamarkodva. Ütni, erőszakoskodni, visszaélni testi erőnkkel kétségkívül kárhozatos gonoszság - mégis egy élet tapasztalata után állítom, hogy nem az a feltétlenül igaz ember, aki még soha nem legyintett meg gyermeket, ütött meg asszonyt, vert fejbe reménytelenül ostoba férfit.

1931

HADIFOGLYOK

Egy megrendítő könyvről

A memoárirodalom divatja még nem járt le, sőt, egyre dagad - egyre mélyebbre, messzibb szalad vissza a múltba. Az utóbbi évtized legnagyobb könyvsikerei biográfiák, emlékezések is - de tagadhatatlan, hogy magát a folyamatot, az emlékező tendenciát az úgynevezett háborús memoárirodalom indította meg.

Hogyan, miért, miféle lelki szükség nevében?

Amilyen bonyolult a kérdés a nemzetgazdász, politikus, oknyomozó történelmi materialista, sőt nacionalista fajbiológus számára, olyan egyszerű és világos annak a szemében, aki az emberek tarka tömegét csakúgy lelkes, jót és rosszat akaró, rajongó és gyűlölködő, építő és romboló, bűnt elkövető s bűnét megbánó Eleven Valóságnak ismerte meg, mint önmagát, a magányos egyént.

Európa képtelen ostobaságot és gabszást követett el másfél évtizeddel ezelőtt, önmaga ellen, az egész kultúrvilág, az egész emberiség ellen, amelynek kiválasztott vezetője és irányítója volt, egy évezreden át. Bűnéért és ostobaságáért azóta is bűnhődik. Nem tudni, hány évre szól és szól még a dolgok megsértett Rendjének ítélete (Spengler szerint ez az ítélet halálos volt), de nagyon természetes, hogy a bűnös, lelkiekben, tudatosan és tudatlanul, csakúgy viselkedik, mint akármelyik bűnöző a hosszan tartó vizsgálati fogságban: átrágja, emészt, forgatja, igazolni próbálja, magyarázza, elemzi - minden részletében visszaidézi maga elé a hetykén, hebehurgya indulatban Elkövetett Tettet, hol bűnbánó megadással, hol ágaskodó életösztönnel igyekező, ez önmarcangoló éjszakák gyötrelmében, meggyőzni egy láthatatlan Ügyészt, aki majd felelősségre vonja, hogy nem tehetett mást.

A legyilkolt emberméltóság kísértete látogatja Európát, cellája mélyén.

Képe még nagyon is éles. Lelkét nem látni még, nem látni még a kárt, amit a gyilkosság okozott - ez a kísértet testi formájában jelentkezik: véres árnyék, szekercével berepesztett fejéből csurog a vér, üveges szemében a testi Irtózat vádja dermed.

Panoptikumfigura.

A kísértetjárás nehéz óráiban, egyelőre, ezt a nagyon is érzéki ábrát rajzolgatja maga elé a felzaklatott lelkiismeret.

Íme, a háborús regények, harctéri naplók, csatákat rekonstruáló filmek döbbenetes hatásának titka. Vádló kísértetek ezek, amiknek látását vágyva irtózza, irtózva óhajtja rossz lelkiismeretünk - minél színesebb, tarkább, hangosabb a kép, annál jobb - hadd lássuk a vért, a vért, a kiontott vért, majd aztán gondolkodunk fölötte, mit jelent számunkra: marasztaló verdiktet vagy védő igazolást.

Mert maga a kép, a vér és a halál látomása, még nem ítélet és tanulság. S éppen azért a frontokat és csatákat rekonstruáló művészet hatása éppen a tanulság szempontjából - korántsem olyan egységes, mint ahogy a naiv pacifista képzelet. Már egyszer rámutattam, hogy minden ésszerű feltevés ellenére, ezek a háborús képek és leírások a közönségnek egyik felét riasztja és félemlíti csak meg, teszi ellenségévé minden elképzelhető háborúnak - a másik fele egyenesen kedvet kap tőlük, gyermekes szadizmusát és mazochizmusát korbácsolják fel, rejtett, sötét, lappangó indulatokat a lélek ősi mélységeiben.

Az emberi vérnek - sajnos - igen szép, piros színe van: szuggesztív szín, szinte étvágykeltő. Érthető, hogy csak az érettebb, fejlettebb lélek halványodik el látásán - a fejletlenebb, tökéletlenebb vérszemet kap tőle.

S aztán, ha már megkapta, mindig akad a tökéletlen, de élettanilag egészséges lélek kihasználására fogadatlan prókátor, rosszhiszemű gonosz vagy jóhiszemű ostoba álpróféta: néhány beteg okoskodó, ki a „borban található igazság” analógiájára, a vérgőzös lélek igazságát hirdeti. És jönnek a teorémák, hogy háborúra igenis szükség van, hogy a háború nem is olyan nagy baj - a kiontott vér elhanyagolható melléktünete csak az üdvös és egészséges műtétnek, csapolásnak, ami nélkül okvetlenül gutaütést kapna a túl hevesen burjánzó emberiség.

S a naiv pacifistának, aki érzi, hogy neki van igaza, de igazságát csak jámbor, túlhaladott erkölcsi dogmákkal tudja védeni, holmi tízparancsolatbeli „ne ölj!” principiumok formájában - a csak a vértől szörnyülködő impresszionistának a statisztikát vágják a fejéhez, mely szerint (s ez igaz is) az a tízmillió ember, aki a világháborúban elesett, nemcsak hogy nem hiányzik Európából, de kétszeresen megtérült azóta, diadalmasan hirdetve, hogy ama bizonyos „műtét” nemcsak hogy le nem rontotta, de inkább regenerálta a beteg testet.

Íme, végre egy mű - egy mű, a háborúról, mely nem frontokat és csatákat, nem csurgó vért és freccsenő velőt idéz: s mégis, világosabban - s érthetőbben beszél minden háború lényegéről száz csataképnél, száz „elrettentő” pacifista műnél.

Ezt a könyvet emelje magasra az eljövendő, békés Európa hívője, ha majd a Véres Kísértet képe elhalványul, s jön újra a Vérre Kísértő, hogy megingassa hitében.

Ez a könyv, ugyanis nem a test - ez a könyv a lélek szenvedéseit beszéli, amin nem segít semmiféle statisztika.

Holott, külső formájában, maga a könyv se más, mint egy óriási panoráma, gigászi látkép, amiket adatok mérhetetlen sokaságából állított össze a lelkes szakértelem.

Az elején térképet talál az olvasó. A térképen pontok és vonalak és foltok. Azt ábrázolják, hogy hányféle és mekkora tömegben sínylődtek, éveken át, a legkülönbözőbb országok minden társadalmi rendjéből összeterezt hadifoglyok - nem tízmillió, hanem százmillió, nem boldog halott, hanem boldogtalan élő, akiktől, külön-külön, többet rabolt el a háború, mint az életet - az élet tartalmát és értelmét rabolta el.

És ezek a foltok és vonalak, mint a kiütéses tífusz képletei, nem lokalizálódtak a fertőzés helyére, Európára - az egész: földgolyón szétterpeszkedtek, elvitték a fertőzést Ázsiába és Afrikába, mint egy megbolygatott szervezet egymásba áramló sejtjei: hasznos építőkövek a maguk helyén, rákos daganat okozói idegen területen.

S utána, két kötetten át, sok ezer kép és ábra és rajz és vallomás, a kitárt mélység lávaömlése. Százmillió katona, a szétrobbantott hadseregek szertehulló, megint egyénné vált sejtjei, idegen föld szikláira dobva, ahogy önmagukra eszméltek, külön-külön bezárva, lecsukva, megalázva emberi szabadságaiban, irgalmatlanul büntetve az eredendő bűnért, hogy megszületett - százmillió paraszt és munkás és kereskedő és ügyvéd és orvos és művész, egymás hegyén-hátán, karámba terelt barmok, mégis emberek, dadogják itt el a léleknek minden Mazuri Csatáknál és Gorlicei Áttörésnél gigászi és borzalmasabb küzdelmét önmagáért, hogy Lélek maradjon, reménykedő, megkülönböztetett, egyedülvaló Csoda, Szabad Választás, a mindent porrá és tehetetlen kővé dermedt egyformaság poklában.

A dantei látomás ez, a népvándorlások látomása - rabszíjra fűzött százezrek rabszolga-kereskedő tízezrek igája alatt: a nyers Erőszak felszabadulása.

Mi következhetett utána egyéb, mint a népvándorlások után: középkor?

Középkor és hanyatlás, visszasüppedés, klasszikus fénykora után az emberi gondolatnak, a barbárság napjaiba.

Gondolattalan, eszmétlen, önérzettelen, tudatlan korszellem, mely még pacifizmusának védelmére sem tud egyebet felhozni az öles dogmatikus tilalmánál - mintha valóban nem volna rosszabb sors a halálnál, nagyobb bűn az ölésnél?

Mi, egy eltűnt, halott kultúra utolsó „ci devant”-jai, még tudtunk.

1916-ban, a háború legvéresebb napjaiban írott egyik cikkemből idézek:

„Régóta, nyugtalanul nézem és hallgatom a békepárti világszemlélet programját és érvelését sajtóban, előszóban, költészetben... nyugtalanul, mert érzem, hogy nekik van igazuk, és félek, hogy rosszul bizonyítják igazukat... rossz védekezésükkel elvesztik a pert, melyben őket illetné a győzelem... A béke rajongóinak érvelése makacsul és gyermekesen tér vissza egyetlen szempontra: hogy gyalázat a gyilkosság, akármilyen formában történik... Nagyon érdekelne, mit szólnának ezek a békeapostolok, akik egyes-egyedül a »legyen vége az embermészárlásnak« jelisével harcolnak az ellen, ami - azt szeretném megértetni: több mint embermészárlás - mit szólnának hozzá, ha az örök háború pártja egyszer azt mondaná: »Jó, ha csak az emberöléssel van bajotok, hát mi megcsináljuk a háborút, a jövő háborúját, emberölés nélkül - fegyvereket, amik nem ölik meg, csak tehetetlenné teszik az ellenséget - háborút,

amikben csak foglyok lesznek, halottak nem... Meg lesztek elégedve, abbahagyjátok-e végre háborúellenes óbégatásokat...?»

S a végén:

„Új jelszó kell - a »le az embermészárlással« kevés!... Ha az ember természettől fogva örökké élne, s nem ötven vagy hatvan évig, mint ameddig él - akkor igen, akkor a legnagyobb érték, amit elvehetnek tőle, az élete volna... de így nagyobb bünt követ el, aki az életem tartalmát veszi el tőlem...

...az élet tartalma pedig a szabadság... az emberi szabadság megrontója a háború... ellentéte nem a béke, hanem az eszmék forradalma...”

Aki ezt az izgalmas könyvet elolvassa, meg fogja érteni fenti sorokból nemcsak azt, ami akkor történt - hanem azt is, ami azóta.

1931

REJTELMEK

Érzelmek zűrzavara - értelem biztonsága

Kiskutya került a házamba, hathetes, drótszörű fokszi, remek példány. Nagyon szeret játszani, nyugoskodva és szenvedélyesen követeli a játékot - addig ugat, harapdálja a cipőd, rángatja a nadrágod, míg belemész egyik kedvenc multságába, például: az abból áll, hogy ő elbújik a szék alá, ott lelapul a földre, a hasán csúszva figyeli a cipőd, amit lassan mozgatni kell - aztán hirtelen, vad ugrással ráveti magát, hempergőzik, fogát csattogtatja, hörög, acsarkodik, őrijong - s miután kidühöngte magát, megint visszakushad a szék alá, kezdi előlről. Borzebről lévén szó, nyilván eljövendő vadászatok jó ízének a nyála fut össze ilyenkor a szájában, beleéli magát a dologba, mesterségesen indulatba hozza magát, hogy a marcangoló harag levezetését kiélvezze. Múlt héten az egérrel játszó macska „érzelmi zűrzavará”-ról írtam - itt valami hasonló történik, de már szándékosabban.

Ellenben...

Ellenben ezt a csupa temperamentum, érzés- és indulatfűtötte kis motort feltettem egy pontosan (megmértem!) hetven centiméter magas székre. Odacsúszott a széléig, lenézett, tűnődött, aztán vinnyogni kezdett, és könyörögve nézett rám. Elvettem onnan, és rátettem egy másik székre, ami pontosan három centiméterrel alacsonyabb. Itt is a széléig csúszott, lenézett. Itt nem vinnyogott nem is nézett rám - a fél perc eltelte után svungot vett, és szépen leugrott, magától - nem is ütötte meg magát.

Most, ellenőrzésül, megint visszatettem a magasabb székre. A jelenet megismétlődött. Vinnyogott, könyörgött, nem mert leugrani. A másik széléről viszont most már habozás nélkül ugrott le.

Ez a hathetes kis állat, akit sem én, sem más nem idomított még egy percig se, fél perc alatt egy igen bonyolult, minuciózus számítást végzett el. Differenciálegyenletet oldott meg, kétszer egymás után, három centiméternyi különbséget rendkívül pontos beszámítása mellett. Az egyenletekben, mint általa ismert mennyiségek, szerepelt a távolság, a nehézkedés, a tulajdon

izomereje, a föld ellenállóképessége - ezekből kellett kiszámítani azt a határértéket, amelyen innen biztonságos számára az ugrás, amelyen túl már kockázatos. Itt a határérték három centiméteren belül ingadozott, de meg vagyok győződve róla, hogy sokkal kisebb küszöb-számot is el lehetne érni, ugyanezzel a kutyával.

Emlékszem, mennyire haragudtam annak idején Maeterlinckre, aki a hírhedt eberfeldi gyök-vonó- és logaritmusszámító idomított ló hírhedt ügyében tartózkodó és várakozó álláspontot foglalt el, ahelyett hogy a limine elvetette volna az egészet, mint képtelen ostobaságot, világ-csalást - hogy képzelhet értelmes ember olyat, érveltem akkor, hogy egy állat, azon az úton, amely az emberi értelemig vezet, előbb érjen el a magas matematika, absztrakció csúcsára, ahová az ember is évezredek alatt jutott el, mielőtt megjárta volna az egyszerűbb állomásokat? Gyököt vonni tud, beszélni, gondolatot közölni pedig nem tud? Olyan ez, mintha azt mondanám, hogy egy atléta fel tud emelni ezerkilós súlyt, de százkilósat nem - vagy hogy valaki át tud ugrani két méter magasságot, de az egyméteres mércét leüti.

Ma már nem tartom egész igazságosnak akkori fölényemet.

A dolog úgy áll, hogy fenti paradoxon, bármily tetszetős, mégiscsak emberközponti szemlélet alkotása.

A lélek fejlődésének amaz idegtani, anyagelvű felfogásaiból származik, azt a gondolkodás-módot tükrözi, amit még az iskolában gyakoroltam be. E felfogás szerint a lélek fejlődésének útja (általánosságban, minden élőlényre vonatkoztatva) a gépies reakciókon, reflexeken kezdődően, a bonyolultabb reflexképletek, érzések, majd érzelmek, indulatok, tudat és öntudat további szakaszain keresztül vezet a legfelsőbb belátás révén keletkező, alkotó absztrakció csúcspontjáig, amire csak az emberi elme képes.

S amikor a természetben tisztán az eredményeket nézve, az életnek olyan alkotásait és megoldásait és találmányait láttam, amiknek létrejötte ugyanolyan pontos vagy még pontosabb számítások és megfontolások előkészítését feltételezik, mint egy híd vagy egy székesegyház vagy egy repülőgép - ezeket a dolgokat az „életösztön” fölényes szavával intéztem el, egy füst alatt, legfeljebb holmi homályos „faji ösztön” vagy „fajlagos ösztön” működését engedve meg ezen belül: de életösztön és faji ösztön mögött mindig valami öntudatlan, primitív, a „meg-érzés”-hez hasonló, tagolatlan és értelmetlen működést, véletlenek összjátékának vagy - vallásos hangulatok óráin - emberfölötti istenség (tehát hatványozott értelmiség) erejét véltem munkálni: semmi esetre azt a mindannyiunk által speciálisan emberinek hitt képességet, amit tudatos számításnak és elvonatkoztatásnak, analízisnek és szintézisnek nevezünk.

Holott pusztá elmélet csak a feltevés, hogy a fejlődés, sorrendjében is így következnek egymás után a dolgok, mint az emberi lélektanban: ingerreakció, reflex, érzés, indulat, érzelem, képzet, képzettársulás - végre ítélet és belátás: a teljes megismerés.

Hátha állat- és növénytestvéreink másféle sorrendet ismernek. Eredményeink legalábbis erre vallanak.

A múlt heti cikkemben szereplő macska talán összetéveszti az egeret tulajdon kicsinyeivel - soha, egy milliméterrel nem fog azonban tévedni, ha ugrásról van szó, vagy arról, hogy mennyire s mennyi idő alatt kell karmait kimereszteni, ha támadják vagy támadni akar.

A pók milliméternyi pontossággal ismeri hálójának előzetes tervrajzát s a rendelkezésére álló anyagot. A hangyák és termeszek „kisujjában” van az egész mérnöki tudomány - a hód se ül le összeadni és kivonni, fejből tudja, pillanat alatt, a környezetnek megfelelő építmény minden „mérétezését”, és soha nem téved, egy tizedes törttel se. A méhek hatszögletű sejtje, a csótány

petetokja a térkihasználásnak olyan bravúros megoldását jelenti, aminek még csak a megértéséhez is a legmagasabb geometria ismerete szükséges. Hogy a növények világában mi történik, annak elgondolására nem is hivatkozom a közismert tényekre, hogy építészetet, géptant, repülőgépet tőlük tanultunk - aki látott már ilyen gyorsított mozgóképen, időteleszkópon, egyszerű futóbabot felmászni a kifeszített madzagokra: körülnézni, mérlegelni, kiszámítani, mennyire van a legközelebbi kiszögelés, hogy aztán pontosan akkora, pontosan olyan erős csapot lövelljen pontosan oda, ahová kell: az meg fogja érteni, mit értek csalhatatlanul pontos számítás alatt.

Íme tehát, minden vonalon, „érzelmek zűrzavarán” túl nem is az emberi értelem, hanem éppen hogy az ösztön viselkedik úgy, ahogy az eszményi, minden érzékeléstől független „tisza ész” működését elképzelték a tizenkilencedik század filozófusai.

Ezek szerint az ő híres kategorikus imperativusuk nem emberi sajátság: odakünt lakik, a dolgok lelkében. S bennünk is legtisztábban akkor és ott érvényesül, ahol s amikor kifelé indulva tudatunkból, az egyetemes életalkotmány határát érintjük.

A hipnotizált médium soha nem fog tévedni, egy másodpercet sem, az elvégzendő feladat időpontjában! Minden dolgozó ember tudja, hogy a vekkeróránál mennyivel pontosabban működik, alvás közben, egy belső óra idegeinkben: számolva az időt, jelezve, mikor kell felébrednünk.

De nemcsak az időt. Egyéb adatokat is.

A Zeppelin fedélzetén. Sank-Pölten fölött, fél négykor mélyen aludtam - fél órával előbb semmi baj nem volt, a legbiztonságosabb hangulatban, húztam magamra a paplant.

Ekkor, felébredve, egy sima zökkenéstől, mely csaknem kicsúsztatott az ágyból: félálomban, minden külső ok és jel nélkül (a léghajó tökéletesen stabil lévén) az a határozott és biztos érzésem volt, hogy baj van. Pontosán tudtam (azóta elfelejtettem), mekkora sebességgel haladunk, mekkora a szélvész ereje, mekkora a vászonburok ellenállóképessége, meddig bírja a bordaváz az ostromot. Felugrottam, és nyugtalanul kifutottam: a többiek aludtak. Aztán, magamhoz térve, minden aggodalmam elmúlt - később is azt hallottam, hogy bár a hajó életének egyik legerősebb viharát állta meg, tökéletes biztonságban voltunk: semmi ok nem volt aggodalomra.

Azóta a harmadik barátomtól hallom, hogy fél négykor, azon az éjszakán, felriadtak a szélvészre (Pesten is vihar volt), a Zeppelin jutott eszükbe, és aggódtak értem.

Talán nem tesz egyebet az „ösztön”, mint számol, egyre számol...

Összead, kivon, gyököt von, hatványoz... vigyázz rá, hogy óriás Zeppelinünk, az Élet Hajója, el ne merüljön az űrben.

Ösztön? Értelem? Érzés?

Ki tudja.

Talán éppen fordítva van, mint ahogy hisszük.

Esze és értelme talán éppen csak az állatoknak és növényeknek van.

Minekünk pedig csak szívünk és érzelmeink: sejtelmünk sincs az élet értelméről, céljáról és irányáról: amit ők nagyon jól tudnak, kezdettől fogva, azért nem gondolkodnak és beszélnek róla.

Vagy csak egymás közt.

Velünk nem állnak szóba.

1931

ZÖNGÉK ÉS ZÖREJEK

Emberszív a hangszóróban

Hát igen, kétségtelen, a muzsika divatban van, a művészetek között talán a legdivatosabb és legnépszerűbb megint, olyanféle rangot foglal el, mint valamikor, a tizennyolcadik század és egy kicsit a tizenkilencedik közepén: közkincs, beszéd tárgy, nagyüzem - költészet és képzőművészetek meg sem közelítik a nagy keresletet, aminek „örvend”. A hullámelméletek és egyéb művészettörténelmi törvényszerűségek feltevésének kedvelői, persze, berakják ezt a jelenséget is valamelyik hullámba, rejtelmes és végzetes, az egymásra következő korok szellemét szabályozó erők hatalmát igazolva. Azt hiszem, nincs igazuk. A magyarázat sokkal egyszerűbb és kevésbé végzetes. Nem természetrajzi és élettani, megjósolható fordulat következett be - ez a fellendülés egy emberi, egyéni, tehát szabadakarat útján, úgynevezett pragmatikus módon véletlenül létrejött találmány következménye és tünete, amihez semmi köze a természetnek, és ami nélkül ez az egész dolog elmaradt volna.

A rádióra gondolok.

És persze a hangos mozira is.

Világos, hogy ezekkel függ össze a fellendülés: a zene nemes művészete ezúttal szükségből csinál erényt, ha sikerével dicsekszik. Ehhez a két remek találmányhoz (s ez a tény is ellentmond a törvényelméleteknek) túl korán jutott az emberiség. Még mielőtt a beszédben való érintkezés közös nyelve elkészült volna, az a nem tudom milyen eszperantó vagy nem eszperantó, mindenesetre olyan nyelv, amin a világ bármely két pontján élő bármelyik ember megértheti egymást: kaptunk a kezünkbe két olyan eszközt, amivel ez a tetszés szerinti két ember bárhol és bármikor érintkezhetik, láthatja és hallhatja a másikat, összekerült a föld másfél milliárd embere egy közös társalgóba, és zavartan néztünk egymásra: ami a legjobban érdekelt volna, nem értettük egymás szavát. Mit lehetett tenni, kényszerűségből azt az érintkezési formát választottuk, aminek származása legősibb, legállatibb, legáltalánosabb emlékeinket, az érzéseket és indulatokat artikulátlan hangokkal kifejező életnyilvánulást idézi - az egyetlen nemzetközi, mindenki által egyformán felfogható közlést, a muzsikát.

Rádiót ma legalább annyi ember hallgat a világon, mint amennyi, összevéve, valaha könyvet olvasott: nagyon természetes, hogy a különféle, nemzetközi műsorok kilencven százaléka erre való tekintettel közvetít muzsikát, kezdettől fogva.

Nem lévén konkurrenciája a zöngék nyelvének, így lett a kényszerhelyzetből zenekultusz.

Mert kétségtelen, hogy lett.

Húsz évvel ezelőtt, ha végigsétálva az utcán, egy pincéből áriát éneklő hatalmas férfibariton vagy Beethovent interpretáló tökéletes kvartett hangjai áradnak feléd: csodálkozva kukkantasz be, megtudni, vajon mit keres ebben a pincében Chiepora vagy a Léhner-együttes? Ma nyugodtan tovább mész, hozzá szoktál, hogy emberi vagy hangszeri muzsika hangjait hallva nem kell többé ember vagy hangszer jelenlétére következtetni: Párizst vagy Londont „fogja”, ott a pincében valamelyik pihenő mesterlegény.

Hét óra után, ha valamelyik alföldi kis község utcáit rovod (tavaly sokat jártam az Alföldet), nem is csodálkozol többé, hogy az egész falu zeng és énekel és muzsikál - a zsalugáterek mögül, zsupfedelek alól, tökéletes hangversenyek, parádés előadású operák, ingyencfülek számára (készült dzsesszek, néger zenekarok hangniagarája zuhog a sötét, csatakos utca fölé. Így megy ez, évek óta - csoda-e, ha a kaszáló parasztot azon kapod, hogy a Lohengrin nagy-áriáját füttyörészi, önkéntelenül, két sercintés közt, vagy egy Debussy-szólammal búvóli, etetés közben, a malacot? Hiszen idestova azt is érthetőnek fogjuk találni, ha a pacsirta Bartóktól idéz, és a tyúkanyó a Traviátából lopott koloratúrtrillákkal hívja csibéit, a vályú elé.

Viszont könnyű Katót táncra hívni, jó muzsikára - tudvalevő, hogy a zene első útja a talp alá vezet. Az általános, nagy muzsikálást általános dúdolás, topogás, sőt derékrizálás követi, a dolgok rendje szerint, ezeknek pedig egyenes folyománya a gondok és töprengések falhoz vágása, bolond beszédek és egyéb filozofálások sürgős abbahagyása, sejhaj, üsse kő, búsuljon a ló, sose halunk meg alapon.

A sok muzsika végre is a ritmus ráncába szedi ezt a karattyoló, okoskodó, nagyképűsködő világot.

Minél kevesebb szöveg, minél több muzsika, ha kérnem szabad - a hangosfilmgyártás nagyüzemében is ez a jelszó.

Egyelőre még a zörejek is kapósak: tányércsörgés, vonatsebesség, léptek zaja, ajtó csapódás: itt azonban inkább az újság ingere dolgozik, no meg a fontos szempont, hogy ezeket a zörejeket mindenki megérti.

Azt a bizonyos zörejt azonban, amit, sajnos, nagyon sokféle módon, a szájunkkal és nyelvünkkel és torkunkkal csapunk vagy tízezer éve, a gondolatok közlésének ürügye alatt - ezt a zörejt a század finom hallású szelleme egyre fokozódó energiával pisszegi le, a nagy hangversenyben, aminek végcélja, úgy látszik, odairányul, hogy az egész világ perdüljön táncra, ősi vadak módján - ritmikus mozdulatokkal, szó nélkül végezze el azt a néhány kis szükségletet, ami az élet velejét teszi.

„Ne zörögj” - a jóízű magyar mondás ezzel a szóval szokta leinteni a sokszavú papolót.

Rendben is van ez, kérem alássan - ugyan ki merne lázadozni, barbár beszéddel, az esztétikusok „legmagasabb művészi műfaja”, a felséges zeneművészet ellen? Legyen így, ha már így van - hol van az megírva, s ugyan honnan vettük, zörgő entellektüellek, amik vagyunk, hogy az emberi fajta világraszóló jelentőségét az értelmi erő fejlődésével azonosítsuk?

Vagy nem nagyobb dolog az érzelem végtelenséget megsejtő és összefogó indulata a véges értelemnél?

Hallgasson hát el utóbbi nyekergő eszköze, a szó, mikor előbbinek pompás hangszere, a zene szárnya kitárul.

Igazán mindenki tiltakozhat a szavakból s szavakkal élő szellemi arisztokrácia nevében e túlzott érzelmi kultúra ellen, csak éppen a költő nem, aki félig-meddig, s eszközeiben mindenestre „szintén zenész”: érzelmek tolmácsolója, vagy mi az ördög.

Avagy nem az ő országa közeledik?

De bizony, az övé.

A hullámelmélet tudósa ám lássa törvényszerű tünetnek, hullámvölgyet megelőző hullámhegynek ezt a nagy muzsikálást - lássa véletlennek a szabadgondolkodó: mindegy az, a költő szemében, ő mindig Utópiát szimatol, dolgok teljesülését, eljövendő megváltást. A fatalista tudomány „körforgásának”, az önmaga farkába harapó kígyó karikájának bármelyik pontján, a költő megtalálja azt az érintőt, melynek egyenesen kifelé, a végtelenbe lendülő vonalán elrúghatja maga alól a keringés keserves törvényeit, vágyainak röpítőerejével.

Jöjjön hát az érzelem országa.

Tökéletes érzelmeké és indulatoké, amilyeneket soha nem ismert még az élet.

Ki mondja, hogy fajtánk végcélja a Tökéletes Megismerés és Megértés?

Miért nem Tökéletes Boldogság, Mámor, Szerelem, Jóság?

Értelmi istennéválás helyett érzelmi és erkölcsi übermensch.

Nem tudós és alkotó, hanem költő és muzsikus: anyanyelve a szférák zenéje.

Nem lángész - több annál: lángszív.

Lehet, hogy már eddig is így volt, csak rosszul értelmeztük az ember jelentőségét.

Talán nem is értelmi, hanem éppen hogy érzelmi és erkölcsi kiválóságunknak köszönhetjük azt a kivételes szerepet, amit az élők világában elértünk.

Múlt heti vasárnapi prédikációmban már felvettem az óvatos kérdést, vajon az a képesség, amit belátásnak, kombinálóerőnek, megfontolásnak, a dolgok pontos ismeretének és kiszámításának lehetősége jelent, bizonyosan emberi privilégium-e, nem azt mutatja vajon a tapasztalat, hogy a képességeknek inkább az állatok és növények vannak birtokában?

Az állatok és növények sohasem tévednek, számításaik mindig tökéletesek.

Számítók ők és hidegek.

Amit kiszámítottak és helyesnek ítélték, irgalmatlanul végrehajtják: megölik és megeszik egymást, kivétel nélkül, minden érzelmi szempontot mellőzve, ha az élet felismert Törvénye úgy követeli.

Az ember tesz néha kivételt.

Meghatódik, legyőzi magát, enged az érzésnek, hatása alá veti magát. Ismer kegyelmet, el-lágyulást.

Két év előtt könyv jelent meg Párizsban *L'homme stupid* („Ostoba ember”) címen, amelyben szerző bebizonyítja, hogy minden élőlény között az ember a legbutább.

Lehet, hogy igaza van.

Esze talán nincs, de szíve van az embernek.

Az illik rá, általában, amit Napóleonról mondott a százhusz éves bácsi, aki állítólag ismerte őt: „Áldott egy jótéltélek volt szegény, ahogy emlékszem rá, a légynek se vétett - csak éppen roppant ostobácska volt az istenadta!”

Nem az ész a fontos, hanem az érzés.

Éljen a muzsika.

1931

A GÉP HAZUDIK

Érzékek zűrzavara

Narcisszizmussal igazán nem vádolhatom magam - bocsánat a személyeskedésért -, de azért az mégiscsak túlzás, amit ez a derék hangosfilm riportvállalat csinált belőlem, közvetlenség ürügye alatt. Egész gyanútlanul mentem be a moziba, hát egyszer csak jelzi a vászon, hogy most csekélységem lesz látható és hallható egy percre, amint bizonyos érdekes eseményről nyilatkozom. Mindjárt sejtettem, hogy nem valami remek felvétel lesz, emlékeztem, hogy elég pocsék kondícióban voltam a felvétel alkalmából, de a kép legvérmesebb pesszimizmusomat is felülmúlta. Nem vagyok elfogult, tessék megnézni, mindenkit felszólítok tárgyilagos ellenőrzésre - egyébként, velem együtt, a moziközönség is elszörnyedve nevetni kezdett, mikor az állítólag csekélységemet ábrázoló erdélyi lucskos káposztába mártott tengeri moszat, mint emberi arc, megjelent, s még mosolygott is kacéran, valami szörnyű motyogást cincogva tíznapos vízihulla szájából. Tekintetes törvényszék, kérem a tanúk meghallgatását, én sose mondtam, hogy egy szépség vagyok, egy szekszepil, egy férfidietrich - de ezt a lebontott házfal téglaroncsához hozzávágott maltercsomót nem is a magam, hanem minden jóérzésű ember nevében minősítem rágalomnak, függetlenül csekély személyemtől, tehát nemcsak abban az esetben, ha az én arcom, hanem általában, ha emberi arc képmásának állítja magát lenni.

A felvétel készítője, egyébként tisztelt és kedvelt barátom, most persze gúnyos fölénnyel von vállat. Mi köze neki a dologhoz, ő nem festőművész. Ő megtette kötelességét, jó élesre beállította a lencsét, a modellt nem sminkelte, hagyta dolgozni a napot. A gép nem hazudik, sőt csak a gép nem hazudik - ha én másfélének képzeltem magam, vagy akik elfogultak voltak velem szemben, másfélének láttak, arról ő nem tehet: most mindnyájan meggyőződhattunk a meztelen igazságról. Ha áltatni akarom magam, illúziókat táplálni külső megjelenésemet illetőleg, forduljak Angelóhoz, csinál az olyan Apollót belőlem, hogy a saját anyám nem ismer meg.

Hát kérem, először is - ami azt illeti, hogy a gép nem hazudik.

Ha már ilyen emberi feltételeket állítunk fel egy élettelen tárggyal szemben, hogy hazudik-e, vagy igazat mond (a valóságban egyiket se teszi, hanem egyszerűen csak működik, a tulajdon természetének megfelelően, függetlenül minden emberi szemponttól), akkor maradjunk az erkölcskategóriában.

Igazat mond-e az, aki egy feltett kérdésre mást felel, mint amit kérdeztek, úgy állítva be a dolgot, mintha a kérdésre felelne?

Szerintem az ilyen igenis hazudik.

A kérdés pedig itt nem az volt, hogy egy emberi szemnél élesebbre beállított fotografáló-lencse mit lát egy arcon, hanem az, hogy egy másik ember szemében hogyan tükröződik az emberi arc - tehát nem az, amit a gép számára, hanem amit az ember számára jelent a valóság. A fotografálás és hangrekonstrukció célja az élet (és nem a tudomány), számára készült moziban nem az, hogy mást (akár többet, akár kevesebbet) lássak a valóságból, mint amennyit a két meztelen szememmel látni szoktam - hanem éppen az a célja, hogy a valóságot viszont lássam, ugyanúgy elfogultan vagy elfogulatlanul, mint ahogy a természetben jelentkezett számomra. A moziban nem megismerni, hanem felismerni szoktuk a valóságot - s ha felismerés ürügye alatt megismerést ad nekem a fotográfus, éppen úgy hazudik és becsap, mintha a természettudós fordítva csinálna.

Ön azt mondja nekem, ez az igazság: a gép nem hazudik.

Én meg azt mondom, ha már igazságról van szó, minő jogon áll meg ennyinél? A bőrömet és a kalapomat már csak azért sem fogadhatom el valóságos létezésem ellenértékéért, mert alig nyújt belőle egy százezreléket. Ha tárgyilagosa akart lenni, miért nem szerelte fel lencsét röntgenkészülékkel, hogy testi mivoltom maradandóbb és tömörebb, tehát lényegesebb részét, vigyorgó koponyámat is láthatóvá tegye? Vagy miért nem mellékelte egy mikroszkópos felvételt is, nagyítva, arc-bőrömnek egy metszetéből, vagy akár az egy csepp véremben látható, minden valóságnál valószínűbb nyüzsgését a fehér és vörös sejtek áradatának?

Mert ez már nem én vagyok, ugyebár - nem az, amiről engem emberi szem felismer, megkülönböztet a többitől.

No, látja, itt bujkál a dolog veleje.

Az a távolság, ami emberi szem s az én arcom között normális körülmények rendjén fennáll, talán nem nagyobb, de még kevésbé kisebb, mint amennyi arc-bőrömet és csontvázamat elválasztja. S éppen olyan lényeges és szerves összefüggés van közöttük. A levegőt, az elsimító, ezt az egész képet egységbe komponáló illúziót éppoly kevésbé veheti el a kettő közül, mint ahogy nem nyúzhatja le a bőröm, leglényegesebb ismertetőjeleim, eleven életem veszélyeztetése nélkül, oly célból, hogy engem jobban megismerjen. Annak a rendkívüli, létezésnek minden egyes esetében magában álló Valakinek, akit egyetlen ember a világon „én”-nek, a többi pedig „te”-nek és „ő”-nek nevez, meghatározó és elkülönítő jegyeihez éppen úgy hozzátartozik az a feltételes, különleges, relatív mód, ahogy őt embertársai megrajzolják és megkomponálják maguknak, s ahogy önmagát is megkomponálja egy igen régi és a lencsénél még tárgyilagosa „technikai” eszközben, a tükörben, mint az elemző és leíró tudomány adatai.

Erre a korrekcióra éppen az igazság kedvéért van szükség. Janningsot és Bergnert és még Chaplint is azért és onnan ismerem fel a mozivászonon, azért ismerem rá, ha történetesen a valóságban is ismertem, mert a megismerés számára túl éles, a felismerés számára túlságosan vaksági fotografáló lencse előtt kimaszkírozzák és befestik magukat. Csak ezzel a hazugsággal sikerül az igazságot valahogy megközelíteni.

Íme tehát, megint egyszer a tanulság, „nem a való, hanem annak égi mása”.

Nem furcsa például, hogy a tizenkilencedik század második felének művészi hitvallása, az úgynevezett „naturalizmus” és „verizmus” ugyanakkor kezdett hanyatlásnak indulni, amikor a tényeket hűségesen regisztráló fényképezőmasina megindult hódító útjára, hogy a képzőművészetben konkurrenciát csináljon festészetnek és grafikának? A nagy triász: Flaubert, Zola,

Maupassant, élettől duzzadó tehetségének büszke önérzetével dobott kesztyűt a romantikának - a művész egyénisége, hajlandósága, lelkisége csak árthat a műnek (hirdették a nagyszerű művészek), mert annak egyremegy rokonszenv, ellenszenv, válogatás nélkül, hidegen, kristálytisztán, személytelenül.

De a kísértet, akit idéztek, a Föld Szelleme, megjelent: megjelent hidegen, kristálytisztán, személytelenül a fotografáló lencse, s a hetyke szellemidéző riadtan hőkölt vissza. - Ki vagy, te rém, nem téged hívtalak! - Mert íme, a személytelenség szeméből csakugyan kísértetarc meredt vissza szemébe, s az ember nem ismerte fel magát a gépszem üvegtekintetében. Először a festő és grafikus eszmélt magára, az első meghökkenés dermedtségéből, hogy esze nélkül meneküljön vissza a legszélsőbb impresszionizmus védőbástyái mögé, aztán az író kullogott el, megszégyenülve: köszönte alássan, a legdühösebb verista is kikérte volna, hogy regényét, amely „életből ellesett” modellek hűséges ábrázolásának vallotta magát, ezeknek a modelleknek jól exponált fényképeivel illusztrálják.

Csak a költő maradt a helyén.

Ő nem idézett senkit. Őt nem érhetette meglepetés.

Örök dolgokon tűnődő, szórakozott figyelmét meg nem ingatták ízlések, szemléletek szeszélyes hullámai. Jól tudta, kezdettől fogva, értelem s érzelmek zűrzavarán túl még egy saisi fátyol zárja el a valóságot - ezt a fátyolt szemünk és fülünk, érzékeink zűrzavara akasztja elénk - mögötte, ami van, csak a lélek ismerheti meg.

1931

HÁTRÁLVA A VILÁG KÖRÜL

És egyéb mértékek

Kollégám, a *Marsbeli Sportújság* szerkesztője, aki százévenként meglátogat, hogy testvérbolygónk számára riportot vigyen a földgolyó legfrissebb képéről, ma délelőtt megint beállított. Kevés ideje van, még a Merkurt is meg kell látogatnia, rövid, összefoglaló tudósítást akar küldeni, azt mondja, néhány igazán jellemző adatot kér, amiből eredményekre és rekordokra, az érdeklődés központjában álló eszmékre, amikből viszont meg lehet állapítani a század jellegét - hogy hát mégis, milyen címet adjon tudósításának: „A technika százada a földön” vagy „A testi sportok fellendülése” vagy „A létért való harc új jégkorszaka felé” vagy mit.

Mivel folyton az óráját nézte, sietnem kellett, zavartan lapoztam az újságban, ahol mégis legalább szakmák szerint fel vannak osztva a rovatok, amik manapság foglalkoztatják a földi népséget, hogy aszongya „Tudomány”, „Irodalom”, „Színház”, „Politika”, „Sport”, „Közgazdaság” meg így.

Ekkor egy napihíren akadt meg a szemem. Annyira elhültem, meglátva a címet, hogy önkéntelenül hangosan olvastam el - kollégám, látva megdöbbenésem, arra következtetett, hogy valami egészen új dolog lehet, amittől magam is úgy meglepődtem, gyorsan feljegyezte noteszébe.

Egy amerikai rekorder megindult föld körüli útjára, s Bahamába már el is ért. Gyalog teszi meg az utat, amit már többen megtettek, de viszont kitalált valamit, ami még nem volt. Nem előre felé megy, hanem hátrafelé, mint - állítólag - a rák.

Hátrafelé megy, úgy bizony, és hogy meg ne botoljon, csináltatott magának efféle periszkópot, aminek tükrében figyelheti a mögötte, vagyis előtte elterülő terepet. Így akarja végigcsinálni az egész utat.

A fogadók és mecénások, akik a rendkívüli vállalkozást finanszírozzák, örömmel jelentik, hogy a világ legelső Emberrákja vagy Emberskorpíója, vagy hogy tiszteljem a büszke Madár-ember és Emberhal és más világcsodák legifjabb utódját, igen jól érzi magát, kitűnő hangulatban van, és előreláthatóan sikerrel fogja végrehajtani eltökélt szándékát.

Hogy akár ő, aki anyagát adta, akár én, akinek feltűnt a kis hír, ráhibáztunk valamire, ami talán csakugyan jelképes, korszakot jellemző tünet: azt onnan gondolom, mert marsbeli kollégám, akármiről próbáltam neki beszélni aztán, bár udvariasan hallgatott és jegyeztetett is, mindig visszatért erre az esetre.

Részleteket kért, s bosszankodni látszott, hogy ilyen szűkszavú a jelentés.

Pedig próbáltam elterelni a figyelmét.

Ha már rekordokról van szó, gondoltam, talán jobban érdekli az autók négyszáz kilométeres, a repülőgépek hatszáz kilométeres teljesítménye, Obert jövő héten, Budapesten tartandó előadása a rakétahajóról, a Nautilus tervezett útja, mindenféle szenzációs találmányok, fizikában, kémiában, élettanban, lélektanban.

Vagy politikai meg világgazdasági tervek, Páneurópa, új irodalmi irányok és viták, drámai válság, mit tudom én.

A végén magam lettem türelmetlenné, ugyan kérem, mondtam neki, mért érdekli úgy ez a marhaság, mindig voltak félbolondok s néhány száz egész bolond, unalmukban kaphatók rá, hogy az effajta ízetlen különcködést megtapsolják. Legközelebb majd négykézláb csinálja meg az utat valaki, aztán a hasán csúszva vagy bukfencezve, nem mindegy? Vagy tán nem akar valami olcsó és ízetlen hasonlat alapján arra következtetni, hogy csak egy hátrafelé menő világban juthat eszébe valakinek ilyen ötlettel kelteni feltűnést?

Nem egészen úgy van, mondta ő erre eltűnődve - itt nem az a lényeges, hogy mát talált ki az illető, hanem az elszántság és akarat, sőt, igenis, a hit és meggyőződés, ami erőt adott hozzá, hogy belefogjon - idealista létemre nem fogom tagadni, ugyebár, hogy a történelem egyre másra következő korszakait nem egészen a véletlen alakította, hanem az emberi szemléletek és meggyőzések is, vagy mondjuk ki kereken, különféle vallások - tehát ne haragudjak, ha feltűnt neki, hogy a sok mindenféle világmozgató eszmeáramlat közt, amiket felsoroltam, egyetlent se említettem, amit vallásos fanatizmus fűtene.

Ezen az egyen kívül.

Vállat vontam, de nem tehettem róla, hogy eszembe ne jusson néhány szó, amit a föld körül gyaloglók szektájának egy képviselőjével váltottam, évekkel ezelőtt Siófokon.

Az úton ballagva találkoztam vele. Éppen úgy gyalogolt, mint én, aki a szomszéd villába igyekeztem - nem néztem volna ki belőle, hogy hosszabb gyalogolni valója van. De megszakította kedvemért, egy percre, a negyvenezer kilométert, hogy kis füzetet nyújtson át,

amelyben útjának célja, az eddig megtett szakaszok igazolása és szerény támogatásomra vonatkozó kérelem foglaltatott. Miközben utóbbit átnyújtottam, nem álltam meg, hogy néhány szerény kérdést ne intézzek pusztán kíváncsiságból, embertársamhoz, akit a magaméitól ennyire eltérő ábrándok hevítenek.

- Aztán végig fogja csinálni, mondja?

Felkapta a fejét, büszkén.

- Én igen!

Zavarba hozott ez a névmásra nyomott, szinte provokáló hangsúly.

- Nono - mondtam -, bízik magában?

- Én bízhatom is - mondta most már egész élesen. - Mert bennem van akaraterő, ami másban nincs.

Ez már kissé ingerelt.

- Például bennem nincs, úgy gondolja?

- Például önben nincs, úgy gondolom. Mert akkor nem is kérdezte volna, hogy végigcsinálom-e.

Határozottan bosszús lettem ezért a kéréstlen és elbizakodott leckéztetésért.

- Nézze, barátom - mondtam neki, pillanatnyi szünet után, miközben fölényesen és diadallal méregetett -, nézze, lehet, hogy bennem nincs akaraterő. De ha bennem akkora akaraterő volna, mint magában, egész biztosan nem ilyen bárgyúságra és értelmetlenségre használnám fel, hogy körülgyalogoljam, mint valami félkegyelmű, a földet, amit hatezer év megfeszített munkája sínekkel és kerekkel és mozdonyokkal rakott tele - hanem odamennék utat törni, sziklát robbantani, fejleszteni azt, ami már megvan, ahová még nem ért el. Odamennék vasúton, ahol még nincsenek sínek - hogy tovább építsem a síneket, mindannyiunk hasznára és érdekében. Volt szerencsém, szerencsés utat.

Otthagytam az úton, s akkor, emlékszem, nagyon meg voltam elégedve magammal, hogy ilyen jól megadtam neki.

Jó néhány évvel voltam fiatalabb, és lelkem tele volt a haladás és kibontakozás gondolatával.

És reményével is - mit ér a leglánglebb meggyőződés, a megváltás reménye nélkül?

Ma - tudja Isten!

Mi adta ezt a reményt?

A naiv feltevés, hogy a megváltást értékek biztosíthatják - pozitív javak, mérhető különbségek tökéletlen és tökéletes között. Erő, szellem, szépség, lángész, mint nyilvánvalóan többet érő, a gyengeséget, tehetetlenséget, rútságot, ostobaságot még ez utóbbiak által provokált durva versengésben is lebíró tulajdonságok.

Repülőgép csap el a fejem fölött...

Igen ám - de az imént találkoztam annak a magyar pilótának fivérével, aki múlt hónapban az árok vizébe fojtotta magát, mert egyéni jövőjét reménytelennek látta, a fennálló viszonyok között.

Egy másik falat kenyér után szalad - a harmadik nem bírja kicsinyes, irigy környezetét.

Az embermadár megszületett, de az embermadár szomorú, ott a magasban, mert le kell szállania a földre, ahol marakodás folyik, gondok nehezülnek, csatak és sár párolog.

Testi erő, duzzadó izmok, mindig találó kardpenge, egészség? Mehetsz velük díjbirkózónak a cirkuszba, profi futballistának, artistának csakúgy, mint a Caesarok idején - kit érdekelnek jobban, mint Sergiolust „egy gladiátor roncsolt izmai”? Látványosság - több, a babér már nincs divatban, a pályabér pedig...?

Véznák és pohosok csendesen mosolyognak.

Szépség?

Ó, hogyne! Jöhet, használhatjuk - akár tucatjával, a meztelen revüben.

Szellem?

Hát akkor - talán csakugyan a pusztá, szellemtelen, széptelen, oktalan, tárgyaltalan akarat, homályos erő, mely elvezet valahová, még akkor is, ha hátrálva halad.

Babits két sora:

„Tizenhárom...

Majd jön valami semmin út, valami vizen álom.”

1931

FREITOD

és egyéb könnyű nyári dolgok

Mert ugye, ne bántsuk egymást, nagyon meleg van. Valami kellemes, könnyű tárgyat, író úr, ha szabadna kérem - puplinanyagból vagy legfeljebb angol vászonból, ami nem fekszi meg a lelket, jó szellős, kevés gombbal, göccsel, boggal, fogassal, hogy el lehessen hajítani, mihelyt szabad ég alá jut a lihegő lélek. Úgyse tesszük el, író úr, a lebbenő, könnyű újságpapírost, amire lenyomtatják - átszaladunk rajta, bekukkantunk, aztán papírhajót csinálunk belőle a kölyköknek, akivel kirándultunk egy kicsit, kérem szépen, ide a Duna-partra - esetleg szalámit csomagolunk belé, mielőtt útnak indulnánk, boldog vadevezősök.

Kérem, kérem, parancsoljanak - van itt, mindenféle anyagból. Hiszen a tárgy nem is fontos: láttam én már vászonból cilindert, gumikardot, papírnadrágot. Az anyagszerűség világát éljük, minden ezen múlik: fő a többtermelés. A tárgy, amit az anyagból csinálnak, pusztá formáság - ha üzletet akarsz, végy három vagon nyers fát, aztán majd meglátjuk, mit csinálhatsz belőle, ágyúgolyót vagy választási programot. Esetleg vaskerítést, ha jól megy.

Tehát ne azt tessék mondani, hogy a téma legyen könnyű, hanem, azt, hogy jó szellősen szellőztessük. A téma mindegy. Lám, ez a nagyszerű Do X, ami most átrepülte az óceánt, ez se egy könnyű dolog, száz ló el nem húzza, ha a földön fekszik - no de mire való a légsavar? Fent tartja az a levegőben, könnyebben, mint a pelyhet.

Jöjj hát, hajlékony Szó, én légsavarom és ventilátorom, csapjunk egy kis szelet a nehéz Fogalom körül, amit jelentesz.

Vagy ha a szó maga is nehezezske kicsit, csavarjunk egyet rajta, nyári használatra, így könnyebben lehet viselni.

A német szóipar az idényre kitalált egy ilyen szópótlékot, remekül használható, minden meg-erőltetés nélkül. Hiába, rendes, összeműködő nép ez, még a filológusok is részt vesznek az átépítés és leépítés közös munkájában.

Ezt a kellemetlen szót, hogy „öngyilkosság”, eddig a német hírszolgálat is csak úgy nevezte, mint a miénk: Selbstmord. Csúnya, kellemetlen, téli szó, magyarul is, akárhogy csűrjük-csavarjuk, benne van a gyilkosság, vérnek és erőszaknak képzetét idézi. De a német „Mord” szónak, jelentésén kívül, még egy külön mellékíze is van a magyar fül számára, csaknem hangutánzó erővel - mord ember, mondja a magyar, ha valaki nagyon kellemetlen.

Viszont mit lehet tenni, hírszolgálat az hírszolgálat, és ezt az állandó, betördelt rovatot nem lehet beszüntetni a nyári idényre, mint a színházak kapuját - az öngyilkosok nincsenek tekintettel évszakokra, tehát az újságíró se lehet tekintettel a közönségre.

Kezdjék el az öngyilkos urak!

Ezen a bajon próbál segíteni ez az új német szó, amit minap olvastam egy nagy német újság napihírei közt.

Azt mondja, Selbstmord helyett, hogy Freitod.

Szabadhalál.

Vagy ha úgy tetszik, önkéntes halál.

Nemcsak a szó szebb, és hogy úgy mondjam, udvariasabb. Valahogy enyhíti a dolog jelentőségét is, amikor először hagyja ki belőle a gyilkosság megbélyegző, marasztaló ítéletét.

Mintha enyhítő körülményt talált volna a vád képviselője, amelynek alapján nemcsak a bűncselekményt nézi más szemmel, de annak minősítését is hajlandó megváltoztatni.

Első eset, a keresztény erkölcs kialakulása óta.

Magát a vádat, ugyanis, a középkor emelte az öngyilkos ellen. A nagy, kollektív gondolat szelleme az egyéniség kultuszával egy kicsit eltörölte az egyéniség fogalmát is - ha ölni a köz nevében nem szabad, akkor ez a tilalom önmagunkra, mint a köz szempontjából szükséges egyedre, éppen úgy vonatkozik, mint bárki másra.

Angliában, ha jól tudom, még ma is van törvény, mely az öngyilkosságot, ha nem sikerült, mint gyilkossági kísérletet bünteti. Háborúban pedig a kivételes katonai törvény ugyanezt a cselekedetet öncsonkítás címén ítéli meg, rendkívül szigorúan megkülönböztetve a hasznos és szükséges önfeláldozástól, kibújának tekintve a harcban való halál kötelessége alól.

Az „önkéntes halál” elnevezés tehát nem pusztán eufemizmus. Engedékenyebb hangulatot sejtet, az egyéniségtisztelet, az „énszentség” elismerésének irányában.

Olyanféle forradalmát és lázadását az egyén külön törvényének, mint amilyen a hirhedt (nem tudom hányas számú) paragrafus ellen tiltakozik - éppen Németországban, ez is - mostanában: a nők számára követelve a jogot, hogy akkor legyen gyermekük, amikor nekik tetszik, e jelszó nevében: „a tested a tiéd.”

A tested, az életed a tiéd, akkor is, mikor más, új életnek volna rá szüksége, hogy kisajátítsa - hogyne volna hát a tiéd, mikor csak arról van szó, hogy megtartsad, vagy ne tartsad meg, aszerint hogy kedvet és örömet vagy kint és gyötrelmet ígér a számodra?!

Mindez nagyon szép volna, ha e belátásra a megfontolás és tiszta értelem vezette volna rá a „Freitod” korszerű bírát.

De nem egészen így van.

Mint ahogy a női test önrendelkezési jogát se erkölcsi belátás sürgeti, ebben az új Európában.

Hanem sürgeti ugyanaz a rideg, gazdasági kényszerűség, ami a tizenkilencedik század közepén bizonyos Malthus nevű gondolkodóból csalta ki az előrelátás kiáltását: vigyázzatok, Európa túlnépesedik, s nem fogja eltartani tudni gyermekeit!

Ilyenféle lappangó, féltudatos gondolat rejtezik a „Freitod” elnevezés mögött is.

Öngyilkosjelöltek - nem tudunk segíteni rajtatok!

Nem is akarunk már, kifáradtunk, nem is tudunk, nem is akarunk akarni!

Az okot, amiért nem bírjátok tovább, nem tudjuk megszüntetni. Megadjuk hát nektek, cím és jelleg gyanánt, bérmentve, illeték nélkül, a kitüntető rangot, ami kiemel benneteket a közönséges bűnösök közül.

Elismerjük, hogy nem tehettek mást. Nem közösítünk ki benneteket a társadalomból, nem temetünk többé a temető árkába.

Tisztességes temetést kaptok.

Olyan sokan vagytok immár - itt az ideje, hogy amit cselekesztek, ne úgy nézzük többé, mintha ártalatok, inkább úgy, mintha veletek történne, amint valami betegség és járvány - itt az ideje, hogy az öngyilkosságot a természetes halál formái közé sorozzuk.

Tessék?

Ez se elég könnyű?

Kérem, kérem - mutathatok még könnyebbet!

Hírlik, hogy Toscaninit internálni akarják, miután jól megpofozták, amiért ízé...

Hogy is mondjam csak.

Amiért nem akart dirigálni egy bizonyos indulót, tisztán művészi produktum, nem tetszett neki.

Furcsa szempontjai vannak némely embernek!

Saját szempontjai! Hallottak ilyet?

Más. Gandhi izzó parázsra lépett.

Szegény embert még az ág is húzza.

Más. Wells világtörténetének éppen a közepén tartok.

Mire kiolvastam, és leteszem a könyvet, azt hiszem, éppen ott fogok állni az elején.

1931

FELGYÚJTOTT FALU, ÖSSZESZURKÁLT GYEREK

Egy kicsit idegesek vagyunk

A koldus végigjárta a falut, nem kapott alamizsnát, már beesteledett, mire kiért belőle - leült az árok szélére, lábát vakarta, tűnődött. Aztán gondolt egyet, káromkodott hozzá keservesen - nem így képzelte a dolgot - no, mit tegyen most? Skatulya gyufát talált a zsebében - mire gyújtson rá, az istenért? Törött pipáját rég elvesztette, egy nyomorult csutkát nem szedett fel sehol, a faluban (Mózes Ferenctől hallottam minap, hogy a parasztok eladják régi pipájukat, nem lévén mivel megtölteni), mit tegyen a gyufával? Megegye?

Valamire mégis rá kellene gyújtani.

Körülnézett, legyintett egyet, és rágyújtott a falura.

Nem is gonoszságból vagy bosszúból, amiért a falu így csúffá tette, cserbenhagyta. Csak hát mégis történjen valami. Valamit muszáj csinálni az embernek, azonkívül, hogy lélegzik (ha hagyják), enni vagy inni, néha csókolózni, jönni-menni, beszélni - összeállni emberekkel, elszánni magát valamire, velük együtt vagy egyedül. Házat építeni, falut építeni, bizonyosan nagyobb kedve lett volna, mint felgyújtani a falut - de hát így történt, nem másképpen, rosszak a viszonyok.

Idegeire megy az embernek a tehetetlenség, tessék elhinni. Aztán akkor felgyújtja a falut.

Egyébként közönséges napihírben olvastam az esetet.

Az anya elküldte nyolcéves kisfiát, vásárolni. A kisfiú bevásárolt, hazajött, édesanyja mindent megnézett, kiderült, hogy a gyerek hat fillérrel nem tud elszámolni. - Elvesztette, vagy mit tett vele - egyszerűen, a hat fillér nincs és nincs. Faggatja a fiút, a fiú nem tud semmiről, veszekedés, csetepaté, az egész jelenet a konyhában zajlik le, a konyhaasztalon ott a kés - az anya hadonász a késsel, hat fillér, hat fillér, hol a hat fillér? Én itt megdöglöm, munkában, ínségben, nélkülözésben, ez meg itten elveszti, vagy mit csinált azzal a pénzzel, mintha loptam volna, ó, hogy sose születelek volna a világra, vagy én ne lennék már a világon! A gyerek csak hallgat, makacsul - beszélsz, vagy nem beszélsz? (úgy képzelem) gyalázatos kölyök, hova tetted, hol hagytad, mit vettél rajta, mondd, mert szétzúzlak, összeváglak, ha nem beszélsz!... nem tudod? nem tudod, nem beszélsz, fogod a szád, gyalázatos féreg? nesze hát, nesze... nesze...

És mert kezében a kés, és mert csípi a hagymagöz a szemét, amit éppen aprított a késsel, és mert kifulladt a szava, és levegő után kap, és elönti a vér a fejét, és ködön keresztül mintha úgy rémlene, hogy a gyerek makacsul és kajánul nevet magában, mert tudja, hogy hová lett a hat fillér, csak nem akarja megmondani - az anya, az édesanya, az olvasókönyvek és az „anya-szív” című szép versek hőse, elkezd csapkodni és döfködni a késsel, mintha hagymát aprítana vagy sertésszeletet „klopfolna” vagy fasírhúst, vagy - ó, de régen volt! - csirkenyakat metélné.

És arra tér magához, hogy a gyerek összeszurkálva, véresen hörög a lábainál - és jajveszékelve szaladgálni kezd a konyhában, veri fejét a falba, próbálja emelni a gyereket, aztán maga is összeesik.

Kihallgatásakor azt vallja, hogy nem tud semmit, magánál volt, mégse emlékszik semmire, csak arra, hogy elöntötte a fejét a vér, és hogy nagyon sajnálta a hat fillért, amiből még kenyeret is vehettek volna.

Most már a gyereket is sajnálja, persze. De mikor olyan szörnyen fel volt indulva.

Rosszak a viszonyok. Az emberek idegesek.

Egyébként ez is egy napihír volt.

Jóság? Rosszaság? Állat az emberben, ember az állatban, ősi vadság, vérszomj, emberáldozat, totem és tabu, elnyomott lelki sérülés perversálódása, szadizmus, pirománia, Ödipusz-komplexum, kultúra hanyatlása, Európa végnapjai?

Törjék a fejüket, ha idejük van rá, lélekelemzők, társadalomtudósok, történelemtudósok.

Mit tudnak mást mondani újat, megvilágítót, megváltót - szálnalmas közhelyeknél különbet, érthetőbbet, mint az az egyszerű, mindannyiunk által jól ismert érzés, amit a falugyújtogató koldus, a fiát hat fillér miatt összeszurkáló anyja nem tudott elnyomni, mi többiek pedig keservesen harcolunk vele, a napnak minden órájában, minden percében az órának és még álmunkban is, ha nem riadunk fel tulajdon kiáltásunkra, vagy mert a fogunk a nyelvünkre harapott, tenyerünkbe vésődött a körmünk?!

Mit lehet mást mondani, minthogy túl van terhelve az idegrendszerünk, várakozástól, türelmetlenségtől, tehetetlenségtől, untig ismételt kegyes szavak, ígéretések, frázisok csömörétől, bizonytalanságtól és méltatlanságtól - hogy villamospalackhoz hasonlítunk, amit egyre csak ingerek és izgalmak érnek, s nincs benne, hogy mindez örömben és kedvünkre való cselekedetben levezetessék: a legkisebb érintésre gyilkos szikra pattan ki, belőlünk? Az orvosi gyakorlatban úgy hívjuk ezt a jelenséget „szenzibilizálódás”.

Ó, igen, „szenzibilizálva” vagyunk egy kicsit, egymással szemben, egy kicsit idegesítjük egymást, bajtársak, elvtársak, polgártársak, házastársak, embertársak - kicsit meg vagyunk feszülve, nem nagyon, csak éppen annyira, hogy a fejét harapnánk le legszívesebben annak, aki a tyúkszemünkre lép vagy meglök a könyökével. Egy kicsit úgy vagyunk, mint a marakodó kuttyák, Jack London alaszakai látomásában, vagy a ponyvával leterített, petróleummal leöntött és meggyújtott patkányok a ponyva alatt, vagy az az összegubancoló, egybeolvadó hal-tömeg, amit a meghurkolt háló kiemel eleméből - fölülről, fölülről tréfál velünk a Sors vagy alulról a Föld haragos Szelleme, lök egyet rajtunk, fricskáz bennünket láthatatlan kezével, s mi acsarkodva, dühösen esünk egymás torkának, egymásnak tulajdonítva a mennyei sérelmeket. Soha nem „packázott” még a hivatalnok csökönyösebben s haragosabb kéjjel, mindenkivel, aki rászorul, hogy levezesse a fölülről átvett izgalmakat, szidalmat, lehordást, türelmetlenséget (ne felejtjük el: feljebbvalóval szemben senki sem ideges!) - soha még kegyetlenebb, ádázabb hévvel nem álltak „hivatásuk magaslatán” az ügyvédek és végrehajtók, ha arról van szó, hogy a vonagló, szenvedő, eleven élet testébe metélve érvényesítsék a „jogos követelés” acélbetűit - soha nem követelte még szájasabban és gögösebben Shylock a pervesztes boldogtalannak formailag megítélt utolsó csepp véré, mint most, éppen most, ezekben a napokban, amikor nagyobb szükségünk volna egymásra, mint önmagunkra, égetőbben szomjaznánk a könyörület és irgalom hűsítő cseppjét, kiszáradt torkunkban, mint ahogy Libanon és Arménia rabszolgái szomjazták valaha, Krisztus napjaiban. S míg a gépmadar elcsap a fejünk felett, háromszáz kilométeres sebességgel, s autók csapkodnak jobbra-balra a megtorpanó gyalogos körül: ő maga mit tehet, idegeinek lassú, legfeljebb öt kilométeres tempójával? Vadul és zihálva próbál versenyre kelni ezzel a száguldással, de nem viszi többre, mint a kereket ugató eb - legfeljebb abban éli ki haragját, hogy félreacsapja az alamizsnáért kinyújtott kezét, vagy tajtékot köp a mentőkötélre, s rohan tovább vesztettül, vesztébe, kerekek alá, száguldó örvény kellős közepébe.

Most, míg ezt írom, még nem határoztak Londonban a világ sorsa fölött - mára várják a döntést, hogy a Hoover által kezdeményezett kibontakozási akció összeforrassza-e Európa nemzeteit, vagy szembeállítsa az érdekefeleket, egy új világháború szerencse-kerekébe dobva az utolsó garasokat. Fatalista béketűréssel igyekszem várni az eredményt - egy dolog nyugtalanít csak. A cikkekben és hozzászólásokban és hivatalos nyilatkozatokban egyre-másra olvasok olyan jelzőket, államokra és országokra vonatkoztatva, amiket lelkiismeretes íróemberekre, egyes személyekre szokott csak alkalmazni. „Franciaország tartózkodó”, „Anglia bízik”, „Alázatos Németország”, „Makacskodó Franciaország” és így tovább. Ilyet is olvastam „hisztériás és ideges” az egyik országról.

Halhatatlan országok, államok, amikre (nem akikre!) sorsunkat bíztuk, aminthogy középkori hívő bízta istenre sorsát - éppen úgy lehetnek hát idegesek és hisztériásak, mint mi, gyarló és megbízhatatlan halandók?

Ki biztosít hát bennünket, hogy nem gyűjtják fejünkre a házat, nem szurkálják össze tulajdon gyermeküket, pusztá idegességből és hisztériából?

1931

AMERIKAI ZEPPELIN

Új Ararát

A megfelelő külföldi szaklapban részletesen olvasható: tessék mutatványszámot kérni.

Legújabb. Most készült el.

Technika csodája. Ilyen még nem is volt.

A legújabb amerikai monstreléghajó.

Terjedelmére nézván kétszer akkora, mint a Graf Zeppelin, földünk második holdja, ahogy nevezni szerencsém volt.

Alakja körte, illetve üvegcepp, még ebben is égitesthez hasonló. Állítólag ez az alak felel meg legjobban a légköri viszonyoknak.

Berendezése minden tekintetben kifogástalan.

Tűzveszély kizárva. A hermetikusan elzárt cellák héliummal töltve. Tíz darab Diesel-motor hajtja a hatalmas testet, szükség esetén háromszáz kilométeres sebességgel. A motorok tápláléka szintén tűzbiztos nyersolaj, akkora tartályokban, hogy a hajó kényelmesen átkelhet az Óceánon, huszonnégy óráig sétálhat Európa fölött, és még bőven bírja szusszal, hogy leszállás és anyagfelvétel nélkül visszatérhessen Amerikába.

De a java most jön. Tessék jól megjegyezni. Ez nem csalás, nem ámítás, hanem tény és való.

A legénység (hogy milyen legénységről van szó, az mindjárt kiderül) lakosztályán s a tisztek szobáin kívül a hajó belsejében van egy csarnok nagyságú hangár, négy repülőgép számára, amelyek síneken és csúsztatókon pillanatok alatt elhagyhatják a léghajót, és vissza is térhetnek oda, dolguk végeztével.

Ez a nagy madár tehát magával hordja tulajdon fészket, fészkében tulajdon fiókáit: az első légbeli fiahordó, még az állatvilágban is ismeretlen unikum.

De micsoda madár ez a nagy madár? Zöld a lába, selyemszárnya, engem oda vár: várj madár, várj, mint a nóta mondja?

Hát nem egészen.

A hajó raktárában annyi gázbomba, tüsszögtesítő és könnyeztető bomba számára van hely, amennyivel pontos számítások szerint - egy nap alatt Európa öt metropolisát el lehet árasztani. A léghajónak egyébként nem is kell a kontinens fölé repülni. A léghajó szépen megáll a tengerpart fölött, és ködbombák segítségével olyan takaros cumulus-felhőbe burkolja magát, hogy felülről az Isten se különbözteti meg tulajdon felhőbáránykáitól, nemhogy alulról, gyarló emberi szem. Megáll, és kinyitja az oldalát, és a négy repülőgép, miután rádióon közvetített terepfelvételekkel alaposan tájékozta magát, munícióval ellátva megindul a négy nagyváros fölé. Ott szépen leengedi a bombákat, a ciánosakat és a könnyeztetőket és a tüsszögtesítőket (utóbbiakat, jól tessék megérteni, nem holmi éretlen tréfa kedvéért, ami nem is illenék az ünnepélyes aktushoz, hanem oly célból, hogy aki már felvette a ciánvédő gázmaszkot, az kénytelen legyen újra levenni, mert másképpen, hogy szívja be a doktor bácsi által előírt ciánadagot, nem igaz?) és miután ezt elvégezte, visszatér az anyahajóhoz, újabb munícióért.

Most persze, azt hiszed, nagyon okos vagy nyájas olvasó, mert kitaláltad, hogy az egy hadi-léghajó, ellenállhatatlan légi tank, háború esetére épített gyilkoló és romboló szörnyeteg. Amerika imperialista törekvéseinek fenyegető jelképe, büszkesége és legféltettebb kincse az Egyesült Államok hadászatainak.

Hát nem találtad el, pajtás, akármilyen józan és értelmes embernek képzelte magad.

Szó sincs róla.

Ezt a léghajót nem is a hadvezetőség építette, költségeivel nem a katonai kiadások számláját terhelték meg.

Hogy hát akkor kicsoda?

Mit tudom én. Akárki, csak nem katonai hatalom. Éppen ellenkezően. Nyilván pacifista szervezetek, a vagyonát féltő kapitalizmus, mely nem akarja újabb háború veszélyének kitenni a világ békés fejlődését.

Ez nem egy ragadozó vércse, földgolyót felfaló griffmadár, ahogy leírásából hinnéd.

Ez egy közönséges töltött galamb.

Méghez a békegalamb.

Nem hiszed?

Ha nem hiszed, olvasd el a kommentárokat, a használati utasítást, amibe az emberiségnek ezt a legújabb gyógyszerét csomagolták - olvasd el azokat a magyarázatokat, politikai és publicisztikai hozzászólásokat, amikkel az amerikai és nyugat-európai sajtó ünnepli a technikai fejlődésnek ezt a legfrissebb diadalát: az amerikai óriászeppelint.

Ezekből a hozzászólásokból és magyarázatokból megtudod, hogy Amerikának esze ágában sincs valaha is elindítani vagy használni ezt a hadihajót. Ezt egész hivatalosan és ünnepélyesen ki is jelentette Amerika, többen hallották, saját szájából hallották Amerikának ezt a kijelentését, esküvel erősítik, hogy hallották, személyesen hallották - ha parancsolod, részletesen elmesélik neked, amint Amerika karon fogta őket, félrehívta őket egy sarokba, pardon, mondta Amerika, szabad - egy percre? És egymás után közölte velük, nézze kérem, mondta

nekik Amerika, miközben egyik kezével szórakozottan dobolt cigarettatárcáján, a Rocky-Mountainen, nézze kérem, csak nem hiszi, hogy én ezt a léghajót azért építettem, mert használni akarom, vagy mert elképzelhetőnek tartom, hogy valaha is szükségem legyen rá, vagy, Isten ments, fenyegetőzni akarnék vele.

Hogy hát akkor mi a csudának építette, kérded te jó olvasó, te kedves és naiv ember.

Nagyon egyszerű a válasz.

Mondtam már. Békegalambnak.

Ugyanolyan jelképnek, mint amilyen a Szabadság-szobor, a Munka és Szabadság és Világbéke szimbóluma, New York kikötője előtt.

A Világbéke egyetlen abszolút és csálhatatlan biztosítéka ez a léghajó, amit te, a magad ijedt és gyáva és megrémített, véres látomásoktól rémüldöző fantáziádban az apokalipszis lovasának hittél, ókori Molochnak, mely hivatva van véget vetni az egész hóbortos, ostoba és gonosz komédiának, amit európai kultúra és civilizáció címen játszik velünk és rajtunk a Végzet, mint valami fekete zongorán.

Ezt a veszedelmes léghajót kizáróan és egyedül oly célból építette a Világbékét előkészítő amerikai liberalizmus és demokrácia, hogy vele és általa bebizonyítsa, miszerint ilyen veszedelmes léghajóra immár nincs szüksége az emberiségnek.

A diplomácia és külpolitika nyelvén, tömör összefoglalásban, következőképpen hangzik fent vázolt furcsa logika (amint azt különféle nyilatkozatokból magad is összeállíthatod):

Európa és Amerika jelenlegi erőteljes fegyverkezése végeredményben kizáróan demonstratív jellegű akció, afféle tudományos kísérletezés, amivel ad absurdum óhajtják bebizonyítani egymásnak az egymás forró barátságára vágyó nemzetek, hogy a technika mai fejlettsége mellett akkor se volna értelme többé a konfliktusok erőszakos elintézésének, ha ultima ratoria kerülne sor - legjobb tehát, ha az effajta lehetőségeket végleg kihagyjuk a számításból. Nyilvánvaló ugyanis, hogy míg az eddigi háborúkban legalább annyi értelme volt a vetélkedésnek, hogy az egyik fél megnyerte azt, amit a másik veszített - a gázháborúból, aminek következnie kellene a jelenlegi haditechnika mellett, mind a két fél csak vesztesen kerülhet ki, amint az a legutóbbi londoni hadgyakorlatok bebizonyították. Mert hiszen ilyen kis Zeppelint Európa éppen úgy építhet magának, mint Amerika, s a jövő háborúja, ez esetben, úgy zajlana le, hogy míg az egyik oldalon Amerika pusztítaná el Európát, addig a másik oldalon Európa pusztítaná el Amerikát - egyik megvakulna, másik megsántulna, együtt mehetnének koldulni a Marsba, feltéve, hogy addig feltalálják a rakétahajót, és még azt is feltéve, hogy ezt a rakétahajót nem foglalná le a hadvezetőség, egy bolygóközi konfliktus elintézése céljából.

Mindezt pedig katonai körök magyarázzák ilyen okosan, annak igazolására, hogy a jövő évre tervezett leszerelési konferencia a jó eredmények legszebb reményével kecsegtet, mert e kész bizonyítékok betérjesztése után egyetlen államnak se lesz többé kedve kardokra, illetve gázokra bízni sorsát - a világ végleges leszerelése tehát nem késhet tovább. Ilyen értelemben nyilatkozott legutóbb maga Mussolini is, a legfőbb kardcsörtető, illetve gázfejlesztő.

Az amerikai Zeppelin erőbeli szerepe ezek után nem kétséges: meg fog jelenni a konferenciázó társaság ülésterme fölött, bemutatkozik, és ha erejének és hatalmának ellenállhatatlanságáról meggyőzi a tanácskozó urakat: megvárja még a leszerelési határozat aláírását, aztán ünnepélyesen felrobbantja saját magát, mint egy immár fölösleges fenyegetés fölösleges fegyverét - szétépi magát, mint egy váltót, amit kifizettek.

Ez a léghajó ugyanis annak a bebizonyítására készült, értsétek meg végre, hogy ilyen léghajóra, hálstennek nincs többé szüksége a jóakarátú és felvilágosodott emberiségnek.

Az egyes ember ugyan, ha egy kicsit magára marad a sok nagyszerű elmélet meghallgatása után - magára marad, és kissé eltűnődik, hajlamos lesz rá, hogy feltegye a kérdést tulajdon, józan esze előtt, vajon a gondolatközlés és gondolkodás feltalálásának nyolcadik évezredében nem volna-e elégséges, ha szóban és szóval bizonyítanánk be egymásnak, hogy ilyen léghajóra nincs többé szükség, és hogy miért kell ahhoz fel is építeni, hogy elhiggyük egymásnak - ez azonban mindössze azt mutatja, hogy nemcsak beszélni, de gondolkodni is bolond ember szokott magában. Viszont mihelyt politikusok és katonák ülnek össze tanácskozni, lám mindjárt kijön a helyes és követendő módszer, amivel értelmes emberek meggyőzhetik egymást.

Valahogy olyanformán, hogy például egy szakértőnek megmutatják az építendő ház tervrajzát, s ha a szakértő kijelenti, hogy a terv rossz, a ház össze fog dőlni, még mielőtt elkészült - akkor a tervező mérnököt kötelezni kell, hogy építse fel a házat.

Ha csakugyan összedől, a szakértő nyert, ha nem dől össze, a mérnök nyert.

Si vis pacem para bellum.

Mindig imádtam ezt a közmondást.

Egy régebbi elméletemre emlékeztet, amit - elég helytelenül - humoreszkben írtam meg, ahelyett hogy diplomáciai elhivatottságom bizonyítására felterjesztettem volna a magas kormánynak.

Az elmélet a legcélszerűbb fogyókúra feltételeit tárgyalja.

Gondolatmenete abból áll, hogy ha az ember sokat eszik, akkor elhízik, ha elhízik, ellustul, ha ellustul, nem dolgozik, ha nem dolgozik, nem keres, ha nem keres, nem lesz mit ennie, ha nem lesz mit ennie, le fog fogyni - nyilvánvaló tehát, hogy a lefogyás leghelyesebb módja minél többet enni.

A leszerelésé pedig a fegyverkezés.

1931

VILLAMOSGILLOTIN ÉS EGYEBEK

Mellékesen néhány szabadalmat is bejelentek

Pechem van, már megint láttam egy villamos elgázolást. Pedig legutóbb - pár évvel ezelőtt - mint a mostanihoz hasonló utcai katasztrófa szemtanúja, szigorúan elhatároztam, hogy nem nézek oda többé, ha a jellegzetes sikoltozás felhangzik a hátam mögött. Nem nézek oda, csak azért se, nem megyek közel, nem figyelem meg az esetet, hogy a tanulságait levonjam. Minek essem kétségbe, mért dühöngjek, mivégre mérgeledjem? Ezen az egyszerű dolgon. Minden hiába.

Mégis, véletlenül megint odanéztem, és mert megint odanéztem, és mert megint úgy történt az elgázolás, pontosan, mint az eddigiek, hát üsse kő, csak a statisztika kedvéért, megint el-regisztrálok, ezúttal gépiesen, indulat nélkül és megjegyzés nélkül és minden remény nélkül, csak úgy szajkó módjára eldarálom megint, tisztelt villamosépítő társaság, hogy ezek a

villamosgázolások tapasztalatom szerint egytől egyig úgy történnek, hogy az illető kábult vagy ügyetlen vagy vakmerő vagy szeles férfi és kislány és öregasszony, aki idő előtt leugorván vagy felugorván (hogy ők mennyiben hibásak, ezt a Társaság dolga bizonyítani), az első kocsi elé vagy a két kocsi közé esik; az utolsó pillanatban mindegyik ezek közül tesz egy hasznos és helyes ösztönmozdulatot - esés közben, sőt még a földön is, félre akarják rántani magukat, ha nem is az egész testüket, legalább a fejüket és a nyakukat, végtagokat áldozva fel, mint a gyík és a róka.

De csak akarják. Mert nem sikerül nekik.

Nem sikerül, mert kivétel nélkül minden villamoskocsi előtt van egy lécdarab, amit úgy hívnak, hogy életmentő deszka. Ez az életmentő deszka, helyesebben villamosgillotin, megakadályozza és hatástalanítja az ösztön mozdulatát - megkapja az eléje guruló tárgy kerek részeit, esetünkben tehát többnyire a fejét, s mivel alsó pereme és a föld közt elég hely van egy kissé összelapított fej számára (ezt jól tessék megjegyezni!), a megragadott és lerögzített fejet ügyesen begörgeti a kerék alá, hogy tévedés ne történjék, véletlenül.

Önök azt mondják, hazudom, cinikus viccet csinálok, ez lehetetlen, és így tovább. Hát kérem, nem vitatkozom. Egész nyugodtan és fásultan, ha úgy tetszik, közönnyel, állítom, hogy minden esetben, amit láttam, ez történt, hogy szakemberek is, többször, megállapították ezt, és hogy az úgynevezett életmentő deszkákat mégse távolították még el, és nem cserélték ki másokkal, olyanokkal, amik csakugyan félrelökik a baleset hősét, és nem is alakították át a célnak megfelelően azoknak a táblácskáknak az anyagából, amiken a közönséget figyelmeztetik, hogy ne ugráljon, mert ő az oka mindennek.

Nem mindig voltam ilyen nyugodt. Az első eset után (akkor huszonkét éves voltam) szenvedélyes és lángoló cikket írtam az egyik napilapba, tetemrehívást, ünnepélyes deklarációt - azt hittem, másnap bevonják és átalakítják az összes villamosokat. Úgy éreztem, hogy megtaláltam életem célját; háborút és forradalmat akartam indítani a villamosgillotin ellen, és kész lettem volna elesni a barikádokon, ha cikkem hatása alatt szembekerülnek egymással a szemtanúk kisebbsége és a hitetlen tömeg.

Aztán, a második esetről, egy gúnyos kis napihírt írtam, jelzés nélkül.

A harmadikat már csak egy mellékmondatban említettem meg, két sor között.

Ez a mostani felszólalásom már nem oly célból történik, hogy a dolgon változtasson valaki. Kezdem hinni, hogy valami törvényszerűség mozgatja a világ kerekeit, csakúgy, mint a villamos kerekeit, s az elébe gördülő embertesteket igazgatni többé nem óhajtom, „forogjon a világ, ahogy akar”. Ma már fontosabbnak látszik számomra, ama különös, aránytalan könnyelműségnek, amivel a csillagokba törő és Bábelt építő emberi fajta minden törekvés és építés célját, magát az emberi életet veszi semmibe - hogy ennek a könnyelműségnek okát és természetét megértsem, mintsem hogy változtassanak rajta.

A legutóbbi években ment bennem végbe ez a változás.

Még három év előtt - a *Nyugat* olvasói talán emlékeznek rá - szenvedélyes verset írtam egy tengeralattjáró katasztrófája alkalmából: lüktető ütemekben és lángoló szavakkal követeltem ebben a versben, hogy a tengeralattjárókat lássák el életmentő légsónakokkal, katasztrófa esetére, mint ahogy a repülőgépeket ejtőernyővel látják el: hogy a tengerfenékre süllyedt hajóból szelepen keresztül ki lehessen engedni a bent rekedt légénységet - jól emlékszem, versírás közben, a papír szélére le is rajzoltam, hevenyészett formában, milyennek kell lennie egy mentőszerkezetnek.

Tény, hogy az *Illustration* és *Illustrated London News* néhány hét előtti számában fotográfiákon közölték a legutóbb elsüllyedt tengeralattjáró legénységének megmentését - tény, hogy a mentőszerkezet nagyon hasonló valami ahhoz, amit én annak idején, minden különösebb műszaki megfontolás nélkül, a papír szélére firkantottam - ha nem is egzakt tény, de valószínű, hogy én nem vagyok se Edison, se Tesla, viszont ismét ténynek tekinthető, hogy e szerkezeteknek a hajókra való előzetes, profilaktikus felszerelését nem az én versem hatása alatt határozták el a hajó építői.

De a legfurcsább tény mégiscsak az, hogy bár egy ilyen mentőszerkezet olyan egyszerű és célszerű valami, szükségessége olyan nyilvánvaló, hogy még egy versfaragó költőnek is eszébe jut, sőt, rögtön fel is tudja találni - mégis, legalább ötven tengeralattjáró süllyedt el, lassú fulladásra kárhoztatva lakóit, mielőtt az első ilyen egyszerű és nyilvánvaló kellékét egy emberéletekkel játszó veszélyes járműnek alkalmazni próbálták volna a gyakorlatban.

Furcsa egy dolog ez. Érthetetlen. Vagy nagyon is érthető, mint minden, ami önmagának ellentmond. A „technika százada” észbeli értelemnek és kézbeli ügyességnek valósággal fantasztikus rekordteljesítményét produkálja, egyrészt, külső látszatra semmi más céllal, minthogy az emberi fizikum hiányait kipótolva, úrrá tegye az ellenséges és akaratos Elemek és Erők tehetetlen világa fölött, kiküszöbölve minden leselkedő veszedelmet - másrészt éppen azokat, akiket a harc szolgálatába állított, a század gyermekét, csupaszon és védtelenül lökte a harcba, mintha csak egy új testi hőskor, görög mitológia istenítéletére akarná bízni sorsát és meztelen életét. A középkor lovagja naiv szurkáló és döfködő dorongok ellen vasba és acélba öltözött: a világháború modern katonáját ingblúzban küldték gránátok és srapnelek tüzebe - úgy szaladtak, táncolva, mint a ballerínák, a pukkanó bomba elé, szellős plundra alatt, hogy ne legyen nagyon melegük. A menázsikocsit páncél védte, de a gyomrot, aminek számára bableves fortyogott a kocsiban, nem védte semmi - és még sok példát lehetne mondani, egyéb testrészekkel kapcsolatban.

Hagyján, vethetné közbe valaki, ez háború volt, embernek nem a természet, hanem ember ellen való harca: háborúk alkalmára el lehet képzelni holmi emberfölötti érdeket, amihez képest másodrendűvé hanyatlik minden tevékenység tengelye, az élet.

De hát, hogy állunk azzal a másik hódítással, földön és vízen és víz alatt és levegőben?

Zeppelin az van és tengeralattjáró is és ejtőernyő és Minimax a tüzeset ellen és fogaskerék a lejtőn szaladó vasútra.

De minden nyáron sok ezer ember fullad a vízbe, egyszerű fürdőzők, és sok csónak fordul ki, és telik meg a „hullámsír”. És erről úgy írnak a lapok, mint valami természetes halálról, elkerülhetetlen balsorsról. Holott minden esetben néhány kritikus percről volt szó és három liter levegőről, ami tökéletesen elég hozzá, hogy órákig és napokig víz fölött tartsa az embert. Ez a három liter levegő mindenütt kéznél van - éppen annyi kellene csak, hogy a fürdőtrikóban, hónalj alatt, egy belevarrt tenyérszerű gumilap legyen, amit pillanat alatt fel lehet fűjni, és senki se gondol rá, hogy ezt az egyszerű védekezést kötelezővé tegye vízbe induló ember számára, mint a himlőoltást, a bacilusok közé induló gyermeknél.

Ez csak egy példa, száz közül.

Egy példa száz közül, annak bizonyítására, hogy milliószámra pusztulnak el évente „végzetes baleset” következtében derék embertársaink, olyan halállal, amihez a végzetnek semmi köze nincs.

Ha csak nem tekintem végzetesnek az ember makacs elzárkózását, porba temetett fejét a napnál világosabb tény előtt, hogy végzetét tulajdon kezébe rakta le a gondviselés.

Ha ezt az egyet felismerné... talán nem változna meg azért a világ. De annyi legalábbis nyilvánvalóvá derülne, hogy nem is fél annyira a haláltól, mint ahogy önmagával el akarja hitetni. Hiszen elkerülhetné, ha akarná!

1931

TANÁR ÚR NEM KÉSZÜLTÉL

Ne haragudj, tanár úr, hogy kihívlak. Nem a katedra elé, pedig (ezt is rosszul tudod, tanár úr, ahogy a mai nyilatkozatokból látom) jogom volna a katedrához is. A „nyilvánosság” katedrájához, amiről olyan szörnyülködő borzalommal szoktatók beszélni, holott, mint az általad annyit emlegetett „életiskola” érettségizett növendéke éppen hogy ennek a katedrának beoltására kaptam megtisztelő, sőt, kötelező megvilágítást - mégse élek most jogommal és kötelességemmel, látod, a nevedet se írom le, csak az osztály elé hívlak ki egy percre. És ezt a tapintatot és kíméletet nem annak köszönheted, mintha nekem imponálnának ezek a „nem tartozik a nyilvánosságra” és nem vagyok felhatalmazva rá, hogy ebben az ügyben nyilatkozzam-féle nagyképűségek, amikor nem védnek meg se tanári tekintélyt, se diáki áhítatot, arra valók csak, hogy keserű utóízt hagyjanak meg nagyon emberi és mindennapos kérdés belénk fojtása után, amit könnyen lehetett volna tisztázni és rendbe hozni.

Nem, nem azért vagyok diszkrét, tanár úr. Nem magamat félttem és nem a nyilvánosságot. Mit szólsz hozzá, téged féltetek, tanár úr, téged nem akarok túlságosan elkészeríteni és megijeszteni - nem akarok ugyanabba a hibába esni, mint ami miatt most felelősségre vonlak, abban a reményben, hogy megszívleled.

Nem készültél, tanár úr - magad ismerted be, ezen ne is vitatkozzunk. Kérem, nem készülhettem rá, hogy valaki ilyen érzékeny legyen... és azt hiszed, hogy most mindenki igazat fog adni neked, és minden felelősséget erre a „beteges érzékenységre” hárítunk majd, aminek sugallatára ez a szegény, szegény, csacsi Bandi fiú szó szerint vette a becsület sérthetlenségéről szóló iskolai tanítást.

Hát nem, tanár úr. Nemcsak ez az érzékenység a hibás - te is hibás vagy, tanár úr, s ha most annyi szóval bizonyítom ezt, érzem azért, hogy mindjárt példával szolgáljak: ha te is méltatád volna Bandi hibáját csak félannyi szóra, mint én most a tiedet, Bandi éppoly kevésbé halt volna bele a leckébe, mint ahogy te nem fogod föbe löni magad cikkem hatása alatt. De te nem ezt tetted, te, ahelyett hogy jól összeszidtdad volna Bandit, s megvártad volna, lesz-e hatása jövőben a szavadnak - mindjárt rohantál az igazgatóhoz, valami homályos kép lebegett előtted, nyilván, statáriumról, katonai szellemekről, aminek mint tornatanár egy kicsit képviselője vagy, s még akkor is, mikor a gyerek aránytalan rémületén láthattad volna, hogy túllőtt a célon, nem méltányoltad azt a rémületet (holott tudnod kellene, hogy - szemben az ostoba közhiedelemmel - a tisztességes lélekre sokkal riasztóbban hat az effajta vád, mint a züllöttre), s nem volt szíved megnyugtatni őt, aki sápadtan és halálra váltan loholt melletted a folyosón: „Tessék mondani, tanár úr - most engem kicsapnak?”

Nem készültél, tanár úr.

Nem készültél, tanár úr arra, hogy Bandi milyen érzékeny lesz... A mentségedet elfogadom, tanár úr, mert Bandi csakugyan túlérzékeny volt, de nem mentő, csak enyhítő körülménynek, miután még nem bocsátlak el, mielőtt meg nem kérdezhetlek: - Az istenért, hát miért nem készültél?

Azért, mert azt nem tanítják az egyetemen?

Hát, persze hogy nem tanítják, elég furcsa ugyan, mert a műegyetemen például tudnia kell a vizsgázónak, hogy az anyag, amire mérései vonatkoznak, milyen szerkezetű, milyen terhelést bír meg, s ilyenkor számításba kell venni a határértéket is - éppen csak az emberanyaggal foglalkozó tudományok hivatottjait nem készítik elő, mondjuk, gyermeklélektanra, s rábízzák a tanárra, hogy ösztöne iránt igazodjék.

Viszont mégiscsak rábízzák, ha nem is kell vizsgáznia belőle, s ez a bizalom kötelez, tanár úr, még akkor is, ha nem jár külön felelősséggel.

Ugye, nem szívesen vennéd, tanár úr, ha olyan hídra engednének lépni, amit a mérnök nem próbált ki a legnagyobb megterhelés esetére is, a te életedre jobban vigyáznak, mint ahogy te vigyáztál a rád bízott lélek épségére.

Azt gondolod, nem a te dolgod. Torna tanár vagy, s a klasszikus ige szerint jogod volt ép testben ép lelket feltételezni. De ép lélek alatt nem durva lelket kell ám érteni, tanár úr, s hogy a kettő közt mi a különbség...

Éppen ezt kellett volna tudni, tanár úr.

Ha magadtól nem jöttél rá, életed során, tapasztalatból, talán nem ártott volna hiányos műveltségedet kiegészíteni mindazzal, amit éppen az ilyen hézagos ismeretek kitöltése céljából izzadtak ki mindenféle firkászok meg tintanyalók, azzal a naiv tárggyal, hogy tudásuk és érzésük fölöslegét enélkül szűkölködő embertársaik felhasználják.

Még csak nem is a céltudatos s éppen azért talán kissé unalmas szakirodalomra gondolok: gyermeklélektan, általános lélektan, pszichoanalízis, mi egymás - ez a tudomány még kialakulatlan, nehéz benne eligazodni. Mulatságosabb olvasmányra gondoltam.

Mindenesetre olvasmányra. Tornázás után, pihenőül. Nem kell úgy lenézni még azt a fránya „szépirodalmat” se. A sok „bolondság” között talál ott az ember olyat is, amit semmiféle szakirodalom sem pótolhat: a képzeleten keresztül tökéletesebben nevelik lelkünket sok értelemnevelő filozóftémánál.

Én valóban szépnek tartom a lelked: felteszem tehát, hogy nem hiányzik belőle a jóságra, gyöngédségre, megértésre való képesség sem (szép lélek normális alkatrészei ezek), ha a képzeleten át kiváltódnak: éppen ezért engedd remélnem, hogy az egész dolog másképpen esett volna, ha történetesen előző este, mondjuk Copperfield Dávidot olvasod vagy Twist Olivért, s lelkedben ott remeg még a melegség és könnyörület, mely több mint egy évszázad messzeségéből fűti még, egyre fűti, lehidegülő világunkat, egy lángésznél különb lángszívnek, bizonyos Dickens nevűnek érzelmei fölöslegével, amit a gyermeklélek, gyermekorsó látványa váltott ki belőle.

Olvasni kell néha effélét, tanár úr.

Ha nem akad ilyen tökéletes és kimerítő olvasmány, mint fent említett, a kisebb igényű is megteszi néha.

Különösen, ha véletlenül a tárgykörbe vág.

Ilyen is akad - lám, éppen az önök utcájának egy régi, hálás növendéke jut eszembe, aki később írói pályára züllvén, többek közt megírta Bandit, a „bukott férfi”-t, amint elviselhetetlen szégyennel szívében csatangol haza az iskolából, azon törve fejét, mit írjon búcsúlevelében, öngyilkossága előtt - „inkább vagyok Rómában első...” vagy talán éppen azt - „fui non sum”, mint ez a mostani Bandi?

Mit gondol, tanár úr, mi inspirálta ezt az író, hogy az akkori és azelőtti Bandik figuráját megírja: írói hiúság, a feltevésben, hogy elkövetkezendő Bandik majd igazolni fogják az ő éles szemét - vagy egyszerű emberi részvét és indulat és naiv remény, hogy a tanár urak majd elolvassák, amit írt, és ezzel hozzájárul, hogy ezt a könyvbéli Bandit soha ne lehessen utánozni és igazolni igazi, élő, szegény kis Bandiknak?

1931

MAHABHARATA, VILÁGHULLÁM

*Ügyvédi költés
Szabad képzettársítás*

De hogy is van csak... hm? Hogyan nyugodtam meg egyszerre? Rekonstruáljuk a dolgot.

Este lefekvéskor, semmi bajom se volt. Azazhogy... Hiszen éppen ez az, egész nap indulatos és rosszkedvű voltam, de nem tudtam rátapintani (sok lehetséges közt) az aktuális alapokra. Mindenesetre valami olyan olvasmányt kerestem, ami jó messze vigyen, időben és térben, koromtól és életemtől. S mikor egy impozáns, szemelvényekkel bőven tarkított hindu irodalom- és bölcsészettörténelem került a kezembe, elégedetten idéztem az egyszerű baka sóhaját: - „Hej, de messze kerültem a házunk tájától.”

Rigvéda, véda, vedanda, sámán, brámán, Ramayana, Mahabharata, Pancsatantra - atman és kárma (ni csak, most látom, ez a szanszkrit nyelv éppen úgy pali a sok „a” betűre - különösen a Gautama által használt pali nyelvjárásban -, mint édes magyarunk az „e” betűre), csupa mélységesen elvont és titokzatos fogalom bölcsészete, upanisad, olyan lesz a fejed tőle, hogy egyszerűen megérted a hindu szobrászatot, harminckezű és kilencfejű figuráival, mintha ringlispilen forogna az egész világ, előtted.

Egy értelmes gondolon pihen meg később nyugtalan figyelmem: a kármának egy igen okos, gyakorlati szempontból hasznos morális elvén. Arról van szó, hogy a vallásos hindu lélek számára a szenvedés sohase jelent s nem is jelenthet igaztalan és meg nem érdemelt, tehát százszorosán fájó szenvedést: a lélekvándorlás hite szerint az erény mindig jutalomban részesül, s a bűn mindig büntettetik, csak nem okvetlenül egy élet keretein belül. Ha tehát engem valaki csupa komisszágból kupán vág, és elszalad, nyugodtan mehetek tovább, a biztos tudatban, hogy most végre kvittek vagyunk, egy megelőző életben biztosan én vágtam kupán őt, és ez a dolog el van intézve.

Nagyon okos vallás ez, kérem alássan.

Nagyon tetszik nekem.

Egész nyilvánvaló, hogy nem maga a szenvedés az, ami lelkes ember számára elviselhetetlen: lélekrombolónak, elkeserítőnek, lázítóknak és kétségbeejtőnek azt a szenvedést érezzük csak, amit részünkről nem előzött meg valami általunk is hibának vagy bűnnek elismert cselekedet -

egyszóval és magyarul: az igaztalanság. Az ember - példa van rá - a körülményekhez képest igen jól érezheti magát karóba húzva és kerékbe törve, ha ezzel könnyített lelkiismeretén - viszont egy életen át sajoghat és kínozhat bennünket egy tűszúrás emléke, amihez méltatlanul jutottunk.

Sokszor esett meg, hogy nem ebédeltem, elrontott gyomor vagy elrontott üzlet következtében - egy elmaradt ebédet azonban halálomig nem felejték el: rántott csirke volt és mákos rétes, kedvenc fogásaim, tizenhárom éves koromban. Nem kaptam ebédet, a házvezetőnőnk bevádolt apámnál, állítólag ezt meg ezt mondtam neki. Én nem mondtam, de apám elhitte: ekkor rendült meg először bizalmam az apaság csaknem isteni csálhatatlanságában, és soha többé nem épült vissza - a seb még ma is gyógyíthatatlan.

De így, talán... ha a kármában hinni tudnék... talán kevésbé fájna...

Pedig hiszen van valami ezekben a hullámokban, visszatérésekben, jutalmakban és büntetésekben... Éppen ma lapozgattam Ligeti Pál úr németül megjelent szép könyvét (*Der Weg aus dem Chaos*) - egy optimista, magyar Spengler méretei alakulnak ki a hatalmas körvonalakban, ahogy évezredekkel labdázik, kimutatván, hogy egy rongyos élet, az semmi: adalék csak és igazolás a Tételhez, mely szerint határozott irány és rend, kezdődés és befejezés, völgy és hegy, vonal és harmónia alakul ki a zűrzavarból, ha porszem mivoltunkról, kérész érdekeinkről, svábbogár hiúságunkról megfélelkezve, fel tud emelkedni szemléletünk abba a magasságba, ahonnan szabályos rajzba fut össze a gödrök és repedések labirintusa, melyben - énünk börtönébe zárva - idelent bukdácsolunk.

Kapásra fellapozom megint.

„A középen álló emberé a jövő, aki szintetikusán kapcsolja magába a társadalom alsó és felső rétegét...”

Hm...

Egyszóval... nem a munkás és nem a kapitalista... hanem...

Hanem a polgár.

Mi polgárok.

Ligeti Pál meg én, Pali meg én.

Hisz akkor minden rendben van.

Az ember valahogy helyrebillenti azért a dolgot, ha rosszkedve van egész nap, és nem tudja, miért.

Egész nap vagy egész életében.

Egyik tudatosan, közvetlenül, másik némi vargabetűvel, az Eszme Zeppelinjén.

Ligeti meg van győződve róla, hogy a hatalmas, nagyvonalú vázlatból, melyre egy összefogó, egyetemes és egzakt Megismerés épületét emelhetjük fel, logikusan a dolgok rendjén derül ki, hogy a közeljövőben éppen az a társadalmi osztály, az emberfajta, az a „publique” veszi át a diadalmas vezetés szerepét, amelyhez véletlenül önmaga tartozik.

Magam viszont ráéisméltem, miért tetszett nekem, miért nyugtatott meg, esti olvasmányul, a háromezer éves hindu bölcselet egyik alaptétele, annak ellenére, hogy sohase szerettem a misztikus magyarázatokat.

Már megint megkaptam, reggel, azt a bírói felszólítást. Az ügyvédi költségekkel együtt csaknem kétszeresére emelkedett a követelés.

Egész nyilvánvaló, hogy felháborító és igaztalan volt az ítélet, azért nem akartam fizetni, még ha tudtam volna se. A cégnek, amelyik pörölt, nem volt joga kártérítéshez: irodalmi ügyekben járatlan és tudatlan bíró, rosszul értelmezte a szakértő nyilatkozatát, hibásan és helytelenül marasztalt el engem, ezt a felperes is jól tudja, mégis követeli rajtam a megítélt pénzt és a rengeteg költséget, amit neki kellene fizetni.

Ez bosszantott egész nap.

Ezért volt szükségem Buddhára. Ezért rokonszenves a kárma, mert enyhíti szenvedéseimet az ügyvédek karmai közt. Ezért íródott az egész Mahabharata...

Vigye el az ördög azt a komisz, gazdag kereskedőt, aki olyasmiért perelt be engem, szegény ördögöt, ami nem is jár neki... Talán, valamelyik megelőző életemben, én voltam Shylock, és ő volt az ártatlan keresztény... vagy ha így nem, abban is megnyugszom, hogy egy következő életben megveri az Isten, amiért most felhasznált ellenem egy emberileg igazatlan, de jogilag fellebbezhetetlen ítéletet.

1931

PÉNZBÍRSÁG

Műkedvelő jogbölcsélet

Valamikor magam is annak láttam a múlt század vallását, a fejlődéselméletet, aminek mutatta magát: egyetemes magyarázatnak. A dolgok gépies átalakulása, tökéletlenből a tökéletes felé, olyan eszményi rendnek tűnt, mint Isten mérnöki alkotása, a csillagvilág, ahol, ha szerkezetét, a természettörvényeket, ismerjük, remekül el lehet igazodni. Elég furcsa, hogy az értelem és tapasztalat fejlődése folyamán éppen az alapprincípium, a fejlődéselméletben való feltétlen hit gyengült, illetve módosult bennem - a dolgok gazdagodásának, bonyolódásának valamiféle folyamatát, most is érzem, de hogy ez a bonyolódás okvetlenül a fejletlentől a fejlettebb, a rossztól a jó, a hibástól a hibátlan felé mutató irányt jelzi, abban ma már...

Emlékszem például, ami a társadalmi törvények közül teszem az igazságszolgáltatást illeti, milyen szent borzalommal gondoltam a sötét középkorra, sőt a tizenennyolcadik századra, amikor, tudvalevően, merőben másféle, a mi humanista szemünkben lázító, barbár és primitív megfontolás alapján osztogatták az igazságot. Az adósok börtönének intézménye (még a múlt század elején is virágzott) hagyján - de mily szörnyűségnek éreztem, hogy csirkelopásért például felakasztották az embert, ugyanakkor, mikor a gyilkosság bűnét váltságdíjjal lehetett expiálni - minő gyalázat! és mily szerencse, a felvilágosodás századában élni egy „fejlettebb”, bűn és bűnhődés közti összefüggést világosabban látó társadalmi szellem légkörében!

Az életnek, mint legfőbb jónak, minden egyéb javak feltételének axiómája vitán felül állván, ma is hajmeresztő képtelenségnek látszik nagyobb kár okozójának minősíteni, súlyosabb következményekkel sújtani azt, aki meglop, mint aki megöl. Sajnos azonban, ez az egész

kérdés eltolódott a valóságban, s ha nem a kárt okozó, hanem a károsult szempontjából nézzük a helyzetet, különös tekintettel a világgazdaság állapotára...

Furcsa válaszokat ad az élet a feldobott, elvi kérdésekre.

Az önmagukat halálra ítélik (öngyilkosok) dermesztő statisztikája, az ok mostanában, egyre egységesebb képet mutat. Szerelem, meghasonlás, lelki válság, bűnbánás, betegség, egyre ritkábban szerepel - ezen a ponton mintha fejlődés mutatkoznék.

Egyetlen, reális, mindnyájunk által érthető, csaknem azt mondhatnám: ésszerű és elfogadható (tehát emberhez méltóbb) ítélet helyettesíti be őket: az öngyilkos anyagi helyzete, amin nem tud segíteni.

Nem „pillanatnyi elmezavar” többé, a régi séma szerint, sőt, inkább lucidum intervallum, világos pillanat, melyben a kor értelmes gyermeke felismeri, hogy nincs tovább, ki van kizárva a körből, amiért élt, a feltételekből, amik az élethez való kedvét meghatározták: meg kell halnia, mert annak, aminek született, nem élhet tovább, más pedig nem lehet belőle. A cserebogár, ha cserebogári életfeltételtől elesik, nem azért pusztul el, mert másféle élet általában nincs, mint az övé, hanem azért, mert pillangóvá átalakulni nem tud. Talán nem is akar, ez meglehet - soha nem fogom elfelejteni, hogy meglepett, gyermekkoromban, selyemhernyóim makacssága, amivel inkább sorra dögöltek, mintsem hogy megpróbálják legalább a nekik kínált másfajta levél fogyasztását, mint amire specializáltak magukat, a szederfa levelét.

Ez a mi polgári társadalmunk, mindenütt a kerek világon, a pénz útján való csereforgalom cserebogarává specializálta magát: nagyon rendben van tehát, hogy öngyilkosságának egyetlen elfogadható okát elmezavar helyett a pénzzavarban ismerte fel. Az öngyilkosság ilyenformán természetes halálává nemesedik, mihelyt a pénzzavar (mint ahogy napjainkban tapasztalható) általánosul - természetessé, legalább annyira, mint ahogy társadalmilag természetes halál, ha a gonosztevőt kivégzik.

Viszont bűn és bűnhődés között, ezzel egy kicsit eltolódott a rajongó humanizmus bölcsőjében kodifikált erkölcsi viszony.

Mivelhogy egyéni és közéleti s ezen keresztül lelki egzisztenciánk, hitelünk, hitünk, tehetségünk, képességünk, becsületünk, az élethez való minden jogunk társadalmi elismerése hovatovább egyetlen mérték serpenyőjén méretik fel: hogy van-e pénzünk vagy nincs - utóbbi állapot egyértelművé válik a halálveszedelemmel, annak előidézése a gyilkossággal, s ha önmagunk vagyunk okai, a bűnnel, amiért halálbüntetés jár.

És közeledik az idő, amikor bátran vissza lehet állítani a középkori büntetést - jobban fogjuk féltetni pénzünket, mint életünket. A közeledő vég jelképe nem a „fekete kéz” titkos levele immár, amit nevetve dobunk félre - hanem egy szabályszerűen kiállított fizetési meghagyás, amitől hideg borzongás fut végig hátunkon, mint a török államférfinak, mikor felséges szultánja elküldi számára a figyelmeztető selyemzsinórt.

1931

A ZONGORA VÉDELMÉBEN

Polgár, vigyázz a vártán!

- Hogy mivel töltöttem ezt az utóbbi tíz évet? - mondta a Polgár az udvarias és szórakozott kérdésre, megállva az utca közepén, a kérdező legnagyobb csodálkozására, mert nem várt ilyen hatást - hogy mivel töltöttem, azt kérdezed? - ismételte vadul, és megragadta a karját, mintha villám csapott volna le előttük - hát most ide hallgass, ha kérdeztél: meg fogom mondani neked, mert ebben a pillanatban jöttem rá magam is!

- Hallgass, ne szólj közbe! Jól tudom, ha szórakozottan kérdeztél is, volt valami öntudatlan lenézés a kérdésedben. Jól tudom, mást vártatok tőlem, tíz évvel ezelőtt... eleget hallottam jósolgatni, abban az időben... Amilyen ostoba voltam, még el is hittem... Hát igen, a Sándor... suttogtatók körülöttem... abból kiváló ember lesz... ilyen tehetséggel... ilyen tudással, mint az övé... Mert ez volt a beállítás, tudod jól...

- Hadd el, ne dadogj nekem boldogságról, elégedettségről, ami többet ér holmi ragyogó karriernél... És ne dadogj családról, gyerekről... Nem családról, nem gyerekről van szó... nem ezekért áldoztam fel mindent, ahogy ostoba ellágyulásomban már-már hajlandó voltam elhinni magam is... elmondogatván a leckét, hogy nincs okom megbánni semmit, megért egy életet, hogy a fiaim újra kezdhetik... hogy erre volt jó életem egyetlen, utolsó esélye, ez a tíz év...

- Hát nem! Hazugság! Nem róluk volt szó! Egy perccel előbb, ha kérdezel, talán ezt feleltem volna - de közben elmentünk itt a bank előtt, és rajtam, mint valami ájult fogfájás, gyógyíthatatlan köszvény, megsajdult a jól ismert jelzőharang: már megint elmaradtam kamat-részletekkel! Vigye el az ördög, rendezni kell, különben... különben mégiscsak elviszik végre a...

- És ahogy ez a tíz éve sajgó és csöngető és berregő és rekedten recsegő kolomp a nyakamon, összeesett a kérdéssel, egyszerre villámfényben lángolt fel előttem ez a tíz év, és most tudok már felelni neked. Hogy mivel töltöttem ezt a tíz évet, pajtás, azt kérdezed? A zongorámat védelmeztem, pajtás - a zongorámat védelmeztem, ahogy a katona védi hazáját... be voltam rukkolva, pajtás, szolgálatban voltam, katona voltam, pajtás, a fronton voltam, a lövészárokból voltam, harcoltam és verekedtem, egyetlen napi szünet és szabadság és kinevezés és kitüntetés nélkül és leváltás nélkül, utolsó csepp vérig, reménytelen és kilátástalan harcot, a zongorám védelmében!

- Bolond vagyok? Te vagy bolond, pajtás, hogy még nem látod világosan, így, ahogy én látom most! Igenis, ebben ment el ez a tíz év, a zongora védelmében, a zongorám védelmében, a zongoránk védelmében - az enyém és a mieink, a tieid is, ha tudni akarod! Mért, neked talán nincs zongorád - de bizony van! látom az orrodon, a réveteg tekintetedben, az árkokon a szemed alatt, a ráncokon a homlokodon, az őszülő hajadon, és úgy fordulok feléd, mint öreg, bolond Lear király az erdő viharában, szegény Tamáshoz, az örületnek egy világos pillanatában: - „Neked is van zongorád, bolond?”

Van bizony, hogyne volna, ne is felelj - van zongorád, pajtás, mert ez volt a jelkép és a cégér és a lobogó - zongora a hámszobás lakáshoz, zongora részletre. Beethoven-fejjel a falon, a középosztályú polgári család megalakításának alapköve, jogosultsága és megkülönböztető disztinkciója, amivel a proletár fölé emelt az önérzetes társadalom, fekete paroli a tisztí zubbonyon, cifra felesleg: zongora az ebédlőben, amitől elhiszed és elhitetted magaddal és másokkal, hogy középosztály vagy, államfenntartó elem, családfenntartó, fontos valaki, tarthatsz feleséget, gyereket, szakácsnét - zongora az ebédlőben, kezdődhet a komoly élet!

- És ott állt a zongora, áldozati oltára a Polgári Család kétszázados eszményének, ott állt az ebédlőben, mint római patrícius házában Vénusz oltára, és a feleséged Brahmstól klimperozott, és szó volt róla, hogy az Eroicát is megtanulja majd, bár egy kicsit nehéz, és Ervinnek és Bocónak is lesz zongora-kisasszonya, főként Bocónak, akinek abszolút hallása van, majd karácsony után, ha egy kicsit jobban megy - és így telt el egy év, idillikus szépségben, ebédlőben a zongorával, amit egy világrész összeomlása közben harcolt ki számodra a francia forradalom, amiért Danton és Desmoulin feje fűrészporba hullt - zongora az ebédlőben, háromlábú Pithia-szék, jósolva és hirdetve a polgárság történelmi szerepét, hogy a nyerselő és létért való küzdelem szennyes habjaiból kimentsen és megőrizzen valamit, ami túl van gyomon és élet harcán, nemcsak durva keret, cél és tartalom is, szépség, költészet, szférák zenéje, isteni intés, hogy küzdj és bízzál a jelben!

- És küzdöttél és bíztál, míg egy napon, ó, nagyon is hamar, elhangzott füled mellett, előbb csak halkán és óvatosan, mint a kabinokat sorba járó steward udvarias figyelmeztetése, a léket kapott luxushajó alattságában: Veszélyben a zongora!

- Már alig emlékszel, hogy kezdődött. Azt a kis izét, mi is volt csak, elfelejtetted kifizetni, többszöri figyelmeztetés dacára, és egy napon megjelent két úr, és körülnézett a lakásban, és először a zongorát írták fel, azt mondták, ennyi elég, és amennyiben három nap alatt. Aztán, ettől fogva, már a részletfizetési áruhitelt is csak úgy adták meg, ha a zongorára hivatkoztál... Kérem, mondtad gögösen, berendezett lakásom van... Zongora is van? - kérdezték, és te ki-düllesztetted a melled... és a három napból tíz esztendő lett, mint a mesében... Csodálatos volt ezzel a zongorával... Egyszerre csak kiderült, hogy olyan muzikális országban élsz, amilyent Rameau Franciaországa óta nem pipált még a világ: mindenki zongorát akart tőled, a te zongorádra fájt a foga kortársaidnak, a te zongorádat irigyelték tőled, azt akarta elvenni a fűszeres és a hentes és a norinbergi díszműáros, az állam és a kincstár és a bank és végén az uzsorás is, a vén Shylock, aki adott pénzt, de csak úgy, ha lekötötted eleven húsoddá és véreddé vált testrészedet, a zongorát... A zongora pedig, ott vicsorgatta száz fehér és fekete fogát, szűkülve, morogva, visszahúzódva az ebédlő sarkába, nem volt többé harmóniák dalos madara, reszkető, dühös állattá vált, akit neked kellett védeni, házőrző eb, aki mellől lassan szétszedték a házat, s akit neked kellett őrizni, megfeszülve, minden erőddel és tehetségeddel, mert most már egyre vadabb csatazajjal és hallalival tépték és cibálták... előbb kettő... aztán három... aztán mindenki...

- Igen... tépték és cibálták... mert ő volt az, most már tudom, ő a hírhedt vers fekete zongorája... akit vak mestere, a végrehajtó és ebei, tép és cibál - tép és cibál, ki a kezedből, fellelgyárad utolsó, fekete lobogóját! Ez a fekete zongora, pajtás, és nem az, amit a költő beszélt... Fusson, akinek nincs bora...

- Nekem már nincs... Neked még van? És ha nem bírom tovább... ha nem bírjuk tovább... ha nem tudjuk tovább öntözni vérünk fekete borával... ha görcsösen kapaszkodó, gémberedett karunk elernyed, és elengedi... mi lesz akkor? Szennyes hullámok a süllyedő hajó bordáit... Már csak a szalon áll ki belőle, az ebédlővel... most már csak a zongora, látod?... mi kapaszkodunk bele, vagy ő kapaszkodik belénk, már nem is tudom... Ázsia felől zavaros, sárga áradat hömpölyög, roncokat sodor a sziszegő buborék... árvíz sodorta mongol faházak deszkaroncsai összeverődnek, furcsa zene... facimbalom, amit emberi csontok pengetnek, egzotikus xilofon... ez volna ama chorus mysticus, a haldokló Faust hallucinálta távoli muzsika?... Egyre hangosabb lesz... Hallod még közben a zongora eltűnő szavát?... ezek a végső hangok... hallgasd csak...

A polgár megállt, fülelt... A csendes, budai utca egyik régi háza alatt ballagtak éppen - betett ablak mögül, a földszinti lakásból halkán, nagyon halkán, ismerős dallam szűrődött...

- Mozart Arabeszkje... igaz?

- Igen...

Csakugyan ezt a dalt pengette valaki odabent, a zongorán - vagy lehet, hogy csak a rádió szólt a régi, szegényes, háromszobás lakásban, árnyéka a zongorának, amit már elvittek egy ki nem fizetett adószámla fejében.

1931

SZILVESZTERI KIENGESZTELÉS

Melyben egy magyar író igyekszik hibáját jóvátenni

Mielőtt átlépném az új esztendő küszöbét - így szóltam magamhoz -, mérleget kellene csinálni lelkemben. Ki tudja, mi történik velem 1932-ben, nem jó lenne adósságokkal terhelve indulni át a bizonytalanba - lássuk tehát, mit tehetnék üdvösségem érdekében.

Ami hibát és bűnt mint magánember követtem el ebben az évben, mint magánember bántam meg és gyóntam meg magamnak, ez más lapra tartozik, illetve nem tartozik semmiféle lapra, mert ez nem híryanag és közügy. E hasábokon szigorúan csak azokért a deliktumokért kell felelnem, amiket úgynevezett írói munkásságommal kapcsolatban állapított meg és olvasott fejemre a fennálló erkölcsi rend védelmére s annak nevében való tiltakozásra magát hivatottnak érző szócsöve a konstruktív követelménynek.

Átlapozva a szerény munkásságomra vonatkozó közleményeket, három esetben látom magamat elmarasztalva 1931-ben. (Mellékesen megjegyezve, érdekes, hogy akinek tetszett, amit írtam, mindig csak élőszóban, legfeljebb levélben közölte velem - a nyilvánosság elé csak azok vitték véleményüket, akiknek nem tetszett.) *Hasműtét* című novellámról olvasom több szaklapban, hogy aláástam vele a sebésztanárok tekintélyét, mert benne egy goromba sebész fordul elő. - *Tanár úr, nem készültél* - című cikkemről azt írták, hogy az ifjúságot mértelyezem vele - végre egy a polgárság védelméről szóló írásom szociális érzékem nyomorékságának gyanúját terelte felém, jobbról és babról.

Érett megfontolás és bűnbánó magambaszállás - s némiképpen a tér- és időbeli erőviszonyok áttekintése - után arra az eredményre jutottam, hogy részemről semmi értelme a védekezésnek.

Ezennel van szerencsém bejelenteni, hogy nemcsak szánom és bánom hibámat, de kész vagyok eretnek tanaimat visszavonva, azokat jóvá is tenni, amennyiben bírám elfogadják ezt az elégtételt.

Kérem bíráimat, tekintsék a fent jelzett három dolgot meg nem jelentnek. Útmutatásuk szerint újra feldolgoztam a három témát, figyelembe véve a kifogásoló szempontokat, s alábbiakban van szerencsém felajánlani őket, abban a reményben, hogy a jövőben meg lesznek velem elégedve, és számíthatok rá, hogy az irodalmi igényeiket szolgáló novella, elmélkedés és politikai cikkszükségletük kiegészítése céljából esetenként szerény cégemet is felkeresik megrendeléseikkel.

ELSŐ DOLGOZAT

Gyomorszertartás

A kunókorabeli turáni és reneszánsz motívumokkal díszített orvosi kézferedő szobában ketten mosták kezeiket: doktor lovag kishegykúnfalvi Nemes Arisztid és doktor törökfülmételő Karakán Vazul főasszisztens sebmeszterek.

- Mondsza - szólalt meg ércesen Arisztid -, mondsza, mennyire gyönyörűen dolgozott ma ismét méltóságos főtanárunk, e rendkívül elbájoló modorú, kifogástalan úriember, mondsza.

- Mondsom - jegyezte meg Vazul, és a hű csatlós meghatottsága jelent meg arcán a nervus facialisától jobbra két centiméterrel egy hivatalosan megállapított és teljes állami fedezettel bíró pengő mekkoraságú területen.

E pillanatban belépett a Tanár.

- Is-ten hoz-ta - énekelte dallamosan a két főorvos, miközben felálltak, anélkül hogy előbb ültek volna.

- Nos, uraim - mosolygott kissé fáradtan a magas rangú tudományegyetemi tanár -, azt hiszem, hozzákezdhetünk legközelebbi feladatunkhoz: mint tudják önök, nemdebar, egy boldogtalan beteg ember- és honfitársunkat kellend segítség tárgyává magasztalnunk, akinek a mennyei gondviselés különös akaratából golyó került abdominális régiójába, amit a póri nyelvjárás e fogalom helytelen és ildomosnak nem mondható kifejezésével „has”-nak szokott jellemezni. Úgy gondolom, mindjárt át is mehetnénk műtőszentélyünkbe, ahol fent említett szenvedő ember- és honfitársunkat derék fogdmegeink már előkészítették. Előre, kedves és mélyen tisztelt társaim a tudomány berkeiben.

- Csak ön után, méltóságos Tanár úr - szabadkozott meghatottan a két főorvos.

- De nem, nem - pirult el a Tanár -, mi egyenrangúak vagyunk, és soha nem bocsátanám meg magamnak a szerénytelenséget, hogy elsőnek menjek be. Engedjék meg, hogy emlékezetükbe idézzem a Pintér-féle irodalomtörténet szép idézetét:

„Hódol az érdemnek, s nem tudja, nem érzi magát...”

Alig fél óráig tartó rövid és férfias megbeszélés után végre úgy döntöttek, hogy a műtőterem két ajtaján két oldalról egyszerre fog belépni a Tanár és az Első Asszisztens - a Második Asszisztens kívülről, az ablakon keresztül hatol be ugyanabban a pillanatban.

E különleges, úgynevezett introductus trilateralis-eljárás szabatos és tökéletes keresztülvitele (magát az eljárást több hazai szerző indikálta) természetesen a legnagyobb körültekintéssel történt: a gondosan fertőtlenített két ajtó, miután stopperórával összeegyeztették a pillanatot, amikor küszöbét átlépték, ragtapasszal zárták el - az ablakot viszont, melyen a Második Asszisztens nyomult a terembe, előzően leborotválták, és hozzávarrták a tetődeszkához.

Minden remekül sikerült.

- Ez szép munka volt - jegyezte meg Arisztid, lelkiismeretesen kerülve a szavakat, amelyekben „r” fordul elő.

- Valóban, uraim - mondotta a Tanár -, most pedig, rövid magunkba szállás után nézzük meg, hogy van a mi kedves betegünk.

Vazul a beteg fölé hajolt.

- Exitus lethalis - jegyezte meg. - Gyerünk, kezet mosni.
 - A golyó gyakran okoz ilyen elváltozást az emberi szervezetben - tette hozzá Arisztid.
 - Mondsza már - tűnődött Arisztid.
- És mindhárman kezet mostak.

MÁSODIK DOLGOZAT
*Iskolai történet a jóságos tanár bácsiról
és az elhamarkodott kisfiúról*

Egyedem-begyedem, na mit meséljen nektek író Bácsi, kedves kisfiúk-lányok, kis tanárok, kis igazgatók, kis apák-anyák, kis közönség, kedves kis emberiség a világon? Hát majd elmesélem az elhamarkodott kisfiú szomorú és tanulságos történetét.

Egyszer volt, hol nem volt, volt egy kacsalábon forgó középiskola, amelyben javában folyt a tanítás, csupa szépet, jót tanultak a gyerekek, én nem tudom, honnan vették azokat a csúnya gondolatokat.

Éppen csöngettek, és a vidám kedves kisfiúk kiszaladtak az udvarra játszani, hancúrozni, megymás.

Akkor jött a jóságos tornatanár bácsi, és azt mondta, na, gyerekek van egy szabad óra, játsszunk valami kedves társasjátékot, hát mit szeretnétek játszani?

Egyik ezt mondta, másik azt, volt olyan, aki tanárt szeretett volna játszani, olyan is volt, aki iskolás gyereket szeretett volna játszani, nem tudtak megegyezni.

Tudjátok mit, mondotta erre a tanár bácsi, játsszunk rabló pandúrt.

Ilyen kedves tanító bácsi volt ő.

Nagyszerű, nagyszerű, kiabáltak összevissza a kisfiúk, játsszunk rabló pandúrt.

Ki legyen a pandúr?

Senki se akart pandúr lenni.

Na majd leszek én, mondta erre a jókedvű tanár bácsi, csak hogy mutassa, mennyire szívesen játszik a gyerekekkel, mintha maga is gyerek lenne.

Na, és ki legyen a rabló??

A tanár bácsi hunyorított a gyerekeknek, ide figyeljete, most milyen jó hecc lesz.

- Te vagy a rabló! - kiáltott rá hirtelen a Bandi gyerekekre. - Na, megállj, te betyár rablógyilkos akasztófára való, vége az életednek, mars börtönbe!

A Bandi gyerek is belement a jó heccbe, egészen úgy tett, mint egy igazi rabló, elsápadt, és könyörögni kezdett és mentegetőzött.

Aztán eszébe jutott, amit Bőrharsnyába olvasott, sarkon fordult, és elrohant, hogy megkeresse a játékpuskáját, és eljátssza vele, hogy végez magával az üldözött és körülkerített rablóvezér.

De amilyen szeles és elhamarkodott gyerek volt, a nagy kapkodásban véletlenül egy igazi puskát kapott le a falról.

Ezzel nemcsak elrontotta a kedves játékot, de nagy szomorúságot okozott a jóságos tanár bácsinak, aki olyan kedvesen játszott a gyerekekkel.

Azóta nincs is kedve játszani.

Gyerekek, legyetek fegyelmezettebbek, és ne kapkodjatok.

Akkor majd megint fog veletek játszani.

HARMADIK DOLGOZAT

Politikai programom

Meggyőződéseem szerény. Olyan szerény, mint egy ibolya. Nem is mint egy ibolya, csak mint egy ibolyának a meggyőződése arról, hogy ő milyen szerény, ami végtelenül szerény vélemény, mert hiszen ha az ibolya túl szerénynek képzelné magát, akkor már nem is volna szerény - nem, az ibolya még mindig elbizakodottságnak érzi, hogy annyira tartja magát, mint amennyire tartja, pedig ő sokkal különb ennél, tehát csak szerénykedik. Nahát. Aki nálam szerényebb, az már csal.

Szerény véleményem szerint ugyanis bizonyos dolgokat meg kellene változtatni a világon. Ide tartoznak a társadalom bizonyos intézményei is.

Én nem vagyok a frázisok embere, tehát egész egyszerűen és szerényen mondok el bizonyos gondolatokat, amik e tárgyról eszembe jutottak, s amikkel talán szolgálatot tehetek a világnak.

Például arra gondoltam, hogy ezen a világon sok szegény ember van ahhoz képest, hogy olyan kevés gazdag ember van, ezen segíteni kellene. No, persze csak olyan módon, hogy ezzel ne ártsunk a többieknek.

Itt van például a munkásság.

A munkásságnak, kimondom kereken, még ha meg is köveznek érte, igenis joga van az élethez, és elég csúnyaság, hogy némelyek ezt nem akarják belátni. A munkaadók ismerjék el a munkásságnak az élethez való jogát, nézetem szerint, mert ha nem látják aztat be, akkor aztán ne csodálkozzanak, ha egyenesen ellenük fordul a munkásság, amiből aztán nekik lesz káruk.

Így képzelem én a világválság megoldását - lehet, hogy ma még túlságosan merésznek látszik ez az elmélet, de a jövő nekem fog igazat adni.

Azután itt van, mondjuk, a polgárság, ha szabad ezt a kifejezést használni.

Sok igazság van abban is, hogy a polgárságnak gyakran nehézségei vannak mostanában az életviszonyok miatt, és ezen csak úgy lehetne változtatni, ha - legyünk őszinték és nyíltak - mindent elkövetnénk, hogy a rossz viszonyok megváltozzanak, illetve módosuljanak kevésbé kedvezőtlen irányban, amiből számításaim szerint okvetlenül egy, a polgárságra nézve kívánatosabb gazdasági, társadalmi és politikai helyzet kialakulása következne be.

Természetesen, erről ma még korai volna beszélni, de meg vagyok győződve róla, hogy el kell következnie az időnek, melyben mindazon erők összefogása, melyek az ország, a nemzet, sőt az egész emberiség érdekében vannak hivatva előkészíteni a jövőt, meg fogja teremteni a mindnyájunk által oly hön óhajtott egységes és hasznos munkaprogram leghatásosabb kifejtésének feltételeit!

Addig is, fentiekre való tekintettel és a jó magaviseletemről, valamint munkanélküliségemről szóló okmányokat mellékelve, tisztelettel kérem a magas kormánytól alulírottak magyar királyi miniszterelnökké való soronkívüli kinevezését.

1932

KÖLTŐETETÉS

Legenda a huszadik századból

A költő nyomorban volt. Mindenki tudta, hogy a költő nyomorban van, ez úgy hozzátartozott a költő hírnevéhez, mint fényképein a szemébe lógó hajtincs és érdekes nyakkendői, verseiről nem is beszélve - ez a nyomorúság, s a rajongói és tisztelői körében köztudomású tény, hogy a költő éhezik, úgy hozzátartozott a költőről alkotott közvélemény képéhez, mint valami nemzeti hagyomány, természeti jelenség vagy metafizikai posztulátum, ami nélkül elképzelhetetlen volt a költő érdekes és népszerű alakja. A többi, kevésbé népszerű költő kicsit irigyen gondolt a költő nyomorúságára, hajlandók voltak lelkük mélyéig feltételezni, hogy e szuggesztív és körülrajongott nyomorúság nélkül félakkora sikere se volna a költő verseinek - könnyű neki, gondolták egy sóhajjal, ő nyomorban van, őt mindenki sajnálja és szereti és támogatja, olcsó siker! Egy kis éhezéssel, hogy el lehet kápráztatni az ostoba tömeget!

De ezt csak az irigy és komisz kollégák gondolták, ők is csak magukban. A közönség jó-hiszeműen rajongott a költőért, betéve tudták és szavalgatták a verseit, és a közönséges emberek helyes és egészséges ösztönével határozott összefüggést éreztek a költő tehetsége és a költő nyomora közt - hiszen az iskolában is úgy tanulták, hogy a lángész többnyire éhezett, kérem, az az Ady Sándor meg az a Verlaine Oszkár se volt milliomos, kérem, mondták egymásnak az emberek, mégis milyen nagy költők voltak, kérem.

A költő negyven éves volt, egy nemzedék nőtt fel, mely apáitól tudott a költő mérhetetlen nyomoráról - már példabeszéd és szállóige és állandó mérték volt ez a nyomorúság, ami nélkül igazán zavarban lettek volna a kartársak, hogy kire hivatkozzanak, ha a méltatlanul nyomorgó érdem és erény megszemélyesítésére kellett egy hatásos példát felhozni.

Azonkívül állandó téma is volt a költő nyomorúsága, társaságban, irodalmi beszélgetésekben - előkelő szalonokban, feketézés közben, egyike volt a legmeghatóbb jeleneteknek, mikor a ház ura, az ősz, művészetekben és művésztszadalmi kérdésekben járatos bankvezér, színházi trösztigazgató vagy kultuszállamtitkár rátért a kor pesszimiztikus ízlésének megfelelő fejtegetésre, hogy kérem, rettenetes világot élünk, igaza van annak a Spenglernek, hát lehetséges lett volna bármely más korban, hogy ekkora lángész, mint egy Skurek (mondjuk, így hívták a költőt), éhezzen, kérem, addig egy fityinget nem ér kérem a sokat emlegetett nagy kultúrája meg civilizációja, kérem, ennek a híres húszadik századnak, kérem!

Ezt a nézetüket nevesebb politikusok nyíltan hirdették, s a miniszteri beszámolóokban és újságbeszélgetésekben, publicisztikai vezércikkekben gyakran emlegették a költő tűrhetetlen és felháborító nyomorát. A riporterek kedvenc témája volt „Látogatás a nagy Skurek nyomortanyáján” „Skurek Henrik a matraccödörben”, „Beszélgetés a világhírű költővel, aki négy napja nem evett”, „Az Énekek Énekének sok millió olvasó által dédelgetett költőjét, Skurek Henriket, megint az utcai szemétlárában találták Szilveszter éjjel, amint csontot rágott”, és más, hasonló című színes tudósítások sűrűn jelentek meg a lapokban, hatalmas címbetűkkel, az első oldalon, és ezekből a tudósításokból egy egész újságírócsoport élt meg, mert amerikai és angol lapok dollárral és fonttal fizették az effajta szenzációt, különösen, ha a nyomorgó költő, a matrac és a szemétláda jól sikerült fényképének kliséit is mellékelte a tudósító, mélynyomásra alkalmas felvételben, a vasárnapi melléklet számára.

Különösen egy interjúnak volt nagy sikere a világsajtóban, amit nem kisebb személy, mint a fiatal Rockefeller folytatott a költővel, aki európai körútján mint a város nevezetességét, meglátogatta őt, s szemtanúk szerint könnyekre fakadt kedvenc költőjét ilyen elképzelhetetlen nyomorban látván. Visszatérve Amerikába könyvet is írt e találkozásról, amelyben kifejtette,

hogy okvetlenül tenni kell valamit a költő nyomorának enyhítésére, s felszólította a nagyhatalmakat, találjanak ki valamit ebben az ügyben. Az ifjú iparkirály érdekes és mélyenszántó művének nagy sikere volt, állítólag félmillió példány fogyott el belőle.

Élete utolsó éveiben a költőnek és az ő példátlan nyomorúságának népszerűsége akkora volt már, hogy mint Chaplinról és a Miki-egérről, szobrocskákat készítettek róla, amint csontot rág - ezért a szobrocskák s a különféle használati tárgyakra nyomott és vésett és himzett „csont-rágó Skurek”-ek nagy „divatban voltak” abban az időben, a férfiak kabalának használták, a nők harisnyán és fürdőtrikón hordták a költőt.

Az egész művelt világ által mélyen fájlalt és kárhoztatott éhhalála előtt mégis történt valami, amiből megtudhatta a világ, hogy a lelkiismeret s a nagyság iránti hála értéke nem veszett ki egészen annak a nemzetnek szívéből, mely a költőt magáénak vallhatta.

Utolsó esztendejében történt, hogy az úgynevezett kultúrpart diadalra jutása következtében olyan miniszterelnök került a kormány élére, aki első dolgának tekintette, hogy a méltatlanul nyomorgó költőnek elégtételt szolgáltatson az egész ország nevében.

Sikerült megszerveznie a megfelelő bizottságot, s néhány hónap múlva kipattant a szenzáció.

A kormány ötfogásos díszebédet ajánlott fel a költőnek, saját költségére, s a költő könnyezve és meghatottan elfogadta a hivatalos állam hódolatát és elismerését kifejező kitüntetést.

Karácsony hetének első napján zajlott le nagy érdeklődés mellett, az ünnepélyes aktus.

Az Akadémia ebédlővé átalakított dísztermében pódiumon és külön emelvényeken ültek a notabilitások, közöttük nem utolsósorban a rang- és pénzarisztokráciának azok a tagjai, akik titokban, de azért köztudomás szerint, erkölcsileg és anyagilag is támogatták a kormányt a szép mozgalom keresztülvitelében. Az ízléses ketreccel körülvett asztal jobb és bal oldalán a külön meghívókkal kitüntetett közönség foglalt helyet. Az asztal előtt volt az újságírók és fotóriporterek páholya.

A költő egyik himnuszának megzenésített hangjai mellett vonult be a rendezőség díszruhában - az alabárdosok megadták a jelt, s az egész gyülekezet felállt, mikor a költő elfoglalta helyét a díszketrecben, a monogramjával díszített, e célra készült ezüsteríték előtt.

Az ünnepi szónok lendületes és kimerítő beszédben méltatta e szép nap jelentőségét, s utalt a művészeteket pártoló római császárság nagy napjaira: Augustust emlegette és Maecenast.

Mindenki megilletődve bámulta a költőt, aki meghatottságában mélyen leejtette fejét a leve-sestányér fölé - s mintha csoda történt volna, mire a beszédet befejezték, a költő felemelte fejét: a tányér üres volt, s a költő könnyben ázott. Egyébként a többi fogás sorrendben így következett: kaszinótojás, vagdalt bélszín, szalonnás fogoly, eperkrém, sajt.

Utóbbi az első falat után kiejtette a szájából, mikor az ünnepi kritikus dicsérni kezdte meg-írandó műveit - később keresték a sajtot, de nem lehetett megtalálni, s a mendemondák követ-keztében a kormány kénytelen volt beadni lemondását.

1932

HORMONOK

Új tudomány, régi filozófia

Nincs nap, hogy valamelyik angol vagy amerikai világlap „tudományos” rovata világgá ne pattantaná a legújabb szenzációt: megint hormont találtak valamelyik laboratóriumban. A műveletlen közvélemény (mikor nem volt a közvélemény műveletlen?) már nem téveszti össze a mormont a hormonnal - előbbiről sejtik néhányan, hogy egy több férjűségben élő amerikai hitfelekezet: utóbbiról mindenki tudja, hogy az új Magisztérium, korunk alkímiájának reménysugara, életelixír, örök ifjúság köve, a meghosszabbított emberélet. Körülbelül azt a szerepet játssza, mint a múlt század közepén a gombák és baktériumok lázas divatja, s ha eredményeiben is olyan sikerrel végződik a hormonvadászok frontális áttöréskísérlete, mint amilyen a baktériumvadászok kalandjait koronázta: meglehetünk elégedve, laikusok és tudósok egyaránt. Mert bárhogyan vélekedjék az új felfogás a régi sikerek elméleti alapjáról, annyi bizonyos, hogy Pasteur és Ehrlich s a napokban elhunyt Bruce egy sereg betegségtől mégiscsak megváltotta a természetellenes halálra ítélt emberiség jókora tömegét: s hogy ma már a természetes halál ellen merészkedünk fellebbezést bejelenteni, legalábbis halasztást követelve az ítélet végrehajtásának, azt nagyrészt nekik köszönhetjük, és még valaminek, ami azonban...

Ami azonban már nem tudomány, filozófiának pedig, ha közelebbről megnézzük, nagy kiábrándultságot és visszaesést jelent a múlt század elszánt és büszke, szinte mámoros reményeikhez képest, amiből már-már új vallást csinált a természetszemlélet, tengelyében egy új istenséggel, az Élet Mindenhatóságában való hit eszményének nevében.

Nagyon hittünk az élet csodálatos erejében. A Teremtő Evolúció tana, Bergson és Lamarck, végtelen esélyekkel kecsegtette az emberi értelemben tudatossá vált, önmaga jelentőségére eszmélt Életjelenség szerepét erők és anyagok kozmikus színjátékában. Tudtuk, hogy az úgynevezett élettelen erők és anyagok mennyiségben és hatásban mérhetetlenül fölülmúlják azt a rendkívül ritka és nagyon csekély ellenállással felruházott kocsonyás valamit, amihez az ember is tartozik, de már-már úgy látszott, hogy e kocsonyába elrejtett titokzatos és minden más erőtől különböző impulzusnak sikerülni fog leigázni a többi hatalmas, de formátlan világkormányzót: nehézkedést, tömegvonzást, elektromosságot. S akkor mi leszünk a világ urai, s bolygók gépezetét mi lendítjük tovább, egy új genezis teremtoi, eleven és kézzelfogható istenek.

Most mintha kicsit lecsökkent volna ez a bátorság. Shaw Bernát nagyon érdekes Matuzsálemében, ebben a telivér angol Faust-legendában, szemlét tartva az életproblémájának százéves történetén, az értékelméletben arra a következtetésre jut, visszatérve a metafizika útvesztőiből, hogy életerő ide és szabadakarat oda, egyelőre az a helyzet, hogy akaratunkkal akkor se tudnánk mihez kezdeni, ha történetesen csakugyan felszabadulna a Mechanika Törvényei alól, egyszerűen azért, mert az Intellektuális és Teremtő Életerő megszemélyesítője, az Egyén, megismerendő feladatainak és vállalandó programjának ötödrészét se tudja áttekinteni hetven-nyolcvan év alatt, ameddig él - ahhoz, hogy egy übermensch-féle valaki szóba álljon vele, legalább háromszáz évig kellene élnie szellemi és testi frissességben: olyan csecsemőkre, mint amilyenek a mai nyolcvan esztendőes Bölcsék és Próféták, nemhogy az egyetemes életjelenségek irányítását, de még egy olyan aránylag primitív társadalmat se lehet rábízni, mint egy hangyaboly vagy méhkas.

Jöjjenek hát a hormonok, meghosszabbítani életet és fiatalságot, aztán majd meglátjuk, lehet-e valami egyebet is kezdeni az élettel, mint hogy leéljük - megéri-e tartalom és cél a keretet, gyertyabél a viaszt, amibe helyeztetett? E kor, melynek se vallása, se filozófiája nincs, pótolni és helyettesíteni egymást, nem véletlenül tette meg fétisévé és kabalájává a hormont, ezt a

rövid lejáratú, de legalább beváltható hitelt és illúziót. A vallás túlvilági örökéletet ígért, a bölcsesség vigaszt és megnyugvást a rövid életért - mind a kettőt hajlandók vagyunk beváltani, elzalogosítani a Tudomány ördögi zálogházában harminc-negyven esztendő közönséges „időtartam” meghosszabbításért, s még csak nem is lelki fiataltságot kérünk, megelégszünk a testivel, lelki nyavalyákkal és bánatokkal együtt, a rezsiben.

Egyénileg ilyen becsesnek - furcsa ellentmondás - azóta tartjuk az életet, mióta általában kezdünk kiábrándulni belőle. Mert ami a költészetet és filozófiát illeti, határozottan érezhető a kiábrándulás. Senki se hisz már a hegyeket mozgató akarát mindenhatóságában. A szkeptikusok és cinikusok megvető, sanda tekintetével nézi meg újra Európa Platón és Arisztotelész kategóriáit, s egykedvűen vonogatja vállát - ugyan mit akartok a szörnyűséges szavakkal, nagy ellentétekkel, hogy aszongya: Anyag és Erő, Szellem és Test, Forma és Lényeg, Halott és Eleven? Amit ti elevennek neveztek, jelentéktelen, múltó, alig észrevehető kis motoszkálás, szinte észrevehetetlen borzongás az örök múlhatatlan és halhatatlan Massa testében - egy kis viszketés néhány beteg csillag bőrén, önmagán kívül semmi nem tud róla, s nem fog tudni, ha elmúlik - avagy alkalmazkodott-e valaha Természeti Törvény az élethez, mint ahogy az élet törvénye alkalmazkodott hozzá - megállt-e már leeső kő, míg elfut alatta a nyomorult élőlény, mint ahogy az élőlény megállt és visszatorpant, helyet adni leeső kőnek, lecsapó villámnak?

A fák nem nőnek az égig - de a hegyek igen. S az ég kövekkel és csillagokkal van tele, s nem élők kísértetével - jöjj tehát megváltó hormon, nem beváltani a reményt, csak meghosszabbítani a kopott illúziót, hogy szüksége van reánk e halott kövekből épült világnak.

1932

KÉTSZÁZEZER ALÁÍRÁS

Elgyerekesedő világ

De igazán, gyerekek, mi történik itt Európában és már-már Amerikában is, van róla fogalmatok? Lapokat ti is olvastok, velem együtt, és mindenféle nyilatkozatokat a helyzetről és beszámolókat, hogy miként vélekedik Franciaország a németek legújabb kijelentéseiről, és hogy lesz-e gazdasági háború vagy nem lesz, és kávéházi asztal mellett vagy két akta közt a hivatalban, malom alatt és híd alatt elpolitizálunk még néha, derék csizmadiái és suszterei tulajdon életünknek - egyébként azonban csináljuk, amit lehet csinálni, betartjuk a rendeleteket (sokkal inkább, mint a törvényt), és csak azon imádkozunk, maradjon legalább így, ne legyen még rosszabb, mert akkor aztán igazán úgy lesz, ahogy még sohasem volt.

És nem vesszük észre, hogy már régen úgy van, hogy Rousseau *Társadalmi Szerződésével*, hivatásos államhatalom és városi polgár közti megállapodásnak ez örökérvényre méretezett alapvonalaival egy kis baj történt.

Még emlékezünk zavarosan valamiféle fogalmakra Platón politikájából, nép és szabadság és államérdek és egyebek. Egyébként azonban kicsit furcsa az egész. Elszoktunk tőle. Valamitől elszoktunk - de mi is volt az? Thuküdidész szavahihető tudománya vagy arisztophaneszi végjáték, hogy a Nép, felséges Démos, te meg én, ott nyüzsgött a piacon, beleszólt a dolgok menetébe, meghallgattatott, mint egyenrangú tárgyalófél, s ha ki okosat eszelt ki, fején találta a szeget szavával, szószerűről egyenesen a hivatalba ment, hogy a fején talált szeget ő verje be az alkotmány épületébe.

Hiszen ami a beleszólást illeti...

A lausanne-i leszerelési konferencia előkészítő bizottsága levélkét kapott Angliából. A levélke tíz csomagban érkezett, holott mindössze egy mondatból állt: tisztelettel alulírottak helyeslik a népek leszerelését.

Ezt a mondatot kétszázezer ember írta alá.

Impozáns szám, azt hiszem, körülbelül meg is felel az angol lakosság akkora hányadának, amekkoráról Einstein, aki ért számokhoz, állítja, hogy vétőjával eldönthet és megakadályozhat egy készülő világeseményt.

De ki hiszi közülünk, hogy meg is fogja akadályozni?

Ki hallgat kétszázezer ember szavára?

Hiszen arra a kétszázezernél lényegesen súlyosabb egyre se hallgatnak, akiről mindannyian tudjuk, tapasztalatból, hogy kormányoknál és államoknál és diktátoroknál világosabban látja események következményét, a jövőt: a költőre és prófétára.

Kire hallgatnak hát és egyáltalán... mire való az egész komédia? Azok a konkrétumok, amikből világunk áll, viselik még a régi neveket, elnevezéseket, amikkel annak idején jellegüket megjelöltük, mint valami régi épületet, aminek homlokzatán ott áll még a felirat, hogy „Színház” vagy „Parlament!” vagy „Iskola”, holott régen magtárnak és kaszárnának, legjobb esetben magánlakásnak használja őket a megváltozott világ. És megszokásból mi is mondjuk még, hogy Közvélemény és Nép és Népképviselő és Állam és Közérdek... ni csak, most veszem észre, ilyen dolog is van még a világon, hogy aszongya „Népjóléti Minisztérium”.

Közben pedig nagyon jól tudjuk, mi a valóság, te is meg én is, úgy látszik, mindenki nagyon jól tudja, mert hiszen hogyan volna lehetséges különben, hogy senki se csodálkozik, sőt, nagyon természetesnek találjuk mindennek éppen ellenkezőjét, amit ezek a szavak jelentenek. Természetesnek találjuk, hogy Európa közérdeke gazdasági háború, vámháború, fegyverkezés, és természetesnek találjuk, hogy állam és nép egymás ellen szervezkedik, és hogy közigazgatás alatt valami büntetőexpedíció-félét kell érteni, aminek célja, hogy a gondjára bízott lakosság élete minél kényelmetlenebbül és elviselhetetlenebbül rendeződjék be, szigorított böjtnapokkal, kemény fekhellyel és sötét zárkával.

De miért?

Bűnösnek érezzük magunkat valóban, vagy meglágyult az agyunk, hogy minden ostobaságra és képtelenségre, amit elkövetnek ellenünk, találunk magyarázatot, csak emberméltóságunk felhördülő tiltakozására nem?

Múltkor azt mondtam tréfásan valahol: ugyan mit teketóriáznak velünk leépítéssel, vesztegzárral, tilalmakkal? Adjanak ki végre rendeletet, hogy minden adóköteles polgár naponként tartozik jelentkezni közvetlen hatósága előtt, ahol két nagy pofont kap, mielőtt munkába indul.

Meg vagyok győződve róla, hogyha valamelyik tréfás kedvű minisztérium kísérletből meghozná és végrehajtaná ezt a rendeletet: semmi különösebb változás nem történne, még csak kormányválság se törne ki. Kicsit csodálkoznának az emberek, de másnap akadna már a művelt és jogvégzett publicisztika képviselői között, aki kifejtené, hogy a dolog némiképp kellemetlen ugyan, látszólag, de végeredményben erre az intézkedésre gazdasági és külpolitikai érdekből egyelőre szükség van, reméljük, hogy kedvezőbb körülmények közt elmarad majd az egész, legalábbis a két pofont leszállíthatjuk egy pofonra: most a világhelyzet

megköveteli tőlünk ezt az áldozatot, és aki nem látja ezt be, az nemzetfelforgató destruktív kommunista.

Gyerekek, gyerekek...

Azt régen látom, hogy második gyerekkorát éli Démos - de hogy ilyen vásott gyerek lett belőle, ki hitte volna?

1932

„ESEMÉNYEK LOGIKÁJA”

Tervek és ábrándok

Nem először írom le, ugyancsak idézőjelben, ezt a két szót - a világháború egy kései évében, kétségbeesetten kapkodva utolsó foszlányában a hitnek és reménynek, hogy a rossz szavaktól megromlott világot szavakkal lehet és kell gyógyítani, egész kis tanulmányt szerkesztettem ama képtelenség ellen, amivel akkori felelős politikusok és diplomata és fejedelmek az „események logikáját” emlegették, magyarázatául és mentségül mindannak, amit tettek, s főként, amit tenni elmulasztottak, mintegy áthárítva a felelősséget holmi szofokleszi Ananké nevében, egy új, semmitmondó istenségre, kit „Történelmi Anyagszerűség Principiuma” címen a tizenkilencedik század szofistái eszkábáltak össze, néhány rozoga tételéből a matematikának és statisztikának. Haragom, felháborodásom és ellenszenvem a rossz helyen alkalmazott frázis ellen egyetlen mondatban tört ki: mi felelős politikusokat nem azért ruháztunk fel végrehajtó hatalommal, mert az események, hanem azért, mert az ő logikájukra voltunk kíváncsiak, szemben az események logikájával, amelyről magunk is - nélkülük is -, bölcsen tudjuk, mit jelent számunkra: halált és pusztulást, összeomlást, menthetetlen zuhanást a sötétségbe.

Egy francia államférfi beszédében ma reggel megint felbukkant, újságbetűk közt, ez az „események logikája” - egy pillanatra fellángolt bennem a régi berzenkedés, a lélek lúdbőrzése - aztán legyintettem egyet: minek? Úgy látszik, nekik van igazuk - lám, az események logikája úgy hozta magával, hogy annyi év után ott tartunk, ahol a mádi zsidó, és ezen nem segít semmiféle fogalomtisztító szórszálhasogatás - az események logikája ma is úgy kívánja, hogy a cselekvés embere bízza magának és népének sorsát a képes kis kalendáriumra, amelyben olvasható, lesz-e eső vagy nem lesz-e eső - a gondolkodó pedig fogja be a száját, úgyse hallgat rá senki.

Az újság másik oldalán Európa-tata megszökött fiacskája, az Istentől elrugaszkodott bolsi-krampusz, foglalkoztatja megint a szörnyülködő jó kis testvérkéket. Megint ezzel az ötéves tervvel jönnek, most újabb határidőt jelentettek be, mit sem törődve az első bejelentés legalábbis részleges kudarcával. Tervet dolgoztak ki, amelynek alapján - „lehetetlent követelve, hogy a lehető valóra váljon” - 1937-re kétszer akkora ipari energiaforrást ígérnek az orosz népnek, mint amekkorával e pillanatban Amerika rendelkezik.

Ilyen kifejezés, hogy „események logikája” nem fordul elő a bejelentésben - vagy ha igen, más, nekik ellenséges népekre vonatkoztatva, nem önmagukra. Annál sűrűbben ilyenek: elhatároztuk, akarjuk, jónak látjuk, tehát végrehajtjuk, legalábbis igyekszünk végrehajtani.

Hát majd meglátjuk. Ember tervez, Isten végez - a magam részéről ugyan, ha Isten volnék, mindenesetre mulatságosabbnak találnám az olyan embert, aki legalább tervez valamit, még megkérdezésem nélkül is, mint az olyant, aki előre megnyugodva bölcs akaratomban, ölbe tett kézzel várja elkövetkezendő eseményekben megnyilvánuló végzésemet. Így, nyavalyás emberlétemre, sőt, embernél is nyavalyásabb költőlétemre, persze jobban vonzódok a nemes pátoszhoz, amivel a mai, humanisztikus államférfi beszél csupa mindenféle gyönyörű fogalmakról, kultúráról és civilizáció és a haza becsületéről és a francia génusz büszkeségéről és a gárdáról, mely magát meg nem adja, meg az események logikájáról is, csak éppen arról nem, amiről szó van.

Mert csupa költészet az, ami Európa politikai szószékeiről zeng feléd - a népek önérzete és önszerelme, önmagába vetett rajongó hite ditirambusokat csal e szép érzelmek tolmácsának ajkaira. Maga a költő azonban, hogy dolgát úgyis elvégzi a politikus, szemüveget tesz az orrára, és számolni kezd: összead és kivon, és nyugtalanul néz körül, újrakezdi és keservesen vakarja fejét, látván, hogy a kamatláb nem stimmel a verslábbal - baj lesz, ha el kell számolni.

Óda és himnusz és elégia helyett legszívesebben közgazdasági tanulmányt írna, ha értene hozzá.

Hitler, Világ és Stádium.

Caeterum censeo: Carthagonem, sőt Kardravágónem esse delendam.

1932

TÖRTÉNELEM

Káprázat sárga és kék szemüvegen

No, mi az, mi az, a viharhullámok csendesedtek el, vagy érdeklődésünk hullámai? Sanghaj körül még robban a srápnél, de három napja bel- és külföldi lapokban már nem a címdoldalon találok a beszámolót, hanem valahol a negyediken, a mindennapi, közönséges rovatok között.

Mint kiérdemesült pacifistát (kedves követőink már nem olyan lelkes, hogy így mondjam, nem olyan harcias hívei a világbékének, mint mi voltunk) megnyugtathatna ez a fordulat, ha a szürke, szinte átsítozó jelentésben kevesebb támadás és rombolás szerepelne, mint amennyi az első híreket emelte világszenzációvá. Így azonban ugyanaz a kényelmetlen érzés fog el, mint a világháború második évében, amikor a lapok uborkaszegzetről kezdtek panaszkodni, nem akadván egyéb híryanag, mint az „állásaink előtt heverő hullák” száma, ezresekben.

Mert íme, a címdoldalon szó se esik az érem másik, negatív oldaláról, ujjongó jelentésben nem közlik a felháborult közvéleménnyel, hogy minden rendben van, sikerült elfojtani a tüzet - a leszerelési konferencia napirendje éppen úgy hátra került, átlapozni való oldalakra, mint a két sárga magánügye, Mandzsúria és egyéb lappáliák. És elfoglalja helyét a mindnyájunkat közvetlenül érdeklő valóság, a körülöttünk zajló élet eseményei, amihez képest örök háború és örök béke unalmas iskolai tanulmány, elvont fogalom, halott ideák.

Ha a becsvágyó japán újságíró ma, pénteken, átlapozná az európai lapokat, egy kicsit el-restellné magát - úgy látszik, megbuktunk, nincs sikerünk, siklana át rajta, legjobban lesz abba-

hagyni az egészet, levenni a háborút a műsorról, nem érdekelnék a világot. Tessék kérem, ebben az újságban óriási címekkel egy nevetséges kis rablógyilkosságot tárgyalnak, amit tegnap követett el valami üstfoldozó cigány - akkora kép van róla, amiben háromszor elfér a bombavető repülőgépeinkről küldött rádiófotogram kliséje. És rablótámadás a Retek utcában és késelés a Három Hollóban és hitvesgyilkos zongoragyáros a bíróság előtt. Micsoda olcsó kabaré, operettprogram, érdemes ezeknek világgraszoló tragédiát játszani, óriási befektetéssel - első nap azt írják a kritikusok, hogy ilyen még nem volt a világon, hogy a következmények beláthatatlanok, hogy új korszak kezdődött az emberiség történelmében: másnapra kiderül, hogy mindenkit jobban érdekeli Pritty Prutty kisasszony esete a lelkiismeretlen csábítóval.

És ez nem is vicc: sok tapasztalattal igazolódott meggyőződésem, hogy kis és nagy események, megtörténések lehetősége egyáltalán nem független attól az érdeklődéstől, amit már megtörtént, hasonló kis és nagy események kiváltottak. Nagy háborúknak és kis gyilkosságoknak, persze, egyformán megvan a maga fizikai, a dolgok természetéből következő okszerűsége is - de nagyon tévednek a történelmi anyagszerűség makacs hívei, amikor mellékesnek tartják a szempontot, amit nem tudok másképp kifejezni, minthogy valamely esemény divatban van-e vagy volt-e, lehetségesnek tartották-e (tehát kívánták) vagy sem. Kétségtelen, hogy bizonyos fajta bűntényeknek divatja van - s hogy másrészt Napóleon karrierje a caesari és Nagy Sándor-i példa nélkül lehetetlen lett volna, azt senki nem fogja elhinni, aki csak az értelmével, de mindenki el fogja hinni, aki értelmén kívül a képzeletével is részt vesz valamely esemény értelmezésében.

Viszont, ha ez igaz, az is nyilvánvaló, hogy megtörtént események kommentálása vagy akár csak egyszerű regisztrálása, nyilvánosságra hozatala oka és kiindulópontja lehet hasonló eseményeknek - ez régi dolog, és nem is kényelmetlen felelősségérzéssel tölti el az élet „egyszerű” ábrázolóját - íróit és újságíróit egyaránt. A hősköltemények éppen úgy felelősek bizonyos mértékben, vérontásért és „katonai ösztöneinkért”, mint az ellenség, aki ezt az ösztönt kiváltja - ami pedig a sajtót illeti...

No de talán mégsem illik saját házamat és hazámat elárulni.

Hiszen csak ábrándozom.

Hogy a sajtó létfeltétele és alapja és jogosultsága az „esemény”, az kétségtelen. Hogy sajtónak és közvéleménynek lennie kell, az is kétségtelen - itt csak az a kérdés, vajon csakugyan nincs-e más „esemény” a világon, mint amit gonosz szenvedélyek és indulatok szültek?

S ha vannak - természetükből következik, vagy csak rossz szokás, hogy azok nem érdeklik a közvéleményt?

Mi lenne, ha valaki olyan újságot próbálna csinálni, aminek címlapján Sanghaj bevételének s a féltékeny csábító bosszújának napján arról számolna be, hogy Kovács Péter, legyőzve minden akadályt, mégiscsak elnyerte Takács Gizike rokonszenvét, és a szülők is beleegyeztek a házasságba?

Ez nem éppen olyan érdekes?

Vagy hogy Bogáréknak gyermekük született, és ennek nagyon örülnek?

Miért érdekesebb egy ember erőszakos és véres halála, mint egy másíknak születése?

Hiszen ha csak az kell, utóbbi is elég véres és erőszakos valami - csak azért nem volna hát kevésbé vonzó, mert öröm is fakad belőle, nemcsak szenvedés?

1932

DISZNÓ ÁLLAPOT

Látogatás a nagytétényi telepen

Véletlenül visz arra a tavaszi verőfényben kódorgó kocsi: eszembe jut, hogy tíz éve, minden nyáron, ahogy a balatoni gyors elszalad mellette, készülök meglátogatni, most itt az alkalom.

A kapu fölött két pompás szobor, befelé fordult malacok, nagyon ismerős - az ám, H. Winsloe Christa műtermében láttam, a jeles szobrásznő, azóta drámaíró és filmszerző lett, állat-mintázása nyilván csak stúdium volt, előkészület a kulissza és lepedő dicsőséges útján.

Igazgató és intéző szívesen fogadnak. Hát igen, ez a híres telep, teljes felszereléssel, hűtővel, vágóhíddal, feldolgozóval. Hatvanötezer sertés hizlalására és nevelésére épült annak idején, boldog békében: most tizenötezer az állomány, csak hát ezzel is...

De gyerünk sorjában, arra valók a szép, szabályos utcák, betonnal bélelt, tágas ólakkal két-oldalt. Szép, egyforma udvarkák - elől hatalmas hordó, abban keverik a moslékot, vályúba öntik aztán, nem nagy eset az egész. A sertés értelmes állat, betartja az emberrel kötött megállapodás feltételeit, nem kell tömni, mint a libát, védeni, mint a gyümölcsöt, válogatni neki, mint a selyemhernyónak - magától, minden kényszer nélkül valódi becsvággyal hizlalja fel magát odáig, hogy szuszogni se tud többé, megváltás számára a halál. Egész élete erre a furcsa, mániákus hízókurára van berendezve - egy szinte túlvilági, eszményi hivatás és kötelesség bűvöletében zabál és zabál, és nem törődik semmi egyébbel, az életnek nincs számára játékos öröme, könnyelmű kedve: a fanatikus rajongó típusa, ő, kérlelhetetlen vak-buzgója valami vallásnak, amit mi meg sem érthetünk, hacsak fel nem tesszük, hogy tudtunkon kívül e vallás istensége a mi gyomrunk táján uralkodik valahol - meglehet, hogy a sertés, lelke mélyén, hisz benne, hogy életét az emberi éhség oltárán kell feláldoznia, s lelki szemei előtt úgy szerepel pályafutásának célja, az emberi bendő, mint valami boldog mennyország. Mohamed kertje, Ábrahám kebele. Így nézve a dolgot, a puritán emberfélelem bajnokának tekinthetjük ezt a tiszteletre méltó állatot - kövér és piszkos testében tiszta lélek lángol. Mindig e fantasztikus lángolás állapotában láttam őt, nem is tudom másképpen elképzelni. Nézzétek meg, már mint malacot, ahogy a falusi utcán szalad, a konda közepén, hazatérve a makkos legelőről - nem néz se jobbra, se balra, lesütött fejjel lohol az istálló felé, magától befordul a kis kapun, nem ténfereg, báméskodik, mint a többi háziállat - gépiesen, egyformán szedi kurta lábát, s ha tréfából meghajigálok, vagy fülébe kapsz, oda se fordul, sivalkodik egyet, és szalad tovább a kötelesség útján. Iskolás gyerekek példaképeül szoktam őt idézni, az ernyedetlen szorgalom és jó magaviselet nevében.

Disznó, disznó, hát persze hogy disznó, de magasztos cél nevében disznó, és csak a szónak első jelentésében - átvitt értelemben semmi sem áll távolabb tőle, mint az öncélú disznólkodás. Átvitt értelemben sokkal nagyobb disznó nála a turbékoló gerlice vagy drágalátos rokonunk a szemtelen majom - az alattomos, aljas vágyait nagyképű, bölcs szakáll mögé rejtő kecskéről nem is beszélve. Nem hiszem, hogy a legagyafűrtabb adlerista vagy stekelista ki tudna analizálni belőle holmi perverz libidót vagy Ödipusz-komplexumot - s ennek nem az az

oka, hogy a Nagy Cél érdekében alávetik magukat a miskárolókés szertartásának: normális állapotban is előbb nekik az evés kötelessége, mint a szerelem joga. Ki ne hallotta volna, naiv rémüldözéssel, hogy a disznóanya például megeszi tulajdon újszülöttjeit, ha nem vigyáznak rá - a gyermekes érzelmesség bestiális szörnyűséget lát ebben, a gondolkodó számára az önnön gyermekét az Evés Szentségének oltárán feláldozó szinte metafizikai erő és meggyőződés példáját idézi ez a jelkép.

De nagyon is elragadott a hév - hiszen beszámolót akartam írni, most már néhány sorban kell összefoglalnom, amit láttam és hallottam.

Tehát sok disznót láttam egy rakáson, és tudomásul vettem a következő adatokat.

Sertésenyésztéssel jelenleg nem foglalkozik a telep, csak hizlalással. Ez azt jelenti, hogy vesznek sovány disznót, és eladják hizottan. Az utóbbi hónapokban, sajnos, nem stimmel a számítás - a disznót egy pengő húszért vették (kilóban); s most, miután rengeteg munkát és anyagot tömtek bele, kénytelenek eladni napi áron, hetven fillérért kilóját, élősúlyban. Tekintve, hogy a disznó legalább duplájára hízik, ez kétszer hetven, vagyis egynegyven volna, mint visszatérítés, vagyis húsz fillér haszon mutatkozna különként - a költség persze sokkal nagyobb ennél, s így végeredményben deficittel dolgozik az üzem.

Mint annyi más.

A disznók nem tehetnek róla. Ők híznak, ők megteszik kötelességük, egészségesek is, száz százalékig, hála a „szimultanozásnak”, a sertésvész sérüvésének, amin mindegyik átesik, mikor idejut.

Mi a baj?

Általános gazdasági válság? Transzfermoratórium, deviza - vagy mindez csak tünet, a spengleri összeomlás előjele? Világháború utáni lábadozás utóbaja?

Aligha. Legnagyobb konjunktúrát, telt házat, hatalmas hasznot és hozadékat éppen a határokat tökéletesen elzáró háborúban látott ez az intézmény - no, persze, a hadseregnek szállított, de különben is kedvezőbbek voltak a pénzvviszonyok.

Hitel volt, uram, hitel. Hittünk a jövőben, jó étvágyunk volt, hadikölcsönt jegyeztünk, és rajongó bizalmunkban a véres hurka adott erőt elviselni a véres átmenetet.

De most?

Már csak ők bíznak bennünk, e derék hízők, mi nem bízunk magunkban. A legszörnyűbb, erőszakos halál vár rájuk: végelgyengülésben fognak elpusztulni. Pokoli.

Még nem sejtik.

Még nem tudják, hogy a disznóállapotot a disznó állapotok determinálják.

S hogy vallás ide, vallás oda - a politika a követelmények tudománya.

1932

CÉLKITŰZÉSEK

Elcsendesülő Világ

Elcsendesülő Világ vagy elnyomorodó... az a kérdés, teleszkópon nézed vagy mikroszkópon. Láttál-e már utóbbi tárgylencséje alatt ázaléktól nyüzsgő vízcseppet? Mikor az ázalékosság közege kiszárad, ott az üveglapon néhány másodperccel a vég kezdete előtt, a röpködő és cikázó sürgés-forgás tempója jellemzően meglassúdik, mintha ellustulna az egész társaság, ímmel-ámmal mászkálnak, egymáshoz ütődnek, némelyik megáll, perdül egyet tengelye körül, eltűnődik, mint mikor valaki lihegve abbahagyja a rohanást, felteszi a kérdést, ugyan ki kerget tulajdonképpen, lássuk csak? Senki se kergetett, előbb se, s ebben az elcsendesedésben, mint a torzító tükör görbületén, egyszerre csak komikussá és értelmetlenné válik az a céltalan láz és erőlködés, ami megelőzte.

Nem tudok szabadulni ettől a banális hasonlattól. Ne felejtsük el, sokszor a hasonlóságok vezették rá a komoly tudományt azonosságok felismerésére. Valami effélett érzek magam körül: mintha beszáradóban volna a megnevezhetetlen közeg, amiben lubickoltunk, elhitetve magunkkal, hogy akaratumk és belátásunk, eszmények és célok irányítják az élet útját, mindenki számára külön megszabott pályavonalon. Mi ez a közeg? Kultúrának nevezi az egyik, a másik civilizációnak, gondviselésnek a vallás, termelési rendnek a szociológia. Láthatatlan és megfoghatatlan, de létezik, olyankor érezni legjobban, mikor fogyni kezd körülöttünk, szorít a kapca, s tátogva eszmélünk elhanyagolt fontosságára, mint az akasztott tót ember, nyeman Luft, hóhér bácsi, eressen el!

Célok, eszmények, erőpróbák, megvalósításra váró tervei az emberi génusznak?

A század elején elindított gépezet zakatol még, de mintha a kerekek forognának csak: nem hallom a motor megnyugtató berregését, valahol baj van a begyújtás körül, a vis inertiae dolgozik itt, semmi más, és mintha csendesedne az egész. Rohannak még az expresszvonatok, a repülőgép fent csillog a levegőben, s az óceán kék szalagjáért már csak gépiesen versenyeznek a transatlantic hajók. De a fedélzeten kevesebb az utas, s a hajójáratok egymás után jelentenek szünetelést, nem fizeti ki magát a befektetett pénz. Friedrichshafenben saját szememmel láttam, tavaly, azt az óriási hangárépületet, egy készülő, a mostaninál kétszer nagyobb Zeppelin tojását - a madárfióka azóta se bújt ki belőle, hallom, abbahagyták az egészet, Németországnak másra kell most minden garas. London, a 101-es kudarca után, nem is gondol további befektetésre, s a New York-i „Acron”-ról se hallani semmi újat. A tőke irtózik minden találmánytól, reformtól, a műszaki eszközök tökéletesítése körül: mielőtt fel- és becserélné régi masináját, újakkal és jobbakkal, előbb szeretné viszontlátni a régibe fektetett alapösszeget, már a kamatokról is lemondana, s kényszerítő körülmények nyomása alatt tudatosan készítvén elő tulajdon öngyilkosságát, a szabad verseny megfojtásával, Kreuger úr módszerével, aki drága pénzen vásárolt össze gyufapótló, gyufánál alkalmasabb találmányokat, csak hogy üzleti machinációit tető alá vigye, nem azért, hogy kihozza, hanem hogy el-süllyessze őket.

S lidérces látomásban ködlik fel előttem a jövő évezred távlatába vetítve, a kedves adoma hőse, Schwarcz úr, aki megállván Róma szentelt földjén, egy pogány templom romjai előtt, így replikázik, megvető ajkbiggyesztéssel, a cicerone magyarázatára, „micsoda? pogány templom? épült Krisztus előtt egyben? Hat sich ausgezahlt”! Képzeld el Sahwarcz urat, a jövő évezred alkonyán, egy Zeppelin vagy egy rotációs gép vagy egy felhőkarcoló romjai előtt, amit áhítattal mutat meg neki vezetője, mint értékes emlékét a mi „nagyszerű technikai

századunknak”, az ipari kultúra vallásának templomát. Micsoda? Épült a közlekedési kultúra bukása előtt, egyben? Hat sich ausgezahlt!

Célkitűzések?

Kérdezd meg bármelyik ismerősedet, akivel napközben találkozol, mivel foglalkozik mostanában - aztán juttasd eszébe, tíz év előtt, húsz év előtt, mik voltak a terveid, melyik sínen járt, hová függesztette tekintetét.

Görbe kis mosollyal legyint majd, még csak nem is mentegetőzik, nincs ideje rá, ne haragudj, kedves barátom, hogy itt hagylak, utol akarom érni azt a tizenkilences villamost, nagyon sietek.

S te tűnődve nézel utána, eszedbe jut, hogy néhány éve még kevesellte autója gyorsaságát, el akarta cserélni egy nyolchengeresre.

Körülbelül ez az arány.

Akinek tíz évvel ezelőtt legközelebbi célja gyáralapítás volt, külföldi kapcsolatokkal: az ma ugyanazt a merész vállalkozó kedvet és energiát ahhoz a reményhez fűzi, hogy tehetségeinek és képességeinek és energiájának százszázalékos felhasználása esetén jövő hónapra talán mégis össze tudja teremteni a tőkét, ami egy kabát vásárlásához kell, mert a tavalyit már nem lehet hordani.

A nagy szervező, aki azelőtt fürdővárost épített, legközelebbi ismerőseit hozza össze, betéti társasággá, hogy közösen béreljenek kabint a strandon - a nagy tervező, aki tegnap bele akart vonni abba az európai vonatkozású mozgalomba, ma reggel azt a tervet terjeszti eléd, amelynek megvalósítása esetén holnap meg tudja adni a tíz pengőt, amit ezennel kénytelen kölcsönkérni - a nagy feltaláló pedig feltalálja magát, és nem adja meg, miután neki se adták meg, inkább elkerül, ha meglát az utcán.

Politikai egység, közös vámhatár, leszerelés, Európai Egyesült Államok, jövő nemzedék előkészítése, egy szebb jövő akaratában?

Egyelőre azt a Duna-konferenciát kellene összehozni valahogy, ha lehetne, meg azt a másik izét, de el kellett halasztani, mert Tardieu beteget jelentett.

Ismerjük az ilyent, én is beteget szoktam jelenteni. Biztosan nem volt pénze villamosra, vagy a szmokingja nem volt kivasalva, mert a szabó számlát küldött a szmoking helyett.

Kapd el a szemed, isteni Szemlélő a mikroszkópról: egy perc, és állóképpé merevül a nyüzsgő ázaléktömeg.

1932

„MAGÁNAK KÖNNYŰ, MAGA CSAK LEŰL...”

Válasz Kovács úrnak

Igen, egyszer már válaszolni kellene Kovács úrnak - mert eleinte csak legyintettem, akárhány példányban sóhajtottam felém Kovács úr kovácsi bölcsességét. Az emberi fajtát, gondoltam, akihez közöm van, mégse Kovács úr képviseli, az emberi fajta rokonlélek, és megért engem, és együtt nevet velem Kovács úron, összezenetünk a feje fölött. De mostanában, néhány év

óta, mintha nem külön-külön, elszórtan sóhajtaná Kovács úr ezt a dolgot: mintha összefolyának a hangok, és egyre sűrűbben és egyre hangosabban zeng, és nemcsak alulról és oldalról, hanem felülről is, mintha felhőkből szólna, abból a mérhetetlen magasságból, ahol a világ sorsát szemlélő Úristen és a világ sorsát intéző Miniszteri Szakreferens trónolnak, békésen, egymás mellett.

És már nincs kivel összevetni, kiabálni és ágálni kell, és szóba kell állani Kovács úrral, válaszolni kell, és meg kell kísértetni a lehetetlent, hogy megmagyarázzam neki ezt a dolgot.

Felelni Neki, mikor irigyen s ugyanakkor bizonyos megvetéssel, a dolgos ember megvetésével, legyint: „Magának könnyű, Szerkesztő Úr, magának könnyű, Kedves Mester, maga csak leül, és ír valamit, és kész, mi kell magának? Egy darab papír és egy ceruza, mit tud maga - magának nem kell berendezés és bolt és felszerelés és diploma és összeköttetések és befektetés - maga csak leül, és ír valamit...”

És még szép, ha nem teszi hozzá „azokat a marhaságokat”, mert ha marhaságnak nem is meri érezni, mindenesetre haszontalanságnak érzi, ha csak nem kiadó véletlenül Kovács úr, s így valamicskét mégiscsak keres rajta. És már egészen közletről hallod, mint a mennydörgést, s ha nem is szóval, intézkedéseken és cselekedeteken át, ezt a „magának könnyű”-t érzed ki-csengeni a Magas Államoknak írókról és irodalomról való felfogásában.

Mert nekünk úgyis könnyű, tehát mikor spórolni kell, először is az újságpapíron spórolnak, hiszen az írónak nem fontos, hogy megjelenjen, amit ír - tintát és tollat kap eleget, mulassa ki magát otthon, egye fene.

S mivelhogy nekünk könnyű, tehát miről van szó? Már megint jajgatnak az írók? Na, szakreferens úr, utaljunk ki ezer pengő tanulmányi díjat.

Ezer pengő tanulmányi díjat, az egész magyar irodalomnak.

Hiszen igaz, ezer pengőért annyi tintát lehet vásárolni, hogy tíz esztendeig mártogathat vele egyfolytában háromszáz magyar író. És mi kell egyéb, annak, akinek olyan könnyű, hogy csak leül, és mártogat?

Itt van például a sport, az egészen más. Arra bizony áldozni kell, még ha szorul is a kapca - ahhoz triko és tornacipő kell és korlát és úszómedence és salakpálya és tréninghez való idő, gondoktól való mentesség. Vagy itt van a tudomány nemde, ahhoz laboratórium kell és drága műszerek és tudósok, akiknek ennyi meg ennyi évig tanulni kell, hogy szakemberei lehessenek a szakmának - vagy itt van a kereskedelem, ahhoz áru- és pénzhitel és bolthelyiség kell, vagy az ipar, az se létezhet gépek és gyárak és munkások nélkül, vagy a gazdaság, jaj ám, ahhoz meg pláne, hízalási kölcsön, építési kölcsön, húsz év alatt lejáró, mindezek a dolgok nem várhatnak, ezeket istápolni és támogatni és öntözni kell, még akkor is, ha csak nagyon csekély százalékban térítik vissza a beléjük fektetett anyagi energiákat.

De egy író, aki csak leül? Minek azt támogatni, mikor ott hordja magában a tőkét: azt a bolondos, játszadozó, fűrfangos képzeletét nekije, hogy mit ki nem fundál vele az istenadta! Minek támogatni a tőkét, nem igaz? Még nem mondom, ha festő vagy szobrász, vagy muzsikos: a vászon, ecset, műterem, hangszer, ezek mégiscsak kóstálnak valamit. Aztán meg ki hallott olyat, eleven emberbe pénzt fektetni?

És el kellett némulni, évszázadokon át, nemcsak szeméremből. Valaki egyszer kitalálta a kagylóhasonlatot a költővel kapcsolatban, és ebből a kagylóból azóta nincs menekvés, ettől a kagylótól koldul - úgy is néz ki - a tizenennyolcadik század óta Európa szellemi arisztokráciája,

egész szellemtörténete. A kagylóhasonlat szerint, ugyanis, valamint az igazgyöngy úgy jön létre, hogy holmi beszorult kis szilánk izgatja a kagyló érzékeny bőrét, azonképpen a költő annál remekebbet alkot, minél jobban szenved. Tehát nyilvánvaló, hogy tőke és állam és társadalom nemcsak hogy bünt nem követ el az íróval szemben, amikor szenvedni hagyja, de egyenesen jót cselekszik vele és önmagával - a szenvedésből igazgyöngy lesz, és mi kell egyéb költőnek és társadalomnak? És most már hiába ordítasz és kapálózol és hadonászol, magyarázgatván, hogy a lelki igazgyöngynek legfeljebb lelki szenvedés lehet a feltétele (ha igaz az egész émelygős és ostoba hasonlat) - önéik sokkal kényelmesebb azt a szenvedést érteni ezalatt, amit üres gyomor és lyukas nadrág, fűtetlen padlásszoba és hivatásának magasztos érzetétől fűtött végrehajtó okoz.

Vagy ha nem ez, ha vargabetűvel valahogy mégis kivágja magát az író, más műfajban, mint amire hivatott - ugyan miféle igazgyöngyöt izzad ki a lelkiismeretfurdalás, hogy a vargabetű valóban inkább volt méltó vargához, mint íróhoz. Hányan vannak Európa nagysikerű írói közül, akik elmondhatják, hogy lelki függetlenségük feltételeit, a testi függetlenséget a cél feláldozása nélkül verekedték ki, soha nem hallgatva másra, mint a géniusz sugallatára?

Nem így festene Európa szellemi térképe, ha sokan volnának, kevesebb volna a konferencia és nemzetközi tárgyalás és a szebb jövőt előkészíteni hivatott világértekezlet, melyeken lángeszű politikusok veszködtek - hiába - elemi iskolába való feladatokkal, hogy eredmény nélkül széledjenek szét, miközben rongypapírról és könyvespolcokon porladó betűkből hangtalanul és visszhangtalanul ordít a világos megoldás. Mert ha többen volnának, talán mégis helyet tudnának szorítani maguknak a szószéken, amit elbitorol tőlük kicsinyes, mohó érdek és jelszavak mögött bujkáló butaság.

Nem, nem, hiába - nem tudom megmagyarázni Kovács úrnak, hogy mielőtt leültem, valami más is történt velem, és ez a valami nem is volt olyan könnyű - ez a valami kicsit többbe került nekem, mint az a testrész, ami számomra a leülést, az ő számára pedig a rólam való véleményt lehetővé teszi. Jönni kell valakinek helyettem, aki éppen úgy meghatározza, éppen úgy minősíti számára az író, mint ahogy az orvost, az ügyvédet, a politikust, a kereskedőt, a gyárost minősítik, diplomáciával kinevezéssel, iparendéellyel és anyagi támogatással.

Amíg a társadalomban való szerepünk nem lesz ilyesformán szentesítve és elismerve - addig nekünk talán könnyű, de a világnak, amin segítenünk kellene, ha hagynának bennünket - a világnak egyre nehezebb lesz a dolga.

1932

ÖRDÖGI SZÍNJÁTÉK

a pénz tragédiája

Reggel hivatalos felszólítást kaptam. Egy polgártársam negyvenpengős tartozás miatt csődöt kérvén ellenem, a bíró vagyontalansági esküt akar, és figyelmeztet, hogy meg nem jelenés esetén elővezettet, sőt, előzetes őrizetbe vételemet is elrendeli. Negyven pengőről van szó.

Bár valahogy csak elintézem a dolgot, elég ijesztően hangzik az egész (úgy tudtam, az adósok börtönét eltörölték), s az eseten való töprengés nem nagyon alkalmas rá, hogy vidám hangulatban fogjak napi munkámhoz. Lesietek az utcára, gondolom, majd csak látok vagy hallok valamit, ami megvigasztal, új kedvet ad az élet folytatásához.

Az ám. Ahogy kinyitom az újságot, nagy betűkkel a nap szenzációja: egy hetvenkét éves kereskedő, a város egyik legnépszerűbb és legismertebb nevének viselője, anyagi összeomlása miatt a Dunába ugrott. Szépen beugrott, mint valami kis cseléd, aki csalódott az életben.

Tulajdon bajaimon túl gépiesen dolgozni kezd bennem a mesterségem gyakorlása közben beidegzett kotnyeles fantázia: beleképzelni magam egy ismeretlen lélek állapotába, hogy történik az ilyesmi, minő indulatok ólomsúlya húzta a víztükör fölé az öregurat, mit érzett, gondolt és a többi. Egy bizonyos: hetvenkét év tapasztalata és edzettsége nem volt elég hozzá, hogy egyéb utat lásson maga előtt, ennél a szívszorongatóan közönségesnél és gyermekesnél. Nyilván úgy látta, nincs tovább, enélkül is vége mindennek, a maga természetes módján - tulajdonképpen a természetes halált helyettesíti be az öngyilkossággal.

De mi volna ez a természetes halál? Elsorvadás a szegyénytől, bánattól - vagy egész barbár, állati értelemben vett tehetetlenség: éhenpusztulás?

Mégse valószínű. Ahogy bánatosan tovább bandukolok, kirakatok húzódnak mögém. Fűszerbolt, suszter, szabó, kalapos, konfekció üzlet, drogéria. Nézem az árakat, költségvetést csinállok. Kiderül, hogy legfeljebb két pengőért annyi ízletes és egészséges ételt vásárolhatok, amennyi bőven elég egy napra - cipő, ruha, kalap, szappan -, ha szerény vagyok, mindez együttvéve még mindig olcsóbb, mint amennyiből egy munkás létminimuma, saját személyére, kitelik. Bőven van áru, az egész világon, ez köztudomású, hiszen mindenütt túltermelésről jajgat az ipar, nem bírja a versenyt. Dühöng az olcsóság, papírból csinálnak házat, gumiból cipőt - a gyáripár egyebet se tesz, száz éve, csak növeli a tömegprodukción, kétszer annyi ember számára készíti a szükségleti cikkeket, mint amennyi él a földön, ma már az unokáim számára gyárt szövetet és biciklit és konzervet, elárasztja a fuldokló piacot. Lehetetlen, hogy ez a hetvenkét éves kereskedő ne jutna élelemhez és ruhához, hátralévő napjaira, akármilyen minőségben - hát akkor mi a baj, miért akart eldobni egy életet, aminek elsőrangú feltételei, a külső keret biztosította volna a belső tartalmat?

Ez a tartalom vált számára elképzelhetetlenné.

Ezt a tartalmat tette üressé, értelmetlenné, elviselhetetlenné, nemcsak az ő, mindnyájunk számára valami - ezt a belső képet szívta fel magába a keret, ezt a lényegét ölte meg valami szerencsétlen formaság, ezt a célt takarta el szemünk elől az egyetlen eszközben való vakhit és rögeszme. Itt állunk, egy tejjel-mézrel folyó paradicsom közepén, elátkozott Ádám és Éva, és nem tudunk mozdulni, bénán tátogunk, s nem marad más számunkra, minthogy felakasszuk magunkat a Tudás Fájára, melynek gyümölcsét megízleltük.

Micsoda rögeszme ez - meg kell hogy nevezzem?

Az öregúr, elérkezvén alsó határához annak az életstandardnak, amit a mai polgár számára egy bizonyos vagyoni helyzet biztosít: ezt a határt az életlehetőség határával tévesztette össze, úgy érezte, feneket ért a süllyedésben, nincs tovább. Nem vette észre, hogy egy bizonyos osztályréteg színvonalának határán van csak: két emeletet elválasztó lemezen, amit az építészek síkfödémnek hívnak. Ennek a lemeznek a felső lapját hívják csak padlónak - alulról plafon a neve, legmagasabb pontja egy következő lakásnak. Csak egy kis erő és bátorság kell hozzá, keresztülrúgni, s a következő társadalmi osztály tetején kezdek újra az életet. Persze, ebben az osztályban más feltételek uralkodnak, új embereket kell megismerni, új tartalmat kell keresni, szakítani kell környezetünkkel, s ehhez kevés embernek van bátorsága.

Nem mintha olyan nagyon szeretnék egymást ebben a mostaniban. De nem enged a rögeszme bővölete. A rögeszme neve: pénz. Nem arról van már szó, nem arról ismerjük meg egymást,

nem azt keressük többé egymás arcán, amit eredetileg embernek nevezünk egymásban: egészség, erő, tehetség, kedv és minden egyéb, ami alkalmas rá, hogy egymás örömének forrásává avassa az embert. Van-e pénzed, vagy nincs - ez itt a kérdés, ezt próbáljuk leolvasni egymás nyugtalan szeméből: a többi nem érdekel. Mert ha van pénzed, akkor lehet keresni rajtad, elvenni tőled - ha pedig nincs, akkor védekezni kell, nehogy elszedd az enyémet. Minden egyéb elvesztette jelentőségét - atlétája lehetsz test és lélek képességeinek, vagyonod és javaid lehetnek és kincsed a föld alatt és birtokod a földön és mennyországban, lehetnek földjeid is és marháid (lásd: nyomorgó földbirtokos és háztulajdonos), ha nyersanyagod nem váltható be pénzre, nem állnak szóba veled, nem vagy senki többé, a pénz arcodba nevet, szemedbe köp, legyint, és tovább rohan. Egy új jelenség a világban: az ingatlan elvesztette hatalmát, a pénzhez menekül a tőke, pénzzel veszi körül magát. Minden egyéb értéket denaturált a pénzszlop ingadozása az értékelés barométerében - nincs többé neved és házad és tőkéd, csak amit pénzzel lehet mérni. Az amerikai emberértékelés „how much is he worth” (hány dollárt ér ez az ember?) világmértékké vált, s közel az idő, amikor, mint a New York-i utcákat, az embereket is egy számmal fogjuk megjelölni, név helyett: doktor Százezer Pengő, gróf ötvenezer Font, Kétmillió Shilling, a kiváló drámaíró és költő. Immár nem a bőre alatt hordja pénzét a gazdag ember - kiteszi, hogy lássák, különben nincs becsület, becsülés, rokonszenv, megértés, szeretet és bizalom. Nem a bőre alatt valóban - a bőre fölé rakja ki, mint a halpénzt, mint a halpikkelyt, mert nem védi immár meztelen testét semmi más a rettegésre és félelemre és megfélemlítésre ítélt elátkozott poklában Tantalusnak.

Mit ért hát akkor a bölcs tisztesség, józan és ildomos gazdasági elv, hogy stabilizálni kell a pénzt, fix mértéket kell csinálni belőle az értékek ingadozásában - mit ért, ha ebből a mértékből borjúbálványt csinált a tehetségtelen, ostoba tőke, korcs epigonja a tevékeny, nagyszerű ösöknék, bálványt, ami nemhogy elősegítené, inkább megakadályozza az egészséges anyagcserét?

Akkor inkább jöjjön meg újra a devalváció, infláció vagy akármi - inogjon meg és dőljön le az oszlop, amiből bálványt csináltak. Ijedtükben, kapkodva, hadd keressenek más értéket az ostoba bálványimádók - egyszer talán ráhibáznak a valódira, amiről ma még beszélni se lehet, még suttogva se, nehogy elárulod magad, nehogy megtudják, hogy nincs egyebed, elveszett ember, boldogtalan öngyilkosjelölt, aki nem tudod beváltani váltódat, mert csak Isten írta alá és a természet rendje, rossz kezesek a talentumra, amit azért adtak, hogy megsokszorozd.

1932

NÉMET ISKOLA

Gyerekek és felnőttek számára

Kisebbik fiam a Damjanich utcai Reichsdeutsche Schuleba jár, most fejezték be az évet, sportünnepéllyel egybekötött kirándulás keretében, ahonnan nagy diadallal jött haza, díszesen kiállított oklevelet lobogtatva. Az oklevelet az iskola állította ki, bizonyítván és büszkén dicsekedve, hogy tanulója futásban, ugrásban és labdadobásban győzött „Sieger im Dreikampf”. Hogy Cini ezek után holmi fiók Nurminak képzeletét magát, semmiképpen nem akadályozza egy esetleges nurmiválevésnek, amitől ugyan Isten óvja szegényt - csak régi meggyőződésemet és tapasztalatomat akarom ezzel jelezni, hogy a pedagógiában száz gáncsnál, kifogásnál és

szidásnál hasznosabb és termékenyebb egy kedvező pillanatban alkalmazott dicséret és elismerés, még ha tudatosan túlzott is.

A pesti német iskolában nincs ebben hiány. Aránylag sűrű időközben kapnak értesítést a szülők, a gyerek képességeit és szorgalmát, még egyéni jellemét is megbírálják, mindig kiemelve a jó és biztató jeleket a rossz és lehangoló vonások rovására. Valahogy azt érzi az ember, hogy ez az iskola örül a növendékeinek, szereti őket, és külön-külön mindegyik nevében, legalább annyira becsvágyó, mint a szülők, azzal a különbséggel, hogy az iskolai szeretet mindig buzdít, míg a szülői szeretet sokszor elpuhítja a gyereket.

De különben is nagyon kitűnő iskola ez, sokat tanulnak, könnyedén és nagyképűség nélkül, van játék, verseny, gyakorlati ügyeskedés bőven. Az egész fölött legjobb értelemben vett német humanista világszellem lebeg, a régi német erények szelleme, az új német hibák nélkül. Van külön magyar oktatás is, és nem vettem észre, hogy a magyar fejlődés tekintetében visszamaradnának a gyerekek a hivatalos oktatási nyelv keretei közt.

Eszem ágában sincs reklámot csinálni, hogy most gyerünk, írassuk gyermekünket német iskolába. Inkább arra gondolok, hogy semmiféle iskolának nem árt, ha tanításon kívül tanul is, ott és azt, ahol és amit érdemes megtanulni egymástól, a világ minden iskolájának, még a magyarnak is. Okos pedagógiát bátran tanulhatunk a németektől. És még sok minden egyebet: kitartást, komolyságot, a haladó tudományok áhítatos tiszteletét, tárgyilagosságot a dolgok megítélésében.

Sok mindent.

Bányászatot, kohászatot, gépipart, filmgyártást, komlótermelést, üvegfinomítást, optikai műszerkészítést, planetáriumot, tudógyógyászatot, papírórlést, könyvkötészetet, fotografálást, rádiófelszerelést, gumifeldolgozást, léghajózást, nyelvészeti segédtudományokat, numizmatikát, bélyeggyűjtést, atomrombolást.

Érdekes, hogy ennyi mindent, és hogy Meskó képviselő úr ennyi minden közül, amiben tanulhatunk a németektől, nem tudott választani magának valami jó dolgot, például tudógyógyászatot - nem, neki pont az újfajta német borbélyipart kellett választani, amiben a németek napjainkban sokkal rosszabbak, mint mi. Most aztán tessék megnézni a bajuszát, borotválva is van meg nem is, az egész úgy néz ki, mint két rosszul sikerült angolflastrom, siralmas látvány, a derék, tehetséges magyar borbély lesüti a szemét, ha ilyet mutatnak neki.

Ha címet látok valamelyik újságban vagy tudományos szaklapban, hogy mondjuk, valaki felfedezte a rákbetegségnek sztratoszféra utazással való gyógyítását - mint lelkes és érdeklődő ember, okvetlenül elolvasom a tudósítást. De ha az van a címben, hogy valaki felfedezte a rákbetegségnek ráolvasással való gyógyítását, okvetlenül tovább lapozok. Nem azért, mintha valószínűnek tartanám, hogy a rákbetegség meggyógyul a sztratoszférában, hanem egyszerűen azért, mert ilyet még nem hallottam, és tekintve, hogy a rákbetegségnek eddig még nem találták meg a biztos ellenszerét, az eddig alkalmazott eljárások közt ez az ellenszer, ha meglesz, az ezután feltalálendő eljárások közül kerül majd ki. Akármilyen valószínűtlen marhaság, így első hallásra, a sztratoszférakezelés, megvan az az előnye, hogy még nem próbálták ki. Tehát van egy ezrelék esély benne, hogy a sok kipróbálásra váró módszer közül ráhibáztunk az igazira. De a ráolvasással való rákkezelést már nagyon régen kipróbálták, évezredekkel ezelőtt próbálták már, és hogy eredmény nélkül tették ezt, bizonyítja a még mindig vígan tenyésző daganat.

Tovább lapozásom és unalmam oka tehát nem a ráolvasással szemben érzett született ellen-szenv vagy lelkiségemet jellemző hajlandóság, ahogy a szintetikus lélektan politikai apostolai próbálják elhitetni velem - hanem egyszerűen az, hogy a cím hazudott, amikor felfedezésről beszélt.

Ha egy világ- és nemzetmegváltó politikus olyan alkotmányt javasol, amelynek törvényei szerint minden kilencedik embert hétfőn délelőtt be kell kenni szilvalekvárral, és szavazati jogot csak tüsszentőpor ellenében szerezhetnek a géplakatosok, akkor én ezt a pártprogramot figyelemmel elolvasom, és gondolkodom rajta, mert ezt az alkotmányt még nem próbálták ki, és az illető talán rájött, hogy a haza és emberiség boldogulása szoros összefüggésben van a tüsszentőporral, a szilvalekvárral és a géplakattal.

De a Hitler-féle részletes programot és annak legújabb magyar változatát nem olvasom el, mert a cikkelyek címéből azt látom, hogy országok és társadalmak betegségét a nemzeteknek egymással szemben való fegyverkezésével, polgári jogok megszorításával, faji különbségek törvénybeiktatásával, kasztrendszerek életbeléptetésével, az alkotmány törvényei alá tartozó alattvalóknak rémítgetésével és fenyegetésével akarja meggyógyítani. És ezeket a dolgokat, külön-külön és együttvéve, nem azért vetem el, mert elvi gyűlölet él bennem minden erőszakkal szemben (általában nem is mondhatnám), hanem egyszerűen nem érdekelnek, mert ezeket évezredek át számtalanszor kipróbálták, és soha nem gyógyítottak meg velük semmit, és soha nem vitték előre a rend és öröm és boldogság utópiáját, senki számára, csak nagyobb bajokat és zavart és betegséget csináltak az eredendő betegség tetejébe.

Ami pedig ezt a jelvényt, a szvasztikát illeti... olvassák el a „reakciós” Chesterton eheti cikkét, ahol nagyon gorombán (még a „devil” szót is leírja, aktív katolikus létére) csodálkozik rajta, mért éppen Buddha kerekét választja címerül a német fajvédelem?

Hogy nekünk, magyaroknak, mennyivel van több közünk Buddhához...

Hagyjuk. Unalmas.

Ezt igazán nem kellett volna megtanulni a németektől.

1932

TESTI FÁJDALOM

Dal a keresztcsontról

Hozzá kell tenni, hogy „testi”, mielőtt betűvel beszél róla valaki (különösképpen, mikor még mestersége is a betű) - éppen az a sok betű tette meg a költészet sok ezer éve, hogy magában ezt a „fájdalom” szót mindjárt átvitt értelemben, lelki vonatkozásában szoktuk érteni, pedig, fájdalom (na, ugye, tessék!), a testi fájdalom se kutya, aminek ki van téve minden halandó, csak éppen nem illik beszélni róla, valahogy nem lett tárgya a művészetnek, közönséges és aljas dolognak tekintik, lenézik, átutalják az orvostudománynak. Művészi tárgy csak a lelki seb lehet, amit barna kislány hűtlensége ütött, az igen, azt meghallgatják a költőtől, méltá-nyolják, elismerik, megindulnak rajta, a kritikusok hangosan csámcsognak hozzá, ez igen, mondják, ez gyönyörű, hogy a lelke fáj neki.

El is rontottak bennünket, magam is mondhatom, például, mikor a barna kislány elhagyott, első gondolatom az volt, na, ebből egy szép vers lesz - ellenben kedden hajnalban, mikor elő-

szőr nyilallt bele a keresztcsontomba, és sziszegve ültem fel az ágyban, legfeljebb a tegnapi biliárdparti jutott eszembe, ahol, úgy látszik, nagyon meggörbítettem a hátam - hogy ebből novellát, vagy verset vagy színdarabot csinálók, ebből az érzésből, közölni azokkal, akiknek sohase fáj a keresztcsontjuk, hogy ez milyen: - nem, ez valóban távol járt tőlem, ez az ötlet.

És csak egy órával ezelőtt, háromnapi kínszenvedés után, kimerülten és elgyötörten, az első elviselhető percben - mivelhogy írni mindig kell annak, aki megszokta -, csak most szántam rá magam, hogy kifogyván minden mondanivalómból egyszerűen elmondom az igazat, vagyis hogy három napig rettenetesen fáj a keresztcsontom.

Hexensussz. Boszorkánylövés. Vagy tudományosan: lumbágó. Akárhogy forgatom, mindenképpen prózai, közönséges szó, nem alkalmas rá, hogy tiszteletet váltson ki az olvasóból. Még jó, ha nem nevetnek. Bezzeg, ha azt mondanám: szerelmi csalódás! Vagy honfibú! Vagy osztály önérzet! Vagy sértett becsület! Vagy világfájdalom!

Pedig háromnapos tapasztalat után mondhatom, van olyan nagy szenvedés, mint fentiek közül akármelyik. Igaza van a közmondásnak, mikor a kis haszon miatt panaszkodót így inti le: nézze ez is jobb, mint egy hasfájás. Igenis, állítom, hogy minden öröm és szenvedés ősi, valódi, megbízható és kipróbált mértéke mindig a hasfájás volt és lesz: ne szépítgessük a dolgot.

És igenis, örüljön, akinek nem fáj, és nem mondom, ne akarja a honfibút hexensusszra becserélni, örüljön, hogy neki csak az jutott, maradjon veszteg.

Mert nekem nem hexensussz jutott. Büszkén vallom. Nem dicsekszem vele, de nem is tagadom le, bár sejtem, hogy nem lesz vele sikerem.

Ugyanis itthon se volt.

Mindjárt reggel, ahogy szeretett családom körében megjelentem, ahelyett hogy megsemmisülve és elfogódottan borultak volna le a Szenvedés fennkölt glóriája előtt, az egész társaság röhögni kezdett. Hát igaz, négykézlábra ereszkedve tudtam csak felmászni a székre, mert a keresztcsontom formálisan hétrét görbítette a hátamat - de ki mondta azt, hogy a Szenvedésnek emelt homlokkal muszáj jelentkezni?

Ostobaság. Előítélet. De hát beszélj velük!

Az emberek komiszak: ez az első tapasztalata a szenvedőnek. Hozzá tartozóid is. Igazán nem lehet mondani, hogy férfiatlanul jajgattam és panaszkodtam volna krisztusi szenvedéseimtől, ama bibliabeli Jób stílusában, aki nem áttallotta három íven keresztül óbégatni, amiért egy kicsit viszkedett a bőre. Nem kérem, én tárgyilagosan és igazán értelmesen magyaráztam környezetemnek s a közben érkező látogatóknak, az örök oktató és szenvedéseit is közkinccsé avatni óhajtó szellemi lény modorában: értelmesen és részletesen magyaráztam, milyen érzés az, mikor az embernek ilyen pokolian fáj a keresztcsontja, hogy csak hétrét görnyedve tud vánszorogni, és a díványra például sokkal kényelmesebben kerül lábbal fölfelé, mint... Azt hiszik, végighallgattak? Az első mondat közepén mindegyik röhögni kezdett, mintha valami jó viccet mondtam volna. Pedig láthatták, hogy igazat mondok: minden felkelés és leülés fél óráig tartó bonyolult művelet formájában zajlott le előttük.

Így hát kiábrándulva az emberi részvét és megértés illúziójából, éjszakára bezárkóztam, és nem engedtem senkit a közelembe.

Én csak a papírnak mondom el éjszakai tapasztalataimat - legalább nem hallom, hogy röhög a nyájas olvasó is.

Ebben az állapotban a legnagyobb probléma a megfordulás az ágyban. Fél egykor kezdtem el, nem bírván tovább a bal oldalamon, oly módon, hogy előbb így, ahogy voltam, körülbelül az un. félszegúszó halak mintájára (szerencsére e héten olvastam el Brehmben), tehát bal oldali életem levergődtem a földre, fejjel lefelé. Most, mindenütt a falak mellett, hogy legyen mire támaszkodni, tisztán bordáimat mozgatva (a kígyók járnak így) átkerültem a szoba másik oldalára. Másképp nem megy a dolog: saját keresztcsontomon lévén keresztre feszítve, minden olyan mozdulat, ami a fájó tengellyel ellenkező irányban történik, úgy hat, mintha egy kampósszöggel leszögezett testrészt akarnék a szöggről letépni. Körülbelül negyed kettőre kerültem vissza az ágyhoz, lábtól, az ágy másik végén - így fel lehetett kapaszkodni, és most már csak a párnát kellett rövid félórás mesterkedéssel átvarázsolni a másik oldalra: a probléma meg volt oldva, másik oldalamon feküdtem, anélkül hogy megfordultam volna.

Igaz, tíz perc múlva kiderült, hogy így a jobb oldalamon, még sokkal elviselhetetlenebb a fekvés, és kezddhettem az egészet előlről.

Viszont a harmadik vándorlás után szépen kihajnalodott, és én letehettem a rögeszmémről, hogy nekem aludni muszáj.

Így ment két éjszakán keresztül.

Nem panaszképpen mondom. Nem érdemes nevetni. Csak objektív vagyok. Sőt. Még azt is visszavonom, hogy az emberek komiszak.

Nagyon is jók voltak inkább, ezen a három napon át.

Mihelyt én abbahagytam, ők kezdtek el beszélni. Tanácsot adtak.

Tegyek rá hideget. Tegyek rá meleget.

Eresszem le a rolót.

Feküdjek a napra. Tartsam a tűz fölé. Földet rakjak rá.

Kenjem be mustárral. A mustárra tegyek paprikát, lenmag-lisztet.

Mások tojásos lepényt ajánlottak végig a hátamon, rá egy réteg szalonnát, aztán cukrot. Utána forróra sütni az egészet. Egész csinos vargabéles vált volna belőlem, ha meghallgatom őket.

Világosan csak egyre emlékszem az egész lidércnyomásos lázálomból: hogy Mancsi, a szobalányunk, mindenáron rá akart fektetni a vasalódeszkára, és kivasalni - ez lett volna, szerinte, az egyetlen lehetséges megoldás. Aztán minden összefolyt, nem tudom, mi történt velem.

Egy biztos: megint magamnál vagyok, és a keresztcsontom kiegyenesedett.

Emelt fővel mondhatok hálát jóakaróimnak.

A tanácsait megjegyeztem. Ha isten ments, hasonló helyzetbe kerülnek valaha, házhoz jövök, végrehajtani rajtuk.

De a lelki fájdalmakról megvan a véleményem.

1932

MUKI

Kis monográfia

Muki teknősbéka. Azért nem árultam el faját a címben, hogy tovább ne lapozzon a finnyás olvasó - hiszen csak néhány sort akarok szentelni Mukinak. Ha Muki kutya volna, akkor két-kötetes regényben dicsekednék vele. Jack London divatba hozta a kutyát, és a kutyaregények hovatovább kiszorítják az emberregényt - legutóbb kiadómnak bejelentettem, hogy Napóleonról akarok regényt írni, nagyon megörült, és csak aztán fíntorította el az orrát, mikor kiderült, hogy az eredeti Napóleonról van szó, s nem ilyen nevű kutyáról.

Mukit ajándékba vittem, eredetileg Nagyságos Asszonynak, ahová ebédre voltam hivatalos - virágot mégse vihetek, gondoltam, azt minden vigéc vinne, tőlem mégis valami eredetit várnak. Nagyságos Asszony azonban sírógörcsöt kapott, mikor Mukit meglátta, az ura fanyarul mosolygott, ebéd közben meglehetősen hűvös volt a hangulat, és estére vattába csomagolva lakásomon találtam Mukit, levél kíséretében, hogy nagyon hálásak mind a ketten nagylelkű ajándékomért, de önagysága idegállapotát a háziorvos nem találta kielégítőnek ama különleges élvezet elviselésére, amit egy teknősbékával való állandó érintkezés jelent.

Kicsinyes lelkek. Persze, gondolhattam volna. Ott is a kutyát nyalják-falják, egy ronda spitzet. (Még ha az én kutyám volna, az legalább egy édes, okos dög.) Elhatároztam, hogy csak azért is megtartom Mukit. Rögtön kihajítottam a virágszemetet egy tágas vázából, és felvettem a harcot családommal, Muki védelmében.

Annyit elértem, két hét alatt, hogy most már legalábbis megtűrik. Jobban mondva rám hagyják, mint bolondon a rögeszmét. A többiek tovább rajonganak Tomi kutyáért. Muki nem sok vizet zavar, illetve csak a vázában levő vizet zavarja, máshová úgyse engedik.

Barátságunk egyoldalú, de annál meghittebb. Muki egész nap a váza fenekén üldögél vagy fekszik vagy áll, vagy nem tudom, hogy mondjam, emberközponti fejemmel - okos, figyelmes kigyófejét kitartja a vízből, mozdulatlanul. Két nap alatt elértem, hogy nem húzza már be a teknőbe, ha kiemelem a vízből, hogy elszórakozzam vele: óvatosan forgatja nyakát, hűvös, kemény orrával megszagolja az ujjamat. Ha a hátára fordítom, ennek a nyaknak egyetlen, izmos atlétamozdulatával megfordítja az egész súlyos teknőt. Földre téve rögtön mászni kezd, különös könyöklő négy lába keservesen, de elég fürgén araszolja a padlót.

Furcsa egy állat, annyi szent: meg tudom érteni, hogy az átlagízlés előtt semmi sikere. Emberrel szemben a nyugodt, kissé óvatos közöny álláspontjára helyezkedik. Nem hízeleg, mint a macska, nem tombol az őrző ember szerelem és odaadás vitustáncában, mint a kutya. Nem futkos, nem mókázik, mint az egér, nem affektál, mint a kanári, nem vág grimaszokat, mint a majom, nem henceg, mint a tigris, nem fontoskodik, mint a bagoly, nem idegeskedik, mint a hal. Semmiféle szerepet nem játszik el, nem képzelet magát másnak, mint ami, nincs egy fölösleges mozdulata. Nem mulattat senkit, nincsenek ötletei.

És mégis van benne valami egyéni komikum, a szemlélő - és valami egyéni tragikum a saját szempontjából. És ez a tragikum magyarázza meg jellemét és jellemében megadott sorsát.

A teknő ez a sors. A teknő, ez az önként vállalt börtön, amiből nincs szabadulás, aminthogy csak olyan börtönből nincs szabadulás, amit magunk építettünk. Ez a szörnyű abroncs, ez a Diogenész-hordónak is szűkre szabott nyakörv és cingulum és spanyolcsizma és vasprés, amivel önmagát ítélte örök penitenciára ez a hosszú életű fajta. A peteburok lágy kocsonyájában már mielőtt megszületett, ennek az élőlénynek nem voltak illúziói a külvilágról, ami idekűnn várt reá. Nem számított testvéri és anyai simogatásra, langyos összebújásra, szere-

tetre, az élők önzetlen örömet okozó örömére, egymás vonzalmában, amit ingerlő, puha bőr, selymes haj, pompás színek, turbékoló hang inspirál. A valóságra számított, a végcélra, a minden szeretet és vonzalom mögött ott leselkedő csattogó fogakra és éhes gyomorra. Köszönte alássan, nem kért belőle; inkább lemondott a sütkérező lepketáncról, le az aranyhal kecses ficákolásáról, mely az esetek kilencvenkilenc százalékában egy valamivel nagyobb hal bendőjében szokott végződni. Tudta, miről van szó ebben a világban, erre készült fel, semmi másra. A komolyan vett és minden hamis képzelődéstől, „festett egekbe kancsalító” ábrándoktól mentes pesszimizmus produktuma ez az áttörhetetlen páncél, amit üres cafrangok helyett épített magának. Si vis pacem, para bellum - egyetlen mód kínálkozik, élni az élők között, hogy békében hagyjanak: légy sérthetetlen. Ez az elv, ez a meggyőződés vált Muki rögeszméjévé, ez a filozófiai rendszer lett az ő tébolya, és most tessék megnézni - itt áll, a túlkompenszált védekezés szobra, nyomorékja a tulajdon sérthetlenségének, se ki, se be alak, nem lehet vele semmit kezdeni, nem lehet bevenni közös üzletbe, multságba, nem egy kedves pofa az állatok közt, nem egy jó haver, akivel szívesen mutatja magát akárki - képzeljétek el, mihez fogjak valakivel, akárhogy szeretem is, kinek mutassam be, hol protezsáljam, hol jelenjek meg vele, hogy bizonyítsam, hogy alapjában rokonszenves teremtés, valakiről, aki állandóan a hátán hordja a fürdőkádat! Nevetséges figura.

Tanulság: légy pesszimista, jó, jó - de nem ennyire! Mert íme, ez a túlzott pesszimizmus az oka, hogy hiába beszélek Mukiról, nem fogja őt szeretni senki, és hiába bizonyítom Brehmmel, hogy egy kedves és finom állat és hogy milyen hosszú életű (ugyan mit ér egy ilyen élet, még ha hosszú is - még csak a bibliai tételt se igazolja, hiszen peték útján szaporodván, nem is ismerte apját és anyját, még kevésbé tisztelhetette!) - és csak magamnak teszem el a meleget és szívet bizsergető emlékeket, hogy tegnap este, hosszas koplalás után, végre egy szemérmes és megértő mozdulattal kikapta a kezemből és lenyelte a húsróstot, amivel kínáltam, és hogy azóta úgy érzem, nem vagyok egyedül; lesz valaki, aki megosztja velem utolsó falatomat, ha addig, nem lévén fürdőkád a hátamon, első falatjává nem avat egy édes, rajongó és mulatságos farkaskölyök.

1932

KERTI ISKOLA

Gyermekpedagógiai kiállítás

Múltkor egy német iskolát dicsértem, hadd dicsérjem most egy magyar kerti iskola ez évi kiállítását, mert ilyet még nem láttam, legfeljebb képzeltem magamban valami hasonlót elemista koromban. Utópiáról ábrándozva a Padban, ahol hátrafont karokkal ültünk órákon át, s a legjobb és legtehetségesebb gyerekek az számított, aki ebben a testi és lelki tartásban legtovább bírta a testi és lelki mozdulatlanságot és halálos unalmat.

Ó, nagyon jól emlékszem. És módomban van összehasonlítani emlékeimet - avagy nem magam szaladgálok itt, száz példányban, ebben a felnőttek számára legfeljebb kedves és igénytelen kertecskében, néhány barátságos szobájában a „tantermek”-nek, ahol most a gyerekek egyévi munkája van kiállítva? Ez a kis kert a neander-völgyi őserdő, és ezek a termek óriás barlangok a Tűzokádó belsejében, csupa természeti tünemény, mi, gyermekek számára, akiknek elkezdeni az életet, külön-külön és együttvéve és minden egyes esetben (értsük meg végre!), ugyanakkora szenzáció és csoda és öröm és remegő rémület és határtalan

remény, mint amekkora az Első Emberé volt, mikor a ködös vizekből bambán, tátott szájjal és hunyorogva előbukkant.

Nincs ennél tanulságosabb példa.

Szerte a padlón és falakon és asztalokon, ősi zűrzavarban, ábrák és rajzok és képek és agyagminták és papírmodellek és kivágott lapok. Mindent a gyerekek csináltak, ovodisták és elemisták, fiúk és lányok. Néhány szobában egy egész, gyerekfantáziában rekonstruált külvilág, „emlékezetből” elkészítve. Parasztházak, boltok, kovácsműhely, templom, városi szoba, cigánytelep, falusi utca, járókelőkkel, az egyik asztalon egy egész falu, igazi homokkal, gallyakból csinált fák. A földön Magyarország domborművű térképe, hegláncok kavicsból, folyómedrek színes homokkal kirajzolva. Kápráztató egyveleg: és valami egységes stílus vonul végig az egészen, a naivitásnak és darabosságnak s emellett a megdöbbenően ruganyos és vakmerő alkotó őserőnek tarka keveréke - valóban, nem lehet, hogy eszünkbe ne juttassa a barlanglakók és cölöpépítők és kőpattintók százezer év előtti világát: hiszen ez mind csupa világhódító Ádám és Éva, ez a sok kisgyerek, még frissen az elvesztett éden harmatától: ugyan hol keresi a tudomány ama hírhedt Missing Linket, a Hiányzó Kapcsot, ember és állat között? Íme, itt áll előtted, művében Homo Faber, a fabrikáló, fúró és faragó és alkotó. Homo Ludensnek, a Játékos Gyerekembernek álarcában.

Mert nehogy azt hidd, hogy valami különleges „művészi” nevelés kényszerítette rá kieszt stílusát ezekre a gyerekekre - az egység nem innen van. Az egész játékvilág egyszerűen úgy született, hogy a gyereket kirándulni viszik, erdőt-mezőt, falut és várost mutogatnak neki. „Otthon” aztán, vagyis az iskolában, anyagot adnak a kezébe, vagy még az anyag válogatását is leleményére bízzák. S a gyerek, egész ösztönszerűen, dolgozni kezd. Ha papírt és ceruzát és színes krétát kap, lerajzolja, amit látott. Ha agyagot és hulladékot, kifaragja és felépíti kicsiben. Leutánozza az egész természetet és az egész kultúrát. És leutánozva megérti és felfogja, szerkezetében és eredetében, céljában és okában, mintha magától jött volna rá, először, célra és okra; a felfedezés összeesik a feltalálással. S tanul az alkotás bővületében, s alkot a tanulás örömetől, s mindez csupa természetes, szinte pogány élvezet és élet - nem hiszem, hogy volt még iskola, mely eldicsekedhetne azzal az anekdotával, amit kedves vezetőm mesél nevetve, hogy az egyik gyerek, mikor pihenőre csöngettek, s abba kellett hagyni a „munkát” déli fél kettőkor, elkeseredve kiáltott fel: „Tépjék ki annak a csengettyűnek a nyelvét!”

Egyebekben is, betűvetés és elvont fogalom, szám és mennyiség, a demonstrációs módszer olajos ostyájában kerül a gyermek eszméletébe: kép és ábra, és megint kép és ábra minden, a század új képírásának érzéki közléstechnikájának megfelelően. Mindenkinek van saját könyvecskéje, amibe mindent beleragaszt és beír, ami érdekli: egy levelet, virágot, lepkét, egy képet az újságból, fotográfiát a pajtásról. Tulajdon iskolakönyvét is maga csinálja a gyerek, és nemcsak könyvbe, hanem papírszalagokra és cédulákra. Az egyik feljegyzi magától, hogy mikor kél és nyugszik a nap, hónapokon keresztül, a másik csillagokat számol, a harmadik az állatok viselkedését rója fel. És amit igazi könyvekben lát és olvas, azt realizálja: az egyik asztalon Pest-Buda modellje látható, Szt. István korában és Negyedik Béla korában, úgy, ahogy régi könyvek lapjairól lemásolta a tevékeny képzelet. Ez a börtönéből felszabadult betűkultúra, a figurává és képpé visszavarázsolts valóság, álmovilág, színesebb és elevenebb a betűvé szürkített ébrenléténél.

S míg közös műveltség és tárgyismeret ily módon minden gyereknek, külön-külön, magánügyévé emelkedik: személyes élményeiket egyetlen, hatalmas, közös naplóba írják le a gyerekek. Napokig tudnám lapozgatni ezeket a csodálatos naplóköteteket. Minden gyerek megírja a

maga baját, gondját, otthoni életét, s nem utolsósorban véleményét dolgokról és emberekről. És persze, egymásról is, „Az Ági rövidlátó, de azért nagyon szeretem”, olvasom az egyik oldalon. „A Mancik kicsit affektál, de az őszibarackot szereti.” A szöveg között, természetesen, rajzok, ábrák, fotográfiák. Nagyon szeretik ezt a közös naplót. De tisztelik is. Személynek tekintik, mint a vademberek totemet és csurungát: vonzalom és megbecsülés tárgya. Az egyik jegyzet így kezdődik: „Kedves Napló Úr!” Másutt oktató hang bukkan fel. „Az egér nagyon szeret többes számban élni” - írja Peti. „Különben nagyon ügyes, mert folyton tornászik, de a légy káros, mert hölgyeket a konyhában nem hagy főzni.”

A kertben kincset keresnek, és fára másznak. És minden, ami kezük és szemük ügyébe kerül: százféle vonatkozásban, mint anyag és mint mennyiség és mint tárgy és mint szerszám és mint termék és tünemény, egyszerre ismerődik fel: sokoldalúan s mégis egységesen, mint az élet.

Külön, tulajdon elhatározásunkból szerkesztett törvénykönyvük és alkotmányuk van, büntető szankciókkal és ítélethozó testülettel.

„Nekem nem parancsol a törvény” - mondta az egyik gyerek. - „Jó - mondta a bíró -, akkor nem is fog megvédeni - nem büntetjük meg, aki téged bánt.”

Két napig bírta a kis lázadó, akkor megelégtelte a „szabadságot”, és beadta a derekát.

És erre a hat-hét éves gyerekek maguktól jöttek rá.

1932

TESTI INZULTUS

Emlékezés két pofonra

A holdas éjszakában, locsogó habok közt, a csónakban, arról beszélgettünk, milyen érzés az, ha az embert pofon vágják. Léván a pofon testi fájdalomon kívül jelentékeny erkölcsi sérelem is, amit állítólag csak vérrel lehet lemosni, nem nagyon jelentkeztek az urak személyes tapasztalataikkal, ezen a téren - végre kénytelen voltam magam előrukkolni a címben említett két pofonnal.

Összesen két pofont kaptam életemben - komoly pofont értve, mert a gyermekkori és szerelmi pofonok, persze, nem számítanak. Ez a két pofon rendes pofon volt, felnőttkorban ért, időben nem nagyon távol egymástól, összesen két vagy három másodperc telhetett el a két pofon közt, s az aktív szerző, egy különben tiszteletre méltó hölgy, egy és ugyanaz a személy volt.

A dolog lélektanilag azért érdekes, mert egészen bizonyosan nem tartozom azok közé, akik pofonra ingerlik felebarátaikat. Tűrhető modorom van, krakélerkedni se szoktam, arcom nem pufók, tekintetem nem sértő, monoklit nem hordok, nem szoktam kiabálni és sértegetni a férfiakat, a nőket se molesztálom. Előírás és papírforma szerint meg kellett volna halnom, anélkül hogy megtudjam, milyen az, mikor váratlanul pofon vágják az embert. Alábbi esettel éppen azt az elméletemet akarom bizonyítani, hogy az úgynevezett erőszak, a testi inzultus (vesd össze: háború, fegyveres elégtétel, általában mindaz, amit bátor és elszánt cselekedetnek szoktak nevezni,) nem végső érve bizonyos megelőző, tűrhetetlen és másképpen elintézhető konfliktusoknak, tehát nem logikus következménye az erőszakra okot adó szenvedő fél

viselkedésének, hanem az erőszakra hajlamos embernek természetében eleve, a priori lappangó adottság. Vagyis hát... de szót szóba ne öltsek.

Idestova tizenöt esztendeje az esetnek. Bejáró újságíró vagyok egy nagy napilapnál, a szerkesztőségben humoreszket írok. A humoreszk hőse egy szerelmi ügyekbe gabalyodott nő - a történet egy fordulata kedvéért nevet is kell adnom neki - szórakozottan körülnézek, s egy éppen a szobában tartózkodó hirdetési ügynök semmitmondóan hangzó vezetékeve jut eszembe: ehhez hozzábiggyesztek egy női keresztnévet, s írom tovább nyugodtan a kroit, ami másnap reggel meg is jelenik a lapban.

Másnap délután. Megint ott ülök a szerkesztőségben, ezúttal egyedül, íróasztalomnál. Éppen telefonálok. Feltekintve, magas, szikár, vértelen arcú, nem egészen fiatal nőt látok állni az asztal túlsó oldalán, udvariasan intek, hogy azonnal állok rendelkezésére. Ő is vár. Befejezem a telefonálást, parancsoljon kérem, mondom előzékenyen. Ön ez és ez? kérdi gyorsan. Az vagyok, tessék parancsolni, mondom, és még előre is hajolok az asztalon át, azzal a mafla, gyanútlan fejemmel, direkt a keze ügyébe, és még mosolygok is kedvesen, bár előre bosszant, hogy nyilván verset hozott vagy autogramot kér, de hát bátorítani kell, ezek az olvasók olyan elfogultak és lámpalázások, ha egy híres emberrel állnak szemtől szembe (akkor még az voltam).

A következő pillanatot élesen és részletesen szeretném leírni, az orosz írók élményelemző modorában, adalékul a pofon lélektanához azok számára, akik még nem kaptak.

Ténylegesen és határozottan szikrát lát az ember, ahogy mondani szokták: „szikrát hányt a szeme, olyan pofont kapott.” Ezt igazolhatom, ez így van: szikrát hány. Az első pofont nem is éreztem, olyan hirtelen kaptam, olyan volt, mint a revolvergolyó, nem tudja az ember, hogy eltalálták-e. Csak egy szikra pattant a szemem előtt, csodálkoztam, hunyorítottam, emlékszem, az villant át rajtam, micsoda marha vicceket csinálnak a kollégáim, meg voltam győződve róla, hogy egy nőnek öltözött kolléga valami jux-játékot pattantott el az orrom alatt, amiben szikrázó patronkapszli van, mert a csattanást is jól hallottam.

Erre jött a második, a nyugodtan és krisztusian odatartott bal oldali elképedt képemre, amitől aztán magamhoz tértem, és tudtára eszméltem a tagadhatatlan ténynek, hogy az íróasztalom előtt álló ismeretlen hölgy engem, egyelőre ismeretlen okból, kétszer pofon vágott, mégpedig alaposan.

És hogy nyilván engem akart pofon vágni, nem tévesztett össze senkivel, hiszen előzően megkérdezte a nevemet.

Álltam egyenesen, borzasztóan csodálkoztam, és mivel semmi sem jutott eszembe, amiért engem kétszer pofon kellett vágni, még csak haragudni, megsértődni vagy dühbe jönni vagy ordítani se tudtam, minden indulatot és reakciót lenyűgözött és megbénított bennem az izzó kíváncsiság, hogy ki ez a nő, és vajon miért vágott pofon?

És mintegy transzban, megbűvölve hallgattam, ahogy egy perc múlva, felszólítás nélkül, sikoltozni és rikácsolni kezdett, hogy ő nem hagyja magát kipellengérezni.

Nagy nehezen kiderült, miről van szó. A boldogtalant véletlenül úgy hívták, ahogy a reggel megjelent krokiban szereplő nőt. (Később megnéztem a Lak- és Címjegyzékben: éppen százhuszonkét ugyanilyen nevű nő lakott abban az időben Budapesten - képzelhetik, hogy aludtam aznap arra a gondolatra, hogy ezek egymás után jelentkezni fognak.) Meg volt győződve róla, hogy a könnyűvérű nőcskéről adott vázlatommal őt akartam csúffá tenni, kiszerveksteni, azért írtam ki a nevét. S ebben a meggyőződésében egy cseppet se zavarta az az általa nagyon jól

tudott tény, hogy sohase látott, sohase láttam őt, egyetlen közös ismerősünk se volt soha, és nyilvánvalóan sejtelmem se lehetett a létezéséről.

Akkor s azóta is, sokszor töprengtem ezen a dolgon. Miféle nő volt? Azóta se találkoztam vele - zavaros idők jöttek, a feljelentésemre kitűzött tárgyalás elmaradt, eltűnt a szemem elől. A vicclapok darabig foglalkoztak az esettel, de én semmi vicceset nem találtam benne. Egy kérdés kínozott: hitte-e valóban ez a nő, hogy ő róla írtam a humoreszket? Mert ha igen, nem szabadna haragudnom rá, jóhiszeműen cselekedett, a pofonokat megérdemeltem volna, ha feltevése igaz lett volna - legfeljebb a pechemet átkozhatom, hogy hamis színben tüntetett fel ártatlanul.

Ma már több emberismerettel s kissé kiábrándultan meg vagyok győződve róla, hogy nem hitte ő maga se, csak szerette volna hinni - nem az igazság volt fontos a számára, hanem a botrány s a kínálkozó lehetőség, hogy eredendő, vele született, sajnos, nagyon is emberi durvaságát és agresszivitását büntetlenül kiélje. Azok közé tartozott (sokkal több ilyen ember van férfiban és nőben egyformán, mintsem sejtenők), akiből nem a felháborodás váltja ki a vágyat, hogy pofozzanak: ürügyet keresnek a bennük bujkáló, mindenki ellen irányuló pofonhoz. Túlságosan gyorsan kente le a pofonokat, nagyon sietett, mielőtt megkérdezte volna, ismerem-e őt egyáltalán, tudok-e róla - félt tőle, hogy kiderül ártatlanságom, s ő elesik a gyönyörűségtől, hogy megpofozhasson, akár bűnös vagyok, akár ártatlan. Rossz ember volt. Ma már tudom, hogy vannak született rossz emberek.

Születettek és gyógyíthatatlanok. Íme, azóta se kért bocsánatot, pedig a büntetést is elkerülte, s nyilván mások is megmagyarázták neki, hogy tévedett. Én persze régen megbocsátottam neki lelkemben: nem tehet róla, hogy ilyenek született.

1932

HAMISKÁRTYÁSOK

Törvény és szabály

Még nincs kivizsgálva ez az utálatos botrány, a cinkelt kártyákkal és „igazgatókkal”, akik csaltak, jog szerint nem is illenék hozzászólni. De felvetődött a lehetőség, megjelent a kísértet, ördög a falon. A gonoszság és önzés százezer ördöge közt ennek az egynek valami olyan különleges, dühítő és lázító büze van, hogy jól edzett orrunk, belefásulva a kénkö és a salétrom szagába, már a hírtől is felhorkan, mérföldnyi távolságból kiérzi tekintélyes és fémjelzett bűzök szagversenyéből.

Pimasz és ellenszenves ördögöcske. Nem azonosítandó közbecsülésben álló és hatalmas atyjával, kártya Ördög öméltóságával, ki betartván ördögország sok ezer éves törvényeit, örökérvényű indulatok lépvevesszején szedi áldozatait. Elfajzott kölykéről van szó: a sipisták ördögét a szenvedélyek és bűnök pokla éppúgy utálja vagy még jobban, mint a mennyei tisztaság, gúzsba kötve ebrudalja ki, rúgja fenékebe, dobja át a határon, ha sikerül nyakon csípni, a legpiszkosabb ördögöcske is megmossa a patáját, ha hozzáért, iszik egy stampedli tüzet, és hullamérget szagol, hogy egy kicsit magához térjen.

Hogyne, mikor éppen azt sértette meg, ami a bűnök és erőszakosságok forradalmi világában éppen olyan szent, mint az erények Olimpuszán: a törvényt. Azt, ami a társadalmi tisztesség legádázabb és legcinikusabb tagadóit fűzi minden tisztességnél szívósabb és fontosabb véd- és

dacszövetségbe: a betyárbecsületet. A betyárbecsület az utolsó kapocs, ami az emberfenevadat embertárrá, tehát emberré teszi - aki ezt is meglazítja vagy eltépi, elvesztett minden, közösséget, még a hóhér részvétele se számítson, aki végez vele, áruló ő, jókat és rosszakat egyformán elárult és kiszolgáltatott az életet közömbösen tűrő és tipró külső erőknek.

Miért bőszi fel a rendes újságolvasót jobban, legalábbis másképpen a kártyacsalás, mintha rablógyilkosságot vesz hírül?

Egy kicsit mindannyian kártyások vagyunk. Nem az átvitt értelemre gondolok, holmi olcsó hasonlat formájában, anyagiakért való tülekedésünk zöld és piros és fehér harcmezejére célozva, ahol szerencsének és pechnek szintén kiadós szerepet juttat egy rosszul tákolt, mégis nélkülözhetetlen demokrácia. Ennek a harcnak még a tiszta jogbölcselet szempontjából is fejlettebb és „humánusabb” formája az a „szabad verseny”, ami a kártyaasztalnál folyik. Hiszen éppen ez az. Ami kiszámíthatatlanul bonyolult, zavaros egy életen át ki nem tanulható játszma, melynél életben maradásunk a tét, s még csak meg se nézhetjük a kiosztott lapot, nemhogy a játék szabályait közölnék velünk. Tisztelettel vagyunk kénytelenek tökéletes és tiszta és fair küzdelemnek elismerni az egyenlő esélyeknek azt a megbízható zárt rendszerét, amit a legközönségesebb kártyajáték képvisel. Plató etikája, Napóleon kódexe, Schopenhauer életbölcselete, a gyakorlati használhatóság szemszögéből messze elmarad egy jó bridzs vagy alsós vagy akár bakktankönyv mögött, ha arról van szó, hogy ne érjen meglepetés. Jól megdölgdolv, az a néhány szabály, ami egy kártyajáték rendjét alkotja, tulajdonképpen eszményi, soha el nem érhető példaképe a tökéletes törvénykönyvnek és alkotmánynak. Mint törvény tökéletes, ezt bizonyítja a tény, hogy nincs szükség végrehajtó hatalomra: ami megvédi: a benne rejlő logikai erő tartja érvényben, minden épeszű ember számára, addig, míg maga a játék divatban van. A kártyás jussát nem védi cikkelyezett állami törvény, rendőrséggel és hadsereggel a háta mögött, kártyaadósságot nem lehet végrehajtani és behajtani - mégis mindenki előbb rendezi, ha rendezheti, mint törvényes tartozását, ha pedig nem rendezheti... látatlanban állítom, hogy aránylag többen lötték föbe magukat kártyaadósság, mint adótartozás miatt. Mégpedig egyszerűen azért, mert a társadalom régibb és megbízhatóbb alakulat lévén államoknál és országoknál, hamarabb közösi ki magából azt, aki megíratlan és védtelen konvencióit megszegi, mint aki állami törvényeket nem tart be: erre sok más példa is adódik. Az emberi értelemnek, emberi erkölcsnek, emberi szolidaritásnak minden erőszaknál félelme-sebb és meggyőzőbb jelképe és titkos figyelmeztetője az a pikk kilences, amit ellenfelem felmutat: jobban jársz, ha bűnt követsz el, mintha nem respektálsz - az állami törvény kény-telen lesz enyhítő körülménynek ismerni el a társadalmi kényszert, a társadalmi konvenció nem ismerheti el enyhítő körülménynek az állami törvényt, mert bűneiben és tévedéseiben is mélyebb, valódiabb, titkosabb forrásokból táplálkozik amannál.

Egy régi anekdota.

- Az istenért - súgja a kibic a vesztőnek -, hagyd abba, hiszen az ellenfeled hamisan játszik.
- Nekem mondd? - súgja vissza keserűen az áldozat. - Már két órával ezelőtt észrevettem. Mit csináljak? Megyek a pénzem után.

Ez a Don Quijote-i és cyránói hős, akitől a vice csattanója származik, szobrot érdemel: a törvény fegyvertelen hitével harcolja reménytelen harcát ebben a komisz világban, amelyből már a betyárbecsület is kivesz.

1932

ERKÖLCS, ÍZLÉS, SZEMÉREM

És még valami, ami egyelőre nem aktuális

Kopognak az ember fülén a szavak, kopognak és recsegnek, süketen, mint gyalultatlan deszkán a főzőkanál... ízlés, erkölcs, szemérem, destrukció, konstrukció, „tisztá irodalmi szándék”, „közönséges trágárság”, az író joga, az író kötelessége és amit akartok... Bruckner darabját, a *Halálos ifjúság*ot a rendőrség betiltja, a német Pen Club tiltakozik (a magyar nem?), megoszlanak a vélemények, egyik lap helyesli, másik kárhoztatja.

Tulajdonképpen miről van szó? Nagyon jól tudod lelked mélyén, s úgy érzed, más is éppen olyan jól tudja, csak nem meri elárulni, fél, hogy magára marad, nem értik meg. Furcsán vagyunk ezekkel a „nemi kérdésekkel”, hogy még csúnyább kifejezést ne használjak. Minden további nélkül elfogadtuk a hallgatolagos megállapodást, hogy nemi kérdésekben erkölcsös és kifogástalan embernek számít, aki „tárgyilagosan”, vagyis személytelenül szól hozzájuk, erkölcstelen és büntetendő disznónak pedig az, aki személyes testi-lelki élményekre hivatkozva merészel véleményt mondani. Ez a megállapodás nem ismer pardont: a lelki vonatkozások személyes szakértőjét, a költőt, éppen úgy szájon kapják, ha tapasztalatokra hivatkozik, mint a testi szakértőt, a... mondjuk Brucknerrel és finoman: orvostanhallgatót. Ellenben hozzászólhat a rendőr, a tudós, a politikus, a közgazdász: ezek gyanún felül állanak, mindenki elhiszi nekik, vagy úgy tesz, mintha elhinné, hogy nem értenek hozzá.

Talán jobb is így. Élven és figyelven az élet karneválját, éppen a költőben alakul ki lassan a szorongó és kellemetlen gyanú, hogy amiben a legegényibbnek, legkülönösebbnek hisszük magunkat, magányos csodalénynek, akit csak egyetlen test és lélek érthet meg az egész világon, ama hozzánk hasonló másik, akit egy életen át keresünk... hogy éppen ezen a területen, a szerelem csodapalotájában viselkedünk a legegyszerűbben, legbanálisabban, vagyunk egymáshoz legnevetésesebben hasonlóak. Isten ments, hogy egyszer a két szakértő közül bármelyik maradék nélkül elmondja, mi történt ebben a palotában... minden varázsát elvesztené amaz isteni színjáték, aminek (s úgy látszik, ezen fordul meg az egész) szívesebben vagyunk szereplői, mint nézői (bocsánatot kérve a tiszteletre méltó kivételektől.)

Nem az erkölccsel van itt baj, hölgyeim és uraim, és nem is a szeméremmel. Bruckner darabjáról megírtam már, hogy egyetlen hibáját abban az irgalmatlan erkölcsösségben látom, amivel minden báj és szépséget kizsigerel a bohémszerelem belső tartalmából - Murger és Puccini, erkölcs dolgában, elvetemült kéjencek hozzá képest. De itt van kezem ügyében egy másik mű, egy regény, Lawrence angol író titokban bár, de sokat emlegetett *Lady Chatterly's Lover* című „verista” kísérlete, ez a sok országban elkobzott „disznó” könyv, melynek előszavában a szerző igen tetszetősen fejti ki, hogy lerázza magáról az évszázados bilincseket, amivel oktalan és céltalan álszentek és álszemérmesek merészték megakadályozni az író legszemélyesebb jogának és kötelességének gyakorlásában, hogy az életet hiánytalanul ábrázolja. Hiánytalanul - ez a fontos, sem a test, sem a lélek rovására, szóval egészen elfogulatlanul, és meg kell állapítani, hogy a mű ebből a szempontból tisztességes: a lelki válságokat éppoly részletesen és gondosan dolgozza ki, mint a testi szeretkezések élethű leírását. S mert jóhiszeműnek vallja magát, egy csöppet sem aggódik, hogy megsérti minden erkölcsi korlát elismert értelmét, az ifjúság védelmét a megrontatástól: előszavában tizenhét éves úrilányoknak ajánlja a könyvét, tanuljanak belőle egészséget, bátorságot, nyílt életszemléletet.

Hát nem.

Én mégse adnám oda ezt a könyvet ama tizenhét éveseknek. Éspedig éppen ellenkező okból, mint amiért a hivatalos erkölcsrendészet. Nem attól tartva, hogy „megrontja” őket, bűnre

csábítja, kedvet kelt a bűn elkövetésére - hanem ellenkezően attól, hogy elrontja bennük az életnek ama természetes és hasznos és termékeny és szép étvágát, aminek ébren tartására (az effajta étvágó különleges természeténél fogva) két dolog alkalmas csak: maga az élet s annak költői ábrázolása. Értsük meg: költői, tehát nem írói, nem tárgyilagos, nem tudományos, nem valószerű, nem anyaghű.

Itt egy paradoxon bujkál. Tisztában vagyok vele. Nem a logikámban rejlik, hanem a valóságban. S éppen ezért, alkalmazott logikával nem is lehet levezetni.

Nem adnám oda a könyvet, nem azért, mert sok benne az erotika, hanem azért, mert kevés. Mert csak az életet ábrázolja, a történetet magát - s a történet, ebben a tárgykörben, valóban visszataszító, annál az egyszerű oknál fogva, amit fentebb említettem: mert mással történik, és nem velem, nem én érzem, nem én élem, nem én töltöm meg az egyetlen példányban (az énben) létező lélek szépségével és értelmével. Visszataszítóvá és ellenszenvessé válik a test, mert csak tárgy - ellenszenvessé vagy még rosszabbá: unalmassá: A költő... az más! A költő önmagát adja a történethez, önmagával engem is, belevisz a dolgok lelkébe, magával ragad. Joga van bárhová elragadni, a pokolba és a mennyországba, a tulajdon bőrét kockáztatja, velem együtt. Költővé avat engem is, megdicsőülök vele vagy elkárhozom - mindenképpen betelt a végzetem. A költő, legrosszabb esetben, bűntársává tesz - az író közönséges voyeur-ré degradál.

Majd egyszer, majd máskor... majd egy más században, amikor megint divatban lesz a költészet... majd akkor beszélünk erről. Hogy mi a különbség erotikum és trágárság, költészet és erkölcstelenség, lélek és test között. Akkor talán megértjük végre: hogy mindig erkölcstelen az, amire a test viszi rá a lelket, még ha aszkézisnek hívják is - és soha nem erkölcstelen, amire a lélek viszi rá a testet, még ha testi kéjnek minősíti is a durva anyagiasság. Avagy nem ríkatott már meg, nem nevettegetett már meg valódi költő? És sírás és nevetés vajon nem testi szenzációk? Ki meri erkölcstelennek nevezni a sírást és nevetést.

Ma...

Csak a kor érveivel védekezhethünk és támadhatunk. Ezt az érvelést alkalmazzuk, amikor egyszerűen megkérdézzük az erkölcsök buzgó őreit: vajon minden más vonatkozású erkölcs olyan nagy rendben van már, hogy éppen a nemi erkölcsök ellenőrzésére összpontosítjuk készenlétünket? Erkölcsrendészetre szükség van, de szerény nézetem szerint a megjelenő könyvek, kabarék, mulatóhelyek, bordélyházak és színházak erkölcsi ellenőrzésére kirendelt szép számú rendőrök egy részét egész biztosan ki lehetne küldeni éjszaka a külvárosokba, megakadályozni azokat az erkölcstelenségeket, amikre rablások és lopások és betörések és egyéb közbiztonsági kihágások formájában viszi rá a bűnre hajló emberi testet egy másik erkölcstelen szervének, a gyomornak erkölcstelen korgása.

1932

EGYOLDALÚ BESZÉLGETÉS

Egy ismeretlen egyetemi hallgatóval

Akármelyikkel közületek, fiúk, akik ezt a memorandumot felterjesztettétek a miniszterhez, a numerus clausus szigorítása ügyében. Akármelyikkel, de mondjuk a jogással vagy még inkább a bölcsészettan-hallgatóval, ha lehet. És nem a szónokok és pártlapok és politikai megbeszélések nyelvén, hanem a magunkén, azon a régi nyelven, ahogy a könyvek beszélnek

- a mi országunk nyelvén, fiúk! Tekintsetek vén diáknak, ősszigorlónak, e sok ezer éves világbirodalomnak, a könyvek országának egyetemén... üljön félre velem akárki közületek, mintha arról volna szó, hogy nekem vagy neki kollokválni kell holnap, egyikünk se nagyon készült, jó lesz tanulni keveset, kérdezzük ki egymást, vegyük át sebtiben az anyagot, pillantsunk bele a puskába.

Hát hogy is volt csak a lecke, kedves kollégám. Nem a római jogra gondolok, illetve nem különlegesen a római jogra, hanem általában azokra a fogalmakra, amik a jog és törvény szellemét abszolút értelemben körülírják - elvont fogalmakra, mert ez ám a szép a mi világunkban, hogy minden kor és minden ország és államforma legkonkrétebb, leggyakorlatibb kérdéseiben ezek az absztrakciók teremtenek örök világosságot a számunkra, hogy eligazodjunk a dolgok változatosságában.

Dolgozatodban, amit a miniszterhez beadtál, magad is törvényre hivatkozol, kollégám, jelezve, hogy általánosságban a társadalmi életet ugyanúgy képzeled lehetségesnek, mint bárki más: törvények keretei között, törvények szabálya szerint.

Halljam hát - mit kell érteni általában a törvény fogalma alatt?

Hát bizony olyasfélét, ahogy mondod. Mindnyájunk által elfogadott olyan megállapodást, amit azért tartunk be mindannyian, mert mindannyiunkra vonatkozik, abban az értelemben, hogy...

Stop, kollégám, itt meg is állhatunk, a többi meghatározóról majd legközelebb. Látom, ismered a törvény fogalmának legfontosabb feltételét. Ismered, s ha tehát hivatkoztál rá, nyilván el is ismered - egyszerűen, nem tartod magad anarchistának, nihilistának, világfelforgatónak... jó, jó, ne szólj közbe, tudom, éppen ellenkezően.

- No és mit szólnál hozzá, ha én most pusztán dialektikával bebizonyítanám neked, hogy aminek hatása alatt felterjesztésed megszületett, a leganarchistább és nihilistább sugallatból származik, és szinte példátlan a világ történetében, hogy ezt a szellemet az ifjúság képviselje?

Miért éppen az ifjúság? - kérded csodálkozva.

Azért, mert az ifjúság csaknem minden korban, nemcsak az úgynevezett felvilágosultság századaiban, a szabadság eszméjét képviselte.

Márpedig a törvény és szabadság - ez a két szó egy és ugyanazt jelenti. Nagyon korlátolt ember az, aki nem veszi észre, hogy a törvény, éppen mert általános, nem korlátot, hanem a korlátok elhárítását jelenti. Avagy nem jelentkezett minden szabadságmozgalom, minden forradalmi gondolat pontokba foglalt törvényekkel, amelyeknek érvényesülését követelte?

S a legfőbb követelés mindig így hangzott: mindenki számára!

Mert ez a szabadság lényege és tengelye, semmi más - egyenlőség a törvény előtt! Hogy legyen valami, egy fix pont, egy megbízható sziget, minden ember számára, a dolgok és tünetek pokoli kavargásában, e világi életben, ahol semmi se biztos, a természet szörnyű rablógazdaságában, a Végtelen karmai közt, melyek nem ismernek igazságot, méltánylást, megértést - hogy legyen egy talpalatnyi hely, ahol mindenki megvetheti a lábát, szent hely, integer terület, Vénusz temploma: ember alkotta Törvény! Nem a felhők közt való csapongást - ezt a picinyke szigetet értették alatta a szabadság hősei és vértanúi - ennek a kicsiny területnek, ahol mindig csak egy ember fér el, de bárkinek joga van igénybe venni, ennek az archimédeszi pontnak és megfordított Achilles-saroknak (mert egész testünk sérthető, csak az az egy sérthetetlen) birtokáért és védelmében és biztosítása érdekében folyt el annyi vér és könny harctereken és börtönökben és vérpadokon - mert nincs ennél fontosabb, mert minden, ami eddig ért valamit, jelentett valamit, teremtett és cselekedett valamit az emberi kultúra

történetében, ezért történt, és minden, ami remény még fűzhet a jövőhöz, ezt kell igazolja, valóra váltsa - ez az eljövendő istenországa: egyenlő elbírálás a törvény előtt.

Miről beszélsz, kollégám, az istenért? Zsidókról? Keresztényekről? Hogy tartozik ez ide? Mi köze ehhez zsidóknak és keresztényeknek? Gazdagoknak és szegényeknek? Gyöngéeknek és erőseknek? És mi köze bárminek, ami dolga még embereknek ezenkívül egymással adódhat?

Mit gondolsz, ama keresztények, akik annak idején a zsidók emancipációját kiharcolták, jobban szerették a zsidókat nálad?

Vagy jobban szerette Lincoln Ábrahám a néger rabszolgákat tulajdon testvéreinél, akiknek életét tette kockára, a történelem egyetlen szép háborújában, az amerikaiban, ahol két szabad nép harcolt egymással, egy harmadiknak szabadságáért?

És mi köze volt Zolának Dreyfushoz?

Nem zsidókról van szó és nem négerekről.

A törvény szentsége: ez itt a tét, kedves kollégám. S aki a törvényfogalom sarkalatos pontját, az egyenlő elbírálást támadja, az emberi szabadság eszméjét csúfolta meg - nem ártott vele zsidónak, nem használt kereszténynek, az élet reményeit tette egy fokkal sötétebbé, az életét, amire neked, fiatalnak, jobban kell vigyáznod, mert nagyobb adagod van még hátra belőle.

1932

III. rész
GYÁSZHÍR AZ EMBEREKNEK

1933-1938

ZSINÓRPADLÁS

Drótok a levegőben

De úgy nézek már bünt s erényt,
Mint egy kiolvasott regényt

(Reviczky.)

Gyermekkoromban igen élénk rokonszenv és ellenszenv fűzött a tárgyakhoz. Jól emlékszem egy karosszékre a szalonban, fehér porcelángombokkal kirakva, ez a karosszék öreg volt és jószágos, megértő, kicsit elfogult, titokban mindig nekem adott igazat, ha összekülönböztem a felnőttekkel. A kis fiókosszekrénynek görbe lába volt, cinikus kis nyomorék, mindent viccesen fogott fel, fölényesen röhögött rajtam, és próbált megnevettetni, ha dühösen sírtam valami méltatlan sérelmen. Csattogó fogazatával a zongora vérszívó vadállat volt ebben a társaságban, a falióra beteg, szórakozott, köhögős, kényes és nyafka öregúr, fászlival a nyakán. Három egyforma támlásszék közül kettő engesztelhetetlen haragban állt egymással, mióta az eszemet bírtam, hiába próbáltam kibékíteni őket - a harmadik nőiesen gyöngé és ijedős, sokat sírdogált miattuk, lehet, hogy rajta vesztek össze. Legjobban egy sámlitól félttem, képesnek tartottam, hogy éjszaka rám ront, és megfojt mellső lábaival. Ma már tudom: a Miki-egér világa volt ez a törvénytelen, boldog őskor, mielőtt a mechanika és anyagszerűség alkotmánya megszületett. Később értesültem a szigorú rendeletekről, amiknek ez egyéniségek alávetve, sajnos, nem tekinthetők többé egyéniségnek: nehézség, szabadesés, halmazállapot. De mert szükségem volt rá, hogy érzelmeimre fedezetet találjak, átvittem a tárgyak tulajdonságait az élőlényekre - eleinte az állatokkal és növényekkel kísérleteztem, de olyan határozott és körülírt és állandó jellemmel és kedéllyel találkoztam náluk, hogy képzeletem csakhamar megunta a dolgot - olyan lényt kellett keresnem, akiben éppen úgy megvan a kutya hűsége, mint az oroszán vadsága, a kanári kedves affektálása és a keselyű keserű pátosza. Így kezdődik az embertársainkkal való barátkozás, abban a rendíthetetlen, boldog hitben, hogy végre magamhoz hasonlóra bukkantam, százarcú valamire, önmagát soha meg nem ismerő igazi életre az időben, mely soha vissza nem szalad, mely nem áll, mindig előrerohan, ugyanazt a pillanatot fel nem újítja - csak hozzá hasonló csoda tarthat lépést vele, mindig új tartalommal megújuló jelent a múlthoz mindig hozzáadó, egyre gazdagodó eszmélet: az ember, eszményi partner a legszebb és legizgalmasabb játszmában, öröm és szenvedés kártyáival, a Jelen nevű játék játszótársa, aki szabályait betartja a játéknak, de kötelező törvényét nem ismeri el.

Idősebb író társak hátrahagyott írásait lapozgatva, úgy látom, mindenkinek úgy negyvenen felül kezdődik el ez az állapot, ez a lelki tartás, amit egyre jobban, egyre gyakrabban figyelek meg magamon. Az ember húszéves korában csinál magának egy képzelt világot, gazdaságban és sokrétűségben egyenértékűt a valódival, s ehhez körülbelül húsz évig ragaszkodik makacsul és görcsösen. Ennyi idő kell hozzá valószínűen, hogy a mérleg egyik serpenyőjében lassan felgyűlő, egymásra rétegződő tapasztalatok túlsúlyba kerülve, egyszer csak felbillentsék a másikat, melyben a kezdettől fogva változatlanul küzd az érvényesülésért a Hit, hogy hozzánk hasonló, lelkes lények vesznek körül bennünket. A szemünkből sugárzó vonzalom és rajongás kialszik, le hull, mint valami tüzes hályog, szemünket dörzsöljük, és csodálkozva nézünk körül.

Nem tudom, így vagytok-e velem ti is, mint én veletek, kortársaim. A magasba röppenve nemhogy kitágult volna a láthatár, egyre szűkebb lett, s egyszer csak, fejemet tetőbe ütve, zsinórpaddás-szerű helységben találtam magam.

Furcsa rögeszme, különös látomás, sajátos hallucináció, kedves doktor úr - engedje meg, hogy mint intelligens elmebeteg, magam mondjam el a tüneteket.

Drótokat látok, doktor úr, körülbelül egy éve, drótokat a levegőben, amit azelőtt üresnek láttam. Drótokat, egyre sűrűbben, egyre biztosabban, abban a pillanatban, mikor elevennek hitt embertársam megmozdul vagy megszólal mellettem. Elég szép számú, de korántsem túl sok drótok rendszere lóg alá, egyik a kezét emeli, másik a lábát, harmadik a nyelvét, negyedik a feje búbján tűnik el, úgy látszik, belülről mozgatja agyvelejét. S mivel látom a drótokat, azt is észreveszem már, hogy egy másodperccel előbb mozdul meg, mint a beléje kapcsolt testrész - egy állandó kellemetlen és mindent elrontó komikumféle idegesít és zavar, beszélgetés, érintkezés közben - előre tudom, hogy testének és értelmének melyik része fog megmozdulni a következő pillanatban.

Vége a váratlan csoda örömének, meglepetésnek és várakozásnak és az egészséges élet értelmének. Mióta ezek a drótok ott kereszteződnek szemem előtt, feladtam minden reményt, hogy szavamnak és cselekedetemnek valami hatása lesz az emberekre, s enélkül mit ér az egész komédia? Ha legalább én mozgatnám a drótokat - de nem, a drótok vége ködbe vész, nem látom, kinek a kezében futnak össze: talán nem is értelmes lény, csak valami gépezet. Különkülön mindegyik drótot ismerem már, csak az összefüggést nem találom. De nem is érdekel, hiszen én nem bábszínházba akartam jönni, becsaptak, adják vissza a keserves pénzen megváltott jegyet. Az egész egy cseppet se mulatságos, cseppet se mulattat tulajdon nagyszerű bölcsességem, amellyel előre biztos vagyok benne, hogy erről vagy arról a javaslatról vagy gondolatról vagy cselekedetről mi lesz a véleménye, mi lesz a spontán elfogulatlan ítélete Hitlernek, mi lesz Hindenburgnak vagy akár a házmesteremnek. Hogy mulassak a tréfán, mikor minden csattanót előre bemond bennem egy kellemetlen kis súgó - hogyan örüljek barátaim szeretetének, tudom, nem én bennem az ok, a szeretetre méltó tulajdonság, őbenne mozdul a szeretet drótja - hogyan gyűlöljem ellenségem, vagy hogyan akarjam meggyőzni őket, mikor nyilvánvaló, hogy akármit csinállok, állhatok fejem tetejére, válhatok hasonlóvá mindenhez, amit imád, mégse fogok tetszeni neki, mert drótszerkezete úgy van beállítva, hogy ne tessék neki az, ami vagyok.

Szabadítson meg ezektől a drótoktól, doktor úr - gyógyítson meg, mondja, mit tegyek?

Ne tovább - elég! A szája kinyílt - de már nem vagyok kíváncsi.

Oda nézzem - ott... a feje fölött... megmozdult egy drót... Jól ismerem - az Osztályozó Tudomány drótja - freudizmus, kretschmerizmus...

Inkább ordítson egyet, jó? Vagy vágjuk hátba egymást! Vagy csináljon, mondjon valami mást, mint ami eszébe jutott - akármit! Csak jó hangosan és vidáman! Nem az a fontos, hogy igazunk legyen, akár magának, akár nekem - az a fontos, hogy felébredjünk a mozdulatlan álmozgásnak ebből az unalmas, kellemetlen álomdermedéséből.

1933

TECHNOKRÁCIA? THEOKRÁCIA?

Hozzászólás Z i l a h y cikkéhez

Kedves Lajosom, csak úgy köszönés nélkül, ahogy szoktuk (a fölösleges köszönetés elhagyása is egyike a kettőnk forradalmi újításainak), közlöm veled, hogy megkaptam a *Pesti Napló* múlt heti számában megszólítás nélkül hozzám intézett kedves magánleveled, a technokrácia című új világszemlélet tárgyában. Világszemléletről, sőt, esetleg új világrend kigondolásáról lévén szó, természetesnek tartom ezt az intim és diszkrét levélformát - az a néhány európai író, aki néha még valami lelki atavizmus folytán, tűnődni szokott az életről és az ember dolgáról e világon, ahelyett hogy rábízná azt a dolgot a politikusokra, már régen családi magánügynek tekinti a gondolkodást, amit nem is illik, nem is tanácsos nyilvánosság előtt szellőztetni - egészen más volna persze, ha arról nyilatkoznánk, hogy legközelebbi darabunkban ki játssza a főszerepet, és mennyit kerestünk vele Bukarestben, tehát valószínűleg hová utazunk tavasszal, ha az a szerelmi izédolog sikerül, amit a *Daily Mail* is megírt - ez közügy, ez mehet, ez nyomdafesték alá való, ezt akár magunk kopoghatjuk le a szedőgépen, olyan biztos, hogy érdekli a közönséget.

Néha azért jólesik, hagyni fenébe az öreganyánk térdkalácsára vonatkozó közügyeket, és félreülni, eldiskurálni, világ soráról, sorsáról, kettesben.

Nagyon érdekes, amit a technokráciáról mesélsz. Emlékezel, jó néhány évvel ezelőtt beszélgettünk efféléről. Már akkor ezt a folyamatot, amit most ez a Howard Scott adatokkal igazolt rendszerbe foglal, így kereszteltem el: a Tőke öngyilkossága, öngyilkos Kapitalizmus. A technika fejlődéséről van szó, s magam, mint ennek a fejlődésnek szinte egzaltált rajongója, elkeseredve, kézzel-lábbal magyaráztam neked, hogy a világ feje tetejére állt, tehát okvetlenül fel fog fordulni: az a lehetetlen helyzet alakult ki, hogy a Tőkehatalom, miután a technika fejlődése trónra emelte, most kénytelen útjába állni ennek a fejlődésnek, eltorlaszolni forrásait, amivel persze, a tulajdon bukását készíti elő, s ettől nem azért rettegek, mintha sajnálnám szegényt, de attól tartok, hogy a szörnyű, óriásira nőtt test puffadt holttemének eltakarítása megint évtizedeket vesz majd igénybe - sose látjuk meg, kortársak, a Kánaánt, amit Feltaláló Istenember, az Értelem génusza, már-már lehozott a Földre.

Egy csomó példát idéztem már akkor, hasonlókat a csodaborotvához (te! remek találmány lehet, a nyálam csorgott, ahogy leírtad) és a ramie-hez, a hiper-gyapjúhoz. Meggyőződésem, hogy például a filmtechnikában a mai gépekre és felszerelésekre óriási pénzekkel berendezkedett kartelek és gyárak akadályozzák meg magának a találmánynak természetes fejlődését - már régen meg kellene lennie a tökéletesen színes és plasztikus eleven tükörnek, de a túl-angazsált tőke vissza akarja kapni befektetését és annak kamatait, s azért nem engedi érvényesülni a laboratóriumot. Tegnap, egy barátomnál már láttam az örökéző gyufát is. Berlinben csente valahol, egyelőre nem kerülhet forgalomba, előbb ki kell fizetni Kreuger úr adósságát, el kell fogyasztani Irinyi mesternek rettenetes tömegben gyártott elavult, rossz találmányát. Beszélgetésünk óta a Tőke és a Fejlődés harca kiterjedt az egész frontra, s most már komolyan fenyegeti a világot, hogy tulajdon zsírjába fullassza - példátlan eset a világtörténelemben! Rakétarepülőről fantáziál a naiv szobatudós, és közben egymás után kénytelen leállítani üzemét a legtöbb közönséges repülőjárat, mert nincs utasa, aki a viteldíjat megfizesse - a rádiószikra egy másodperc alatt nyolcszor kerüli meg a földgolyót, és én minap a Népligetben egy tizenkét éves, egészséges kisfiút találtam, aki Budapesten született, itt élt, és még soha nem volt Budán, és nem látta a Dunát.

Példátlan eset a világtörténelemben - éhező milliók és túlzsúfolt raktárak, ugyanakkor, mikor a közlekedés győzelmes forradalma lehetővé tenné a javak tökéletes szétosztását. Példátlan eset, s van valami igazság a Howard Scott ítéletében: ez a különleges helyzet, amit először tapasztal az emberiség, ez az új, eddig ismeretlen betegség, a tápláló és szétosztó szervek hipertrófiája, szemben a sejtek sorvadásával az új diagnózison túlmenően újfajta gyógyeljárást, legalábbis új gyógyelméletet követel: az ortodox szocializmusban sok a hegeli, filozofikus dialektika, és kevés az ember természetéből kiinduló lélektan. Új terápiát, annál is inkább, mert az elavult hidegvíz-kúrával szemben máris jelentkezik a másik véglet - kuruzslás, ráolvasás, homoeopathia, középkori ördögűzés: le kell rombolni a gépeket, ők az okai minden bajnak, ők ölnek meg bennünket, istentelen találmányok, boszorkánypraktika, a sátán kísértése, vissza a természethez, kézművességhez! Mintha ezek a gépek és szerkezetek nem az ember testének és lelkének testéből és lelkéből lekedzett kivetítése volnának, vágyaink és legnemesebb álmaink valóra váltott, megszült, önmagához hasonló gyermekei, kikbe lelkét lehelt - mintha kívülről zúdította volna rá valami balvégzet - csak azért, mert egymással marakodva, nem tudunk bánni tulajdon magzatunkkal, pusztítsuk el őt! Ostobaság!

De hát mi a teendő?

Olyan egyszerűnek látszik. Mint minden teendő, minden cselekvés sémája: látni, észrevenni (persze jól) a tényleges állapotokat, szételemezni okait, aztán az okokból kiindulva okosan összeállítani megint, de most már úgy, hogy a célnak, mindenki boldogulásának megfeleljen. Új törvényeket, új alkotmányt tervezni, az új követelményekhez illőt, szolid, megbízható anyagból, hogy legalább addig tartson, mint azok a viszonylatok, amikre vonatkozik.

De ki csinálja meg ezt az új alkotmányt?

Ez is milyen nyilvánvaló, nemde? Olyan elmék, amelyek látni is tudják azt, ami van, s elképzelni is azt, ami nincs, de lehetne.

Úgynevezett szellemi lények. Gondolkodók, tudósok, költők, a szellem arisztokratái.

Akár mi ketten is, Lajoskám.

Mit nevetsz, Lajoskám?

Jó vicc, mi?

Jó vicc, hát persze. Éppen mi, többé-kevésbé sikeres skriblerek, mikor itt van a Népszövetség, a Nemzetközi Konferencia, a Gazdasági Szövetség, az Árellenőrző Világkongresszus, a Bolsevizmus elleni Kultúrkartel, a Páneurópai Bizottság, a Nemzetközi Erők Fokozását Előkészítő Nemzetközi Liga, a Világbékét Leszerelő Államközi Tanács, és mindezekon kívül, minden országban, külön és együttevén, a Fennálló Rendet Biztosító Alkotmánytervező Államhatalom.

Bele is lehetne nyugodni, Lajoskám, hogy ennek elvetjük a gondját, ha nem viszketne az emberben valami rémes gyanú - vajon a szellemi életben nem ugyanazt a fejlődésakasztó tendenciát kénytelen követni a haldokló Tőkehatalom, amit a technikában? Visszatartani a jobbat, megfelelőbbet, mert előbb a régin kell „megtalálni a számítást”, behajtani a kamatot.

Belátás, megismerés, lelkes hit és szándék, a szellem papjainak uralma, platóni teokrácia - ti talán meg tudátok csinálni a technokrácia paradicsomát. De ki hallgat rátok?

Teokrácia - technokrácia.

Homousion - homoiusion.

Adjuk fel, Lajoskám, azt a két betűt.

Beszéljünk közügyekről. Hogy van a kisfiad?

1933

RADÍROZNI VAGY NEM RADÍROZNI

Hozzászólás saját véleményemhez

Több fejesóválást nyújtottak át ismerősök és ismeretlenek múlt heti cikkemmel kapcsolatban, melyben - gyengébbek kedvéért - állítólag lebeszéltem az ifjúságot a versírásról, az esztétikusokat pedig óvatosságra intettem. Bár ebben a formában helytelen a vád, általánosságban hajlandó vagyok bűnösségemet elismerni, ha másért nem, további tárgyalás reményében - oly ritkán van alkalma manapság az írónak természetes közegében, a láthatatlan szellembirodalomban tartózkodni: szívesen használja fel az alkalmat hazatérni belé még azzal a feltétellel is, ha otthon rögtön hazaárulással vádolják, és törvény elé állítják hebehurgya honfitársai.

Tehát vállalom: lebeszéltem az ifjúságot, ugyanazt, amelyet Ignótus e heti szép előadásában új szabadságharcra buzdított, költészet és igazság lobogója alatt. Nem ismerem ugyan el, hogy a kettő ugyanazt jelenti, de mert tapasztalat szerint igazságért és szabadságért inkább költők szoktak harcolni, mint terménykereskedők: szükségét érzem, hogy a megsértett Eszme ítélőszéke előtt is tisztázzam magam, a defetizmus gyanúja alól.

Kérem szépen, én nem vagyok defetista. Én mindig hittem és hirdettem, hogy a természet igaztalansága és a társadalom zsarnoksága ellen csak a szellembirodalom lelkes katonája harcolhat eredményesen, s hogy a durva és gonosz látható világot igenis megválthatja és megváltoztathatja a Gondolat láthatatlan világa.

Nem fegyverletételre szólítom fel az ifjúságot, csak fegyverszünetre, taktikai okokból. Saját érdekében, a hadsereg érdekében, a Nagy Cél és Győzelem érdekében, melyben forróbban hiszek, semhogy kockáztatni merném. A mi birodalmunk Lobogója és Szent koronája érdekében, amit ki kell bontani és fel kell tenni, mikor ütközetbe megyünk, de el kell dugni és vigyázni rá, mikor defenzívában van a hadsereg.

Kérem szépen, defenzívában vagyunk. Kérem, az idők kedvezőtlenek a szellem lovagja számára, aki ellentétben fizikai embertársaival, annyi ezeréves, amennyi az emberi kultúra, családi hagyományaiban él, s nem az egyénében, hanem ősi nemesi jogában érzékeny az idők hullámlásával szemben. Tessék szó szerint venni a hasonlatot ezzel a nemességgel, mindjárt bebizonyítom, hogy szó szerint vehető. Nézzék meg azt a cédulát, amit ma reggel kaptam az adóhivataltól. Ez a cédula arra figyelmeztet, hogy az 1921. évi XXXIX. törvénycikk szerint „általános forgalmi adó alá esik mindenki, aki az őstermeléstől különböző önálló bevétel elérésére irányuló...” és a többi és a többi, egyszóval „minden önálló szellemi foglalkozás”, tehát „forgalmi adót tartozik fizetni minden író és minden, szépművészettel, képzőművészettel, festéssel, szobrászattal... karcolatokkal, rádiózással... foglalkozó egyén”.

Tetszik érteni?

Ezt a törvényt ezerkilencszázhuszonegyben hozták.

Ezzel a törvénnyel egy nemességet és kiváltságot töröltek el: a szellemi arisztokráciát fosztották meg előjogaitól, egy olyan demokrácia nevében, mely merőben különbözik minden eddigtől.

Amikor a polgári forradalmak eredményeként először adóztatták meg a fizikai nemességet, sebzetten hördültek fel a bárók és grófok, tiltakozva az ilyen egyenlőség ellen, mely a társadalomnak szerintük, természetes rétegződését bontja fel. A költők és írók és gondolkodók, igazság és szabadság bajnokai, ellenben ujjongtak, és részegen tapsolták a Testvériség hajnalát, mint bekövetkezését a győzelemnek, amiért őseik, a szellem kiváltságosai harcoltak - ki gondolt volna akkor arra a képtelenségre, hogy elkövetkezzék az idő, amikor ezt az egyenlőséget a Láthatatlan Birodalomra is kiterjesztik: adókötelessé teszik az isteni sugallatot, a mennyei szikrát, lemérik a szentlélek tüzes nyelvének kalóriaértékét, mindazt az értéket, amit a kultúra és civilizáció inkább támogatni, dédelgetni volna köteles, megóvni az anyagi világ rossz esélyeitől, hogy ezt a ritkaságot és isteni ajándékot, mint leltárt becsüli majd fel az állam, mint csódtömeget és makulátúrát, amiből megpróbál anyagi hasznot húzni, amennyit éppen lehet? Hogy a szellembirodalomban nincs és nem lehet demokrácia, egyenlőség, olyan természetesnek látszott akkor, mint amilyen természetesnek találjuk ma, hogy a tanítvány, tudás dolgában, nem egyenlő tanítójával (hiszen ha úgy volna, nem lenne szükség többé iskolára és tudományra) - szellemi és rangi kiváltság lényeges különbségét érezte a kor, mely tudott és akart tanulni mestereitől, s éppen ezért tisztelte a művészetet és költészetet: szemben a szolgálékúséggel, mely az anyagi javak hatalmasai előtt görbült hétrét, ez természetes tisztelet, úgy látszott, inkább felszabadítja, mint megköti a lelket: emez helyes és jó dolog, amaz helytelen és gonosz.

Nos hát - erre céloztam csak, semmi másra, énekes fiatalok, akiket Tompa Mihály, egy lever szellemi forradalom után még így biztatott: „Fiaim, csak énekeljetek”, de ötven évvel utóbb, a kurta ragyogás alkonyatán egy másik költő, akit hívei prófétának tartottak, már csak átkozódó kárörömmel „heccelt” a harcba, mondván: „Ám néha mégis szóljon az ének csalogatónak, átokzenének... rokkanjon más is, pusztuljon más is.” Jól sejtven, milyen jövő vár az utódra, a szellemi örökösre, akihez Arany mélabús szava szól „majd ha felnővén tapasztalod, hogy atyáid földje nem honod”.

Nem, nem jó gondolni rá, hogy rokkanni és pusztulni fogtok ti is, nem szeretném, nem akarom - azért nem biztatlak a dalra, ami csak harci dal lehetne, semmi más, tehetséges ifjú költő, ha az vagy. Atyáid ősi birtoka a könyvek nyitott lapjai, hatalmas földrészeket beborító papírlemez valamikor: ebek harmincadján, barázdáiból nem serked az élet, oda a tekintély és kiváltság - mi vár rád ezen a pályán? Le kell tagadnod származásod, hogy élni tudj, akármilyen nyomorultan - ki törődik vele, kinek imponálsz majd a csőcselékkelékek korában, ha ki tudod mutatni, hogy Vörösmartyig, Shakespeare-ig vagy akár Horatiusig tudod visszavezetni lelki családfád? Egész mindegy, nem erről van szó: tessék kimutatni, hány verset írtál ebben a hónapban, mennyiért sikerült eladni őket, hány képedet vették meg, rádióztál-e és mennyit - számolj be, és fizess a forgalmi adót, ez minden, amit a társadalom elvár tőled - magad pedig örülj, ha megtűr hatalmas oszlopainak, a Politikának és Kereskedelemnek tövében.

A haragvó és lendületes esztétikusnak pedig, aki szárnyalóbb szavakkal dicséri kedvenc költőjét, mint költője az életet (teheti, hiszen anyaga a szó, közös a költő anyagával), csak ennyit felelek: csigavér. Az esztétika nem egzakt tudomány, ott nem lehet harsogó ítéleteket mondani, a kétszer kettő bizonyosságával. Az a szerény és óvatos kijelentés, amivel a matematikus állítja, hogy amennyiben A egyenlő B-vel és C-vel, akkor B is valószínűen egyenlő C-vel, sokkal meggyőzőbb valami, mint mikor X. Y. kritikus kijelenti, hogy Makra Muki van akkora költő, mint Goethe, tehát nyilván nagyobb, mint Bánatos Amadé - mégse haragszik érte, ha valaki nem hiszi el neki, nekiül, újra elmagyarázza. Miért haragszol hát, ó, költőnél is lelkesebb „csatlósa” a költőnek, ha első percre nem győztél meg a rokonszenvek és ellenszenvek területén, e mágneses térben, ahol magad is annyira rabja vagy személyes rokonszenveknek és ellenszenveknek, hogy kedvenc költőd versét okvetlenül rossznak találnád, ha tördelési hiba következtében, véletlenül annak a költőnek neve kerülne alá, akit rossz költőnek tartasz?

Radírozni vagy nem radírozni, ez itt a kérdés. S ha már úgyis adót kell fizetned a radírozásért, ne radírozd ki, tedd el, várj, valahonnan már világosodik - szuffíták fénye vagy ördögi tűz a süllyesztőből? Mindegy: az úr a pokolban is úr, s nem adja oda mennyei birtokát.

1933

MUMUSOK

Barátságosabb arcot kérünk

Negyvenötödik születésnapom öröme ma reggel egy órácska külön lustálkodást engedtem meg magamnak, a törzskávéházban, mindenesetre odakérettem a lapokat, hogy elkerüljem a magammal való foglalkozást - nem jó az ilyenkor. A negyvenötös szám ellen nincs különösebb kifogásom, inkább az évszám ellen, amire esett: száz évvel ezelőtt szívesebben lettem volna, a magam mesterségében, ennyi idős. Akkoriban az íróféle legszebb éveinek tartották ezt a kort, s külső eredményeiben is ilyenkor tartott pályafutása delén. Szép kor volt ezer-nyolcszázharminchárom, forradalmak után és háborúk előtt, divatban volt a szellemiesség, minden vonalon, kultúrában csakúgy, mint politikában. Európa együttes erőfeszítéssel maga alá gyűrve az orosz medve karjai közt előzetesen kissé megropogtatott Nagy Wauwaut, az „emberiség ellenségét” (aminek legalább olyan ünnepélyesen és nyilvánosan kiáltották ki, mint Európa megmentőjének és a Béke Császáranak, a maga idejében) Napóleont, most lohengrini fehér palástjában a durva erőszak fölötti méltatlankodásnak állott őrt Elza királykisasszony (legalábbis Elzász-Lotaringia) nászágya mellett. Goethe csak imént halt meg, s a „világpolgár” fogalom alatt legrosszabb esetben Európa lovagját értette a közvélemény. A politikus eszményképe nem sokban különbözött a nagy tudós vagy nagy gondolkodó eszményképétől: mindenesetre humanista műveltséget vártak el tőle, s ő maga, ha a fizikai demokrácia - az akkoriban egyedül lehetségesnek, tartott államelméleti végcél - megbízható harcosának akart számítani, ezt csak a szellemi arisztokráciához való tartozás becsvágyával érthette el: az a középosztály csak akkor ismerte el benne, ha ő viszont az örök Emberi Eszmények alázatos szolgálatában ez eszmények hirdetője, a Szellemi Nagyság áhítatos hívének vallotta magát. Abban az időben a politikusok kevesebb jelszót gyártottak saját szakállukra (nem is hordtak szakállt), de sűrűbben idézték a költőket és írókat. S még külsejükben is

inkább hasonlítottak hozzájuk, mint a hadvezérekhez - arcképeiken gyakori a távolba néző, tűnődő tekintet s a szellem emberének finom, értelmes mosolya.

Szórakozottan dobálom a képesújságok lapjait, s egyre jobban elfog valami komikus érzéssel kevert idegenkedés. Címlapokon rajzban, belül, a szöveg közt, jól beállított fényképeken, sűrűn villannak el a kor divatos, a maguk hazájában ünnepelt és körülrajongott államfői: politikai vezérek arcképcsarnoka. Ott állanak a lencse vagy a rajzoló ceruzája előtt, rendesen profilban vagy szemben: az arcélt nem szeretik, többet árul el, s kevésbé ellenőrizhető a modell részéről: ezek az urak látni akarják a művészt vagy mestert munka közben, hogy azt hozza-e ki belőlük, amit közölni óhajtanak a világgal. Itt nem lehet viccelni, művészi szemlélet vagy lencsei tárgyilagosság irányában - arcvonásaik kifejezésében is ugyanarra a katonai tömörségre törekszenek, mint jelszavaik kiválogatása közben, s ami ezen túl esik, csak a felségsértő kíváncsiság vagy kereken és németül: szemtelen zsidó indiszkrécio szempontjából lehetne fontos, ezt pedig kerülni kell. Ezeket az arcképeket nézve, az a kellemetlen érzése támad az embernek, hogy mielőtt a rajzoló vagy fotográfus ellátta névjegyével, a modell megnézte az alkotást, „húzott belőle”, hozzátett egy-két vonást, s csak aztán „engedélyezte” megjelenését.

Mikor olyannak látta magát, amilyennek látszani óhajt.

Hogy elég szigorú és félelmetes immár csodálatos fizimiskája.

Mert szigorúak és félelmetesek ezek az arckifejezések.

Csak azt nem értem, miért, milyen célzattal, milyen rettenetes, földöntúli vagy alvilági indulat nevében, minő elrettentő és megbénító és lebűvölő hatás kedvéért vágják ezeket a gyerekríkató, csecsemőajkakát legörbítő, kiskutyákat szűköltető, nebulókat rémítgető, érzékeny lelkek nadrágját veszélyeztető mumusképeket.

Mit ijesztgetik a nézőt, aki éppen reggelizni szeretne, kedvenc képesújságját lapozgatva, hogy a kiflicsücske kiforduljon tátva maradt szájából?

Miért olyan szigorúak?

Mit fenyegetőznek?

Kit ijesztgetnek és mivel?

A külső ellenséget meg- és elriasztó katonaönérzet ábrázatán még valahogy helyén volna ez a facies martialis, ha kissé elavult is a formanyelv, régen volt, mikor a portyázó magyarok összekaszabolták tulajdon orcáikat, hogy a rútság rettenetével ejtsék zavarba Szvatopluk ijedős népét. De ez a jupiteri harag a politikus szemöldökén a belső ellenség bűneinek szól, ha jól értettük a szót, velük szemben is azt jelenti e szigor, hogy van rá fedezet, a csizmaszárbába dugott nádpálca formájában, hogy a politikus készen áll igénybe venni a fegyvert, melynek birtokába jutott, a fegyvert, csövén a felirattal: „ultima ratio regum”.

Ó, mily iszonyú!

És mégis, bármilyen iszonyú, ha meggondolom, mégse olyan nagyon iszonyú, hogy megokolná ezt a hu-hut, ezt a torzonborzot, ezt a gorgonborgont, ezt a kővé dermesztést, amit az újságlepedőről szemem közé dőf rettentő tekintetével a német vallás- és közoktatásügyi miniszter úr. Ha kivonva magam e tekintet feszélyező hatása alól, meg tudnám találni a helyes szót, azt hiszem, ilyen tömören és egyszerűen fejezném ki magam: mondd már.

Mondd már, hogy van pár száz ezer puskátok, pár ezer ágyútok, pár száz repülőgépetek, néhány rohamosztagotok.

Hát aztán?

Dzsingisz kánnak is volt néhány osztaga. Valamivel több is lehetett, ha hinni szabad a történelmi adatnak, mely szerint Ázsia felét markában tartotta már, mikor Európa ellen megindult, mégse vágott hozzá ilyen elkámpicsorító cifferblattot. Az érmek tűnődőnek és komolynak ábrázolják bús mongol fejét: mintha a nagy keleti gondolat, a múlandóság felismerése, foglalkoztatná inkább, mint a Nagy Sándor-i becsvágy, világhódító perceiben.

De különben is és egyáltalán - miért muszáj a polgári vagy akár szocialista politikusnak okvetlenül katonaarcot vágni olyan korban, amikor az igazi katonák se hordják már a Napóleon-portrékról örökbe kapott keskenyre szorított ajkat és összevont szemöldököt? Miért akar Hitler és Göbbels katonásabb arckifejezést rögzíteni belénk, mint amilyen Hindenburg szelíd és jószágos, igazi katonaarcán borong a haptákba álló bajusz kettős dárdahegye mögött?

Barátságosabb arcot kérünk, uraim!

Bármekkora is az a hatalom - állam és államfő szerződéses viszonya soha nem válhat olyan veszedelmessé a felekre nézve, hogy az egyik fél ekkorát ijesszen rajta, a másik ennyire megijedjen - a végén elneveti magát valamelyik, s ez a másikat igen kellemetlen helyzetbe hozhatja a közönség előtt. Nekem se eszményképem politikusarcban a harminckét fogát mutogató Rooseveltt s katonaarcban a púderes-copfos, lányos mosolyú Savoyai Eugen (bár mindkettő kitűnő a maga szakmájában) - de talán meg lehetne találni kettő között a középutat.

Negyvenöt éves vagyok, uraim.

Ebben a korban lassanként megérti az ember, hogy fegyverek és ágyúk nélkül is elmúlunk valahogy... ezek a dolgok nem imponálnak olyan nagyon, mint mikor a halál kizárólagos lehetőségét látta bennük az ifjú bátorság s a gyermek életösztöne.

Negyvenöt éves vagyok. Hagyjuk a mumusképeket, uraim. Nem ijedek meg.

1933

ARANYSZÁJÚ SZENT CÉGVEZETŐ

Költészet és politika

Beleszólni, hozzászólni, talán változtatni a dolgon, okos és világos szóval. Á, eszébe se jut már az írónak, akiről valamikor ilyesfélét képzeltünk, hogy ez lenne a hivatása.

Marad számára a kedves és ártalmatlan magánmulatság, valami rovargyűjtemény-féle csodabogarakat tűzni gombostűre, a gondolatok, az eszmék és véleménye csodabogarait: ezek olyan tömegben serkennek világra korunkban, hogy a normális, értelmes gondolat válik ritkasággá, s mint ilyen, úgyse veheti fel a versenyt a gondolatszövevényeknek e szinte özönvíz előtti nyüzgésében, harcolni életéért - nem érdemes!

Okos szó, hozzászólás, megbeszélés, tanácskozás - láthattuk, gyerekek, mi jött ki belőle. Százlábúnak kellene lenni, ha az ujjaimon akarnám megszámolni, a „békekötés” óta hány

világkonferencia szaladt szét ugyanolyan eredménnyel, mint most ez a londoni - csupa nagy jelentőségű, dönteni és határozni hivatott tanácskozás, Európa országainak leghatalmasabb képviselőiből összeválogatva. Szóltak, hozzászóltak, vitáztak, megbeszéltek - aztán megállapodtak benne, hogy télen nagyon hideg van, nyáron nagyon meleg van, s kimondták határozatilag, hogy ezen nem lehet segíteni. Utána nyugodtan hazament, ki-ki az országába, tovább kormányozni népeiket, és senkinek nem jutott eszébe felvetni a kérdést: ha a vezető államférfiak nem képesek elintézni azt, amire vállalkoztak, milyen címen maradnak tovább is vezetők és államférfiak?

Csoda-e, ha a megbeszélések és tanácskozások módszerére alapított demokratikus gondolat lassanként minden hitelét elvesztette, s a felserdülő ifjúság a gyógyulás reményének orvosságát meg nem kapván, csodaszerekhez kezdett kapkodni világszerte, amiket bőséggel kínáltak neki a gondolat kuruzslói és szélhámosai. Így szokott ez lenni, ha rossz az orvos, nem az orvost szidjuk, hanem az egész orvostudományt, mintha az tehetne róla - rögtön a javasasszonynak lesz igaza meg a ligeti „hipnotizőr”-nek, aki régen megmondta, hogy nem ér semmit az a mindenféle lapdacs meg „inекció”, amiket kitaláltak: csak az ősi delej segít és a ráolvasás, tiszta sor!

A huszadik század gyalázatosan tehetségtelen demokratáinak sikerült - legalább a laikus szemében - kompromittálni a demokráciát, csakúgy, mint ahogy a tizenkilencedik század kapzsi és ostoba kapitalistái kompromittálták a szabad verseny termékeny gondolatát.

S ahelyett, hogy a rossz orvost jó orvossal, a rossz demokratát jó demokratával cserélték volna ki, a rémülten kapkodó Európa, letépve homlokáról a vizes borogatást, esze nélkül szaladt a füves nénihez, írjon fel valami tücsköt-bogarat, mert a „parlamentarizmus megbukott” s vele a demokrácia - jöjjön a füves néni, a Nagy Hipnotizőr, aki majd segít.

Hát hiszen segített is.

Az első csodabogár mint orvosság, mozsárban megtörve és macskatejben felfőzve: a világ-szemléletté és jogbölcséletté és politikai vezérgondolattá általánosított hazaszeretetet. Ezt a természetes, magától értetődő érzést kiemelték természetes közegéből, az emberi szívből, lepárolták, megsózták és kilúgozták, aztán beoltották vele ugyanazt a szerencsétlent, aki termelte: a tudomány autovaccinának hívja az ilyen anyagot. A hazaszeretetből nacionalizmus lett, s rettentően divatba jött. Divatba jött, mint olyan, tehát nem mint magyar vagy mint angol, vagy mint német hazaszeretet, hanem általában, mint hazaszeretet, mint egy nagy eszme, világot megváltó új gondolat, függetlenül minden mellékes szempontból, például a hazától is, amire vonatkozik. Ha az eszmét, ami összetartja őket, megvizsgáljuk és leegyszerűsítjük, körülbelül ez jön ki belőle: mi olyan fiúk vagyunk, akik csak a papát meg a mamát szeretjük, senki mást, és megfogadjuk, hogy mindenkit agyonvágunk, aki szüleinket bántani meri, tulajdon testvéreinket is, természetesen. Eddig rendben is volna. A furcsaság ott kezdődik, ha az ember meggondolja, hogy a szülőket védő fiúk szövetsége már-már erősebbnek látszik, mint a rokoni kapcsolat - a gyermeki szeretet közös eszméje úgy összekovácsolta őket, hogy képesek szüleik ellen fordulni, ha azoknak egymás közt nézeteltérése támad.

És mindenki látja és nézi és fogyasztja ezt a párlatot, és egész Európában az egyetlen kis Dollfussnak volt annyi valódi bátorsága és humora (ha tudnák az urak, milyen rokon fogalmak ezek!) kimondani a nyilvánvaló tényt, hogy aki osztrák létére akarja úgy szeretni Ausztriát,

ahogy Németországban tanították Németországot szeretni: az nem hazafi, hanem kém és ellenség és hazaáruló: nem az erkölcsi felháborodás, hanem a világos logika értelmében.

A másik csodabogarat - ezt viszont elevenen - az első hozta magával, mint következményt: nagyon természetes, hogy amikor a gyógykezelést delejezés váltja fel, s a népakaratot a nemzet akaratával cserélik össze, a régi módszerrel megválasztott állami hivatalnok is új típust képvisel: ő az az ember - ahogy Milotay újságíró társam érdekes vezércikkében olvasom -, akiben egy nemzet akarata kiteljesedik, s mintegy személyében képviseli az egész nemzetet. Az ilyen különleges állapot természetesen különleges képességekkel és életérzéssel jár - Milotay fel is sóhajt, Hitler bőrébe képzelve magát, hogy milyen „mámoros érzés” lehet, sok millió ember akaratának végrehajtó erejét tudni magunkban. Magam az ilyen kettős elképzeléstől, az úrnak és szolgának lelkét egyesítve magunkban, amikor alázattal csodáljuk a hatalmast, s ugyanakkor irigyeljük is őt (az új lélektan szadisztiko-mazochisztikus lelki kettősségnek nevezi ezt a hajlamot), még költői pillanataimban is tartózkodni szoktam, de tapasztalásból tudom, hogy a hatalmas férfi, akire vonatkozik, minden korban szívesen nézte magát abban a tükörben, amit így elébe tartott a nemes rajongás. S bár állásánál fogva, a közjog szerint nem egyéb ő, mint az állam legfőbb hivatalnoka, vezérigazgatója vagy cégvezetője egy szabályos szerződésekkel megalapított részvénytársaságnak: a tükör után igazodva elhiszi végre, hogy a részvénytársaság mérlegénél sokkal fontosabbak azok a tőzsztok, amiket a közgyűlést követő banketten tartozik elmondani, magas állására való tekintettel. Így lesz az állam hivatalnokából költő és vátesz, aranyszájú pap, delhi jósnő, tenorista és varázsló egy személyben, aki „magával ragadja a tömeget”, míg a szegény Petőfik és Shakespeare-ek és Schillerek és Heinék, akiknek mesterségük és hivatásuk és kenyerük volna a szavak varázsával adni kifejezést nemzetük lelkének: elmehetnek szakmunkásnak az állami sóbányákba.

S hiába köszönhetik hatalmukat a legyalázott demokráciának (Európa diktátorai alkotmányos választáson nyerték el rangjukat), ők tovább is kitartanak a divatos jelszó mellett, hogy a „többség diktatúrája lejárt”.

Ez is egy olyan csodabogár.

Valahogy úgy állítják be ezt a „többség diktatúráját”, mintha a népképviseleti rendszerben százezer ember állt volna egyszerre a szószéken, s a hatalom bársonyszéke afféle tribün lenne, amelynek minden nézője egy-egy kormányelnököt személyesít meg.

Uraim, az istenért - hiszen ebben a rendszerben is egy ember képviselte a tömeget!

Hogy önök szerint rosszul képviselte?

Mi köze ehhez a demokráciának?

Azért, mert az önök vásott elemistája nem tudja, mennyi kétszer kettő, az egész egyszeregyet akarják felelőssé tenni és eltörölni?

Hiú erőfeszítés, önök maguk lesznek kénytelenek újra feltalálni, mert nem lehet számolni nélküle - nem kár a békéért, amit megesszünk közben?

1933

ZAJTALAN BOMBAVETŐ

Isteni ez a Dunavölgy. Verőcétől Visegrádig, a nyárest pompájában: különösen a kétfelvonásos látványos színjáték, napnyugta és telihold váltakozása. Motoros csónakunk, kifent kés, hosszan hasítja végig az olajsima folyót: névtelen kis szigetek partjairól a fák belógnak a vízbe, szinte a szürcsölésüket hallod, ahogy isznak.

Vagyis hallanád, ha a motor nem kerepelne ily éktelenül.

Kár, hogy ezt a két szépséget, a hal vagy vízicsibor sebes siklását s a kerethez méltó ünnepélyes csöndet nem lehet összeegyeztetni: ezeknek a kisebb járműveknek (motorbicikli, motorcsónak) teljesítőképességével, úgy látszik, egyenes arányban növekszik a fölösleges lármacsínálás.

Hogy fölösleges, nem elkerülhetetlen, arról egy újságpapír-szeletből értesülök, elemózsiát göngyölgetvén ki belőle: míg a vajas kifli elfogy, szórakozottan olvasom a híreket.

Az angol hadiflotta, újfajta bombavető repülőgéppel kísérletezik. Tökéletesen zajtalan lesz: a háromszáz kilométeres sebességet produkáló Rolls-Royce motorok működését a legfinomabb „hangkutató” műszerek (ilyenek is vannak már a hadászatban, nem tudtad?) se fedezhetik fel, most azon fáradoznak a technikusok, hogy a légsavar zúgását is nullára csökkentsék, s egy félelmes csodával, amelynek hivatása, hogy nesztelenül érje el rendeltetési helyét, ahol aztán ledobhatja a bombát, gazdagabb lesz megint a jövő katonazenéje.

Mert katonazene a jövő zenéje, s az a legszomorúbb a dologban, hogy egyre finomabb és nemesebb hangszerekkel dolgozik a zenekar. Művészet és kultúra fejlődésének mániákus rajongója, a magunkfajta utópista, zavarodott kettős érzéssel áll meg e fejlődés előtt, mint az éhező, aki tudja, hogy mérgezett a nektár és ambrózia, amivel kínálják. Ó, jól emlékszem, hogy ültem fel - húszéves újoncbaka - első este, a piliscsabai priccsen, mikor Haydn egyik remekművének, az osztrák-magyar hadsereg kürtjel-partitúrájának, egyik legszebb motívuma, a takaródó felzengett - micsoda ütközet volt az, fiatal lelkemben, hogy tört fel torkomból a sírás! Imádtam mindent, ami szép, ami a tökéletest keresi - gyűlöltem mindent, ami durva, ami erőszakos, ami rombol: s most elbájolt idegekkel kellett megadnom magam a legtökéletesebb művészet, a zene varázsának, mikor a durvaság és rombolás szolgálatába szegődve dicsőítette, nemes Apolló, a hengegő, ostoba Marsot! Hiába, a csatadal szép dal - hogy intézze hát el az igaz férfiszív és igaz férfiértelem ezt a tragikus dilemmát, egy világháború tanulságai után?

Akkor még lehetségesnek tartottam holmi romantikus megoldást. „Háborúsport” címen tanulmányt írtam egy fővárosi szemlének a piliscsabai táborból: eszményi jövőt képzeltem el ebben, ahol a küzdelemnek, férfias vetélkedésnek, a bátor és szép halálmegvetésnek célja nem lesz többé anyagi érdek, oka nem lesz többé kapzsi hatalomvágy. Erkölcsi javakért harcolunk majd egymással, lovagi harcot, mi „Európa lovagjai” egy közös eszmény lobogója alatt, olyanformán, ahogy Észak és Dél harcolt egymással egy félig-meddig elvi kérdés: a rabszolgaság eltörlése körül. Ez a küzdelem a Világállam megszületése után se tenné fölöslegessé a fejlődésképes katonai erényeket: maga a Világbéke is annyit jelentene csak ez erények történetében, hogy azontúl közös ellenségünk: a mostoha természet ellen fognánk össze, egy harcra nevelő „sport”-ban megedzett ellenfelek.

Ez bizony éretlen és laza zajongás volt, s a „knockaut”, amivel a világháború terítette le naiv álmaimat, alapjában igen egészséges leckének bizonyult. Azért a dilemmát ma sem látom teljességgel megoldhatatlannak.

Csak a fogalmazás lett ésszerűbb.

Miről van szó?

A kiindulópont egy megfontolás, aminek logikája kétségtelenül helyes. Az a nyilvánvaló tény, hogy az európai kultúra, legalábbis fizikai megnyilvánulásaiban (technika, pedagógia, higiénia, egymás hatását fokozó művészetek) fölébe került a világ többi kultúrájának, nyilvánvaló összefüggésben áll keserves és nyomorúságos küzdelmekkel, amikre az úgynevezett mérsékelt égöv mostohasága kényszerítette az idekerült emberanyagot. Csikorgó hideg és fullasztó meleg bolond, szinte kiszámíthatatlan változása számítóvá, okossá, előrelátóvá, ravasszá puhította és edzette ezt az anyagot: az alkalmazkodás muszája egész csomó tehetséget szült, s a tehetség természete, hogy szaporodik és differenciálódik, túl a muszájon, egész a végtelenségig.

A természettel való hadakozás, négy évszak tragédiájának díszletei közt, természetszerűen vezetett az egymással való hadakozás állandósulásához: de ezt a tehetségprodukciónak jellegét az európai ember megtartotta vég nélküli háborúiban is.

Sehol a világon nem alakult ki békekultúra s háborús civilizáció közt olyan csodálatos kölcsönhatás a fejlődés irányában, mint Európa hazánkban.

A puskaforradalmától fogva minden újabb háborús korszak technikai felszerelésében, egy ezredévvél állott az előbbi fölött: s a váltakozó békekorszakok rengeteg tanulság kincsével megrakodva kerültek ki a háborúkból.

Ezt sajnos, nem lehet tagadni - azért sajnos mert a fejlődésnek ez a formája sok tetszetős érvet szállít a felületes ostoba militarizmus dialektikájának.

Tagadhatatlan, hogy a világháború például: a gyógyító sebészetet hihetetlen mértékben lendítette fel a tanulmányozásra alkalmas anyag produkálásával: ugyanakkor a gyilkoló és sebesítő szerkezetek technikáját inspirálta ördögien lángeszű találmányokra. Az ellentmondás kétségtelen: Rossz és Jó, Ördög és Angyal egyforma haszonnal zárta le számadását - az ember kényelme a közlekedés rohamos fejlődését, az élet meghosszabbítását, az élet tartalmának gazdagítását fokozó berendezkedések csaknem elérték a lehetőség maximumát, ugyanakkor a háborút követő nyomorúság lehetetlenné tette, hogy élvezzük őket, s a múlt század álma, hogy a gép elvégezi az ember munkáját, mint szörnyű átok valósult meg a munkanélküliségben.

Bőség és Szükség, Gazdag és Szegény, egyforma kárral zárta le számadását.

Ebből az egyforma kárból és egyforma haszonból jött ki, mint mérleg, a nagy semmi, amiben élünk.

S a folyamat még tart.

Íme, a gazdasági háború. Falakat állított a szabad verseny termékeny áradása elé: lehetetlenné tette a javak elosztását, a fejlődés érvényesülését. Ugyanakkor az egyes államok fala mögé kényszerített, ostromolt és kiéheztetett bástyái mögött a nemzeti ipar ragyogó lendületet vett: az embernek repes a szíve, ha látja, mire képes a találékonyság, amikor rákényszerül, újra fedezni fel s jobban a spanyolviaszt. - Magyarország egy kis Robinson-szigetté vált, s kisült, hogy mindenhez értünk: a magyar gyártmány felér a legjobbakkal, s feltalálókunk száma szaporodik.

S a vége?

Majd egyszer... száz év múlva vagy ezer év múlva... mikor az igazi Nagy Forradalom rajtunk üt: Értelmem és Bátorság pacifizmusa. Egy éjszaka elfoglaljuk zajtalan bombavetőket, láthatatlan sugaraikat, az egész remekbe készült apparátust, ami most a rombolást szolgálja, s beleültetjük az életre kíváncsi, életet akaró, életért harcoló életet, mikor majd érdemes lesz a meghosszabbításáért s nem a megrövidítéséért harcolni.

1933

GYÁSZHÍR AZ EMBEREKNEK

Eszmék temetőjében

Tegnap még Eszmék Alkonya - hol vagyunk már az alkonyattól? Rég leszállt az éj, még a hold se világít, nem veri vissza a leszállított égitest bánatos emlékét. „Körös-körül feketeség” - amphimelas - ami körülvesz. Költöm, ha a külső világ éles és bántó álma elől elzáród szemed függönyét, hogy lelkiismereted valóságába vess egy pillantást. A sötétben csupa cserép és rom. Kísértetek huhognak a szélben, s riadtan kapod el lábad, mert sírdombokhoz ütközik. Az eszmék temetőjét járod a sötétben, minden fejfárol egy szó, egy fogalom - tegnap még tartalmuk volt, éltek és hatottak, ma üresen, süket zörejjel reccsen meg puszta nevük - repedt fazék a madárijesztőn, értelmetlen betűhalmaz, halandzsa.

Annyira kiégett belőlük minden jelentőség, hogy már az ellentétüknek sincs hatása, nem veszi komolyan senki. Valamikor azt hittük - isten országát, ha bűnbe esik a világ, sátán birodalma váltja fel, hogy a végítéletet előkészítse. A jót legyőzi a rossz, de mindenki tudja, mi volt és ki volt a halott, s általa, rajta keresztül értjük meg, átkozzuk vagy áldjuk a diadalmas gyilkost. Ez a mi világunk úgy elfelejtette a maga halottját, hogy a nevét hallva vállat von, és csodálkozik: az élőknek pedig, aki sírba vitte őt, legfeljebb a nevét ismeri, de alapjában nem hisz benne, hogy a név mögött valóságos erők tombolnak. Aki a jót immár nem tartja lehetségesnek, az nem hisz a rosszban sem: nem „túl rosszon és jón”, mint a nietzschei übermensch, hanem innen e kettőn, mint az állat és a növény.

Jó és rossz?

Halandzsa.

A normális újságolvasó vállat von, és továbblapoz, „értesülvén” róla, hogy Heinrich Mann, a Németországból kitiltott, állampolgárságtól megfosztott német író *Hass* (Gyűlölet) című regényét ír a száműzetésben, ellenségeiről.

Halandzsa. Gyűlölet? Szeretet?

Nincs gyűlölet és nincs szeretet. Erőviszonyok vannak, összetevő „vektori” a lemérhető tényezőknek, s valószínű eredők, amiket megközelítően kiszámíthatunk. Egy nagy számhalmaz lett a világ, s aki el akar igazodni benne, elég, ha megtanulja a nagy számok törvényét s a valószínűségi kombinációt. A statisztika világosan beszél, nincs szüksége eszmékre - nevezd anyagszerűség elvének, technokráciának, mindegy: lényege a Szám, s ha a Szám egyszer megszólal, jobb, ha elhallgatsz: ne szólj szám, nem fáj fejem. Évek óta figyelem ennek az érdekes Hitler kancellárnak politikai beszédeit, még mielőtt győzött: néhány általános, ellenőrizhetetlen szövegen túl egyszerűen számadatokat jelentett be: most ennyien leszünk, s holnapután, mivel addig ennyire rúg a számunk, átvesszük a hatalmat.

Úgy is lett.

S a számok mellett lassan elhalványodnak a pusztá eszméknél kevésbé elvont fogalmak is: kiderül róluk, hogy az anyagukban mégiscsak eszmék voltak elkeverve, azért nem tartós ez az anyag: szerves eszmék, pusztulásra ítélt szülöttei halandó lelkeknek. Tessék kérem, hogy bíztunk néhányan, évezredek óta Platón tanítványai, a demokratikus állam gondolatában. Milyen gyakorlatinak látszott, az egyetlen lehetséges megoldásnak, még a lélektani elemek elhanyagolása mellett is. Az osztályvizsgán átment, s most megbukott az érettségén. Kiderült róla a kétes származás, az Általános Emberi Eszmék alaptétele: bizonyos posztulátumok, amikre épült.

Néhány fikció. Feltevések. Az a feltevés például, hogy az emberek alapjában véve vonzódnak egymáshoz vagy legalábbis szeretnének vonzódni, ha lehetne, és ha hagynák őket, különben miért élnének társadalomban, kényszerítő okok nélkül is, miért nem bújnak el, magányosan, mint a pókok, kerülve egymás társaságát?

A feltevés, tekintve a tényeket, valószínűnek látszott. Építeni lehetett rá.

S Platón s néhány utódja épített is: a vonzalmat elnevezte szeretetnek, s kiindult abból az alapelvől, hogy az emberek szeretik egymást.

Posztulátum.

Filozófia. Fikció. Eszme.

Pusztulátum.

Most aztán, hogy a fajok törvénye revízió alá vette az egész dolgot, s kimutatta, hogy ez a vonzalom csak látszólagos, mert nem az emberek vonzódnak egymáshoz, hanem a „fajok élni akarása” teremt bizonyos kohéziót, ugyanakkor taszítást más fajokkal szemben: az egész demokratikus gondolat szétmállott, mint a pára. Nem állta meg a nagy próbát.

Most persze egy kis átmeneti baj van, kiből csinálják meg az új egyetemet, mikor a tanárokat sorban elbuktatták? Kiderült, hogy kétezer év lomtárában egyetlen olyan konstrukció se akad, ami ne volna megfertőzve ezzel az átkozott demokratikus princípiummal, amelynek mélyén a legfőbb tévedés bolondgombája lappang: bizalom és hit az embereknek egymás iránti eredendő jóakarátában?

Csupa demokratikus elképzelés, akárhogyan nevezték.

Krisztusi demokrácia.

Katolikus demokrácia.

Szociáldemokrácia.

Süsd meg - mihez fogjunk vele, a nagy Megismerés hajnalán, mely szerint a demokrácia, mint olyan megbukott és lejárt a magát?

Ausztria, a boldogtalan Ausztia, mely ezúttal nem akar házasodni, Isten ments, sehogyan se smakkolván neki a vőlegény - Ausztia valami újat eszelt ki kínjában. Az egyetemes egyház demokráciáját összekeveri a szociáldemokráciával, s ünnepélyesen biztosítja Európát, hogy a keverékből fasizmus lesz, akárki meglássa, korszerű állam, rendi alkotmány, egészséges kormányzás, úgy bizony.

Két állításból egy tagadás. Két demokráciából egy diktatúra.

Nekem már mindegy volna. Nincsenek jó törvények és rossz törvények, csak jól alkalmazott és rosszul alkalmazott törvények vannak. El tudok képzelni jó diktatúrát és rossz demokráciát - sajnos, csak azt nem tudom elképzelni, hogy kormányozni és vezetni lehetne egyetlen embert is, nemhogy nemzeteket és államokat, emberekre és nem számokra vonatkozó eszmények nélkül. De hol vannak ezek az eszmények - s közöttük ama kétezer éves, a nagy Felfedezés és Újság, az örömhír, amivel Isten rikkancsai kiabálták tele a világot, annak idején, egykorú riporterek, az Evangélisták feljegyzése szerint.

Gyász hír lett az örömhírből.

Nem dicsőség Istennek a mennyben, béke az embereknek és jóakarat.

Gyalázat a sátánnak a pokolban, az emberek számára háborúság és sanda gyanú.

1933

FŐNYEREMÉNY

Túlvilág a földön

A főnyereményt kihúzták - nem tudni, ki nyerte, nem szokás dicsekedni vele, okosodó világunkban, mely lassan ráeszmél a magántulajdon új értelmére, ahogy megfogalmazni bátor voltam: Hitel csak az, amiről senki se tud. Remélem, ahol szükség volt rá - a valószínűségi számítás e tekintetben, hála istennek megnyugtató. Az ismeretlen szerencsésnek ezúton kíváncsi szerencsét a szerencséjéhez (mit tehet az ember egyebet?), és remélem, okos volt, nem mondta meg a számot senkinek, s tudott uralkodni magán akkor is, mikor a lista elején a háromszázézeres jutalomdíj vastagon szedett számaiban elálló szívveréssel ismert rá ugyanazokra a számjegyekre, ugyanabban a sorrendben, ahogy a kis cédulán olvasható, kopott tárcájában - s ahogy tudtán kívül, ezerszer elsuttogta magában, a kétségbeesés óráiban, visszatorpanva hídról, gázcső elől, emeleti ablakból: elsuttogta, áhítattal és hittel és alázattal, mint valamikor a hajótörött suttogetta el a vallás századaiban az új isten nevét, egy Ötjegyű Számot, az egyetlen, aki még segíthet. Hála és köszönet a bölcs Államnak, aki a csodában való reménykedésnek ezt az utolsó szalmaszálát, az osztálysorsjátékot kitalálta, s félevenként több százezer lelket részesít a túlvilágba vetett bizalom malasztjában - bizony mondom, könnyen meglehet, hogy a vallástörténelem krónikása úgy fog megemlékezni erről az intézményről valamikor, mint az összeomló Európa utolsó nagy vallásos mozgalmáról.

Se a vallás, se a túlvilág szavakat nem vonom vissza, s nem mentegetem a költői túlzás szabadságával. Nem költészet és nem túlzás, amit mondok, tessék szó szerint venni. A kor, amelyben élünk, vallástörténeti szempontból, kifejezetten pogány és bálványimádó, mint ahogy összeomló kultúrák korához illik. Hogy szükségből vagy ostobaságból tette meg főistenévé a pénzt, ezen vitatkozzon egymással két új hőse a hitvitáknak, gazdag pap és szegény közgazdász - mi boldogtalan hívők csak a tényt konstatálhatjuk, azt se értelmünkkel és szívünkkel, hanem pusztán bőrünkön. Vallásról van szó, mert nem tudunk immár áhítatot érezni, csak a Bálvány jelenlétében, ha könyörületet vélünk felfedezni márványtekintetében, s a megsemmisülés poklának félelmét is csak összehúzott szemöldöke, elforduló arca jeleníti számunkra: nincs az a metafizikai gyönyör, metafizikai gyötrelem, amit össze lehetne hasonlítani a teljes életnek és teljes halálnak ezzel a két határjelző látletével: sok pénz és semmi pénz. Ne áltassuk magunkat. A „hit” szónak eleven s gyakorlati értelme már csak ebben a szóképzésben van „hitel”, s a fogalom jelentősége áttevődött a szubjektumról az objektumra.

Nem a hit üdvözt, hanem a hitel - nem attól leszek boldog, ha hiszek, hanem ha bennem hisznek, s akinek hiteleznek, annak rendben a szénája, itt és a túlvilágon, melynek neve Anyagi Jólét, s ahová eljutni, ahogy a régi valláserkölcshirdette, csak a jóknak lehet reményük. No, nem egészen úgy értve a jóságot az eredetei értelmében, mint például: jó ember, jószívű ember, jótét lélek, jóindulatú, hanem a kereskedelem nyelvén, hogy aszongya: jó arra az összegre, amit hitelezni akarunk neki.

S így lettünk megint hívőkké, egy kis vargabetű után.

Kezdetben volt: hiszek, tehát vagyok.

Aztán, kis időre: gondolkodom, tehát vagyok.

S most, véglegesen: hitelem van, tehát vagyok.

Vagy egyszerűbben: pénzem van, tehát vagyok.

Tedd szívedre a kezed - nem ezt érezed, szerencsés nyerő, irigyelt ismeretlen, amikor személyes istened, az Ötjegyű Szám, megjelent előtted az égő csipkebokorban, egy nyereménylista vastag betűiben? S ha maradt még bennem, nyomorult férgében a pénztelenség siralom-völgyének egy szikrányi a költőből, ez csak abban különböztet meg a többiektől, hogy most nemcsak a pénzedért irigyellek, hanem a földöntúli élményért is, amiben rajtad kívül középkori szenteknek volt csak részük a kinyilatkoztatás pillanatában, mint ahogy vallomásuk regéli. Mert nem tudom másképp elgondolni: kinyilatkoztatást kellett érezned, az Ötjegyű Szám glóriában és mosolyogva jelent meg a felhők kárpitján, füledben harsónak szólaltak, a fejed fölött ott verdesett szárnyaival a Grál-galamb, hívogatván Mont Salvat várába, a hegytetőn, ahol nincs kifizetetlen villanyszámla és lakbér, ahová fel nem hat a „hivatalnak packázása”, mert ez a kastély maga az Álom és Túlvilág, amiről Hamlet beszél híres monológjában. S az Ötjegyű Szám kinyújtotta feléd atyai kacskaringóit: ez az én szerelmes fiam, így szólt hozzád, kiben nekem kedvem telik, s én, Főnyeremény-isten, e világ kormányzója, ki vagyok a huszadik század elején az Út, az Igazság és az Élet, most hirdetem ki az üdvösséget - a te hited tégedet megtartott, s bizony mondom néked, velem leszel most már a holtig tartó, tehát örökkévaló boldogságban - állj fel és kövess!

E pillanatig tudja csak követni képzeletem Szent Nyerő mennybemenetelét, a felhőkárpit becsukódik mögötte, s mi, egy pillanatra feltekintve az ügyvédi felszólítások, mosószámlák és felmondó levelek földi nyomorúságából, tűnődve búcsúzunk bajtársunktól, aki itt hagyott bennünket, s átment egy szebb hazába. Nem fogunk hallani róla többé - a Konszolidált Viszonyok túlvilágáról nincs üzenet a számunkra, ott elfelejtenek bennünket, ott nem is értik már, hogy lehet élni idelent, s ha a boldogult, egykori bajtárs kíséretével találkozna még, véletlenül a Váci Utcai korzón vagy a színház előtt vagy az adóhivatalban, ahová életedért könyörögni mentél - ez a kísértet éppen csak el fog suhanni melletted, egy szórakozott kézlegyintéssel dobva feléd véghetetlen közönyét: á, szervusz, mondja majd a kísértet, rég láttalak, hogy vagy? és a nagyságos asszony? na, sietek, öreg cimbora - ja, ez a tragacs? tegnap vettem, még nem tudom, hogy szuperál, hát szervusz, kérlek alássan...

S már száguld vele tovább Illés hathengeres autója.

S hogy mégis prédikációval fejezzem be a Nyerőről szóló látomást és jelentést - mit mondjak az ájtatos gyülekezetnek, aki nem nyert?

Minő csodáról beszéljek?

Elmondjam még egyszer vallásgyalázó érveimet, amiket magányos szószékemről kiáltottam néhányszor, a lázadás perceiben, megfélelkezve Pénzisten mindenütt-való jelenlétéről - hogy csoda maga az élet is, hogy főnyeremény a Nap, itt a közelben, s a ritka alkalom, hogy a világon vagyunk?

Eléggé megvert érte Pénzisten, elfordítván rólam az ő kezét - az ájtatos Gyülekezet pedig borzadva hagyta el szószékemet.

Nem hirdetem többé. Visszavonom eretnek tanaimat.

Egy az isten: Pénz és Osztálysorsjáték az ő prófétája.

Vegyetek sorsjegyet, híveim.

Nyerni fogtok.

1933

LELKI FÉNYŰZÉS: GONDOLAT

Német sajtótörvény és egyebek

Külön gyászos tréfa, hogy az új német sajtótörvény szövege, ez a nyugtalanító - s nemcsak önzetlenül, a német kartársak miatt, de a ragadós, rossz példa félelmében mindannyiunkat is aggasztó alkotmány - éppen október hatodikán, a szabadságért vértanúhalált szenvedett aradi tábornokok ünnepén jelent meg a magyar lapokban. A szövegben előfordult ugyan a szabadság szó, sőt, nagyon is sűrűn szerepel, de nincs egészen úgy, ahogy forradalmi művekben szokott (holott az új német rendszer, jobb szó híján, forradalminak nevezi magát), hanem inkább úgy, ahogy fogházakban és kaszárnákban beszélnek róla a felettes hatóságok.

Gyászos egybeesés, mondom, s éppen mert gyászos ünnep is: s az újságíró számára csábító alkalom volna vértanúk tetemére hívni a szabadság újdonsült gyilkosait. Meg is történt, annyi hévvel és eréllyel, amennyire a rossz gazdasági viszonyoktól elgyöngült ci-devant szellemi arisztokráciánktól tellett, s egy kitűnő bajtársamat meg kell dicsérnem a szép hasonlatért, mely szerint a német máglya ezúttal az ólombetűt olvasztotta el, hogy fülébe öntse a gúzsba kötött közvéleménynek. De indulatokon és hasonlatokon túl az egészséges emberi értelem, ahogy egyszerűen, a maga törvényei szerint, működni kezd, hogy a beledobott nyersanyagot vagy megeméssze, vagy ha nem lehet, kidobja magából, produkál néhány egyszerű kérdést is (ezek a kérdések játsszák a külvilág eseményeivel szemben azt a szerepet, amit a gyomor emésztőnedvei), s ezek a kérdések, függetlenül politikai pártállásoktól, jobbról és balról egyforma kíváncsisággal várják a feleletet.

A német sajtótörvény s különösen a Göbbels-féle hozzáfűzött nyilatkozat megállapítja, hogy a korlátlan sajtószabadság lehetővé tette a legveszedelmesebb téveszmék terjedését. Ez kétségtelenül lehetséges, miután a szabadság fogalmához tartozik, hogy jó és rossz egyformán nyilatkozthassék meg keretei közt (bocsánat a paradoxonért, amivel a „szabadság” és a „keret” fogalmakat összekapcsoltam, nem véletlenül történt). A szabadságnak ugyanis éppen az ad értelmet, hogy jót és rosszat egyformán érvényesülni hagy, oly célból, hogy módot nyújtson választani a kettő között. A szabadságesszmények s a belőlük megszületett szabadságjogok annak idején abból a feltevésből indultak ki, hogy állam és polgárok, felnőtt egyének szövet-

ségét (Rousseau „szerződés”-nek nevezte), nem egymást szellemi és erkölcsi kiskorúságban elmarasztaló, egymást lenéző, egymás fölött gyámkodó nevelőintézet fegyelmi rendjét fejezik ki. A szabadságnak lényegéhez tartozik az a nagyon mély, erkölcsi ösztönből táplálkozó princípium, hogy a rosszat, igenis, érvényesülni kell hagyni - a szentírás így fejezi ki ezt a princípiumot: megbotránkozásnak lennie kell. Hozzáteszi persze, hogy „jaj annak, aki megbotránkoztat”, de ezzel csak erősíti a tételt minden ellentmondás nélkül: nyilvánvaló ugyanis, hogy a rossz példa nélkül soha nem juthatnánk el a jó cselekedet felismeréséhez. A szabad állam éppen ezért soha nem tiltotta a bűnt (semmilyen törvény nincsen arra, hogy gyilkolni, lopni, csálni nem szabad), csak büntette, s a kettő között lélektani értelemben nagyon finom, nagyon mély, döntő különbség lappang.

Más itt a kérdés, igen tisztelt Göbbels barátom, s te is, megsebzett oroszládként üvöltő képviselője a sajtószabadságnak. Hogy az az átkozott liberalizmus nem lehetett olyan nagy szerencsétlenség a világra nézve, mint ahogy nem lehet külön szerencsétlenség egyik pártnak szempontjából se a mindenkire egyformán érvényes kártyaszabály, amit épeszű játékos soha nem tett még felelőssé a kártyajárás miatt: azt abból is láthatjátok, hogy liberalizmus nélkül soha nem lett volna módokban eszméiteket olyan energiával „propagálni” (ti így nevezitek a sajtószabadságot, mikor nektek kell), hogy most, íme, módokban van diktálni a feltételeket. De jól vigyázzunk: ezt a kártyajárásnak köszönhetitek, s a kártyajárást mégiscsak a kártyaszabály tette lehetővé. A szerencse nektek kedvezett, de nem gondoljátok, hogy veszedelmes dolog, pénz és hatalom birtokában a szabályt is megtámadni, kedvezőbbé tenni a magatok számára; istenítéletté alakítani át a nemes és egyenlő párbajfeltételeket? Fordulhat a lap, s akkor nagyon keserves lesz ám a magatok által faragott kalodában újra harcba szállani a kényelmesen terpeszkedő diktátor ellen. Magam is tudom, hogy jaj a legyőzöttek ezen a harcoló világon - de ha vesztettem a ruletten, józan és családját szerető polgár létemre inkább szó nélkül föbe lövöm magam, minthogy szerencsepróbáló utódaim számára olyan törvényeket követeljek, amelyek kizárják a visszanyerés lehetőségét.

De ez csak afféle „játék a szavakkal”, ahogy Shaw Bernát legújabb könyvéről *Politikai bolondokháza Amerikában* szóló beszámolójában nevezi a *Pesti Napló* kitűnő tudósítója az öregúr tökéletesen világos, kristálytiszt és abszolút helyes következtetéseit. (Hát hiszen igaz, végeredményben Archimédész tétele is csak játék a szavakkal, nemhiába alakult ki a kádban való pancsolás közben.) Mihelyt tényleges állapotokról van szó, Göbbels úr is fején találja a szöveget, amikor virágnyelven azt ajánlja a legyőzötteknek, hogy pár centiméterrel a fejük fölött keressék ezt a szöveget, s akasszák fel rá magukat. Amit az újságíróról beszél, akit „szeretne látni”, hogy szerkesztője és kiadója érdeke ellen merészelne írni valamit: ezen a ponton tökéletesen igaza van. Bizony, Göbbels úr, érdekek és érdekellentétek játékszerévé vált a nemes Gondolat s az igazság keresése. De akkor legalább engedjék meg nekünk, boldogtalan elítélteknek, hogy a siralomházban azok maradjunk, akik voltunk. Teljesítsék utolsó kívánságunkat, nem olyan nagy kívánság: világosan meg akarjuk fogalmazni, az utókor számára, miért jutottunk ennyire.

Ezért:

Megmondatott, hogy nem elég keresni az igazságot, meg is kell találni. Mi pedig azt mondjuk, megtalálni se elég - olyanok is kellenek, akik felismerik, hogy megtaláltuk.

Mit ért volna Newton és Volta és Mendel megtalált igazsága egy kellőképpen előkészített, művelt környezet nélkül, mely alkalmas volt rá, hogy a lángész tanítását megértse és közhírré tegye? Mit ért Krisztus tanítása Kajafás előtt, Szent Pál védőbeszéde nélkül?

És ezért:

Nemcsak az érdekek s érdekellentétek tették üldöznivaló lelki fényűzéssé a gondolatot, hanem a hozzáértők hiánya, akik olyankor se jelentkeztek, mikor a Gondolat éppen azt fedezte fel, hogy a hatalom tulajdon érdeke ellen cselekszik.

Kontárok és dilettánsok kezére kerültünk, baloldali és jobboldali gondolkodók, egyformán nem hagytak dolgozni, nem adtak módot rá, hogy megkeressük az igazságot: így lettünk, lelkiismeretünk törvényszéke előtt is, jobboldali és baloldali latorrá.

Széklábat kellett faragnunk, mikor a művész gyötrelmében, hajlandók lettünk volna már akár elnyomóink számára építeni fel a kristálypalotát, csak hogy alkothassunk: elnyomorodott bennünk az igazság keresésére kapott isteni ajándék is.

A munkaadó nem törődik velünk. A munkafelügyelő nem ért hozzánk. Össze kell dőlni a gyárnak.

1933

ÖNZETLEN ROSSZASÁG

Tisztelgés a Pokol Ismeretlen Katonája előtt

Névtelen levelet kaptam. Kellemetlen célzások voltak benne, néhány fenyegetés, leleplezések. Véletlenül annyi egyéb bajom volt ezenkívül, hogy nem sokat törődtem vele (a társadalom régen kitalálta Kovács professzor híres „magyar narkózis”-át: jó nagy pofon a nyugtalankodó betegnek, amitől felejt, hogy éppen a hasát vizsgálják), odadobtam más levelek közé. Később a kezembe került. Még egyszer elolvastam, most már tárgyilagosan, írói szemmel. Megkapott, hogy milyen ügyesen fogalmazták! A levélíró intelligens, művelt ember, még stílusa is van. Érdekes. A stílusával szívesen dicsekszik a különben szegény ember is - style c'est l'homme - ezzel születni kell, természetes, arisztokratizmus, címeres minősítés, s az arisztokrata nem szokta letagadni a családfáját, legfeljebb a forradalmi véstörvényszék előtt. Mégse írta oda a nevét, homályban akart maradni, nem óhajtotta, hogy a cselekedet, amit véghezvitt, órála legyen elnevezve. A jó cselekedetek világában ritkaság az ilyen. Névtelen „szemérmes szegény”-ről gyakran hallani, névtelen adakozóról annál szórványosabban, s ne felejtsük el, még a gyógyító csodatételek is legalább keresztnévvel jelölt szentek emlékéhez fűződnek.

De vannak ilyenek, immár kénytelen vagyok elismerni, hiába apostolkodtam egész életemen át Rousseau hegyi beszéde mellett, az eredendő jóság feltevésében, amivel e világra jövünk. Az önzetlenség gyönyörű erényét nem sajátíthatja ki magának a Jóság, bármennyire megszoktuk, hogy ezt a két fogalmat, jóságot és önzetlenséget, csak egymással társítsuk. Vannak önzetlen rossz emberek, akik rosszat cselekszenek, minden személyes érdek nélkül, halkan és finoman, elrejtőzve a homályban, mint a kis ibolya, önzetlenül, érdek nélkül, dicsekvés nélkül, nem pályázva a rosszak társadalmának elismerésére, nem kérve kitüntetést Belzebubtól, nem törekedve udvari tanácsosságra a Pokol Negyedik Birodalmában. Megcselekszik a rosszat l'art pour l'art, mint a valódi művész, nem számítva anyagi vagy testi vagy lelki haszonra, ördög ments, inkább még ők hoznak áldozatot. Ez az, még áldozatot is képesek hozni egy önzetlen, szép, gusztusos rossz cselekedet kedvéért. Korábban kelnek fel reggel, elhanyagolják az

üzletet, elmennek a tizedik kerületből az első kerületbe, gyalog, ha nincs pénzük villamosra, elmennek bizony, hogy feljelentsenek egy ártatlan embert, akinek az ártatlanságáról meg vannak győződve, vagy kellemetlenséget csináljanak valakinek, akit nem is ismernek, vagy kárt okozzanak valahol, amiből semmi hasznuk. Aztán gyorsan eltűnnek, nem a személy a fontos, vár rájuk más szép feladat. A Gondviselés nemtője mellett ők a Gondolkodás angyalai - ott őrködnek gyermeklelked mellett a hídon, hogy a kellő pillanatban lelökjenek a szakadékra. Leülnek, otthon, névtelen levelet írni, szép kalligrafikusan írnak, jól olvashatóan (érdekes, sose kaptam még névtelen levelet, aminek olvashatatlan az írása), megcímezik a borítékot, leragasztják, elmennek a trafikba, bélyeget vesznek szerény kis jövedelmükből, aztán elballagnak a postaszekrényig, bedobják, s megbékélten mennek haza. Sokkal mozgékonyabbak, érelyesebbek, mint a jóság önzetlenei. Hogy szerény mesterségemből vegyem a példát, újságba dolgozó íróársam elmondhatja, hogy névtelen levelet csak az ír neki vagy a lap szerkesztőjének, aki gyűlöli vagy haragszik rá - veszi a fáradságot, megírja a szerkesztőnek, hogy ettől a csirkefogótól ugyan miért „hoznak” cikket, talán nem tudják, milyen botrányos pletykák vannak elterjedve róla? És különben is pocsék rosszakat ír, egyik barátja miatta mondta le az előfizetést. Ki lehet mondani szabálynak, hogy akinek tetszik, amit írsz, neked ír rajongó levelet, akinek nem tetszik, a szerkesztőséget alarmírozza.

Könnyű a lélektannak s a lélektanon keresztül a szakértőkkel dolgozó bírói gyakorlatnak. Ők egyszerűen intézik el a dolgot. A „szándékos” rossz cselekedet mögött majdnem mindig kimutatnak valamilyen fajta érdeket, s akkor, mint beszámíthatót, a lélektan felmenti, a törvény megbünteti a rossz embert. Ha pedig nem tudnak érdeket találni, akkor sincs baj: szerencsére készen áll a lelki betegség kórképe, nem is képe, egész képeskönyve, amelynek egyik lapján majd felismerjük az esetet. A gazdag bankárné lop: kleptománia. Az ok nélkül fájdalmat okozó: szadista. Klinikailag kedvezőbb (mert jobban körülírható) esetben: kéjgyilkos. Az ügy el van intézve, kórházba a boldogtalannal. Ki is lehet irtani, eugéniai szempontból: a fontos az, hogy a rendes, normális, jó embertől megkülönböztessük.

De aztán jön egy Matuska, fölrobbantja éjszaka a vonatot, véres hekatombát rendez többször is, s miután lefűlelték és vallomásra bírták, se az igazságszolgáltatás, se a lélektudomány nem képes dűlőre vinni az ügyét. Éveken át bonyolódnak vele, tárgyalnak, ítélnak, kihallgatnak, nyomoznak - vizsgálják előlről, hátulról, röntgenfényben és napfürdőben, kipróbálják rajta a világ minden pszichofizikai műszerét, küldözzetik egyik országból a másikba, beállítják a népszerűség legélesebb reflektorába, hol mint politikai fenomént, hol mint csodálatos lélektani rejtélyt. Nem boldogulnak vele, külső és belső indokokat keresnek, bottal ütik a nyomát eltűnő kísérteteknek. Nem találnak semmit. Külső ok nincsen. Se anyagi érdek, se politikai „háttér”. A belsővel pedig lehetetlen elkészülni. Egzaltált ember, izgatott, kétségbeesett, de helyzete mindenre bőséges fedezetet ad, a klinikai kórkép tökéletlen, nem lehet egyszerűen elmebetegnek minősíteni. Valami Leót emleget, az ő rossz szellemét, aki felbujtotta, de Leót nem lehet előkeríteni, az is lehet, hogy csak a képzeletében él, viszont mi lenne, ha mindannyiunkat, akiknek képzeletében ott él a rossz szellem, örülnék nyilvánítana a tudomány - hová lenne a vallás vigasztaló igéje: szabad választás rossz és jó között?

Nem.

Az önzetlen rosszság megértéséhez nem elég a divatos patológia néhány terminus technicusa. Metafizikai jelenség ez, éppen olyan csodálatos, mint a jóság és részvét és könyörület.

Számolni kell vele, hogy a kiontott vértől egyik elsápad, a másik pedig vérszemet kap, további vérontásra.

De azért szeretnék vele egyszer találkozni. Tetten érni, amikor éppen „cselekszik”.

Az arcát szeretném látni, hogy megjegyezzem magamnak.

1933

GÉPISTEN, JÖJJÖN EL A TE ORSZÁGOD

Gondolatok a moziban

Kusza gondolatok, együtt berregnek a géppel, s váltakoznak, mint az elsuhanó képek, nem is erőlködöm, hogy rendszerbe szedjem őket. Magyar film pereg a vásznon, magyar szó árad a nézőtér felé, bocsánatot kell kérnem az illusztris szerzőtől, derék rendezőktől és szorgalmas színészekről, hogy mégse tudok egészen belefeledkezni a cselekmény és játék lüktetésébe, mint nézőtársaim, akik még tapsolnak is egy-egy jól sikerült jelenetnél, annyira természetesnek veszik, úgy beleszoktak, hogy a színpadról ismert eleven színész árnyéka és vetülete most itt szaladgál és kiabál előttük megszokott hangján és megszokott gesztusával, s eszükbe se jut már csodálkozni, hogy a valóságban létező egyetlen példánya a színésznek ugyanebben a pillanatban valamelyik színpadon végzi a dolgát, más szerepben és más közönség előtt.

Én nem tudom megszokni. Talán azért, mert színészi értelemben a produkció amúgy se nyújt többet, mint a deszka játéktípusa: ráérek másra gondolni. Bevallom, nem a szöveget figyelem s nem a történetet - a jelenség és látomás ragad magával, a kézzelfogható fizikai tény, a hihetetlen, ámulatos, megszokhatatlan csoda, még mindig, csakúgy, még jobban, mint mikor repülőgépen ülök. Nem tudok napirendre térni, mint fiatal író társam, akinek egyik regényéből a hős, egy mellékmondatban, Velencéből Budapestre röpköd, hogy egy izgalmas és bonyolult üzleti ügyét elintézzze. A találmányt, a leleményt, a megoldott és valósággá varázsolt lehetetlenséget bámulom, elálló szívveréssel, megbabonázva, hogy íme, itt jár és beszél, dobbanó léptekkel, érthető, világos szóval a nem létező, mert múlandó és elmúlt, visszahozhatatlan. Pillanat, jelenné varázsolva - itt suhog a falevél, ami lehullott, itt ballag a felhő, ami szétfoszlott, itt szállong a füst, amit elhordott a szellő, s amit, éppen azért a barátsághoz hasonlított a költő, hogy most szembeszálljon vele, mert íme, márványnál maradandóbb - és itt fehérlik a hó, a hó, a tavalyi hó, megcáfolt jelképe az örök múlandóságnak, kép- és hangfelvétel, csaknem tökéletes már, ez nem tréfa többé - költők, keressetek új hasonlatokat és jelképeket, a régieket egyszerűen elfújta az a másik lángész, aki a természetet nemcsak leírni és megismerni, hanem legyőzni és felülmúlni jött (és látott és győzött) erre a világra.

Ti pedig, naiv spiritiszták, hagyjátok abba hóbortos szertartásaitokat, ott az elsötétített szoba mélyén. Itt a kísértet és a szellem, akit idézgettek, imbolygó, híg asztrálestét, mint valami levetett, kurta inget, otthagya kezeitek közt, s idemenekül előledek, ezervoltos ívlámpák fényébe, hogy élő, mosolygó arcát megmutassa, érces, jól tagolt szavát hallassa előttünk: nincs szüksége médiumra, táncoló asztalra, reszkető betűzgetésre, hogy homályos célzásait ki-nyögje, itt beszél hangosan, itt járkal közöttünk, és semmi szüksége többé a becsukott spalettára: fény kell neki, minél több fény, csakúgy, mint nekünk, eleven társainak. Az „én” kódos káprázatától eltekintve, ugyan mi más, ami itt jár előttünk a falon, mint az életet túlélő,

anyagtalan s mégis testi mivoltában jelentkező Lélek, kettő és mégis egy, maga a tiszta metafizikum és „magánvaló” contradictio in adiecto és mégis létező - itt jár és beszél a halott, hallom fülemmel és látom szememmel: mi más tehát ez a közeg, amiben jelentkezik, mint maga a túlvilág, amit az angyallal csatázó Jákob, az emberi akarat („elhiszem, mert esztelen”) lehozott közénk?

Mert ne tévesszen meg senkit, hogy e túlvilágban nem lát egyelőre semmi túlvilágit, hogy nagyon közönséges és jól ismert megisméltése mindez kisszerű földi örömeinknek és bánatainknak: felfőzött káposzta kérődzés, képről kapott sablon. Hiszen a spiritiszták szeánszain jelentkező túlvilági lények még ennél is naivabb „közléseket” közvetítenek, még ennél is kevesebbet tudunk meg tőlük arról, ami bennünk és belőlünk túléli az életet.

Tisztába kell jönni valamivel, be kell őszintén vallani valamit, aminek felismerése súlyosan sérti éppen a legszellemibb emberfajtának, az „emberi kultúra képviselőjének”, a művésznak önértetét, s éppen ezért, nem szívesen veszi tudomásul - mégsem kerülhetjük el, mert nélkülül teljesen érthetlenné zavarodik előttünk a szörnyű ellentmondásokban vergődő század.

A fizikai technikumokat kimódoló és megvalósító lángész messze előreszaladt, mesze maga mögött hagyta a lelki tényeket feltáró és felhasználó lángészt - íme, az ellentmondás és zűrzavar legfőbb forrása. Feltalálók és felfedezők külön és derekabb felkészültséggel, lelkiismerettel, képzelettel és odaadással, tehetséggel és hittel végezték el dolguk, álltak a helyzet magaslatán, a század elején, mint természetes feljebbvalójuk, a kultúra őse, művész és gondolkodó!

Legyünk őszinték.

Az eget ostromló embermadár szárnyai közül nem az übermensch sastekintete mered a nap felé: a föníciai kalmár vagy a vandál törzsfőnöknek még őseihez képest is korcs utódja figyeli aggodalmasan a tájat, hol lehetne elhelyezkedni valahol, kitűrni valakit, megélni valahogy.

A világűrbe kiáltó szikrasugár, a csillagokig áradó gömbhullám nem az elemeken diadalmaszkodó ember büszke üzenetét viszi isten oltára elé, néger jazz kurjongat, régi nóta járja, legfeljebb néhány botcsinálta politikai álmodozó próbálja feltámasztani a megváltás régen elhasznált, százszor csődöt mondott varázsigeit.

Ne csodálkozz, hogy a feltámasztott múlt Eleven Tükre, a hangos film, csak a közelmúltat kintornázza s nem ama távolit, mely a távoli jövődőt hirdetné, a visszatérő nagy hullámok csúcsairól. A kép még nem méltó a kerethez, a tartalom messze mögötte marad a lehetőségnek, amit az Idő Negyedik Dimenzióját feltáró emberisteni Találmány jelent. Nyolcezer évvel ezelőtt, a lerögzített emberi szó találmánya, a betű, nagyobb sikerrel startolt, mint remekebb s nagyszerűbb unokája, a film - a film Homéroszától és Szokrátesztől mesze vagyunk még, a jelek szerint, a technika szárnyán emelkedő civilizációnak meg kell állania, hogy bevárja testvérét, a kultúrát.

És ne csodálkozz, hogy Mérnök, ráeszmélve a veszedelemre, maga siet a kormánykerék felé, hogy félrelökje a habozó kormányost, az Eszme kapitányát.

A Teokrácia ingadozik, önmagát ismétli legjobb esetben, a legrosszabban (Németország!) pogány mítoszok után kapkod - hitek zűrzavara lett belőle.

Jöjjön hát Technokrácia, a megváltó Gépisten.

1933

ESZPERANTÓ ÉS EUGENETIKA

Hozzászólás a Zilahy cikkekhez

Nagy élvezettel olvasom Zilahy Lajos érdekes cikkeit a *Pesti Naplóban*, mert a tárgyon túl (születésszabályozás, sőt sterilizáció) jólesően hat rám az a lelkes hit és szilárd meggyőződés, amivel kitűnő közíró társam harcba száll a nagy horderejű eszme győzelméért - hogy ez a lelkesedés milyen fontos az eszmék bukásának vagy győzelmének történetében, ezt, íme, magamon tapasztalom, hiszen egynéhány tudományos könyvet e kérdéstről pro és kontra, én is átlapoztam, s a hozzászólásra mégsem ezek, hanem Zilahynak a belőlük merített propagandisztikus kedve és szándéka inspirált.

Már ez így van, a tehetséges ember véleménye (különösen, ha még rokonlélek is az illető) valamely tárgyról mindig alkalmasabb eszköz figyelmünk felkeltésére, mint maga a tárgy: innen van, hogy óriási jelentőségű és megoldatlan kérdések néha évszázadokra letűnnek a napirendről, nem találván emberükre, hogy aztán egy nyugtalan tehetség vagy lángész megint felrázza jelszavaival az érdeklődést, időszerűvé melegítse a problémát. Éppen ezért, kicsit duzzogok Zilahyra, amiért nem volt vele hasonló sikerem egy évvel ezelőtt, mikor a világot egybekapcsoló műnyelv (s ennek legszebb és legpraktikusabb alakja, az eszperantó kérdésében ankétot rendeztem, felkérve író társaimat, hogy szóljanak hozzá, Zilahy akkor kurtán elutasító álláspontra helyezkedett, írt ugyan valamit, hogy miért nem tartja kivihetőnek és megoldhatónak a világnyelvet, de mikor érveit az ankét folyamán sorra megcáfoltuk (mint-hogy elfogadható és döntő ellenérvet nem is lehet konstruálni az eszperantó ellen), egyszerűen azzal zárta le a vitát, hogy neki az egész dolog nem rokonszenves, és így nem óhajt vele foglalkozni. Az effektusok szerepének ezzel a bekapcsolásával igazolta gyanúmat, amit akkoriban el is mondtam az ankéton, hogy vannak égetően szükséges és fontos, elvben meg is oldott követelményei az emberi kultúra és civilizáció fejlődésének, s ilyen az eszperantó is, amik éppen azért nem tudnak megfelelő módon érvényesülni a gyakorlatban, mert elvi megoldásuk olyan hibátlan, hogy komoly ellenvetésre nincs alkalom: nem lehet véres harcokat vívni körülötte, s ahol nincs harc, nem lehet szó győzelemről: az egész dolog stagnál, elbukni se tud, diadalmaskodni se - a végén egyszerűen megharagszik rá az eszmék szenvedélyes harcosa, mint ahogy a tökéletesen és hibátlanul szép nőre haragszik meg, akin nem lehet erőszakot követni, tehát nem is tud meghódítani bennünket: tökéletességében rejlik sikertelensége.

Szerencsére az eugenetika elmélete nem ilyen tökéletes dolog, s így határozott kilátása van rá, hogy a gyakorlatban megvalósuljon. Vonzó és csábító reményekkel fűti az utópistát, kecsegtető édenkertet varázsol képzelete elé, a tökéletes emberi társadalom káprázatát, hol csupa egészséges, tökéletes testű és hibátlan lelkű emberi lény áldja istenét s bennünket, akik ezt a fénykort előkészítettük - a humanista viszont elborzad a kegyetlen és drákói, minden „kicsinyes” érzelmi szemponton átgázoló rendszabályoktól, amik az „embergyomlálás” keresztülvitelével együtt járnak. Mindenesetre: áll a harc, és könnyen meglehet, hogy az utópisták győznek, még az olyan ragyogó ellenféllel szemben is, mint Chesterton például, aki *Eugenic and other evil* (Eugenetika és egyéb fonáságok) című könyvében örülteknek és gonosztevőknek bélyegzi a fajnemesítés apostolait.

Mint lovagias vitázó, nem élek vissza Zilahy fegyverével az eszperantó ügyben. Nem is tehetném jóhiszeműen, mert hazudnék, ha azt mondanám, hogy számomra a fajnemesítés gondolata ellenszenves. Egyáltalán nem az, utópista és optimista vagyok magam is, és gyermekes örömmel tölt el minden tervezgetés és kísérletezés, aminek az a célja, hogy az emberi

értelem és alkotóerő végső győzelmét előkészítse, társadalomban és a természet fölött, ha kell, a természet ellenére is.

Viszont, ha képviselői minőségben most, rögtön szavaznom kellene a sterilizáció törvény életbeléptetése fölött, kétszer is meggondolnám a dolgot, sőt, ha abban a formában kerülne előm a javaslat, ahogy Németországban fogalmazták meg, okvetlenül ellene szavaznék.

Indokolásom így hangzanék:

Ami a testi nyomorékságot illeti, van közöttük egy egész sereg, amik nemcsak hogy nem összeférhetetlenek a legmagasabb értelmi erők lehetőségével, de néha szinte feltételező módon egészítik azt ki. Máskor legalábbis függetlenek egymástól. Lehet, hogy Homérosz és Milton beteg elődöknek köszönhatték vakságukat, lehet, hogy Beethoven és Newton beteg elődöknek köszönhatték süketségüket, viszont *Iliászt* és a binominális tételt és a kilencedik szimfóniát nekik köszönheti az emberiség.

A hülyék és gyengeelméjük magtalanítása rendben van, ami azonban az úgynevezett lelki-betegeket illeti, mint a schizofrénia s a különféle mániák...

Nincs az a komoly elmeorvos, ha csak nem mániás maga is, aki nyugodt lelkiismerettel állíthatná a tudomány mai stádiumában, hogy ezeknek a betegségeknek lényegét és természetét teljes biztonsággal ismerjük, pláne az öröklődés szempontjából. Egy bizonyos (a „lelkek relativitási törvényének” neveztem egyszer ezt a bizonyosságot) - ha lélekről van szó vagy értelemről, nincs más mértékünk rá, mint egy másik lélek vagy értelem, szintén mérésre szoruló, tehát nem abszolút módon megbízható mértéke. Mint gyakorló humanista, nem is minden alap nélkül hivatkoznék rá, hogy például a humanisták sült bolondnak tartják a faj-nemesítőket, a fajnemesítők viszont a humanisták esze tokjának épségében kételkednek, e pillanatban tehát úgy állanak egymással szemben, mint Heine hirhedt Disputájában a rabbi és a szerzetes: a rabbi máris szorongatja a kést, amivel meggyőzendő ellenfelét (ezúttal gyökere-sebb módon) megcsonkítja, a szerzetes viszont az egész rabbit tessékeli fel a máglyára. Nagyon nehéz az illetékesség kérdését eldönteni, s hogy Zilahy Shaw idézetét magam is felhasználjam, másféle értelmezésben: ha igaz, hogy a jelenlegi politikai világ egy nagy bolondokháza, vajon nem kell-e tartani tőle, hogy úgy járunk, mint Poe novellájában a tébolyda igazgatósága, akiket a bolondok lecsuktak, és átvették a szerepüket? mely esetben, vigyázat! az ő kezükbe kerül a magtalanító kés.

Úgy, ahogy ma áll, az egész öröklődési és származási teória, különösen az emberre vonatkozó alkalmazása, egy nagyszerű felfedezésekben és feltevésekben gazdag, de még forrongásban gomolygó komplexumi mendelizmus, gépek és gaméták, kondicionális reflexek tana egyelőre dicséretes buzgalommal keresi az állat- és növényvilág alapján az embert, és az ő fáját maradék nélkül leírja. De a hasonlóság még nem azonosság.

Magam is hiszem, hogy a komoly kutatás első feltétele a tárgyilagosság. De az ember az ember számára nem lehet csak tárgy: e pillanatban (paradox módon) ez a legnagyobb tárgyilagosság.

Várni kell, míg a származástan óriási és döntő kérdéseiben egy nyomorék és beteg, esetleg kortársaitól elmebetegnek tartott lángész kimondja az utolsó szót.

Addig ráérünk a fajnemesítéssel.

1933

SRÉGEN ÁLLÓ ÍRÓASZTAL

Diktátorok kora

A fiam még nem főnök, mondta a becsvágyó Anya, de az asztala már srégen áll a hivatalban. Igen, a srégen álló íróasztal.

Ez már az előkelőség jele, a bankvezérek és miniszterek és államtitkárok és Nagy Főnökök asztala áll srégen, a tágas, vattázott ajtajú, bőrkarosszékes, faburkolatos szentélyekben, mint ahogy az oltárok jobb oldalán áll srégen a főpap szószéke - ez a ferdére állított íróasztal már a kivételes helyzetet jelzi, amelyben nincs szükség takarékos térkihasználásra, mint a kishivatalnok fülkéjében: elég tág a csarnok, az íróasztalt el lehet helyezni egyénien, akár a szoba közepén is, szemben az ablakkal, micsoda beszéd az, és ha a tetőzetről lóg le az íróasztal, aranyláncon, akkor is rendben van, teheti az illető.

A tágas dolgozóterem közepén vagy háttérében, srégen vagy nem srégen, de mindenesetre impozánsan és ünnepélyesen állanak világszerte ezek az íróasztalok, a Vezető Férfiú íróasztala, hatalmas ablakok alatt, jó rálátással a fotográfus számára. S mögötte komoly és kissé szórakozott arccal gondolataiba mélyedve a Nagy Felelős, a diktátor, egy Mussolini, egy Hitler s a többi, amint feláll, hogy bevárja a kihallgatásra kért újságíró vagy diplomatát vagy kérvényezőt. Míg a félelmesen nagy csarnok szőnyegén az íróasztalig ér, a diktátornak módjában van felmérni a közeledő figura járását, arkifejezését, képet kapni jelentőségéről - az illetőnek pedig módjában van elveszteni minden bátorságát, mire bejárta az utat, s egy megfordított perspektívatörvény kicsinyítő gukkerében egészen apróra zsugorodva kerül a nagy ember színe elé.

A diktátori szellem nemcsak kortünet, hanem divat is, a társadalmi érintkezés minden síkfelületén tapasztalható jelenség. Az idők napóleoniak, kis káplároknak sokkal nagyobb esélyük van császári koronák elérésére, mint régi dinasztiák trónkövetelőinek, s a marsallbot is csak úgy dagasztja a közkatona izákját és önérzetét. Furcsa keverék ez az új, kollektív fegyelem, gyűlöl minden demokratizmust, de vezéregyéniségnek mégiscsak azt ismeri el, akiben bízik, akinek magasba ívelő pályafutását egy elmerült, kiváltságokat és különleges hatalmakat tagadó demokratikus kor tette lehetővé. Igaz, Napóleon karrierjét egy minden zsarnokságot elsőprő forradalom előzhette meg, nélküle el sem képzelhető ez a karrier, ám ennek a mindenre elszánt férfiúnak se volt bátorsága, legnagyobbámborító látomásai közben se, ama szabadságésszmék vívmányait gyalázni, amelyeknek különleges hatalmát köszönhette. Legalább nyíltan nem, s a divatok történetében nem a belső hajlandóság számít, hanem a kifelé hangoztatott jelszavak. Ez a mai napoleonizmus, mint divat, megfordított lelki habitust követel: lehet, hogy lelkük mélyén a főnökök és vezérek hisznek még valamiféle romantikus szabadságban, az egyén jogában, az ember méltóságában, kifelé mindenesetre felveszik a szigorú katonaaarcot, s hirdetik az egyedül üdvözítő, feltétlen engedelmesség ígését, jól tudván, hogy különben oda minden tekintély és rend: a rajongó tömegnek nem imponál az olyan szelídítő, akinek nincsen korbács a kezében.

Divat, stílus, tónusok iránya, higgyék el, semmi több. A hatalom, ami a tizenkilencedik század politikai vezéreinek kezében egyesült, semmivel se volt kisebb, mint a maiaknál, de a humanista század emléke megkövetelte, hogy modorukban, viselkedésükben, az érintkezés formájában inkább leplezzék ezt a hatalmat, mint hangsúlyozzák. A kimagasló férfiak versengtek

egymással, hogy melyikük tudja egyszerűbb, közvetlenebb, emberibb módon elviselni a „nagyság átkát”, mert a valódi hatalom legfőbb biztosítója a szó régi értelmében vett népszerűség lévén, sokkal kedvezőbb volt a helyzete a Harun al Rasid, mint Dzsingisz kán-féle vezértípusnak: ez utóbbit egyszerűen kinevették, s a nevetés minden tekintélyt lehetetlenné tesz.

Nézd meg arcképeiket, olvasd el a róluk szóló anekdotákat (amiket éppoly szívesen türtek, mint ama Nagy Frigyes a falragaszokon közzétett gúnydalokat), s egyszeriben megérzed a különbséget. Nézd meg, szegény hivatalnok, két akta között suttyomban, valami divatos élet-rajz illusztrációi közt, s elszontyolodva állapítod meg, hogy a félelmetes hatalmú Metternich vagy a zsarnok Sándor cár vagy akár a szigorú Ferenc József, sőt, maga Haynau és Bach, sokkal barátságosabb arccal tekint rád a képről, mint közvetlen főnököd, a szomszéd szobában trónoló cégvezető úr, ha majd becsönget, hogy a képeslapokból megtanult diktátorhomlok és diktátortekintet hatása alatt förmedjen rád, az íróasztal mögül, amely még nem áll srégen, de minden pillanatban srégen fordulhat, mert hiszen az igazgató úr is csak cégvezető volt valamikor, s mindenki, mint a mesebeli káplár, iszákjában hordja ezt a ferde vonalat.

Dzsingisz kán és Harun al Rasid.

Divat. Stílus. Irányzat. Semmi több. El fog múlni, mint a többi.

1934

ÁLLATOK, EMBEREK, GONDOK

Szabad gondolatlánc Raitsits Emil halálára

Jól ismertem és igen szerettem Raitsits tanár urat, az állatklinika igazgatóját, aki tegnap este megölte magát, igazolva fél évvel ezelőtt elkövetett öngyilkossági kísérletének kérlelhetetlen komolyságát. Augusztusban a kísérlet után, bent voltam nála a kórházban, szívesen fogadott, Tomi kutyám iránt érdeklődött, akit Verócén megvizsgált. Mikor félénken és óvatosan tragédiája dolgában próbáltam megszólaltatni, megmerevedett és elhallgatott. Valami prédikációfélét kezdtem dadogni, az életről, szépségekről, büszkeségről, amivel megajándékozzuk, alázatról, amivel elfogadjuk az életet, hajótöröttek Robinson szigetén. Mély vizű, kék szeme volt Raitsits Emilnek, nekem szegezte tekintetét, amíg beszéltem, mereven, mozdulatlanul, konokul figyelt, és nem válaszolt. Ez volt a tekintetében: tudsz segíteni? Nem szóval, tettel. Tudsz változtatni a dolgokon? Fel tudod robbantani a kor abroncsait, amiben élünk, s amiről, ugye, beszéltünk már? Nem tudsz? Akkor nincs mit felelnem. Majd egy-két hónap múlva még egyszer megmutatom nektek, mi az egyetlen teendője annak, aki nem áltatja magát illúziókkal.

Felálltam, tehetetlenül és nyomorultan, mint a hírvivő, akivel az elítélt közli, hogy visszatartja a kegyelmet, amit hozott. Tudtam, hogy meg fogja ölni magát, rövid időn belül. Mikor elbúcsúztam, úgy rázta meg a kezem, erőteljesen és véglegesen, mint aki tudja, hogy nem találkozunk többé. (Emlékszem, Osvát Ernő búcsúzott el tőlem, ugyanezzel a kézfogással, pár héttel öngyilkossága előtt.) Megkért, hogy ezúttal ne írjak róla - talán arra gondolt, majd akkor... Lefelé menet, a Rókus sárga folyosóin, a kietlen szomorúságon és ürességen túl valami gyerekes sértődöttséget is éreztem. Hát olyan értéktelen és hitvány valami a világ,

aminek magam is része vagyok egyelőre, hogy nincs benne egy szalmaszál, amibe érdemes volna kapaszkodni annak, aki elvesztette a talajt? Egy finom író parabolája jutott eszembe, a rigóról, aki abbahagyja énekét, mikor az öngyilkos teste lezuhan az ágról, amire kötötte magát - abbahagyja, megbántva és duzzogva a közönyért, amivel az életunt nem tartotta érdemesnek végighallgatni az ő szerény kis dalát.

Így végzett Raitsits tanár úr, az állatok barátja, s hogy az embereket nem volt hajlandó végighallgatni, nem is csodálom. Az állatoktól, kedves betegeitől, olvasom, legalább elbúcsúzott - számukra „nem hagyott hátra levelet”, de öngyilkosságának oka nem ismeretlen, azért. Anyagi gondjai, állítólag, nem voltak, de az utóbbi években sokat beszélt az általános gazdasági hanyatlásról, mint ami a „tudomány fejlődését” is visszavetette. Feleségének azt magyarázta a napokban, hogy a világ veszekedett pénztelensége és munkanélkülisége azok számára is elviselhetetlenné teszi az életet, akiknek maradt még valamicskájuk: amikor a betegséget nem lehet izolálni, szenved és vonaglik az egész szervezet - az égő, sőt leégő városban nincs béke és munka a még épen maradt házak emeletén se, s ha recseg a léket kapott hajó, árboc és kémény is táncol a tetején.

„Tudományok fejlődése.”

Raitsits mint tudós s az összehasonlító anatómia tanára, a múlt században gyökeredzett, amelynek, Darwinéé óta, nem is elmélete, hanem vallása volt a fejlődéstan - több mint szakkérdés: egyetemes magyarázata az életnek. A dolgok gépies átalakulása, tökéletlenből a tökéletes felé, olyan eszményi rendnek tűnt, mint Isten mérnöki alkotása, a csillagvilág, ahol, ha szerkezetét, a természettörvényeket, ismerjük, remekül el lehet igazodni.

Nos - anyagi bajoktól eltekintve, e század Faustjának elég volna a méregpohárhoz az alap-princípiumnak, a fejlődéstanban való feltétlen hitnek megrendülése is. Az új Faust érzi és látja ugyan a dolgok gazdagodásának, bonyolódásának valamiféle folyamatát, de hogy ez a bonyolódás okvetlenül a fejletlenből a fejlettebb, a rosszról a jó, a hibástól a hibátlan felé mutató irányt jelzi-e... abban nincs mód feltétlenül hinni többé.

Az anyagvilág, amiben hittünk, ellenünk támad, s a lélek nem rázza még a húsvéti harangot, elrántani Faust ajkáról a poharat.

Nem furcsa, hogy a haldokló istenek utolsó mentsvára éppen Faust és Luther hazája, az új Németország legyen, kit a középkor szellemének visszaidézésével vádol a felületes impresszionizmus?

Berlinben Führer-iskolát állítanak, gondolva az utánpótlásra. Értsük meg: gyerekeket válogatnak ki és nevelnek, oly célból s azzal a különleges tantervvel, hogy valamikor közülük kerüljön ki Hitler méltó utódja.

Már nem is vallása: vakbuzgó rögeszméje a fejlődéstudományban való hitnek, hiper-eugenetika, feltétlen behódolás a „kiválogatódás” törvényének. Komoly meggyőződés, hogy az ember-állati fajta férgesének kigyomlálása után és közben máris hozzáfoghatunk a tökéletes példány, a nietzschei übermensch kitenyésztéséhez - nem „Isten kegyelméből”, mint a dinasztiák korában, hanem származástani alapon, ahogy Mendel darwinisztikus követői tenyésztik a jövő légyfaját, az überlegyet, a drosophila melanogastart.

Mit mondjak? Szatírárt írni?

Olvassák el Swift *Laputáját*, a tudósok lebegő városát.

S közben...

Mily szörnyűségnek éreztem valamikor, hogy a sötét középkorban csirkelopásért felakasztották az embert, ugyanakkor, mikor az emberölés bűnét váltságdíjjal lehetett expiálni. Hajmeresztő képtelenségnek tűnt nagyobb kár okozójának tartani és súlyosabb következményekkel sújtani azt, aki meglop, mint azt, aki megöl - hisz a fejlődő élet, mint a legfőbb jó, minden egyéb javak feltételének látszott.

Most?

Az öngyilkosok egyetlen reális, mindnyájunk által érthető, csaknem azt mondhatnám: ésszerű és elfogadható okot hoznak fel, a világ gazdasági helyzete s a maguké, amin nem tudunk segíteni.

Nem pillanatnyi „elmezavar” többé, sőt inkább lucidum intervallum, világos pillanata a gondoktól tébolyultnak, melyben a kor értelmes gyermeke felismeri, hogy nincs tovább. Meg kell halnia, mert annak, aminek született, nem élhet tovább, más pedig nem lehet belőle.

A cserebogár, ha cserebogári életfeltételeitől elesik, nem azért pusztul el, mert más élet nincsen, hanem azért, mert nem tud pillangóvá válni, s ez a mi polgári társadalmunk, mindenütt a kerek világon a pénz útján történő csereforgalom cserebogarává specializálta magát. Érthető, hogy öngyilkosságának egyetlen elfogadható okául az elmezavar helyett a pénzzavart ismerte fel.

Tegnap egy bíró leszállította a vádlott pénzbüntetését, nem enyhítő körülmények, hanem a gazdasági helyzet rosszabbodása miatt.

Közeledik az idő, mikor bátran vissza lehet állítani a középkori büntetést - jobban fogjuk félteni pénzünket, mint életünket. A közeledő vég jelképe nem a „fekete kéz” titkos levele, melyben életünket fenyegetik, hanem egy szabályszerűen kiállított fizetési meghagyás.

1934

EGY POGÁNY LÉLEK MEGTÉRÉSE

Ünnepélyes bejelentés

Igen a pillanat ünnepélyes. Bár külsőségeiben nem hasonlít Benczúr híres képéhez. „Vajk keresztelése”-hez, ahol az ókor utolsó mohikánja, a pogány magyar hajtja bizánci pompájú templomban keresztvíz alá makacs nyakát, s még Constantinus megrendítő látomásával se szolgálhatok - bár megtérésem bejelentésének nagy horderejű aktusánál nincs jelen más tanú, mint két hűséges csatlósom és fegyverhordozóm. Töltőtoll és Papír, azért ez a megtérés, amaz Új Egyház szempontjából, amelybe felvételemet kérem jelen sorokban, remélem, legalábbis akkora nyereségnek számít, mint a Saulusé volt a keresztény egyház számára.

Kötelességemnek tartom, hogy megtérésemet elsősorban az Olvasónak jelentsem be, aki előtt egy negyedszázad óta állok a régi, ma már pogánynak minősített istenek fegyverzetében, mint az Egyéni Szellemben Megnyilatkozó Isteni Szikra egyik szerény apostola, az emberi énben kifejezett megváltó lélek és értelem s más ily ócska, túlhaladott és levitézlett tanok hirdetője.

Elsősorban az olvasónak s az olvasón keresztül rögtön és átmenet nélkül lelki atyámnak, hittérítőmnek és mentoromnak, akinek megtérésemet köszönhetem, aki kinyitotta szememet, s bevezetett az Új Vallás Üdvösségébe, Gottfried Benn úrnak, a Berlinben most megjelent *Der neue Staat und die Intellektuellen* című szentírás szerzőjének.

Ennek a könyvnek elolvasása közben történt meg bennem a Nagy Átalakulás - ez a könyv valósította meg bennem kitűzött célját, hogy a régi embert lerombolja, s szövétneket adjon az új ember kezébe.

Ebből a könyvből ugyanis kiderül, hogy így mondjam, napnál világosabban látható, hogy micsoda sötétségben éltem én eddig.

Ő maga a könyv vallásalapító szerzője, vallomása szerint szintén megélte ezt az átalakulást. Mint jó nevű és kitűnő műveltségű író, a régi Németország rohasztó „művészi légkörében” a „spekulatív intelligencia” képviselőihez tartozott, s e minőségében meg volt győződve róla, hogy az emberi lény legértékesebb tulajdonsága és képessége, a társadalom szempontjából is az úgynevezett Ész és Gondolat, az a bizonyos intelligencia.

Egy különös, szerencsésnek mondható véletlen úgy akarta, hogy e sötétségben - az Ész Sötétségében - való tévelygésére ugyanabban a pillanatban eszméljen rá, amikor az események (a Harmadik Birodalom megszületése) véletlenül nagyon kedvezővé tették a talajt arra, hogy Új Hitét és Meggyőződését akadály nélkül terjeszthesse.

Micsoda irigylésre méltó apostol!

Akinek pont nyáron jut eszébe, hogy a hőség milyen egészséges és helyes dolog!

Boldog történelemfilozófus, akinek számításából pont Brumaire tizedikén, Napóleon konzultáció kiáltása napján jön ki a végső eredmény, mely szerint Franciaországnak s rajta keresztül a világnak egyetlen emberre van szüksége, a többi nem fontos, s ez az ember, véletlenül, éppen Napóleon!

Gottfried Benn könyve ugyanis egy remekbe készült algebrai művelet, mely az emberi fajta történetének két posztulátumából, Ádám és Évából kiindulva, rámutat az eddigi számítások hibája következtében előállott tévedésekre, s egy új számítási alap módszerével eljut a Nagy Egyenlet helyes megoldásához, a végső megfejtéshez, a kor mindent megoldó és megmagyarázó Binominális Képletéhez és Pitagorász-tételéhez, amelynek a neve: a Vezér.

Őrült érdekes, hogy az a sok ember, aki eddig az igazságot kereste, Platón és Giordano Bruno és Voltaire és Darwin, hogy eshettek ekkora tévedésbe, hogy ezt nem látták, amit most Gottfried Benn megmagyaráz nekik.

Ezek (s velük együtt mi többiek is) azt hitték, hogy az ember legfontosabb szerve az agyvelő, s a haladás és fejlődés leghasznosabb lendítőereje ennek a produktuma, a gondolat.

Nagy tévedés.

Az agyvelő egyáltalában nem fontos szerv, sokkal döntőbb és jelentősebb szerepet játszanak például a mirigyek - de a legfontosabb maga a vér, Goethe „különös folyadék”-a, amiről Benn most kiderítette, mitől olyan különös: a fajtájában élő egyén lényegét, lényegében adott szerepét és teendőjét fejezi ki.

Ez a szerep és teendő Benn szerint világos.

Miután minden emberi egyén a fajtának egy molekulája, s értékét csak a benne felhalmozott faji sajátságok, faji ösztönök mértékegységével lehet meghatározni (testi mivoltában is annyit ér, amennyi faji sajátságot mutat), hivatását akkor tölti be leghelyesebben, ha lemondva a

Fajta Egészét zavaró egyéni gondolkodásról, kizáróan azokat a testrészeit bocsátja a fajtát képviselő Állam rendelkezésére, amikkel a nagy összhangot támogatja: agyvelejét és ennek váladékát, a gondolkodást pedig egy félrefejlődött mirigy kóros melléktermékének tekinti, amit sürgősen vissza kell fejleszteni. Ily módon válik egészséges és építő sejté az Állam nevű óriás élőlény szolgálatában...

Az állam ugyanis, ebben az új vallásban, egy óriási élőlény. Sejtekből áll, szervei vannak, mája és veséje.

A régi hitben gyökerező naiv pogány erre naivan és kárörömmel közbekottyán: hát ha élőlény, s méghozzá az emberhez hasonló, akkor nyilván agyveleje is van, egy központi szerv, egy lény, aki az egészért felelős, az egészet vezeti, az egész nevében cselekszik.

Hogyne. Úgyis van.

Ez a központi lény, az egész államnak és fajtának és nemzetnek megtestesült agyveleje, akinek vakon engedelmeskedni tartozik a többi - a Történelmi Gondolatnak s a biológiai Akaratának ez a megszemélyesítője, a nemzet jövőjének s a jövő felé törekvés csillogó tudásának ez a letéteményese, ez az egyetlen egyénben az egész fajtát és nemzetet kifejező, tehát minden más egyéntől különböző, minden más egyén feltétlen elismerését és vak bizalmát megkövetelő valaki a Vezér, aki mint a Nemzet vagy Fajta vagy Állam agyveleje, célja és értelme, ösztönének s a győzelem és haladás útját látnoki módon előre érző Akaratnak nagyszerű Toteme és Tabuja egy személyben, nem tartozik felelősséggel senkinek, mint ahogy agyvelőm, (amíg szabadott viselni) nem tartozott felelősséggel a tudósnak és a térdkalácsomnak, akinek viszont mindenki felelősséggel tartozik, mert tulajdonképpen valami rejtelmes és ősi törvénye szerint a Történelem Logikájának, mi vagyunk őérette, és nem ő miértünk - a Vezér, a Főnök, a Felelős, akié a hatalom és a dicsőség, mondjuk ki egyszerűen és ünnepélyesen: az új vallás istensége.

De mit magyarázzak soká.

Aki Gottfried Benn könyvét nem olvasta, ezekből a dadogó érvekből és magyarázatokból úgyse fogja megérteni, miről van szó. „Át kell élni” ezt a könyvet, ahogy ő átélte, mikor a születő új kor hajnalán, melynek napja Németország láthatárának pereméről indul el meghódítani a világot, az elavult „spekulációk” és „meggondolások” mankóit elhajítva, a benne lappangó ősi ösztönök fellángolásának kábulatában eszmélt rá az egyedül üdvözítő igazságra.

Na hát, ez történt velem is.

Olvasás közben eleinte próbáltam ellenállani: odafigyelni, miről is van szó, spekulálni, összehasonlítani egymással, megegyezés és egymásra vonatkozás szempontjából a mozdulatokat (hogy mennyiben igazolják egymást!) a régi módszer szerint - szégyenkezve és bűnbánattal vallom be, még vissza is lapoztam párszor, miután nem ment a fejembe, hogy mondhatja valaki éppen az ellenkezőjét annak, amit az előbb állított - de aztán magával ragadott a hitnek és meggyőződésnek ösztön sugalmazta, látnoki ereje, sikerült kikapcsolni átkozott csökevényeit a bennem bujkáló öslénynek (Benn tanai szerint ugyanis az intelligens egyén, homo sapiens, kezdetleges formája a fajtának), magyarul mondván megállt az eszem, és attól fogva úgy hullott idegeimre az Ige, mint a mennyei manna, egészen addig a pillanatig, amíg bekövetkezett a Megtérés Pillanata.

Azzal tettem le a könyvet, hogy a Gottfried Benn-féle szentírás megrendítette egész belsőmet, kiforgatott önmagamból, és hogy megtértem: az Új Vallás apostola meggyőződött. Ezennel tehát ünnepélyesen bejelentem, hogy csatlakozom Gottfried Benn világszemléletéhez.

Úgy van, ahogy ő mondja.

Vele együtt hiszem és vallom, hogy az egyéni Értelme, Belátás és Megismerés, a régi, individuális korszak szemléletének szentháromsága, elavult, téves és hibás módszer, s általa nem jutunk el az igazsághoz.

Vele együtt hiszem és vallom, hogy az egyénnek nem szabad spekulálni és kritizálni, hanem vakon engedelmeskednie kell ama csálhatatlan Belátásnak és Akaratnak, amit kiválasztott inkarnációja, a Vezér képvisel.

Tökéletesen egyetértek vele abban, hogy a születendő új világban az intellektusnak háttérbe kell szorulnia a fajta és nemzet és állam e megtestesült akaratának képviselője előtt.

Egy egészen apró kis dologban van még közöttünk jelentéktelen nézeteltérés.

Nem is lényeges, csak mellékesen jegyzem meg, hiszen ez a kis különbség egyáltalán nem a Tanra magára vonatkozik, inkább formai természetű, az egész pusztán az elnevezésen múlik, terminológiai természetű, mondhatnám mindössze afféle kis nyelvtani kérdés.

Őszerinte ugyanis az a fent említett csálhatatlan Akarat és Faji Inkarnáció, aki tehát méltán hordja a Vezéri jogart, jelenleg Hitler Adolf.

Ez tévedés. Mondjuk így: helytelen szóhasználat.

Hitler helyett mondjuk inkább: e sorok szerény írója.

Csak azért mondom.

Énnekem nem fontos, akárhogy hívják az illetőt, de mégiscsak különös, főorvos úr kérem szépen, hogy ez az alak itt folyton azt óbégatja, hogy ő az Isten.

Először is, hogy lehet egy ember Isten, ápoló úr, kérem szépen, nem igaz? Ilyet csak egy sült bolond beszélhet.

Másodszor, hogy lehet ő az Isten, mikor én vagyok az?

1934

BÓRHARISNYA ÉS GÉPMADÁR

Becsületszavamra, nem politika

A kép változik. Három hét előtt még új társadalomfilozófia kísérleti utópiaállamának látványát nyújtotta Németország (vesd össze Benn könyvéről írt tanulmányommal), mint a Schopenhauer-nietzschei egy személyben kifejezett népakarat übermensch-i álmának valóra válása (remélem, sikerült magam elég németül kifejezni), s mindnyáján meg voltunk győződve róla, hogy bárhogy vélekedjünk erről az egységről, az egy olyan egységes egység, amilyen kevés volt még a világon, különösen, ha megmondjuk, hogy nem érdekekre, hanem bölcsészeti elvekre épült. Azóta kiderült, hogy bizonyos nézeteltérések csökevénye azért megmaradt még a Nagy Egység Birodalom testében is, s ezek a csökevények bizonyos akciókra kényszerítették a kormányzati bölcsességet, amelynek legfőbb képviselői ezt az akciót „tisztogatásnak” nevezték el. A nagy mosóintézetek, Kovald és társai bizonyára megtisztelőnek tartják, hogy az újfajta politikai és közigazgatási eljárás megjelölésére az ő szakszótárukból vett kölcsön egy kifejezést Göring úr, aki Németország szennyesének (az alsónadrágokat is beleszámítva) mosásáért, tisztogatásáért, sőt megvasalásáért vállalta a felelősséget, jóállással, házhoz szállítva. A nem politikus szemlélő számára viszont, akinek se alattvalója, se mosó-

intézete nincsen, ellenben megszokta a régi szép időkben a fogalmakat fedő, tiszta szavakat, aggályosnak látszik e szerény szó alkalmazása a kevésbé szerény történetekre, amiket érezni kell alatta. Hogy is mondja Cicero a szoborrablók elleni beszédében? „Quemadmodum ipse appellatum studium - ut siculi: latrocinium.” Ők „tanulmány”-nak nevezik - mások „latorság-nak”. „Ego quo nominem apellam, nexio - res vos proponam.” Hogy én minek nevezzem, nem tudom - rátok bízom a dolgot.

Azazhogy, dehogyis nem tudom. Mihelyt nem politizálok, s nem hagyom magam felháborodni és dühbe jönni (a kettő, úgy látszik, ugyanaz), tűnődő és szemlélő szemeim előtt menten kivilágosodik a megváltozott kép. Sőt, most válik először érthetővé mint ábra és illusztráció, a fantasztikus német kalandregényhez, amit meghökkenve olvas, folytatásonként, Európa népe, s amelynek első folytatásait ködössé és érthetlenné zavarta éppen a fent említett társadalombölcseleti bevezető rész.

Most végre látható, miről lesz szó, benne vagyunk a „cselekmény”-ben. Telivér történet ez, izgalmas és megragadó.

S egyszeriben, egy szerencsés képzettársulás kapcsán, világossá válik előttem a regény műfaja is.

A képzettársulás az új német rend megszemélyesítőjére, Hitler kancellárra vonatkozik.

Róla olvastam vagy másfél évvel ezelőtt egy bizalmas jellemzésben, hogy ami szépirodalmi ízlését és műveltségét illeti, kedvenc írója még ma is, felnőtt korában, a gimnazistaképlet aranyos hőse: May Károly és Cooper, az indiánromantika két kimagasló oszlopa, Bórharisnya s az apacsindiánok világának Homérosza és Hesiodosza.

Úgy bizony, May Károly és Cooper, és nem az árjagermán mondakör ősvilága, nem Kalevala és Ódin Vigasza és a Nibelungenlied, mint, ahogy a régi germán virtus újjáteremtőjéről gondolná (s gondolja is) a Führerben egy új Siegfriedért rajongó német irodalomtörténet professzor.

Siegfried! Győzelem és béke! Unalmas német bölcsesség és törvénytisztelet!

Virgoncabb, frissebb, kalandosabb kedély, vállalkozóbb érzésvilág nyilatkozik meg a bátorság és cselekvés e modern hőseiben.

Tessék figyelni a stílust. Tiszta indiánus regény!

Először jönnek ezek a mindenféle jelvények. Egzotikus ábrák, kabalisztikus szimbólumok, odavarrva, égetve, tűzve, minden elképzelhető használati cikkekre, bőrbe tetoválva, zászlóra tűzve. Rejtélyes kis társaság, holmi politikai gittegylet tagjai, Pál utcai fiúk valahol Münchenben, gyűjtik a gittet, és megválasztják a Nagy Főnököt, aki méghozzá nem is gimnazista, valamelyik ipariskolából került a fiúk közé. Aztán jön a barna ing, megkülönböztetésül a halvány bőrűek viseletétől s a Nagy Fogadalom, életre-halálra, a törzsi összetartás nevében. A kis társaság népszerű lesz, eleinte mulatnak rajta, a *Simplicissimus* (jelenleg gleichschaltolva) nem győzi karikatúrával, a Nagy Főnök furcsa bajusza ellenállhatatlanul inspirálja a torzképrajzolókat.

S aztán komolyra fordul a dolog.

Ködország népe ámulva dörgöli szemét, s ámulva eszmél rá, hogy tévedett: hiszen ezek nem Pál utcai fiúk, hanem, komoly államférfiak, legalábbis úgy fest a dolog, hiszen komoly államférfiak léptek vissza az arénából, hogy átadják a helyüket: a komédiából tragédia lett, s a

Simplicissimus szégyenkezve kapja nevető szája elé izzadt kezét, bocsánatot kér, és fogadkozik, hogy a jövőben humorban nem ismer többé tréfát.

Pár hónapig úgy fest a dolog, mintha a huszadik században volnánk egy európai állam keretei közt: van külügy, belügy, diplomáciai képviselő, béketárgyalás, eszmecsere, gazdasági konferencia.

Egy nap végre - nagy öröme a kalandregények kedvelőinek (magamat is közéjük számítom) - megjön a várva várt folytatás, amelyből kiderül, hogy az Egylet csak cselből vállalta a komolykodó szerepet, mint az iskolás fiúk, akik a játék kedvéért még az iskolába is elmennek, ha arról van szó, hogy az iskolaterem a legjobb terep, tízpercen, fontos és titkos megbeszélések céljaira, amelyek ezúttal már a tanár urakra vonatkoznak, s az iskola elfoglalására.

Árulás pattantja ki az igazságot! A Nagy Főnök megtudja, hogy legjobb hívei hátbatámadták.

Mit tesz ilyenkor a Nagy Főnök és a Kis Főnök. Börharisnya és Gépmadár (utóbbit azért hívják így, mert kedvenc paripája a repülőgép)? Tehet-e mást, önmagához s a regény szelleméhez méltóbbat, mint zord és baljós mosollyal, keresztbe font karokkal összevillantani a szemeket - gyerünk, Sasszem, hugh, hugh!

Két karabély, egy tomahawk - pattanj gépmadaradra, Nagy Főnök, mutasd meg, hogy sújt le a jó indiánus arra, aki többet árult el hazánál, emberiségnél - a klikket árulta el, a Társaságot, a gittegyletet, a Sziu-Sziu-becsületet.

Előbb egy csel - Gépmadár úgy tesz, mintha észak felé repülne, körülnéz, aztán a motor szügyébe vágja sarkantyúját, megfordul - s a következő pillanatban lecsap a felhők közül: egyenesen az áruló Sasszem wigwámja elé.

A többi már olvasható a legutóbbi folytatásban. Puskaropogás, tomahawk csattogása, repülő „Skalp”-ok a levegőben, lassók suhogása, prüsszkölő gépcsavarok.

S pár napig lángol Wild-West a remek vadászattól... s aztán...

Aztán mintha egy kis csalódás érné az olvasót.

Mi ez? Most megint külügyet, belügyet, konferenciát akarunk játszani a történetek után?

Kicsit nehezen fog menni.

Olvasom, a német kormányban némi váratlan megdöbbenést keltett, hogy Angliának és Amerikának nem tetszik a regény ilyenén fordulata.

Erre nem számítottak. Éppen Anglia és Amerika, az indián romantika megteremtői és rajongói?

Tudniillik úgy áll a dolog, kedves főnökök, Börharisnya és Gépmadár, hogy más a rajongás és más a becsülés.

Az indián romantikát valóban angolok és amerikaiak teremtették meg.

De az indiánokat mindenesetre kiirtották.

1934

MAGÁNÜGYEK ÉS KÖZÜGYEK

avagy ki miatt jár a banda télen-nyáron szalmakalapban?

Színházi purparlé

A közönséges újságírás művelője, de még a magasabb etikai felelősséget képviselő publicista se választhatja hetiszemléjének tárgyát belső fejlődésének törvénye szerint: kénytelen az eseményekhez igazodni, vagyis magyarul, meg kell várnia, nem történik-e pénteken valami, ami tökéletesen háttérbe szorítja annak az esetnek a jelentőségét, amit kedden még nagyon érdekesnek és hozzászólásra érdemesnek gondolt. Magamról véve a példát, lám, tegnapelőtt még beleírtam a noteszembe, hogy bele kéne ütni az orrom ebbe a vitába, amit Kiss Ferenc színművész barátom nyilatkozata keltett, a cirkuszt játszó Vígszínház tagjai közt s a sajtóban is: de nem írtam meg rögtön a cikket, éltem a gyanúperrel, hogy vasárnapig (megszoktuk, mi, a magas történelem nemzedéke!) előfordulhat valami a külvilágban, amihez képest nevetségesnek hat majd egy ilyen pizslicsár kis kérdés, hogy a színész így meg úgy, a színművészet úgy meg így, hogy Diderot-nak volt-e igaza vagy Arisztophanésznek, nem beszélve a kitűnő Somlayról, aki jól odamondta Kiss Ferencnek, elannyira, hogy az utóbb ki is lépett a Színész-szövetségből. Szerintem persze az egész dolog nem úgy van, ahogy ők mondják, fogalomzavar esete forog fent; a színjátszás kérdésében, azért nem értették meg egymást, viszont tegnap kitört Bécsben a gengszterforradalom, a szegény, lelkes arcú, bátor és okos kis Dollfusst gyalázatosan megölték, Európa éremlyeg, kit érdekel ilyenkor egy elvi vita a művészet lényegéről?

Ha csak be nem avatom az olvasót a publicistaléleknek egyik furfangos trükkjébe, amit az a képesség tesz lehetővé, hogy érdekes és érdektelen, időszerű és nem időszerű témák közt meg tudja találni a tanulságos összefüggést.

Persze, a történelmi dráma közügy, a színpadi dráma pedig magánügy, még akkor is, ha nem a szerepekről, hanem a szereplőkről van szó. Hiszen éppen ezen fordult meg, a Vígszínház színészei Kiss Ferenc rosszsallását visszautasítva, egyhangúan odanyilatkoztak, hogy senkinek semmi köze hozzá, mivel keresik meg keserves kenyerüket, Shakespeare-drámával vagy műlovaglással; aki könnyen beszél, jó fizetése van, válogathat a szerepek között „művészi” szempontból, s „szégyellheti színész mivoltát” (ahogy mondta), látván, hogy a kollégák bohócokkal pofoztatják magukat a manége-ben, s úgy érezvén, hogy ez a pofon nem is a színészeknek, de az örök és halhatatlan színművészetnek arcul vágását jelenti, a kapzsi és mindenáron keresni akaró színházi vállalkozás érdekében.

Történelmi dráma, színpadi dráma, színésztragédia...

Vajon hol a közös vonás?

Úgy érzem, a fogalomzavarban, amivel ítéletet mondunk fölöttük, indulatok elfogult benyomása alatt, mielőtt egy pillanatig eltűnődtünk volna a tragédiák belső, természetükből következő okán és lényegén.

A történelemről szóló ítéletekben nyilvánvalóbb a fogalomzavar, nagyobbak lévén az ellentétek.

Lássuk ezt a kisebbet, a művészt.

Nem az a kérdés, mi a művészet (ezt végezzék el a tankönyvek), hanem az, mit értünk alatta, közös és kipróbált emberi megállapodásunk értelmében.

Nyilván olyasvalamit, ami egyetlen egyénben jut kifejezésre, s mégis az „emberiség gyűjtőfogalma alá eső, vagy szerényebben szólva, az úgynevezett közönség (közösség) vágyát, érzését, indulatát, gondolatát szóltatja meg”.

Egyetlen egyén, akiben ezek a mindenre vonatkozó emberi jellegzetességek csakúgy az egész mindenségre érvényes szemléletté, a mindenséget egyetlen szempontból magyarázó princípiummá válnak, mint akármelyik tudományos vagy szociológiai vagy politikai rendszer, mely általános törvényeket hirdet.

Az artisztikus szemléletek éppen úgy általánosítanak (és csak akkor artisztikusak!), mint a többi, tömegekkel s azok sorsával foglalkozó módszerek: egyetlenegy fejeznek ki, de az egész világra vonatkoznak. Így lehet beszélni írói, festői, szobrászi világképekről, s ezek a világképek mind teljes egészben fogják fel a világot, nem valami külön szeletkét vágnak belőle: az író számára minden jelenség gondolatot fejez ki, a festő számára minden jelenség formát és színt. A színész számára pedig szerepet. Szerepet játszik, lelkében az ég és föld, a csillagos úr, a virágzó almafa, külső alak és belső értelem.

S éppen úgy filozófiai igazságot érez, s igyekszik éreztetni és elhitetni, ezzel a szemlélettel, mint Platón vagy akár Newton: egységes megoldását a létezés titkának.

Ezért tehát a színész egyénisége éppen úgy közügye a tömegnek (közérdek lévén, hogy ezt az egyéniséget érvényesülni hagyjuk, a maga képessége irányában), mint a nagy politikusok, tudósok vagy kutatók egyénisége.

Suaréz szerint Napóleon korában két egyenrangú erő állt szembe egymással a világon: Napóleon akarata s az akkor élő egész emberisége. Hogy melyik győzött, még ma sem látható világosan (szerintem a napóleoni), de állítom, hogy nemcsak Napóleon egyénisége, de egy Napóleon szerepet játszó nagy színész egyénisége is egyenrangú szerepet játszik eljövendő nemzedékek sorsának kialakításában, a közönség tömegével, mely az ő „felfogásának” hatása alá kerül.

Kedves vígszínházi színészek, anélkül hogy bármelyik fél hozzászólásának jogosultságát többre becsülném a másikénál: sajnós kénytelen vagyok megállapítani, hogy forma szerint (lehet, hogy véletlenül) Kiss Ferenc állt közelebb, ebben a vitában, a fent vázolt igazsághoz: mégpedig egyszerűen azért; mert forma szerint ez a vita a nyilvánosság, tehát a közönség előtt zajlott le.

Erről megfeledkeztetek.

Ti a színész egzisztenciájáról beszéltetek, s ezzel kapcsolatban hivatkoztatok a művészi egyén szuverén jogaira, jól érezvén az igazság egyik felét.

A művész magánügye, mint kifejtettem, valójában közügy. De csak annyiban, amennyiben művészetének magánügyéről van szó: az egzisztencia magánügye nem tartozik a közönségre.

Nektek azt kellett volna bizonyítani, hogy amit csináltok, az magánmeggyőződéseitek szerint igenis művészet - nem azt, hogy e kérdéses és kétséges művészet kifejtésében egzisztenciális okok „játszottak szerepet” (hogy stílszerűen fejezzem ki magam).

Így az egész vitát egy kissé abba az irányba toltátok el, amit a hírhedt cigányverekedés emléke idéz fel, mikor a brácsás amerikázása miatt, ott a pódiumon, egymás torkának ment a banda; effajta szemrehányások kiáltozása közben: „te rókáztad le múltkor is a nagybégét”, és „te meséls? Miattad jár a banda télen-nyáron szalmakalapba”, s más, nem szigorúan zeneesztétikai szempontok hangsúlyozása kíséretében.

Szemtanúk szerint a jelenetnek megvolt a maga folklorisztikus bája, de voltak, akik szívesebben hallgattak volna egy jó, kis cigánymuzsikát.

1934

ROBINSON SZIGETE

Egy hajótörött naplójából

Törpe szikamór, itt a vízmosta szikla fokán, köszönöm a részvéted... Egy kicsit csodálkozom rajta, mint ahogy talán te csodálkozol a nyugalمامon, amivel, ronggyá tépett ingemet fejem alá gyűrve, leheveredtem itt a parti homokban, s hunyorogva tűröm a trópusi nap forró csókjait... Igen, mind a ketten csodálkozunk, te azon, hogy egy hajótörött, akit perccel előbb félig eszméletlenül dobott ki a hullám, most nyugodtan sütkérezik, ahelyett hogy kétségbeesett kiáltozással átkozná sorsát, körültekintve a kopár szigeten, amiről máris láthatja, hogy lakatlan és elhagyott... én pedig... én pedig azon, hogy miről is van szó... hogy mi van rajtam sajnáltnivaló? Mire vonatkozóan fejezted ki szíves kondoleálásod?... bocsáss meg, hadd szedem össze gondolataim... egy kicsit szórakozott vagyok, érthető, ugye, alaposan összeráztak ezek az éles taréjú, szigorú és kissé nagyképű hullámbácsik, akikkel klasszikus költők a végzet kegyetlen játékát szokták jelképezni...

Aha, persze, tudom már. Te láttad, ugye, kedves kis szikamór, kora hajnalban, a láthatár peremén - innen a csapkodó partról csakugyan jól lehetett látni -, te láttad a büszke hajót, ahogy dagadó vitorláival szeli ketté a felhők szövetét, láttad a hajóorr díszének, a smaragdszemű szentnek körvonalát is, aztán azt is láttad, hogy bukdácsol, kínlódik a kitörő viharban, s hogy szalad zátonyra, hogy süllyed alá árbocrúdja, eminnen a láthatáron, a végén jól tudtad, mit jelent ez... Nos hát igen. Igen bizony, ez a hajó az én hajóm volt, s azt sem tagadom, sok drágasággal megrakottan futott ez a hajó a cél felé... hol is volt a cél?... tudom már, előbb a Jóreménység fok, aztán Dél-Amerika... Úgy volt bizony, hogy aranyra és gyémántra cserélem be a sok értékes holmit, drága terüt, amivel, boldog és hetyke kereskedő, útnak eredtem ezen a hajón, magam kormányosa, magam kapitánya...

Ennek bizony vége, kedves kis szikamór, sok szép holminak, színes kristályüvegeknek, gomboknak és kőszötyűknek, illatos rózsaoajlnak, ezer tarka csecsebecsének s a csereberének, ami gazdaggá és naggyá tett volna, ha elérem Afrikát... Merőben úgy fest a dolog, e pillanatban, hogy ennek alaposan vége, itt fekszem, meztelláb pantallóm is kettérepedt, s utolsó, tépett ingemet is kénytelen voltam fejem alá gyűrni, hogy zúgó fejemet ne törje nagyon a sziklavánkos - azonkívül, igazad van, ez a sziget csakugyan lakatlannak és elhagyottnak számít, talán még nem is járt rajta eleven ember, előttem.

S hogy mégse ordítok eszelős átkot az alkonyodó, fekete felhők felé?...

Látod, kis szikamór, ennek az az oka, hogy ahonnan elindult a hajóm, az ország és a föld, vagy ha úgy tetszik, az egész világrész, amiről tikkadt szomjúsággal álmodozol, itt a sziklafalon, édenkertnek gondolván (hiszen hogy lehetett volna különben annyi drágaságot hordani

el belőle?), már régen nem volt az a Kánaán számomra, aminek vélnéd... Nem bizony, pedig sok millió ember él ott, gazdagok és szegények, s a drága szép természet, erdők és mezők, hegyek és völgyek bőven ontották kincseiket, e milliók ölébe... És mégis, kis szikamór, én már régebben, évek óta, még mielőbb elindultam hajómmal, szerencsét próbálni... s talán nemcsak én, nagyon sokan velem együtt... régen éreztük már, hogy ez az ország, ez a föld, ez a földrész nem több, mint az én kis hajóm volt, amit hajnalban láttál a láthatár peremén... nem több és nem biztonságosabb a mélyében morgó tűztengeren lebegve... s hogy nyugtalanító ajándék minden pillanat, amit ott élek, bőségben és drágaságban... Tudod, mit mondok? Ha nem is tudatosan, de lelkem mélyén jól éreztem már, odaát (s talán azért is bíztam magam inkább a habokra), hogy egy óriási Robinson szigeten élünk, mindannyian... mindannyian, külön-külön, elhagyatva és egyedül, s hogy nem arról van szó, vajon eléri-e majd megrakott hajónk a vágyak partjait, hanem arról, lesz-e kegyes a tenger kidobni az elsüllyedt hajóból egy deszkaszálat, amibe megkapaszkodhatunk? Mert tengerrengés és földrengés volt odaát, kis szikamór, ha nem is vette észre mindenki, a nagy becsvágyak hajója régen elsüllyedt, s akik azt hitték, hogy még mindig a víz színén szalad ez a hajó, halottak voltak már régen, üveges szemükben ostoba göggel üldögélvén a bársonypamlagokon, lent a tenger fenekén... De én nem haltam meg, éltem, a roncs kidobott magából, s jól sejtettem, hogy ami ezután jön, nem a legtöbbnek elérése, hanem a legkevesebbnek kivárása, amivel újrakezdhetem az életet... S úgy jártam a világban, máris, ahogy Robinson szigetén illik járnunk a hajótöröttnek, hálát adván Istennek, ha ehető gyökeret talál a kövek hasadékában... Mert Robinson szigetévé lett, kis szikamór, ez a kis földgolyó, az Ember számára Robinson szigetévé, ahová kidobta egy közönyös hullám, mikor elsüllyedt alatta az Értelme és Jóakarata utolsó kis hajója, amit lelkes, istentől küldött építők ácsoltak számára, valamikor, a tizenharmadik század közepén s még régebben, egy ember, akinek már az apja is ács volt... Robinson szigetévé, s én éreztem ezt, s ajándéknak vettem minden limlomot és szemetet, amit a háborgó tenger tetején leltem, hulladékát a büszke hajónak... S megszoktam mindenben meglátni az alamizsnaértéket, s feledni cserébe a többi, ami hiányzik - értékelni a minimumot a maximummal szemben... Elfogadni adósomtól ezredrészét annak, amivel tartozott nekem, s lemondani a többről... megelégedni vele, ha hitelezőm csak egy font húst kért a testemből, egy bőrt húzott csak le rólam, könnyelmű adósságom fejében... Felháborodni sors igaztalanságán, emberi gazságon?... Ugyan, kis szikamór! Nincs ennek helye Robinson szigetén! Elárult a barát, megcsalt a bajtárs, kifosztott a kalmár? De hiszen meghagyta a puszta életem, nem szép tőle? Ledőfhetett volna hátulról, orvul, senki nem bántotta volna érette... Elvitte, álmomban, ruhám és kalapom, Gengsztervédő Közüzem Rt., mert úgy tetszett neki? Fejbe is vágthatott volna ugyanakkor, lám, mégis volt benne emberség. Megrágalmazott a kolléga, irigylvén még nyomorúságom is, világgá ordítván hazug vádjait? Oda se neki, nem kajánságból tette, néhány fillért akart keresni, zsarolással, neki is élni kell... talán valami hasznosat akart alkotni, a csontjaimból...

Kis szikamór, oda nézz... mi az ott, a fővényen?... ó, földöntúli boldogság!... ó, tündérálmom! heuréka! Egy lyukas kanál, bizonyára az elsüllyedt hajóból való... Engedj el, hadd rohanok... ezzel a kanállal kikaparom, kiásom a sziklát, és kunyhót építek rá, hallod-e? Mához egy évre palotám lesz ezen a lakatlan szigeten!

Lyukas kanál, egyedül az enyém - micsoda volt hozzád képest elsüllyedt hajóm, minden összeharácsolt drágaságával!

1934

SZÁMOK ÉS TÉNYEK

Élet, Politika, Művészet

Számok és Tények... olyan kort élünk megint, amikor nagybetűvel illik írni ezt a két szót, mint máskor az Isten nevét: nyakig úszunk az „egészséges” realizmusban, divatba jött a statisztika és a politika, a „ténybeli követelmények tudománya”, a számok és tények előtt szent borzongással néztünk el minden egyéb szempontot és szemléletet, s minél nagyobbak ezek a számok és tények, annál jobban imponálnak. „Beszélnek a számok és tények”, torkol le minden módszertanra vonatkozó aggodalmat a „tettek embere”, s igaza is van, mert csakugyan beszélnek, s a számok és tények szavától fejbe kőlintott lélek csak kábulata tűntével, későn eszmél rá, hogy a szám és a tény néha csakolyan szamarat beszél, mint a légüres spekuláció, holott mindjárt gyanús lehetett volna maga a fent említett szent borzongás, amivel a kor gyermeke hasra fekszik a „száraz” tény és szám előtt. Úgy látszik, mégse olyan nagyon száraz. A latin költő szerint „sunt lacrimae rerum” a tárgyak is könnyeznek néha, a számnak pedig, különösen a nagy számnak, úgy látszik, valami babonás bűvölete van.

Ez a bűvölet elsősorban abban nyilatkozik meg, hogy a szám és tény további számokat és tényeket inspirál. Valamikor egyszerűen azt mondták: egy bolond százat csinál, vállat vontak, és napirendre tértek, s talán ez volt a baj - megfélemlítettek róla, hogy a százszor egy bolond ilyenformán százszor száz és százmillió bolondság fertőzetével fenyegeti a világot. Miután pedig százmillió bolond számára nincs elég tébolyda a világon, könnyen fordulhat úgy, hogy az okosokat csukják be, a többi pedig bálványt emel magának a Számból és a Tényből, mert őt hatalomhoz segítette, s azt aztán nagyon jól tudjuk, tapasztalatból, hogy a tömeg és az ő bálványa különösen arra való, hogy egymást dicsőítsék és magasztalják. Most valami efféle tapasztalunk. Sőt, ott tartunk, hogy a siker embere már a tényekre se fektet különös súlyt, csak a számra hivatkozik, a szám maga ténynek és eredménynek számít. Jön a jelentés, hogy a diktátort kétszázezer ember hallgatta meg, hatvanezer ember vonult fel, félmillió tapsolt és helyeselt, s harmincmillió fedezte akaratát és diktátumát titkos szavazatával és meggyőződéssel. Kell-e más bizonyíték, hogy ő az elhivatott, Istentől küldött letéteményese az egyedül üdvözítő igazságnak, hogy ő a jóra és helyesre vezérlő kalauz, akit követni kell? Harmincmillió ember helyeselt - ki az ördög kíváncsi, hogy minek helyeselt? Nyilván valami napnál világosabb nyilvánvalóságnak helyeseltek, ha egyszer ilyen sokan voltak, harmincmillió ember csak nem téved egyformán és egyöntetűen? S ha mégis odafigyelünk, kiderül, hogy maga a diktátor is csak ezt tartja fontosnak: évek óta alig hallunk tőle egyebet, mint erre a harmincmillióra való hivatkozást, mint az ő igazának bizonyítékát, csak az a furcsa, hogy velük, a harmincmillióval szemben is ez az ő legfőbb érve és ütőkártyája, amiben a logika vastörvénye némi szarvasokoskodást szimatol.

De ettől eltekintve is egy kis bibije van a dolognak. A nagy sikertől megrészegült önérzetet csak abból a feltevésből lehetne megérteni, hogy harmincmillió embert nehezebb meggyőzni, mint például egy embert. Ez azonban goromba tévedés. Sajnos, az az igazság, hogy egy embert sokkal nehezebb meggyőzni, mint harmincmilliót, őszinte óráiban a diktátor maga is jól tudja ezt, minap olvastam egy bizalmas beszélgetést, amiben elárulta szónoki sikerének titkát: ő úgy beszél, ahogy a legegyszerűbb emberek legelemibb szellemi szükséglete kívánja. Csak az a baj, kérem szépen, hogy sok ezer év tapasztalata szerint a legegyszerűbb ember legelemibb szükséglete nem az igazság volt, hanem a babona és illúzió, különben nem lehetne megérteni, hogy évezredek keresztül nem harmincmillió, hanem háromszázmillió ember

hite és meggyőződése volt, hogy a föld egy nagy teknősbéka, s hogy az ember egyenes leszármazottja a kilencfejű kísértetnek. Holott a föld egy közönséges bolygó, és az ember a majom leszármazottja: de az első, aki erre rájött, s aki éppen ezért már nem volt majom, hanem ember volt, csak nagy ügyel-bajjal s úgyszólván egyenként tudta meggyőzni a többieket.

Furcsa, fordított krisztusi cselekedet a diktátoré. Jézus öt hallal ötezer embert elégített ki. A diktátor programjától pedig, ami harmincmillió embert tökéletesen kielégít, mint szellemi tápláléktól, éhesen marad az az öt ember, aki ma Európa lelki szükségletét és lelkiismeretét képviseli, szétszórva a világon, mint az egyénben kifejezett s az egész emberiség érdekeit felismerő Belátás és Megértés utolsó mohikánjai.

Ennyit a számok jelentőségéről. Ami pedig a tényeket illeti...

Regényolvasás közben történt velem alábbi kis lelki kaland.

Aldanov kitűnő könyvében, a *Thermidor* 9-ben Stahl, a húszéves orosz katona véletlenül elvetődik a Gréve-piacra, ahol a huszonkét gironde-i képviselőt nyakazzák, élükön Vergianddal, 1793-ban. A jelenet elbeszélése nemcsak történelmi tájékozottság szempontjából hibátlan, művészi megjelenítése is tökéletes, valóságos premier plan, színes és hangos mozgóképen, kiemelve és lassan az olvasó elé vetítve, másfél évszázad távlatából. Ezt csak igazolásul említem, nem a kritikus: az olvasó élményéről lévén szó. Valóságos szívdobogással lapozom a könyvet, mintha táncolna a papíron: hallom a Marseillaise-t, csukló bögéssel keverve, az elítéltek fakó ajkáról, s a hármas hangot, ahogy a nyaktiló záródeszkája siketen kattan, csikor-dul, gépiesen, aztán a dübörgő bárd, s végre tompa puffanás, a kosárban. Azon tűnődöm közben, volt-e már leírás, ami ilyen hiánytalanul közvetítette volna számomra a szívszorongató borzalmat, s hirtelenjében csak Tolsztoj egyik képe jut eszembe, a *Háború és békéből*, ahol Rosztopcsin herceg odadobja a nép dühének a hülye, ártatlan Verescsagint, hogy tépjék szét. Ezenkívül nem találok hasonlóan megrázó emléket, s azzal hajtom be a könyvet, hogy fogalmat kaptam róla, mit jelent épszívű és egészséges képzeletű ember számára effajta látvány. Magamra húzva a paplant, a sötétben még tűnődöm, zakatoló szívvel, az olvasmány hatása alatt. Egyszerre szinte felkiáltok meglepetésemben, felülök az ágyban.

Hát ez hallatlan! Én itt olvasmányaim közt keresek analógiát, s közben tökéletesen megfeledeztem róla, hogy effajta tömeges kivégzést saját szemeimmel is láttam, igaz, hogy sok évvel ezelőtt - ezúttal azonban az a nevezetes a dologban, hogy a valóság, amint kitűnik, távolról sem hatott rám olyan erővel, nem hagyott olyan éles és eleven emléket, mint a „halvány” rekonstrukció, az „élet tükre”, a valóságot szerényen másoló művészet. Különben először a valóságnak kellett volna eszembe jutnia, s nem egy másik művészi ábrázolásnak.

Ez természetesen az olvasónak és gondolkodónak tapasztalata, nem a művésznak. Meg vagyok győződve róla, hogy abban a percben, mikor valami élményemet művészi célból ábrázolni kellene, mind a két olvasmány hatásánál nagyobb erővel támadna fel bennem az emlék. Azonban nem erről van szó - illetve nagyon is erről.

Mert hiszem mindezzel csak felelni akartam Zilahy Lajosnak a *Magyarországban* megjelent írására, amikor óvatosan és eltűnődve utal Jules Romain-nel való beszélgetésére, aki ráeszmélt, hogy a politikusok nem győzván megbirkózni a feladattal, amit a jelen feladott, s aminek elvégzésére vállalkoztak, itt az ideje, hogy a maga felelősségére s felszólítás nélkül is az a szellemi arisztokrácia vegye kezébe a dolgot, akit a politikus némi vállveregető elismeréssel művésznak nevez - kezébe vegye, ott és akkor, ahol és amikor tetten éri a nagyképű és pöffeszkedő tehetetlenséget. Kezébe vegye a kormányt, nem faute de mieux kényszerűségből,

mint a másodkapitány, mikor az első elesett - hanem mint a valódi kormányos, aki kezdettől fogva fontosabb volt a hajón, mint a „repräsentatív” politikus.

Tények és tettek és akaratok s az elfutó életet lerögzítő, megörökítő művészet jelentőségének sorrendjét felcserélte a számok bálványát imádó közvélemény.

Egy nyegle és finomkodó, művészettel túltelített kor stílisztája azt mondta egykor, hogy az élet a művészetet utánozza. Ez túlzás. De annak az igazságnak öntudatlan felismeréséből származó túlzás, hogy a művészet fontosabb az életnél, mert tartósabb anyagból készíti el az élet mását, mint amivel az élet rendelkezik.

A politikus nyíltan és kérkedve hirdeti ebben az egyént lenéző században, hogy „magasabb érdek” nevében rendelkezik élet és halál fölött: „navigare necesse est, vivere non necesse” - hajózni kell, élni nem. Itt az ideje, hogy az élet „ábrázolója”, tehát látója, a művész is felismerje végre, hogy azt a „magasabb érdek” a politikusnál is igazabban s nála nagyobb felelősséggel képviseli: ő ismeri a tengert, amin ez a hajó fut, s a révet és a kikötőt, ahová az Emberfia igyekszik ezen a tengeren. S ha rossz irányban csavarog, s a forgószélnek rohan, még az is kötelességévé és jogává válhat egy napon, hogy felrobbantsa a hajót, s lebocsássa a mentőcsónakokat, megtoldván a nelsoni mondást: „hajózni nem kell, de kikötőbe érni igen” - mert új hajót építeni csak kikötőben lehet, s nem a nyílt tengeren.

1934

„MINDENÜTT ABLAKOKAT LÁTTAM...”

Európai és amerikai gengszterek

Két ügyben négy halálos ítélet, a lapok heti anyagában: egy villamosszék, három kötél: előbbi Amerikában, utóbbiak helyben, s a napi publicisztika szerint a bűntények jellegét és stílusát tekintve, Amerika alapította az iskolát és irányzatot.

Hauptmann, a Lindbergh bébi gyilkosát végre hát elítélték. Figyeljék a helyszíni jelentéseket, milyen jellegzetesek, még fordításban is, hátha még az eredeti újságcikkek vastag betűs fel- és alcímeit olvassuk. A hangsúly sohasem a tárgyi adatokra vagy a tárgyalás során történt hivatalos eseményekre esik: mindig és újra azokra a látszólag, mellékes érzelmi és indulatos szív- és szóvirágokra, amik a perrendszerűség kitaposott országútjának szélén nyiladoznak, mintegy jelezve, hogy az emberi természet, emberi lélek számára ezek a fontosak, s nem a rideg tények és tettek. Feltűnő, hogy a modern Amerika, ama nem nagyon régi Ósamerika utóda, mely a lincstörvény meglehetősen érzelemmentes álláspontjára helyezkedett, bűnügyekben: most hogyan ömleng és rajong a lírai mártásban, ami a bűnök világát körülveszi. A tárgyalás „kiküldött tudósítója” csupa költő, impresszionista művész, mindenben a részletet veszi észre, azokat a „színes” és színező pillanatképeket, amik mintegy véletlenül, de ah, mily meghatóan (vagy legalábbis hatásosan) járulnak az eseményekhez, mint „örök emberi” dokumentumok. Ezeket a „finom” megfigyeléseket, persze, megfelelően drámai mondatokban, pardon, al- és felcímekben találja fel az amerikai újságíró (mert al- és felcímen kívül kevés egyéb szöveg akad egy ilyen amerikai tudósításban). „Hauptmann összeszorított fogára esik a villamosszék árnyéka. Felemelt fővel megyek a villamosszékbe - suttogja rekedten Hauptmann.” „Halálos ítélet - zokogó esküdtek.” „Csak feleségét és gyermekeit sajnálja - mert ők is ártatlanok.” „Önök az én helyzetemben ugyanazt éreznék, amit én - mondja Hauptmann az újságírónak.” „Gramofon hangjai mellett mulatnak az esküdtek - a padlót bokáig érő cigarettacsutak

borítja.” És így tovább, abban a tenorban, s az efféle szavak „mulatnak” és „cigaretta” akkora betűkkel szedve, mint egy ház. Az egész feltűnően emlékeztet azokra a miniatűr „művész” fotográfiákra, amelyek gyufaskatulyát és kockacukrot ábrázolnak, akkora felületen, amekkorán valamikor az egész Himalája-hegység elfért, s amelyek mostanában (főként Berlinben és New Yorkban) nagyon divatosak. Tipografizálni aztán tudnak, kutyafáját, ezek a fotomontőrök. Szerkesztőségünk falán lóg egy bostoni újságledő első lapja, még a békabírást kezdő hónapjaiból, amelyen csak ez a két szó áll „BABY DEAD” (a baba meghalt), de mind a nyolc betű akkora, mint az újság széle.

S mindez, együttvéve, mégiscsak artisztikum, kiemelése az élet szárazan megismétlődő statisztikai történetéből annak, ami benne különleges, megkülönböztető, tehát új, mert egyéni és emberi súlytalanság, megmérhetetlenség. Artisztikum bizony, sőt, költészet - de milyen émelygösen fals és ízetlen és csinált ponyvaköltészet, népszerű monstrefogyasztásra átalakított mászlása és lőréje eredetijének, az európai ősforrás borának - átalakított felhígított s megint megpancsolt, címettel és gingerrel feleresztett alkohorpótló, tokaji címkével palackozva! Ettől tanultunk volna, mi európaiak? A gengszterizmust talán igen - de ami a gingerizmust illeti... itt legfeljebb a kéz Ézsaué, de ami a kéznél fontosabb hangot, a lelket illeti... Amerikai történet biz ez, sőt, amerikai ballada: de ha van ebben a műfajban, nálunk, egyenértékű, legfeljebb a világirodalom kétségtelenül legrosszabb balladáját idézhetjük (büszkéek lehetünk rá, hogy mint a legjobban, a legrosszabban is magyar költő tartja a rekordot) - Gyulai Pál „Pókainé” című versét, amit nyilván elrettentő példa gyanánt, hetven éve őriznek iskolakönyveink, s amelyben ezek a sorok olvashatók: „nincs, nincs, nincs, csak egy van, csak egy, egyetlenegy, kiált Pókainé és szíve megreped.”

A bankrabló Radovics érdekében felszólal egy református lelkész ítélet előtt, felolvastatja a fogoly nem hivatalos vallomását, s a bíróság, bár fenntartással, helyt ad a felszólamlásnak, mert önkéntelenül érzi, hogy a vallomás hangjában van valami, ami túlnő a per keretein, valóban a társadalomhoz szól, mint a lelkész vallja... a bíróság érzi ezt, és meghajol valami előtt, ami több mint élet: művészi élmény.

Meg vagyok győződve róla, tudniillik, hogy ha tudtán kívül is, mindenkit, bírót és lelkészt egyformán egyetlen kép ragadott meg olyan erővel, hogy meg kellett mentenie, le kellett rögzítenie, mint egy verset vagy novellát: egy hasonlat, amiért - költők tudják ezt - érdemes volt élni és meghalni.

A kérdésre, hogy mit érzett abban a pillanatban, mikor felhúzott revolverrel megállt a bankfiók szobájában: e döntő pillanatban, mely az ő egész életének döntő pillanata volt, a félénk, ideges és degenerált Radovics ezt feleli: „Mintha mindenütt ablakok nyíltak volna meg körülöttem, ott is, ahol fal volt, ablakok, egy pillanatra világosak voltak, aztán mindjárt sötétedni kezdtek...”

A kép tökéletes. Tökéletes, mert bár szó szerint, első látásra, semmi értelme az egésznek, mégis, hideg borzongással a hátunkban, rögtön érezzük, hogy olyan őszinte és igaz vallomás, amilyen őszinte és igaz még önmagunkhoz is csak öntudatlanunk lehet, lelkünknek ez a mélysége, ahol a legősibb ösztönök s legfrissebb benyomások, legközönségesebb indulatok s a legkülönlegesebben egyéni élmények zajlanak le.

Tökéletes minden tekintetben, mert művészi formáján túl tudományosan igazolható, élménytartalma is van (lévén ami művészi igazság, mindig egyben tudományos igazság is, s nem megfordítva). A valódi ablakokat megsokszorozó képzelt ablakok érzékletesen utalnak a kivételes izgalom káprázatára - phosphenák jelennek meg (Bergson), azok a felvillanó s lassan

elsötétülő köröcskék, amik, mint a valóságemlék foszlányai, elalvás előtt ugrálnak szemeink előtt, hogy aztán álmképeink (vágyképeink) forrásává váljanak. A vágy és rémület, a ragadozás és önfenntartás gerjedelmének kettős, ellentétes indulata ragadja meg Radovicsot, ebben az életre és halálra mutató keresztúton - világos, hogy, közel a félelem halálos ájulásához, álomszerűvé kellett válniuk a valódi - s közel a külön életet ígérő rablóöszön paroxizmusához, ki kellett nyílniuk a képzelt ablakoknak.

De mily művészien, jelképesen igaz és magától értetődő ablakok ezek, túl lélektani magyarázaton, költői képnek, erkölcsi tanulságnak, szinte okkult megismerésnek! Ablakok, lélekből kifelé, lélekbe befelé nyíló - a gondolatnak és érzésnek, az indulatnak és akaratnak döntő pillanatában, a felismerés és a cselekedetek ihletében, azon a határon, ahol anyag és lélek, érzéki benyomás és múltak emléke találkozik egy kancsal „déja vu” jelenvaló pillanatának küszöbén: talán csak két végletnek adatott látnia ezeket az ablakokat, kivételes helyzetében a felfokozott és sűrített életnek: a teremtő költőnek és a romboló gyilkosnak.

Ez a passzus, Radovics vallomásában, tolsztoji. Csak a legnagyobb regényírók látomásai közt találunk hasonlót.

Európai regényírókra gondolok.

Hiába minden - gengszter ide, gengszter oda, hiába filmek, a remek Viva Villa s a gyalázatos Tom Mix-giccek: csak a kéz Ézsaué - a hang régibb, sokkal régibb, Jákob hangja ez, az ősi Eurázia rejtelve, ama népé, mely Eufráton innen és túl, Athénben és Jeruzsálemben, a lelket feltalálta.

Mikor szorult rá az arisztokrata, ha még oly nyomorban is, hogy a parvenütől modort tanuljon?

Hiába akartatok gengszterek lenni, ti szegény, nyomorult, ostoba bűnösök, európai Tari és Szepesi és Radovics - latrok vagytok ti csak, latrones, ahogy Rómában nevezett benneteket a szoborablási ügyben Cicero fiskális úr.

S bár nem válik nagy becsületünkre, s nem sok dicsekednivalónk van vele: de ha már bűnökről van szó - mint a nagy erényeket, a nagy bűnöket is, csakúgy, miképpen a felhőkarcolónak s a rablóbandáknak, sőt villamosszéknek ősi és régi formáit, Európa elsötétülő ablakain keresztül pillantotta meg először a gazdag és érdekes Amerika.

1935

„A HIVATALNAK PACKÁZÁSAI”

És a nők tsátsogása

A felismerésben, mely Hamlet híres monológjában a „hivatalnak packázásait” ama keservek közé számítja, amik miatt jobb meghalni, mint élni, engem főként a felismerő személye lepett meg: gondolják meg, Hamlet mégiscsak királyfi volt, afféle velszi herceg, akivel nyilván minden hivatalnok és hatósági személy megkülönböztetett udvariassággal és előzékenységgel érintkezett, magas rangjára való tekintettel, ha tehát mégis elviselhetetlennek tartotta ezeknek a személyeknek nagyképűségét és viszonylagos rossz modorát, ez azt jelentené, hogy a baj nem is az emberekben, hanem az intézményekben bujkál. Hogy nem a hivatalnok a hibás, hanem a hivatal s annak természete vagy szelleme.

És még sincs így. Mégis az emberen múlik minden, az ember kedélyén, okosságán, tapasztalatán, azon a képességén, hogy kettősen lásson minden helyzetet: egy és ugyanakkor érezze a társadalmi és emberi vonatkozások jelentőségét. Minden kötelességet, a legszigorúbbat is, kétféleképpen hajthatunk végre, jól és rosszul, s tapasztalatból állítom, hogy a főnyereményt átnyújtó hivatalnok halálosan felbosszanthat a rossz modorával, viszont utolsó perceimet boldoggá és emberivé teheti egy kellemes modorú hóhér, aki felismeri kényes helyzetemet, s nemcsak kötelességével foglalkozik, hanem velem is. Soha nem fogom elfelejteni annak az elítéltnak hálás tekintetét, amivel néhai Bali Mihály válaszát fogadta, mikor nyakán a kötéllel a fiúi bizalom hangján feltett halk kérdésre „Ugye, Bali apám, nem tart soká?” még halkabban és diszkrétebben odasúgta neki: „Ne félj, fiam, nem fog fájni.”

Két példa, a közlekedés világából, mondhatnám így is: két jegykezelő rövid monográfiája, a szakmahiratottság s az életművészet tükrében.

Az egyik magas, komoly, intelligens arcú fiatalember, halkan és udvariasan végzi fárasztó dolgát, minden fölösleges szótól tartózkodva. Miután megmutattam neki bérletjegyemet, zsebre vágom, s vidáman folytatom beszélgetésemet, egy alkalmi utassal. Perc múlva váratlanul visszatér hozzám, s igen udvariasan, de határozottan felszólít, mutassam meg még egyszer a jegyet. Csodálkozva engedelmeskedem. Bólint, mintegy önmagával elégedetten, hogy lám, mégiscsak jól sejtette:

- Tessék jegyet váltani, vagy leszállni a kocsiról. Ez a jegy így nem jó.

- Micsoda? - hüledezek. - Hiszen tegnap váltottam ki, szabályszerűen.

Alig tud elfojtani egy fölényes mosolyt laikus műveletlenségemen.

- A jegy magában szabályos is. De nincs benne a hivatalos bádogtokban. Ki tetszett venni az előírással bádogtokból, magán tokba tette. Tessék jegyet váltani, vagy leszállni.

Nem is tudom megmondani, miért bosszant a megismételt felszólítás, hiszen nyilván neki van igaza. De bosszant, azon a kárörömön érzem, amivel ördögi mosoly kíséretében letorkolni vélem.

- Nem váltok, és nem szállok le. Ide nézzen.

És diadallal kirántom másik zsebemből az üres hivatalos tokot, amiből csak azért vettem ki, hogy egy másik jeggyel együtt közös, kisebb tokban helyezzem el.

Most ő hökken meg. De csak pillanatra.

- Tessék visszatenni a tokba.

- Jó, majd visszateszem.

- Az nem úgy van, kérem, hogy jó, majd visszateszem, itt előttem tessék visszatenni, különben nem fogadom el. Jön az ellenőr, és engem tesz felelőssé.

És áll, makacsul és komoran, képviselőként a rendnek és törvénynek, mely megvédi a társadalmat a rendetlenekkel és hanyagokkal, esetleg törvénykijátszókkal, magyarul csalókkal szemben: a kettő, szerinte nagyon közel áll egymáshoz, mindenesetre gyanúsán hasonlítanak, vigyázni kell rájuk. És megvárja, míg szégyenszemre elvégzem a büntetési feladatot, visszatologatom a jegyet - a történetek után nem bízik bennem, hogy a magam jószántából teszem jóvá önkéntelen hibámat. Igaza van, helyesen járt el, de el vagyok keseredve, és egy állomással előbb szállok le, mint kellene, nem jól érzem magam a kocsiján. Kitűnő hivatalnok, felettese jól teszi, ha előlépteti. De ha én volnék a felettese, inkább irodában helyezném el,

ahol nem kell érintkeznie az utazóközönséggel, eleven emberekkel, akikhez hivatalos érintkezésen túl és innen...

Alacsony, csapzott bajuszú, élénk szemű emberke. „Hopp!” kiáltja felém, és a karját nyújtja, mert az autóbusz már indul. „Tessék vigyázni, csúszós a lépcső.”

Ahogy beljebb megyek, látom, az egész kocsi mosolyog.

Nyakukat forgatják, mind a jegykezelőt figyeli.

Pillanat múlva rájövök, miért, s egyszeriben magam is benne vagyok, a mosolygós, kedélyes hangulatban. A jegykezelő ugyanis, aki imént felsegített, szünet nélkül tréfál, beszélget, mulattatja magát és vendégeit.

- Tessék parancsolni, van még a friss szakaszjegyből. Olcsón adom, hány darab tetszik? Alázatos szolgálja, méltóságos uram, de friss színben tetszik lenni, az a jó vidéki levegő, igaz? Hopp, tessék várni, nagyságos uram, majd lesegítem - nagyon mozog a kocsi, ugye, az iszapfürdőbe tetszik?

Ez utóbbi egy kissé tabetikusán zökkenő bácsihoz szól, aki nehezen mászik le, de restell segítséget igénybe venni - a jegykezelő azonban ismeri, elébe ugrik, leugrik a kocsiról, úgy emeli le egy igazán őszinte, hálás pillantás jutalmáért.

Általában, úgy látom, mindenkit ismer, személy szerint. Egy zóna (vagy „viszonylat”, ahogy a hivatalos nyelv nevezi) utasai megszokott időben jelentkeznak. Miután az öregurat lesegítette, fél percre nem akad dolga, oda áll mellém, a peronra, ahová óvatosságból előre kijöttem. S rögtön magyarázni kezdi:

- Tetszik tudni, nehezen vonszolja már magát, egyre nehezebben. Ilyen az élet, tizenkét háza van, még sincs öröme az életéből. Nekem semmim sincs, mégse cserélnék vele. És tetszik hinni, vagy nem, szereti a lányokat. Van is neki mindig valakije, tegnap itt szállt le a... Pardon, mindjárt elmesélem, csak jegyet viszek a tanácsosné méltóságos asszonynak...

A méltóságos asszony messziről integet neki, mosolyogva. Mindenki szereti, úgy viselkedik a kocsijában, mintha a tulajdona volna, egy kis mozgó kocsmá, ahol ő a kocsmáros, érdeke, hogy mindenki jól érezze magát. Míg kiszolgál, az az ötletem támad (még nem kérte a jegyet), hogy kipróbálom rajta, vajon jogos volt-e a szigorú jegykezelő rendreutasítása, a másik kocsiban. Suttymban kicserélem a jegytokokat. Mikor visszajön, hanyagul nyújtom feléje a magántokot.

Nézi, bólint, megvakarja a fejét.

- No, mi baj?! - mondom harciasan. - Valami nincs rendben?

- Hát kérem, rendben volna, de...

Hirtelen felragyog az arca.

- Biztos itt van valamelyik zsebében a szerkesztő úrnak (nini, hiszen engem is ismer!) az eredeti tok, amiben adják a bérletet... Majd tessék visszatenni... abban kell tartani. Most már úgyse jön az ellenőr, addig: tudom, a következőnél tetszik leszállni...

- Honnan tudja?

- Hát olvastam az újságban, hogy ma van az az előadás a rádióban...

Mosolyogva szállok le, és úgy integetünk egymásnak, én az utcáról, ő a továbbrobogó kocsiból, mint két rokon, a pályaudvaron.

A következő alkalommal, mikor megint arra volt dolgom, már én ismertem meg. Éppen nagy veszekedésben volt: kézzel-lábbal, kipirultan magyarázott valamit egy hetyke hölgynek, akinek egyáltalán nem volt igaza, de annál hangosabban veszekedett. Kétségbeesetten nézett rám, s a szemébe ez volt írva: „a hivatalnok packázásai,” hagyján - de a nők tsatsogása!

1935

VACSORA, EGY FEKETÉVEL

Egyébként minden nélkül

Ritkán szoktam idegeneket leszólítani az utcán, hölgyeket se, hát még férfiakat. Nathaniel Kolát mégis én szólítottam meg, mindazok közül, akik megfordultak utána, vagy megálltak a forró budai utcán. - Budán minden rendellenesség szenzációnak számít, és Nathaniel Kola négernek is szép szál legény: szudáni típus, pompás természetével, a feketesége hibátlan, árnyalat nélküli, fajtiszta. Remek példány, a legjobb földrajzkönyvekből vagy útleírásokból kivágva, arcán a bokszbajnok Johnson büszkesége Al Jolson bánatába enyhül, vidéki társulatok ábrázolják így Otellót.

Elmenőben pillantom meg kihajtóján az eszperantójelvényt, Zamenhof gyönyörű műnyelve (jobb, mint az eredeti) kapóra jön, mint „samideano” fordulok hozzá, nagyon megörl, pár perc múlva angolul kér meg, elkísérhetne-e, hogyne, leülünk a kávéház teraszán, nem törődve a gyerekekkel, akik félkörben bámulnak bennünket.

Nathaniel Kola „művelt” ember, gépész, Amerikában tanult, most európai úton van. Belgrádból jött tíz napja, kicsit körülnézni, előadást is szeretne tartani itt, nagyon el van ragadtatva a magyaroktól. Beszél angolul, franciául, németül, olaszul, szerbül és természetesen eszperantóul. Hogy miről tart előadást? Hát a négerekről, erkölcsokről és szokásaikról, ha érdekel bennünket - közben hazafelé néhány cikket küldene rólunk, van egy lap, ahol közölni szokták úti élményeit. Szóval kölcsönös rokonszenv a népek megértésének és haladásnak, emberszeretnek és felvilágosodásnak terjesztése a világon. Afrikában született, Új-Guinea közelében. Libéria az illetőségi helye, anyanyelvén még folyékonyan tud, ha akarom, nagyon hamar megtanít, de figyelmeztet, hogy legalább hatszáz néger dialektus van Afrikában. Köszönöm szépen, eddig elkínlódtam valahogy anélkül, most már lesz, ahogy lesz. Bizony sokféle nyelv van a világon, valóságos Bábel ez, az emberiségnek jobban meg kellene értenie egymást. Úgy ám, mert nem a külsőn múlik, hanem a lelkeken, a megértésen: ez a fő, higgye el, uram, magyarázza Nathaniel, belemelegedve, közli velem, mint egy felfedezést, hogy a megértés és a szeretet mindent legyőz, és sárga szemei forognak az olajban a boldogságtól. Ő különben jó katolikus, de megvan a maga egyéni vallása is, bizalmasan közli velem, erről szeretne egyszer egy könyvet írni, ugyanis rájött, hogy Isten tulajdonképpen bennünk lakik, mindenkinben külön, csak fel kell Őt fedezni... Szórakozott válaszmra, hogy van valami a dologban, sírig tartó és izzó barátság ragadja el, nagyon boldog, hogy megértő lelket talált, mindegy neki, ha fehér ember is, mert nem a fajta a fontos - és most már mondjam meg neki egészen őszintén, mit tartok az ő fajtájáról? Hogy hat rám, így közvetlenül, a fajtának egy ilyen szabályos példánya, mint ő? Ezt nagyon szeretné tudni, legyen nyílt, ő nem haragszik meg, az ellenszenvet is meg tudja érteni, s a nyílt és őszinte ellenszenvben, több tisztelet rejlik, mint a lanya közönyben.

Ebben megint olyan tökéletesen igaza van, hogy nem is habozhatok, kimondani őszinte érzésemet. Eszerint tehát bevallom, hogy addig, amíg meg nem szólal, bizony furcsának érzem, hogy egy élőlény, aki így néz, mint ő, embernek nevezze magát, természetesen, mihelyt kinyitja a száját, ez az ősi, szinte állati eredetű idegenség megszűnik, a szó és a gondolat varázsígjére, s a testvéremnél is közelebb érzem magamhoz, hiszen látom, hogy a legfontosabb kérdéseket illetően egy véleményen vagyunk, We have the same ideas about life.

Ebben maradunk, s mivel látom, hogy még szívesen töltene velem egy órát, kereken meghívom vacsorára, mert itt lakom a közelben. Óvatosságból előremegyek a konyhaajtón, s Idát, derék, bár kis termetű szakácsnőmet figyelmeztetem, hogy ne ejtse le a tálat véletlenül, vendégemet megpillantva, úgy látszik, előbbi beszélgetésünk hatása alatt attól tartok, egyszerű lelkében a rémület ősi ösztönét nem fékezvén az Emberi Eszme absztraktuma, túl nagy megpróbáltatásnak teszem ki: ne felejtjük el, az oknyomozó lélektan modern kutatásai szerint az ördög komplexumát, egyenesen a fekete bőrű, távoli egzotikum valóságmagvából eszményítette a néplélek. Aggodalmam túlzottnak bizonyul. Ida nemcsak hogy nem ejti le a tálat, de ki se akar menni, az ajtóhoz támaszkodva kuncog, s bocsánatot kér, hogy maradhasson, úgy szereti nézni „ezt az urat”, különben se volt vasárnap a ligetben, pedig a Plasztikont már régen meg akarta nézni. Nathaniel tapintatosan beszélget, de azért Ida bámulata nem kerüli el figyelmét, csak megszokta, mint a primadonnának, váratlanul odafordul „fékető ember” mutat magára, és „fehér jány” mutat Idára önérzetesen, s lám, Ida is rögtön felfogja a Kinyilatkoztatott Ige nemzetközi értelmét, viháncolva kiszalad, csak a konyhából izeni, hogy két táltos elefánt (az egyik tehén legyen) meg öt hold rizsföld ellenében szívesen elkíséri Szerecsenországba.

Nathaniel elmosolyodik, s megint arról kezd beszélni, hogy a népeknek meg kellene érteni egymást, s ez volna az ő népének hivatása, hogy a fehér embereket kibékítse egymással, és megszüntesse a háborúskodást. Ebben megint annyira igaza van, hogy a társalgás elakad: tessék megfigyelni, ahol valaki csupa okosat és igazat beszél, ott mindig elakad a társalgás, nem lehet vitatkozni, a napirend kimerül, az ember attól tart, valaki feláll, s őszintén és türelmetlenül kijelenti, hogy ezek szerint több tárgy nem lévén, az ülést bezárja, menjen mindenki dolgára. Sietve a zongorához viszem, s néger dalokkal próbálok kedveskedni - többek közt egy angol szövegűvel, amiben a felszabadított néger panaszkodik, mennyivel jobb dolga volt azelőtt, a jó gazdánál, s a gyerekeknek, akik karácsony este kitették cipőjüket a Mississippi-parti kunyhó ablakába. Elismeri, hogy a dal kedves, de nem helyes, mert a négernek örülnie kell, ha felszabadították. Sokkal szebb a „sing halleluja” refrénű szent ének, mert „általános emberi” eszméket érint.

Ebben maradunk, s lekísérem őt a villamosig. Hallgatva megyünk most már - csodálatosképpen, a világjelentőségű nagy problémák tíz perc alatt kimerülnek, szemben a bridzsproblémákkal például, amikről, mint látom, napokig lehet vitatkozni. Hallgatva megyünk, az emberek megfordulnak utánunk a csendes Bercsényi utcán. Engem egy kicsit idegesít, ő megszokta. Egy kisfiúnak, aki makacsul lépked mellettünk, hirtelen fejébe nyomja a kalapját - a kisfiú vigyorogva adja vissza, s zavartan mentegetőzik, „még sose láttam eleven néget”. Nathaniel szó nélkül is érti, mit mond, megértően bólint, és jóságosan int utána... de milyen ismerős mozdulat! S rájövök, hogy magamra emlékeztet: így intek néha a kávéházablakból, ha szórazottan feltekintve a leírt mondat után, gyerekek állnak az üveg mögött, bámszkozva és csúfondárosan.

S most egyszerre mély részvét fog el s egy egész másfajta megértés. Ó, hiszen te is ismered ezt a be nem vallott bánatot, fekete világfi, aki tele vagy „ideák”-kal, járod hontalanul a világot, büszkén hirdetve, hogy tiéd az egész világ... hogy is van csak a dal?

Master and missis were so kind to me.

Hazádat elhagyva, most még rabláncaidat is elvesztetted - mihez kezdesz szabadságoddal, mikor egész tested egy bélyeg, amit lelkedre sütöttek? S egy másik dal nyög fel szívemből. Schubert „Leiermann”-ja... „Wunderlicher Meister, soll ich mit dir gehn?”

De csak a sarokig kísérem, ott elbúcsúzunk, s úgy érzem, nem látom többé, nincs mit mondanunk egymásnak. S ahogy távolodik, az esti sötétség jótékonyan magába fogadja: perc múlva csak divatos, világos nyári ruháját látom és a kackiás, jampeces fehér kalapot és cipőt: arca és kezei belefolynak az egyforma éjszakába, amelyhez hasonlatosak. Íme, ő az a „Láthatatlan Ember” Wells fantasztikus filmjéről, az ember, aki kalapot és ruhát és cipőt kénytelen húzni, ha azt akarja, hogy észrevegyék.

Majd ha az éjszaka leszáll, valóban egyformák leszünk, testvérek a földön, veled együtt, kedves Nathaniel Kola.

Sötétben és a sírban minden ember fekete.

1935

DREYFUS MEGHALT

és Zola?

Néhány év előtt ez az élő ember, aki ma csendesen valódi kísértetté változott, mint hangos és lármás kísértet járta végig Európát, újságledőbe burkolózva - végigsuhant a színpadon, és megjelent a hangos vászon fénykarikáján. Évfordulója volt a régi pernek, s az egész kísértet-társaság felvonult: egy szemüveges francia kapitány mint főhős (Kortner emlékezetes alakításában), egy sápadt, fanatikus őrnagy, egy ezredes átvágott nyakkal, s köztük komor, szakállas fejével, az egyetlen, akinek semmi szüksége nem volt rá, hogy ennek a panoptikum-együttesnek keretében élje végig az életet, mint hazajáró lélek: Zola Emil, kísértetek közt a Szellem, nélkülük is eleven valóság, elevenebb, mint maga a főhős, aki akkor még élt, és időszerű lett.

S mégis, újságledőn és hangosfilmen, művészi maszkon és ponyvaszólamokon át („ich bin unschuldig!”) mintha éppen ennek a Zola Emilnek arcán tükröződött volna legkevésbé a zavart szégyenkezés, hogy íme, újra el kell játszania a komédiát: ezúttal nem is egyenrangú felek közt, hanem a mulatni vágyó csöcselék előtt. Mintha azt mondta volna ez az arc: nem restellem ma sem és nem restellem így sem a szerepet, szellem helyett kísértetnek lenni e közönséges kísértetek közt a vásári panoptikumban. Ismét és újra a magam jószántából vagyok itt - ismét és újra, hajlandóan felcserélni a panteon díszes, apollói halhatatlanságát a herosztrátészi halhatatlanságért - ismét és újra, mert úgy látom, megint szükség van rá, szavak helyett a cselekedetre, példázat helyett a példaadásra.

És most, hogy Dreyfus sovány alakja valóban panoptikumfigurává halványodik, a viaszbáb mellett mintha újra megjelenne a Szobor, makacsul és elszántan: nem akarok szobor lenni, adjatok valódi ruhát rám, és valódi tollat a kezembe, helyeztetek el gramofont viaszhasamban, mert ugyanazt vallom, amit akkor, és akarom, hogy márványszobrom függvénye legyen ennek a viaszbábnak: értsétek meg, határtalan szellemem nem akarja túlélni a jelentéktelen lélek emlékét.

S a kétkedő, visszakancsalító lélek megismervén durva lepedőben és poros saruban a csendes vándort, amint szembejön vele - megint csak megkérdezi gyáván, lesütött szemmel: hová mész mester? S ő feleli: Párizsba megyek, Berlinbe megyek, a haditörvényszék elé, hogy újra megfeszíttessem, mert íme, megint kételkedni kezdenek az egyetlen, mindennél fontosabb, nálam és az én halhatatlanságomnál is fontosabb igazságban.

„Talán szereztem annyi dicsőséget, könyveimmel a francia névnek, mint ezek a katona urak, s mégis, ünnepélyesen vallom és állom: pusztuljon el utolsó sorig még az emléke is e könyveknek, amiket írtam, ha ez az ára, hogy meggyőződésemmek érvényt szerezzenek, könyvek helyett maradjon belőlem egyetlen mondat, amit utolsó lehettemig hirdetek: Dreyfus Alfréd ártatlan.”

Ennek a felkiáltásnak, amivel Zola Emil fejezte be rágalmazási perének egyik védőbeszédét, a rajongó lelkek szépségét és bátorságát szokták dicsérni. Én a világos, nyilvánvaló logikát bámulom és tisztetem benne.

Olyan egyszerű ez a logika.

Olyan egyszerű, az ember azt hinné, általános érvényű, végleg elintézett mindez, szinte unalmas közhellyé kellett volna válnia, mióta kimondatott - olyanná, mint a szinusztétel vagy Arkhimédész törvénye vagy a binominális egyenlet, amit minden iskolában tanítanak: egyszerű igazság, független az egymást követő korok filozófiai vagy politikai szemléletétől.

Az államnak egy polgárát az államhatalom elítéli.

Valaki megtudja, hogy az a polgár ártatlan. Kinyilatkoztatja értesülését, tehát az állam minden polgára - és ez a fontos - legalábbis a gyanúját szerzi meg, mint valami fertőzést, hogy az elítélt esetleg ártatlan: akár akarja, akár nem, mindenki kénytelen tűnődni ezen a problémán.

A kérdés mármost az: van-e, lehet-e, elképzelhető-e logikusan olyan szempont vagy érdek, ami akár általában, akár időszerű okoknál fogva fontosabb, minthogy ez az ügy tisztáztassék.

Az állam, s éppen hogy csakis az állam keretén belül - s ez az állam fogalmából következik - egészen független attól, diktatórikus vagy demokratikus erők tartják össze ezt az államot - ennél fontosabb szempont vagy érdek egyszerűen azért nem képzelhető, mert hiszen az állam attól és azért van, az embereknek abból a szükségérzetéből született meg, tartja fenn magát, oly célból jogosult intézmény, hogy keretein belül ártatlanokat ne lehessen elítélni mások bűnéért.

Ártatlanokat büntetni a szabad természet is tud: ahhoz nincs szükség ilyen mesterséges valamire, mint az állam.

Aki erre azt mondja, hogy vannak magasabb érdekei az államnak vagy akár a nemzetnek, sőt - szentséges tabu! - akár a „faj”-nak: hogy a hadsereget azért nem szabad kompromittálni, egy nyomorult ember kedvéért, még ha igaza volna is, mert a hadsereg a nemzetet és a fajt védi, s

hajlandó szintén ártatlanul életét áldozni érte - annak szelíden, de könyörtelenül azt feleli a logika, hogy köszöni szépen, de olyan állam, amelyben valakit mindenki tudtával el lehet ártatlanul ítélni, nem állam, olyan nemzet, amelyet nem a nemzet igazsága tart össze, nem nemzet, tehát nem érdemes védeni, se hadsereggel, se önfeláldozással - az az „egyetlen ember” ugyanis, tekintettel a tagadhatatlan tényre, hogy állam és nemzet csupa ilyen egyetlen emberből áll, fontosabb valami, mert előbb volt, s tovább akar lenni, mint állam és nemzet. A hazáért meg lehet és meg is kell halni, ártatlanul, és ebben nincs semmi ellentmondás, mivel a haza szintén ilyen „egyetlen embereket” jelent, a fiainkat, akik számára biztosítani vagy megmenteni akarjuk - de a haza miatt nem lehet ártatlanul meghalni, mert ez azt jelenti, hogy a haza megszűnt emberek hazája lenni. Az orangutánnak vagy cserebogárnak pedig nincsen szüksége hazára.

Világos tehát, hogy értelmezte Zola a gesztust, amivel élete művét dobta serpenyőbe, egyetlen, szürke, előtte ismeretlen, számára közönyös emberélet igazságáért. Olyan társadalom számára, amelyben el lehet ítélni valakit ártatlanul, s mely ezt tudva, eltűri: nem érdemes könyveket írni, mert az ilyen társadalom meg sem érti a könyveket - elvesztette a kulcsot, a szótárt, a szavak jelentésének ismeretét, mely egymást értő emberek közt értelmet ad a halott betűnek.

Ez a jelentéktelen és szürke ember, az Ismeretlen és Ártatlan Bűnhődés képviselője ma jelképpé változott. Vegyük le viaszfiguráját a talapzatról, s állítsuk oda a Zola szobrához, hogy megakadályozzuk és megelőzzük a kínos találkozás pillanatát a Párizs és Berlin felé vezető úton, mikor a szobor leszáll és megindul a panoptikum felé.

Mert csak egynek adatott eddig varázslónak és vértanúnak lenni egy személyben - mi többiek elégedjünk meg vele, ha utóbbiak lehetünk, nem az emberiség, nem a megváltás, hanem egyszerűen az igazság kedvéért.

1935

ŐSZIBARACKKONZERV

Címszó az Enciklopédiához

- Te őszibarackkonzervet vásárolsz, mikor ugyanabban a boltban ugyanezért a pénzért, sőt, olcsóbban, friss őszibarackot árulnak, most lévén a szezonja? - kérdezte kicsinylően és gyanakodva Zoltán, amiben nem a kicsinylést nehezményeztem, hanem azt, hogy ilyen hosszadalmasan fejezi ki magát, holott már az első három szó után tudtam, mit akar mondani, s türelmetlenül vártam, hogy unalmas fejtegetésére, röviden és tömören ezt válaszoljam:

- Igenis, őszibarackkonzervet vásárolok s nem friss őszibarackot, s ha ezért lenézel vagy ostobának tartasz, csak azt mutatja, hogy nem lévén tisztában a fogalmakkal, természetesen a valósággal és az igazsággal se vagy tisztában. Számodra a konzerv s ennek megfelelően az egész konzervatizmus elmaradottságot, legalábbis az újjal és frissel szemben valami kisebb értékű pótlékot jelent, mint ahogy meg vagy győződve róla, hogy a fiatalság minden esetben, úgy szubjektíve, mint objektíve, magasabbrendű és tökéletesebb életforma az öregségnél. Nyilván az is átfut rajtad, milyen jellemző a hanyatlásomra, hogy én, aki forradalmárnak, újítnak, utópistának indultam, most ott tartok, hogy a reakciót védem és támogatom, rettetes és megbocsáthatatlan felületességemben összezaggyálva a reakciót a konzervatizmussal, holott majdnem ellenkező értelme van a két szónak. Én azonban, aki fogalmakban csakúgy,

mint ételben és italban csak a megbízhatót és kipróbáltat fogadom el, értesítlek téged, hogy a barackkonzervet ezúttal azért helyezem a friss barack fölé, mert konzerválás céljaira a gyárak kénytelenek, már csak a konkurrencia miatt is, a legjobb és legválogatottabb gyümölcsöt kiválogatni: a friss gyümölcs hetven százaléka, mire a városba ér, törődött és rothadt, legjobb esetben éretlen, legrosszabb esetben kukacos. Ha egy konzervdobozban találsz döglött kukacot, égszakadást-földindulást kiáltasz, feljelentetted a kereskedőt, átkot szórsz a társadalomra, olyan képtelenségnek érzed a dolgot, ugyanakkor, mikor a friss gyümölcsben magától értetődő végzetnek érzed, hogy férget lelsz minden második szemben, feltéve, hogy kibontod, képmutató te, aki a konzervanában észreveszed a muslincát, de a friss cseresznyében nem veszed észre a csörgőkígyót! Hogy én konzervatív vagyok? Hát jó, legyek konzervatív - és legyek reakciós, ha úgy tetszik, mert igenis, állítom, hogy a teremtés fájának, ha nem is legízesebb, mindenesetre legnépszerűbb gyümölcse, az ember is, akkor ér többet, mikor az évek konzervdobozában kiderült róla, hogy megbízhatóbb és nemesebb anyagánál fogva jobban bírta az idők múlását a koravén „fiatalok”-nál. Az óbort bezzeg magad is dicséred, s nem tartod igaztalannak tízszeres és hússzoros árát, szemben az ideivel, holott mi más a bor, mint kivonatolt és megtisztított szőlőkonzerv, nem is említve, hogy ma már a mustot is nagyszűrűen tudják konzerválni, ami nem jelent kevesebbet, mint az örök ifjúság elixírjének felfedezését. De te, ifjú forradalmár és újtó, soha nem fogod megérteni, miért láttál engem hol jobbra, hol balra a korszellemtől, ingadozónak és köpenyegfordítónak rágalmaztál, titokban nem vetted észre, hogy én álltam egy helyben, s a híres korszellemek ugráltak körülöttem, hol jobb oldalamba kerültek, hol balra: magam - igen büszkén vallom - a régi kipróbált és megbízható eszmék hitében és hirdetésében emeltem magasra a demokrácia, testvériség és szabadság konzervszelencéjét, a tiszta óbort, úgy bizony, elavult és idejétmúlt liberális, ami vagyok, aki leszek, még forradalmár is ugyanezzel a reakciós fejemmel, az egyre növekvő évszámok göggyében, egyre fiatalabb meggyőződéssel, egyszerűen azért, mert ezeket az eszméket az eszmék kérészélű bolondgombái közül válogatta ki a nagy konzervgyáros, az Idő, méltónak találván őket a megmaradásra. Konzervatív vagyok? Mi lennék egyéb, az istenért, művészlétre? Mi más a művész, az emberek közt, akik csak a futó napoknak, rongyos kis életüknek élnek, mint élő tiltakozás a mindent elsöprő Idő törvénye ellen: makacs és elszánt konzervkészítő, aki márvány és festék és kotta és betű konzervdobozába gyömöszöli a „friss és új”, tehát bomló és rohadó (veszed észre a rímet: rohanó és rohadó?) tüneményeket? Mi más „célja” van még minden művészetnek, minden kultúrának, kiválogatni az életjelenségek zuhatagából azt, amiért kár, hogy elmúlik, kiválogatni s elrakni szilárdabb és tartósabb anyagok oldalába az eleven életet, rekonstruálni belőle azt, ami méltó rá, kőből és vászonból és időálló szavakból? Mi más rázott fel, mi más fertőzött meg, mi más varázsolt művésszé, hatéves koromban, mikor először vegyült a szépség fölötti elragadtatásomba a nyugtalan és elviselhetetlen bánat- és hiányérzés, hogy mindjárt elmúlik, tehát hiába szép, mi másért turkált a kezem koromban és színes agyagban, hogy a kert fehér homokjába rögzítsem a szírványt, ami halványodni kezdett odafent az égen, mi másért kerestem dadogó szavakat első szerelmem csókjai közt, kifejezni s ezzel lefogni az eltűnő boldogságot, amit a csók azért idézett csak fel, hogy rögtön elbocsássa megint? Konzervatív vagyok? Úgy látszik, csakugyan az vagyok, s úgy látszik, éppen ez az egyetlen, amivel, embermivoltomban, különbözöm minden egyébtől ezen a világon, sem a létben, sem a természetben, sem az életben nem tapasztaltam sehol hasonlót, ezek az alkotó erők valóban nem konzerválnak semmit, akkor se, mikor ezerszer ismételve meg önmagukat, mindig új meg új anyagot, ezerszer követik el ugyanazt a hibát, nem tanulva s mindent elfelejtve, százmilliószor pocsékolva, pazarolva halálba, amit százmilliószor megalkottak, újrakezdve mindent, naivan és gondtalanul, mert ugyan mi tekint vissza, hogy a tanulságot megértse, az emberen kívül ki az, az emberen kívül, aki konzerválja az élményt, amit úgy nevezünk: Emlék? Az Idők s benne a Dolgok folyton változnak, s csak

egyben következetesek, hogy soha vissza nem fordulnak, vissza nem néznek, ezért nem vagyunk mi Dolgok és Tárgyak, hanem egészen más valami, amire új szót kellett találnia annak, aki a lélek szót kereste, de ugyanúgy használhatta volna az emlékezés fogalmának valamelyik változatát. Konzervatív vagyok, mi lehetnék egyéb ebben a süppedő és szétfolyó és szertefoszló közegben, ami körülvesz, ha nem tudok belenyugodni, hogy elsüllyedjek, szétfolyjak és szertefoszoljak vele együtt, s görcsösen ragaszkodom hozzá, hogy valami maradjon belőlem, ha más nem, a folytonosság, ami összeköti a múltat és a jövőt? Nézz körül közvetlen világodban, s vedd fontolóra, a jövő felé forduló utópista és futurista és progresszív ifjúságodban, mi fog itt történni? Nem kell hozzá se Spengler, se Keyserling, se Rabindranath Tagore: bármelyik napilap bármelyik rovatából, bármelyik közgazdasági jelentésből, külföldi hírből, rendeletből és intézkedésből a kétség és a legrosszabb eséllyel való leszámolás bizonyossága süvölt feléd, mutass valakit nekem, aki a mai Európa fennmaradásában jobban megbízik, mint Noé, amikor bárkáját, ezt a nagy konzervskatulyát építeni kezdte? Ararát hegyén vagy az Eiffel tornyon köt ki majd a mi bárkánk, ha a jövőben hinni merünk, meg kell kísérelnünk legalább, hogy a süllyedő föld raktárából átmentsünk egy minta kollekciót, meg kell kísérelnünk felépíteni a piramist, nem lakóhelyül, mint a bolondos babilóniai királyok, hanem a múmiánk koporsója gyanánt, mint a bölcs fáraók tették, jól tudván, hogy ez a legtöbb, amit átmenthetnek az özönvízen. Aztán, ha ennyi megmarad belőlünk, intő példa és emlékeztetés, ám hadd kezdődjék előről az egész, egy árnyalattal bölcsőbb Ádám és Éva ágyékából, akik okulván a múltakon, nem harapnak belé frissen a férges almába, hanem elteszik befőttnek és almakonzervnek, mint ezt az őszibarackot, már ki is bontottam, kóstold csak meg, milyen gusztusos és zamatos.

1935

EGY ÁLLAM ÉS EGY HUMORISTA

Két nagyhatalom versengése

Néha azért megvan az előnye annak, hogy az ember kis nemzet fia, nem veszik észre olyan hamar, ha beleavatkozik a világ dolgába, ennek megfelelően hangosabbat is rikkanthat, fordított arányban a felelősséggel, a suszterinas tömörebben fejezheti ki politikai véleményét, mint a diplomata, igaz, hogy viszont kevesebb súlya lesz a véleményének, ez a dolog hátránya. Például a japán kérdéshez magam is hozzászóltam múlt héten, *Az Est* hasábjain jelentve be érdekltségemet Abesszíniában, hivatkozva rá, hogy legalább akkorának érzem jogcímet, mint Japánét. Hozzászólásomból tudtommal nem lett nemzetközi bonyodalom, aminek őszintén örülök, viszont nem tagadom, hogy némi titkos irigység ütött szíven, olvasván a lapokban amerikai kollégám sikerét, akinek hasonló ügyéből diplomáciai szélvész kerekedett. Az illető, egy vicclap karikaturistája, a mikádót rajzolta le, élvén a művésznak és humoristának ama nemzetközileg biztosított jogával, hogy olyannak rajzolja a mikádót, amilyennek ő látja. Ezt a jogot, amit hosszú évszázadokon át az egész földkerekség számára Európa verekedett ki, vérrel, vassal és verejtékkel, mostanában éppen Európa kezeli lanyhábban és kevesebb meggyőződéssel, de azért az óvilág leggőgösebb antiliberalizálásának is torkán akadt egy pillanatra (úgy képezem) a diktatori szólam, mikor a reggeli lapok hírül hozták, hogy a japán követ tiltakozását jelentette be a karikatúra miatt, elégtételt kért, sőt, megtorlással fenyegetőzött, követelvén az amerikai kormánytól, hogy saját állampolgárának fogja be a száját, és üssön a kezére, ha annak véleményében, akár képpen, akár írásban, a japán nemzeti önérzet tiszteletlenségét érez: mert nagyon érzékeny valami ám egy ilyen nemzeti önérzet.

Hát ez már csakugyan egy kicsit sok, s ha még a szigort, fegyelmet s központilag értelmezett nemzeti önérzetet gyakorló mai Európa is megcsóválta a fejét, képzelhetni, mit szólt Amerika a dologhoz. Sajtó és kormány és közvélemény egyöntetűen háborodott fel az arcátlanságon; sajtó, kormány és közvélemény együtt ünnepelte a humoristát, aki kijelentette, hogy fütyül a japán kormányra, ha az ő művészi meggyőződéséről van szó, mint ahogy a saját kormányára is fütyülne, ha az befolyásolni merészné, vagy beleszólna az ő művészetébe - fütyül bizony, harsányan és vidáman, s füttyszaván nemhogy fel nem háborodna Amerika, hanem tapsolna hozzá, kormányostól együtt, mert ez a kormány olyan megállapodást kötött választóival, hogy mindenki végezze el a maga dolgát, a köz az egyén s az egyén a köz érdekében, egyébként pedig azt gondolom, beszélem és dalolom, ami nekem tetszik, különösen és kiváltképpen akkor, ha gondolni, beszélni és dalolni embertársaim nevében, azoknak beleegyezésével s mintegy titkos biztatására, művészmivoltomban, nemcsak szórakozásom, de hivatásom is.

Elképzelem a japán követ okos és értelmes kis sárga arcát, kedvesen ferde vágású szemének tűnődő pislogásait, ahogy eltűnődik ezen a hatáson. Nem számított rá. Tiltakozást várt vagy megnyugtatót, megértést vagy ellenkezést, mindenesetre államjogi, államközi viszonylatokra vonatkozó kérdésekhez hozzászóló vitát. Ezt a harsogva kitörő, éles, haragos és elképedt nevetést nem várta. Nem várta, mint ahogy egy tájékozatlan idegen nem értené, mit nevet elképedve a nála rangban, erőben, műveltségben, fizikumban különb bennszülött, akit, az udvarias köszönési formulát félreértve, felszólított, hogy porolja le a cipőjét, hiszen most mondta neki: alázatos szolgálja vagyok.

Elképzelem az arcát, és képzeletben szívélyes hangon igyekszem megmagyarázni neki, hogy is áll a dolog.

Kedves Japán Úr, mert hiszen egy állam képviselőjében tartózkodván köztünk, bátran nevezhetem így - kedves Japán testvér, ezt az „alászolgáját”-t éppúgy nem kell szó szerint venni, mint ahogy önök nem veszik szó szerint a nagyon is túlzott keleti udvariaskodást. Ami önt elsősorban meglepte, hogy egy állam helyett egy emberrel került szembe, s hogy ezt az egyetlen embert, bár nem volt se diplomata, se egész államot képviselő nagykövet, csak egy egyszerű művész volt, magánművész, méghozzá humorista, úgy állították szembe önnel, mint egyenrangú felet a nagyhatalommal, akit ön képvisel - ezt az érthetetlen és felfoghatatlan fordulatot önnek csakugyan elég nehéz megmagyarázni. Egyszerűen el kell hinnie nekem, hogy a mi furcsa nyugati világfelfogásunkban nemcsak a nagykövet, de minden egyes ember tényleg és valóságosan az egész államot képviseli, s ebben a minőségben egyenrangú fél egy egész, valóságos másik állammal és országgal szemben.

Különös valami ez, lássa, de ahhoz, hogy felfogja e szemlélet lényegét, nagyon messze kellene kezdenem az oktatást: vissza kellene térnem a görögökhöz és rómaiakhoz, ahol az egész dolog elkezdődött, Európa és Ázsia számára. Vissza kellene térnem az óvodai és elemi iskolai tananyaghoz, amit ön, kedves Japán úr, sőt, kedves Ázsiai úr, nem járt ki és nem végzett el, s nem volna baj, hiszen az ázsiai óvoda és elemi a maga nemében, egy egyenrangú, sőt, sokak szerint különb kultúra forrása, nem volna baj, mondom, ha ön Ázsiából akarna vizsgázni, amit megtanult. A baj az, hogy önök Japánban és Ázsiában, Európából akarnak most egyszerre érettségizni és doktorálni és egyenrangúskodni, minden elemi és középiskolai előképzettség nélkül, és ez nem megy, kedves Japán úr, hiába van önnek kifogástalan eur-amerikai cipője és nyakkendője és oldalt választott frizurája és autóparkja és repülőraja és német mintára készült hadserege és angol mintára készült flottája. Ön egy vagy két évszázad rongyos szemeszterén bejárt a mi egyetemünkre, hallgatta az előadást, s most azt hiszi, éppen annyit tud, mint mi,

mert a legutóbbi évtizedek néhány leckéjét megtanulta: valamit hallott harangozni diktatúrákról, antiliberalizmusról, állami fegyelemről, a szólás- és gondolatszabadság államilag hasznos korlátozásáról, sőt, elnyomásáról, és most azt hitte, a kor nyelvén beszél, ázsúr beszél, európaiul és amerikaiul beszél, amikor figyelmezteti az amerikai kormányt minden állam közös érdekére a gondolatszabadság elnyomásában.

Nem úgy van az, testvér: a dolog nem ilyen egyszerű. Ez a gondolat- és szólásszabadság, amit sokak szerint korlátozni kell, megvolt nálunk, módjában volt kifejlődni, kivirágozni, gyümölcsöt érlelni, hallatlan kincsekkel ajándékozni meg a világot: módjában volt talán túltengeni is, elburjánozni, ezért lehetett szükség arra a szintén szabad szellemből született gondolatra, hogy hellyel-közzel gyomlálni is lehet már -, de ezt a gyomlálást csak mi végezhetjük el, mi, akik ismerjük a kertet, ön ebbe nem szólhat bele, kedves öcsém, mert önök felé ilyen kert sose létezett, mert az önök szép kis japán kertjében a bájosan megnyomorított és törpévé nyírbált és nyúzott bokrocskák és patakocskák és barlangocskák közt a szabad gondolat és szólás fája soha ki nem tártta még ágait az ég felé - mert az önök édes és romantikus országában azokban az években, amikor Descartes és Bacon és Hume és Kant könyvei szétrepültek az utcán, a szép kis japán sikátor két oldalát a földre fektetett arcok fölé púpozódó hátsó részek szegélyezték, végig, amerre a mandarin és kísérete elhaladt. Előbb ki kell járni ezt az iskolát, Ázsia Úr, csak aztán szólhatunk hozzá az olyan bonyolult, egyetemi képzettséget igénylő kérdésekhez, mint amilyen a szólás és gondolat szabadsága.

Kereskedjünk egyelőre a magunk portáján - tessék előbb elnyomni azt a szabadságot amiről a napokban volt alkalmam meggyőződni: egy tengerészismerősöm fotográfiákat mutatván nekem, amelyeken a fotografáló gép lencséje előtt nyúzzák le a bőrét és hasítják fel a hasát japán és kínai és mandzsu katonák elfogott lázadóknak - nyúzzák és hasítják és nyírják bizony, a japán kertcske modorában. Tessék vigyázni, hogy az efféle magánügyeket ne lehessen lefotografálni Ázsiában - tapsolni fogunk a közlésszabadságnak e célszerű korlátozásához. Addig pedig...

Addig pedig hiába magyaráznám, mi az, aminek el kell tűnnie, hogy egy európai művész lelkében azért olyan nagy dolog az ember, az egyén - mert hosszú tapasztalatok után kiderült a számára, hogy két ember közt van akkora különbség vagy hasonlóság, mint két állam vagy ország vagy akár fajta között.

1935

BESZÉLNI ÉS UGATNI

Két oldal között

Két oldal között, mialatt az ember átlapoz, olvasás közben, a másodpercenek csekély része telik el, mégis elég idő hozzá, hogy elfilozofáljon, aki hajlamos rá, pláne, hogy úgyis benne vagyunk az olvasásban. Nem az időn múlik valóban, s ahogy Molnár Ferencnek elhiszem, hogy a hídról leugró ember, mire a hullámsírhoz ér, megöregszik, és elkészül a halálra, Kosztolányinak is elhiszem, hogy „átalérzi tűnő életét”, az, „aki a sínek közé esett”. A könyv, amit olvasok, különben sem túlságosan izgalmas (cselekmény szempontjából): Einstein Albert nyilvános levelezését közli Freud Zsigmonddal arról az apart kis kérdésről, hogy miért kell az embereknek folyton háborúskodni. (Hát kell?) Egy egész kevésbé és nagyon távolról em-

lékeztet e vita arra a középkori zsinatra, ami harminc évig vitázott egyfolytában a problémáról, hogy a döglött hal miért jön a víz felszínére, míg egy hülye és műveletlen megfigyelő végét nem szakította a szép és tanulságos elmesportnak azzal az ízléstelen közlésével, hogy nem is jön fel a víz felszínére, tehát a vita tárgytalan.

Egyébként pedig mindkét tudós és kiváló férfiú, sajnos, túlságosan odafigyel, a felvetett tárgyra „koncentrálják magukat”, eszükbe jut minden gondolat és gondolattársulás (a gondolatok rokonsága, ügyfelei és hitelezői, szóval egész pereputtya), amit a felvetett kérdéssel kapcsolatban valaha is kitaláltak, olvastak, tanultak és tapasztaltak. Ettől a sok koncentrált gondolat-tól nem érnek rá valami újat gondolni, nem is férne el a neveletlen, szórakozott kis új gondolat a sok régi között, pláne, ha meggondoljuk, hogy az újonnan született ötlet még nem lehet szobatiszta, hiszen nincs átvizsgálva, ellenőrizve lemérve, pelenkába téve, bög és hadonászik, mint ahogy az újszülöttek szoktak, komoly és rangjelzett tudóselme az ilyent nem engedi be a felsorolásba. Ilyenformán megtudjuk tehát, hogy az emberi természetben ősidők óta („már a régi görögök”) bizonyos ellentétes törekvések tapasztalhatók, élet és halál irányában, agressziós és regressziós tendenciák, továbbá a hatalom az tulajdonképpen erőszak, és az erőszak tulajdonképpen hatalom. Kunigunda az Abelárd, és télen nagyon hideg van, nyáron nagyon meleg van. Mindettől rendkívül okosak lesznek azok, akikkel szemben úgyse kell féltetni a békét, és mindebből egy kukkot nem értenek azok, akiket le kellene beszélni róla, hogy engem egy sötét utcában fejbe vágjanak, és lehúzzák a cipőmet. A két tudós nyugodtan aludni mehet.

Kettejük között, hála istennek, Einstein bácsi a mérgesebb, kevésbé figyel a tárgyra, s ezért véletlenül egy látszólag oda nem tartozó káromkodást ereszt meg azok ellen, akikkel „mindent el lehet hitetni, ha nyomtatott papíron olvasható”. Erről a talpraesett kitörésről, szerencsére, nem okos és bölcs dolgok jutnak eszembe, hanem egy csomó hajmeresztő ostobaság, amit az utóbbi időben olvastam. Az is eszembe jut, hogy egy idő óta az ostoba beszédek és írásokat magamban „ugatás”-nak kereszteltem el, minden harag nélkül, pusztán rendszertani szempontból (mindenki tudja, hogy a kiskutyákat nagyon szeretem), hogy megkülönböztessem őket az értelmes szövegektől, amiket „beszéd” gyűjtőnéven foglaltam össze.

A magam számára felfedezésnek tartom ezt a megkülönböztetést. Mert beszédet és ugatást nem is olyan könnyű megkülönböztetni, ha emberekről van szó: amilyen egyszerű dolog ugatásnak nevezni azt a nyilván bonyolult zajt, amit a kutya csap, olyan nehéz megtalálni a nyelvtanilag, sőt esztétikai szempontból díszesen és választékosan összeszerkesztett szóáradat mögött az egyszerű, szimpla, hamisítatlan ugatást. Amikor, százezer évvel ezelőtt, az emberi fajta feltalálta a szavakba tagolt beszédet, s néhány ezer évvel ezelőtt annak lerögzítését és általánosítását, az írást, bizonyára meggyőződött róla, hogy a fejlődés magasabb lépcsőfokára jutott általa - abban az időben még darwinisták voltak az emberek. Arra senki se gondolt, hogy a tanulmánynak megvan a maga ára, fizetni és áldozni kell érte, vállalni kell bizonyos hátrányokat. Egyike ezeknek a hátrányoknak, hogy túlságosan uniformizálta az embereket, megnehezítette a butának és az okosnak azt az egyszerű megkülönböztetését, ami az állat- és a növényvilágban még ma is dívik: meg vagyok győződve róla, hogy cselekedeteik után ítélve az állatok és a növények mindig pontosan tudták és tudják, melyik a hülye köztük és melyik az épelméjű!

Az is valószínű, hogy volt a beszédnél finomabb és jobban differenciáló közlési technikájuk. Mióta fogalmakból képzett szavakkal vagy szavakból képzett fogalmakkal (mindegy) érintkeznek egymással az emberek, sokkal kevésbé értik meg egymást, mint azelőtt. A szó mindig általános, és nagyon alkalmas rá, hogy megtévesszen bennünket annak az esze tokját illetően, aki kimondja. Csak a szót halljuk, és meg vagyunk győződve a szó mögé képzelt

fogalmi fedezetről. Megbámuljuk a gyermeket, hogy „milyen okos”, micsoda esze van, kérem, miket mond, kérem, az a gyerek - ugyanakkor pedig nem vagyunk hajlandók rendkívül okos embernek tartani a gramofont, mikor Shaw Bernát gondolatait közli: pedig a kettő teljesen ugyanaz. Az örültekről is hajlandók vagyunk kijelenteni, hogy „fején találják az igazságot”, és hogy „sok van abban, kérem, amit az örült meg a gyerek mond”, és nem vesszük észre, hogy a szegény örült feje nem is más, mint egy elromlott gramofon, amelyik szédítő tempóban ledarálja a belétolt lemezeket.

Így történhetik aztán, hogy kényszerítve vagyunk állandóan csodálkozni, mikor azt halljuk, hogy X. Y. kedves volt ismerősünk, osztálytársunk vagy X. Z. volt puszipajtásunk és lelki rokonunk betört valahova, fölakasztotta a gyermekét, feldarabolta a feleségét, belépett a ku-klux-klanba, vagy lelkesen csatlakozott az új reformmozgalomhoz. „Nem értem!” - mondjuk ilyenkor hűledezve, és összecsapjuk a kezünket, „hiszen ez az ember egész másvalaki volt, a legragyogóbb humanista eszméket hangoztatta, igazat adott mindenkinek, aki szépet és jót és igazat hirdetett - mennyit beszélgettem vele, istenem, reggelig beszélgettünk, és mennyire megértettük egymást!” És persze eszünkbe se jut arra gondolni, hogy az az ember már akkor is az volt, akivé lenni bizonyult, csak mi, megtévesztve a szavak bűvöletétől, beszédnek vettük a gramofonrecsegést.

Talleyrand híres mondása szerint a beszéd arra való, hogy elrejtjük vele gondolatainkat. A fentebb vázolt tágabb elmélet szerint meg is fordíthatjuk a mondást: a beszédet oly célból találták ki az üresfejúek, hogy gondolatatlanságukat elrejtse vele. Annyi bizonyos, hogy attól a perctől fogva, mióta divatba jött, sokkal nehezebbé vált a jó fejűektől és egészségesektől elválasztani a zavarosakat és betegeket - durva hasonlattal a ruházkodás divatját is megemlíthetném, hiszen a ruha is eltakarja a hibás lábat és görbe gerincet, a válogató tekintet elől. A magam részéről rendkívül eszes embernek tartom Mayer urat, aki a következőket válaszolta Rudolf nevű fiának, mikor dicsekedve említette Párizsból címzett leveleiben, hogy tanul franciául „Ne tanulj te franciául, muszáj azt a franciáknak is megtudni, hogy milyen ostoba vagy?” Nem mintha féltetném Rudolfot - a franciák kilencven százaléka nem fogja észrevenni ostobaságát, dacára annak vagy éppen azért, mert franciául beszél.

Sokat tapasztalt fül és sokat keserített idegek kellene hozzá, hogy az ostobaság ugatását meghalljuk, még ha franciául, angolul, olaszul, németül vagy más előkelő nyelven szerkesztik is a szövegét. Nagyon távoli ugatás ez, alig fér el a Nyelvek Babelének büszke parnasszusáig. Messziről érkezik, abból a korból, amikor ösztönök beszéltek csak az ösztönökkel, indulatok az indulatokkal és érzelmek az érzelmekkel, közvetlenül, szavak és fogalmak nélkül. Lehet-e csodálkozni, hogy a nekibúsult mizantróp, elvonulva embertársai elől, lovak és kutyák közé, inkább szereti az eredeti ugatást, ott, ahol a maga helyén őszintén és igénytelenül harsan fel az állati ösztön ismeretlen mélységeiből?

De ami a beszédet illeti, mint olyan tudományt vagy művészetet, aminek helyesen alkalmazott, az értelemből származó technikáját van olyan nehéz elsajátítani, mint a hegedűművészet vagy zongoraművészet alapelemeit: a beszédhez és íráshoz való jogot (a szónoklatot és kiáltványt is beleszámítva) diplomás képesítéshez és ünnepélyes eskükhöz kötném. A diplomátlan laikusokat pedig őszinte és becsületes és rögtön felismerhető ugatásra kötelezném.

1936

TE ÉRTED? ÉN NEM

„Credo, quia absurdum”

- Halló... B. Nelli?... Hogyne, parancsolj, kedves Nelli. Hogyne... állok rendelkezésedre, miről van szó?... tessék?... megvársz itt a közelben a kávéházban?... jó, úgylis arra megyek, majd benézek, aztán szép nyugodtan elmondhatod.

Száz méteren, míg a kávéház felé ballagok, szórakozottan gondolok Nellire. Régi ismerős, barátom felesége. Barátomnak üzlete van Budán, egy időben sokat jártunk össze, akkor lettem pertu az egész családdal. Nem nagyon gazdagok, jómódban élnek. Nelli elég jóban van az urával, nem hallani róluk semmi különöset. Van egy fiuk, szép, erős, okos, sportos, most egyetemre jár. Egy lány is, otthon, kedves, jó modorú gyerek. És egy harmadik, hatéves fiú... hm, jobb nem gondolni rá. Jó pár éve nem láttam egyiket se. Miről lehet szó?

Nelli már ott vár, behúzódva az ablak mellett, intim sarok.

Mosolyognom kell, kívülről látom, ahogy púderezni fitos orrát, kukucskál a zsebtükörben, a zsebtükör előtte az asztalon, egy pohárhoz támasztva. Nelli nagyon csinos, moziarc, Amerikában sok van ilyen. Kitűnően tartja magát, tíz évvel fiatalabbnak látszik. Biztosan páholyt szeretne valamelyik színházban.

- Szervusz, Nelli. Na, mi újság, ezer éve nem láttalak. Mi kéne, ha vóna?

- Szervusz, aranyos vagy, hogy lejöttél. Itt unatkozom már fél órája a képeslapokkal. Várj, mindjárt kész vagyok.

Tudniillik az ajakrúzs dolgot kell elintézni még. Türelmesen várok, tudom, hogy ez előbbre való. Csak megszokásból ellenkezem, évődve.

- Nagyon megtisztel, hogy ilyen elbűvölő akarsz lenni... remélem, nekem csinálod.

- Ugyan, csacsi. Csak nem akarok úgy kinézni, mint egy mosogatórongy. Egész éjjel nem aludtam.

- Nono.

- De tényleg, nem mintha nem szoktam volna meg. De ma egész éjjel kettesben voltunk Ákossal.

Elkomorodom. Ákos a hatéves kisfiú. Korán született, vita volt körülötte, érdemes-e életben tartani, alig lélegzett. Mégis, valahogy, megtartották. Gyógyíthatatlan nyomorék lett belőle, agyvérzések, hegek, és a többi... Se megfogni nem tud semmit, se lábára állni. Hat éve vergődik, állandó görcsökben tekereg egész teste. Nem lehet letenni, nem lehet felvenni, mindig más testrészével fordul a világ felé. Éjjel-nappal külön ember kell hozzá, aki tartja, képtelen helyzetekben, ahogy jön. Mert folyton tartani kell, fogni, forgatni, elhelyezni valahogy a tagjait, melyek az egyszerű fekvésre se alkalmasak. Reggelig harminckilencszer felébred, sír, forgolódik, leesik a görcsöktől.

- Hm, hm... no, mi az? Otthagytott az ápolónő?

- Á.

- Tudtommal a férjed is fel szokott váltani meg a gyerekek. Nehéz az, hámoszobás lakásban.

- Dehogy. Egyedül voltam Ákossal.

- Mi az, mindenki elutazott?

- Én hagytam ott őket. Három napja szanatóriumban vagyok vele. De holnapra kitesznek.

- No, igen... csak nem értem. Mire kellett neked... ha már nem bírtátok. Nem lehetett volna csak a gyereket...

- Nagyon jól tudod, hogy egy fél órára se tudok nélküle lenni.

Vállat vonok.

Ő is. Aztán gyorsan, tárgyilagosan folytatja, kicsit mosolyog is, szemérmesen.

- Otthon nem lett volna baj. Nehezen, de alkalmazkodnak. Hat éve az egész család feláldozza magát. Órákra felváltanak az ápolásban, ha az alkalmazott alszik. Néha a férjem, néha Bandi, néha Olga. Szívesen teszik, szeretik a gyereket.

- Hát akkor?

- Értsd meg, lehetetlen tovább bírni ezt a helyzetet. Nem szólnak, de látom, mi történik. Ernő nem alszik, a gyerekeknek karikás a szemük, mindenki ingerült, nem vallják be, miért. Nem mehet ez így tovább, számot vetettem.

- No és?

- Három nappal ezelőtt végleg otthagytam a családomat.

- Megőrültél?

Csak erről lehet szó, mert azt látom, hogy nem tréfál. Könnyedén és egyszerűen beszél, mintha a színházjegyről lenne szó, mégse tréfál. Otthagyta a családját, húsz év után. Derék, dolgozós férjet, két szép, jól sikerült gyereket. Akiket szeret, akik szeretik.

- De hát, Nelli, az Isten szerelmére... és most mit akarsz? Én mivel szolgálhatok? Hogy jutottam eszedbe?

Féloldalt fordul.

- Kérlek szépen, neked vannak összeköttetéseid. Csak a tanácsodat kérem, esetleg, hogy beszélj az érdekeimben egy-két emberrel. Mindent jól meghánytam-vetettem. Alkalmazkodnom kell a lehetőségekhez, az elhatározásom keretei közt. De nem vagyok kényes. Pénzem kevés, itt a szanatóriumban nem maradhatok. Arra gondolok, bemegyünk valami menhelyre vagy intézetbe, ahol az ilyen gyerekeket tartják... esetleg beállok ápolónőnek vagy tanítónőnek vagy a konyhára, akárhová... hogy ott tartsanak a gyerekeim mellett.

- De...

Gyorsan közbevág.

- Tudok mindent, beszéltem az orvosokkal, igazgatókkal. Megmondták, hogy reménytelen az eset, nem lehet segíteni. Viszont élélhet akár ötven évig is, mindig így, ahogy most van. Szóval - mellette lehetek. Éjjel-nappal. Nekem más nem is kell. Ha az intézetben, ahol ezzel foglalkoznak, nem megy (azt hallottam, csak gyógyíthatókat vesznek fel), akkor elmegyek valahová, ahol apácák vannak. Valami rendbe. Bár felvennének, szívesen beállnék testvérnek, ha ezen az áron felvesznek, a gyerekekkel együtt. Ha Pesten nem talállok ilyet, megyek vidékre. Már meg is néztem a vidéki lehetőségeket. Úgy látszik, Pécsen van egy ilyen rend, ahol fel fogadnának. Ha minden kötél szakad, megyek Pécsre.

Nem bírom tovább. Kitörök.

- De hát, Nelli... mi ütött beléd? Eszedben vagy, gondolkodtál, látod a jövőt? Ilyen öngyilkosságban és... és családgyilkosságban... én nem segítelek... Mindent otthagyni, családot, életet, esélyeket... egy nyomorult, tehetetlen, pislákoló kis görcs miatt... akin úgyse segítsz

vele? És a férjed... és a két szép gyereked... Mit akarsz ezzel a szörnyű, önmagával, étellel, világgal tehetetlen, ártalmas kis vakarccsal... akit el kell dugni valahová és elfelejteni, szegényt... aki csak arra való... aki...

Nem tudom folytatni. Tágra meredt szemekkel bámul rám. Percekig nézünk egymásra, értetlenül.

- Nem érted... - suttogja aztán. - Nem érted... Te talán nem tudod, hogy beszél?...

- Jó, hát beszél...

- Beszél... nem érted?... beszél, és jól érti, amit beszélnek hozzá... Mindent megjegyez... amit egyszer hallott... mindenre figyel... amiben soha nem lehet része...

- Igen, igen, értem... de...

- Ide hallgass - mondja kiegyenesedve, és mosolyog hozzá -, ide hallgass. Fél évvel ezelőtt elvittem a karomon, a gyereksházba. Csaknem megőrült a boldogságtól és izgalomtól, hogy ő színházban van... és attól, amit a színpadon látott... gyerekek játszottak... vasorrú bába... tündér... Sikongott az elragadtatástól... ugrált a karomon... tapsolni akart, úgy látszik... Darabig csak pisszegtek... aztán udvariasan... felszólítottak... hogy vigyem el... a többi gyerek undorodik... Elvittem... akkor hirtelen elhallgatott...

Nem tudok közbeszólni.

- És ide hallgass... Múltkor moziba vittem... titokban, a sötétben... hogy ne vegyék észre, mikor leülünk... ugyanaz a történet... Darabig tűrhető csendben figyelt... aztán nem bírta... úgy oda volt az Élettől... amit látott... Itt is felszólítottak, öt perc múlva.

Lehajtja a fejét.

- Három nappal ezelőtt... azt mondja nekem ebéd után: „Anyukám... mit gondolsz... nem mehetnénk el ebbe a kis moziba... itt a sarkon?... Meg lehetne próbálni... talán innen nem dobnak ki bennünket...” Adj egy cigarettát.

Nelli nevetni próbál, mint mikor afféle gyermekhuncutságot mesél az ember. Én is igyekszem mosolyogni. Kétfelé fordulunk, gyorsan, mind a ketten, hogy el ne bögjünk magunkat.

Aztán motyogva megígértem neki, hogy majd beszélek azokkal az „összeköttetéseimmel”.

1936

OLIMPIÁSZ

Halk dűnnyögés a tribün mögött

A fő oldalak úgyis ezzel vannak tele - hadd olvassa el a nyájas olvasó legalább a címét egyéni véleményemnek, mielőtt tovább lapoz, hogy Owens sikerén borzongjon. Pár hete és még pár hétig úgyis magányosan és egyedül kell ódöngennem és dűnnyögnöm a tribün mögött, ahonnan eget verő bravóval és huj-huj-hajrával üdvözik a célszalagot eltépő atlétát (valaki mindig eltépi) - nincs kilátásom túl nagy érdeklődésre, az a gyanúm, nyílt forradalmat is hirdethetnék a fennálló társadalmi rend ellen, semmi bajom se lenne belőle, senki se venné észre, a soros ügyész is csak a sportrovatokat olvassa el. De a fennálló rendet már régen természetes látványnak tekintem, afféle „kilátásnak” az ablakból, ha nem is kies tájnak éppen, mondjuk, esős és sziklás vidéknek. Hadd dohogok hát valamit a régi témával kapcsolatban, súlyos sérelmeiről a szellem atlétáinak ebben a testi sportos világban, ami van.

Íróársaim nagy része, egyre szélesebb körökben, már-már világszerte, úgyis lepisszegné aggodalmait. Nevetséges, a huszadik században, még mindig a szellem elnyomatásáról vagy népszerűtlenségéről panaszkodni, mikor nyilván látható, hogy odakünt, az anyag világában, mennyivel nagyobb sikereket ér el az ipar és erő és technika. Igenis, kiáltják saját, rendkívül rosszul felfogott érdekükben a fiatalok, mi is a sportolók pártján vagyunk, a pompás izmok és acélidegek hőseivel tartunk megint, mint őseink, Homérosztól kezdve a bajnokot dicsőítő görög költőig, minden igazi epikus, szemben a ványadt, öreg bölcselőkkel - velük, akik felfrissítik eszméinket, a harcra és versengésre emlékeztetnek bennünket, ami közeledik, és szép jelzőket és hasonlatokat kölcsönöznek, verseink és prózáink számára. A szürke elmélettel szemben mi is az aranyszínű, pompás Élet, a zöld Feltevéssel szemben mi is a duzzadó gyakorlat hívei lettünk, s többre tartjuk a sporttudósítást az apróhirdetések közé szorult szép lelkű tényleírásnál.

De gyerekek, hallgassatok végig, hiszen én se Nurmit akartam leckéztetni, hogy hagyja abba a futkosást, és iratkozzék be klasszika-filozófiára. Éppen ellenkezően, arra szeretnék benneteket és magamat buzdítani, hogy tanuljunk tőlük - korszellem-papa kedvenceitől -, persze nem olyasmit, amihez nekik nagyobb tehetségük van - a magunk képességeinek érdekében tanuljunk tőlük összetartást és rendszert és adminisztratív ügyességet és ravasz „publicity” ösztönt, érvényesülési tehetséget - nem sportot, de hasznos és minden képességet érvényesítő sportfegyelmet és reklámszellemet, ami a sikerhez kell.

Mert igenis, ezekkel a külső képességekkel csinálnak sikert a közönség körében ezek a sportrajongók, és nem százméteres síkfutással és magasugrással és távolugrással. Egymás közt vagyunk, gyerekek, senki se hallgat ránk, beszélhetünk őszintén. Éppen erről a „gyakorlati” és „elméleti” jelentőségről van szó. Ugyan mennyivel és miért „gyakorlatibb” és „egészségesebb” és „fontosabb” a testi sport, mint a lelki sport, amit mi csinálunk, írók és olvasók, aktíve és passzíve? Ha már gyakorlati haszonról van szó, egy pillanatig kell csak gondolkodni, és kiderül, hogy az első maratoni futó futási teljesítményére semmi szüksége többé a világnak, tekintettel, mondjuk, a motorbiciklire, a rádióról nem is beszélve. És nem beszélve állatokról és növényekről, akik közül egy egész sereg - csak a majmot és bolhát említem - magasan ver, és „beállít” minden olimpiai rekordot.

Kultúra és civilizáció szempontjából gyakorlatilag alig van jelentősége a sportnak - szerepe tisztára esztétikai és ideális, pontosan ugyanaz a szükséglet, amit, mint „másodrangút” bennünk próbálnak háttérbe szorítani, a maguk érdekében - bennünk, akik fontos és elmaradhatatlan tényezői vagyunk a gyakorlati fejlődésnek.

Bennünk, szellemi sportok tornászainak és atlétáinak - egyszerűen azért, mert hiányzik bennünk a rendszer és sportfegyelem.

De aki egyszer ráeszmélt, hogy bár nem tapintható és tapogatható, de igenis éppen úgy mérhető erő- és képességkülönbségekről van szó a szellem világában, mint akár a porondon vagy a planson: az, bizonyos idő múlva, keservesen nélkülözi a pontozást, amiből egy fejlettebb hozzáértés aranykorában csakúgy kiszámítható volna (a hozzáértő már ma is kiszámítja) a minimális erőkülönbség, mint most Berlinben, ahol másodpercek töredékreszein múlik, kit tekintünk idén a világ legjobb úszójának, legerősebb birkózójának?

Hozzáértés és mesterségesen táplált kultúra nélkül a szellem atlétája ma fogvicsorogva, hiába állapítja meg magányos szobájában (mondjuk, egy angol vagy francia tudományos vagy költői mű olvasása közben), hogy szellemi képessége két és fél ponttal jobb, mint a nyugati kollégáé,

aki pedig gyakorlatilag irányítja a közvéleményt, sőt, tudományos fejlődést - mint ahogy fölénytel és nyugodtan szögezi le, magányos kertjében trenírozva, stopperórával a kezében, a modern sportfenomén, hogy fél perccel „jobb időt” ért el, mint a hivatalos világbajnok.

Higgyétek el, kedves kollégák, a testi sport népszerű és dicsőséges napos oldalán, akik szervezve vagytok, és módotokban van pontosan, sőt, pontozva ismerni tulajdon erőitek fokát és mértékét, s akiknél nyilvánvaló, ki a legjobb köztetők a világon, abban a sportágban, amit képviseltek - higgyétek el, keserves dolog magunkfajta lelkiapostolnak, mondjuk, műkedvelő politikusnak saját stopperjén látni, otthon, a szobában, hogy pontokkal jobban vág az esze, mint annak a nem is tudom, melyik profi politikusnak, aki Párizsban vagy Genfben a világot irányítja - s ezt senki nem hozza nyilvánosságra, senki nem törődik vele, senki nem intézkedik! Nektek könnyű, ti Berlinből visszatértek, ki-ki a maga mesterségéhez, senki nem követeli tőletek, hogy most aztán segítsetek a lassú és ügyetlen világon, ha olyan ügyesek vagytok - de mi egy életen át érezzük a felelősséget és hivatást, amit a szellem és lelkiismeret embere vállalt magára, reménytelenül, az élet gyakorlati oldalával szemben.

1936

SZELLEMI ÉLET

Sós Endre: Cion bölcsei; A horogkereszt árnyékában

Minden elismerést és dicséretet megérdemel Sós Endrének az a munkássága, amivel egy sorozatnak immár hetedik kötete rendjén igyekszik rávilágítani Európa és a huszadik századnak embertani és tömeglélektani szempontból legtanulságosabb eseményére, a Harmadik Birodalom Németországának hangulat-kialakulására. A lámpa, amivel világít, erős és tiszta, nem vibrál és nem pislákol, nem villan fel „zseniális intuitív meglátások” vakító rövidzárlatában (ami után sötétség szokott következni), és nem halványul el érzelmes „hangulat-mécsesség”. Nyugodt, megbízható, állandó fény, villanylámpa, a huszadik századhoz méltó, nem „esetleg”, hanem egész bizonyosan jobb és megbízhatóbb, mint azok az imbolygó tüzek és lángok és lidércfények és vesztamécsesek, amikkel elmúlt századok világították - homállyal - a homályt.

Nem sokat magyaráz, tényekkel példáz. Világnézete, ami a reflektorfény egyenáramát szolgáltatja, határozott és egyértelmű. Mégsem egyoldalú a kétszer kettő, bár szintén kizár minden „második lehetőség”-et. Nem kenyerre ama mindent megértő (vagy inkább mindent félreértő) habozás, mely ingatag jelszavával: - „Kérem, azért van a dologban valami” - végeredményben a meg nem értést igazolja és helyesli. Vádlottját, a hamis irányban tévelygő államalkotó-szellemet a logika kőpadjára vonva igyekszik beismerni vallomásra bírni. A logikátlanságot és irracionizmust a költészet birodalmába utalja vissza (ahol alkotó és termékeny munkát végezhet), az alkotmánycsinálótól éppen úgy megköveteli a rációt, mint ahogy az építészet matematikaudást követel a mérnöktől.

Ebben a füzetben is ilyen logikai, csaknem matematikai svindlit vagy tévedést (attól függ, jóhiszemű vagy rosszhiszemű volt a mérnök) leplez le a német antiszemitizmus tervrajzában, óva intvén a becsületes és bizakodó németiséget, hogy ilyen tervrajz alapján emelje fel a jövőt; össze kell dőlnie a műnek, mely milliók keserves verítékét szívja magába. Arról van szó, hogy Németországban most is, de különösen a birodalomalkotás napjaiban egy iratot terjesztettek, hivatalosan, hangulatkeltés céljából, valóságnak és történelmi ténynek tüntetve fel a legendát,

mely szerint ezernyolcszázkilencvenhétben Bázelen a cionista rabbik zsinatot, illetve kongresszust tartottak, és ott elhatározták, s elhatározásukat titkos jegyzőkönyvbe foglalták, hogy a zsidóság világuralmát minden (de főként törvénytelen) eszközzel előkészítvén, összeesküvést szőnek, és megfogadják, hogy nem nyugszanak addig, míg a világállam trónját egy Dávidházból való zsidó király el nem foglalja. A jegyzőkönyvben részletes utasítások vannak minden zsidó számára, mely a szent cél érdekében egész sereg emberi gazságra jogosítja fel a kiválasztott nép ivadékait.

Sós Endre nagy apparátussal és tájékozottsággal bizonyítja be, amit épeszű és józan életű olvasó bizonyítás nélkül, tisztára stílusérzékkel és ízléssel kialakult ítélet alapján is bizonyosnak érez, hogy ezek a jegyzőkönyvek ostoba és tehetségtelen hamisítványok. Valami csirkefogó egy egyezernyolcszázhatvannyolcban megjelent politikai satíra anyagából lopkodta össze a „jegyzőkönyvnek” gondolatait: ez a satíra nem is a zsidókról szól, Machiavelli és Montesquieu képzelt beszélgetését idézi, a pokolban, francia nyelven, az akkori francia politikai viszonyok kifigurázása céljából.

A szó valódi és nemes értelmében legnémetebb németje a nagy német nemzedéknek, a száműzött Thomas Mann, legutóbbi nyilatkozatában, hazája sorsán aggódva, fölhívást intéz minden lelkiismeretes látó és gondolkodó „európai kortárshoz”, hogy bűnös közönyből vagy gyávaságból ne támogassa „megvető hallgatással” (a hallgatás beleegyezésnek számít!) azt a „szellemet”, mely Németországból kiindulva hadat izent az emberi szellem és értelem világhatalmának.

Ismerjük Sós Endre lelkiismeretét, felmentjük a vád alól.

Hadd könnyítsek a magamén is, egyelőre egy szerény kis adattal, nem nagyigényű és nem döntő tanúvallomással, amit az értelemdestruáló német hivatalos szellemről kialakuló vádirathoz csatolok. Igaza van Thomas Mannnak: ebben a pörben nem jogunk, de kötelességünk a tanúzás.

Egy német képeskönyv került a kezembe, Münchenben jelent meg, nyolc-tíz éves gyermekek számára, versikékkal, Pósa bácsi modorában. Ábrák és versikék arra oktatják az „árja” gyermekeket (olyanféleképpen, ahogy a főregirtást tanítják, mulattatva, az iskolában), hogy miről lehet felismerni a zsidót, hogy kell védekezni ellene, és hogy kell kikergetni az országból lehetőleg akkor, mikor még ő is kisgyerek, fülcibálás, fejbe verés és rúgás kíséretében. Az egyik ábra megfelelő szöveggel, öreg zsidó kéjcet ábrázol, amikor éppen fajgyalázást akar elkövetni egy kiskorú német leánykán.

Ajánlom Sós Endre figyelmébe ezt a könyvet.

1937

TITOKZATOS REPÜLŐGÉP

Egész nyáron át izgatta Európa véres uborkaszezonjának kíváncsiságát. Mert azzal tisztában vagyunk, ugye, hogy háború és forradalom és fegyverkezés és földrengés és világkatasztrófa ide és oda, mégiscsak uborkaszezon van, nyaralás és lelki pihenő és gondtalan kóborlás illúziója annak a számára, aki Palm Beachbe repül át, vagy odaátról Velencébe, éppen úgy, mint aki a spanyol frontra megy, vagy megkezdí fegyházbüntetését a hűvösön.

Uborka, jó kis zöld uborkák, se csípős, se édes, se sós, önmagában, alapjában rágnivaló csak, mint a kenyér, csak sokkal vizesebb és kevésbé tápláló, ki találta ki, a nyári kultúra és civi-

lizáció jellemzésére? Zseniális jelző, akárki csinálta. Az már csak járulékos bölcsesség, hogy a kacsák és fiúmei cápák és lochnessi szörnyek tündérvilága is összeesik az uborkaszézonnal: mindenki tudja, hogy az uborkához, csakúgy, mint a gombhoz a kabát, kacsapecsenye való, és nem megfordítva. Fő az, hogy tündérország legyen, hogy törvénné és uralkodó felfogássá erősödjön „Tündérország logikája”, ahogy a drága Chesterton nevezte, hogy két hónapig tündérek és bölcsek és gyerekek tudjunk lenni, valami lehetetlen angyal elfajzott ivadéka, nem az emberszabású majmoké, hogy kenyér helyett kenyérünk legyen a kevésbé tápláló uborka, „mert nemcsak kenyérrel él az ember, hanem az Isten ígéjével, amik az ő szájában vagynak”.

Ez az angol cápa kétféleképpen is emlékeztet az angyalra, egyrészt, másrészt a kacsára, először angol, vagyis englisch, engelisch, másodsor szárnyai vannak (ha vannak!), tehát legrosszabb esetben is madár, méghozzá embermadár.

London felett, ezen a nyáron, igen sűrűn, hetenként többször, motorbúgásra riadtak a békés szunyadók. Rejtelmes repülőgép hasítja a ködös éjszakát, néha közel hallani, néha messze, súrolja a háztetőket, aztán belevész hangja az előkelő és elérhetetlen távolságba, melynek határán puha felhők fogják fel a neszt, mint diplomaták ajtaján a párnák. (Jól ismerem ezeket a felhőket, két évvel ezelőtt magam is jártam köztük, kavargó viharban, a Balti-tenger fölött.) London légi rendőrsége restelkedve próbálja kinyomozni, kinek ia-fia a vidám látogató? Rendes gép nem lehet, nem jelentkezik jeladásra, rádiófelszólításra, hogy igazolja magát megállapodás szerint, sőt, ellenkezően, ugratja üldözőit, közel merészkedik, aztán kiugrik, ki-villámlik a görcsösen begömbülő ujjak közül, mint a gyík. A polgárság nyugtalanul csóválja a fejét, bizony mondom, nem is lehet más, kém lehet csak, idegen ország spionja, adatokat szerez a közelgő légiháborúhoz, de meg kell adni, nagyon ügyesen csinálja.

A polgárság okosan aggódik, de polgári lelkükön túl Szent Iván éjszaka lenge tündérlelke, ez az édes, zöld lidérc, nyári uborkaszézon zöld uborkalelke, valami lengébbet és mulatságosabbat szimatol. Hogyne, mi kell több a képzeletnek? Éjszaka London fölött csattog valami és zúg valami, és senki se tudja, mi lehet az, miféle furcsa dongó, ami után hiába csapkodja légyecsapóját a hálóköntösös filiszter, akit nem hagy aludni? Honnan bukkant fel? A múltból talán, mesevilág tudománya, Hétfejű Sárkány vagy tudomány világ meséje, Ichtyosaurus, ásatag óriás repülőgyík, melynek kísértete belopózott a British Natural History zárt kapuján, átsuhant Darwin és Huxley fehér szobrai közt (ott állanak őrt a bejáratnál), akik bölcs mosollyal túrték, hogy dróttal összefűzött csontjait összeszedje, megcsattogtassa szárnyait, és kiússzon az ablakon London fölé, hogy még egyszer, utoljára, megvacogtassa kissé a cromagnoni és neander-völgyi és jávai és kínai embermajmok hetyke utódait? Úgy bizony, vagy Szindbád griffmadara támadt fel, elefántdögöt keres a völgyben, aminek húzához hozzátapad aztán a kavicsként heverő gyémánt, odalent - a gyémántkartell trükkje az egész, újabb misztifikáció, miután a „mesterséges gyémánt” legendájával megbuktak? Vagy Baudelaire Albatrosza, a költő lelke, el tudta mégis hagyni az ostobaság és középszerűség fedélzetét, ahová végzete s a „kifutó” hiánya láncolta oda, vagy a „fekete fejű, csattogó, vijjogó keselyű” tért vissza, mégis, akiről azt hazudtam, hogy denevér, s akit „jobb lenne nem látni viszont” Hess madár című versemből?

Nem, nem, maradjunk csak a tudománynál, a tudománynak ma merészebb és rajongóbb a képzelete, merészebb és csodásabb és meglepőbb műveket várhatunk tőle, mint azok a „remekművek”, amiket a modern költő gyáva, vacogó, önérzettelen, nyomorult, életéért hunyászkodó lelke álmodik, az ostoba és szemtelen hatalmasok árnyékában. A tudomány lázadt fel ellene, szemtelen és ostoba zsarnokok, a tudomány töri a láncot, amit a költő számára ácsoltak, s azt hitték, őt is leláncolhatják vele, igájuk alá nyomoríthatják - a tudomány ordítja el az egyen-

lőség és szabadság ígét, a mennybolton az ígét, amit a költők megtagadtak és meggyaláztak, egy tál, nem is egy tál, kávéskanál bűdös, zsizsikes lencséért.

Akarjátok tudni, mi az a londoni éjszakában, odafönt? Én tudom. Nem embertől tudom, rezgő hullámok értesítettek, titokban, villamosszikrák és telepek és antennák és audioncsövek árulták el, maguktól a gépek, amiket emberek csináltak, és amik különbbé lettek alkotójuknál, az embernél. Nem albatrosz az és nem griffmadár és nem a költő lelkét jelképező keselyű, repülőgép az, igenis, repülőgép, acélból és aranyból és alumíniumból, nyomorult húsnál acélosabb és értékesebb és maradandóbb anyagból, repülőgép, de különb és nagyszerűbb minden eddigi repülőgépnél, ezért nem tudják megfogni és megsemmisíteni az eddigieket. Mert ezt a gépet már nem emberkéz szerkesztette össze, önnön képére, az önnön nyomorult és tehetetlen lelkét lehelve belé, benzin formájában, hogy ez a nyomorult lélek irányítsa, mint eddig - ezt a gépet már maguk a gépek teremtették, a gépek istene, aki megundorodván tökéletlen alkotójától, az embertől, átvette az ő szerepét ezen a világon. A gépek összeálltak, és megalkották az első gépalkotta gépet (lásd: Új Iliász), és ez a gép, az első példány Ádámja a jövő gépnemzedéknek, most ott kering London fölött és Európa fölött, és kering és vár, mikor csaphat le. Kétezer kilométeres vagy több a sebessége, helyből emelkedik és helyből száll le, nem bír vele emberkéz alkotta óriás hadigép és hadiflotta. És tele van bombával és gyilkoló gázzal, de ezeket már nem ember dobálja róla: ennek a gépnek szíve és esze van, a motor helyén, nem gyáva, remegő kocsonyából, mint emberagy és emberszív - aranyból és acélból és gyémántból van ez a szív és ez az ész - és ha lecsap majd és ledobja a bombát - ezúttal egyszer, először, nem a jókat és igazakat, hanem a gonoszakat és ostobákat fogja elpusztítani erről a gyönyörű világról.

1937

CIVILIZÁCIÓ

Gondolatok a moziban

Illetve inkább a moziból jövet - az ember ballag hazafelé, s mint sakkozás vagy kártyázás után, figurák és kártyalapok táncolnak szemed előtt. Eleven figura minden kártyalap, és mindegyik hős egy-egy figura, a maga sorsának és végzetének jelölésével - a történet rendezője és írója keveri a paklit, legtöbbször persze hamisan (pláne, filmdrámáról lévén szó), de a lapok azért felismerhetők, s az élet szakértőjének tetszésére és képzeletére van bízva, hogy rekonstruálja a „happy end”-et, emeljen vagy utánakeverjen.

Képzelete, ízlése és világfelfogása szerint. Ez persze nagyon egyéni dolog, és mégis, van egy bizonyosság, ami független a nézők tarka és sokféle véleményétől. Bizonyosság, tehát egyben mérték is. Ez a bizonyosság a rokonszenv és ellenszenv, spontán jelentkező érzés, a vélemény kialakulása előtt, hullámszerűen reagáló finom szerkezet, megfelelő hullámhosszon mindig és mindenütt egyformán visszhangzik, egyik rokonszenves, a másik ellenszenves, függetlenül erkölcsi értékétől. Egyiket mindenki szereti, tapsol neki, jót kíván számára, a másik utálatos, kellemetlen, legjobb esetben komikus, őszintén vágyunk rá mindannyian, hogy pórul járjon a „kedves fiú”-val szemben, annak javára.

No de ki a „kedves fiú”, van-e valami erkölcs fölötti törvény, ami igazolja szemünkben, amitől együtt érzünk vele, mert nem lehet véletlen, hogy behunyt szemmel is ráismerünk?

Próbálom megtalálni.

A ma esti történetben ez a kedves fiú egy nemzetközi szélhámos, amerikai gengszter, aki szeretője révén befurakszik az előkelő, a finom angol társaságba, oly célból, hogy egy értékes nyakláncot eltulajdonítson. Vállalkozásába beletörik a bicskája, leleplezik, börtönbe jut, cinkostársnője azonban megmenekül, az ifjú lord szerelme csodát művel, bekerül a főúri társadalomba. Crawford játssza az asszonyt, a fiút Powel, ez a remek amerikai színész, akihez nyugodtan járhat iskolába az egész filmszakma, olyan finom, művészien fölényes, egyszerű, mégis választékos.

Ezúttal egyenesen elragadóak, mindketten. A darab is jó, dialógusai pompásak. Wilde Oszkár legszebb éveire emlékeztető elmésség, a modern ember éles és okos szemléletében. Ezeknek a gengsztereknek legjellemzőbb tulajdonsága a jó modor. Jó modor, mindenekfölött és minden elképzelhető helyzetben. Mikor a szélhámos szép asszonyt tetten érik, hogy az elrablott nyakláncot ki akarja hajítani cinkosának, a kertbe: az izgatott, hidegvérét vesztő kérő nyers kérdéseire a legnyájasabban válaszolgat. Hogyne, igen, szélhámos vagyok. Hogy az egész komédiát a nyaklánc miatt csináltam-e? Természetesen. Exactly, ahogy ön mondja. Ez a fiú a cinkosom. Hogy azonkívül más viszony van-e köztünk? Hogyne, a szeretőm. Exactly. Parancsoljon telefonálni a rendőrségre - megengedi, hogy felhívjam a számot? Különben itt van üzlettársam is - yes, I'm here, parancsoljanak az urak, miben lehetek szolgálatukra? Természetesen, önagyságának, cinkostársnőmnek érdekeit szem előtt tartva. Kaphatnék egy cigarettát - ó, nagyon köszönöm, parancsoljon, csak ön után - tehát miről van szó? És Powel hasonlíthatatlan eleganciával veri le kisujjával a hamut a tálcába.

Ugyanígy intézi el a rendőrfogalmazót - miután gyors megfontolás után, kedvese boldogsága érdekében vállalja helyette a börtönt, feltűnés nélkül vonul vissza, megleckéztetve a fashionable társaságot az úriemberség mélyebb és tágabb értelmezéséről.

Úgy látszik, éppen ezen az értelmezésen múlik a fent említett rokonszenv. Mert hogy ezt a rokonszenvet nagyon gyakran érezzük a jogilag körülírt erkölcsi határán kívül, büntetőjogilag üldözendő típusokkal szemben, azt külön-külön hiába tagadjuk, nagy tömegek vonzódása, sőt rajongása bizonyítja. Amerikában másfél évtizeden át ez a titkos vonzódás és rajongás csaknem felborította a társadalmi egyensúlyt, újfajta, gyakorlati anarkhizmussal fenyegetve a kapitalizmust, egy új ököljog kísértetét festve a falra, hatalmas és elegáns gengszter formájában - s a festmény megtette a maga hatását. Nem hiszem, hogy ezt a hangulatot kimerítően meg lehetne magyarázni a tömeg alacsonyrendű ízlésével, gyermekességével, barbárságával. Van benne egy vonás, ami épp ellenkezően, magasabb igényekre enged következtetni. Csak észre kell venni az eszménykép mögött bujkáló valódi eszményt.

Ez az eszmény korántsem az ököljog becsülete, s még csak nem is a létért való harcnak az az émelygős, tudákos túlbecsülése, ahogy a diktatúrák hóbort dicsőíti. Épp ellenkezően.

Tessék megfigyelni, mi az a látszólag felületes közös vonás, ami a közbiztonság ellen lázadó csibészben meghatja éppen azt, sőt, legjobban azt a polgárt akinek vagyonát és épségét veszélyezteti. Nem a testi biztonság, hetyke halálmegvetés, egyéni különbség és külső egyéniség, ami a múlt század romantikus gonosztevőit tette érdekessé az olvasó számára, Rinaldó Rinaldinit és Börharisnyát egy túlzottan civilizált, a civilizációtól megcsömörlött boldog béke perverzus álmaiban. Nem. A modern Sobri Jóskát és Rózsa Sándort a példás, szinte akadémikus mintaszerű udvariasság és jó modor jellemzi: rendkívül fejlett szociális érzék, tapintat, a múlt század vágyálmainak, mely szerint önmagunk egyénisége a felebarát egyéniségének becsülésében domborodik ki legvilágosabban, gyakorlati valóra váltása.

Röviden: civilizáció.

Civilizáció, röviden: a képességeinek leggazdaságosabb kihasználása révén helyzetének legmagasabb pontján álló idomított ősember. Fajta és egyén együttműködésének eddig legértékesebb, legtermékenyebb teljesítménye.

A keserű moralista szerint üres máz, felületes burok, hevenyészett „felépítmény”, ami alól a legkisebb zavarnál is kibújik a gonosz és romboló ösztön.

A jókedvű optimista szerint egyetlen, egyszerű, általános védelem az ösztön túlkapásai ellen, minden morált fölöslegessé tevő profilaktikus orvosság. Mert az udvariasság felületes köpenyében benne van az a jóság és szeretet és önfeláldozás, amit a morál hiába keres, míg a civilizálatlan jóság és szeretet zsákutcába visz, mint a pokol országútjának kövezete.

A morál fanatikussai egyszer kiátkoztak egy mondásomért: „inkább vagyok gyilkosok, mint örültek között.” Helyes értelmezésben makacsul fenntartom ma is ezt az álláspontomat. Mert a gyilkos, bűnös voltának értelmes felismerésében még lehet civilizált, de a téboly végleges és reménytelen tagadása mindennek, ami civilizáció.

Íme a bizonyíték.

Európai civilizációnk sajnálatos betegsége, ami a század elején támadta meg, nem a retortamorál irányában hajlítja öntudatlanul az egészséges lelkeket, hanem ama „felületes” jó modor felé, mit kedvezőtlen időkben inkább képvisel egy bűnöző, akiben megmaradt, mint egy rajongó apostol, akiből hiányzik.

Nemrég egy másik filmről való elmélkedésemben felhívtam az olvasó figyelmét a majomra, akiről az angolok lelövik a vadembert, mikor megtámadja, a nézők ujjongó helyeslése közben. Ez a majom ugyanis adott esetben, az emberi civilizáció védelmében harcolt a civilizációt támadó őrült és primitív ember ellen. Ugyanezzel az ösztönös érzéssel vonta be szívébe és vette védelmébe a közönség ennek a mai filmnek hőstét, a gengsztert, aki modorával magasabb civilizációt képvisel a jogilag büntethető úri társasággal szemben.

1937

SZÍNES ÉS FEKETE

Jegyzetek az Enciklopédiához

Többször magyaráztam már, szóval és betűvel, kézzel-lábbal, ahogy jött, hogy az Új Enciklopédiának nincsen módszere, hiszen éppen az lenne benne az újság - szabadon, ötletszerűen, vadásznyelven szólva kapásból, röptiben próbálja szíven találni az igazságot, lévén az igazság eleven, valami mozgó tárgy, és természete éppen mozgó tárgy, és természete éppen mozgásából derül ki. A módszeres forgalomvizsgálatok, ahogy tizennyolcadik században működtek, nagy igyekezettel, anatómice írták le tárgyukat, elemzésben, márpedig anatómiai vizsgálatra csak a halott alkalmas - „hullát fogtál fel mindannyiszor” - mondja Lucifer gúnyosan a falanszter tudósának, aki így kérkedik: „Én, aki annyiszor vizsgáltam az életet.”

Madarat löni, persze, nehezebb, mint célkarikát, soká nem lehet célozni, de mire való a „laza lelki tartás”, korunk találmánya, amit szintén gyakran emlegetek. Szabad képzettársulás, a felröppenő konvencionális gondolathoz - ha sikerül beletrafálni, bukfencezve zuhan le a magasból, kiderül róla, hogy tévedés volt, nincs joga fennen szárnyalni, hanem, kicsit restelli magát az ember, szórakozottan nézi a horizontot, majd csak akad újabb zsákmány terítékre.

E héten felröppenő Konvenció-madárka nem is a „polgári gondolkodás” nagy erdeje felett jelent meg számomra, a művészet berkeiből csapott le, apró szárnyas, csak jó szemű lesipuskás veszi észre, mint jómagam. Bálint György, kedves kartársam, ki jegyzetben üdvözl egy feltalálót, aki szemüveget szerkesztett a színes film ellen, hogy megint feketének lehessen látni. Ebből az alkalomból üdvösnek látná, ha a rádióricsaj s a technika más „áldásai” ellen is kitalálnának valamit.

Kedves gondolat számomra, s már csak az is megnehezíti az ellentmondást, hogy mint humorista néhány rossz viccet magam is megkockáztattam a technika merevségével és művésziatlenségével kapcsolatban. De nem emlékszem rá, hogy magát a technikai fejlődést valaha kifiguráztam volna - mint mindenben, a technikában is éppen a tökéletlenség hatott rám komikusan. Gyorsan előkapom hát régi jó puskámat, amivel ezt a kérdést néhányszor megcéloztam már.

Ezúttal egy bizonyos „művészi felfogás” a punctum saliens, amit Bálint György képvisel, és amivel már sokszor találkoztam, és mindig méregbe hozott - a méregbe jövés nem hátrány korunkban, sokszor derült ki, hogy e korban csak annak van igaza, aki haragszik.

Ez a „művészi felfogás” ugyanis mindig jelentkezik, mikor a technika ugrani akar egyet „örökszép” és „örök igaz” védelmében, mint valami nagykövet tiltakozik a „művész” a betörés ellen, mintha az ipar ezeknek az értékeknek ősi birodalmát fenyegetné. A jövő bajnoka, a költő, egyszerre csak a maradi polgár védelmére kel, aki undorral utasítja vissza Fultont, Stephensont, Edisont, Lilienthalt, mint hóbortos csizmadiákat, akik összezagyválják a Természet művét, egyedüli eszményét a szépség kultúrájának.

Legutóbb éppen a filmmel kapcsolatban emelte fel finnyás mutatóujját az „artisztikum” vénkisasszonyos érzékenysége. Arról volt szó, hogy a néma film szólaljon meg, jöttek az első kísérletek, s a szimfonikus muzsikások nem győztek panaszkodni. Vége az isteni csöndnek, recsegéssel és robajjal töltik meg a vásznat, megsüketül az ember, mire való az egész, hiszen a „természetben” épp ez a legszebb és legművészebb, hogy néma. Hiába erősködtem klubközi viták során, hogy ama „művészi csönd”, amit védelmükbe vesznek, éppen a hang lehetőségében érvényesül a legjobban, nyilvánvaló ugyanis, hogy amit csöndnek nevezünk, az nem is más, mint két hang közötti szünet - ha hangok nem volnának, csönd se volna, tehát a hangosfilmmel éppen az a művészet jut újabb és hatásosabb eszközhöz, amelyik elhallgatásban keresi a mondanivalót. De beszélhettem, az urak gúnyosan mosolyogtak, és kicsi elégtétel, hogy hozzászokván a hangosfilmhez, ma ők undorodnak legjobban a primitív némafilmtől.

Mert nem vették észre, hogy hozzá kellett szokni - hogy nemcsak a hang lett tökéletesebb, hanem a fülünk is. Most aztán a színes film körül eljátsszák ugyanezt a komédiát. „Undorító, rikító, kibíratatlan”, húzzák az orrukat, gazdag szülőknél, a század iparának ezek az elkényeztetett, vásott kölykei, ahelyett hogy ujjonganának, mint mikor az első embermadár felszáryalt - „csak a szemet bosszantja”, és már megint a nagy adu „művésziatlenségre, természetellenesre”. De az isten áldjon meg benneteket, belenéztek már valaha az újszülött csodálkozó, szinte ijedt szemébe, mikor először pillantja meg a világot? Esküszöm nektek, van olyan természetellenes és furcsa számára, aki eddig csak formákat érzett az anyaölből, a szín, mint számotokra az első színes mozi. De ti „művészellemek” képesek volnátok kiszúrni a szemet, csupa kíméletből, ha rájőnnétek, hogy bálványotok, a szentséges „természet” is technikai találmány, semmi más.

A színes film első kísérletei, amiket eddig láttam, máris sokkal jobbak, valóságosabbak, mint amilyenek az első hangosfilmek voltak a maguk irányában. Persze, éppen úgy hozzá kell szoktatni a szemet, mint ahogy annak idején a valósághoz hozzászoktattuk. Meggyőződésem, hogy aki csak tizet végigné egyfolytában ebből a mai színes filmből, utána képtelennek, ha-

zugnak, szürkének, ostobának, semmitmondónak fogja találni a fényárnyék-kísérleteket, mai formáját a filmnek, amivel a mohó és önző és smucig termelő szúrja ki a fogyasztó szemét még mindig, mint ahogy keserves pénzünkért ránk kényszeríti a rossz gyufát, holott az örök-égő már ki van találva.

Ne féltsetek a művészeket, gyerekek, a művészet nem félti önmagát, boldogan kap utána, mikor a technika újabb eszközzel ajándékozza meg, hogy többet fejezhessen ki vele, mint amennyit eddig kifejezett - a művész soha nem panaszkodott még, mikor a technika lanttal és vésővel és ecsettel és író tollal kínálta, hogy a lelkében zenélő hangot és formát és szint valóra váltsa velük. Ezzel az újabb eszközzel is ő fog gazdagodni. Közös az útja művészetnek és tudománynak - a valódi civilizáció soha nem volt ellensége a valódi kultúrának: hiszen nem is volt más célja soha, mint hogy támogassa és életben tartsa.

Bálint Gyurit pedig szeretettel figyelmeztetem, hogy a rádió alul van egy taszter, amivel el lehet zárni, ha rossz a műsor, vagy aludni szeretne - kár volna tűzbe dobni az egészet. Ami pedig a színes filmet illeti, az alkonyatot az is szürkén fogja ábrázolni!

1937

NAGY SZÁMOK ÖRVÉNYÉBEN

Széljegyzetek

Igen ám, de hová írjam ezt a széljegyzetet, ahogy a rádió mellett ülve forog előttem a huszadik század szórakozni vágyó fiának olvasmánya, ez a gömbölyű Föld, aminek oldalait, a hullám-hosszakat blazírtan csapjuk fel, találomra, vajon érzelmes zenei intermezzóra vagy a cselekményt előrelendítő történésre bukkanunk - ugyan ki vállalná lelkiismeretesen végigolvasni az egészet! Nem is érdemes, ilyen bolond könyvnel, aminek szövege pillanatonként változik.

Ott, a Déli-sark körül van még egy kis üres margó, ahová jegyezni lehetne, de mondom, nem érdemes - hiszen aki holnap olvassa a könyvet, egészen mást talál a megfelelő oldalon, nem is érti, miről beszélek. Ha csak el nem hiszi ünnepélyes eskümet és becsületszavamat, hogy akkor, mikor ezeket a jegyzeteket írtam, csakugyan ilyesfélét harsogott és muzsikált a szöveg.

Ezekben a napokban a szöveg, ellentétben a tarkán torlódó eseményekkel, holmi szürke statisztikai jelentésre emlékeztet. Divatba jöttek a számok, persze minél nagyobb számok, ezek pótolják ma a véleményeket, tanulságokat, azokat a bizonyos „reflexiókat”, amikkel a világ vezetői és krónikásai valamikor vállvetve igyekeztek élvezetessé tenni a száraz beszámolást. Igaz, inkább előbbiek jutnak szóhoz, mint utóbbiak, s az előbbieknél fontosabb, hogy a mérleg az ő üzletvezetésük helyességét igazolja, mint hogy irányelveket adjon.

Ebből aztán furcsa logika keletkezik. A politikai programbeszédnek például egyre inkább hasonlítanak azokhoz, a kimutatásokhoz, amikkel gyárüzemek tájékoztatják a részvényeseket, azzal a különös és újszerű különbséggel, hogy a politikai üzemvezető nem a részvényesekkel, vagyis az uralkodó párt tagjaival közli az üzem örvendetes gyarapodását és gazdagodását, hanem a fogyasztóval, kinek ehhez semmi köze se, aki az ipari világban úgy tanulta, hogy őrá csak az árucikk minősége tartozik, annak a jóságát és tartósságát és használhatóságát magyarázza számára reklám és propaganda. Igaz, effajta reklámszöveg, hogy aszongya „mindenki a Pifke-féle hashajtót eszi, egye tehát ön is” a kereskedelemben is előfordul, elvértve, de a tisztességes gyáros nagyjában mégiscsak ragaszkodik a klasszikus módszerekhez, mely külön-külön igyekszik meggyőzni az értelmes embereket, hogy miért jó a Pifke-féle hashajtó. Ezzel

szemben a modern pártvezér egyebet se csinál, folytonosan azzal dicsekszik reklámbeszédeiben, hogy a kitűnő agyhajtó, amit ekkor meg ekkor kitalált vagy szabadalmaztatott, mennyire elterjedt, nyilvánvaló, hogy még jobban el fog terjedni, már csak azért is okosan teszi ön, ha sürgősen beszerzi, mert idestova nem kap mást, a konkurrencia tönkremegy, és ön agyhajtó nélkül marad. A legtöbb propagandabeszéd így kezdődik: „az Eszméhez, amit ekkor meg ekkor útnak indítottunk, s amiről akkor csak ketten tudtunk, én meg a Sepperl, azóta húszezer, ötvenezer, százezer, százmillió eszmetárs csatlakozott (itt aztán pontos nagy számok következnek), mindenki beláthatja, hogy nemsokára miénk a világ, és minden ellenállást megtörünk.” No, persze, a szám komoly dolog, s a tapasztalat azt mutatja, hogy minél nagyobb a szám, annál halkabbá és csendesebbé válik a makacs és okvetetlenkedő kérdés, mely arra is szeretne választ, hogy miről van szó, nemcsak arra, hogy hányan beszélnek róla - olyan halkká és csendessé, hogy már nem is érdemes törődni vele.

Jó, jó, hallom, hallom pisszegő leintését, Pifke úr - az a tény, hogy olyan sokan csatlakoztak, egyben bizonyítéka, hogy jó dologról, helyes dologról van szó - végre is, az emberiség nem ellensége tulajdon boldogságának, s ami a legtöbb embernek jó, az nyilván tárgyilagosan is a legjobb. Hiszen ha hinni lehetne ennek az egyszerű érvelésnek! Sajnos, a történelem azt mutatja, hogy nem lehet hinni. Nem bizony, s éppen ezért fájdalmas fenntartással fogadtam már húszéves koromban a bölcs Keszler bácsi hírhedt mondását, amivel egy neki nem tetsző, de nagy sikerű darabot szankcionált: „die ganze Welt ist doch nicht meshügge.” Sajnos bizony, azóta volt egy kis világháború, amelynek túlélő szereplői (egyébként a mai vezetőkkel is közöttünk) készséggel elismerik, hogy abban az időben bizony az egész világ hóbörödtött volt egy kicsit. S hogy milyen hamar vált azzá, szinte pillanatok alatt - aki emlékszik ezekre a pillanatokra, leszokik róla lassanként, hogy „tömegsikerekkel” igazolja egy eszme jóságát, még akkor is, ha az az eszme tőle származik.

Az ellentmondás nyilvánvaló, de csak annak a számára megoldhatatlan dilemma ez az ellentmondás, aki képtelen rá, hogy öt percig oda is figyeljen arra, amire gondol. Ama kevesek, akik képesek erre a szerény műveletre, olyan világosan látják, hogy csak álellentmondásról, paradoxonról van szó, hogy már unják magyarázni a laikusnak. Unják magyarázni, hogy a pillanatnyi elmezavar, egyéni és tömeglelkünk természeténél fogva, nem az egyéni, hanem éppen a tömeglélek növekedésével áll egyenes arányban, hasonlóan a járványokhoz, amelyeknek terjedési felülete annál nagyobb, minél többen vannak megfertőzve. Hogy tehát egy eszmemag, eszmevírus megítélésében, vajon gyógyító szérumnak vagy ártalmas kórokozónak tekintjük, nem terjedésének gyorsaságát vesszük irányadóul, hanem in vitro vizsgáljuk meg, külön, erre a célra való táptalajban.

In vitro, a maga közegeiben, az egyéni emberértelem zárt laboratóriumában, koponyák falai közt - nincs más kísérleti lehetőség, ó, ti nagy kísérletezők, új cikkek bevezetői, gyárosok, szervezők, „cselekvés emberei”, „tömegakaratok képviselői” - nincs más - akárhogy értitek az üzlet csínját-bínját, a végén úgyis rá kell fanyalodnotok megint, hogy megkérdezzétek a szerény és hallgatólag vegyészmérnököt, valahol a telep sarkában, ugyan mi történt, mi volt a hiba, hogy felrobbant az egész készlet - a puskaporral együtt, amit felhalmoztatok, a torony is levegőbe röpült.

S megint és újra csak azt fogja mondani, csodálkozva és vállat vonva és szerényen - bocsánat, vezérigazgató úr, bocsánat, cégvezető úr, bocsánat, reklámfőnök úr, bocsánat egyetemi tanár ura a felsőbb matematikának - el méltóztattak felejtetni, amit az óvodában tanítanak, hogy speciálisan az embernél nem az ösztön irányítja a fajta életét, hanem az egyén belátása - tehát speciálisan az embertömegek mozgatására nem az való, aki előbbit, hanem aki utóbbit képviseli. Matematikailag kifejezve ez azt jelenti, hogy a fizikai munkát együtt csináljuk, mert minél többen

hordjuk a téglát, annál könnyebben és gyorsabban épül fel a ház - viszont a szellemi munkát külön-külön, mert egy számtani feladatot száz ember nem fejt meg hamarabb, mint egy.

Népszerűbb számtani nyelven szólva - igaz, hogy egy bolond százat csinál, viszont és szerencsére (s minden bolondságok után ezért él mégis ezen a világon a fajta ösztönétől elhagyott emberiség) egy bölcs ezerét, ha a bolondság kitombolta magát, ugyanezen a világon.

1937

SZELLEMI MAGÁNTULAJDON

Egy érdekes ítélet

Egy nótakedvelő laikus füttyürészés közben szép kis melódiára bukkant, tetszett neki, elfüttyülte zeneszerző barátjának is, aki megjegyezte, leírta és kiadta. A dalnak sikere volt, valahol meghallotta az eredeti komponista, ráismert, és számon kérte a zeneszerzőtől. Ez nem volt hajlandó még a társszerzőségét se elismerni, pörre került a dolog, a bíró meglepő ítéletet hozott - a szerzőt elutasította keresetével, indoklás: aki még a kottát se ismeri, nem lehet zeneszerző, aki pedig nem zeneszerző, nem szerezhethet zenét.

Mi múlt századbeliak, a szellemi alkotás szentségének kultuszában nevelt lelkek, hajlandók vagyunk gondolkodás nélkül felháborodni ezen az ítéleten. A szabad verseny s annak szülőanyja, a magántulajdon feltétlen tisztelete, főként az egyéni integritás fókuszában a szellemi egyéniségben követelt magának szuverén felségjogokat abban a században, mely ezzel a szemlélettel kétségtelenül a legnagyobb gyakorlati eredményeket produkálta az utóbbi ötezer évben. A találmányok és fölfedezések hihetetlen tömegeit zúdította az emberiségre annak az egyszerű (nem is olyan egyszerű!) igazságnak felfedezése, hogy az emberi fajta nem faji ösztönében fejezi ki akarátát és érvényesülésének szándékát, mint növények és állatok fajtái, hanem az egyes egyének egy bizonyos új, a természetben eddig nem tapasztalt szerve, az úgynevezett egyéni tudat segítségével - a fajtáért tehát ez az új valami, az egyén felelős, akinek óriási felelőssége minden faji és kollektív érdeknél magasabb és jelentősebb érdek lévén, korlátlan szabadságra és elismerésre tarthat igényt.

És valóban, a század nem bánta meg, hogy a faji ösztönök helyett az egyéniségben kifejezett értelmet ruházta fel diktatórikus hatalommal - az új diktátor hihetetlen, elképzelhetetlen javakkal ajándékozta meg a rábízott emberi fajtát s a mi századunk eleje szörnyű betegségeiben, ezeknek a javaknak elfajult fonákjával bizonyítja, abszurdum, milyen kár volt letaszítani trónjáról uralkodóját, a tiszta ész, bitorló utódjait, ösztönöket, érzelmeket és indulatokat ültetve helyébe. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az értelem uralmának, egyéb előnyökön túl, megvan az az előnye is, hogy tulajdon kinövéseit, az értelem tébolyát is ellenőrzi és kiküszöböli, míg az érzelmek és indulatok tébolya gyógyíthatatlan, tulajdon természeténél fogva.

Mindez pedig azért tartozik ide, mert ez a szemlélet már az úgynevezett művészi „alkotás” világára is kiterjeszkedett. Valami homályos sejtés súgta meg, hogy a művész iparkodása nem ellentétes, hanem nagyon is rokon minden egyéb iparral, amiből képességeink kivirágoztak, földön, vizen és levegőben. Valóban, az esztétikai értékelés egyre határozottabban állította a feltételek központjába azt a valamit, amitől a technikai mesterségek lettek azzá, amivé lettek: az ötletet, az eredetiséget, ezt a többletet és hézagpótlást és egyéni hozzájárulást, megoldatlan problémák „véletlen” megoldását. Szemben a klasszicizmussal, mely a művészetet iskolának tekintette, és tanrenddel dolgozott, egyre jobban becsültük a nem iskolás, maga szakállára kereső művészt, a művészetek Pasteurjét és Mendeljét. Kezdtük észrevenni, hogy a művészi

alkotásban is az a fontos, ami benne új, a fejlődés menetrendjébe beállítható, s hogy a keresés lehetőségének végtelen variációjában rendesen nem a „módszerek” találunk rá a válaszra, hanem a szerencsés ráhibázók, iskolák és módszerek keretein kívül. Csakúgy, mint a találmányok és felfedezések történetében. Mert egész magasról nézve, a valódi műértő maga is tudja, hogy egy jó vers, egy meglepő festmény, egy szobor, ami előtt ámulva megállunk, egy dallam, ami szíven talál, lényegében és hatásában nem is más, mint keresés és úttörés, és részleteredmény annak a másik nagy őserdőnek dzsungeljében, mely a teljes igazságon s a természettel való egyenrangúság teljességén kívül a hibátlanul szépet és harmonikusát is elrejtette előlünk. Félig öntudatlanul ezt a kultúrpolitikát fejezte ki a századhatár művészi ízlése, a formatörés korszaka, mely éppúgy kísérletezett a műhelyben, mint ahogy testvére, a természettudomány a laboratóriumban kísérletezett. Elégedetlenül a múlttal lemondott róla, hogy a klasszikus „tökélyt” célozza meg a műalkotással (felismervén, hogy az egyelőre úgysem lehetséges,) határköveket igyekezett felállítani a tökéletes felé vezető úton. És így jöttek, egymás után, a kísérleti fórumok: impresszionizmus, futurizmus, dadaizmus, szürrealizmus, új tárgylagosság, neonaturalizmus. Központban mindig maga a művész állt, az „egyén”, s ezt az egyént a kísérletező tendenciának megfelelően többé nem a mesterségben való jártasság, szakértelem és iskolázottság szempontja szelektálta, hanem a rátermettsége, mint a technikában, ahol csakugyan mindegy, hogy egy égetően szükséges motorféleség hiányzó alkatrészét műegyetemi tanár vagy facér kovácslegény találja fel - sőt utóbbi, bizonyos értelemben, még rokonszenvesebb és bizalomkeltőbb, mert nem befolyásolja a „módszer” kényszere. Előtérbe kerül az „őstehetség”, nyers formája a zseninek, divatba jön a zabolátlan erő, az „első blick” előnye - a tudós bizonyítványait, a demokrácia, szabad verseny teljes diadalát ünnepli a művészetben.

Íme, miért tiltakozik bennünk, liberálisokban, a nevelés a kotta nem ismerő zeneszerző elmarasztalása ellen az első pillanatban.

És mégis, még egy pillanatig eltűnődve, ha nem is jutunk el a helyeslésig, megértőbb hangulat fog el.

Kétségtelen, hogy a művészetben, az egyén korlátlan birodalmában, a műveletlenség nem azonos a kontársággal, mivelhogy, paradox módon, a művészetben lényegen múlik a dolog, és nem formákon. Viszont, művészetben és tudományon túl, a harmadik nagy emberi erőfeszítésben, a politikában az utóbbi évtizedek kuruzslása oly szörnyű tanulságokkal járt, hogy teljesen jogosultnak érezzük a finomabb értelmek óvatosságát ezzel a szellemmel szemben, mely éppen azon a területen hány fittyet a szellemnek, ahol kizáróan formákon, tehát műveltségen és tájékozottságon múlik minden.

De ez már az Új Enciklopédiára tartozik.

1937

TROGLODITÁK

Hát igen, csúnyán leszoptam magam a budai kocsmában, így történhetett, hogy kitört belőlem a...

Mi is tört ki belőlem? Lássuk csak.

Nem mindenáron való paradoxon a lovaglás, de akárhogy forgatom, nem jön ki másképpen: úgy látszik, a kultúrember tört ki belőlem, az a kultúrember, aki a három évezrednek számító utolsó három évtized (a halottak gyorsan lovagolnak!) geológiai rétege alól legfeljebb mint kísértet dugja ki mumusfejét, az atavisztikus ösztönöket felrázó alkohalmámorban.

Pontosan úgy, ahogy háromezer év előtt, az én ifjúkoromban, az őseim tört ki a kultúrmáz alól, ha valaki leszopta magát, s kezdett ordítani - tyű, a ragyogóját, kiverek mindenkit ebből a bájzliból, hol az a bicska? Üsd, vágd, nem apád!

Ilyenformán kezdtem skandalírozni és csapkodni az asztalt magam is, rendes, adófizető, tisztességesen nevelt vadállata a huszadik századnak - hogy az Isten rogyassza rá az eget, disznóság, hogy az emberek öldösik egymást, nem tűröm, tessék egymást életben hagyni. Környezetem, holott kapatos volt szintén, meg is ijedt, próbáltak csitítani, aggódva nézték az ablakokat, nem hallatszik-e az utcára, még rendőr jön, és bekíséri az egész társaságot, eljárás indul ellenünk lázítás és izgatás miatt. Igaz, hogy védőügyvéd az volt köztünk, aki kimutatta volna, hogy csak az ital hatása alatt jelentkezett - hogy is mondták valamikor? - a múlt fegyelmezetlen emléke.

Röviden: az ember az állatban.

A kiváltó ok, jó pár deci barackpálinkán kívül, egy újságcikk volt, az asztalon, amiből egy-néhány mondat valahogy áttörte lezárt figyelmem sorompóit. Az angol és francia felelős urak összeültek, és ünnepélyesen elszánták magukat, hogy csinálni kell valamit - mégse lehet szó nélkül nézni, hogy Spanyolországban iskolás gyerekek és kifutólányok és terhes anyák hullái hevernek, groteszk pózokban, a kocsin, és kapuk alól bérlők és albérlők fejei gurulnak elő, mintha a korszellem tekézne. A fegyelmezett olvasó, józan állapotban, természetesen vállat von, és csodálkozva kérdi, mi köze ehhez a francia és angol politikusként, hiszen nem angol vagy francia polgárokról van szó, mint mikor torpedóznak a Földközi-tengeren vagy a Csuzima-szorosban - vagy talán arra a mérhetetlen gazságra és jogtalanságra gondolnak, a legszörnyűbb bűnre, amit ez a kor ismer, s amit így neveznek: „beleavatkozni egy ország belügyeibe?” Az angol felelős meg is hökken, mondat közben, jó lesz vigyázni, könnyen gyanúba keveredhetik, s így fejezi be: „nem óhajt senki más ország belügyeibe avatkozni, de a történelem azt fogja mondani: aki eltűrte, aki nem tiltakozott ellene, hogy Európában polgárokat és nőket mészároltak halomszámba, a katonák, azok trogloditák voltak, és nem európai férfiak.”

Ez a troglodita kifejezés megmaradt bennem, s ahogy felidézem, most, józan állapotomban is inspirál. Csak persze nem olyan halálosan és szintetikus, mint a kocsmában, az átkozott józan fej rögtön elemezni kezd, és ellenőrző kérdéseket tesz fel. Hiszen nagyon igaz, illet csak troglodita tűrhet - de szabadjon óvatosan megjegyezni: csak azokra vonatkozik ez a minősítés, akik a jelenben előforduló atrocitásokat nézik ölbe tett kézzel? És mi lesz holnap?

Igen bizony, mi lesz holnap? Amennyiben megfeledezett volna róla a külföldi külügy-miniszter úr, halkan odasúgták neki, szíveskedjék talán információt kérni kollégájától, a hadügyminisztertől, hogy a legutóbb megajánlott fegyverkezési összeget milyen hadiszerek tervbe vett építése tette szükségessé? Magam homályosan úgy emlékszem, főként a légi had-erők fejlesztését tűzték műsorra: szóval bombavető repülőgépeket és efféle szerkesztenek. Mármint, kedves külügyminiszter úr, miután nem tartozik reszortjához, nem tudná, mi az a bombavető repülőgép - magam azonban érdeklődő olvasó vagyok, s így módomban van, ha nem is szakszerűen, de megközelítő pontossággal felvilágosítani önt a következőkről. A bombavető repülőgép (amiket például Barcelona ostrománál is használtak Spanyolországban), olyan repülőgép, amely bombákat dobál - ezt ön is tudja, de az talán elkerülte a figyelmét, hogy mily célból, s főként, hogy hová hivatott bombákat dobálni előírás, terv és hadászati érdek szempontjából. Nos, mint bizonyára tudja, a modern hadászat katonái hosszú, kanyargós sorban, úgynevezett rajvonásban harcolnak: ezek ellen nem sok értelme volna bombavetőkkal küzdeni, mert mondja már, hogy talál a bomba - tíz-tizenöt katonát pusztít el egy, százezer vagy kétszázezer katonából álló laza lánc néhány szemét, ha csak nem akar végig-

vonulni az egész határ mentén, ami nem kilátásos üzlet, mert a katonáknak régi, rossz szokásuk, hogy visszalőnek: az ilyen harcászat feltűnően hasonlítana az egyszeri paraszt hadjáratához, aki a naftalingolyócskákkal egyenként célozta meg a molyokat. Ami a katonai erődöket és várakat illeti, azok nem szaladnak, a modern, messze hordó ágyúk számára pontosabban és biztosabban érhetők el, akár ötven kilométernyi távolságból, mint egy bizonytalanul lebegő és jó célt mutató repülőgépből. Világos tehát, hogy a bombarepülőgépnek más célja van - és ugyan mi más lehet ez a cél, mint olyan ellenséges városok és polgári lakóhelyek „nyugtalanítása”, amik nem számítanak ugyan harctérnek, de éppen ezért nagyon alkalmasak rá, hogy bombázásuk által megfontolásra, esetleg jobb belátásra bírják az ellenséges hadvezetőséget, úgy okoskodván, hogy végre is a hadsereg a lakosság megvédeése érdekében állt össze, tehát mi értelme a hadseregnek, ha nem tudja megvédeni a lakosságot? Abban a percben, mikor a légitámadásnak sikerült áttörni a légvédelmet, és bombákat dobálni a messze rajvonalakkal védett városra, ezek a rajvonalak, hogy úgy mondjam, elvesztették létjogosultságukat, mint egy rendőrkordon, ami a betörés megakadályozása végett állja körül a házat, miközben a betörő vígan rombolja már a kasszát a pénztárteremben.

Nyilvánvaló, ugyebár, hogy a bombavető repülőgépeket kifejezetten és határozottan és egyenesen oly célból és úgy méretezve építik, hogy azokkal polgári lakosokkal telt polgári városokat, lehetőleg nagyvárosokat, az ellenséges ország fővárosát, bombázzák - ön ezt nem tudta, külügyminiszter úr? Ön azt hitte, hogy a spanyol felkelők bombavetői afféle párbajpisztolyok, amiket lovagias ellenfelek szegeznek egymásra, mindig csak két lovagias úr, a Hűvösvölgyben, messze a várostól? És nem tudta, hogy az önök bombavetői is ugyanazzal a szándékkal készülnek, mint a spanyol felkelők bombavetői? Hát akkor mi van a trogloditákkal? Csak azok trogloditák, akik tűrik, hogy asszonyokat és gyermekeket fasírt hússá aprítson az erre a célra készült katonai húsdaráló - azok nem, akik tűrik, hogy kifejezetten és egyenesen erre a célra ilyen darálókat készítsenek? Vagy pardon, nem szóltam semmit, és visszavonok mindent, önöknek bizonyára van valami új találmányuk, olyan bomba, ami leesvén a házra, különlegesen érzékeny vegyi anyagokat lövell magából, melyekre teljesen immunisak a nők és a gyermekek és a polgárok, és kizáróan csak olyanokat robbant fel és pusztít el és szabdal párhuzamos csíkokká, akik katonák vagy hadkötelesek, vagy hadkötelesek lesznek. Ebben az esetben, persze, egészen másképpen áll a bál, és önnek igaza van a trogloditasággal.

De különben...

Különben nem látom világosan a különbséget a támadás és védekezés formái között - még a különben teljesen jogos és erkölcsös önvédelem esetében sem, ha ugyanolyan eszközökkel védekezik, mint amilyenek alkalmazása a felháborodás és büntetés nemes indulatát felkeltette benne. Nem lehet a trogloditák ellen harcolni. Megmondatott eredetileg a kultúra és civilizáció elején: ne ölj, később helyesbítettük a durva tételt: csak gyilkosokat ölj. Nagyon helyes - de akkor talán mégis időszerű volna végleges és megbízható törvényt és mértéket találni annak megállapítására, hogy ki a gyilkos.

Ehhez azonban az kellene, amiről régen álmodozom: hogy törvénybe foglaljuk és meghatározzuk és leszegezzük az emberi szolidaritásnak azt a kötelező minimumát, azt a negatívumot, aminek be nem tartása éppen úgy gazságnak és büntetendő bűnnek számít, mint a pozitív és kézzelfogható gyilkosság.

1938

„SAJÁTOS DISZPOZÍCIÓ”

A miniszterelnök és a kultuszminiszter múlt heti nyilatkozatai, súlyosan eső kövek a közhangulat háborgó tavában, néhány nap alatt eljuttatták hullámverésüket a partokig - körülbelül mindenki reagált, akinek hozzászólását a felvetett tárgy érdekessé tehetette - a minap végre a *Pesti Napló*ban egy zsidó pap is elmondta bölcs és óvatos szavát, mintegy a „zsidóság nevében” tekintettel a két hivatalos beszéd közös nevezőjére, a „zsidókérdésre”.

Most persze összegezni illenék és levonni az elvi és gyakorlati tanulságokat. De Madách Luciferjének ezúttal is igaza lévén

*Minden dolognak oly sok színe van
Hogy aki mindet végigizleli
Kevesbbet tud, mint első pillanatra
S határozatra jönni rá nem ér.*

a lelkiismeretes szemlélő legfeljebb megdagadt fejről és felzaklatott érzelmeiről adhatna számot az olvasónak. Éppen ezért jónak láttam elfogulatlan harmadikhoz fordulni a vitatkozók és érvelők nem egyforma eszközökkel harcoló két tábora közt - régi barátom, egy múlt századbéli jeles író és gondolkodó szellemét idéztem táncoló asztalkám elé, azzal a megfontolással, hogy egy ilyen irigylésre méltó helyzet, amelyben nincs oka féltetni az illetőnek egyéni életét (tekintettel, hogy már meghalt), módot ad a tárgyilagosságra, ha egyéb feltételek megvannak.

Természetesen, mielőtt csevegni kezdtünk, elolvastattam vele a lapokat. Sokáig tűnődött, összehúzott szemmel, asztrálfejét csóválva.

- Hóman határozottan messzebb megy az őszinteségben... - vetettem oda óvatosan, hogy szóra bírjam.

- Csak látszatra - mondta végre elgondolkodva. - Engem a két beszéd közös gondolatmenetében egy szó ragadott meg, amit Darányi használ - ennél messzebb nem lehet menni ebben a felfogásban.

- Arra a megállapításra céloz, hogy „zsidókérdés van”?

Mosolyogva legyintett.

- Ugyan kérem. Ne vegye rossz néven, de a jobboldali hozsanna és taps, ami ezt a kijelentést jutalmazta, úgy hat rám, mintha valakit azért dicsőítenének, mert bátran kimondta, hogy esik az eső vagy fúj a szél. Azt állítani viszont, hogy minálunk (a minálunk alatt a tizenkilencedik századot értve) kevésbé volt zsidókérdés, mint most, némi túlzás volna... hogy mennyivel erősebb és égetőbb volt a kérdés, mi sem mutatja jobban, minthogy feleletre kényszerítette a századot. Persze, másféle feleletre, mint a magukét. Egy közös vonást mégis látok - erről a kérdésről maguknál is keresztények vitáztak egymás közt - nem vonták be a vádlottat, ami tulajdonképpen rendjén való volna, ha csakugyan vádlottról van szó. Vagy ha a bírák illetékessége nyilvánvaló lenne.

- Bocsásson meg, de...

- Várjon csak. Mindez nem játék a szavakkal és nem tetszetős hasonlat. Legfeljebb azért hat szőrszálhasogatásnak, mert számomra olyan meglepő, hogy ez a szőrszál megint egyszer kibújt a párnából, amit mi végleg bevarrottnak hittünk, hogy első döbbenetemben kénytelen vagyok belekapaszkodni. Ön persze csodálkozik. De én azt mondom önnek, hogy az önök századában történt valami, ami Európa háromezer esztendejében példátlan és egyedülálló eset.

- Igen, történelmi időket élünk.

- Nem a történelemre gondolok, csak annak egyik ágára: a jogtörténelemre. Nagyjában az a tér- és időbeli komplexum, amit Európának nevezünk, erkölcsi jellegében vitán felül az úgynevezett római jogon, illetve a vele rokon, tehát egymással könnyen kiegészülő keresztény erkölcsön alapult és alakult ki. Ennek a római jognak van egy posztulátuma, ami jogbölcseleti szempontból olyan nyilvánvaló megismerésből származik, hogy tételesen ki se kellett mondani soha, nem lehetett számítani rá, hogy akadhat ember Európában, aki kétségbe vonja. Annyira világos, hogy így, utólag, nem is könnyű meghatározni. Ez a hallgatólagos posztulátum a törvényalkotás céljára vonatkozik. A törvényalkotás célja természetesen emberek egymás közti életének szabályozása. Embereké, vagyis olyan élőlényeké, akikről feltesszük, hogy a törvény be nem tartása esetén felelősségre vonhatók, egy sajátos, sem a növény-, sem az állatvilágban nem ismert és nem is létező szervüknél, az úgynevezett tudatnál fogva, mely egyéb ösztönöktől abban különbözik, hogy egyes egyénekhez van kötve, egyénekben van képviselve, soha nem fajokban vagy akár az egész fajtában. E feltevés nélkül éppolyan nevetséges volna törvénycsinálásra gondolni, mint amilyen nevetséges volna selyemhernyót tenyészteni pusztán a selyemhernyók és nem a tenyésztők érdekében. A törvény emberekhez szól, és szankcióját az a fikció adja, hogy az ember felelősségre vonható. Ez a keresztény-római jog posztulátuma. Ám az önök századának elején csodát látott a világ. Látszólag európai dialektika és gondolkodás következményeképpen az egyik ország olyan alkotmányt csinált, amelynek törvényei nem embereket, hanem egy fajtát vontak felelősségre, bizonyos bűnökért, amik kifejezetten emberi bűnök, mint teszem: önzés, kapzsiság, gonosz szándék. Felelősségre vonta, sőt, ítéletet is hozott fölötte. Értse meg - a római jog, a tudat feltevésében szándékot vizsgál - de hogy lehet emberi fajtánál fajok szándékáról beszélni? Egész más az eset állatoknál és növényeknél - a poloskafaj vagy a fagyöngy egyetlen élőlénynek tekinthető, melynek határozott és egyénileg soha nem változó szándékai és tendenciája nem hagy kétséget álláspontunkat illetően, mivel...

Fejemet vakartam.

- Bocsásson meg... Mindez nagyon érdekes - de ha jól tudom, önöktől származik a politikáról, mint a követelmények tudományáról szóló tétel... Nagyon mulatságos az ön ismerettani és jogbölcseleti paradoxonja... de ha jól emlékszem, arról volt szó, hogy Hóman szerint... illetve Darányi...

Csodálkozva vonta fel asztrál-szemöldökét.

- Hát nem róluk beszélek? Hiszen azzal kezdtem, hogy Darányi használt egy kifejezést, ami döntő fentiek szempontjából. Nem „térhódítás” és „aránytalanág” gazdasági vagy kulturális téren (mindez megítélés dolga), ő a zsidók „sajátos diszpozícióját” emlegette.

- No és? Talán nincs a zsidóknak sajátos diszpozíciója, faji értelemben?

- De mi köze a törvényeknek a „faji értelemez””. Ami a faji diszpozíciót, ezt a karakterológiai vonást illeti - nem tűnt még fel önnek, hogy a faji prototípusok minden népnél komikus és nem tragikus figurák. - Akim Akimics, John Bull, Deutscher Michel, Marianne vagy akár a Kis Kohn? Vagyis...

- Könyörgöm! Egy pillanatra!... azt mondja meg - mit tegyen hát egy modern alkotmány a zsidókérdésben?

- Hogy mit tegyen? Azt, amit mi teszünk. Vagyis semmit.

- És akkor el lesz intézve?

- Csak akkor lesz elintézve. Majd mindjárt megért: az egész szörnyű probléma nem a kérdésen, hanem a válasz egyszerű és józan megfordításán, helyesebben visszafordításán múlik, eredeti helyzetébe, hogy megint lábra álljon. Az új alkotmány így érvel: a zsidók csálnak és erőszakoskodnak, büntessük meg a zsidókat. Nem gondolja, hogy ez a fogalmazás az alkotmány tulajdon gyengeségének bevallása? Hiszen egy párt vagy rendszer azzal a biztosítékkal veszi át a kormányt, hogy az általa hozott törvényeknek érvényt tud szerezni, végrehajtó erő birtokában van, amellyel féken tarthatja a visszaéléseket. Ha így volna - nem volna elég azt mondani: büntessük a csalást és erőszakot - a csalókat és rablókat! Léven nekem erkölcsi erőm megkülönböztetni és anyagi erőm lesújtani rájuk? Ha aztán kiderül, hogy sok a zsidó köztük - annál rosszabb a zsidókra nézve! S ha mind zsidó lesz - kell-e igazságosabb és véglegesebb elintézése a zsidókérdésnek? De addig - maradjunk csak a spanyolviasznál, a mi bölcsességünknel, mely szerint két ember jobban különbözik és jobban hasonlít, mint két fajta.

1938

MIKROFÓNIA

Csonka fejezet Gulliver hetedik útjáról

(Az elveszett fejezetek, úgy látszik, szokás szerint azzal foglalkoznak, hogy a Lilliputban, Brobdnignagban, Laputában, Nyihahában, Faremidóban és Capilláriában tett felfedező utak végeztével Gulliver már azt hitte, soha többé nem száll tengerre, mikor a legújabb évek eseményei mégis rákényszerítették, hogy új hazát keressen. Útleveleit nem tudván megszerezni, pincérként kerül egy Tokióba induló postarepülőgépre, forgószélbe kerülnek, mely elsodorja őket, Gullivernek ejtőernyővel sikerül leszállni, ismeretlen országban találja magát.)

...és bár a hatalmas háztömbökről és nagy autóforgalomról valószínűnek látszott, hogy a főváros felé közeledem, voltak más jelenségek, amik zavarba hoztak. Nem jó kifejezés, ha egyszerűen ellentmondásokról beszélek. Volt itt valami, ami még ellentétnek is valószínűtlenül és szokatlanul hat. Hogy pompás, technikában és művészetben a legpazarabbul újszerű paloták tövében nyomorúságos vályogvityillók kushadtak, hagyján - a furcsa az volt, hogy legtöbb helyen a paloták üresen, lecsukott redőnyökkel lézengtek, oromzatuk beszakadt, és a kapu be volt lécezve, míg a vityillókban úgy nyüzsgött az élet, mint svábbogarak raja holmi piszkos, elhanyagolt pincenyílásban. A külváros néptelen utcái vakító sima sugárutakká szélesedtek, a legforgalmasabb belvárosban pedig hiányzott a burkolat, porban és csatakban tapostak az autók kerekei. Nem volt itt rendben semmi - a telegráfoszlopok sudár, impozáns lécei közt hiányzott a vezeték, és az ívlámpákban faggyúgyertya pislogott. Egy „Szépművészeti és Kultúrpalota” felírása hatalmas dóm alakú épületben vásárcsarnok volt berendezve, és az újonnan épült pályaudvart hullámfürdőnek használták, ahol körhinta, panoptikum és műródlipálya állt a közönség rendelkezésére. Az előkelő vendéglőben népiskolák padjai álltak - enni inkább az utcán összetákolt lacikonyhákban lehetett vagy állva, a hentesek és pékek boltjaiban. Sok repülőgép cikázott a város fölött, de úgy látszik, nem utasszállítók - mint utóbb megtudtam, még pilóta se ült rajtuk, alulról kormányozták őket, rádiósugarakkal, „fontos társadalmi és gazdasági ellenőrzőszolgálatban”, ahogy mondták. Szerettem volna villamosra ülni, de miután vagy ötven üres különvonat futott el megállás nélkül a tábla előtt, ilyen feliratokkal: „Pályavizsgáló Különítmény” vagy „Szerelvény-ellenőrző Államszakasz” vagy „Külügyi Érdekeltség” vagy „Vallás- és Közoktatási Végrehajtó Bizottság” vagy „Gyarmat-

politikai Rendészet” vagy egyéb efféle, jobbnak véltem gyalogosan indulni el, hogy szállást keressek.

Végre találtam egy tízemeletes hotelt, ahol a kapuba kitett cédulán jelezték, hogy a legfelső emeleten volna még szoba, de csak fiatalabb emberek részére, mert a lift csak a nyolcadik és tizedik emelet közt van, odáig gyalog kell menni. Erre nem mertem vállalkozni, s pár perces tanácstalan topogás után megszólítottam egy tűrhetően öltözött gyalogost, a kocsúton (elfelejtettem említeni, hogy a járművek kétoldalt közlekednek ott, a járókelők középre szorulnak.)

- Bocsánat, uram - mondtam nagyon udvariasan -, merre találhatnék a közelben megfelelő éjszakai szállást?

Rám nézett, s mint európai műveltségű ember (aminek mindjárt gondoltam), ő is az anyanyelvemen válaszolt:

- Ha a faji önérzetet és a nemzeti eszmét sikerül összeegyeztetni azokkal az érdekekkel, amik az ország jövőjét determinálják, kétségtelenül el lehet kerülni a revolúció káros következményeit, egy józan evolúció érdekében.

Mosolygott, megbiccentette a fejét, és továbbbsietett.

Kissé meg voltam bökkenve. A kijelentés kétségkívül rendkívül okos, józan, meggondolt, fogalmazásában szabatos és talpraesett volt - csak éppen nehezen lehetett felfedezni benne az összefüggést azzal a kérdéssel, amire válaszképpen következett. Amellett túl gyorsan mondták el - bár igen kellemes, érces, szónoki hanglejtésben - s azt is észrevettem, hogy megszólalás előtt és befejezés után az ismeretlen bennszülött valami különös hangot adott: mintha megpercent vagy megkattant volna valami a szájában - süket fémhang volt ez, mint a villamoskapcsolóké.

Mindez nagyon érdekes és újszerű volt, de persze nem lettem okosabb tőle. Bementem hát egy közeli csemegeüzletbe, egyrészt, hogy szerény igényeimre vonatkozó megfelelő felvilágosítást kapjak, másrészt nagyon megéheztem, gondoltam, elfogyasztok valami harapnivalót.

Jóképű, izmos fiatalember állt a pult mögött, örültem, abban reménykedve, hogy mint egyszerű kereskedő vagy iparos, otthonosnak bizonyul majd gyakorlati kérdésekben.

- Egy császárszemle kellene, barátom, és valami ízelítő. Hogy ez a májpástétom?

Nem felelt rögtön, de a percenést és kattanást mintha megint hallottam volna. Gondolván, hogy nem tud angolul, németre akartam fordítani a szót, aztán franciára, de ő megnyugtatóan biccentett, s rögtön utána, hibátlan, tökéletes angolsággal, sőt, ritkán tapasztalható pátoossal megszólalt:

- Mindannyian el vagyunk szánva, hogy utolsó csepp vérünkig megvédjük a jövő nemzedék tiszta életörömét, melyet csak a bátorság és duzzadó erő vállalva biztosít. Halál a foltosfűlűek világmaffiát csikorgó összeesküvésére.

Ez is határozottan szép és lelkesítő volt, csak valamivel kevésbé világos, mint az előbbi, de ezt rögtön az ország belügyeiben való járatlanságomnak tulajdonítottam. Sajnos, a májpástétom árát képtelen voltam megtudni belőle, bármennyire igyekeztem. Udvariasan meghajtottam magam, mintegy jelezve, hogy idegen létemre természetesen elfogadom a fennálló rend világfelfogását - viszont mégis nagyon szeretném tudni... ugyanis egy kissé éhes vagyok...

Megértően biccentett, s ezúttal egész röviden és határozottan csak ennyit mondott:

- Életről és halálról van szó. Évszázadok számára kell megépítenünk a kérlelhetetlen akarat büszke sziklatornyát.

Mit meséljek még?

Reggelig bolyongtam étlen-szomjan e sikátorokban - reggel kenyeret akartam lopni egy boltban, de megfogtak, és egy óriási kőfalakkal kerített telepre vittek, ahol egy sereg darócruhás fegyenc közt végre élelemhez jutottam és fekvőhelyhez - előbbit, jóízű daralevest, közös vályúból szürcsöltük fel, utóbbinak néhány szalmaköteg kínálkozott. Nagyon szerettem volna, ha kihallgatnak, erre, sajnos, nem került sor - a tiszt, akinél jelentkeztem, azt felelte, hogy „Newton vén számár volt, vegye tudomásul - a vízbe mártott test nem veszt, hanem nyer súlyban, ezentúl, mert ezt akarja a Világhódító Ürgelyuk, melyet a gaz keselyűk ki akartak önteni!”

És a repülőgépekre mutatott.

Estefelé, miközben tompán és fásultan hevertem vackomon, a homályban meglökte karom egy rabtársam. Figyelmeztetett, hogy ne áruljam el, mindent megmagyaráz.

Kiderült, hogy hozzám hasonló emberi állattal van dolgom, a régi világból, aki véletlenül kimaradt a „gramofontörvény” végrehajtása alól.

Ezt a törvényt tíz évvel ezelőtt hozta az ország parancsnoka, egy csodálatos tehetségű biológus és villanyszerelő. Miután elmélete szerint az emberi agyvelő, ez a fejlődés folyamán elkorcsosult, csökevényes szerv, nem felel már meg e technika igényeinek (ahogy a rossz fogakat pótolni kell protézissel), mindenkinek ki kell operálni - fejéből, és helyette tökéletes, egyforma precizitással készült gramofonszerkezetet kell illesztem a koponyába, mely zseniális automatizmussal működve a felvett hangokra azonnal működésbe jön, s egyöntetűen válaszol a kívánt kérdésekre a beléje helyezett lemezek segítségével, amikkel az állam évente egyszer látja el alattvalóinak koponyáját, az ország társadalmi és gazdasági igényeinek megfelelően.

Sajnos, magyarázta tovább bajtársam, az utóbbi időben némi zavarok keletkeztek, természetesen nem a tökéletes szerkezetekben, hanem bizonyos összeegyeztetéseket illetően, miután...

(A kézirat többi része elveszett!)

1938

BESZÉLGETÉS A HANGGAL

Hogy írjalak körül, hogy ábrázoljalak, hogy kottázzalak le, hogy idézzelek fel, Hang, hogy rád ismerjenek? Nehezen tudnálak megszemélyesíteni, jelleg szerint, nacionálé szerint, hovatarthatóság szerint - tudományosan s még természetrajzilag is megfoghatatlan valami vagy valaki vagy, holott nincs benned semmi földöntúli vagy emberfeletti, sőt inkább... Származásodat illetően sokkal közelebb állsz primitív őseidhez, mint jómagam, magányos egyén, aki már artikulált szavakkal fejezem ki magam, ha közölni akarom érzéseimet: legalábbis úgy rémlik, egy jól megtermett gorilla vicsorgó mellcsapkodása, s szerény kis cikkem, e borongó rapszódia közt mégiscsak feltűnőbb különbség észlelhető, mint közted, s mondjuk, a terítékre méltó vadszamáriázás közt, mely a csődörbögésre válaszol. Pedig valamelyes fejlődésen te is átmentél már egyszer, Hang, csodálatos hang, abban az időben, mikor kezdtek komolyan venni. Athén piacain, meghallgatván nyilatkozásod, vagy még később, amikor már politikai vagy pláne művészi kérdésekben kérték ki véleményed, s a régi „demos” fenyegető hangzású minősítése helyett felvetted a „közönség” vezetéknévét. Civilizálódtál, Hang, még technikában is, a tetszést már nem üvöltözéssel és hörgéssel fejezted ki, mint kutya és hiéna, mikor enni kap - az összecsapott tenyerek közül csattantál elő, érdekesen és elegánsan. Taps, cirku-

szok és nézőterek, sőt népgyűlések és parlamentek kultúrvívmánya, mint az embertömeg helyeslésének megkülönböztetett és különleges formája, szemben a sakálkórusokkal és kuruttyolással - meg is volt a becsületed, Közönség Tetszése, Tömeg Tetszése, Taps - hajlongva köszönte meg, aki kiváltott, e tiszteletadással jelezvén, hogy a produkció egyenrangú jutalmának tekint, értelmes fogadjistennek az értelmes adjonistenre.

Mi történt veled, Hang, hogy visszaestél megint ősi formátlanságodba, történelem előtti idők véres kísérletét idézve?

S éppen most, mikor egész szokatlanul jelentős szerepet kaptál, az események alakításában - szokatlan szerepet, némiképp paradox szöveggel: neked kell hirdetned, veled igazolják, Tömegek Hangja az Utcán, hogy a tömegnek, amit képviselsz, nincs szüksége a feletted uralkodó hatalmat ellenőrző képviselőre, közvetlenül érintkezhet ezzel a hatalommal.

Közvetlen érintkezés, annyi bizonyos, bár - a két fél természetének megfelelően - furcsa módja az érintkezésnek. Az emberi személyben képviselt hatalom, minden érzelmi és indulati nyomaték és zenei színezet alatt mégiscsak emberi szavakat, az egyéni értelemből származó elvont fogalmakat összekötő, úgynevezett ítéleteket közöl veled (lásd, filozófiai propaedeutika, nyolcadik osztályos tananyag), azonban nem reflektál rá, hogy ezekre a jeladásokra benned is megfelelő szerkezet reagáljon, az a bizonyos csontgolyóba zárt villamos antennarendszer a nyakadon. Nem reflektál rá, őszintén szólva nem is nagyon tűri. Ebben a különös társalgásban az önmagától megszólaló hangvilla nem a hullámhosszával összhangzó hurok visszhangját keresi, hanem a pedált nyomja meg, csak az erősségre lévén szüksége, nem a színezetre. S a „mondat”, az „ítélet”, a „szavakban kifejezett gondolat” válasza gyanánt fel is harsog az egész hangszer, s egyszeriben kiderül, hogy amit bonyolult, sokhúrú zongorának hittél közelről nézve, az tulajdonképpen óriási egyfenekű dob, nem művész számára készült, viszont tökéletesen működő szerszáma a hozzáértőnek, aki fenyegető alarmot akar csak pergetni a hátán, semmi egyebet.

Hang, impozáns hang, félelmes hang, hihetetlen árnyékokban felerősített hang, de sokat hallottalak és hallak, húsz év óta, utcákon és tereken, s az utóbbi időben, mióta kerülöm az utcákat és tereket, főként a rádióból, helyszíni közvetítésben, mintegy illusztrálva a tízezres, húszezres, harmincezresről szóló tudósítást. Már beidegeztem a sémát, ahogy a pusztá fül számára jelentkezik. Egy felzúgó, percekig tartó ordítás adja tudtomra, hogy az illető Személy, ama hatalom képviselője, megjelent. Aztán csönd lesz. A Személy néhány gyors, erőteljes mondatot sorakoztat fel, egyéni ítéleteket és megállapításokat az általa képviselt eszmekörből. És most...

Hogy írjalak körül, hogy ábrázoljalak, mihez hasonlítsalak. Hang, ami egy vagy két ilyen mondat után megrázod a mennyboltot, függetlenül a mondat tartalmától, szinte önmagádtól is függetlenül, nem Válasz és Vélemény emberalkotta ígére és ígéről - önálló élőlény, Hang, Tömeg hangja, őskori leviatán atlantiszi mélységből - Hang, amit csak özönvizek tudtak elsöpörni, de egy pocsolyát nem szárított fel soha. - Hang, ami soha fel nem épített egy házat, de amitől összedőltek Jerikó falai? Mit jelentesz, te se főnév, se jelző, se ige, iszonyúra dagadt indulatszó, mit fejezel ki! Gyötrelmet, a bódult mámor leple alatt, kéjsikolyt, a gyötrelm paroxizmusában, te aljas mazochista? Próbállak megérteni, nem sikerül - magánhangzók nyilallnak az ég felé „e!” „i!” „e-i-a!” „u!” „u!” - a mássalhangzók formátlan bögésbe mosódnak.

Mit mondasz?

Hideg fut végig hátamon - mintha bőgés közben oldalt kacsintánál felém, hidegen és gúnyosan - ismerős mozdulattal! A torkaszakadtából ordítózó vásott kölyök vet néha ilyen oldalpillantást társára vagy egy ártalmatlan családtagra, akit cinkosának gondol. És a kacsintásod, lám csak beszél, hűvösen, álszent mosollyal:

„Ugyan kérlek, de furcsa vagy. Hát mit jelentenék más, mint aminek valloam magam - mint aminek az a kitűnő szónok nevez, ott az erkélyen és emelvényen? Csak a te gyanakvó rossz-hiszeműséged nem ismer fel becsületes egyenruhámról, csak a te agyafűrt, megromlott szem-üveged nem látja meg bennem, ki vagyok, holott itt olvasható, mellemre írva óriási betűkkel, reflektorfényben - én vagyok a Lelkesedés, a Tetszés, a Megértés, a Beleegyezés - én vagyok a Helyes ösztön, a Józan Belátás - nevem Néplélek, Társadalom Lelkiismerete, vagy ahogy újabban neveznek megtisztelő jutalmaképpen hasznos érdemeimnek: én vagyok a Történelem Akarata.”

Gyalázatos kölyök, szemtelen himpellér, iskolakerülő nebuló, ami vagy - nekem mersz a szemembe hazudni? Vagy nem ezzel a fülemmel hallottalak három év előtt, két év előtt, egy hónap előtt, tegnap este, ma reggel még ugyanebből a torokból, ugyanannak a lángoló lelkesedésnek visításával és bömbölésével fújni a szélvészt a másik kapitány vitorlája alá, aki egész más felé vagy éppen ellenkező irányban forgatta a hajókormányt, lavírozva, ügyeskedve, erőlködve, mert zátonyt és jéghegyet sejtett észak felé, kelet felé, nyugat felé? Nem téged hallottalak üvöltve helyeselni egy óra múlva, mikor egy új kapitány néhány matrózzal lefogatta és a tengerbe lökte a régit, hogy átvegye a helyét? Nekem adod a bankot, a „méltóságteljes magatartás” pózát, vezetőddel, a „felnőtt”-tel szemben, akivel állítólag most már egyszer s mindenkorra megértetik egymást, diktátorfelség drágalátos fiacskája és trónörököse. Nép-felség úrfi, te taknyos, még csöcseléknek is pólyapiszkító csecsemő, aki még beszélni se tanult meg, csak bömbölni tud? Tekergő kuvasz, ami vagy, gazdád csattogó korbácsa alatt - nem szégyenled magad, legalább előtte, aki jól ismer - ismert már, mikor átvett előbbi gazdától, akit most megtagadsz, mert nem korbácsolt meg eléggé?

De a karmester tovább mosolyog.

Csigavér, öregem, kár a benzinért. Ne féltse te engem attól a korbáctól. Régebben ismerem én viszont a kezét, ami tartja, mint amióta ő ismer engem. Csodálkozom, hogy - régi cimbora magad is - ilyen hamar felfortyansz a látszaton. Hát nem hallod, fisztulabőgéseim mögött, a falsetten túl, ott bugyborékolni az egészséges, pogány önzés vidám, halk röhejét? Tudod min röhögök? Ezen a kedves, lelkes, naiv gyereken, aki komolyan veszi, ami nekem vak játék - hogy úgy tancolok, ahogy ő fütyül! Könnyű nekem, sok ezer éves vadállatnak, sok ezer évvel magam előtt - hadd mulasson, hadd mulasson egy darabig ez a mókás szelidítő, míg meg nem unom a karikáit és tűzrakásait, amiken átugrat, biztos hitben, hogy ő játszik velem, s nem én övele. Aztán majd... aztán...

Hiszen tudod: mit alakoskodjam, ha egyszer úgyis rám ismertél? Legfeljebb letagadom, ha szembesítesz vele, ebben nagy a gyakorlatom. Hát igen, én vagyok az - én vagyok az ezer formában, akit láttál Jerikó falai alatt és Miltiades sátrai előtt - a cirkusz nézőterén s a Tuilériákban - én vagyok az, aki Caesart elejtette, s magasra lökte Napóleont - az én hátamon került a szószékre Robespierre, s én ültem a torkára, mikor elhibázta a taktust, egy pillanattal kelleténél később vágott be dirigensi pálcájával (ő is azt hitte: ez a pálca vezet engem). „Gyilkosok elnöke - szót kérek!” És már nem kapta meg a szót.

„De most ne zavarj, azóta úgy hallom, az öreg fiú megint elhadart két mondatot (mindegy, hogy mit), bömbölni kell.”

1938

HULLÁMOK ÖRVÉNYÉBEN

Mióta egy Herz nevű kétes származású egyén, vagy mondjuk fajpéldány műhelyében először vált bizonyossá, hogy a legparányibb villamosszikkra elpattanása csaknem végtelen sugarú gömbhullámokat mozgat meg maga körül, a mechanikai ismeretek messze kitolódott határain túl az élettan kódos és sejtelmes álombirodalmában is felbátorodtak az ősi legendákon tengődő regősök és mesemondók, ők már nagyon régen, azelőtt is, képekben és jelképekben („a lélek”, „szellem”, „életerő”, „akarat”, „telepátia”) célozgattak rá, hogy nincs elszigetelt jelenség abban a villamosvilágban sem, amit az élőlények idegei kapcsolnak össze, s mostanában egyre hetykébben és önérzetesebben kezdik hirdetni, hogy a fizikai felfedezések nem megelőzték, csak igazolták az ő sejtelmeiket. Egy Lakovszky nevű francia biológus évek óta tanulmányozza a „sejtek oscillációját”, s azokat különféle hullámhosszakra beállítva, daganatokat termel és gyógyít. Az élő testet, idegekkel és idegdúcokkal együtt, úgy fogja fel, mint egy nagy telepet, melynek minden alapeleme apró felvevőkészülék egy központi leadókészülékre szerelve, s az élet nem is más, mint a rezgések által közölt utasításoknak végrehajtása, amiket a központ sugalmaz.

Hogy pedig ezek az egyes leadókészülékek egy másik, még nagyobb központi leadó parancsait figyelik és követik: ezt a feltevést sokszor elkerülhetetlenné teszi az állati és növényi fajtak egységes, „fajlagos” viselkedésének megismerése. A fantasztikumot, hogy a rovarok valamilyen képpen a „levegőn át” érintkeznek egészen szabályos és egyöntetű módon, nem a túlhabzó képzelet, hanem a „kizárólagos módszer” logikája követeli elhinni, mivel nem lehet másképpen - bizonyára tetszik tudni, hogy a rádióiparban használatos „antenna” szó a bogarak csápjának felel meg, lévén ez utóbbiak, vagy nagyon valószínűen, élő felvevő és leadó csúcsai a rovarközi dróttalan közlekedésnek. Ha aztán ezen az alapon, azt a hibátlan és céltudatos összműködést figyeljük, ahogy a társadalomban élő ízeltlábúak mozognak, némi kétséget és csalódást kell elnyomnunk, az élők világában eddig „legnagyobb vívmánynak” hitt érintkezési technika, az emberi beszéd értékét illetően. Társadalmi szempontból, eddig nem bizonyult a kifejezett fogalmakban (szavakban) való közlekedés fölényes és végleges megoldásnak, a praktikum irányában. Ami jó és hasznos dolog történt eddig, történelmünk folyamán (nagy ritkán!), az emberek együttélésének elviselhetővé tételére, azt nem szóbeli kinyilatkoztatásoknak köszönhetjük. Félre ne értsük egymást: tisztában vagyok vele, hogy Szókratész, Platon vagy akár Rousseau szavai ennek a jó szándéknak ügyében hangzottak el: csak azt az érzésemet idézem, hogy ezek a szavak nem forrásai voltak a javulásnak, következményei csak annak a mélyebb, titkosabb, belső érintkezésnek és megbeszélésnek és béketárgyalásnak, amik emberi értelmek közt megelőzően keringtek már a levegőben, szótlantul, közvetlenül, egyik lélekből villamosan pattanva át a másik lélekbe: - „a levegőben voltak”, ahogy mondani szokták, mielőtt kimondattak - különben hogyan találtak volna megértő talajra? Kis eltűnődés, zörej, amit ínyünk és nyelvünk nyekereg, s az a néhány kacskaringós vonal, amit papírra vetünk, cselekvéseket irányító döntő jelentőséget képviselne, ha nem adna fedezetet rájuk egy állandó, néma üzenetváltás, ami egész nemüket összetartja, óriási légenáti telefonhálózatban, melyben minden egyes értelem felveszi a többi leadását, s válaszol rá, a maga részéről. Hogy értenénk meg egymást a szavakból, ha nem tudnánk előre, miről beszélnek a szavak, más, régiebb, finomabb, differenciáltabb érintkezésből?

Ez az érintkezés éppen úgy szikrahullámokon terjed köztünk, mint minden fizikai és minden fiziológiai folyamat, és lényegesebb szerepe van az emberi intellektus egymást megértésében, mint a szavakban, amik csak utólag igazolják és szentesítik, mintegy hitelesítik a megállapodásokat. Gondolatkísérlet: zárj el egymástól két beszélgető embert olyan vastag ólomkamrába, amelyen semmiféle sugárzás nem hatol át, még a kozmikus sugár se: ha feltevéselem helyes, ki

kell derülnie, hogy tovább beszélgetve (tegyük fel, közvetett módon) egyszerre csak kezdik nem érteni egymást, s a szavak üresen konganak, hiányzik a belső folyamat, ami nélkül nincs lelki kontaktus.

Valószínű, hogy mindaz, amit korszellemnek nevezhetünk, ilyen belső, szavakban ki nem nyilatkoztatott megbeszélések, eredmények - különben hogy lehetne megérteni azokat a váratlanul feldagadó szellemi és indulati mozgalmakat, amik szöges ellentétben állanak a kor irodalmával, közéleti stílusával, művészi hangulatával, az egész „artikulált” konvencióval. S ma már ez a kettős folyamat - a belső, valódi s a külső, mesterségesen csinált - szóba került, meg kell állanunk egy percre, hogy e fejlődési rendnek egy sajátos, a történelem folyamán talán először tapasztalható eseményére rámutassunk, amikor a kétféle érintkezés mintha szembe fordulna egymással, hogy lenyomják egymást. Különös ellentmondás figyelmeztet erre a ritka tragédiára. A múlt század minden eseménye azt a hitet keltette a történelemfigyelőben, hogy (mint a fejlődéstörvényben előrelátható volt) az ember egyéni jelentősége az emberi fajta érdekében a teljes kibontakozás és kivirágzás küszöbéhez érkezett: ott tartottunk, hogy a fajta ösztöne, mintegy felismerve tulajdon érdekét, átadja szerepét az egyénnek, akit teljes szabadsággal ruház fel, hogy cserébe szárnyakat adjon alája, és győzelemre segítse az élők világában.

Az egyén szabadságára való törekvés egyszerre csak megtorpant. A végső diadal kapujában, mikor az emberi fajta éppen átvette a felszabadított egyén legújabb ajándékát, a mesterséges rádiót, mintha üzemzavar állt volna be az emberek közt működő természetes rádió hullámközegében. Recsegés, légköri zavarok. Tömeghangok, éppen ama szabadság ellen, aminek a múlt század minden megváltó csodáját köszönhetjük.

Mi ez?

Különös látomás nyugöz le.

Mint Ádám a luciferi panoptikumban, látom a körülöttem kavargó hullámokat „ez a Delej, ami az élökből árad - ez a Villany, amit halott tárgyakból gerjeszt a tudás” - egymásba hatolnak, összekeverednek, kavargó örvény ijesztő torka fenyeget elnyeléssel. Ahogy itt ülök, nyilvánvaló, hogy ezerféle hang szónokol, énekel, érvel és hadakozik fülem körül, a mesterséges rádió ezer leadóállomása: propagandaelőadás és rábeszélés és meggyőzés és harsogó sugalmazás, szavakkal, szavakkal és beszéddel, a világ minden részéből. Ki meri mondani, hogy finom idegzetem, alsó tudatom, semmit nem fog belőle, csak azért, mert nincs a közelben felvevőkészülék? Egy mérnök barátom, egyszer hajnalban rohant fel hozzám, és elcipelt a műhelyébe, hogy megmutassa felfedezését: kagyló és mikrofon és hangszóró nélkül a fülidegem közelébe helyezett két drótvégződésen át hallani lehetett a hivatalos leadást! Mi más a két drót, mint durva meghosszabbítása idegcsápjaimnak?

Ez volna a magyarázat?

A kinyilatkoztatott szavakat harsogó mesterséges rádió durva, hosszúhullámú leadása összezavarta (interferencia) azt a finom, rövidhullámú érintkezést, ahogy a tiszta és szabad emberi értelem üzent a másik tiszta és szabad emberi értelemnek, a szeretet és jóakarat nevében?

Ki tudja?

Azt mondják, a mesterséges rádió még a meteorológiai rendet is megzavarta a föld légkörében.

1938